

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

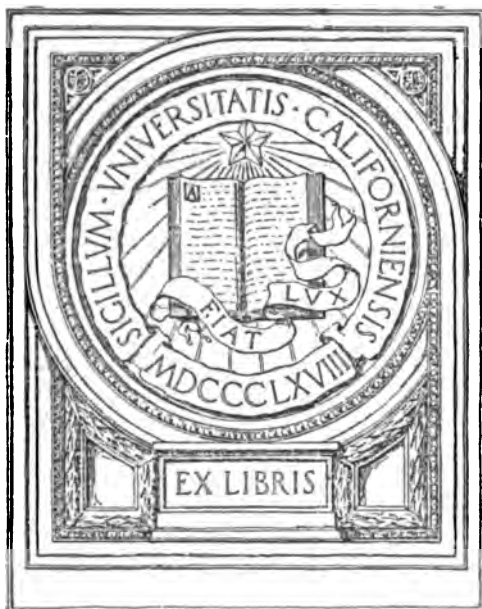
Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

UC-NRLF

B 3 883 355

GIFT OF
HORACE W. CARPENTIER

EX LIBRIS

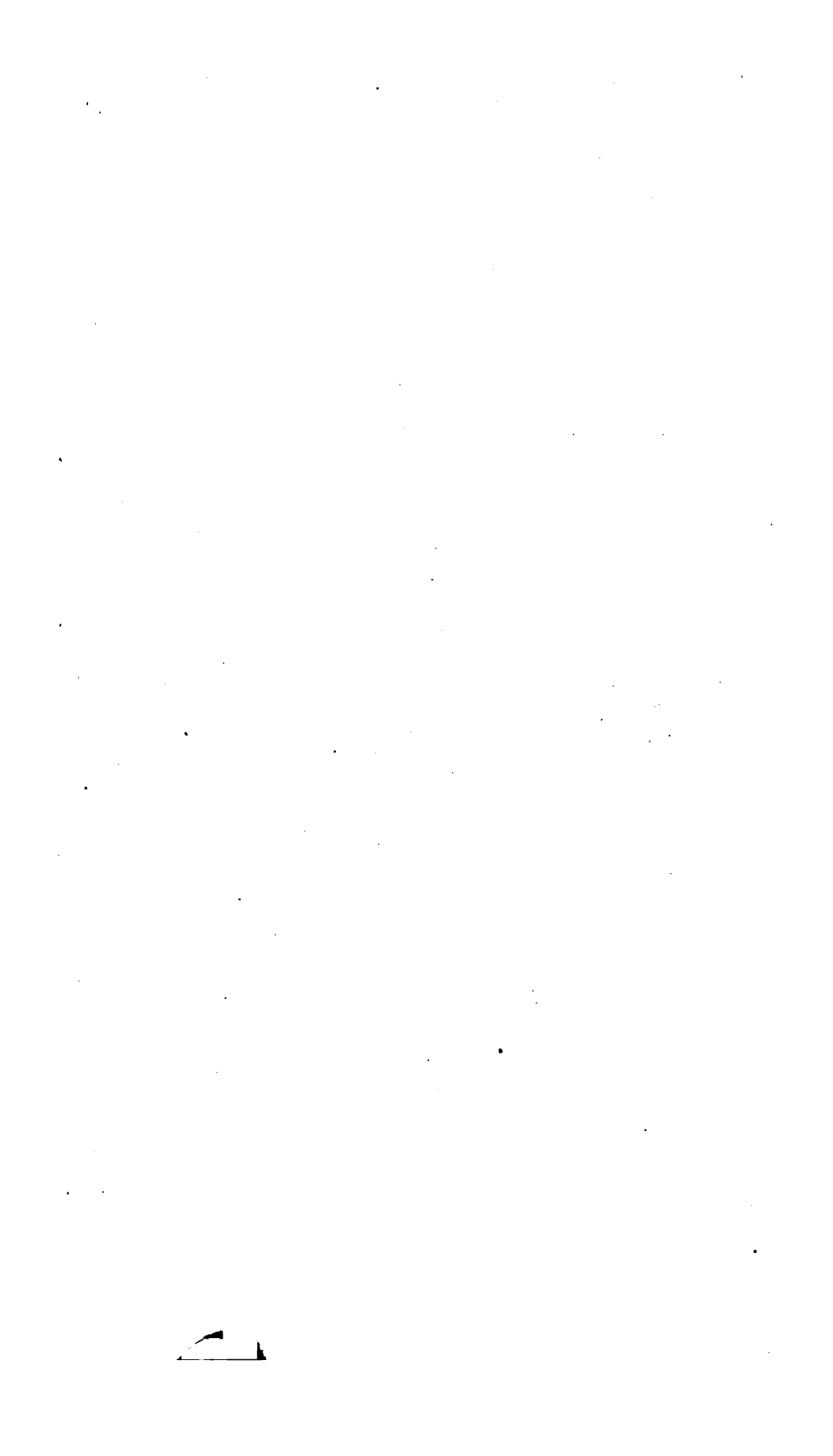
BIJDAGEN

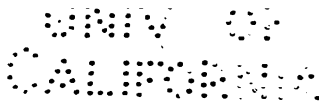
TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

UITGEGEVEN

DOOR

HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DERDE VOLGREEKS.

T I E N D E D E E L.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.

1875.

GEDRUKT BIJ H. L. SMITS.

---

to vial
A000000000

200011

B5

V. 22

(1) 11

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

INSTITUUT.

(1 APRIL 1875.)

Het getal leden bedraagt 229, waarvan in Nederland 5 Donateurs en 122 gewone Leden, en in de Koloniën 89 gewone leden. Met 40 wetenschappelijke instellingen staat het Instituut in betrekking en telt 12 buitenlandsche leden

---

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

BESTUUR:

Jaar van aftreding.

Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, <i>Voorzitter</i>	1878.
Mr. L. A. J. W. baron SLOET VAN DE BEELE, <i>Onder-voorzitter</i>	1876.
Dr. TH. CH. L. WYNMALEN, <i>Secretaris</i>	1876.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, <i>Penningmeester</i>	1877.
P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA	1877.
Dr. A. W. T. JUYNBOLL	1879.
Dr. H. KERN.	1876.
Mr. P. A. VAN DER LITH	1878.
Mr. D. J. Baron MACKAY	1879.
J. M. OBREEN	1878.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD	1879.
Dr. G. SCHLEGEL	1877.

J. BOUDEWIJNSE, *Adjunct-Secretaris.*

**WETENSCHAPPELIJKE INSTELLINGEN, WAARMEDE HET INSTITUUT
IN BETREKKING STAAT.**

Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam.	Königl. Academie der Wissenschaften. Berlijn.
Vereeniging van Statistiek te Amsterdam.	Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Leipzig.
Indisch Genootschap te 's Gravenhage.	Academie der Wissenschaften. Munchen.
Maatschappij tot bevordering van Nijverheid te Haarlem.	Kaiserl. Academie der Wissenschaften. Weenen.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's Gravenhage.	La Société anthropologique. Weenen.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.	L'Université roy. de Norvège. Christiania.
Historisch Genootschap te Utrecht.	Reale Instituto Lombardo di Scienze e Lettere. Milaan.
De Koninkl. Bibliotheek te 's Gravenhage.	Tijdschrift Cosmos. Redacteur de heer Guido Cora. Turijn.
Statistisch en Historisch Bureau te Batavia.	Le real Academia de Ciencias. Lissabon.
Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia.	Académie royale des Sciences, des Lettres et des beaux Arts. Brussel.
Maatschappij van Nijverheid in Nederl. Indië.	Académie impériale des Sciences. St. Petersburg.
Royal Asiatic Society. Londen.	La Société impériale géographique de Russie. St. Petersburg.
Royal Geographical-Society. Londen.	American geographical Society. New-York.
Het Tijdschrift The geographical magazine. Redacteur de heer Clements B. Markham. Londen.	Smithsonian Institution. Washington.
Société de Géographie. Parijs.	The American Academy of Arts and Sciences. Boston.
Commission des monuments et documents historiques et des bâtiments civils. Bordeaux.	Sociedad Mexicano de geografia y estadística. Mexico.
Muséum d'histoire naturelle. Parijs.	Ceylon branch of the Royal Asiatic Society. Ceylon.
Société de géographie Commerciale de Bordeaux.	Asiatic Society of Bengal.
Gesellschaft für allgemeine Erdkunde. Berlijn.	North China branch of the Royal Asiatic Society. Shanghai.
	Public library. Melbourne.
	Royal Society of Victoria. Melbourne.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

ED. DULAURIER, Parijs.	W. W. HUNTER, Calcutta.
Prof. CHR. LASSEN, Bonn.	Prof. MARTIN HAUG, Munchen.
L. A. SEDILLOT, Parijs.	Prof. ANGELO DE GUBERNATIS, Florence.
Dr. REINHOLD ROST, (Indian office Library), Londen.	T. J. HOVELL THURLOW, Londen.
Dr. H. G. DALTON, Demerary.	Dr. J. MUIR, Edinburg.
J. W. PLOOS VAN AMSTEL, Melbourne.	Prof. Dr. ALBRECHT WEBER, Berlijn.

NEDERLAND.

DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden. Mr. H. J. VAN BUREN, Rotterdam.
 Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden. Mr. A. J. DUUMAER VAN TWIST, Deventer.
 De Nederlandsche Handelmaatschappij.

CONTRIBUERENDE INSTELLINGEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
 Het Nederlandsche Zendinggenootschap.

GEWONE LEDEN

P. J. B. C. ROBIDÉ VAN DER AA, 's Gravenhage.	G. J. GRASHUIS, Leiden.
Jhr. D. F. VAN ALPHEN, 's Gravenhage.	Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, 's Hage.
Mr. P. J. BACHIENE, 's Gravenhage.	COORN. DE GROOT, 's Gravenhage.
Mr. J. E. BANCK, 's Gravenhage.	J. H. DE GROOT, 's Gravenhage.
Dr. A. BAUDUIN, 's Gravenhage.	J. J. M. DE GROOT, Leiden.
Mr. B. BETH, 's Gravenhage,	Mr. C. HARTSEN, Amsterdam.
A. H. BISSCHOP GREVELINK, 's Gravenhage.	J. J. HASSELMAN, 's Gravenhage.
Dr. P. BLEEKER, 's Gravenhage.	Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT,
H. J. B. BOOL, Amsterdam.	's Gravenhage.
J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, Valkenburg	Mr. G. T. H. HENNY, 's Gravenhage.
(Limburg.)	Mr. C. VAN HEUKELOM, 's Gravenhage.
Mr. W. à BRAKEL REIGER, 's Gravenhage.	H. HIEBINK, Voorst bij Zutfen.
Dr. A. BRUINING, Etersheim.	Mr. J. H. J. HOEK, 's Gravenhage.
Mr. C. J. E. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.	B. HOETINK, Leiden.
Mr. E. J. A. Graaf VAN BYLANDT, 's Hage.	Prof. J. HOFFMANN, Leiden.
P. D. COCHIUS, Rijswijk.	Prof J. J. DE HOLLANDER, Breda.
Mr. S. L. COHEN, Amsterdam.	Jhr. H. A. HOLMBERG DE BECKFELT,
Mr. J. J. CREMERS, Groningen.	's Gravenhage.
Mr. W. K. Baron VAN DEDEM, 's Hage.	Jhr. Mr. J. HUYDECOPER VAN MAARSSEVEEN,
S. VAN DISSEL, 's Gravenhage.	Maarsseveen.
Dr. F. A. C. DUMONTIER, 's Gravenhage.	W. H. J. VAN IDSINGA, 's Gravenhage.
Mr. E. A. VAN EMDEN, 's Gravenhage.	Mr. E. H. 's JACOB, 's Gravenhage.
G. J. ESCHAUZIER, 's Gravenhage.	C. A. JEKEL, Leerdam.
Jhr. Mr. F. J. J. VAN EYSINGA, Leeuwarden.	Dr. A. W. T. JUYNBOLL, Delft.
E. FRANCIS, Delft.	Dr. H. KERN, Leiden.
P. L. DE GAAY FORTMAN, Leiden.	Jhr. Mr. F. L. W. DE KOCK, 's Gravenhage.
Mr. J. GERDES OOSTERBEEK, Arnhem.	G. C. J. KOLFF, Leiden.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNoot, 's Gra-	H. T. KRABBE, 's Gravenhage.
venhage.	J. KUYPER HZN, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST,	Dr. J. P. N. LAND, Leiden.
Oegstgeest.	Mr. P. A. VAN DER LITH, Leiden.
L. R. P. F. GONGGRUP, Delft.	Mr. J. LOUDON.

TH. N. R. LUCASSEN, 's Gravenhage.	C. B. H. VON ROSENBERG, 's Gravenhage.
Mr. Æ. BARON MACKAY VAN OPHEMERT, 's Gravenhage.	D. W. ROST VAN TONNINGEN, 's Gravenhage.
Mr. D. J. BARON MACKAY, 's Gravenhage.	C. RUEB CZ., Rotterdam.
Dr. B. F. MATTHES, 's Gravenhage.	Mr. J. C. J. VAN DER SCHALK, Amsterdam.
Mr. W. C. MEES, Amsterdam.	D. SCHELTEMA, Haarlem.
J. J. MEINSMAN, Delft.	Dr. G. SCHLEGEL, Leiden.
J. MILLARD, 's Gravenhage.	Prof. H. SCHLEGEL, Leiden.
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, Haarlem.	Mr. L. A. J. W. BARON SLOET VAN DE BEELE, Arnhem.
E. P. D. DE MONCHY, Amsterdam.	Dr. H. SMEDING, Haarlem.
Mr. P. MIJER, Utrecht.	Mr. H. J. SMIT, Haarlem.
H. MULLER SZN., Rotterdam.	J. J. SMIT KLEYNE, 's Gravenhage.
A. D. VAN DER GON NETSCHER, 's Hage.	J. SPANJAARD, Delft.
G. K. NIEMANN, Delft.	Dr. A. B. COHEN STUART, Leiden.
J. L. NIERSTRASZ, 's Gravenhage.	H. N. STUART, Leiden.
M. NIJHOFF, 's Gravenhage.	J. H. TOBIAS, 's Gravenhage.
J. M. OBREEN, 's Gravenhage.	N. TRAKRANEN, Amsterdam.
W. H. VON OVEN, 's Gravenhage.	Dr. J. J. P. VALETON, Groningen.
Dr. W. PALMER VAN DEN BROEK, Leiden.	W. F. VERSTEEG, Amsterdam.
Mr. F. M. C. PELS RIJCKEN, Arnhem.	Dr. P. J. VETH, Leiden.
Mr. N. G. PIERSON, Amsterdam.	W. A. VIRULY VERBRUGGE, Rotterdam.
Dr. J. PUNNAPPEL GZ., Leiden.	JOOST VAN VOLLENHOVEN, Rotterdam.
L. PINCOFFS, Rotterdam.	A. C. VREEDE, Leiden.
FRANÇOIS P. L. POLLEN, Scheveningen.	Dr. A. VROLIK, 's Gravenhage.
W. VAN PREHN, 's Gravenhage.	A. W. P. WEITZEL, 's Gravenhage.
J. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.	G. F. WESTERMAN, Amsterdam.
I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, 's Gravenhage.	C. F. W. WIGGERS VAN KERCHEM, Leiden.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, 's Gravenhage.	J. A. B. WISELIUS, 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD, 's Gravenhage.	W. WIJT, Rotterdam.
Mr. G. C. J. VAN REENEN, 's Gravenhage.	J. WOLBERS, Utrecht.
G. F. C. ROSE, 's Gravenhage.	Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK, 's Gravenhage.
F. C. ROSE, 's Gravenhage.	Dr. TH. CH. L. WIJMALEN, 's Gravenhage.

NEDERLANDSCH OOST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

J. W. H. ADËR, Batavia.	J. TH. BIK, Batavia
AQUASIE BOACHIE, Ponorogo.	J. DE BLAAUW, Batavia.
Mr. W. A. BARON BAUD, Preanger-Regentschappen.	Mr. L. G. BOURICIUS, Soerabaja.
Mr. J. W. T. VON BAUMHAUER, Batavia.	Dr. J. J. VAN LIMBURG BROUWER, Probolingo.
Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, Batavia.	Mr. J. A. VAN DER CHYS, Batavia.
N. P. VAN DEN BERG, Batavia.	T. S. A. DE CLERCQ, Amboina.
Mr. W. B. BERGSMA, <i>Commissaris</i> , Batavia.	P. VAN DER CRAB, Menado.

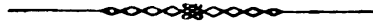

- A. J. W. VAN DELDEN, Batavia.
 J. C. H. N. DENIE,
 S. V. DEVENTER, Batavia.
 S. VAN DISSEL, Ambon.
 G. L. DORREPAAL, Samarang.
 G. FABER, Batavia.
 J. BAAART DE LA FAILLE, Ponorogo.
 Mr. D. DE FEYFER, Batavia.
 F. FOKKENS JR., Madioen.
 J. H. F. SOLLEWIJN GELPRE, Ngrowo.
 N. GRAAFLAND, Tanawangko (Minahassa).
 J. S. G. GRAMBERG, Bandjermassin.
 Mr. G. G. VAN HARENCARSPER, Batavia.
 M. A. C. HERDERSCHKE, Batavia.
 W. HOEZOO, Samarang.
 N. HOFSTEDÉ, Anjer.
 K. F. HOLLE, Waspada.
 Jhr. H. W. F. HORA SICCAMA, Batavia.
 P. H. VAN DER KEMP, Batavia.
 Mr. T. H. DER KINDEREN, Batavia.
 G. L. KLERK DE REUS, Cheribon.
 J. KNIPHORST, Probolingó.
 Jhr. W. H. W. DE KOCK, Menado.
 J. C. KUMMER, Soerakarta.
 Mr. H. D. LEVYSSOHN NORMAN, Buitenzorg.
 J. C. VAN LIER, Batavia.
 A. LIGTVOET, Makassar.
 K. W. H. LIGTVOET.
 Mr. H. O. VAN DER LINDEN, Batavia.
 G. R. LUCARDIE, Brebes.
 E. W. A. LUDEKING, Samarang.
 J. W. F. J. MEINSMÁ, Batavia.
 Mr. S. C. W. J. VAN MUSSCHENBROEK,
 Menado.
 E. NETSCHER, Sumatra's Westkust.
 C. VAN DER GON NETSCHER, Malang.
- B. J. OOSTING, Bandung.
 Mr. F. T. PAHUD DE MONTAGNES, Bandung.
 J. H. PANNEKOEK, Batavia.
 Mr. D. L. F. DE PAULY, Batavia.
 M. T. H. PERELAER, Batavia.
 F. D. D. PHILIPS, Soerakarta.
 RADEN MAS TOEMENGGONG ARIO SOEFIO
 TJONDRO NEGORO, Koedoes.
 RADEN ADIPATI SOERIA DI REDJA', Cheribon.
 RAGEN ADIPATI TIRTO NOBTO, Bodjonegoro.
 RAPEN ADIPADI ARIO TJOEKRO NEGORO,
 Sidhoardjo.
 RADEN ADIPATI SOERO ADINEGORO, Pro-
 bolingó.
 RADEN MAS TOEMENGGONG AREO POERBO
 NENGRAT, Regent van Demak.
 RADEN MAS PANDJI ADININGRAT, Pekalongan.
 J. G. F. RIEDEL, Menado (Gorontalo).
 Dr. L. W. G. DE ROO, *Commissaris*, Batavia.
 Mr. H. STEMLER, Batavia.
 R. J. DE SEYFF, Samarang.
 Jhr. J. T. W. VAN DEN WILLIGE VON
 SCHIMDT AUF ALTENSTADT, Madioen.
 Mr. J. J. SCHNEITHER, Batavia.
 K. L. VAN SCHOUWENBURG, Batavia.
 A. SOL, Batavia.
 H. T. VAN STEEDEN, Batavia.
 Mr. W. STORTENBEKER, Batavia.
 J. E. TEYSMAN, Buitenzorg.
 F. W. C. VALCK, Bali-Boeleleng.
 Mr. F. J. TYNDALL DE VEER, Muntok.
 J. A. UILKENS, Soerabaja.
 W. C. VEENSTRA, Batavia.
 J. M. VAN VLEUTEN, Klatten.
 J. H. G. VOSMAER, Banka.
 A. J. B. WATTENDORFF, Djokdjokarta.

NEDEBLANDSCH WEST-INDIË.

GEWONE LEDEN.

J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELDT, Parama- ribo, <i>Commissaris</i>	Dr. J. J. JUDA, Paramaribo.
Mr. B. E. COLACO BELMONTE, Paramaribo.	M. S. VAN PRAAG, Paramaribo.
Dr. J. BELMONTE LYON, Paramaribo.	Mr. G. J. A. BOSCH REITZ, Paramaribo.
J. DE JONG, Paramaribo.	Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN, Paramaribo.
	Dr. T. DE VEER, Curaçao.

158STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 23 MEI 1874.

Tegenwoordig de heeren Bleeker (Voorzitter), Wijnmaleu (Sécretaris), Robidé van der Aa, Bachiene, Gevers Deynoot, Kern, Meinsma, Obreen en Schlegel. De heer 's Jacob en Sloet van de Beele met kennisgeving afwezig.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:

Naamlijst der Europeesche inwoners van Ned. Indië voor 1874.

Regerings-almanak voor Ned. Indië voor 1874.

Koloniaal Verslag van 1873.

Van de Kon. Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam:

Verslagen en Mededeelingen; afd. Letterkunde, 2^e reeks, 4^e deel, 1^e stuk.

Catalogus van de boekerij.

Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:

Tijdschrift, 1873—74, 3^e afl.

Van de Ned. Maatsch. ter bevordering van nijverheid:

Punten van beschrijving voor de 97ste Alg. Vergadering.

Van het Batav. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen:

Tijdschrift, deel XXI, afl. 1.

Notulen, deel XI, n° 2.

L. W. C. van den Berg, Codicum Arabicorum in bibliotheca Societatis artium et scientiarum quae Bataviae floret asservatorum Catalogum.

Van de Asiatic Society of Bengal:

Journal. Part. I, n° II en III. 1873.

- Journal. Part. II, n° III. 1873.
 Proceedings. 1873, n° 5—9.
- Van de Société de géographie:
 Bulletin. Maart 1874.
- Van de Société entomologique de France:
 Bulletin, n° 25—26.
- Van de Kaiserliche Academie der Wissenschaften te Weenen:
 Sitzungsberichte der mathem. naturwissenschaftl. Classe.
 1874, n° 7—12.
 Sitzungsberichte der Phil. hist. classe, dl. 74, afl. 1—3.
- Van de Königlich Preussische Academie der Wissensch. te
 Berlijn: Monatsbericht. Februari 1874.
- Van de Gesellschaft für Erdkunde, te Berlijn:
 Verhandlungen. 1874, n° 2—3.
- Van den heer Jhr. Mr. P. J. Elout van Soeterwoude:
 Bijdragen betreffelijk koloniale en andere aangelegenheden
 in den Raad van State behandeld.
- Van den hoogleraar Dr. J. J. de Hollander, te Breda:
 Land en Volkenkunde van Ned. O. I. Nieuwe uitg. 1   dl.
- Van den heer Dr. A. B. Cohen Stuart, te Leiden:
 Nieuwe bijdragen tot de kennis van de Mohammedaansche
 tijdrekening in den Indischen archipel.
- Van den heer C. Lassen:
 Indische Alterth  mskunde. 2  r Band, 2   Auflage.
- Van den Luitenant-Gouverneur van Bengalen:
 E. T. Dalton, Descriptive ethnology of Bengal.
 J. Campbell, The ethnology of India.
 Specimens of some of the languages spoken in India.
- Van den heer C. R. Markham:
 The geographical Magazine. 1874, n° 1 en 2.
- Van den heer A. de Gubernatis:
 La Rivista Europea. afl. Mei 1874.
- Van den heer Guido Cora:
 Cosmos. n° 6, vol. II, n° 1.
- Van den schrijver, den heer L. A. Sédillot:
 Rectification d'un point de la communication de M. Munk
 au sujet de la découverte de la variation.
 De travaux de M. Sédillot relatifs aux sciences math  ma-
 tiques chez les Grecs et les Orientaux.
 Sur l'origine de la s  maine planétaire et de la spirale de
 Platon.

Van den heer G. Boechon-Brandely, secr.-adjoint du collège de France, Paris:

Le Collège de France.

Sur l'état de la pisciculture en France et dans les pays voisins.

Quelques remarques sur deux articles du Bulletino.

II. De volgende missives:

a. Kennisgeving van het overlijden der heeren Bienfait en Roorda.

Op uitnoodiging van den Voorzitter verklaart de heer Meinsma zich bereid eene korte biographie van den overleden hoogleeraar T. Roorda te bewerken, ter opneming in de Bijdragen.

b. Van den heer R. van Eck, zendeling te Bali-Boeieleng, ten geleide van de toegezegde stukken (zie zijn brief in de notulen der 156^e Bestuursvergadering.)

Deze stukken, zijnde de Bagoes Hoembara, tekst en vertaling met inleiding en uitvoerige aantekeningen, worden in handen gesteld eener commissie, bestaande uit de heeren Niemann en Kern, met verzoek het Bestuur omtrent de wenschelijkheid der uitgave te adviseeren. Aan diezelfde commissie wordt verzocht het Bestuur van advies te dienen over de door den heer van Eck gedane vraag tot het doen vervaardigen van een afschrift op gelooiden bladen der Bagoes Hoembara. Inmiddels zal den heer van Eck bericht van ontvangst gezonden en van de benoeming der commissie kennis gegeven worden.

c. Brief van den heer Bergsma te Batavia, Commissaris van het Instituut, waarin in de eerste plaats bericht wordt gezonden van het vertrek van den heer de Roo, die zich echter voorstelt over eenige maanden terug te keeren, en waarbij verder wordt medegedeeld, dat de heer de Roo bij aankomst in Nederland het Bestuur eene som van f 500 ter hand zal stellen in mindering van ontvangen contributiën.

Uitgave van het opstel van den heer Sollewijn Gelpke over de rijstkultuur in Italië en op Java. De Secretaris bericht dat, naar aanleiding van een door het Bestuur aan den Minister van Koloniën gezonden brief, van den Minister de mededeeling is ontvangen, dat voor rekening van het Departement van Koloniën

slechts 50 ex. van het werk worden verlangd. De Secretaris zegt, dat deze mededeeling de verwachting van het Bestuur zeer teleurstelt, daar men meende grond te hebben vanwege het Departement van Koloniën eene ruimere bestelling te mogen te gemoet zien. De uitgave van het werk vordert tengevolge der daarbij gevoegde kaarten en platen belangrijke kosten, meer dan geraamd was, en in de gegronde verwachting, dat de bestelling van het Departement van Koloniën ruim genoeg zou zijn om die meerdere kosten te dekken, had de Secretaris, met het oog vooral op het aanstaand vertrek van den heer Galpke, met den druk reeds een aanvang doen maken.

De Secretaris vraagt de goedkeuring der Vergadering op zijne handelingen, die hem verleend wordt, terwijl hem tevens de verlangde machtiging wordt gegeven tot het besteden van de meerdere gelden, die de uitgave van bedoelde stukken boven de gedane raming mocht vorderen. Op grond echter van het gering aantal exemplaren, door het Departement verlangd, en de weinige geldelijke ondersteuning daardoor te verwachten, wordt, op voorstel van den Secretaris, besloten bij het werk alléén te voegen de graphische kaarten, maar de daarbij gevoegde platen niet uit te geven.

De Voorzitter brengt in behandeling een reeds dikwijls besproken denkbeeld, in eene vorige Vergadering door den heer Robidé van der Aa, aldus geformuleerd: om aan den Voorzitter en Secretaris bevoegdheid te geven te beschikken over de op de begrooting uitgetrokken som voor honoraria, zoodat het niet meer noodig zou zijn telkens het Bestuur te raadplegen over het bedrag van het honorarium, dat Voorzitter en Secretaris voor elk opstel zouden willen toekennen, behoudens verantwoording der bestede gelden bij de jaarlijkache rekening. Het voorstel van den heer Robidé van der Aa vindt bestrijding. Men meent namelijk, en dit gevoelen wordt o. a. door den Voorzitter ontwikkeld, dat aan Voorzitter en Secretaris een te groote macht zal worden gegeven, en dat de vrijheid van het Bestuur om vóór de plaatsing van den inhoud der stukken kennis te nemen, zal worden belemmerd, want het zal, bij aanneming van het voorstel, toch enkel van Voorzitter en Secretaris afhangen of het Bestuur over de plaatsing zal worden geraadpleegd. Zoo dit laatste niet het doel, of althans het gevolg van het voorstel mocht zijn, zou de vrijheid van beschikking over zekere som

weinig baten en althans geen tijd doen besparen, want bij raadpleging van het Bestuur over den inhoud en de wenschelijkheid tot publicceering, zou men het tevens kunnen laten beslissen over het bedrag van het honorarium. Op grond vooral dat men het Bestuur wil doen kennis nemen van de ingezonden stukken — met uitzondering alleen van de kleine opstellen, tot de plaatsing waarvan Voorzitter en Secretaris zonder raadpleging van het Bestuur reeds vroeger gemachtigd zijn — wordt het voorstel van den heer van der Aa met 6 tegen 3 stemmen verworpen.

Niets meer hierna aan de orde zijnde, wordt de Vergadering gesloten.

159STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 19 SEPTEMBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijmalen (Secretaris), van der Gon Netscher, Bachiene, Meinsma en Obreen. Afwezig de heeren: Sloet van de Beele, 's Jacob, Schlegel, Bobidé van der Aa, Gevers Deynoot en Kern; de drie eersten met kennisgeving; de beide volgende wegens uitstедigheid.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën.

Jaarboek van het mijnwezen in Ned. O.-I. Derde jaarg.
1^e dl.

Alg. verslag van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestellten in N. I. over 1871.

De vriend van den landman. 3 stukken.

Van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen:
Tijdschrift, deel XXI, afl. 2.

- Van het Kon. Instituut van Ingenieurs:
Tijdschrift, 1873—74, 4^e en 5^e afl.
Register op de werken van het Instituut, 1847—1869.
1^e ged. Zaakregister.
- Van de Nederl. Maatsch. ter bevordering van nijverheid:
Tijdschrift, 3^e reeks, deel XV, 3^e stuk.
Handelingen en mededeelingen. 1874.
Verslag wegens het museum van grondstoffen, natuurvoortbrengselen en volksvljijt uit de Nederl. overzeesche bezittingen en koloniën op het Pavejloen te Haarlem.
- Van de Vereeniging voor statistiek:
Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje voor 1874.
- Van de Kon. Bibliotheek:
Verslag van de aanwinsten over 1873.
- Van de Royal Asiatic society:
Journal. vol VII, part I.
- Van de Asiatic society of Bengal:
Journal, 1873, part I, n°. IV, part II, n°. IV; 1874 part I, n^o. I, part II, n^o. I.
Proceedings, 1873 n°. 10, 1874 n°. 1—5.
- Van de Royal geographical Society:
Proceedings, vol. XVIII n°. 3.
- Van de Société de géographie te Parijs:
Bulletins. Mei en Juni 1874.
- Van de Société entomologique de France:
Bulletin des séances. n°. 28—34.
- Van de Kaiserliche Academie der Wissenschaften te Weenen.:
Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissensch. Classe.
1874, n°. 13—20.
- Van de K  n. Preuss. Acad. der Wissenschaften te Berlijn:
Monatsbericht. 1874, Maart—Juni.
Inhaltsverzeichnis der Abhandlungen. 1822—1872.
- Van de Deutschen morgenl  ndischen Gesellschaft:
Zeitschrift. 28e dl. 1e afl.
- Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlijn:
Zeitschrift. n°. 47—50.
Verhandlungen. 1874, n°. 4 en 5.
Correspondenzblatt der Afrikanischen Gesellschaft. 1874,
n°. 6—7.
- Van het Verein für Erdkunde te Dresden:
10e Jahresbericht.

- Van de Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg :
Mémoires. deel XIX, n°. 8—10, XX, no. 1—5, XXI, no. 1-5.
Bulletin. deel XVIII n°. 3—5, deel XIX n°. 1—3.
- Van de Smithsonian Institution :
Report for 1872.
- Van de American geographical Society, te New-York :
Bulletin. Session 1873—74 n°. 4—7.
Annual meeting 1874.
- Van de California Academy of Natural Sciences :
Proceedings. vol I, vol V, part 2.
- Van de Minnesota Academy of Natural Sciences :
Bulletin for 1874.
- Van de American Academy of arts and sciences :
Proceedings. deel VIII, vel 18 tot het einde.
- Van de Sociedad de geografia y estadística Mexicana :
Boletín. Tercera época. Tomo I, n°. 3—8.
- Van den schrijver, dr. C. Leemans, te Leiden.
Boro-Boudour dans l'île de Java. Fransche tekst.
- Van den heer Clements R. Markham :
The geographical Magazine. 1874, Juni—September.
- Van professor Angelo de Gubernatis :
La Rivista Europea. Aug. en Sept. 1874.
- Van dr. Bleeker een ex. van de volgende door hem gepubliceerde
opstellen :
- Révision des espèces Indo-Archipélagiques du groupe des
Epinephelini et de quelques genres voisins.
- Révision des espèces Indo-Archepélagiques des genres Lut-
janus et Aprion.
- Mémoire sur les sciénoïdes et les sillaginoïdes de l'Inde
archipélagique.
- Révision des espèces de Dentex, Synagris, gymnocranium,
guthodontex et pentapus.
- Révision des espèces d'Ambassis et de Parambassis de l'Inde
archipélagique.
- Révision des espèces Indo-archipélagiques du groupe des
Apogonini.
- Van den schr., den heer A. C. Vreede, een ex. van zijn werk :
Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal.
- Van J. A. Uilkens te Tjamis :
Peripateticus. Beo. Schetsen uit de Oost. 1e bundel.
Peripateticus. Schetsen van Tjidraboemi.
3e Volgr. X.

II. De volgende missives:

a. Van de heeren T. S. A. de Clercq, H. J. Oosting en J. H. Pannekoek in Indië berichtende de benoeming tot leden van het Instituut aan te nemen.

Aanneming voor kennisgeving.

b. Van Commissarissen van het Instituut te Batavia, dd. 21 Juni en 28 Juli jl., bij welk laatste gevoegd was een wissel groot f1090, alsmede specificatie van ontvangen contributiën.

Van de goede ontvangst zal bericht gezonden worden.

De Penningmeester deelt hierbij mede dat de heer v. Dissel namens Commissarissen in West-Indië hem eene som van f100 heeft overhandigd, ter voldoening van ontvangen contributiën.

c. Van den heer van Dissel, Commissaris van het Instituut Paramaribo, ten geleide van overcomplete exemplaren de Bijdragen en Werken.

d. Van den waarnemenden Consul te Calcutta, dd. 17 Juli 1874, berichtende dat de brief voor den Luitenant Gouverneur Bengalen, aan dezen is overhandigd.

Aanneming voor kennisneming.

e. Van den heer Jhr. Cornets de Groot van Kraaijenburg ten geleide eener nota van wijlen Dr. J. F. C. Gerioke omtrent de oprichting in Indië van een Instituut voor de inlandsche talen en litteratuur.

Wordt besloten dit stuk in handen van den heer Meinsma te stellen met verzoek het Bestuur te dienen van advies over eene opneming daarvan in de Bijdragen.

f. Van den heer W. F. de Sturler, waarbij hij het Instituut ter uitgave aanbiedt eene door hem bewerkte historische en ethnographische beschrijving van het gebied van Palembang.

Dit handschrift wordt in handen gesteld van de heeren Robidé van der Aa en Meinsma, met verzoek het Bestuur te adviseeren omtrent de wenschelijkheid der uitgave.

g. Van den heer van Dissel, thans met verlof in Nederland, ten geleide van een opstel voor de Bijdragen, bevattende eenige

bijzonderheden betrekkelijk de christelijk hervormde gemeente te Paramaribo.

De heer Obreen wordt uitgenoodigd het Bestuur zijn advies te doen kennen over het verzoek tot plaatsing in de Bijdragen.

4. Door tusschenkomst van de redactie van het Tijdschrift voor Ned. Indië, van den heer de Clercq, te Amboina, waarbij aan het Instituut tot opneming in de Bijdragen aangeboden worden:

Eenige verbeteringen op het aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië;

Eene korte bijdrage over het Maleisch van Timor; en

Allerlei over het eiland Roti.

Overeenkomstig het advies van den Secretaris worden deze drie korte opstellen in zijne handen gesteld om in de Bijdragen opgenomen te worden.

De Secretaris deelt mede:

1°. dat de heer Leupe thans heeft voltooid zijne bewerking der reizen van de Nederlanders naar Nieuw-Guinea in de 17e en 18e eeuw.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten: *a.* dat bij dit opstel eenige kaartjes zullen gevoegd worden, waaneer de kosten geen overwegend bezwaar opleveren, waaromtrent in eene volgende bijeenkomst door hem mededeeling zal worden gedaan na gehouden overleg met den oud-bestuurder Blommendal; *b.* dat van het opstel 100 afzonderlijke exemplaren voor den handel zullen worden vervaardigd.

2°. dat de heer de Roo, Commissaris van het Instituut te Batavia, tijdens zijn verblijf hier te lande, hem heeft overhandigd een Alfabëtisch register op de placaten enz. van 1754—1809.

Dit wordt, onder dankzegging, ter plaatsing in de bibliotheek bestemd.

Door het Bestuur worden vervolgens benoemd tot leden van het Instituut, de heeren:

H. T. van Steeden, tijdelijk te Leiden.

G. J. Grashuis, te Leiden.

Dr. W. Palmer van den Broek, te Leiden.

J. H. de Groot, te 's Gravenhage.

Mr. A. Th. Heyligers, te Batavia.
 Mr. G. G. van Harencarspel, te Batavia.
 J. A. Schuurman Jhzn., te Batavia.
 P. Heering, te Passarocan.
 H. van Ameyden van Duym, te Batavia.
 J. W. H. Adèr, te Batavia.
 Mr. W. Stortenbeker Jr., te Batavia.
 J. J. Blanckenhagen, te 's Gravenhage.
 J. A. Potter, te 's Gravenhage.
 Jhr. J. K. F. H. von Schmidt auf Altenstadt, te 's Gravenhage.
 H. Miesegaes, te 's Gravenhage.
 P. H. van der Kemp, te Leiden.
 Mr. P. J. Roosegaarde Bisschop, te Arnhem.
 Jhr. D. F. van Alphen, te 's Gravenhage.
 Mr. J. Gerdes Oosterbeek, te Arnhem.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de Vergadering hierna gesloten.

160STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 30 OCTOBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), van der Gon Netscher (Penningmeester), Robidé van der Aa, Gevers Geynoot, Obreen en Schlegel. Afwezig de heeren Sloet, Bachiene, 's Jacob, Kern en Meinsma, de beide laatsten met kennisgeving.

De notulen van het verhandelde in de vorige zitting worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter doet mededeeling van de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van de Nederl. Maatschappij ter bevordering van nijverheid:
 Tijdschrift, 8e reeks, deel XV, 4e stuk.
 Handelingen der 97e Algem. Vergadering.

- Van de Société entomologique de France:
Bulletin des séances. n° 35 en 36.
- Van de Preuss. Academie der Wissenschaften te Berlijn:
Monatsbericht. Juli 1874.
- Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlijn:
Zeitschrift. n° 51.
Verhandlungen, 1875. n° 6 en 7.
Correspondenzblatt der Afrikanischen Gesellschaft. 1874, n° 8.
- Van de Sociedad de geografia et estadistica de la Republica Mexicana:
Boletin, n° 10—12.
- Van professor Angelo de Gubernatis:
La Rivista Europea. Oct. 1874.
- Van Guido Cora:
Cosmos. deel II, n° 2—3.
- Van Clements R. Merckham:
The geographical Magazine, Oct. 1874.

II. De volgende missives:

a. Van de heeren Dr. W. Palmer van den Broek te Leiden, G. J. Grashuis te Leiden, J. H. de Groot te 's Gravenhage, Jhr. D. F. van Alphen te 's Gravenhage, Mr. J. Gerdes Oosterbeek te Arnhem, P. H. van der Kemp, te Batavia, berichtende dat zij de benoeming tot lid van het Instituut aannemen.

Deze missives worden voor kennisgeving aangenomen.

b. Missive van den heer Rauis te Brussel, verzoekende mededeelingen omtrent de werkzaamheden en inrichting van het Instituut en de door het Instituut uitgegeven werken, welke mededeelingen zullen worden opgenomen in een door hem uit te geven Dictionnaire universel.

De Secretaris neemt op zich de gevraagde inlichtingen te zenden.

c. *Rapport omtrent de nota van Dr. J. F. C. Gericke over de oprichting van een Instituut voor de inlandsche talen en litteratuur.* Deze nota werd, blijkens notulen der vorige Vergadering, aan het Instituut ter uitgave aangeboden door den heer Jhr. J. P. Cornets de Gpoot van Kraaijenburg met een bijgevoegd schrijven. De heer Meinsma, aan wien de nota van

Dr. Gericke en het schrijven van den heer Cornets de Groot in handen werden gesteld, met verzoek het Bestuur over eene opneming in de Bijdragen te adviseeren, brengt thans verslag uit en adviseert tot plaatsing.

De Vergadering besluit de nota van Dr. Gericke, alsmede het schrijven van den heer Cornets de Groot en het rapport des heeren Meinsma, den Secretaris in handen te stellen ter opneming in de Bijdragen. (Zie die stukken op bladz. 313—319 van het 9e deel.)

d. Rapport omtrent het opstel van den heer van Dissel, bevattende eenige bijzonderheden betrekkelijk de christelijk hervormde gemeente te Paramaribo. De heer Obreen, in wiens handen dit opstel gesteld werd, zegt dat de inhoud zeer belangrijk en der kennisneming overwaard is, maar dat het voor de Bijdragen minder geschikt is te oordeelen, omdat het valt buiten den kring der onderwerpen, die in den regel in de Bijdragen worden behandeld. Beter en geschikter zal het eene plaats kunnen vinden in een kerkhistorisch tijdschrift. Op dien grond adviseert de heer Obreen tot niet-plaatsing in de Bijdragen en tot terugzending van het opstel aan den heer van Dissel, onder dankbetuiging voor zijne betoonde belangstelling voor het Instituut.

De Vergadering besluit overeenkomstig dit voorstel.

Werk van den heer de Sturler, bevattende eene historische en ethnographische beschrijving van het gebied van Palembang. De heer Robidé van der Aa brengt omtrent dit werk een voorloopig rapport uit, omdat hij nog slechts vluchtig en oppervlakkig van het manuscript kennis heeft kunnen nemen, en omdat de heer Meinsma, die met den heer Robidé v. d. Aa in commissie is benoemd, daarvan geene inzage heeft kunnen nemen. In afwachting van een later definitief rapport, deelt de heer v. d. Aa reeds nu mede, dat het werk zelf de geschiedenis van Palembang bevat van 1662—1804, en dat in eene aan het werk voorafgaande inleiding de bijzonderheden omtrent het gebeurde vóór 1662 worden vermeld. Tegen die inleiding heeft de heer v. d. Aa bezwaar, omdat de schrijver blijkbaar geen kennis heeft genomen van de generale missives van den Gouverneur-Generaal vóór 1662, die ongetwijfeld ook bijzonderheden omtrent Palembang zullen inhouden. Reeds heeft de heer de

Jonge in zijn uitvoerig werk over de Opkomst van het Nederlandsch Gezag het een en ander uit die generale missives, voor zooveel Java betreft, medegedeeld. Het zou noodig zijn, in geval het Instituut tot uitgave van het werk besloot, den Schr. uit te noodigen die generale missives te willen nagaan.

De Vergadering besluit het definitief rapport af te wachten en de commissie diligent te verklaren.

De Secretaris bericht dat hij een onderzoek heeft gedaan naar de vermoedelijke kosten voor de kaartjes, die men bij het opstel van den heer Leupe over Nieuw-Guinea zou willen voegen. Die kosten worden geraamd op f 70.

De Vergadering verleent hare toestemming tot het doen vervaardigen dier kaartjes, waartoe de heer Blommendal zijne welwillende tusschenkomst heeft toegezegd.

De Secretaris zegt dat, ondanks mondelinge en schriftelijke aanmaningen, de heer Trap steeds in gebreke blijft te voldoen aan zijne verplichting omtrent het bewerken en afleveren der platen voor het werk van den heer von Rosenberg. Op voorstel van den Secretaris wordt besloten den heer Trap een dringenden rief te schrijven met verzoek den tijd te bepalen wanneer alle platen gereed zullen zijn, welke tijd — naar het Bestuur oopt — dan niet overschreden zal worden.

De Vergadering wordt hierna gesloten.

161STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 30 DECEMBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijntmalen (Secretaris), Sloet van de Beele, van der Gou Netscher, Robidé van der Aa, Bachiene, Govers Deynoot, Kern, Meinsma, Obreen en Schlegel. Afwezig de heer 's Jacob.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:

Overzicht van den handel en de scheepvaart in de Ned.
bezittingen in O. I. buiten Java en Madura over 1860—
1872.

Van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:

Verhandelingen. deel XIV.

Jaarboek voor 1873.

Verslagen en mededeelingen; afd. Natuurkunde, 2^e reeks,
8^e dl., 1^e—2^e stuk.

Verslagen en mededeelingen; afd. Letterkunde, 2^e reeks,
4^e deel, 2^e—3^e stuk.

Van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs:

Register op het Tijdschrift. 1869—1874.

Tijdschrift, 1874—75, 1^e afl.

Van het Aardrijkskundig genootschap, te Amsterdam.

Tijdschrift, 1874, n° 4.

Van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde:

Handelingen. 1874.

Levensberichten der afgestorvene medeleden. 1874.

Van de Nederl. maatschappij ter bevordering van nijverheid:

Tijdschrift. 1874, 3^e reeks, deel XV, 5^e en 6^e stuk.

Van de Société de géographie te Parijs:

Bulletin. Sept. en Oct. 1874.

Van de Asiatic Society of Bengal:

Journal. Part. 1 n° II 1874.

Proceedings, n° 6 en 7 1874.

Van de Academie der Wissenschaften te Weenen:

Sitzungsberichte der math. naturwissenschaftl. Classe. 1874,
n° 21—26.

Sitzungsberichte der Philosophisch-historische Classe, deel
75, afl. 1—3, deel 76, afl. 1—3.

Van de Academie der Wissenschaften te Berlijn:

Monatsbericht. August. 1874.

Van het Verein f  r Erdkunde te Dresden:

11^e Jahresbericht.

Van de Société d'ethnographie:

Mémoires.

Van den schrijver, den heer A. W. P. Verkerk Pistorius:

Een ex. van zijn werk: Ceylon, Indische volksbelangen.

Van den schrijver, Mr. L. W. C. van den Berg:

Een ex. van zijn werk: De beginselen van het Moham-
medaansche recht.

Van den schrijver, Guido Cora:

Cosmos, deel 2 n° 4—5.

Van Clements B. Markham:

The geographical Magazine. Oct. en Nov. 1874.

Van prof. Angelo de Gubernatis:

La Rivista Europea. afl. Novi 1874.

II. De volgende missives:

a. Van Commissarissen te Batavia, dd. 20 September 1874, waarbij zij overzenden een wissel groot f 634 met bijgevoegde lijst tot aanwijzing van ontvangen contributiën.

b. Van dezelfde, dd. 12 November 1874, waarin zij aandringen op eene spoedige toezending van het werk van den heer Sollewijn Gelpke over de rijstkultuur.

De Voorzitter zegt dat de overgezonden wissel in handen gesteld is van den penningmeester, en dat aan den wensch tot spoedige toezending van het werk van den heer Gelpke voldaan is, daar de voor de Indische leden bestemde exemplaren van dat werk verzonden zijn per stoomschip *Conrad*, waarvan de afzending aan Commissarissen per brief van 8 October ll. is bericht, zoodat de exemplaren weinige dagen na de afzending van den brief van 12 November te Batavia kunnen zijn aangekomen.

c. Van Commissarissen te Paramaribo, dd. 31 October 1874, waarbij zij andermaal het cognossement van het kistje boeken terugzenden, thans met de verklaring: „dat het kistje niet ontvangen is.” De heer Cateau van Roseveldt schrijft daarbij: „Ik was tijdens het schip hier was, op reis, doch vernam bij de recherche dat het kistje niet op het manifest voorkwam en dus niet met het schip gekomen was.”

Verder wordt opgave gedaan van den stand der kas en medegedeeld dat de heer van Dissel, bij zijn vertrek uit Suriname, f 100 heeft medegenomen om die aan het Bestuur ter hand te stellen.

De penningmeester zegt, dat de heer van Dissel hem de f 100 heeft afgedragen. Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten dat bij den cargadoor te Amsterdam onderzoek zal worden ge-

daan naar de redenen waarom het kistje niet met het schip, op het coghossement aangewezen, te Paramaribo is aangekomen.

d. Van den heer Cornets de Groot ten geleide van een overzicht der koloniale litteratuur, voorkomende in het Aardrijkskundig en Statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië.

Dit overzicht wordt in handen gesteld van den heer Obreen, om het Bestuur van advies te dienen over de opneming daarvan in de Bijdragen.

e. Van de Société de géographie commerciale de Bordeaux. In dit schrijven wordt de oprichting der Vereeniging medegedeeld en haar doel omschreven, terwijl verder door het bestuur, waarvan de samenstelling wordt opgegeven, aan het Instituut het verzoek wordt gedaan met de nieuw opgerichte vereeniging betrekkingen aan te knopen en eene ouderlinge ruiling van werken tot stand te brengen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten dit verzoek toe te staan, zoodat ook deze vereeniging zal worden opgenomen onder degenen, waarmede het Instituut in betrekking staat.

f. Van den Voorzitter van de Société de géographie te Parijs, waarbij worden toegezonden de stukken betrekkelijk het Congrès international des sciences géographiques in het voorjaar van 1875 te Parijs te houden en de uitnoodiging tot het Instituut wordt gericht zijne medewerking voor het te houden congrès te willen verleen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten deze zaak tot eene volgende bijeenkomst aan te houden.

De Secretaris zegt dat de heer Trap thans heeft gezonden proefafdrucken voor de platen, die bij het werk van den heer von Rosenberg zullen worden gevoegd.

Uit de overgelegde proeven wordt door de vergadering eene keuze gedaan en de Secretaris gemachtigd last tot afdrucken der toegezonden exemplaren te geven.

De Secretaris zegt dat de heer Couvée bereid is de huur der lokalen, in gebruik van het Instituut en Indisch Genootschap, met één jaar, dus tot 30 April 1876, te verlengen.

De Vergadering machtigt den Voorzitter en den Secretaris

om op de bestaande voorwaarden de huur der lokalen met één jaar te verlengen.

Door de Vergadering worden tot nieuwe leden voorgesteld en benoemd de heeren:

Dr. A. Bruining, predikant te Etersheim.

J. J. Smit Kleyne, te 's Gravenhage.

J. J. M. de Groot, te Leiden.

B. Hoetink, te Leiden.

H. N. Stuart, te Leiden.

De Penningmeester brengt ter tafel eene begrooting van inkomsten en uitgaven voor 1875, waaraan de Vergadering hare goedkeuring hecht.

De Vergadering wordt hierna gesloten.

162STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 26 FEBRUARI 1875.

Tegenwoordig de heeren: Bleeker (Voorzitter), Wijnmalen (Secretaris), van der Gon Netscher (Penningmeester), Robidé van der Aa, 's Jacob, Meinsma en Obreen. Afwezig de heeren Sloet van de Beele, Bachiene, Gevers Deynoot, Kern en Schlegel.

De notulen van het verhandelde in de vorige Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter herinnert het overlijden van het voormalig bestuurslid, den heer Blommendal en het buitenlandsch lid, professor von der Gabelentz, waardoor de wetenschap een groot verlies geleden heeft. Op uitnoodiging van den Voorzitter verklaart de heer Obreen zich bereid een levensbericht van den heer Blommendal op te stellen ter plaatsing in de Bijdragen, terwijl de heer Wijnmalen zich reeds onledig houdt met het verzamelen der bouwstoffen voor een levensbericht van professor von der Gabelentz.

De Voorzitter deelt daarna mede dat zijn ontvangen:

I. De volgende boekwerken:

Van het Departement van Koloniën:

Koloniaal verslag over 1874.

Van de Koninkl. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam:

Verslagen en mededeelingen; afd. Natuurkunde, 8^e dl. 3^e stuk.

Van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs:

Tijdschrift. 1874/75, 2^e afl.

Van de Ned. Maatschappij tot bevordering van nijverheid:

Tijdschrift. 3^e reeks, deel XVI 1^e stuk.

Handelingen en Mededeelingen. 1875, 1^e afl.

Van het Historisch Genootschap, te Utrecht:

Kroniek. 29e jaargang.

Brieven en onuitgegeven stukken van Wtenbogaert. 3e dl.

Van de Royal geographical Society:

Journal. vol XLIII.

Proceedings. vol XVIII n°. 4 en 5.

Van de Asiatic Society of Bengal:

Journal. Part 2 n°. 2 1874.

Proceedings. 1874, n°. 8.

Van de Société de géographie:

Bulletin. Nov. en Dec. 1874.

Van de Académie royale des sciences, des lettres et des beaux arts de Belgique:

Bulletins. deel XXXV—XXXVII.

Annuaire. 1874.

Van de Königlich Preussische Academie der Wissenschaften te Berlijn:

Monatsbericht. Sept. en Oct. 1874.

Van de Kaiserliche Academie der Wissenschaften te Weenen:

Sitzungsbericht der math.-naturwissensch. Classe. 1875 n°. 1—3.

Van de Deutschen morgenländischen Gesellschaft:

Zeitschrift, deel 28, afl. 4.

Van de Smithsonian Institution:

Contributions to knowledge vol. XIX.

Miscellaneous collections. vol. XI—XII.

Van de American Academy of arts and sciences:

Proceedings. vol. IX.

Van the Museum of comparative Zoölogy te Boston:

Annual report. 1872—1873.

- Van dr. P. Bleeker, een ex. van zijne geschriften:
 Révision des espèces insulindiennes de la famille des Synanceoïdes.
 Sur les espèces insulindiennes de la famille des Cirrhitéoïdes.
 Révision des espèces insulindiennes de la famille des Mulloïdes.
- Van Professor Meinsma, een ex. van zijn werk:
 Geschiedenis van de Nederlandsche O.-I. bezittingen. 2e dl.
- Van den heer A. W. P. Verkerk Pistorius een ex. van zijn werk:
 Ceylon. Indische volksbelangen.
- Van de firma E. J. Brill te Leiden een ex. van het door die firma uitgegeven werk:
 Feestgave ter gelegenheid van het 300jarig bestaan der Leidsche hoogeschool.
- Van de Utrechtsche Zendingsvereeniging een ex. van het werk van den zendeling N. Rinnooy:
 Eenige psalmen en gezangen in de Papoesche taal (Noe-foorsch dialect).
- Van den heer C. Markham:
 The geographical Magazine afl. Januari 1875.
- Van Professor de Gubernatis:
 La Rivista Europea. afl. Januari 1875.
- Van den heer F. W. C. Trafford, een ex. van zijn geschrift:
 Amphiorama ou la vue du monde des montagnes de la Spezia.
 Een aflevering van het Bollettino della Societa geografica Italiana. vol. XI, afl. 11—12.

II. De volgende missives:

a. Van de heeren A. Bruining, J. J. M. de Groot en F. Smit Kleine berichtende de benoeming tot lid van het Instituut aan te nemen.

b. Van de Commissie voor de Internationale tentoonstelling van tuinbouw in 1876 te Amsterdam te houden, houdende toezending van haar eerste Bulletin.

Aanneming voor kennisgeving.

c. Van den Voorzitter der Société de géographie te Parijs, houdende bericht dat de opening van het Congrès international des sciences géographiques is uitgesteld tot 1 Augustus 1875

en de opening der geographische expositie tot 15 Juli a. s.

De Voorzitter zegt dat hij zich voorstelt omstreeks dien tijd naar Parijs te gaan. Indien hij in staat is aan dat voornemen gevolg te geven, is hij gaarne bereid het Instituut op het congres te vertegenwoordigen. Daarvan zal echter nog geen bericht worden gezonden, omdat wijziging van het reisplan mogelijk is en omdat misschien later ook nog andere leden opgewaktheid zullen gevoelen naar Parijs te gaan.

d. Van den heer Martinus Nijhoff, waarin deze op de wenschelijkheid wijst om een exemplaar der door het Instituut uitgegeven werken naar de Parijsche geographische expositie te zenden.

De Vergadering is overtuigd van de wenschelijkheid om door het zenden van de werken van het Instituut een overzicht te geven van zijn arbeid op geographisch gebied. Na eenige overweging wordt besloten die toezending te beperken wat de Bijdragen betreft tot de laatste serie en wat de afzonderlijke werken aangaat tot die welke het geographisch gebied betreffen. Aan Voorzitter en Secretaris wordt opgedragen daaromtrent eene keuze te doen.

e. Van den reeder van het schip *Lida*, met welk schip indertijd een kistje boekwerken naar Suriname was verzonden. Uit dien brief blijkt »dat de heer Cateau van Rosevaldt geweigerd heeft het kistje in ontvangst te nemen omdat het hem te moeielijk viel die verslagen te laten rondbrengen.»

De Vergadering meent dat eene vernieuwde verzending van het kistje aan den heer Cateau v. Rosevaldt, thans de eenige Commissaris te Parimaribo, niet baten zou en besluit aan den Gouverneur van Suriname, Jhr. van Sypesteyn, dien het Instituut onder zijue leden mag tellen, een schrijven te richten om hem te verzoeken iemand te willen aanwijzen die genegen zou zijn het kistje in ontvangst te nemen en voor de verzending der boekwerken te willen zorg dragen.

f. Van den heer C. A. L. van Troostenburg de Brayn, daarbij aanbiedende eene proeve van zijn werk over de geschiedenis der Protestantsche kerk in Nederlandsch-Oost-Indië, met de uitgave waarvan hij gaarne wenschte dat het Instituut zich wilde belasten.

Daar bij dit schrijven de spoedige toezending van het geheele handschrift wordt beloofd, besluit het Bestuur de inzending daarvan af te wachten.

g. Van den heer Léon Clugnet te Lyon verzoekende inlichtingen omtrent de verspreiding van den zijde-worm in Nederlandsch-Indië.

De Vergadering, hoezeer gaarne bereid eenige inlichtingen te geven, acht het wenschelijk den heer Clugnet aan te raden zich te wenden tot de Indische Maatschappij van landbouw en nijverheid, die, beter dan het Instituut met den actueelen toestand bekend, ongetwijfeld in staat zal zijn volledige inlichtingen te verschaffen.

De heer Obreen brengt verslag uit over het door den heer Cornets de Groot aangeboden overzicht van de koloniale litteratuur, voorkomende in het Aardrijkskundig en Statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië. De heer Obreen ontraadt de opnemng van dit overzicht in de Bijdragen, omdat het nut daarvan zeer gering schijnt. De Vergadering besluit het ingezonden overzicht in het archief te plaatsen.

De heer Meinsma, die met den heer Robidé van der Aa belast was met het onderzoek van het aan het Instituut door den heer W. L. de Sturler ter uitgave aangeboden werk: „Historische en Ethnographische Beschrijving van Palembang enz.“ brengt daarover het volgend rapport uit.

Bedoeld werk bevat na een „Voorbericht“ eene „Inleiding“, waarin vooreerst voorkomen eenige geschiedkundige berichten, welke loopen tot op den tijd, dat in het koloniaal Archief de stukken van de Palembangsche factorie uitgegaan, doorlopend aanwezig zijn.

Daarop volgt (in de Inleiding) „een Topographisch-Ethnographisch-Statistisch Overzicht“; vervolgens komt eene beschrijving der gebeurtenissen van 1824 tot heden, benevens van die van 1811 tot 1824; en ten slotte eene beschouwing van de sedert 1824 in Palembang door het Gouvernement gevolgde politiek.

Het eigentlijke werk bevat in de chronologische volgorde uittreksels uit het koloniaal Archief, beginnende met 1659 en loopende tot 1806, waarbij telkens de bron wordt medegedeeld, doch grootendeels zijn zij geput uit de brieven der residenten te Palembang aan de regeering te Batavia.

Hierna volgen bijlagen; vooreerst een brief van Daendels aan den Sultan van Palembang, plakkat en publikatiën van Muntinghe en van Sevenhoven enz., maar daarna zijn vooral belangrijk: 1°. eene verzameling der *Oendang-Oendang*, (Wetten), waarvan de afkomst in het voorbericht wordt opgegeven, in Hollandschen en Maleischen tekst, de laatste met Arabische en met Hollandsche letter; 2°. eene kroniek van Palembang, insgelijks in het Hollandsch en in het Maleisch (Arabische letter) benevens een stamboom der vorsten. Bovendien zijn er bijgevoegd eene kaart van de residentie Palembang en plans van de expeditie in 1821.

Klaarblijkelijk is hier alles wat de heer de Sturler omtrent Palembang vroeger en later had verzameld, bijeengevoegd en vormt daardoor eene wel eenigszins heterogene massa, zooals ook uit de nadere beschouwing van den inhoud blijkt. Wat nu de inleiding betreft, is der Commissie daardoor gebleken, dat deze, met uitzondering van enkele gedeelten, als: de Javaansche kolonisatie in de 16^e eeuw, zie evenwel *„Bijdrage“* bl. 78 noot, de gebeurtenissen van 1824 tot heden en de politieke beschouwingen, geheel, ja bijna woordelijk, reeds is opgenomen in het door schrijver in 1855 uitgegeven werk: *„Bijdrage tot de kennis en rigtige beoordeeling van den zedelijken, maatschappelijken en staatkundigen toestand van het Palembangse gebied“* enz. Als voorbeelden zouden kunnen worden genoemd; over het Sultans bestuur, blz. 71—78 van genoemd werk; het volkskarakter, bl. 89—91 enz.; doch de meest oppervlakkige inzage kan ieder daarvan overtuigen. De schrijver is zelfs zoover gegaan van de *gedrukte* tabel van het rentjongschrift, welke voorkomt in zijn in 1843 uitgegeven: *„Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang“* er bij te voegen. Zoo is ook b. v. mede het verslag van Van der Laan omtrent zijne expeditie in 1659, dat in extenso in eerstgenoemd boek voorkomt, ook hier weêr ingelascht.

Het grootste deel van het werk wordt natuurlijk ingenomen door de genoemde uittreksels uit het koloniaal archief, door den heer de Sturler genoemd *„Historische en Ethnographische Beschrijving van Palembang“*; daarin is, naar het schijnt alles opgenomen wat in de geraadpleegde stukken omtrent Palembang wordt gezegd; alleen schijnen de *„brieven“* van de Hooge Regeering aan Bewindhebbers, de toenmalige koloniale verslagen, welke blijkens het werk des heeren de Jonge ook voor vroegere

jaren veel moeten bevatten omtrent de betrekkingen met Palembang, niet te zijn nagezien. Deze wijze van behandeling maakt, dat wel veel belangrijks van Palembang (ook van Djambi), zooals: de handelsbetrekkingen met de Compagnie en andere natiën, de toestand van het volk, maar vooral de gebeurtenissen aan het hof, in Oostersche staten van zooveel gewicht voor het land, wordt medegedeeld, maar daaronder ook veel dat van zeer weinig belang kan worden geacht. Het groote geduld en de volharding, waarmede dat alles is opgedolven en bijeengebracht, verdienen zeker alleszins onze bewondering, en het was daarom zeer wenschelijk geweest, dat de heer de Sturler nog eenige moeite meer daaraan had besteed, deze ruime stof had geschift en meer bewerkt tot een aaneengeschakeld geheel, en een geschiedkundig overzicht van de betrekkingen tusschen de Compagnie en Palembang had gegeven. Daarmede had hij een verdienstelijk werk verricht en in eene bepaalde behoefte voorzien.

Zooals het boek nu is ingericht, is het eene aaneenschakeling van aantekeningen, zooals men zich kan voorstellen, dat iemand ze voor later gebruik zou maken, doch die voor hem, die niet gedwongen is ze te lezen, vervelend en onaangenaam zijn, terwijl de aandacht gedurig door kleine bijzonderheden wordt afgetrokken. Immers welk belang hebben wij er nu nog bij te weten, dat de vorst bedroefd was over den dood van een zijner kinderen (zie onder 16 Februari 1708) of dat hij op de buffeljacht ging (z. o. 15 Maart 1709), enz. Daarbij komt nog, dat het werk een buitengewoon grooten omvang heeft; naar een matige berekening zal dit gedeelte, zonder inleiding of bijlagen, alleen $\pm$ 500 blz. druks beslaan.

Wat de bijlagen betreft, zou het zeker overtollig te achten zijn in *zoodanig* werk ook den Maleischen tekst van de Oendang-Oendang en van de kronijk op te nemen; en aangaande de kaart zou men evenzeer de vraag kunnen doen of de uitgave daarvan in den tegenwoordigen tijd noodzakelijk is, in elk geval zou dit een afzonderlijk onderzoek verdienen. De bijgevoegde plans der expeditie zijn zeker veel keuriger bewerkt dan die, welke in het werk van den heer Gerlach „*Fastes Militaires*” voorkomen, doch daardoor toch minder noodzakelijk en in elk geval beter te huis in een werk van militairen aard.

Met het oog op dit alles is de Commissie van oordeel, dat de belangrijkheid van het werk niet zou opwegen tegen de

groote kosten, waarop de uitgave aan het Instituut zou te staan komen, en kan zij dus dit in den tegenwoordigen vorm niet aanbevelen. Vermits evenwel gaarne door haar wordt erkend, dat daarin zeer veel belangrijks is vervat, bepaaldelijk de Oendang-Oendang, de kroniek en de uittreksels uit het Archief en het hoogst wenschelijk is, dat vooral de laatste voor de beoefening der historische wetenschap bewaard blijven, stelt de Commissie voor aan den heer de Sturler te kennen te geven:

1°. dat het Instituut gaarne den Hollandschen tekst van de Oendang-Oendang en den Maleischen en Hollandschen tekst van de Kroniek, benevens de Gealachtslijst in zijne Bijdragen wil opnemen tegen een honorarium van f 20 per vel.

De Commissie stelt hier den Mal. en Holl. tekst van de Kroniek voor, dewijl het haar toeschijnt, dat niet overal de Mal. tekst geheel juist is weêrgegeven en vooral de spelling der eigennamen hier en daar foutief is.

2°. dat het Instituut wegens de vele omvangrijke werken, die het in den laatsten tijd heeft uitgegeven, de kosten der uitgave van het overige gedeelte en wel bepaaldelijk van de uittreksels uit het Rijksarchief van 1659—1806 niet op zich kan nemen, maar den schrijver aanraadt die uitgave aan het Historisch Genootschap te Utrecht op te dragen.

3°. Mocht ook dit Genootschap zich met deze uitgave niet kunnen of willen belasten, dan verklaart het Instituut, de hooge waarde dier uittreksels voor latere historische studiën erkennende, zich bereid die aan te koopen op nader te bepalen voorwaarden, om het manuscript te plaatsen in zijne Bibliotheek.

Aan den Secretaris wordt opgedragen den heer de Sturler van dit een en ander mededeeling te doen; de beslissing over de verschillende in het verslag voorkomende punten wordt tot later aangehouden.

De Secretaris doet voorlezing van het door hem bewerkte verslag omtrent den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1874, welk verslag bestemd is op de aanstaande Algemeene Vergadering namens het Bestuur te worden uitgebracht. De Vergadering hecht hare goedkeuring aan den inhoud daarvan, behoudens eenige opmerkingen van ondergeschikt belang, in welken zin het verslag zal worden gewijzigd.

De Penningmeester legt over zijne rekening van ontvangsten en uitgaven over 1874. Dit stuk met de daarbij behoorende bescheiden wordt in handen gesteld van de heeren 's Jacob en Obreen met verzoek daaromtrent vóór de aanstaande Algemeene Vergadering verslag uit te brengen.

Het houden der Algemeene Vergadering wordt bepaald op Donderdag 25. Maart des middags ten half twee ure.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

163STE BESTUURSVERGADERING,

GEHOUDEN 17 MAART 1875.

Tegenwoordig de heeren Bleeker (Voorzitter), van der Gon Netscher (Penningmeester), Kern, 's Jacob, Bachiene, Meinsma, Obreen en Schlegel. Afwezig de heeren Sloet van de Beele, Wijnmalen en Robidé van der Aa.

De notulen van het verhandelde in de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Voorzitter bericht de ontvangst van:

I. De volgende boekwerken:

Van het Aardrijkskundig genootschap, te Amsterdam:
Tijdschrift. n° 5.

Van de Société de géographie te Parijs:
Bulletin. Januari 1875.

Van de Gesellschaft für Erdkunde te Berlijn:
Zeitschrift. n° 52 en 53.

Correspondenzblatt der Afrikanischen gesellschaft. 1874,
n° 9 en 10.

Verhandlungen. 1874 n° 8--10.

Van de Academie der wissenschaften te Berlijn:
Monatsbericht. November 1874.

Van de Academie der Wissenschaften te Weenen:

Sitzungsbericht der math. naturwissensch. Classe. 1875, n° 4--6.

Van de Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg. Augusts Universität;

Nachrichten. 1874.

Van professor M. J. de Goeje een ex. van zijn werk:

Diwan.

Van professor A. de Gubernatis:

La Rivista Europea. Maart, 1875.

II. De volgende missives:

a. Van den heer Bachiene waarbij hij herinnert ten vorigen jare de benoeming tot lid van het Bestuur slechts te hebben aangenomen om geene aanleiding te geven tot de oproeping eener Algemeene Vergadering. Hij wenscht thans te worden vervangen en verzoekt dat de aanstaande Algemeene Vergadering iemand zal aanwijzen om in zijne plaats als lid van het Bestuur op te treden.

Hiervan zal aan de Algemeene Vergadering kennis worden gegeven.

b. Van den heer A. W. Sijthoff ter verklaring van zijne vroeger ingezonden prijsopgave voor het drukken van het werk van Dr. Schlegel, Uranographie Chinoise.

Deze brief wordt voor kennisgeving aangenomen.

De heeren 's Jacob en Obreen, uitmakende de commissie belast met het onderzoek der rekening van den Penningmeester over 1874, brengen verslag uit van hun onderzoek. Zij verklaren dat zij de stukken in behoorlijke orde hebben bevonden. Die stukken getuigen dat het finantiëel beheer met nauwgezetheid wordt gevoerd.

De rekening van den Penningmeester zal aan de goedkeuring der heden te houden Algemeene Vergadering worden onderworpen.

De Vergadering gaat thans over tot het opmaken der drietallen, die het Bestuur aan de Algemeene Vergadering zal aanbieden voor de benoeming van bestuursleden ter voorziening in de vacatures, die ontstaan door de aftreding van de heeren Bleeker, 's Jacob en Meinsma, aan wie dit jaar de beurt van aftreding is en van den heer Bachiene, die zijn ontslag genomen heeft als bestuurslid.

De Vergadering besluit, dat die drietallen zullen bestaan:

ter vervanging van den heer Dr. P. Bleeker, uit de heeren Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford, F. C. Rose en Mr. W. K. baron van Dedem.

Ter vervanging van den heer Mr. E. H. 's Jacob, uit de heeren Mr. D. J. baron Mackay, Cornelis de Groot en W. F. Versteeg.

Ter vervanging van den heer professor J. J. Meinsma, uit de heeren Dr. A. W. T. Juynboll, Dr. B. F. Matthes en J. R. P. F. Gonggrijp.

Ter vervanging van den heer Mr. P. J. Bachiene, uit de heeren Mr. P. A. van der Lith, Mr. C. J. F. Mirandolle en Jhr. Mr. D. A. Junius van Hemert.

De Vergadering wordt hierna gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING,

GEHOUDEN 25 MAART 1875.

(Voorloopig vastgesteld door het Bestuur.)

Tegenwoordig de heeren dr. P. Bleeker (Voorzitter), dr. T. C. L. Wijnmalen (Secretaris), A. D. van der Gon Netscher (Penningmeester), P. L. de Gaay Fortman, Jhr. mr. W. T. Gevers Deynoot, mr. E. H. 's Jacob, dr. H. Kern, Professor J. J. Meinsma, Martinus Nijhoff, dr. W. Palmer van den Broek, C. H. von Rosenberg, dr. G. Schlegel.

De Voorzitter opent de vergadering en heet de leden welkom.

De notulen van het verhandelde in de vergadering van 17 Maart 1874, welke notulen bereids voorloopig door het Bestuur zijn vastgesteld en in de Bijdragen (zie 9^e dl. blz. XXIX—XXX) opgenomen zijn, worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris brengt verslag uit omtrent den staat en de werkzaamheden van het Instituut over 1874. (Zie dit verslag op blz. XL en vlg.)

Na de voorlezing van dit verslag zegt de Voorzitter, dat het in het verslag gegeven overzicht den indruk zal geven dat de werkzaamheden van het Instituut in het afgelopen jaar zeer omvangrijk zijn geweest. Dit is een zeer verblijdend verschijnsel, vooral met het oog op het in het volgend jaar te vieren 25jarig bestaan van het Instituut. Men mag verwachten, dat dan zal worden aangetoond dat het Instituut in de 25 jaren van zijn bestaan aan zijne roeping heeft voldaan.

De Voorzitter brengt ter tafel de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1874. De heeren Palmer van den Broek en de Gaay Fortman worden verzocht zich in commissie te stellen tot het nazien dier rekening.

Na schorsing der vergadering voor eenige oogenblikken verklaart de commissie die rekening onderzocht en met de justificatoire bescheiden vergeleken te hebben. Daar zij alles in behoorlijke orde bevonden heeft, stelt zij voor de rekening goed te keuren onder dankbetuiging aan den Penningmeester voor zijn gehouden beheer.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

De vergadering gaat hierna over tot het verkiezen van bestuursleden ter vervanging van de heeren dr. P. Bleeker, mr. E. H. 's Jacob en professor J. J. Meinsma, aan wie de beurt van aftreding is en van den heer mr. P. J. Bachiene, die zijn mandaat als bestuurslid heeft neergelegd.

Het Bestuur biedt de bij art. 6 gevorderde drietallen aan (zie blz. XXXVII). Met meerderheid van stemmen worden tot leden van het Bestuur benoemd de heeren: Jhr. mr. J. K. W. Quarles van Ufford, mr. D. J. Baron Mackay, Dr. A. W. T. Juynboll en mr. P. A. van der Lith, de laatste, als vervangende den heer Bachiene, aftredende in 1878.

Daar geen der nieuw benoemde bestuursleden tegenwoordig is, zal hun van hunne benoeming kennis worden gegeven.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

VERSLAG

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË OVER 1874.

Mijne Heeren!

Waar wij ons wederom geroepen zien om U namens het Bestuur een overzicht te geven van den staat en de werkzaamheden onzer instelling over 1874, gelooven we alleszins reden te hebben aanstonds de verklaring af te leggen, dat het afgelopen jaar niet onvruchtbaar is geweest. Gij vindt daarvan het bewijs, allereerst in de uitgave van de verschillende geschriften, welke door ons bezorgd is of alsnog voorbereid wordt.

Om met het tijdschrift, de „Bijdragen“, aan te vangen, de uitgave daarvan werd voortgezet en zagen de 4 afleveringen van het negende deel, derde volgrees, in twee stukken 't licht. Wenschelijk zou 't inderdaad geweest zijn, zoo zij telkens op meer geregelde tijdstippen waren verschenen. In hoever dit voor 't vervolg zou kunnen geschieden, is eene zaak, welke door de redactie der Bijdragen in overweging wordt genomen. Schijnt er eenig uitzicht te bestaan, dat zij voor verwezenlijking vatbaar zal zijn, met genoegen mag worden aangeteekend, dat er over gebrek aan opstellen, die men in de Bijdragen wenscht opgenomen te zien, althans in 't afgelopen jaar, niet te klagen viel. Terwijl U uit de notulen onzer vergaderingen blijken kan, dat

wij aan eenige daarvan eene plaatsing hebben moeten weigeren, daar zij, welke verdiensten zij overigens ook hebben mogen, beter elders van nut zouden zijn dan in ons tijdschrift, zult Gij daarin een aantal anderen opgenomen vinden, uit den inhoud waarvan men zal kunnen ontwaren, dat wij getracht hebben, onder meer, den plicht der verscheidenheid te betrachten.

Deelde het Bestuur U in zijn vorig verslag mede, dat er van de hand van den controleur, thans assistent-resident van Kediri, den heer Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke, uitvoerige rapporten over de rijstkultuur in Italië en op Java waren ontvangen, overeenkomstig het advies, door ons medelid 's Jacob en den Secretaris in onze vergadering van 9 April 1874 uitgebracht, werd tot de uitgave daarvan besloten. Zijn zij eerst in de Bijdragen opgenomen, het Bestuur heeft daarvan ook afzonderlijke afdrucken laten maken, ten einde ze ook voor den handel verkrijgbaar te stellen en tevens te kunnen voldoen aan den wensch van het Departement van Koloniën, dat daarvan een vijftigtal exemplaren bestelde.

Welk oordeel men ook over den inhoud der bedoelde rapporten en de denkbeelden des schrijvers moge vellen, het is ons aangenaam hierbij tevens in herinnering te brengen dat de mededeeling daarvan in de Bijdragen aanleiding heeft gegeven, dat een der gewichtigste takken van den Indischen landbouw bij vernieuwing een onderwerp is geworden van nauwgezet onderzoek, niet enkel in sommige organen der pers, maar ook in 't Indisch Genootschap in een drietal vergaderingen, waarvan het belangrijk verslag zeker voor velen, die Gelpke's rapporten mochten lezen, eene welkome bijdrage tot waardeering daarvan zal zijn.

Nevens de uitvoerige beschouwingen over de rijstkultuur in Italië en op Java heeft men in de Bijdragen ook het vervolg kunnen aantreffen van Dr. A. Bruining's vertaling van Çankara Âcârya's Commentaar op de aphorismen van den Vedanta. De redactie stelt zich voor daarmede ook in de volgende afleveringen voort te gaan. Bij enkele kleinere opstellen, welke ons reeds zijn toegezonden of toegezegd, hopen wij U daarin ook aan te bieden een uitgebreid overzicht, dat de heer P. A. Lœupe van de tochten der Nederlanders naar Nieuw Guinea in de 17^e en 18^e eeuw heeft geleverd. Met het eerste gedeelte daarvan zal men weldra kennis kunnen maken in de aflevering van ons tijdschrift, welke eerlang 't licht zal zien.

Zal deze belangrijke historische studie van den ijverigen Ambtenaar bij 't Rijksarchief ons aandeel in het verwerven en verbreiden van de kennis over Nieuw-Guinea, reeds in de beide vorige eeuwen, in 't ware licht stellen, 't Bestuur twijfelt er niet aan, of zij zal evenzeer veler aandacht trekken, als het nog altijd onuitgegeven reisverhaal van von Rosenberg.

Wat de uitgave van dit laatste betreft, 't is aan omstandigheden, van het Bestuur onafhankelijk, te wijten, dat zij tot dusver nog niet gereed is. Doet het ons leed U dit te moeten mededeelen, voor 's hands bepalen wij ons ten dien aanzien tot de verklaring, dat zoowel de teekenaar der platen als de heer Robidé van der Aa, die zich met het toezicht over de uitgave van 't werk heeft willen belasten, ons het uitzicht hebben geopend, dat wij 't op een niet yer verwijderd tijdstip zullen erlangen.

Zal deze mededeeling U wellicht teleurstellen, zeker niet die welke wij U omtrent de andere geschriften moeten doen, waarop wij U in ons vorig verslag hebben gewezen.

Dank zij de goede zorgen van ons medebestuur lid J. J. Meinsma werd de in 't vorige jaar begonnen uitgave van de „Babad Tanah Djawi, in proza. Javaansche Geschiedenis loopende tot het jaar 1647 der Javaansche jaartelling“, in een lijvig boekdeel voltooid. Althans het eerste stuk, den tekst bevattend, zag 't licht. Het tweede gedeelte, de aantekeningen daarop, is in bewerking, terwijl de Hoogleeraar hoopt ze ons nog in den loop van dit jaar ter uitgave aan te bieden.

In tweede plaats mag met voldoening gewezen worden op den voltooiden arbeid des heeren Dr. G. Schlegel. Zijne „Uranographie Chinoise“ mocht in 't laatst des vorigen jaars in een tweetal lijvige, groot 8vo. deelen met atlas verschijnen. Wij laten de beoordeeling van de waarde van dit veelomvattend werk liever aan anderen over, doch grijpen deze gelegenheid aan om den geleerden schrijver onzen dank te betuigen voor den door hem geleverden arbeid, terwijl wij niet twijfelen, of ook onze medeleden zullen in ons gevoel van erkentelijkheid deelen, dat de uitgaven, door onze instelling bezorgd, weder met eene vermeerderd zijn, die wellicht meer dan eenig andere, een inzicht kan geven van de wijze, waarop het Instituut zijn taak op Indologisch terrein tracht te vervullen.

Dit wat de geschriften betreft, die door 't Instituut in het afgelopen zijn uitgegeven. Met opzicht tot 't geen door ons

ter uitgave wordt voorbereid of in overweging genomen, kan U, vooreerst, medegedeeld worden, dat de herdruk van Van der Tuuk's Maleisch leesboek eerlang kan verwacht worden; het nazien der drukproeven in Indië door den geëerden bewerker **zelve**n heeft de uitgave daarvan doen vertragen.

In de tweede plaats worde aangeteekend, dat de Balineesche gedichten, zijnde de Bagoes Hoembara, ons door den zendeling R. van Eck beloofd en waarvan in ons vorig verslag sprake was, door ons zijn ontvangen. Eene commissie, de hh. Kern en Niemann, houdt zich met het onderzoek daarvan onledig.

In onze vergadering van 14 September 1874 werd ter tafel gebracht eene missive van den heer W. F. de Sturler, waarbij hij aan het Instituut ter uitgave aanbood eene door hem bewerkte historische en ethnographische beschrijving van Palembang, getrokken uit de officiële bescheiden, over onze staatkundige en handelsbetrekkingen van 1655—1804, in 's Rijks koloniaal Archief, voorafgegaan door eene onuitgegevene Kronijk van de Palembangse vorsten, enz. en gevolgd door een ahangsel, bevattende het compendium van wetten en verordeningen, bekend onder den naam van „*Oendang-Oendang nĕgri*” en verzameld door J. F. R. S. van den Bossche, verder eene geslachtslijst van de vorsten, benevens eene kaart en plans van Palembang.

Overeenkomstig de opdracht van 't Bestuur werd over dit omvangrijke werk door de hh. Robidé van der Aa en Meinsma in de vergadering van den 26^{en} Februari jl. een uitvoerig rapport uitgebracht. Hoewel men gaarne de verdiensten van den geachten schrijver wilde erkennen om uit het koloniaal Archief de Palembangse geschiedenis over 't straks gemelde tijdvak toe te lichten, meende men echter de uitgave van zijn arbeid, vooral ook om zijn grooten omvang, niet te mogen aanbevelen. Doch daar men overtuigd was, dat daarin zeer veel belangrijks is vervat, bepaaldelijk de Oendang-Oendang, de Kroniek en de uittreksels uit het Archief en het hoogst wenschelijk is dat vooral de laatste voor de beoefening der historische wetenschap bewaard blijven, werd voorgesteld en besloten, aan den schrijver te kennen te geven, dat het Instituut gaarne den Hollandschen tekst van den Oendang-Oendang en den Maleischen en Hollandschen tekst van de Kroniek, benevens de geslachtslijst in zijne Bijdragen wil opnemen, doch dat 't wegens de vele omvangrijke werken, die het in den laatsten tijd heeft uitgegeven, de kosten

der uitgaven van het overige gedeelte en wel bepaaldelijk van de uittreksels uit het Rijksarchief van 1659—1806, niet op zich kan nemen, maar den schrijver aanraadt die uitgave aan een ander genootschap op te dragen; en mocht hij daarin niet slagen, zou het Instituut, de hooge waarde dier uittreksels voor latere historische studiën erkennende, bereid worden gevonden die voor hare bibliotheek aan te koopen op nader te bepalen voorwaarden. Het Bestuur vleit zich met de hoop, dat de schrijver met 't gedane voorstel zich zal kunnen vereenigen.

Eindelijk werd in onze bestuursvergadering van den 26 Februari jl. ter tafel gebracht eene missive, gedagteekend 29 Januari van den heer A. L. van Troostenburg de Bruyn, predikant in Oost-Indië, met verlof hier te lande, houdende bericht van zijn voornemen, om zijn veeljarigen arbeid over de kerkgeschiedenis van Nederlandsch-Indië eerlang ter uitgave aan te bieden. Het resultaat onzer overwegingen, wanneer het toegezegde handschrift ons zal hebben bereikt, deele een volgend verslag U meê.

Met 't oog op de geleverde uitgaven vraagt Gij willicht of het Instituut de groote kosten, die onvernijdelijk daaraan verbonden zijn, in het afgelopen jaar met zijne middelen heeft kunnen bestrijden. Uit de ons medegedeelde en U straks ter beoordeeling over te leggen rekening en verantwoording omtrent het beheer der kas blijkt, dat de ontvangsten over 1874 bedroegen de som van *f* 8015,98, terwijl die der uitgaven klom tot een cijfer van *f* 7789,79, zoodat een voordeelig saldo van *f* 226.19 blijft.

Tot den betrekkelijk gunstigen toestand onzer financiën droeg veel bij de omstandigheid, dat het ledental eer aanwies, dan verminderde. Op dit oogenblik bereikt het een cijfer van 229, zoo donateurs als binnen- en buitenlandsche leden.

Ook het afgelopen jaar is niet voorbijgegaan zonder van het Instituut eenige officers vragen. Met weemoed herdenkt Gij zeker met ons de vier mannen, op verschillend gebied werkzaam, een op dat der hydrographie en de drie anderen op dat der letteren, Blommendal, van der Valck, Taco Roorda en von der Gabelentz. De herinnering aan den eersten, aan 't geen hij geweest is, ook voor ons, eerst als lid, daarna jaren lang als bestuurder, aan 't geen hij op het hem eigen terrein verricht heeft, is bij U nog zoo levendig, dat wij ons, hoewel noode, outhouden hem hier te schetsen en zijne verdiensten te waardeeren. Wij zeggen zeker niet te veel, waanneer wij verklaren,

dat zijn naam in de geschiedenis onzer instelling niet licht zal worden vergeten. Evenmin zal 't ons geoorloofd zijn te zwijgen van den bekwamen taalmeester von der Gabelentz, die onder meer zich ook verdienstelijk gemaakt heeft door geschriften over 't Dajaksch, en in 't algemeen door zijne studie der Maleisch-Polynesische talen.

Overtuigd dat eene herinnering aan 't geen beide geleerden hebben verricht niet wel in ons tijdschrift mag ontbreken, zullen er weldra daarin beknopte levensberichten van hen worden opgenomen.

Over het verlies, dat 't Instituut in Roorda geleden heeft, behoeven we hier niet verder uit te wijden, waar reeds een waardig woord ter huldiging zijner nagedachtenis van de hand van zijn leerling en vriend, ons medebestuurslid, Prof. Meinsma, in onze Bijdragen geplaatst is, terwijl ook de verdiensten van den heer van der Valck evenzeer elders zijn gewaardeerd.

Een drietal punten nog ten slotte. In de eerste plaats het letterkundig verkeer met andere, zoowel binnen als buitenlandsche genootschappen. Door de Société de géographie commerciale de Bordeaux uitgenoodigd tot eene ruiling van wederzijdsche geschriften, hebben we gemeend daaraan gehoor te moeten verleenen. Zal van 't geen wij van haar mochten ontvangen U ter zijner tijd verslag worden gedaan, het zal U bij de lezing van de notulen onzer vergaderingen niet ontgaan welke goede vruchten het letterkundig verkeer, dat we met vele genootschappen hebben, voor onze bibliotheek heeft afgeworpen, die overigens ook, dank zij veler welwillendheid, wederom met een aantal belangrijke geschriften is verrijkt geworden.

In de tweede plaats zij U herinnerd, dat wij ons op het vorig Geographisch Congres, te Antwerpen gehouden, door nu wijlen den heer Blommendal en Mr. Ph. J. Bachiene, hebben doen vertegenwoordigen. Onlangs ontvingen wij van het bureel van het Geographisch Congres, dat in den aanstaanden zomer te Parijs zal worden gehouden, eene uitnoodiging ook nu weder onze medewerking te verleenen. Het Bestuur hoopt gelegenheid te zullen hebben daaraan te voldoen, zoo niet door het zenden van een of meer afgevaardigden, dan toch door deelname aan de tentoonstelling, welke alsdan tegelijkertijd zal plaats hebben.

Eindelijk rest ons eene voor ons min aangename mededeeling. Ingevolge de voorschriften der wet zult Gij straks geroepen worden andere bestuurders te kiezen ter vervanging der heeren

Bleeker, 's Jacob, Meinsma en Bachiene; de drie eerste ten gevolge van het verstrijken van den bij de wet vastgestelden tijd, gedurende welken men zitting in het Bestuur mag hebben, terwijl laatstgenoemde, die reeds noode zich de in de vorige algemeene vergadering op hem uitgebrachte keuze heeft laten welgevallen, gemeend heeft bij zijn toen reeds medegedeeld besluit tot aftreding bij de eerstvoorkomende gelegenheid te moeten volharden.

Hem zij evenals aan de drie overige aftredende bestuurders onze dank betuigd voor de goede zorgen, welke zij aan onze instelling hebben willen wijden. De voortdurende behartiging van hare belangen zij hun, ook waar zij niet meer aan de bestuurstafel gezeten zijn, niet minder dan aan U allen van harte aanbevolen!

DEN HAAG,
25 Maart 1875.

Dr. T. C. L. WIJNMALEN.
Secretaris.

UNIV. OF
CALIFORNIA

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW- GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN

IN DE 17^e EN 18^e EEUW.

DOOR

P. A. LEUPE.

INLEIDING.

Sedert de laatste jaren is de aandacht van landgenoot en vreemdeling meer en meer gevestigd op het groote eiland Nieuw-Guinea en de daarbij gelegen zoogenaamde Papoesche eilanden. Is de kennis, die men tot dusverre van die landen had, vrij onvolledig en zijn het vooral de binnenlanden, die betrekkelijk nog tot de terra incognita behooren, dan zal men volgens ons bescheiden oordeel wel met eenige belangstelling een overzicht willen ontvangen van de reizen door de Nederlanders in de 17de en 18de eeuw naar die gewesten gedaan, met welk oogmerk zij veelal werden ondernomen en welke uitkomsten zij voor onze kennis der aardrijks- en volkenkunde hebben opgeleverd.

De rijke bron, waaruit wij ons verhaal hebben geput, is het Oud Koloniaal Archief der Oost-Indische Compagnie, en hoewel nu niet al de naar genoemde eilanden gedane reizen gelijke waarde hebben, kwam het ons echter voor, ze zooveel mogelijk allen optenemen, terwijl wij ons alleen bij de een wat langer, bij de ander wat korter ophouden. Hoewel het grootste gedeelte der reizen, die hier behandeld worden, onuitgegeven is, hebben wij de reeds uitgegevene niet kunnen en mogen achterwege laten, daar ze in het door ons voorgestelde doel behoorden.

Ons overzicht hebben wij in drie gedeelten gesplitst:

het eerste bevat de reizen naar de Zuid-West en Zuidkust van Nieuw-Guinea;

3^e Volgr. X.

het tweede die langs de Noordkust van dat eiland, en het derde die naar de Papoesche eilanden.

Achter het eerste gedeelte laten wij in zijn geheel volgen het Journaal van Johannes Keyts in 1678, dat niet alleen een der belangrijkste van de gedane reizen schetst, maar ook een der best geschreven verhalen is. Nog in 1718 werd door de Vergadering van 17^{en} een afschrift van dit journaal verzocht. Volgens een brief van Banda van den 8sten Mei 1717 was dit journaal en zijn rapport door den jongeling Pieter van Uchelen afgeschreven, terwijl nog in 1784 sprake was om de door hem gesloten contracten met die van Oniu en Caras, des mogelijk, te vernieuwen onder zoodanige veranderingen als men voor dien tijd zou noodig achten.

EERSTE GEDEELTE.

DE REIZEN LANGS DE ZUID-WEST EN ZUIDKUST VAN NIEUW-GUINEA.

§ 1. Willem Jansz. 1606.

Nog altijd is het oudste bericht, dat wij over Nieuw-Guinea en de nabij gelegen eilanden door onze vroegere zeevaarders weten, ontleend aan de reis van het jacht het Duyfke onder bevel van den schipper Willem Jansz. in 1606. Het oudste, zeggen wij, doch het is niet het alleroudste, want toen door den Admiraal Wolphert Hermansz. bij den Breeden Raad op den 10 April 1602 ter reede van Banda besloten werd, het jacht het Duyfke onder het bevel van den opperkoopman Claes Gaeff en den schipper Willem Cornelisz. Schouten in het belang van den handel naar Ceram te zenden, en aldaar eenige havens te bezoeken, werd hun onder anderen bij hunne Instructie gelast bij de inboorlingen te vernemen, „of zij ook kennisse hebben van Nova Guinea; of oock van daer ooyt schepen gevaren, „of van Nova Guinea op Ceram gecomen zyn.“

Het journaal is tusschen 14 Maart en 24 Juni 1602 niet ingevuld, waarom wij niet kunnen opgeven wat door hen hierover is gerapporteerd; doch op een afzonderlijk blad staan eenige bijzonderheden betreffende enkele eilanden opgeteekend, en daar leest men op 16 Mei: „Na (van) dat eiland van Nova Guinea „geen wissigheid, dan weten te zeggen dat daer blanck volck „woond aen de Zuidzyde, bewoond met Portugezen; dan nooyt „geen Portugeesche schepen vernomen; zy weten van hare „handelingen noch coopmanschappen niets te zeggen.“ De gronden, waarop steunde dat Nieuw Guinea een eiland was, worden niet opgegeven.

Het journaal van de reis met het Duyfke in 1606 blijft steeds ontbreken, zoodat wij ons even als vroeger moeten behelpen met het weinige dat wij hierover lezen in de Instructie aan den Commandeur Abel Jansz. Tasman en den Pilot Major Franchoys Jacobsz. Visscher, voor hunne reis in 1644 medegegeven ¹. Hieruit zou blijken, dat Willem Jansz. van

¹ De Reizen der Nederlanders naar het Zuidland of Nieuw Holland in d 17^e en 18^e eeuw. Amsterdam, 1868.

Bantam vertrekkende, eerst de Kei- en Aroe-eilanden heeft bezocht; langs de Zuidwestkust van N. G. van 5° ZBr. af, om de Oost is geloopt en voorbij de Torres-Straat op de Oostkust van de Golf van Carpentaria is gekomen; dat hij de kust tot op 13° 45' ZBr. heeft ontdekt en van Kaap Keerweer de terugreis heeft aangenomen.

Doch in de nagelaten papieren van den heer Lauts vonden wij eenige aantekeningen betreffende de reis van het Duyfke, die met het hierboven opgegevene nog al eenig verschil oplevert. Volgens Lauts zou Willem Jansz., toen hij van Bantam vertrok, eerst naar het eiland Mauritius zijn geloopt¹, van daar om de Zuid-Oost koers gesteld en het Zuidland aan de Westzijde op 29° ZBr. hebben ontdekt. Hij zou die kust hebben vervolgd tot om de N. en N. O., totdat hij eene bocht om de Zuid ontdekkende deze was ingezeild, en op 13° ZBr. gekomen om de N. O. terugkeerde, en van Duyfkens waterplaats om de Noord en langs de Zuid- en Zuidwestkust van N. G. naar de Aroe- en Kei-eilanden zeilde en van daar in Banda terugkwam.

Verder geeft de heer Lauts nog op dat Jaques de Molre of Moelre, die in 1609 met den Admiraal Verhoeven werd vermoord², ni fallor, de schrijver van het journaal is geweest, doch hij verzuimt er bij te voegen of zijne aantekeningen uit dit journaal zijn getrokken. Wij weten dus niet in hoeverre zijne aantekeningen vertrouwen verdienen, want op de overeenkomst van namen alléén mag men niet afgaan, hoewel de vergelijking met die, welke op oude kaarten voorkomen, daartoe wel aanleiding zoude geven. Voor de namen op de kusten van N. H. hebben wij geen kaarten kunnen raadplegen, die ons tot vergelijking kunnen dienen, doch met die, welke op de Zuidkust van N. G. voorkomen, is dit wel het geval.

Wanneer men deze kust van het Z. O. naar het Z. W. volgt, vindt men onder anderen op een M. S. kaart van de reis van Joan Carstens (1623) tusschen 9 en 10° ZBr.:

---

¹ Het mag hier niet onopgemerkt blijven dat de eerste reis van Tasman en Visscher in 1642 ook van dit eiland een aanvang neemt.

² Het is ons gebleken, dat de Heer L. zich vergist met zijn voornaam. Het was Jan, die in 1607 met Verhoeven in den rang van opperkoopman naar Indië vertrok en met hem werd vermoord. Jaques was ondercommies op het Duyfke, en is hoogstwaarschijnlijk dezelfde, die op den 7 October 1607 aan boord van het schip Medenblik te Mauritius overleed en daar wordt genoemd Jaques de Mulder of Molder.

De droge bocht. Bij Lauts leest men op 9° ZBr. *de klippige bocht of klippige droogte*; de tegenwoordige Torres-Straat.

Aan de Modderbank op 8° 30' ZBr. gelegen, en die op de **M. S.** kaart geen naam heeft, doch wel aangegeven is, heeft **Lauts** *Modderbank*. Op eene kaart van Oost-Indië in 1634 bij **Jan** Janssen uitgegeven, heeft men tusschen 7° 30' en 8° 30' het *Modder Eyland*. De daarop volgende hoek of Kaap draagt bij **L.** evenals op de **M. S.** kaart den naam van *Valsche kaap*, terwijl dit almede het geval is met de rivier *Keerweer* op 7° ZBr. Op 4° 30' ZBr. vindt men de *Doodslagerarivier* op de **M. S.** kaart; een graad zuidelijker heeft **L.** een rivier van denzelfden naam.

Aan een eilandje, dat den inlandschen naam droeg van Lakakia, — het Lakahia onzer tegenwoordige kaarten — werd door **Willem** Jansz. den naam van *Molders* of *Molres* eiland gegeven, terwijl een eiland op dezelfde breedte, doch meer om de **West** gelegen, met die van *Duyfkens* eiland werd benoemd; onder dezen naam komt het ook voor op de hiervoren aangehaalde kaart van 1634, het is het Wesels Eiland of Poeloe **Adi** van dezen tijd.

Uit het hierboven aangevoerde ziet men dat de overeenkomst van namen merkwaardig genoeg is, maar zoolang de journalen van het Duyfke van 1606 niet zijn teruggevonden, zal het o. i. onmogelijk wezen uit te maken, of de aantekeningen van den heer Lauts al dan niet met de waarheid overeenkomen.

§ 2. Jan Lodewijksz. Rosengeyn.

In de papieren der voormalige Oost-Indische Compagnie is sprake van eene reis naar de Zuidelijke landen door **Jan** Lodewijksz. Rosengeyn ondernomen. Zoo schreef de Gouverneur-Generaal Reael aan **Jan** Pietersz. Coen den 22 September 1616: "Of het gebeurde dat **Senor** J. Rossingeyn daer (**Bantam**) kwam te arriveren, zal UEd. hem gelieven af te eyschen het journael van zijne reizen naar Nova Guinea gedaen."

Bij al hetgeen de heer van Dijk over **Jan** Lodewijksz. mededeelt ¹, kunnen wij uit een brief van genoemden Gouverneur-Generaal aan de Bewindhebbers den 10 Mei 1617 geschreven nog dit voegen: "De voornoemde Advocaet (**Dedel**) was

¹ Mededeelingen uit het O. I. archief. No. 1. Amsterdam, 1859.

„van ons uit de Molukken herwaerts aengestuurd, om met twee
 „of drie jachten en chaloepen te ontdekken, de Zuidelijke lan-
 „den, vóór dezen uit last van den heer Admiraal Verhagen
 „(van der Hagen) door Jan Rosangen nog eenmael onderstaen.“

Maar wanneer heeft die reis plaats gehad? De heer van Dijk stelt den tijd daarvan niet vast; hij vermoedt dat dit is geweest in 1613, 1614 of 1615; wellicht vroeger in 1606 of 1607, terwijl hij in een noot er bijvoegt: „Indien men het journaal van „het Duyfke kon opsporen, wie weet of hij niet juist daarin als „Commandeur of Koopman nevens schipper Willem Jansz. „zou worden aangetroffen?“ Wij achten ons gelukkig te laatst geopperde gissing van van Dijk tot zekerheid te kunnen brengen. Er kwam ons namelijk een stuk in handen, waaruit op eene alleszins afdoende wijze blijkt, dat de reis van Jan Lodewijcksz. in 1606 met het jacht het Duyfke heeft plaats gehad. In dit stuk ¹, dat ingediend werd naar aanleiding der verschillen ontstaan bij het verbeurd verklaren van het schip van Isaac Le Maire en Compie., dat dooreene nieuwe passage in de Molukken was gekomen ², worden de limiten aangegeven, tusschen welke de Australische Compagnie zou kunnen blijven varen en waarvan de volgende zinsnede op ons onderwerp betrekking heeft: „Zoo dunkt de O. I. C. dat in „allen gevalle de gemelde Austr. Compie. behoord geexcludeert te worden uyt de Zuydergedeelten gelegen tusschen den Meridiaen raeckende aen den Oosthoek van Ceylon en den Meridiaen die gelegen is een honderd mylen bij Oosten de eylanden van Salomon, als synde by de Vereen. Oost-Indische Compie. verscheyden malen order gegeven om het land van Nova Guineen en de eylanden bij Oosten 't zelve gelegen te ontdekken, nadazulks door gelijke hare last eens in het werk is gesteld geweest omtrent het jaar 1606, met het jacht de Duyve doorden schipper Willem Jansz. en den commies Jan Lodewij van Rosingyn ³ die aen dezelfde cust van Nova Guinea ven

¹ Instructie geconcipeert om daer wt te formeren Antwoorden van wegen de Gen. Vereenigde O. I. C. op 't advys bij de Heeren Staten van Holland en Westfriesland gegeven, nopende het Octroy van de Australisch Compie. Exhib. den 2 Aug. 1618.

² De journalen dezer reis zijn herhaalde malen uitgegeven. (Zie P. Tiele. Mémoire Bibliographique sur les journaux des Navigateurs Néerlandais etc. Amsterdam, 1867).

Zie de verschillende uitgaven dezer reis bij P. A. T. Mémoire etc.

³ Men zie hieruit mede de uiteenloopende schrijfwijze van dezen naam

„scheiden ontdekkingen hebben gedaen als hunne journalen in
„het breede syn verhalende.“

Maar waar zijn toch deze journalen?

§ 3. Cornelis Dedel, 1616; Jan Vos, 1622.

Niet vóór het jaar 1616 werd er ernstig aan gedacht, de reis naar de onbekende landen achter Java, gelegen te hervatten en hiervoor bestemd mr. Cornelis D'Edel of Dedel. Dóch in Amboina liggende bracht het schip de Eendracht, dat buiten Java om in Amboina was gekomen ¹, tijding van twee Engelsche schepen, die hij koers had zien stellen naar Banda, waarop door den Admiraal en den Raad goedgevonden werd, om Dedel met de schepen de Morgensterre, Hoorn en het jacht de Jager naar Banda te zenden, om „alle inconvenienten sooveel doenlyk was voor te komen ².“

Hierdoor werd de reis uitgesteld en niet vóór 1622 weder op touw gezet, niettegenstaande de Bewindhebbers bij hun schrijven van den 9den September 1620 er nogmaals ernstig op hadden aangedrongen.

Dat de Hooge Regeering eindelijk besloot om gevolg te geven aan den wensch van de Bewindhebbers, kon men toeschrijven aan het feit, dat in de maand Juni van dat jaar (1622) twee sloepen te Batavia waren aangekomen van het Engelsche schip The Tryall, dat op ruim 20° ZBr. buiten de Westkust van Nieuw-Holland op eenige klippen verzeild en verloren was gegaan, terwijl ook eenige onzer schepen daar groot gevaar hadden gelooopen hetzelfde lot te ondergaan.

De jachten de Haring en Hazewint werden voor dien tocht gereed gemaakt en het bevel hierover opgedragen aan den Commandeur Jan Vos, die van eene uitvoerige Instructie werd voorzien ³. Doch ook nu kwam er weder een kink in de kabel. Nauwelijks buiten Straat Soenda en gereed om een aanvang met hunne reis te maken, ontmoette men de Mauritius en omtrent Dirk de Vriesen baai, op de Zuidkust van Java, 't Wapen van

¹ Schipper Dirck Hartochsz.; naar den naam van zijn schip is het Eendrachtland, gelegen, op 25° ZBr. 113° L. O. Gr. aan de Westkust van Nieuw-Holland genoemd.

² Reael aan den Bewindhebbers, 10 Mei 1617.

³ Zij wordt in zijn geheel opgenomen in de Reizen en de Mededeelingen hiervoren aangehaald.

Rotterdam — beide uit het Vaderland komende schepen — en beide in zoodanigen ontredderden toestand, door verlies aan volk veroorzaakt, dat ze geheel machteloos en met staande zeilen ter plaatse waar ze gevonden werden, ten anker waren gekomen. Men kon die schepen in hunnen deerniswaardigen toestand niet aan hun lot overlaten, en moest hen te hulp komen, maar hiermede werd een niet geringe tijd besteed, eer deze schepen ter reede van Bantam lagen; en toen ze hiermede gereed waren en in staat de reis te hervatten, was het jaargetijde reeds te ver verlopen dan dat men uog op een goeden uitslag zou hebben kunnen rekenen; dientengevolge moest de reis tot nadere gelegenheid worden verschoven.

§ 4. Jan Carstensz., 1623.

Eindelijk zou de reis naar de Zuiderlanden voortgang hebben en wel door het beleid van den Gouverneur van Amboina, Herman van Speult. Bij een schrijven van den Gouverneur-Generaal Coen had hij kennis gekregen, dat de reis onder den Commandeur Vos geen voortgang had kunnen hebben, zoodat hij — daar de jachten Arnhem en Pera eenigszins in zijn gouvernement konden worden gemist — deze bestemd had, om de reis voortgang te doen hebben, en zou hij almede — volgens datzelfde schrijven — daarover het bevel hebben opgedragen aan Joannes Steyns; doch daar deze op den 24^{en} December 1622 was overleden ¹, had hij in zijne plaats benoemd Jan Carstensz. ², wien men „volgens onse gevoelens dese saeck wel soewel als Steyns mag betrouwen“. Carstensz. was destijds vrijburger te Banda en werd nu van daar opgeroepen en weder in dienst der Compagnie aangenomen. Carstensz. werd met de Instructie voorzien, die voor Vos was beraamd geworden, evenwel met eene wijziging, die hierin bestond, dat Vos, buiten Straat Soenda gekomen, met zijne schepen langs de Zuidkust van Java en vooreerst tot op 32° à 33° ZBr. zou zeilen en van daar om de Oost loopen tot het land bezeild werd.

¹ Steyns was met schipper Hartochz. hiervoren genoemd in 1616 als onderkoopman in Indië gekomen.

² Carstensz. kwam in hetzelfde jaar en in denzelfden rang als Steyns in Indië met het schip de Trouw, schipper Douwes de Vries van Medemblik, waarop zich als opperkoopman bevond Pieter Carpentier, Gouverneur-Generaal.

De jachten Arnhem en Pera, die van Amboina over Banda de reis zouden beginnen, moesten daarentegen dadelijk de koers — zoolang de Westmoesson bleef aanhouden — om de Oost nemen, en met het onderzoeken van eenige eilanden zoo weinig tijd als doenlijk was doorbrengen, maar op de terugreize had men den Oostmoesson te baat en dan kon „men alles «curieuselyck ondersoecken.» Het journaal dezer reis is in zijn geheel opgenomen in de meergenoemde Mededeelingen van den heer van Dijk en door hem met aantekeningen voorzien; wij kunnen derhalve volstaan met onze lezers daarheen te verwijzen.¹

De heer van Dijk vermeldt, dat door de H. R. op den 29 Januari 1624 met het schip Leyden een kaartje van de ontdekte landen, en met het schip Tholen eene afteekening van de Zuydlanden bij de jachten Arnhem en Pera ontdekt, naar het Vaderland werden verzonden, doch dat ze door hem te vergeefs waren gezocht.

Ook nu nog ontbreken deze kaarten in het Rijks-Archief; daarentegen werd door ons in de nagelaten papieren van den heer Lauts een M. S. kaart van de reis van den Commandeur Carstensz. gevonden en voor het R. A. aangekocht. Deze kaart door den Opperstuurman van de Pera, Arent Martensz. de Leeuw vervaardigd, heeft derhalve voor ons — dewijl ze vooralsnog de eenigste bekende kaart is van een gedeelte der bezeilde kusten van Nieuw-Guinea om de Zuid- en de Oostkust van de Golf van Carpentaria — eene geschiedkundige waarde, waarom wij dan ook niet hebben gearzeld, haar aan dit werk toe te voegen. Op den Inventaris der kaarten van het R. A. Eerste gedeelte, komt ze voor onder No 493; zij heeft eene grootte van 0.44—0.56 M.; de schaal is van 6 D. mijlen = 0.98 mm. Dat deze kaart niet dezelfde is als de *nieuwe* kaart, waarvan in het journaal en summier extract wordt gesproken, blijkt onder anderen hieruit, dat er verschil bestaat met de opgegeven breedtegraden zooals die in het journaal voorkomen, terwijl ook de namen daar opgegeven niet in allen deele met die van de kaart overeenkomen.

Carstensz. noemt de kaart de *nieuwe*, een bewijs dat er een oude bestond, zoodat er niet aan te twifelen valt of de Commandeur had het journaal en kaart of kaarten van de reis van het Duyfke in 1605—1606 aan boord.

¹ Het «Sommarie extract van 't journael» door Carstensz. gehouden komt — enkele bijzonderheden uitgezonderd — daarmee overeen.

Het wordt ons bijna tot zekerheid als wij in het journaal onder dagteekening van den 7den Maart, hunne ontmoetingen lezen met de inboorlingen onder den wal van het tegenwoordig Frederik Hendriks eiland; we vinden namelijk: „Dese plaats „ofte het landt daer 't voorsch. geschiet is, hebben in de nieuw- „gemaecte Caerte den naem gegeven van Keerweer, ende daer „vermits hem 't landt alhier Z. W. en Westelijk is streck- „kende ende legt op de hoochte van 7 graden;“ het Summi- Extract voegt hier nog bij: „daer voor desen in 't jaer 160 „door die van 't jacht Duyfken Eylanden afgemaect hebben „ende was Aro Z. O. ten O. omtrent 50 mijlen „ en we terech- t; maar er zouden nog twee eeuwen moeten voorbijgaan, eer dat men wist dat het Frederik Hendriks eiland door eene Straat van het vaste land van Nieuw-Guinea was gescheiden. Het bovenstaande geeft ons een reden te meer om het gomis te betreuren van het journaal en de kaarten van het Duyfke.

Den 8sten Juni 1624 was Carstensz. van zijne reis te Amboina terug, en vertrok hij, weldra naar Batavia om aan de H. R. in persoon rapport van zijn wedervaren op de reis te doen.

Hoogst belangrijk was de reis van Carstensz. voor de keunis der aardrijkskunde van deze gewesten; niet slechts werd men beter bekend met de Kei- en Aroe-eilanden, maar men sloot zelfs verbonden met hunne opperhoofden. Van de Zuidkust van Nieuw-Guinea werd de kust bezeild van ruim 4° tot 10° ZBr. terwijl van de Oostkust van de Golf van Carpentaria de kust, die door het Duyfke tot 13° 45' ZBr. was ontdekt, nog bijna vier graden zuidelijker werd bezeild.

§ 5. De reis van Gerrit Thomasz. Pool, 1636, na zijn dood vervolgd door Pieter Pietersz.

De eerstvolgende reis naar de Zuidkust van Nieuw-Guinea, had plaats in 1636 met twee jachten Cleu Amsterdam en Cleu Wesel, staande onder het bevel van den Commandeur Gerrit Thomasz. Pool. De voornaamste reden tot deze reis bestond om kennis te bekomen van de plaatsen, waar de Massooi gevonden, alsmede de wijze, waarop door de Cerammers in dezen bast handel gedreven werd enz. ¹ van „den aerd en conditie dier volckeren,

¹ Deze massoy soecken de Javanen, Maccassaren, Bimasers en de volckeren daeromtrent seer, houden die voor eene treffelycke ofte schier d' eenige medicuin, soo wel om in te nemen, als sigh daermede het heele

„welcke seer wild, barbaersch en boosaerdig syn, soodat vele
 „Ceram- in het halen der massoyen hun leven aldaer seer jammet-
 „lyck hebben gelaten.“ Reeds het jaar te voren schreef van Raem-
 burch: „By aenkomst van die van Ceram-Laut sullen op de Massoy
 „letten en hun, mitsgaders alle anderen die deselve tegen den
 „gelimiteerde prys van 5, 6, 7, 7 realen het picol sal cunnen
 „leveren om ter plaetse daar se valt te gaen halen en ons toe
 „te brengen, animeren en uytmaecken. In voegen dien handel;
 „dewelcke nooit by ons bekend is geweest, alhier, soo het eenig-
 „zins in menschen vermogen is, staet gestabileerd te worden“.

De Instructie voor Pool vastgesteld en aan hem medegegeven,
 is in zijn geheel te lezen in de uitgave van de reis van de
 Commandeur Abel Jansz. Tasinan en den Opper-Piloot Major
 Franchoyz Jacobsz. Visscher in 1642—1643, door den heer
 Jacob Swart, bezorgd in 1860, blz. 32—37. Doch deze In-
 structie was alleen voor zooverre geldig als het door den
 Gouverneur Acoley onnoodig werd geoordeeld daarin eenige
 wijziging te brengen; doch dit was werkelijk het geval en be-
 stond hierin, dat Pool, van Banda onder zeil gaande, koers zou
 stellen naar Ceram-Laut en van daar naar de kust van Nieuw-
 Guinea ¹ en wel omdat het belang, dat men in den massooi-
 handel stelde, dit medebracht. Zoo hij mocht slagen in het bekomen
 eener geheele lading van dezen geurigen boomschors, dan zou
 hij naar Banda terugkeeren, zoo niet of slechts gedeeltelijk, dan
 de kust vervolgen tot op de lengte van de Kei-eilanden, en het
 noordelijkste van deze bij de negory Eladt, op 6° ZB., gelegen,
 wandoen, van daar naar de Aroe-eilanden loopen en in 't voorbij-
 gaan de Tenimber eilanden bezoeken, enz. ²

Eene kaart der landen in 1623 door Carstensz. met de jachten
 Pera en Arnhem bevaren, „als ook een kaartje van een gedeelte
 der Westkust van Nieuw-Holland bij diversche schepen comende
 van Neerlandt opgeseylt“, werden hem tot zijn gebruik mede
 gegeven.

De heer van Dijk geeft in de Mededeelingen een overzicht

---

lyff om te besmeeren, voor allerhande sieckten ende accidenten uyt couw
 ende wint voorkomende, gelyck de berberry, lamnicheden, pyn in de leden,
 huylricheden enz. Zie Brief van den Gouvern. van Banda Joh. van Dam aan
 de H. R. van 19 Sept. 1662.

¹ Aan de H. R. Banda 10 Mei 1635

² Zie verder hierover; *de Reizen der Nederlanders* enz. blz. 68—70.

der reis van Pool, waarom wij zouden kunnen volstaan met daarheen te verwijzen, doch het bleek ons bij het vergelijken van het overzicht met het M. S. journaal, dat daarin eenige misstellingen voorkomen, zoodat wij liever het journaal zullen volgen.

Den 17^{den} April 1636 verliet Pool de reede van Banda, passeerde vijf dagen later Goram langs de westkust, en met een O. ten N. koers den steven naar de kust van Nieuw-Guinea wendende, kreeg hij die kust op den 23sten in het gezicht.

Dat hij met dezen koers de kust bezeilde, was naar aanleiding van eene ontmoeting onder de kust van Goram met de Orang Kaya Serloe van Ceram-Laut, die hem berichtte dat hij naar Oniu zeilde om aldaar massooi te halen en dat met hem nog 5 jonken derwaarts met hetzelfde doel waren vertrokken, en volgens het accoord met den Gouverneur Acoley gemaakt dez hunne lading te Banda zouden leveren; ze verhaalden dat het volk te Oniu wild en woest was en somtijds wel eens eeniger van hen hadden omgebracht.

Over de wijze, waarop zij den handeld dreven, liet hij zich niet uit, toen men hem hiernaar vroeg, en zeide slechts dat Oniu met een O. ten N. koers in drie dagen te bezeilen was. Er werd besloten dien koers te volgen om de kust aan te doen, deze voor een gedeelte te bezeilen om te vernemen of ze de massooi konden vinden en alsdan van daar naar Kei over te steken en hunne reis te vervolgen. Zooals wij reeds zeiden, zagen ze de kust op den 23sten, den volgende morgen hadden ze het land recht vooruit, zoo ook aan beide zijden op omtrent 5 mijlen afstand; het was uitermate hoog en bergachtig als op de Westkust van Sumatra, aan de zee schor; de kust strekte met eenige bochten, meest Z. O. en N. W. Men gaf het op de kaart — die ze er van vervaardigden ² — den naam van *„de lange hooge berch“*; met een doorgaand koeltje van het N. W. zeilden ze bij den wal langs om de Z. O. op omtrent $\frac{1}{2}$ mijl van het land. Het bestek op den middag gaf 3° 32' ZBr. In het zeilen langs de wal bespeurde men aan de rook, die ze op vele plaatsen in het hangen van het gebergte zagen, dat het welbevolkt was. Gedurende het overige van den dag passeerden ze het eiland Amsterdam, waarbij ze een grooten walvisch zagen; voorbij het eiland werd grond gelood op 30 vadem en zand. Beoosten kaap Amsterdam kregen ze den

² Deze is niet meer aanwezig.

stroom van om de O., en daar de wind slap uit den N. woei, waardoor ze weinig vorderden en op omtrent $\frac{1}{2}$ mijl van den wal geen grond kunnende werpen, namen ze de meeste zeilen in en lagen met het schoverzeil en de bezaan den geheelen nacht bij om de Zuid om den dag te verwachten. Sedert dat ze het land hadden aangedaan, gisten ze tot des avonds omtrent 10 mijlen te hebben gezeild, want de stroom had hard om de Oost gelooopen.

Den volgenden morgen met het aanbreken van den dag werd het anker gelicht en ging men onder zeil; doch door den harden noordenwind kon men niet boven een eiland zeilen, hetwelk van den N. W. hoek omtrent $1\frac{1}{2}$ mijl van land lag. Ze stelden derhalven de koers naar het eiland, om ergens achter een hoekjen ten anker te komen, om voor het holle water en harden wind beveiligd te zijn; dit gelukte, ze kwamen in den voormiddag aan de W. Z. W. zijde van dit eiland op 18 vadem zandgrond ten anker. Dadelijk werden de sloepen bemand, waarmede zij aan land voeren en het doorzochten; men vond er geen volk maar wel hier en daar eenige gemaakte roosters, waar visch op was gebraden, een vuurplaats, hutjes en kotjes of slaapplaatsen, ook beekjes met versch water; ze kaptten er eenig timmerhout en keerden daarop naar boord terug. Het eiland strekte meest Z. O. en N. W. ter lengte van omtrent 5 mijlen; het werd in de kaart gebracht met den naam van *Wesels Eiland*, het tegenwoordige P. Adi.

Tegen den avond begon het zeer hard uit het W. te waaien met regenbuien en hol water, zoodat men het niet geraden achtte te blijven liggen; men lichtte het anker en ging onder zeil, de koers Z. O. ten Z.; doch in de eerste wacht werd het stil, maar omdat men rafeling van stroom gewaar werd, was men genoodzaakt ten anker te komen tusschen het genoemde *Wesels eiland* en een kleiner, door hen *Vogels Eiland* genoemd op 20 vadem koraalgrond; men vond den stroom hard om de Oost gaan, terwijl de wind westelijk bleef.

In het N. N. O. van het *Vogels eiland* werd men den geheelen nacht vuren gewaar.

Den 26^{en} werd des morgens zeil gemaakt; ze gingen eerst O. ten Z. aan totdat men *Wesels eiland* voorbij was, daarna N. om de vaste kust weder aan boord te loopen, om eene

1 Poeloe Adi.

volkomene kaart van de strekking, verwijderde ligging en koers van het land te kunnen maken.

De stroom scheen hier zeer hard om de W. te gaan; van de Hooge Hoek om de Oost strekte het land, voor zooverre ze het konden zien met een inbocht van 8 mijlen N. O. en N. O. ten O.; de Oosthoek van deze bocht werd in de kaart genoemd de *N. O. hoek*. Met zonsondergang lag Wesels eiland omtrent 7 mijlen W. Z. W. van hen, en nagenoeg 3 mijlen van den vasten wal; het land was hier overal hoog evenals dat hetveer ze gepasseerd waren.

Ze wendden het nu om de Zuid; gedurende de nacht was het zeer slecht weder met donder en bliksem, de regen bleef aanhouden, de wind liep het kompas rond; in de houwewac kregen ze den wind en den stroom uit het N. W.; ze namen fok in en lieten het met de bezaan om de Z. W. drijven, water verhoef zich zeer grof en verbolgen."

's Morgens waren ze omtrent 5½ mijl N. W. ten W. van de N. O. hoek, drie mijlen van het land; de wind bleef N. W. met harde stormvlagen, ze maakten zeil naar gelegenheid liepen N. O. ten N. aan om dicht bij de vaste kust langs te zeilen. Op een mijl van den wal werd de koers O. ten Z., zoo als de kust van de N. O. hoek af omtrent 9 mijlen strekte; het binnenland was zeer hoog, aan den zeekant bar en steil, met veel inbochten, hier en daar met eilandjes bezet; ze brachten die op hunne kaart over. Tegen den middag gingen ze over den anderen boeg leggen, de wind bleef steeds N. W. en W. N. W., het middagsbestek gaf 3° 45' ZBr.; ankergrond vonden men niet. Tegen den avond waren ze nabij den Steilen Hoek, waarvan het land aan den zeekant laag en landwaarts in hoog Z. O. en N. W. strekte; de koers werd veranderd tot Z. Z. O.; omtrent 1½ mijl van den Steilen Hoek gaf het lood in het vaarwater 14, 13 en 12 vadem zandgrond. In deze bocht lagen twee kleine lage eilandjes; met zonsondergang waren ze omtrent 2 mijlen van den Goenong Apie (wanneer deze werd benoemd, geeft het journaal niet aan, evenmin hoe ze dien peilden). Men minderde zeil en lieten het den geheelen nacht om de Z. Z. W. drijven. Daar ze gisten dien dag tusschen de 9 en 10 mijlen gezeild te hebben, zoo had men opgemerkt dat de stroom meesttijds om de O. had geloopt, soms liep hij wel eens om de W. maar niet zoo hard en ook niet zoo lang. Den volgenden morgen (28) met den dag, lag den Steilen Hoek omtrent 3 mijlen ten N. van

hun, die ze den vorige dag O. ten N. hadden gepeild: met een frissche koelte van het N. W. en N. W. ten W. en een N. O. koers, zette men het op den wal aan om daarbij langs te zeilen, welken men omtrent ten 9 ure op een half kanonschot was genaderd, het lood gaf 18 vadem stekgrond, waarna de koers Z. ten O. werd. De strekking van het land was van den Steilen Hoek tot den Vlakken Hoek omtrent 5 mijlen O.Z.O. met laag voorland; het hooge land lag wel drie mijlen landwaarts in; de dieptens gaven van 16 tot 19 vadem stekgrond.

Bij den Vlakken Hoek komende, zag het water zeer bleek, ofschoon het lood de reeds genoemde diepten gaf. Even beoosten den Hoek zag men een rivier, waarbij aan het strand 3 of vier kleine hutjes stonden; ze zagen ook een man de rivier overgaan. Ze hadden het voornemen om hier te ankeren, maar waren daartoe reeds te ver om de O. voordat ze het gewaar werden; daarbij liep de stroom sterk om de O., zoodat ze bleven doorzeilen. Omtrent een half mijl Oostelijker zagen ze weder een rivier, waarvoor ze (op 20 vadem stekgrond) ten anker kwamen. De Commandeur Pool gaf bevel om de beide schuiten van de jachten te bemannen en ging in persoon mede naar den wal. Doch dit had voor hem en eenige van zijne manschappen de noodlottigste gevolgen. Omstreeks anderhalf uur later waren beide schuiten weder aan boord terug. Doch wat was er in dien tusschentijd voorgevallen. Uit het verhaal der aan boord teruggekeerde personen, vernam men dat Pool — zonder naar de schuit van Wesel te wachten, die hij wel twee musketschoten vooruit was — zich met 10 personen aan land had begeven, waaronder drie musketiers waren. Een hutje aan de rivierkant staande, werd door hen in oogenschouw genomen, doch niet beschadigd. Inmiddels kwamen aan wederzijden uit het bosch wel 100 wilden en vielen op hen aan; ze waren zwart van huid, als de Kaffers van Angola; ook grover, langer en grooter van leden dan de Europeanen; ze hadden lang zwart haar dat hun over de schouders hing; ze waren geheel naakt, met uitzondering dat hunne schamelheid min of meer bedekt was. Onder hen was er een, die een ruig vel om den hals had hangen. Hunne wapens bestonden uit *callawayen*, hasegayen met ijzeren punten, bogen en pijlen. Niettegenstaande op hen werd geschoten, wierpen ze met een vervaarlijk geschreeuw en als doile menschen hunne *callawayen*, hasegayen en pijlen alsof het hagelde op het kleine hoopje af, zoodat ze genoodzaakt waren

naar de schuit de wijk te nemen. In het omkeeren werd de Commandeur Pool, daar hij in het mulle zand tot de enkels inzakte, twee à drie malen viel, met een hasegay, benevens den koopman Schiller, van het jacht Wesel, die met Pool in zijn schuit was medegegaan, van achteren in den rug geschoten, zoodat beide bleven liggen. Pool riep zijn volk nog toe: *loop, loop, elck ziet hem te salveren*, doch de wilden waren dadelijk bij hem, namen hem zijn houwer af en hakt hem benevens den koopman Schiller aan kleine stukjes, waarmede eenige hunner in het bosch liepen. Toen het volk met de schuit van land wegroeiden, zagen ze twee groote vlakke vaartuigen de rivier komen, waarin wel 25 à 30 zwarten waren en zettend het met lange bamboesen langs den wal naar hen toe. De wilden die aan land stonden, liepen tot aan hun middel in het water, en gooiden en schoten zoolang ze de schuit konden bereiken. de busschietter Thomas Michiels en poogde door zwemmen de schuit te bereiken, doch werd door een der wilden in zijn rug getroffen, zoodat hij in hun handen viel; de soldaat Willem Plemp smeedt zijn musket weg, en daar hij ongekwetst was gebleven, begaf hij zich te water en verdrong bij het zwemmen naar de schuit; een der busschietters werd in het afroeien nog gekwetst op drie plaatsen door calawayen, doch zonder doodelijken afloop. Alles was zoo schielijk in het werk gegaan, dat de schuit van Amsterdam die van Wesel nog op een musket schoot van den wal ontmoette, zoodat *„de furie als een blicksem was toegegaen.”*

Nadat de schuiten aan boord terug waren, werd de Breede Raad beroepen en daarin besloten, dat de schipper van Amsterdam Pieter Pietersz. den Commandeur Pool in het bevel over de beide jachten zoude opvolgen, terwijl al verder werd bepaald *„dat men gedurende den nacht zoude byhouden en den volgenden morgen om de Oost loopen, om te onderzoeken of het hooge land, gelyk scheen, niet haest eyndigen zou, en men bij het lage land kon komen, dat door den E. Commandeur Carstensz. in 1623 was opgedaen en als dan naar Kei oversteeken, volgens de memorie van den E. Heer Gouverneur in Bauda.”* — Ze zagen verschillende troepen wilden van de Moordenaarsrivier langs het strand om de Oost loopen. Des namiddags ten 4 uren werden de ankers gelicht en met klein zeil koers om de Z. Z. O. gesteld; de wind was N. N. W. Toen het avond werd, peilde Pietersz. de Vlakke Hoek omtrent 2½ mijl in het N. W. Ge-

duende den nacht lagen ze bij om de Z. W. met het schoverzeil, de lucht was donker, met veel donder en bliksem, doch geen harde wind.

Den 29sten liep de wind in de dagwacht naar het N. De onderzeilen werden bijgezet en de koers bepaald om de O. N. O. en N. O. ten O.; de Vlakke Hoek werd nu gepeild omtrent N. W. ten W. $4\frac{1}{2}$ mijl; des morgens ten 8 uren liep de wind met een uitschieter naar het Z. W. en W. Z. W., later op den dag W. en N. W. met een labberkoeltje; des avonds waren ze omtrent 2 mijlen van den wal en gisten op den aangegeven koers omtrent 5 mijlen te hebben gezeild. De zeilen werden ingenomen en liet men het met de bezaan om de O. drijven. In de eerste wacht kregen ze den wind met een stijven stormkaak uit het N. met harden regen en bliksem. In de hondevacht wendde men het om de Z. W. Met den morgen was het stil, het luchtje was uit het N. W.; er werd weder zeil gemaakt en de koers om de N. O. ten O. Ze waren toen omtrent 5 mijlen van den wal. Aan de peiling van het laud waren ze in den nacht een streek om de O. vertierd; de deining kwam hard uit het Z. W. Op den middag gaf het bestek $4^{\circ} 45'$ ZBr.; de dieptens die gelood werden op omstreeks vier mijlen buiten den wal, waren tusschen 80 en 34 vademen zandgrond. De kust strekte meest O. ten Z. en W. ten N. met weinig inbotten; het hooge land lag hier al meer en meer dieper landwaarts in met laag voorland en geboomte. Met zonsondergang waren ze nog ruim drie mijlen van het land; de zeilen werden ingenomen en lag men met de bezaan bij om de Z. W. Men giste met den voorgaanden koers omtrent $1\frac{1}{2}$ mijl vertierd te wezen. In de eerste wacht kwam de wind met een "travaad en harden regen" uit het N. en N. N. W., doch duurde slechts kort toen het opklaarde, en de wind met een labberkoeltje naar het N. W. liep; den geheelen nacht werd grond geworpen, doch men merkte op dat de stroom niet meer zoo hard om de O. liep als vroeger.

Den eersten Mei met het aanbreken van den dag gisten ze omtrent 7 mijlen buiten den wal te wezen, op de voorgaande diepte, doch nu stekgrond. Het was gedurende den voormiddag stil, zoodat men met een N. O. ten O. koers weinig vertierde; het weder was zeer fraai, slecht water en weinig deining. De middagsbreedte gaf 5° Z. en volgens gissing stond men toen nog op omtrent 6 mijlen buiten den wal. De wind wak-

3^e Volgr. X. 2

kerde met eene frissche koelte uit het W. aan: men stuurde daarop recht N. O. aan om dicht bij den wal te komen; van lood werd vlijtig gebruik gemaakt, waaraan men bespeurde dat gaandeweg opdroogde. De beide jachten kwamen met zonsongang op 26 vadem zandgrond, en op ruim twee mijlen uit den wal ten anker. Het land was hier langs de kust laag; het hooft daarentegen week hoe langer hoe meer landwaarts in. De strekking van de kust van de Vlakken Hoek, tot daar waar ze geankerd lagen, was omtrent O. Z. O. en W. N. W. wel zoo Zuidelijk en Noordelijk. Gedurende den nacht was het met uitzondering van regen uit het N., die echter niet lang aanhield, goed, aangenaam weder. In den vroegen morgen (24) werden de ankers gelicht, en zeilde men met een westelijken windje ruim een mijl in den koers van N. O. en N. O. ten Oosten daar het schielijk begon op te droogen — van 26 tot 7 of 6 vadem — liepen ze tot op 3 vadem zandgrond, en de diepte het doodstil was en de zee hen naar den wal zette, werd het anker weder in den grond gesmeten.

Het land was hier overal laag; het hooftgebergte lag op wel 8 à 9 mijlen het land in; aan den oever zag men de groote rivieren in zee uitkomen, waarvan de uitwatering op ruim twee mijlen in zee, het water wit maakt; de strekking van den wal was als den vorigen dag O. Z. O. en W. N. W. Pietersz. zond een schuit van boord om te looden, die, ter komende, overal 3 en 2½ vadem zandgrond had aangetroffen zoodat hij vermeende dat het een groot rif moest wezen voor de rivier lag; aan de oostelijkste gaf hij op de kaart de naam van *de Groote Rivier*.

Daar de wind met een frissche koelte uit het Z. begon waaien, werd men genoodzaakt te blijven liggen; doch 's nachts liep de wind met een labberkoeltje naar het N. O. ten Oosten met wat regen en bliksem; toen deed men sein voor het jaagwees, waarop de ankers werden gelicht en men zeilde met de fok om de Z. tot op 7 vadem stekgrond, waar men weder ten anker kwam om den dag te verwachten; de stroom liep hier om de Oost en om de West, doch om de O. niet hard als vroeger.

Met den dag (8den) werd zeil gemaakt, en ging men met de wind van het N. O. O. Z. O. aan. Op den middag gaf het lood 5° ZBr.; het land — waarvan men drie mijlen af was — was hier zeer gebroken en laag. Ze verloren het hooft

hoe langer hoe meer, zoodat ze vermoedden zeer nabij het land te zijn, dat door den Commandeur Carstensz in 1628 was aangedaan; de strekking was nog al meest O. ten Z. en W. ten N. wel zoo Zuidelijk en Noordelijk. Daar de wind meer en meer naar het Z. liep, ging men over stag en met een O. en O. ten N. koers in den wal leggen. Een mijl uit den wal loodde men 8 vadem zandgrond, waarop men ten anker kwam.

Pietersz. maakt de opmerking dat als men minder dan 4 vadem loodt, men uog wel een mijl van land is, daarover of dieper zijnde is het al stekgrond; het rif scheen zeer uitgestrekt te zijn. Des avonds in de eerste wacht kreeg men een travaadbui, met regen en bliksem uit het N. O.; in den nachts was het goed weder, de wind O. Ten 4 ure des morgens was de wind O. N. O. met slappe koelte; de stroom liep om de O. en de W. Nadenmiddag de wind Z. Z. O., Pietersz. vergaderde den Breeden Raad, waarin werd besloten om des nachts onder zeil te gaan en den koers om de Z. te stellen, totdat men op 5° 30' ZBr. zou zijn gekomen, en vandaar om de West naar de Aroe-eilanden; welke eilanden hij — naar de gezeilde verheid — dacht, reeds over de zestien mijlen om de Oost te zijn voorbij geloopt.

Wij meenen evenwel dat hij zich verder om de O. bevond.

In den nacht van den 4den op den 5den had men veel bliksem en donder met regen uit het N. met donker weêr, zoodat men tot op den dag bleef liggen en toen met een oostelijk windje onder zeil ging, koers Z. en Z. ten O.; de diepten gaven 27 en 28 vadem zandgrond aan. Op den dag werd de wind W., tegen den avond N.; men giste gezeild te hebben omtrent 5 mijlen, behouden koers Z. Z. W., naar gissing 7½ mijl uit den wal. Men had dien dag een walvisch gezien, die lang bij het jacht bleef en speelde.

In het laatst der hondewacht kregen ze den wind uit het O. ten N. en O. N. O.; de koers werd Z. Z. O. Ze hadden den geheelen nacht met schoverzeilen gezeild met goed weêr en weinig regen. Met den dag (6den) den wind N. O., de koers Z. Z. O., de diepten en grond als voren. Ze zagen het hooge land van Nieuw-Guinea, waarvan men omtrent 20 mijlen ver dacht te wezen. Men berekende gedurende den nacht behouden koers Z. en Z. ten O. gezeild te hebben 5 mijlen; op den middag gaf de gegiste breedte 5° 52' Z., waaruit ze opmaakten dat de stroom hun hard om de Z. had gezet. De wind kwam

met slijkend weêr van het O. Z. O., de koers werd W. en W. ten Z., het was slecht water en goed weêr; den geheelen nadenmiddag werd grond geworpen tusschen 27 en 24 vadem zand- en stekgrond. In deze passage zag men veel hout en boomen drijven, alsmede veel waterslangen. Volgens gegist bestek had men dezen dag behouden koers W. ten Z. 6 mijlen gezeild. De wind was veranderlijk, O. Z. O., Z. O. en Z. de koers werd West. Gedurende den morgen van den 7den was de wind met flauwe koelte Z. O. ten O. en O. soms stil men had steeds dezelfde diepten van 28 tot 25 vadem stekgrond. Door de betrokken lucht kon men op den middag geen hoogte bekomen; de zware deining liep uit het Z.; op 28 vadem trof men goeden kleigrond aan. Men giste van den vorige middag tot op zonsondergang gezeild te hebben ruim 12 mijlen, behielden koers W. en W. ten N., het lood gaf 38 vadem stekgrond. Tegen middernacht borg men de zeilen en lag men binnom de N. met de bezaan, en liet het schip gedurende de nacht drijven „om in geen vuylen te vervallen.“

Met het aanbreken van den dag werd weder zeil gemaakt, koers W., de wind O. ten Z. met goed weêr; het lood gaf 28 vadem stekgrond. Op den middag bevond men zich op 5° 48' ZBr. Tegen den avond één uur vóór zonsondergang zag men land vooruit, zoo het scheen was het niet hoog; het lood gaf 30 vadem stekgrond, er werd zeil geminderd en met de fok en het grootmarszeil op den rand liep men West aan. Men giste dit etmaal behouden koers W. en W. ten N. gezeild te hebben 15 mijlen.

In het zesde glas van de eerste wacht (elf uren) zag men zeer duidelijk het land dat men vóór zonsondergang had gezien; het lood toonde 13 vadem stekgrond aan, waarop de zeilen werden vastgemaakt en men ten anker kwam om den dag te verwachten; de stroom liep hard om de N. O. en die in het laatst der hondewacht om de Z. ging.

Toen het dag werd, bemerkten ze dat ze omringd waren van land; het verste dat ze om de Z. zagen, lag Z. Z. W. en Z. ten W. omtrent 4 mijlen; om de N. lag het verste N. N. W. 5 mijlen, „het was overal gebroken en gesepareert laagachtig land met kleine heuveltjes.“ Ze lagen op een mijl afstands W. N. W. van een eiland, waaraan ze „door de separeringe bevonden dat het land van Aroe was.“ Met een O. Z. O. labberkoeltje werden de ankers gelicht en koers ge-

d om de N. ten W.; op anderhalf en ook op twee mijlen en den wal vondt men de diepten van 9 en 10 vadem stekid; het land was nog al gebroken. Met zonsongang ze het hooge land van Nieuw-Guinea wel 20 mijlen in N. ten O. en N. N. O. van hun; men kwam weder ten r op 11 vadem zandgrond, omtrent 2 mijlen W. ten N. O. ten Z. van den Noordelijken hoek van Aroe; en 1 mijl N. ten W. en N. O. ten O. van het *Vuïle Eijland*, zoo oemd omdat er een vuil rif bijna een mijl O. en O. N. O. s loopt, „waerom men hetzelfde ook wel moet schouwen.“ stroom liep hard om de N. W. ten W., doch begon met lagwacht om de Z. O. ten O. te gaan.

Met den dag ging men weder onder zeil om de N. W. om N. hoek van Aroe te passeren, naar een ander eiland, daar wind en stroom tegen waren, vorderden ze niet. Ruim drie mijlen strekt het land meest N. O. ten N. en O. ten Z. „gebrocken en iuhammig, zoo haest men het gat opzeyld, zeyld men het ander weder toe.“ Het is gen, zegt Pietersz., in dit vaarwater gestadig een groote mijl den wal te houden „of men bekomt mager water van 4 en idem harden zandgrond en minder.“

Met den avond wakkerde de wind uit het O. Z. O. met een she koelte aan, de stroom liep om de Z. W.; ze zeilden ent op een kanonschot afstands benoorden het voornoemde d, het lood teekende 4 vadem schelpgrond, ze hielden af op $\frac{1}{2}$ mijl van den wal toen ze weder 10 en 11 vadem grond kregen. Ze zagen eenige prauwen die achter een r eiland kwamen doch weder weg pagaaïden. Met zonsongang kwamen ze op 14 vadem zandgrond ten anker omtrent vijf Z. ten W. van het eiland. Gedurende den nacht hielze goede wacht met musketten, houwers en pieken; de was Z. O., frissche koelte en bliksem in het Z. en en W.

Den 11 Mei Pinkster-Zondag ging men met den dag weder r zeil om de Z. W. ten Z. naar een eiland, daar den mandeur Carstensz. in het jaar 1623 ook was ten anker est; de wind was van het Z. O. ten O., de stroom liep de N. O. Enkele prauwen werden gezien, doch ze naen niet. De strekking van het land van hier was Z. Z. en wel zoo Z. omtrent 5 mijlen, en even als voren gesepald, gebroken en laag. Tegen den middag kwamen ze onder

de W. zijde van het eiland, de N. hoek het naast, ten anker op 9 vadem zandgrond.

In den namiddag kwam een visschersprauw aan boord waaruit ze voor beide jachten visch ruilden. De bemanning bestond uit omtrent 18 personen, het was klein volk; met uitzondering van de schaamdeelen waren ze geheel naakt; hun wapens waren pijlen en bogen. Ze konden geen Maleisch spreken, doch door teekens konden ze verstaan, dat ze den volgende den dag met veel prauwen zouden aan boord komen. Tot aan den avond liep de stroom om de N. O. en des nachts om de Z. W., zoodat, zegt Pietersz., hier maar twee tijden in het etmaal gaan; door twee peilingen verkreeg men 4° N. « miswyzinge der naelde des compas.»

Des morgens kwamen de Aroeësen met veel prauwen aan boord; ze brachten ter ruiling voor kleeden, kleine bootjes, pompoenen, klappernoten en watermeloenen. Onder hen waren er eenigen die goed Maleisch spraken en meermalen Banda ten handel waren geweest. Pietersz. verzocht en vermaanden ernstig tot het maken van sagoe en die te Banda te brengen, dat ze beloofden nog met deze moesson te zullen volbrengen; paradijsvogels, waarnaar men hun vroeg, konden ze niet bekomen, daar die alleen op het Noordeinde van Aroe werden gevonden en met wier bevolking ze nu in oorlog waren maar die van het Zuideinde waren hunne vrienden. Men vroeg hun naar de gelegenheid van de eilanden Timor (Laut) en Timor nimmer, «doch wisten daerof niets te zeggen;» wel deelde ze Pietersz. mede, dat de boeier Banda omtrent twee maanden geleden aan het Zuideinde van Aroe was geweest, van waar men naar Kei zou vertrokken zijn.

De negorij die aan een klein riviertje was gebouwd en waarvoor ze ten anker lag, was Goedghier (Goedgier, Oedjier, Wasier) genaamd.

De breedte op den middag bekomen gaf $5^{\circ} 7'$ Z. Daar men hier verder niets meer te verrichten had, werden de ankers gelicht en met een O. Z. O. koeltje Z. W. gestuurd naar het eiland Kei, dat eiland om de Z. om te loopen, en voor de negorij Elad, gelegen aan de N. W. zijde op omtrent 6° ZBr., ten anker te komen. In den namiddag verloor het jacht Cleen Amsterdam den Kuiper Steven Jansz. Vijgh van Hoorn, aan de roode loop.

Met het aanbreken van den dag zag men het land van Aroe

in het Z. O. ten O. op omtrent 5 mijlen, men bleef Z. W. staren; het middagsbestek gaf 5° 40' ZBr. Met het uitloopen van het derde glas in den namiddag, kreeg men het land van Kei in het gezicht in het W. Z. W. op 8 mijlen afstand; het deed zich aan hen op als Banda en Lonthor; men giste dat sedert den vorigen dag, dat men onder zeil was gegaan tot op zonsondergang van den 13den, op een Z. W. koers 13 mijlen te hebben gezeild; de deining schoot hard aan uit het Z. O. Het Zuidelijkste land van Kei dat men kon zien, had men met den avond W. en W. ten N. op omtrent 6 mijlen afstand. Met den donker werden de zeilen gegeid met uitzondering van de fok en lieten het W. ten Z. voorstaan; met het begin der hondewacht werd de fok mede gegeid en liet men het om de Z. drijven tot den dag. In de dagwacht was het donker weér met bliksem; men stuurde nu door den anderen W. ten Z., de wind Z. O. ten Z. Door de betrokken lucht kon men in den voormiddag geen gezicht van Kei bekomen; tegen den middag kwam de wind met een donder- en regenbui uit het O., waardoor ze een weinig later zicht kregen van het Z. eind van Kei, dat omtrent 8½ mijl N. van hen lag. De wind liep naar het Z. O. ten O. waarop ze eerst N., daarna N. N. O. en N. O. ten N., naar den hoek stuurden, totdat ze tegen zonsondergang op 16 vadem zandgrond, omtrent een musketschoot van den wal en ½ mijl Z. ten O. van den hoek ten anker kwamen. „Het is hier seer schorre, als men een weynig weder af is heeft men geen ankergrond meer.“

Den 15den met den dag kwam een prauw aan boord, die hun berichte dat de negorij Elad veel verder om de N. lag. De wal strekt hier van den Z. hoek om de N., Z. ten O. en N. ten W. wel drie mijlen. Met een landwindje uit het Z. O. ten O. ging men onder zeil bij den wal langs om de N. en voorbij de negorij Tera, op een groote mijl van de Z. hoek gelegen. De eerste hoek om de N. voorbij zijnde, kwamen ze bij de negorij Amaer, een weinig beneorden den hoek, en ankerden daar op 14 vadem koraalgrond, doch slechts voor eenige oogenblikken, dewijl men verstond dat Elad nog verder om de N. lag; zoodra het anker gelicht was, liep men weder naar den wal.

Van dezen tweeden hoek tot een derde strekt het land met een inbocht N. N. O. en Z. Z. W. 3 mijlen. Des namiddags ten 4 uren ankerde men voor de negorij Nieroen op 10 vadem koraalgrond; in dit vaarwater was de grond met steenen (klippen?)

zeer ongelijk, zoodat men wel goed moest uitzien. De bewoners van deze negorij die aan boord kwamen, verhaald hun dat, de negorij Elad voorbij den hoek lag, waarvan nog $1\frac{1}{2}$ mijl bezuiden waren, terwijl ze hen waarschuwdend ze onderweg wél moesten uitkijken, „vermits de rutsen droogten die in het vaerwater lagen.“

Den 16den des morgens werden de ankers gelicht, en met variabele winden onder zeil, de koers N. en N. ten O. Na middag kwam een kleine orembaai aan boord waarin 5 personen waren, waaronder de stuurman van den boeier Banda die hun verhaalde dat ze de negorij Elad reeds voorbij waren en dat ons volk hun huis in de negorij Amaer hadden gebouwd, en de negorij Elad verlaten ¹, omdat ze bespeurden dat de inwoners door rijke gaven en giften van de handelaars van Boeton en Makassar daartoe overgehaald, hen naar het leven stonden en zich meester te maken van 's Compagnies goederen.

Even na bezette wacht (des avonds ten 8 uren) kwamen ze met beide jachten voor Amaer bij den boeier Banda, op 6 vadem steenige grond ten anker, omtrent een half musket-schot uit den wal. Van den 17den tot 22sten had er niets bijzonders plaats, de watervaten werden gevuld en het benoodigde hout voor de vertimmering der jachten uit het bosch gehaald. Het weder was zeer veranderlijk, meest regen met harde regens, uit het Z. O. en O. Z. O.

Den 23sten Mei werden met het aanbreken van den dag de ankers gelicht en gingen de beide jachten met variabele winden onder zeil, zoodat ze tegen zonsondergang omtrent $1\frac{1}{2}$ mijl benoorden Maer — de plaats daar de logie stond — waren; de wind bleef gedurende den nacht variabel met regen, zooals het daags te voren ook was geweest; in de dagwacht wakkerde de kof tot een stijve bries aan uit het N. ten W. en N. N. W., de koers werd Z. O.

Met den dag waren ze omtrent 3 mijlen O. ten N. en W. ten Z., van den Noordelijken hoek van Kei. Het bleef den geheelen dag stil, het zuchtje kwam uit het Z. O., Z. O. ten O. en Z. Z. O.; de middagbreedte gaf $5^{\circ} 3' Z.$; toen de wind uit het Z. O. wat aanwakkerde, werd de koers O. N. O., 's nachts bliksem.

¹ In dit jaar was er een onderkoopman als Hoofd, genaamd Pieter Paulusz., ook een Predikant, Jan Jansz. In 1632 was de Predikant Holtenius «voor de christelijke religie naar de Key- en Aroe eilanden gezonden.»

Den 25sten stonden ze met den dag omtrent 7 mijlen O. en W. van den Noordhoek van Kei; ook nu was het door den dag stil met goed weêr en slecht water, waarin ze in den woormiddag veel walvisschen zagen. Met zonsondergang peilde men den N. hoek van Kei W. en W. ten N. 9 mijlen. In den nacht veranderde het weêr, men had veel donder, bliksem en regen; doch in den nanacht verbeterde het, de koers werd O. en O. ten N., zoodat men met het aanbreken van den dag giste de N. hoek van Kei 12 mijlen van zich te hebben. Gedurende den dag was het regenachtig en daardoor donker; toch zagert ze het hooge land van Nieuw-Guinea in het N. O. ten N. en N. N. O.; met zonsondergang werd de hoek van den Goenong Api op omtrent 5 mijlen in het N. ten W. gepeild. Met den wind liep ook de deining uit het Z. O., de koers bleef N. O. Volgens gegist bestek had men op dien koers dien dag 9 mijlen gezeild. Met de eerste wacht wendde men het om de Z., koers Z. ten W.; daar de wind veranderde, eerst Z. W., daarna Z. Z. W. en Z. W. ten W., werd de koers Z. O., Z. O. ten Z. en Z. Z. O.; met den nacht had men veel regen, met donder en bliksem.

Den 27sten liep de wind met stijve buien naar het Z. O. waardoor de koers Z. Z. W. werd. Op den middag wendde men het met een Z. wind om de O. In het vierde glas liep de wind O. Z. O. en giug men over stag om de Z. met slecht water en goed weêr; de wind allengs zuidelijker wordende kon men om de Z. Z. W. koersen. Des avonds zag men het land van Nieuw-Guinea nog in het O. N. O.; op den koers van Z. en Z. ten O. behouden koppel- en gemengde koers, giste men sedert den vorigen avond ruim 7 mijlen te hebben gezeild. Men bespeurde veel rafeling van stroom, zoodat, daar het stil werd; men niet veel vertierde.

Met den dag (28sten) zag men het eiland van Aroe, waar de negorij Woedier lag, omtrent 5 mijlen in het Z. Z. O., waaruit men opmaakte dat de stroom ongetwijfeld hard om de Z. had gelooopen. Gedurende den dag was het meest stil, doch in den namiddag kreeg men een topzeils koeltje uit het Z., waarmede men laveerde om onder het eiland te komen, de stroom liep om de O. Z. O.; met zonsoudergang kwam men op 20 vadem stekgrond ten anker; men peilde de N. hoek van dat eiland op 3 mijlen in het Z. ten W.

In den voormiddag van den 29sten werd met een frisch koeltje

van het N. N. W. anker gelicht en Z. Z. W. aangezeild, doch op den dag werd het stil, zoodat men weinig vertierde; eerst tegen den avond wakkerde het koeltje wat aan uit het Z. O. en O. Z. O., de stroom ging hard om de O. N. O. Met het ondergaan van de zon ankerde men op 14 vadem stekgrond. Ze peilden toen Woedier in het O. Z. O. op een kanonschot afstand; omtrent middernacht begon de stroom om de Z. W. te loopen.

Den 20sten gingen de jachten met stilwater en een Z. O. ten O. wind onder zeil om de Z. In den namiddag omtrent O. N. Ooster zon kwamen ze recht nevens de negorij Romalob, die aan den zeekant lag op 11 vadem stekgrond ten anker, op een kanonschot uit den wal.

Van den Z. W. hoek van het eiland Woedier strekt het land met een groote inbocht en twee eilanden tot een half mijl benoorden Romalob N. N. O. en Z. Z. W.; van Rato strekt het land Z. en Z. ten W. om de Z.; daar de wind in denzelfden hoek bleef, was men genoodzaakt ten anker te blijven. Tegen den avond kwamen eenige prauwen met visch en eenige hoenders aan boord. Uit het volk verstond men dat Rato nog omtrent drie mijlen om de Z. lag. Den 30sten Juni was de wind met het aaubreken van den dag van het Z. O., de stroom liep om de Z., de ankers werden gelicht en maakte men zeil om de Z. en kwam om 10 uren voormiddag op 10 vadem stekgrond weder ten anker. Ze peilden toen de negorij Rato Z. Z. O. 1 mijl, en het eiland Congereen N. N. O. en N. O. ten N.; van Romalob tot omtrent 1 mijl bezuiden Rato strekt het land met een zeer groote inbocht Z. en N. wel zoo westelijk en oostelijk. Door tegenwind werd men genoodzaakt ten anker te blijven; men had veel regen en donker weêr.

Den 1 Juni was het luchtje O. N. O. en ging men daarmee onder zeil, doch vorderde niet veel daar het stil werd, zoodat men in den namiddag ten anker kwam op 9 vadem stekgrond de stroom, die er liep, was van geen beteekenis, de jachten zwaaiden er nauwelijks voor op. Ook den volgenden morgen bleef het flauw, toch ging men onder zeil, bij de wind over om de Z. Z. W. met variabele winden; men laveerde over beide boegen om, om de Zuid te komen, doch vorderde weinig.

Men kwam tegen den avond ten anker op vadem zandgrond omtrent $\frac{1}{2}$ mijl uit den wal; men peilde den hoek ten zuiden van Rato O. en O. ten Z., zoodat men den geheelen dag nog geen

mijl gewonnen had. Des nachts had men veel regen, donder en bliksem. In het zevende glas van de hondewaht liep de wind naar het O.; men ging daarmede onder zeil, Z. ten O. aan, doch weldra werd het Z. O. zoodat men niet boven het Z. ten W. en Z. Z. W. kon zeilen. Dit bleef zoo den geheelen nacht en volgenden dag aanhouden, men was dus genoodzaakt om in den namiddag op 8 vadem stekgrond ten anker te komen, omtrent een groot kwartmijl uit den wal. Men had in dit etmaal een mijl om de Z. gewonnen. Met een Z. Z. O. windje maakte men den volgenden morgen zeil en stuurde O. en ook O. N. O. naar den wal.

Onder den wal komeude wendde men om de Z.; op den dag liep de wind bijna het kompas rond, van O. N. O., N., N. W. en W.; koers om de Z.; de stroom scheen ook om de Z. te loopen. Het was den geheelen dag regenachtig en mottig donker wêer, ook nu kwamen ze des middags ten 3 uur op 4½ vadem stekgrond ten anker, een groot kanonschot uit den wal; de negorij Repy lag omtrent O. N. O. van hen.

Met het aanbreken van den dag maakte men zeil en ging met een oostelijk luchtje eerst Z. W. in zee, om het rif dat hier van den wal strekte te mijden, daarna Z. langs den wal; de wind liep al trekkende met een frissche koelte naar het Z. O. Het middagsbestek gaf 6° 30' Z.; de negorij Taranga werd gepeild O. N. O. 1½ mijl. Men wendde het schip over naar den wal om de O. N. O., tot men tegen den avond omtrent een kanonschot daarvan op 7½ vadem stekgrond ten anker kwam; de negorij Taranga werd gepeild Z. ten O. een groote halve mijl. Dezen dag had men ruim twee mijlen om de Z. gewonnen, des daags had de stroom zachtjes om de Z. en des nachts om de N. gelooopen, des nachts was het goed wêer en het windje O.

Den volgenden morgen maakte men zeil en liep met een O. windje voor de negorij Taranga, op omtrent twee musket-schoten van het land.

Wat het journaal ons verder mededeelt, tusschen 6 Juni tot en met den 22 van die maand — behelzende het vertrek van Taranga, het bezeilen van de Noordkust van Nieuw-Holland tusschen 134° en 135° O. L. Gr., het zeilen langs de kust om de West tot den Roodenhoek of Noordhoek van het door hun genoemde Van Diemensland, tot men dat land uit het gezicht verloor, — is door ons opgenomen in de meer-

gemelde reizen naar het Zuidland¹, waarheen de belangstellende lezer wordt verwezen.

De koers, die gevolgd werd, toen men op den 21sten Juni van Diemensland had verlaten, strekte om zoo mogelijk het eiland Timor (Laut) te bezeilen, zooals hun bij de Instructie voorgeschreven. Drie dagen later op den 24sten zag men het aanbreken van den dag land en nagenoeg in den koers, tusschen het N. O. ten O. en O. N. O. op omtrent 5 mijlen afstand. Het vertoonde zich als Banda, doch strekte zich minder ver uit en was lager. Op omtrent zeven mijlen afstand zag men ook land, dat grooter en hooger als het andere was, doch de ware opdoening liet zich door de nevelachtige en donkere lucht niet wel bepalen. De wind was van het Z. O. ten Z. O. en O. Z. O. met topzeils koelte, de koers bleef N. O. en N. O. ten N. Bij het naderen van het land dat men loefwaard vooruit zag, bespeurde men daarachter nog veel meer land, ook veel kokosboomen, terwijl het scheen dat het land ook bebouwd werd. Pietersz. hoopte dat dit Timor (Laut) zoude wezen, of wel dat het hiernabij zoude liggen. De middagsbreedte gaf 7° 30' Z. Ze peilden de Z. hoek in het Z. op omtrent 3 mijlen. Om dichter onder den wal te komen werd er om de Z. gewend, doch vernits het jacht Wesel niet wel volgen kon, zeilde men met de marszeils op den rand. Met zons-
 ondergang werd de Z. hoek op 2½ mijl O. gepeild. Nogmaals werd er gewend, waarna het voormarszeil vastgemaakt en het grootmarszeil op den rand werd gesmeten, opdat Wesel te beter zou kunnen bijblijven. Ze zeilden 's nachts met goed weêr; in de hondewacht wendde men weder om de Z. om met den dag bij het land te wezen. Toen de dag aanbrak waren ze wel 1½ mijl beoosten het eiland, zoodat vermoed werd dat de stroom gedurende den nacht hard om de O. had geloopt. Met een oostelijk windje liepen ze Z. Z. O. over om onder den wal ten anker te komen. Op een groote halve mijl het land genaderd zijnde, kwamen ze bij een rif waarop maar drie vadem water stond, weshalve er om de N. O. werd gewend, doch tegen den middag ging men weder om de Z. leggen; de stroom scheen om de W. te loopen.

Toen ze weder nabij het rif kwamen, hielden ze het dragende naar het eiland, met voornemen om aan de O. zijde

¹ Bladz. 73—82.

rvan te ankeren, doch dit werd hun belet, door een schorre steile droogte die van het groote (ei)land aan het eiland, en daarvan bijna de geheele Oostkust bezette. Dit eiland door Pietersz. in de kaart genoemd het *Vuile Eyland*. Maar hij op een pistoolschot van den wal geen grond kon en, stak hij weder bij om de N. O. Des namiddags wendde om de Z. en zag nu zooveel meer land om de Oost als den vorigen dag had gezien. Hij bemerkt dat de strekking van in de nieuwe kaart kon worden gezien. Het is zeer te zuren dat die kaart niet meer aanwezig is, want de bejving dezer eilanden door hem in het journaal gegeven is niet uit door duidelijkheid.

Met zonsondergang was hij dicht bij het genoemde eiland Z. Z. W. van de Z. hoek, de koers was O. nadat ze om O. N. O. waren gewend. In de hondewacht werd er gewend om de Z. Z. W.; een weinig later bevond men dat strand was in het jacht, en wel onder de rooster van de buis, waarvan de pranken al doorgebrand en het vuur is tot aan den overloop was gekomen. Om het te blusschen, gingen ze slaagden; moest de kombuis bijna geheel gesloopt worden. De oorzaak werd toegeschreven dat er bij het maken de kombuis geen zout in of onder het zand was gemengd west.

Met den dag (26sten) bevonden ze dat ze wel 4 mijlen O. gegaan hadden, dat men vooral aan den harten stroom die om D. liep toeschreef. In de dagwacht kwamen ze op een kachot van den wal, en van een klein 'eilandje O. ten N., op een afstand, op 26 vadem steenigen grond ten anker; toen jacht voor het anker optorde lag het op 9 vadem. Het strekte $3\frac{1}{2}$ mijl O. ten N. en W. ten Z. met veel zandstijtes aan den oever; in de hoogte kwam het omtrent met yer overeen.

De schuiten werden uitgezet, en nadat ze wel bemand en met eren voorzien waren, voer men daarmede op twee plaatsen aan

Men vond het land „woest, klippig, rutsig en onbewaambaar voor menschen; konden geen huysen, menschen of aachtboomen te zien krygen.“ Het geboomte bestond meest wilde pijnappel en ander slecht hout, alleen geschikt tot brandt; ze vonden geen „holen, spruyten noch kuylen met versch“ doch ze zagen eenige stokjes op strand waar visch op gedroogd, alsmede een stuk van een oude prauw.

„Dit land is geheel langs den oever tot wel een kanonschot van de wal met een steurif beset, sulks dat men dieht de klippen op rutsige grond tot groot peryckel moet ankeren.

Dewijl men geen teekenen van volk op het land bespeurde voor men weder aan boord, waar besloten werd des nachts in het rijzen der maan onder zeil te gaan. Men had dien dag vaarbaar weér maar stormbuien van het O. en O. Z. O. regen; doch in de hondewacht was het weér goed, zoodat het anker gelicht en koers om de N. O. gesteld werd.

Den geheelen dag (27sten) laveerde men om, om de O. te kommen met vrij goed weér en topzeil koelte. Tegen den avond ankerden ze op 19 vadem zandgrond onder een eiland in het O. N. O., door hem genoemd den *Papenberg*, omdat hij daarin eenige overeenkomst zag met den Papenberg op Neira, doch deze was grooter en hooger. Ten anker liggende peilden ze den Pinanghoek — noogenaamd omdat ze daarop veel wilde pinangboomen zagen — een gotelingschoot Z. Z. O. en N. N. W. Dit eiland was almede omringd met „reven en rutsen,“ het land was steenig en klippig en kon men ook hier geen volk, noch huizen of vaartuigen vernemen.

Achter dit eiland lag om de O. Z. O. en Z. nog een zeer groot land met veel eilandjes omgeven; het naaste van dit land lag omtrent 4 mijlen O. Z. O. van hen. Men had dezen omtrent 4 mijlen om de O. N. O. gewonnen, hierin geholpen door den stroom, die om de O. had geloopt, doch nu hard om de W. liep.

Voordat den dag aanbrak (28sten) werd het anker gelicht en ging men, daar de stroom om de N. O. ging, onderzeil om het groote land te bezoeken. Ze laveerden tot den middag toen het anker in den grond viel op 18 vadem stekgrond, aan de westzijde van een eiland omtrent een musketschot van den wal en $\frac{2}{3}$ mijl van het groote land gelegen. De Papenberg werd gepeild in het N. N. O. 3 mijl. Het middagbestek gaf 7° 10' Z. Pietersz. geeft de volgende korte beschrijving van dit land:

Het strekte meestal Z. W. en N. O.; voor aan de zeekust was het van hoogte als het land Pangalanne, doch dieper in het land was het hooger en dubbeld; er lagen veel eilandjes bij. Ze zagen dien dag wel vijf à zes prauwen met — tingsgangs zeilen — langs de kust om de N. O., doch ze konden er dien dag niet komen, maar hunne hoop verlevendigde dat het Timor (Lant) zoude wezen, waarna ze gestadig verlangden. In de na-

middag kregen ze een „travaatbui“ met regen; tegen den avond droogweder zijnde zond Pietersz. de beide schuiten naar het eilandje om het te doorzoeken; men vond er geen volk maar wel versche voetstappen van oude en jonge menschen, zoo ook houten roosters daar visch op was gebraden. Pietersz. besloot nader onder de vaste kust te loopen en alle pogingen aan te wenden om met het volk te spraak te komen.

Den 29sten ging men dan ook met een O. Z. O. wind onder zeil en laveerden tot den namiddag, toen men op 12 vadem stekgrond op een kanonschot van den wal — dat men door een rif niet verder naderen kon — ten anker kwam. Het eilandje (dat men verlaten had?) lag een groote mijl in het Z. W. en de Papenberg in het N. N. O. op 2½ mijl van de jachten. Ook dezen dag zag men een prauw, de witte vlag werd geheeschen doch er vertoonde zich geen volk aan den wal.

De reven vielen meest allen droog; den volgenden morgen was het stil en goed weder, 't luuchtje was van het O. Z. O. Pietersz. liet de beide jachten het anker lichten en door een sleper vereenigen, en poogde met werpen diehter onder den wal te halen doch het werp brak, zoodat het anker weder moest vallen. De wind begon met harde buien uit het Z. O. en Z. O. ten O. te waaijen, doch tegen den avond werd het weder beter, waarvan men gebruik maakte het werptuig en anker wederom op te visschen. Men bespeurde dat er weinig stroom ging, hoewel het water wel een groote mijl op en neder viel.

Den 1sten Juli was het met het aanbreeken van den dag fraai weder, zoodat men nog twee musketschoten kon opkorten en ankeren. Op den dag was de wind met regenbuien van het Z. O. ten O. Tegen den middag werden de beide schuiten wel bemand en van wapenen voorzien, de witte vlag woei van achter af, en Pietersz. voer daarmede een rivier in tot op ontfrent een mijl van de jachten, doch hij zag daarin noch volk, woningen, vruchtboomen noch vaartuigen. Het bosch was woest en met wilde boomen bezet; het water was zout; aan de wortels der boomen vond Pietersz. veel oesters, zoodat hij in zijne kaart deze rivier *de Oester rivier* noemde. Op een half mijl van den mond liep de rivier zoo nauw toe, dat men daarin met geen schuit zoude kunnen zwaaijen, met laag water viel het water aan den mond geheel droog. Toen ze bij de jachten terug kwamen, zagen ze op een kleine halve mijl benoorden van hen twee Orembaaijs langs den wal scheppen, men roeide hen na, doch

zoodra ze dit bemerkten, schepten ze zoo hard langs den wal dat het niet mogelijk was hen in te halen; men gaf het dus op en roeide naar boord terug, waar men met zonsondergang aankwam.

Den 2den ging men weder onder zeil en liepen twee mijlen oost de N. O., toen ze in een groote baai ten anker kwamen op 7 vadem en steengrond, en die ze eerst meenden door te laveren doch waarin ze werden verhinderd door de menigvuldige droogten en rutsen. Van hunne ankerplaats werd de Papenberg in het West gepeild.

Twee prauwen zagen ze voor zich heen zeilen, doch deze raakten, daar ze een nauw gat inliepen, eindelijk uit het gezicht.

Tegen den avond werd er weder een tocht met de schuiten gemaakt, waarin werd bevonden dat het overal gebroken eiland en verdrongen land was, omgeven met reven en rutsen, die met laag water meest allen droog vielen; het gat, waarin de prauwen geloopt waren, werd mede doorzocht, doch er werd niets gevonden, waarna ze naar boord terug roeiden.

Eerst den volgenden dag in den namiddag kon men onder zeil gaan, uithoofde van regenachtig weder en stilte; het windje was van het Z. Z. O. en men zeilde langs den wal in de richting van het O. ten N. Er vertoonden zich veel eilanden welke koers, veelheid en grootheid -- zegt Pietersz. -- "in onze nieuwe kaart partinent hebben gelegd, omdat hier niet wel bekwaamelyck soude kunnen beschreven worden."

Het land was op alle "oorden" zeer bezet met vuile rutsen en reven, en daar het nu weder eene strekking kreeg tusschen het O. Z. O. en Z. O., kon men den wal niet krijgen; zoodat men het dragende hield naar de eilanden, die ze ook meestal met reven vonden bezet. Ze passeerden het landelijkste en kwamen even nadenmiddag onder het zuidelijkste aan de O. zijde op 19 vadem schelpzandgrond ten anker, op omtrent een musket-schot van den wal. Dit eiland was redelijk hoog en dicht met boomen bezet; van hunne ankerplaats strekte het bijna $\frac{1}{2}$ mijl N. N. O. en Z. Z. W.; de stroom liep hard om de N. N. O. het oostelijkste van het groote land zag men zoo verre als men het kon beoogen in het O. ten Z.

In den namiddag voer Pietersz. met twee welbemaude en gewapende schuiten, met veel vlaggen voorzien aan wal; hij liet eenige boomen omhakken, doch bevond dat het alleen geschikt was voor timmer- en brandhout. Er werden veel voetstappen gezien van menschen die naar het bosch gegaan of van daar terug ge-

komen waren; ook vond men eenige roosters, waarop visch was gedroogd alsmede een vuurplaats, waar men de asch nog warm vond, niettegenstaande het den geheelen dag had geregend. Daar er verder niets werd gevonden, keerden de schuiten naar boord terug.

Pietersz. liet den Breeden Raad vergaderen, waarin besloten werd, dat men den volgenden morgen zoude onder zeil gaan en den koers om den N. stellen, om de eilanden op te loopen die omtrent 4 mijlen van hen lagen, en alsdan van daar naar Kei en zoo voorts naar Banda te zeilen.

Men was nu toch reeds acht à negen dagen bij dit land (Timor Laut) geweest, en tot vijf malen toe met de schuiten geland; verschillende malen had men prauwen met volk daarin gezien, waarmede men echter niet in gesprek had kunnen komen, terwijl men opmerkte dat het land weder om de O. Z. O. begon te strekken, dat het door hen niet zoude kunnen worden vervolgd, te meer doordien de „kust schor en steil was“; redenen genoeg om het besluit te wettigen dat ze genomen hadden.

Ten overvloede voegt Pietersz. ten opzichte van het land in zijn journaal er nog bij: „Dit geheele land, dat verhoopte Timor (Laut) te wezen is zeer veel met rudsen en reven bezet; het land vooraen niet wel bewoonbaer voor menschen, op veele plaatsen moerassig; heeft ontallick veel eylanden ten allen kanten, zooals in de kaert te zien is. Wij hebben nooyt geen vuur als alleenlick op dit eyland kunnen vernemen, noch eenige vruchtboomen vernomen“ (1).

Het was in den vooravond dat men vier vuren op het strand van het eiland, waarvoor men geankerd lag, gezien had, doch het duurde niet lang, of men zag ze in het bosch verdwijnen; waar men den geheelen nacht het geluid van het volk hoorde. Men een Z. O. windje ging men des morgens 4 uur onder zeil, de koers werd om de N. gesteld; tegen den middag kwamen ze bij de eilanden die men op den vorigen dag gezien had, die ze ten W.

¹ Door verschillende omstandigheden was de Gouverneur Cryn van Raemburch verhinderd geworden, om van Banda een tocht te laten doen naar de eilanden om de Oost van Banda gelegen, zoo om de Makasaren die zich aldaar jaarlijks meer en meer begonnen te nestelen, zoo veel afbreuk te doen als mogelijk was, als om te onderzoeken en kennis te bekomen van zeker eiland, Timor-Laut genaamd, alwaar gezegd werd aanwezig te zijn sandelhout, schapen, grof vee en andere kleinigheden dienstig. (Brief aan de Bewindhebbers van 15 Augustus 1633).

voorbijzeilden. Aan het zuidelijkste, dat wel niet zoo groot als Groot Bauda was, zagen ze drie orembaais langs den wal scheppen; ze deden toen hun best om om wal ten anker te komen, ten einde met hen in ges komen. Beide jachten hadden de vredevlag van waaien, doch zoodra de inboorlingen bespeurden dat den wal naderden, deden ze hun best om de onzen uit te geraken, zoodat ze koers op het Noordelijkste eiland dat een groot mijl van hen lag, te meer daar ze d groote schorheid van den grond geen geschikten anker konden bekomen; de strekking, droogte en grootte van eilandjes en reven werd op de kaart gebracht. Ontrent twee voor zonsondergang aan de westkust van het Noordelijkste komende, lieten ze op een kanonschot van den wal op de zandgrond het anker vallen; het jacht kwam op 33 vad leggen, „zoodat — zegt Pietersz. — het op deze eylanden ze en steyl synde kwalyck te ankeren is.“ Dit eilandje was het grootste en hoogste, doch klippig en rudsig aan den zandstrand met zandstrand tusschen beide en vol met geboomte. Doch volk zag men er niet, hoewel de witte vlag steed waaien, „het scheen alsof de menschen hier overal ze vaerd, vreesachtig en bang voor ons waren, vermits nooit hebben willen afwachten, maer zoo haest zy om met hun vaertuyg weg vluchten.“

Men merkte op dat de stroom om de Z. Z. W. 1 wind was Z. en Z. O. Met den dag nog geen volk bespeurden de ankers gelicht en met een bewolkte lucht, de koers O. Z. O. en een N. O. koers onder zeil; doch door de v winden en daar het meest den geheelen dag regende men weinig voordeel op met zeilen. Tegen den avond vonden ze hoogland in het O. N. O. en N. O. ten O. gegisten afstand van wel tien mijlen te zien, dat volgens gissing Kei moest wezen, en, werd dit bewaarheid, dat de eilanden, die ze het laatst hadden aangedaan, de Timor en het groote eiland, waarvan ze den 3^{en} gescheiden Timor (Laut). Met het ondergaan van de zon peilde men het eiland, van waar men des morgens was vertrokken Z. Z. 1 mijl. Men bleef den nacht onder kleinzeil doorloopen, en omdat het jacht Wesel niet zoo hard kon zeilen als Amstelredam en ten anderen „om bij nacht geen prang van zeyl te vangen. De wind bleef veranderlijk, dan Z. O. ten O., dan wede

de koers N. O. ten O.; doch de wind schraalde, zoodat men niet boven het N. O. en N. O. ten N. kon zeilen; in de dagwacht werd de wind O., waardoor men niet boven het N. N. O. kon zeilen. Met het aanbreken van den dag peilden ze het eiland, dat den vorigen avond Z. Z. O. $3\frac{1}{2}$ mijl van hen lag, nog in het Z. Z. O. en Z. ten O. op omtrent 8 mijlen, zoo verre als ze het konden beoogen. Ze zagen anders geen land meer, zoodat men giste dat de stroom hen hard om de west zette, omdat men op een N. O. koers niet boven N. W. en N. N. W. had kunnen behoudèn. De koers werd nu N. O. ten N.; des voormiddags tegen elf ure zagen ze twee eilanden, het een in het O. N. O. en het andere in het N. O. wel zoo oostelijk op ruim 6 mijlen afstand, beiden schenen redelijk hoog, doch het noordelijkste hooger dan het oostelijkste. Het middagbestek gaf $5^{\circ} 25'$ Z.; met zonsondergang peilde men het noordelijkste eiland O. N. O., ruim 3 mijlen en het andere Z. O. ten Z. en N. W. ten N. van elkander liggende. Gedurende den nacht bleef men met klein zeil doorzeilen op een N. O. ten O. koers; ook bemerkte men groote kappeling van water en rafeling van stroom alsof ze in de nabijheid van reven waren.

Met het opkomen der zon peilde men het eiland, dat men 's avonds te voren in het O. N. O. gepeild had, Z. O. ten O. 4 mijlen. Ze zagen nog drie andere, die echter kleiner waren in het N. O. ten O. daarvan, op eene rij gestrekt, niet boven de 3 mijlen; „het eene verste van het andere in ly” N. ten W. 4 mijlen van hen. Ze zagen nog een eiland, mede bijna een mijl groot en redelijk hoog. Naar dit hield men het allengskens dragende; achter dit lag in het N. W. nog een ander. Ze bespeurden groote rafeling van stroom en dreven zeer hard om de N. De middagsbreedte was $4^{\circ} 40'$; ze peilden toen den zuidhoek van het eiland dat men 's morgens N. ten W. had gepeild N. N. W. $\frac{1}{2}$ mijl. Ze liepen dicht of tot omtrent een pistoolschot aan de westkust van het eiland naar het land, met het voornemen daar te ankeren, doch ze konden met eene lijn van 50 vadem geen grond looden.

De zeilen werden toen opgegeid en men liet het schip drijven. Op de schuit werd de witte vlag gezet en naar den wal gezonden om van de bevolking te vernemen welk eiland het was; doch kunne vraag werd bijna niet beantwoord; „kom hier, eet dreck, met diergelycke vileine redenen meer, zonder iets aan de ouzen

te willen openbaren." Ze lieten het toen, na weder zeil te hebben gemaakt, om de N. N. W. loopen, daar ze een groote prauw of kleine jonk onder den wal zagen leggen, en waarvan een klein prauwtje aan boord kwam met den Anachoda van de jonk, Bellesadoe van Ceram-Laut, die van Kei was gekomen en aan Pietersz. een pas naar Amboina verzocht, en die hem ook werd gegeven. Van hem vernam Pietersz. dat het eiland, waarbij ze waren, Teeuwer was en het eiland dat op omtrent 8 mijlen Z. Z. O. van hen lag, Kouwer werd genaamd en dat het eiland Cassaway N. N. W. omtrent 2 mijlen van hen lag. Het eiland Teeuwer was aan de westkust bewoond, doch aan de oostkust niet en was daar woest; men zag aan de eerstgenoemde kust een groote menigte klapperboomen; ook zag men eenige kleine prauwen die op den wal stonden. Daar men bevond dat men veel meer om de west was vervallen als de gezelde koers en gissing recht gaven te onderstellen — ongetwijfeld veroorzaakt door de sterke stroomen die hen om de west hadden gezet — besloot men, dewijl er geen mogelijkheid bestond om aan Kei te komen, den koers om de W. N. W. naar Banda te stellen, waaraan den volgenden morgen gevolg werd gegeven.

Met een matige koelte, den wind' van het Z. O. ten Z. ging men met een W. ten N. en W. N. W. koers onder zeil. Door de donkere lucht had men op den middag geen bestek, verder op den dag harde regen, terwijl de wind naar het N. liep, later weder Z. en Z. O. Toen de regen in het 5de glas van de namiddagwacht wat had opgehouden, zag men Banda in het W. ten Z. op omtrent 7 à 8 mijlen, en de hooge heuvelen van Ceram in het N. W. ten N. Ze bemerkten dat de stroom hen sterker om de W. gedreven dan zij gegist hadden; want van den vorigen avond dat men Banda gezien had af tot in den namiddag giste men omtrent 17 mijlen te hebben gezeld. Met zonsoudergang peilde men Banda W. 5 mijlen; de fok werd ingenomen en men ging met het schoverzeil en bezaan om de O. Z. O. bijleggen, en lieten het schip zoo drijven om gedurende den nacht Banda niet voorbij te loopen; 's nachts was het stil. Met den dag (9) peilde men Banda W. ten N. en W. N. W. wel zoo verre als den avond te voren, en het Suikerbrood op Ceram recht N. De koers werd nu derwaarts genomen, doch het windje woei flauw uit het Z. O., zoodat men niet veel vorderde, 's avonds lag het eiland Rosengein nog $1\frac{1}{2}$ mijl W. van hen; men ging gedurende den nacht weder bijleggen om

de O. N. O. tot den dag, dat men zeil maakte; Banda peilde men W. omtrent 2 mijlen; met buig weêr en veranderlijke winden liepen de beide jachten in den namiddag onder het eiland Neira en kwamen voor het kasteel ten anker.

Zoo waren de jachten dan weder ter reede van waar ze den 17^{den} April waren vertrokken, doch zonder den Commandeur Pool en eenige anderen; en wat was nu de uitkomst dezer reis? voor den handel niets, doch voor de kennis der aardrijkskunde was zij niet onbelangrijk; doch voor dat wij die resumeren, mogen wij niet voorbijgaan de opmerking te maken, dat de breedte-opgaven in het journaal doorgaans te laag zijn opgegeven, ja zelfs tot bijna één graad toe; waaraan dit toe te schrijven is, is ons onbekend gebleven.

En nu overgaande tot de resumtie der reis, zien wij dat eene uitgestrektheid van ruim drie graden van de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea, Westelijker, en een graad Noordelijker op de kaart gebracht en gedeeltelijk benoemd werd, dan van waar de kaart van Carstensz.' reis een aanvang kon nemen, hoewel die kust om de Oost, slechts tot ruim 5° ZBr. — door het vermoorden van Pool enz. veroorzaakt — kon worden vervolgd.

Door zijn opvolger, den koopman Pieter Pietersz. verreeg men betere kennis der Aroe-eilanden, terwijl het opzoeken der Timor (Laut) en Tenimber-eilanden aanleiding gaf dat een tamelijk uitgestrekt gedeelte van de Noordkust van Nieuw-Holland werd ontdekt, benoemd en in kaart gebracht (1). De Timor (Laut) en Tenimber-eilanden werden gevonden, en almede in kaart gebracht met „derzelver strekking, droogten en grootheyd.“

Ook nu hebben wij weder te wijzen op het ougerief dat het genis der kaart teweegbrengt bij het lezen van dit gedeelte van het journaal, en waarin slechts twee eilanden benoemd zijn, namelijk het *Vuyte Eiland* en *Papenberg*. Het is, zoo als men ziet, een doolhof van eilanden, en bijaldien slechts de grootste waren benoemd geworden, en wij waren in het bezit der kaart, dan zou het mogelijk wezen, dat wij een helderder oordeel konden uitspreken over de ontdekkingen van Pietersz. over deze eilandengroep.

¹ Zie het journaal hiervan in de Reizen der Nederlanders, hiervoren meermalen aangehaald.

Maar bij het ontbreken hiervan, missen wij tevens de gegevens vergelijkingen te kunnen maken tusschen de kaarten die op onderscheidene tijden van dezelfde kusten zijn vervaardigd, en waardoor soms het een of ander punt zou kunnen worden opgehelderd of nader bepaald, b. v. indien de kaart van de reis in 1636 gedaan nog voorhanden was, dan zou men zich kunnen verzekeren, of de plaats, waar Pool werd vermoord, dezelfde is als die waar de schipper van het jacht Arnheim-Dirk Melisz., in 1623 hetzelfde lot te beurt viel, zooals wij dit vinden opgeteekend in de Instructie aan Tasman en Visscher in 1644 medegegeven, en bevestigd wordt door een schrijven van de H. R. aan den Gouverneur van Banda, Acoley van 2^e December 1636, waar wij lezen: „By het verongelucken van den Commandeur Pool heeft de Comp. een goed getrouw en vigelaer dienaar verloren. Wij hadden vertrouwd hy meerder voorzicht (voorzichtigheid) gepleecht zoude hebben, tot welcken eynde hem oock goede vermaningen en waerschuwingen gedaen waren; en vernemen wy dit dezelfde plaats daer Sr. Carstensz. zyn volck verloren heeft. Door desselfs overleyden gelooven wy het voorgenomen desseyn grootelycks verachtert zy, doch vertrouwen wy met u het saisoen ten principale verlopen was: over zulcks genoodzaeckt zullen wezen deze voyagie, hetzy dan van daer of van een ander oord te overleggen.“

Zoo dit schrijven van de H. R. niet aan de aandacht van den heer Van Dijk ware ontsnapt, dan zou hij op het kaartje, dat door hem achter de Mededeelingen gevoegd is, den moord aan Pool begaan, niet nagenoeg één graad of 15 mijlen te westelijk hebben geplaatst, zoo als nu is geschied of ten minste er een ? achter gesteld, waardoor het groot aantal dezer dubtfulls slechts met een zou zijn vermeerderd geworden. Want op de kaart der reis van Carstensz. door den Opperstuurman Arent Maertensz. de Leeuw vervaardigd, vindt men op nagenoeg 4° 40' ZBr. den naam van Doodslagers Rivier, als de plaats waar Dirk Melisz. werd vermoord. Volgens de meer genoemde aantekeningen van den heer Lauts, werd door Willelm Jansz. in 1606, op 5° 25' ZBr. de naam van Doodslagersrivier gegeven aan eene plaats, waar hij in eene vijandelijke ontmoeting met de inboorlingen, elf man van de dertig, waaruit zijne bemanning bestond, zou hebben verloren.

§ 6. Abel Jansz. Tasman en Franchoys
Jacobsz. Visscher, 1642—1643.

De tweede ontdekkingsreis naar het Zuidland, die gedurende het bestuur van den zoo ijverigen Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen werd ondernomen, stond onder het bevel van den bekwamen Schipper-Commandeur Abel Jansz. Tasman en den wakkeren Pilot-Mayor Franchoys Jacobsz. Visscher, „die in „saecken die de seevaert, coursens ende 't ontdecken van landen „enz. aengaen, de tweede stem occuperen sal, en desselfs ad- „vysen in behoorlycke achtinge genomen worden, wesende dese „reyse met syne communicatie geconcipieert.“

De Instructie, degelyk en uitvoerig, werd den 12 Augustus 1642 vastgesteld en onze reizigers werden met eenige stukken voorzien, die hun op de reis van dienst zouden kunnen wezen ¹. Twee dagen later verlieten de jachten de Zeehaen en Heemskerck de reede van Batavia, om over het eiland Mauritius hunnen onbekenden tocht aan te vangen en die bekroond werd met de schitterendste uitkomst, want niet alleen werd Van Diemensland ontdekt, maar ook Statenland of Nieuw-Zeeland met een aantal eilanden in den grooten oceaen gelegen, konden op de kaart van hunne reis gebracht worden, terwijl ze langs de Noordkust van Nieuw-Guinea naar Java terugkeerden.

Daar deze reis door den heer Jacob Swart in 1860 is uitgegeven ², en de schepen alleen de Noordkust van Nieuw-Guinea hebben bezeild, stellen wij ons ons voor in ons tweede gedeelte daarop terug te komen, en willen hier slechts aanstippen, dat wij in een stukje over Tasman en Visscher geschreven ³, eene poging aangewend hebben om een goed deel van

¹ 1. Eene bedenkingh van schipper Maerten Gerritsz. Fries over d'ontdekking van het Zuytland.

² 2. Discriptie nopende dezelve ontdekking van den stuurman mayor Franchoys Jacobsz.

³ 3. Remonstrantie van denzelve op die eygen materie.

⁴ 4. Een Spaensche beschrijving van Nova Guinea en Salomons Eylanden.

⁵ 5. Vocabulair eeniger woorden van de talen der Eylanden Salomous, Nova Guinea en d' omliggende eylanden.

¹ Onder den titel: Journaal van de reis naar het onbekende Zuidland in den jare 1642, door Abel Jansz. Tasman, met de schepen Heemskerck en de Zeehaen enz. te Amsterdam bij de Wed. G. Hulst van Keulen.

² Geplaatst in de Bijdragen tot de T. L. en V. K. van N. I. 1856, 4e deel, blz. 123—140.

den roem door Tasman verkregen op Visscher overtebrengen. Wij schreven daar onder anderen: „Het kan onzes inziens tot geen verkleining der verdiensten van Tasman strekken, wanneer hij den verkregen roem moet deelen met een man, die zooveel heeft toegebracht tot de belangrijke uitkomsten, die de reizen van 1642 en 1644 hebben opgeleverd, terwijl wij daarentegen eene onrechtvaardigheid herstellen, die wij door oubekendheid met de bescheiden daartoe strekkende, tot dusverre jegens den niet minder verdienstelijken Visscher hebben begaan.“

In eene vergelijking der handschriften, die er van deze reizen bestaan, kwamen wij nogmaals en uitvoeriger op de verdiensten van Visscher in deze terug.

§ 7. 1644.

De verrassende uitkomsten, die de reis van 1642—1643 heeft opgeleverd, gaven den voortvarenden Gouverneur-Generaal van Diemen aanleiding die weldra te laten hervatten, maar nu met het meer bijzonder doel om te ontdekken „het onbekende land gelegen tusschen Nova Guinea ende 't onbekende Zuydland, welke van de Caep Keerweer (synde 't uytterste landt anno 1623 by den Commandeur Carstensz. ontdeekt) sal aeuvaugen en de door de Goddelycke hulpe, by Willems Rivier, wesende den Noordelyckste hoek van 't bekende Zuydlandt voltrocken worden. In welck gewest (synde een streeck van 400 mylen) apparent veel landen en eylanden (niet seer verre van Java) sullen gevonden worden; alsmede ondervinden of de gemelde twee groote bekende landen aen de anderen vast ofte wel met canalen gesepareert syn.“¹ En aan wien zou men de leiding van den te hervatten tocht beter kunnen toevertrouwen dan aan hen die zich op de vorige zoo treffelijk hadden gekweten? En zoo geschiedde het; aan den Commandeur Tasman en den sedert tot Schipper Pilot-Major bevorderden Visscher, werd het beleid andermaal opgedragen, en de jachten Limmen en Zeemeeuw, benevens de quel de Brack hiertoe gereed gemaakt. Nadat de opperhoofden van eene uitvoerige en uitmuntend gestelde Instructie, zooals men ze onder het bestuur van van Diemen gewoon was uit te vaardigen, waren voorzien,² verlieten de

¹ In de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde N. R. Zevende deel, 3e stuk, blz. 254—293.

² Missive van de H. R. aan Bewindhebbers van 4 Januari 1644.

³ In zijn geheel opgenomen in de Verhand. en Ber. betrekkelijk het Zeewezen 1844, N 4, blz. 69 en seq.

genoemde schepen den 30 Januari 1644 de reede van Batavia, on, na alvorens de eilanden Amboina en Banda aangedaan te hebben, hunne reis aan te vaugen.

Zeven maanden later of in de eerste dagen van Augustus waren de drie schepen weder op de reede van Batavia terug; „tot op heden heeft het nog aan niemand mogen gelukken de journalen van deze reis op te sporen“, zoo schreven wij eenige jaren geleden in het reeds aangehaalde stukje over Tasman en Visscher, en tot ons groot leedwezen zijn wij thans nog even ver. Wel werden de journalen en kaarten naar het vaderland gezonden; wel werd in het Bataviasch verhaal „breed en omstandelyck de courssen en de gepasseerde particulariteyten aangegetyckend.“ Doch het opsporen der genoemde stukken bleef tot dusverre vruchteloos. Aan aanwijzingen ontbrak het ons echter niet. Zoo wordt onder de nagelaten papieren van Wollebrant Geleynsz. de Jonge, gewezen Directeur van den handel in Perzië, en in 1648 in het vaderland teruggekomen, gevonden een cahier, waarvan op de eerste of buitenste bladzijde staat: „Journael ofte Dachregister van de voyagie gedaen door den Commaundeur Abel Jansz. Tasman met de jachten Limmen ende 't galjoot de Hasewint (Brack?) langs de Custe van Nova Guinea ende 't onbekende Suytlant 1644, geannoteert door Crijn Hendricxen de Ratte, Opperstuurman op 't jacht de Zeemeeuw“¹; doch het journaal is er uitgelicht; derhalve eene groote teleurstelling voor ons.² Nog bleef ons eene hoop over, toen wij onlangs kennis kregen van een stuk met het opschrift: „Aenmerckelycke annotatien A° 1644 gehouden tot Batavia“, maar dit niet onbelangrijk stuk eindigt met ultimo Mei 1644, terwijl de schepen eerst in het begin van Augustus van huune reis terug waren.

Het eenige wat er tot dus verre over de tweede reis bekend is, deelden wij mede in het stukje over Tasman en Visscher, en waarvan het resumé is, dat de jachten den 29 Februari uit Banda waren gezeild en de kust hadden vervolgd, „doch geen

¹ Op de eerste reis was hij stuurman op de Zeehaen geweest.

² De heer F. Muller beweert in zijne «Ervaringen in Nederlandsche Archieven» (Nederl. Spect. 1874, 11 Juli, blz. 227 Eerste kolom:) «dat hij «wel in het Rijks-Archief den band vond waarin het Journaal van Abel «Jansz. Tasman's tweede reis naar Australie geweest was, maar dat het «er uitgenomen en trots alle nasporingen tot nu toe verdwenen is». Van dien band is ons niets bekend.

doorgaende canael tusschen het half bekend Nova-Guinea eud
 't bekende landt van d'Eendracht off Willems Rivier ter zuyder
 breedte van $22\frac{1}{2}$ graden bevonden; maer wel een groote spatieus
 bocht off golfte, gelyck de Caerte en Journaelen by desen gaend
 uytwyzen. » Moge nu, volgens den heer Swart, de reis van 1642
 verre in belangrijkheid voor die van 1644 onderdoen, waarin
 wij ook gedeeltelyk kunnen instemmen, zoo blijft ze echter o.
 toch hoogst belangrijk en staaen wij daarin niet alleen, want
 ook de heer Major noemt ze «this most important voyage». E.
 waarin ligt nu de belangrijkheid der reis van 1644? Hierin, da
 men vooral twee vraagstukken wenschte te zien opgelost:

1. Is er een vaarwater of doortocht tusschen Nieuw-Guinea
 het land, dat wij nog altijd gewoon zijn Nieuw-Holland te noemen
2. Is de golf van Carpentaria werkelijk eene golf of verleen
 ze toegang tot de Indische zee?

De eerste werd niet opgelost, en dit moet ons te meer be
 vreemden, daar ze bij de Instructie gelast waren: » dat ze moeste
 zeylen naer den Hoeck Ture ofte Valsche Caep, gelegen op
 graden aen de zuydcust van Nova Guinea, van waer ze de cus
 oostwaerts tot op 9 graden moeten vervolgen, de aldaer ge
 legen vlakke bocht voorsichtelyck oversteecken, en omtrent he
 hooge Eyland ofte Speults revier met de jachten reede soecken
 mitsgaders (na) de hoedanicheyt des lants vernemen, sendende
 interim 't quel de Brack voor 2 en 3 dagen bochtwaerts in om
 te vernemen off binnen die grooten inwyck geen doorgaugh in
 de Suytsee is, dat in deser voegen offte aen 't trecken van
 de stroom in corten can vernierckt en ervaren worden. » Of dit
 geschied is of niet, kunnen wij bij het ontbreken der journalen
 niet bepalen, maar er moeten, dunkt ons, wel overwegende redenen
 hebben bestaan, die hen hebben belet dit belangrijke punt te
 onderzoeken en tot klaarheid te brengen.

Zoo waren dan Tasman en Visscher de derde, aan wien het
 niet mocht gelukken deze Straat of doortocht te ontdekken; de
 eerste was Willem Jansz. in 1606, de tweede Joan Carstenz.
 in 1623, zoo als wij gezien hebben. Het mag echter wel op
 merkenswaardig genoemd worden, dat, hoewel het op goede
 gronden steunt, dat Luis Vaez de Torres in hetzelfde jaar 1606
 — dat Willem Jansz. zich in dat vaarwater ophield, — door deze te
 recht naar hem genoemde Straat is gezeild, dit vaarwater tot op
 den tijd van den beroemden Engelschen zeevaarder James Cook
 voor het algemeen onbekend bleef.

Wij mogen evenwel niet nalaten hierbij te voegen, dat eene Straat, die Nieuw-Guinea van Nieuw-Holland scheidt, bij de onzen althans bij gissing bekend was.

Wij lezen dit in een rapport van den beroemden Georgius Everardus Rumphius in 1682 uitgebracht, met deze woorden: „Bezuiden dit land (N. G.) loopt een groote hoek om de Noord, in de kaart Kabo Falso genaamd; bezuiden dezelve staat de Drooge bocht, alwaar men gist dat N. G. van 't ander Zuidland afgescheiden is door een Straat in de groote Zuidzee uitkomende, hoewel ons volk wegens ondiepte daardoor niet hebben kunnen geraken, en dierhalven nog onzeker is of deze Straat doorgaat; immers in de oude Portugeesche kaarten vindt men N. G. als een eiland geteekend met den naam Ceiram.”

Wat hierover in de 16de eeuw bekend was, kunnen onze lezers baziën in de reeds meermalen aangehaalde „Early Voyages to Terra Australis” van den heer Major.

Het tweede vraagstuk daarentegen: „Is de golf van Carpentaria werkelijk eene golf of verleent ze toegang tot de Indische zee?” werd volkomen opgelost. Er is tot op heden daarin geen doortocht of kanaal gevonden.

Zijn de journalen der laatste reis ons tot dusverre onbekend gebleven, met de kaart is dit het geval niet. Het aanwezig zijn van twee daarvan kan ons derhalve eenigszins schadeloos stellen. Een daarvan is gevoegd achter het door den heer Swart uitgegeven journaal der eerste reis, en naar de oorspronkelijke vervaardigd; de tweede bevindt zich in het Britsch Museum te Londen en werd door den heer Major op een verkleinde schaal in zijn reeds veelmalen genoemd werk opgenomen. De waarde dezer kaarten wordt zeer verhoogd, doordien de beide reizen daarop zijn aangeeteekend. De eerstgenoemde is uitvoeriger bewerkt dan de tweede, welke meer een schetskaart schijnt te wezen; wij vinden daar ook niet alle de namen die op de eerstgenoemde voorkomen. Voor zooverre het de Zuid-Oostkust van Nieuw-Guinea betreft, teekenen wij nog het volgende uit de kaarten op. Het blijkt daaruit dat de schepen, nadat ze Banda hadden verlaten, tusschen de eilandjes beoosten Ceram-Laut gelegen zijn geloopt en benoorden de Kei- en tusschen deze en de Aroe-eilanden zijn gezeild¹; langs de Zuidkust van laatst-

¹ Deze eilanden werden door hun aangedaan volgens een brief van Cornelis Witsen, Gouverneur van Banda, aan de H. R. van 17 April 1645.

genoemde den koers om de Oost vervolgd en bewesten de Valsche Kaap land hebben gehaald, en daarna die Kaap omgezeild hebbende, de kust vervolgd totdat ze de Drooge bocht Torres-Straat bereikten. Aan de Zuid-Oostzijde van de Valsche Kaap tot aan de zoogenaamde Drooge bocht vindt men de volgende namen opgeteekend, die op de kaart van Carstensz. in 1623 niet voorkomen, als:

Mannen rivier
Clappus rivier
Rivier d'Orangie
Clappus Cust en
Drooge Hoek.

Ook door de loodingen, die op de tweede reis zijn gedaan, verkrijgen deze kaarten eene verhoogde waarde. Ze nemen een aanvang bezuiden de Aroe-eilanden, loopen onafgebroken door tot in de golf van Carpentaria, verder langs de Noord-Noordwestkust van Nieuw-Holland tot aan Willemsrivier 22° 30' ZBr. Hier en daar vindt men ankerplaatsen aange- teekend.

In het tweede gedeelte dezer verhandeling bij het beschrijven der reizen langs de Noordkust, komen wij nader op deze kaart terug.

§ 8. Adriaen Dortsman, 1645.

Het verslag der reis door den Fiskaal Adriaen Dortsman, in 1645 op last van den Gouverneur-Generaal van Diemen van Banda naar de Zuid Zuid-Oost van daar gelegen landen ondernomen, behoort niet te huis onder de reizen langs de Zuid-West en Zuidkust van Nieuw-Guinea gedaan; doch in zijn rapport over de reis komen eenige bijzonderheden voor betreffende deze kust, die wij meenen niet te mogen achterhouden.

Hij zegt daarin o. a. dat hij sedert zijne terugkomst in Banda, geen gelegenheid had laten voorbijgaan tot het inwinnen van nadere berichten aangaande het eiland Aroe, de kust van Nieuw-Guinea en meer andere landen.

Zoo had hij, toen er in de maand Augustus vele Cerammers met massooi op Banda aangekomen waren, eenigen hunner op zijn kamer ontboden en hun vriendschappelijk afgevraagd, uit welk land, waar en hoever van Cerau-Laut zij de massooi

haalden. Hij toonde hun de kaart van Nieuw-Guinea en zij wezen hem aan en verklaarden, dat de massooi bijna langs de geheele kust van Kaap Amsterdam tot aan Poolshoek door hen werd opgekocht, en dat ze ook door hen die beoosten Weselseiland, ook Assa genaamd, woonden, westwaarts gevoerd werden.

Zij schilderden hem de inwoners af als buitenmate brutaal, wreed en als wilde menschen en beesten, zonder de minste redelijkheid. Zij woonden in spelonken onder de aarde, en kwamen van de bergen naar de stranden niet eerder voordat ze de Cerammers op de kust zagen.

Op het eiland Assa was mede eene groote hoeveelheid massooi te bekomen, doch de inboorlingen, die de massooi van het eiland, op het strand van de vaste kust — daar de Cerammers met hunne vaartuigen lagen — brachten, waren al even onredelijk. De massooi werd verhandeld voor grof, wit en slecht geschilderd linnen, Crimatsche bijtjes, zwaarden, kookpotten en dergelijke kleinigheden.

„Of nu die doortrapte Cerammers de inboorlingen niet zoo wreed afbeelden, om de Hollanders af te schrikken en hunne „grootte winst niet te verliezen“, zegt Dortsman is zeer bedenkelijk, en raadt hij aan in vervolg van tijd de gelegenheid van dat eiland (Assa) en de kust van Nieuw-Guinea nader te laten onderzoeken.

In het rapport over 's Compagnies recht op de Grootte Oost¹ lezen wij, dat men om nadere kennis te krijgen van de nog niet ontdekte of gepossideerde landen en eilanden om de Oost van Banda gelegen, in het jaar 1638 onder den koopman van Dorst (Dortsman?) een bezending had gedaan naar Duin (Onin?) met wiens koning het bleek, dat men reeds in het jaar 1636 een exclusief contract had aangegaan, dit had gerepeteerd in het jaar 1644, en dat het voornoemde contract in het jaar 1653 gerevoveerd was. Ook in de Radicale Beschrijving van Banda door den Gouverneur Reinier de Klerk (M. S.) den 9 November 1756 in Rade van Indië ingediend, wordt van den tocht door Dortsman in 1638 gesproken.

In de papieren van Banda van dat jaar vonden wij evenmin als in die van 1644, dat door den koopman van Dorst (Dortsman) een tocht naar Duin (Onin) is gedaan.

¹ Verhandelingen van het Bat. Gen. van K. en W. 1868. XXXIII deel, blz. 51.

Ook in de brieven van de H. R. aan de 17^{den} vinden wij er geen gewag van gemaakt.¹

Het eerste wat ons met Onin bekend maakt, is te vinden in den brief van het Bestuur van Banda aan de H. R. va 12 September 1653². Daar leest men dat de Kapitein Frederick Gommersdorp aan de regeering aldaar had bericht, dat toen hij in de maand Juli van het voorgaande jaar met een chaloep Alckmaer op Goram lag, hij daar had aangetroffen een vaartuig van de negorij Oningh, gelegen om de N. O. van het vaste land van Nieuw Guinea, wel 15 à 20 mijlen Noordelijker als ooit de Nederlanders met jachten op die ku waren geweest. Ze waren op Goram gekomen om eenige kloekslaven aan de Gorammers te verhandelen, waarvoor ze in ruil kregen voor iederen slaaf, de waarde van omtrent 25 à 30 realen, bestaande in kleeden (lijwaat), Tamboksche bijtjes en zwaarden.

Gommersdorp kwam door behulp van tolken met den Orang Kaja van Onin en zijn bijhebbend volk in gesprek om med een goede partij slaven met hen te verhandelen, waarin zij eindelijk «acordeerden en beloofden in dit jaer (1653) een party lyfeygenen op Goram te brengen.»

Ze hielden hun woord, want in de maand Juni te voren was de Orang Kaja Borry — een man wiens naam nog al eens zal voorkomen — met zijn vaartuig van Goram te Banda gekomen, met het bericht dat die van Ony een negentigtal kloek

¹ De bron, waaruit de Kl. zijne gegevens heeft, is ons zeer onzuiver voorgekomen; zoo laat hij o. a. Pool reeds in 1636 een contract sluiten met den Koning van Onin «relatie hebbende tot de slavenhandel, mas sooi etc. tot welckers voortsetting en gerustheid zyn Ed. een houtte paggerin, of logie opregte en de bewaring differeerde aen een sergeant en 30 gemeene krygers. Vervolgens het Land alomme na vermogen hebbend doorsnuffeld, rapporteerde dat er met die barbaarsche natie niets kond worden verrigt, als hebbende van de zyne vier Europeesen verraderly vermoord, eenige gequest en de meeste besettingen op Onin om he leven gebragt.» Zooals men in den tekst gezien heeft, is hiervan bijna niets met de waarheid overeenkomstig.

² In het M. S. in den tekst aangehaald, leest men verder: dat d opperkoopman Dortsman nog eens derwaarts is geweest en wel in 1653; dat hij met den Koning van Onin het in vroegere jaren gemaakte contract tot het leveren van slaven en masooi vernieuwde etc.; wij vinden in de papieren van Banda hiervan geen melding gemaakt.

* Dortsman overleed den 28 September 1646. Missive van de H. F. aan de Bewindhebbers van 21 December 1646.

en gezonde slaven op Goram hadden aangebracht, met het voorneemen die aan Gommersdorp te verhandelen; maar deze tegen hunne verwachting niet daar zijnde ¹, hadden zij ze aan de Gorammers verkocht en waren twaalf van hen, die door Borry gekocht waren, door hem naar Banda medegebracht, om ten zijnen bate aan de burgers te worden overgedaan. ²

Het zou dus voor de Comp. voordeelig wezen, zegt de regeering in haren brief, dat ze zelve vaartuigen naar de negorij Oningh, *daer nooyt Nederlander is geweest* zond, en onderzocht met der minne en alle vriendschap dien handel met hen te drijven.

Echter zou het noodig zijn daartoe twee wel gewapende chaloepen te bezigen om voor overval en bedrog verzekerd te wezen, *zalzo men die lieden hun naturel nog niet doorgrond noch ondertast heeft.* Volgens het zeggen van den Kapitein Gommersdorp zou het volgens hetgeen hij van hen op Goram had gezien, geen onbillijk volk wezen.

Ten einde aan de behoefte van slaven te gemoet te komen, die door de uitbreiding aan de notenkultuur gegeven, zich zeer *deed* gevoelen, besloot de regeering het volgende jaar twee vaartuigen rechtstreeks naar Onin ³ te zenden.

§ 9. Frederick Gommersdorp en Josua Braconier. 1654.

Dientengevolge werden de Koopman Josua Braconier en de Kapitein Gommersdorp aangewezen om die reis te onder-

¹ Bij gebrek aan een bekwaam vaartuig was men te Banda verhinderd geworden daarvan een naar Goram te zenden.

² Volgt: het voordeel door de Compie. te behalen, om aan die slaven de voorkeur te geven boven anderen: omdat ze in hunne jeugd evenals de Bandanezen «de Amboinse siekte subject synde, die meestal hebben gehad» en in hunnen wassenden ouderdom, wanneer ze bekwaam tot arbeiden worden, daarvan bevrijd; terwijl daarentegen de Malabaren en andere natiën die als slaven op Banda werden aangebracht door die «pestilentielle plage» aangetast werden, waardoor er veel stierven en die in het leven bleven nooit weder tot hunne vorige gezondheid konden geraken.

³ Ook Oenin, Oning, Hony, Wony en Ony genaamd; het is het Wonim der tegenwoordige kaarten; «het legt op een uytsteekend hoeckje, zynde een *hooge klip in zee, aen het vaste land gehecht door een tongetje laeg zandig land, niet breeder zynde of men kan het met een goed musket sten naasten bij overschieten.*»

Missive van Banda aan de H. R. van 17 September 1664.

nemen, die dan ook op den 22 Februari 1654, met de galjoot de Haesewint en de chaloup Alckmaer over Damme en Goram, daartoe de reede van Banda verlieten.

Hunne reis was niet voorspoedig, want ze kwamen eerst den 13 Maart te Goram, waar ze zich volgens hunne Instructie van tolken voor de kust moesten voorzien. De Orang Kaja's waren in het begin hiertoe in het geheel niet geneegen, maar gaven eindelijk — na veel loven en bieden over de geschenken — hieraan toe, en verkregen ze drie Gorammers om hun als tolken en wegwijzers behulpzaam te wezen. De reden van hunne aanvankelijke weigering was niet ver te zoeken; zij die gewoon waren jaarlijks op Ony een goed aantal slaven in te ruilen om die op Ceram en elders van de hand te zetten, zagen in de Hollanders mededingers, die hunnen handel konder belemmeren of onderkruipen.

Na een oponthoud van zeven dagen te Goram vervolgden de galjoot en de chaloup de reis naar de kust, en lieten op 25 Maart voor de negorij Ony, bij de inboorlingen Roema-battigenaamd, op 10 vadem goeden stekgrond het anker vallen.

Den volgenden morgen voeren de tolken aan land om de komst der Hollanders bekend te maken; deze kwamen des namiddags vergezeld van een zoon des Konings aan boord van de chaloup Alckmaer, waarop Gommersdorp zich bevond, terug. Des Koningszoon viel een goed onthaal te beurt, en nadat men hem ten deele met de reden hunner komst had bekend gemaakt, voer hij des avonds weder naar land.

Den 27sten werden de onzen door den genoemden zoon des Konings en eenige tolken aangediend, dat de Koning met verschillende grooten des lands hen op het strand verwachtte om audientie te verleenen, en dat de Koning tot teeken zijner vriendschap drie lijfeigenen bij zich had, om aan de Nederlanders te vereeren.

Op het ernstig aaraden der Goramsche tolken werd besloten daartegen de waarde van 106 realen in kleeden mede te nemen, en, zoo deze geschenken aangenaam werden bevonden, ze alsdan in vergelding den Koning en zijne bijhebbende Orang Kaja's aanbieden, waarna de opperhoofden zich aan wal begaven; aan land komende werden ze met handtasting verwelkomd en verzocht nedertezitten. Na eenige voorafgaande gesprekken gelastte de Koning aan zijne tolken aan die van Goram aftevragen, met wat oogmerk de komst der Hollanders

aldaar geschiedde, en wat hun last en verzoek was. Hierop werd door de tolken geantwoord: dat de reden van de komst der Hollanders alleen daarin bestond, om met den Koning en zijne voornaamste Hoofden een oprecht, trouw en onverbreeklijk verbond te maken en te sluiten, en, zoo zij daartoe genegen waren, met een oprecht en ongeveinsd hart, gelijk zij Nederlanders het begeerden aanteneemen en te onderhouden, dat alsdan de Nederlanders jaarlijks met schepen of kleiner vaartuigen en ingeladen koopmanschappen aldaar, of op eene andere reede onder het gebied van den Koning wilden komen handelen en de waren tegen slaven, massooi enz. verhandelen en omzetten.

Na veel over en weder praten werd het door den Koning en zijne Grooten aangenomen, en de vrede vast besloten zijnde deed de Koning toezegging, dat de Nederlanders, wanneer zij daar verschenen, jaarlijks 2 à 300 slaven en een groote partij massooi à contant te koop zouden vinden.

Voor het oogenblik kon er evenwel niets worden gedaan, mithoofde er omtrent twee maanden geleden twee corra-corra's van Ceram-Laut op de kust waren geweest, die in de negentig slaven hadden ingeruild en weggevoerd.

De koopmanschappen, waaruit de handel zou bestaan, moesten zijn: verschillende soorten van lijwaten als: zwarte kanjangs, karikams, kannekijns, breede zwarte baftas, smalle idem, patholen, gewone van 1½ en 2 vadem, zwaarden en bijltjes van Tamboeko¹, groene-, blauwe-, geele- en roode koralen, grove porceleine schotels en kommen.

Dewijl er nu voor 's hands niets in het belang der Comp. te verrichten viel, besloot Gommersdorp de kust te verlaten. Hij vertrok met de Alckmaer rechtstreeks naar Banda; de Hasewit keerde over de eilanden Aroe, Tenimber en Damme terug.

§ 10. Jacob Borné, 1655—1658.

Ten einde 't effect te bekomen van den langgeruchten slavenhandel op de kust van Nieuw-Guinea en tevens aldaar timmerhout te kappen, vertrok de onderkoopman Jacob Borné op den 9den December 1655, met het jacht Coutchin en de chaloupen Batavia en Japara, over Goram naar de genoemde kust; den

¹ Zeer gezochte handelsartikelen van Tamboeko of Tambocko op de Oostkust van Celebes.

13den liet hij met zijne vaartuigen voor de negorij Kellebong (Goram) het anker vallen op 15 vadem koraalgrond.

In de vergaderingen, die met de Orang Kaja's in tegenwoordigheid van Borné werden gehouden, bevond zich een tolk, die eenige dagen vroeger van de kust was teruggekomen en een goede partij slaven van daar had medegebracht. Hij gaf voor de Vorst van dat land (Ony) hem had aanbevolen, uit zijn naam hij den Gouverneur van Banda, Weijus te solliciteren, dat de dien Vorst over twee maanden met eenige soldaten tegen zijn vijanden wilde bijstaan en dit als een bewijs van het in het voorjaar gemaakte vriendschapsverbond; tot verzekering der waarheid van zijn gezegde vertoonde de tolk hem eene geschilderrottan, die hij in last had te Banda te brengen.

Borné sloeg echter geen geloof aan zijne woorden, maar beschouwde het voor „een logenstreek om de Nederlanders van de kust en van den slavenhandel te onthouden.“ In die vergaderingen kwam weder ter sprake het verkrijgen van tolken en wegwijzers voor de kust. Het gelukte echter; Borné werd na veel moeite hiervoor in het werk te hebben gesteld er van voorzien zoodat de reis den 19den December kon worden voortgezet nadat Borné de Batavia naar Banda had gezonden ter overbrenging van het rapport van zijne verrichting te Goram. ¹

Den volgenden morgen met het aanbreken van den dag kregen ze de kust in het gezicht en wel in het N.O. op 11 à 12 mijlen; ze peilden toen Goram W. ten N. 5 à 6, Casseway Z.Z.W. 5 à 6 en het eiland Teeuwer Z. ten O. ongeveer 8 à 9 mijlen; door de stroom werden ze sterk om de Z. O. gezet.

Het mocht hun echter niet gelukken hunne bestemming te bereiken, hevige buien wisselden af met doodstilte, waardoor men soms den stroom niet kon doodzeilen en waardoor weder verloren ging wat men had gewonnen; in eene dergelijke bui raakte de Japara uit het gezicht en niet voor den avond zag men dit vaartuig weder onder de kust van Bay, ² zijnde het vasteland van Nieuw Guinea, om er verder niets meer van te hooren.

¹ Zooals o. a. over de oude twist tusschen de Orang Kaja Cabory en Andoe uit de negory Day, over de Ceram-Louwers die zich schuldig hadden gemaakt aan het vermoorden van den Lonthorsche Mardijker Cornelis Jansz. en zich ophielden of zouden ophouden op de eilanden Manovoko en Salavako enz.

² Dit gedeelte der kust was derhalve destijds reeds onder den tegenwoordigen naam van Baik bekend; zie de kaart van N. G. in den Atlas van Melvill van Carnbée en Versteeg.

Batoe Poetih liep men in het zicht, doch eene hevige bui uit het N.N.W. sloeg hen terug, en deed hen met den stroom om de Z.O. drijven; eene daarop gevolgte stilte van twee dagen dreef hen nog verder om de Z.O. In eene plotseling opgekomen harde bui waren ze genoodzaakt de orembaai, die aan een sleper lag, te kappen en te laten drijven. Den 26ste was de wind des morgens met een flauwe koelte van het N.W. waarmede ze naar den wal van Bay tusschen de eilanden Phater en Noessa Woelang dicht onder den wal, zijnde zeer steil van gebergte, liepen met het voornemen aldaar een ankerplaats te zoeken.

Men loodde 40 vadem fijne koraal, doch dit kwam hen te diep voor, zoodat ze weder zeewaarts stuurden; uit de vuren die men aan land zag, bleek het dat het bewoond werd. 's Nachts wederom felle buien, doch men bemerkte met het aanbreken van den dag dat men nog iets had gewonnen, maar, voor het avond werd, hadden ze wel dubbel zooveel verloren. Met een N.W. wind liepen ze W.Z.W. over, doch hadden hier zoodanigen tegenstroom dat zij des nachts wel 20 mijlen achteruit dreven. In plaats van Goram te belooopen zagen ze den volgenden morgen een eiland in het Z. O. op 7 à 8 mijlen, waarheen ze gaandeweg heen werden gedreven en hun voorkwam Groot Kei te wezen.

Daar Roema-batti met deze gelegenheid niet te bezeilen was, besloot de scheepsraad zoo het mogelijk was het in het zicht zijnde land te bereiken, aldaar het keuteren van den moesson af te wachten en inmiddels te zien of er timmerhout te bekomen was; zoo ja, dit alsdan te kappen, om daarna met den Oostenwind "wanneer het vlack voor 't laecken" is, naar Banda of naar Roema-batti te verzeilen zooals de gelegenheid zich dan zou voordoen.

's Avonds waren ze dicht onder de westkust van het eiland; in de hondenwacht kregen ze den wind met eene zoo hevige bui uit het Z.W. dat de fok uit de lijken scheurde en stuk sloeg. Ze gingen nu over stag en liepen N.O. over tot den morgen, toen ze met een N.W. wind Z.W. overstaken; met den stroom dreven ze beoosten het land dicht onder den wal waar ze geen grond konden looden, en zeilden langs de zuidstrekking van het eiland heen.

Des namiddags vernam men van den Orang Kaja van Say-rarat, Serrefota, dat het het eiland Groot Kei was. Deze bracht hen een weinig terug en onder een schoonen hoek, waar ze voor twee ankers ten anker kwamen, het eene lag op vier, het

² Waarschijnlijk Paniké en Oelan der tegenwoordige kaarten.

ander op twaalf vadem grove koraal; doch met het laatste glas van de eerste wacht overviel hen eene zoo hevige bui uit den wal dat ze van hunne ankers spilden en grond afdreven. Eindelijk kwamen ze den volgenden morgen, na wel een mijl gedreven te hebben, voor de negorij Sayrarat op 36 vadem grove koraal ten anker. 's Morgens ten 8 uren hadden ze zulk een hevigen wind en regen gehad, dat ze lang zonder zeilen dreven, maar daar de wind wat handzamer werd, dreven ze met den stroom naar de ankerplaats. Doch ook nu hield het anker niet, maar dreven voort tot omtrent een gotelingschoot beneden de plaats waar ze den vorigen nacht ten anker hadden gelegen, en waar ze nu op een gelijken koraalgrond op 9 vadem voor de derde maal ten anker kwamen. Ze maakten het zich zoo bekwaam mogelijk. Schip en tuig werd nagezien; men ging aan wal om boomen geschikt voor timmerhout te zoeken; na eenige dagen hiermede vruchteloos te hebben doorgebracht, mocht hun dit eindelijk gelukken, zoodat er 35 à 36 Lingoa en ijzerhoutboomen werden gekapt, vierkant gehakt en aan boord gebracht.

Met de inboorlingen stond men op een goeden voet, ofschoon die van Ely met die van Wattleley ¹ in oorlog waren, omdat ieder hunner de vergadering in zijne negorij wilde hebben. Die oorlog of twist was ook de reden dat ze in het afgelopen jaar niet in Banda waren geweest. Borné maande hen tot vrede en drong bij hen aan om naar Banda te komen; om het eerste lachten ze, het tweede beloofden ze na te komen.

In Ely vond Borné nog eenige Bandanezen, uitmakende tien huisgezinnen, die derwaarts waren gevlucht ten tijde dat Banda door 's Comp^s. wapenen werd veroverd (1621). ²

Zoodra de maand Februari van 1656 ten einde was, besloot de scheepsraad, uithoofde men maar voor slechts twee maanden rijst, spek en vleesch aan boord had, het einde van den moesson niet af te wachten maar naar Ony onder zeil te gaan. Ze vertrouwen dit nu wel bij den wind te zullen kunnen ophalen.

¹ Bij C. B. H. v. Rosenberg. Reis naar de Z. O. Eilanden 1865, in de werken van het K. I. uitgegeven, leest men blz. 70: dat Watela bij den inlander niet bekend is, zou dit Wattleley er soms mede overeenkomen. Zie ook de volgende blz. in den tekst waar ook Kei Wattela voorkomt.

² Zie over deze verovering het 3de Deel der Bijdr. van het K. I. v. L. en V. K. v. N. I. 1854.

Ook v. R. l. c. spreekt ook nog over de afstammelingen van deze Bandanezen blz. 72.

om dan van daar over Goram naar Banda terug te keeren. De watervaten werden gevuld, brandhout aan boord genomen en na van den Orang Kaja Serrefota afscheid te hebben genomen, werd het anker op den 4 Maart gelicht en met een N.N.W. wind koers naar Ony gesteld. Van de Japara had men sedert den 22sten December van het vorige jaar niets meer vernomen.

Maar ook nu zoude het jacht de reis naar Roema-batti niet gewinnen. Nauwelijks waren ze vier en twintig uren onder zeil of de N. Weste buien begonnen weder op te steken; ze waren toen in het gezicht van Kei Wattela dat ze op 3 mijlen afstand in het Z.Z.W. peilden; de koers was Z.W. Den 6den en 7den bevonden ze zich tusschen de eilanden Meeuw en Kei Wattela zonder veel te vorderen, de buien kwamen nog al uit het N.W. met veel regen.

Den 8sten was het droog weêr; op den middag zag men het eiland Couwer ¹ in het Z.W., de wind liep naar het W.Z.W. zoodat de koers bij eenen tamelijken voortgang om de N.W. kon worden gesteld, tegen den avond liep men voorbij het eiland Teuwer. ² Den volgenden morgen met het aanbreken van den dag bevonden ze zich 5 á 6 mijlen Z. W. van Bay, zijnde een gedeelte van de Kust van Nieuw-Guinea dat zich N.W. en Z.O. strekt; daar het flauw woei uit het Z.W., vorderde men weinig, doch tegen dat het donker werd, peilde men het eilandje Batoe Poetih in het N.N.W.; dit eilandje ligt ongeveer W. ten Z. van Sackers Hoek ³ dat ze mede zagen. In den nacht had men veel regen, daarbij werd het stil, zoodat ze door den stroom weder werden terug gezet.

Den 10den en 11den was het stil tot op den middag, ze dreven toen onder de eilanden Caras, Cany en Betoer; ⁴ deze eilanden lagen voor en in een groote inbocht boven de N.W. Hoek van Bay. ⁵ Met het zeeluchtje, dat op den middag doorkwam, schoot men een weinig langs den wal op. Bij het lood dat men van tijd tot tijd had laten gaan, vond men de diepten van 25, 26,

¹ V. R. als voren Koor.

² V. R. als voren Tijoor.

³ Door wien deze naam aan dien hoek is gegeven bleef ons onbekend. Wij vinden het ook geschreven Sackers Hoek.

⁴ Atl. M. v. C. en V. Karas, Anne en Botoer. Op de kaart van Gregorij van deze gewesten, 1865, liggen vreemd genoeg deze eilanden bewesten de Golf van Mac Cluer; evenzoo in den Atlas van Pijnappel.

⁵ De latere Rijklooff van Goens Baai. Zie onder Keyts 1678.

43 en 50 vadem, koraal met schelpen. Den 12den bleef h
 hetzelfde weêr, ze kwamen daarmede onder het eiland Sammey;
 men loodde 30 vadem fijne koraal toen men het zeewaarts ov
 wendde. Den 13den 's morgens wederom harde regen met e
 N.N.O. wind; toen het opklaarde en stil werd, zagen ze acht
 uit een jonk die met hen overliep. De stilte bleef nog tw
 dagen aanhouden met veel travaden en regen, zoodat ze ov
 en weder moesten houden; den 15den waren ze op den midd
 nabij het eilandje Kei-Kei onder den vasten wal gelegen;
 meenden aldaar voor de negorij Toron ten anker te kom
 doch daar ze bij het lood geen grond konden krijgen, zagen
 er van af en gingen over stag. Ze kregen twee vaartuigen in
 gezicht, door hen Tarren genoemd.¹ Men riep het volk
 om aan boord te komen, doch in het begin waren ze te
 vreesd om hieraan gevolg te geven, en niet dan nadat ze me
 Goramsche tolken hadden gesproken, kwam er eep van huu ov
 die zeide 's Konings dienaar te wezen. Op zijn verzoek g
 een der Gorammers in de prauw, waarschijnlijk dat hij acht
 docht koesterde en bevreesd was dat men hem zou medenem

Men vroeg hem of de Japara niet op Roema-batti was
 weest: hij verklaarde dat, hoewel hij onlangs meermalen d
 geweest was, hij van de chaloup niets had vernomen. "De
 persoon aen boord sijnde maecte geen lang verblyf, maer so
 in der haest weder by syne mackers te wesen, sulcks hem r
 genoeggen lieten gaen en den koers wederom te zeewa
 wenden." 's Nachts en een gedeelte van den 16de dreven ze
 stilte, toen het zeeluchtje kwam opzetten, waarmede ze dicht
 het eilandje Kei-Kei liepen; bij het lood had men 20 vad
 grove koraal, waarna de koers weder zeewaarts werd gestel
 doch al spoedig verslapte de wind, het werd stil en de stoc
 deed hen den 17den en 18den nogmaals eenige mijlen terugdrijv

Toen nam de scheepsraad op den middag van dien dag t
 besluit geen tijd langer zoek te brengen, want dat Roema-ba
 met de aanhoudende W.N.W. en N.W. winden niet te bezeil
 was. Daarbij waren de scheepsprovisien zeer verminderd, zood
 het raadzaam werd geacht zoo spoedig doenlijk naar Goram ov
 te steken en vandaar naar Banda terug te keeren. Toen ze c

¹ Atl. M. v. C. en V. Samail, Semail.

² Op de kaart, in den hiervoren genoemden Atlas, liggen op deze hoog
 eenige eilandjes waarvan er twee zijn genaamd Ega en Pandjang.

³ Een soort van visschersvaartuigen, ook Tarre-Tarren genaamd.

besluit namen, bevonden ze zich onder de kust omtrent het eilandje Sammey, hetzelfdezden waaronder ze den 12den te voren reeds waren geweest.

Na den 19den nog een paar hevige travaden met regen uit het W.N.W. doorgestaan te hebben, zagen ze den volgenden morgen Goram in het Z.W. ten Z.; door de afwisselende koelte liep het echter nog aan tot den 23sten, voordat ze voor de negorij Day ten anker konden komen. Nadat de medegenomen tolken waren ontscheept en ze het noodige hadden verricht ¹, lichtte men den 4den April het anker voor Banda, waar ze het den 7den tegen middernacht ter reede van Neira weder lieten vallen.

Hoewel deze reis vruchteloos afliep, hebben wij dien ophaaltocht niet achter willen houden, omdat wij daardoor weder met eenige voor ons nieuwe namen van eilandjes zoo onder de kust gelegen als van een gedeelte van deze kust zelve bekend worden.

Volgens berichten, die in October van 1656 van Goram en andere oostelijk gelegen eilanden te Banda kwamen, vernamen men dat de Japara, die op den 22sten December van het vorige jaar van de Coutchin was verstoken geraakt, aan het eiland Caras in de groote baai ² gelegen, was verongelukt en dat de opvarenden door de inboorlingen zouden zijn vermoord. Dit gaf aanleiding, dat Borné den 26sten Februari 1657, met de Coutchin en Batavia andermaal naar de kust werd gezonden, ten einde naar dit ongeval onderzoek te doen. Over de eilanden derwaarts gestevend kwam hij voor Caras ten anker, doch kon, dewijl de geheele bevolking van dat eiland de vlucht had genomen, niet te weten komen hoe of op welke wijze de bemanning was omgekomen. Hij vond de Japara uit elkander geslagen en al het ijzerwerk er van afgesloopt.

Niets hier ten dienste van de Compie kunnende verrichten, liep hij naar Roema-batti, waar hij door den Vorst of het opperhoofd zeer goed werd ontvangen; doch om zijn ruim met slaven gevuld te krijgen mislukte hem, daar zij die voorhanden waren reeds een paar maanden vroeger door de Cerammers en

¹ Terwijl ze daar lagen, voer een Bandanees genaamd Ratamanno, op den 29sten Maart met zijn vaartuig naar Cov' viay aan de binnenkust van Nieuw-Guinea tot het opkopen van massooi, die hij daar tegen Tamboeksche zwaarden, goud en kleeden voor een tamelijk geringen prijs ruilde; terwijl hij later de massooi aan Javanen, Maleiers en Makassaren tegen 60, 65 à 70 R. het pikol weder verkocht.

² Van Couvou' ay omtrent 15 à 16 mijlen bezuiden de negorij Ony. Brief van Banda aan de H. R. van 30 Apr. 1657.

Goramers waren ingeruild. Hij moest derhalve onverrichter zake naar Banda terugkeeren, waar hij dan ook den 10den Mei voor Neira weder ten anker kwam.

Voor de kennis van de kust leverde deze reis niets bijzonders op.

Voor de derde maal verliet Borné Banda's reede, op den 24sten Januari 1657 over Goram naar de kust, met de chaloupen Batavia en Swaluw, in de hoop van eens eindelijk te zullen slagen. Maar nauwelijks op Goram aangekomen tot het aanbesteden van atap werd hij — hoewel bij het aan wal stappen schijnbaar goed ontvangen — met zijn bij zich hebbende manschappen, waaronder ook zijn broeder zich bevond, op een verraderlijke wijze aangevallen, en met uitzondering van een enkele, die het met zwemmen ontkwam, door de bevolking wreedaardig vermoord. Ze deden zelfs eene poging om zich van de beide vaartuigen meester te maken, doch dit stuitte af op de kloeke houding der equipagiën, die dan ook weldra de ankers lichtten en naar Banda terugkeerden. ¹

De reden, waarom de Gorammers tot dezen moord besloten, was niet verre te zoeken. Ze waren najverig op de onzen en vreesden terecht, dat zoo zij eenmaal den handel in slaven en massooi in handen hadden, zij wellicht achter het net zouden visschen en de belangrijke winsten die zij tot dusverre door dezen hunnen handel op de kust verkregen, zouden moeten derven.

Vermoordden ze nu de bemanning der vaartuigen, die van

---

¹ Nagenoeg op denzelfden tijd en op gelijke wijze verloren vier soldaten en een matroos van de chaloup de Garnael het leven; die op Goram waren aangegaan om zich van verversching en leeftocht te voorzien; ook ontbrak er niet veel aan of dat vaartuig was mede in hunne handen geraakt. De Garnael kwam van Amboina.

Brief van Banda aan de H. R. van 9 Mei 1658 en van Amboina 23 April 1658. Van Amboina werd het volgende jaar eenige vaartuigen afgezonden om op Goram daarna onderzoek te doen.

Den 7 Mei kwamen deze vaartuigen te Banda, en verhaalden, dat ze op Goram een groot getal kokos, sago en pisang en andere vruchtdragende boomen, aard- en moeskruiden hadden omgekapt en vernield, en de aanwezige vaartuigen in den grond gekapt.

Het volk was in het open veld niet verschenen; die welke men van hen hier en daar vond, had men volgens hun »oude usantie» de hoofden afgeslagen enz., de sterkte van hen werd op 7000 man begroot, die in een vesting Catelocke zich hadden versterkt.

Brief van Banda aan de H. R. van 15 Mei 1659.

Banda door de Compie derwaarts werden gezonden, dan, meenden ze, zou de Compie de lust wel vergaan om dien handel door te zetten. En van hunne zijde was dit niet zoo geheel mis gezien, want op bevel der Hooge Regeering, bij haar schrijven van den 30sten April 1659 aan den Gouverneur van Banda, werd deze gelast geen Comp's vaartuigen weder naar de kust te zenden; dientengevolge werd de vaart derwaarts gestaakt, doch, zooals wij zullen zien, slechts voor weinige jaren.

§ 11. Willem Buys, 1662.

Het volgende voorval gaf aanleiding dat in 1662 de vaart op de kust weder werd hervat.

In dat jaar kwam te Banda van Ceram de burger Willem Geleynsz. van Lonthoir; ¹ hij had aan boord een matroos genaamd Anthony Adriaenz. Multum, die in 1656 door zeeroovers gevangen werd genomen en na drie jaren op het eiland Caras gevangen gehouden geweest te zijn, door den Orang Kaja van Roema-batti verlost werd en met hem derwaarts vertrok. Hier bleef hij nogmaals een driet al jaren, in welken tijd hij eene goede behandeling genoot, totdat de Orang Kaja hem mede naar Ceram nam en aan Willem Geleynsz. overleverde. Deze vereerde den Orang Kaja een kleed met goud doorwerkt, ter waarde van 30 Realen tot een belooning.

Antony Adriaenz. deed een verhaal van zijn wedervaren, terwijl hij al verder veel wist te verhalen van den slavenhandel op Ony, b. v. dat er jaarlijks wel 2 à 300 konden worden ingeruild en betaald met tien Tamboeksche zwaarden per stuk. Dat de Orang Kaja van Roema-batti gaarne zou zien dat de Hollanders daar ten handel kwamen, niettegenstaande de Makassaren en Goraminers hen daarvan terughielden; dat hij met den Orang Kaja verscheiden malen aan het eiland . . . . . ² was geweest, die aldaar de slaven door elkander tegen den prijs van een Tamboeks zwaard per stuk opkocht en naar Roema-batti overbracht, en dat dit de plaats was, waar de slavenhandel werd gedreven.

Hij gaf tevens te kennen, dat, daar hij met de taal des lands bekend was, hij niet ongenegen zou wezen en ook aannan den

¹ Brief van den Gouverneur aan de H. R. van 7 Mei 1662.

² De naam is niet ingevuld.

handel met den Orang Kaja van Roema-batti op een voet te brengen, indien men kon besluiten eene bezending waarts te doen en van zijne diensten gebruik wilde maken.

De Gouverneur en Raad nam deze zaak in overweging en kwam tot het besluit, om zoodra de gelegenheid zich zoude voordoen, daaraan gevolg te geven.

Dientengevolge werd in Juli 1662 de vaandrig Buys gelast ¹ met de vaartuigen Eineloort, Jacatra en G naar Gorain, en met de twee eerstgenoemden van daar Roema-batti te zeilen en te zien wat aldaar in het van den slavenhandel zou te verrichten zijn, alsmede vernemen wat aldaar voorviel, terwijl de genoemde Antony Adriaensz. hem in deze commissie als tolk zijde staan.

De reis liep echter vruchteloos af ²; toen Buys op Roem verscheen, waren kort te voren de Makassaren en Gorain van daar met 136 slaven vertrokken; wel bood hem de Kaja een vijftig stuks kinderen ten verkoop aan, maar meende hiertoe niet te mogen overgaan „denkende Compe geen kinderen van doen had, maer kloek volck arbeiden.“ Doch, voegen de schrijvers van den brief naïf bij: „maer hy (Buys) dacht niet dat d'E. Compe die kunnen doen verkoopen en ligt wel een centje op winst.“

De ontvangst, die Buys te Roema-batti te beurt viel, was goed geweest en men had hem alle vriendschap bewezen. Orang Kaja en de zijnen boden hem alles aan wat het land leverde, terwijl hij hem beloofde dat, zoo hij over zes maanden wat later wilde terugkomen, hij hem wel 500 stuks sla kunnen leveren, tegen 14 realen per stuk in goederen uit als Makassaarsche bijltjes en Tamboeksche zwaarden; na was ook vraag, terwijl er eene goede hoeveelheid (slaven) voor zou zijn. Daar er nu voor 's hands voor Buys niet veel richten viel, vertrok hij van de kust en was den 15 September weder op Banda terug.

§ 12. Nicolaes Vinck. 1662—1663.

Buys werd andermaal bestemd voor eene reis naar de kust, doch hij overleed, zoodat in zijne plaats werd benoemd

¹ Als voren ultimo Juli 1662.

² Als voren 19 Septbr. 1662.

Secretaris van den Raad van Justitie Nicolaes Vinck, die met het galjoot Emeloort en de chaloup de Creeft van Banda derwaarts onder zeil ging, en op den 5 November 1662 voor Ony ten anker kwam. Ook hem wachtte een goede ontvangst, en wat hem bijzonder aanstond, was dat hij in 10 à 11 dagen tijds 38 stuks slaven verhandelde, die door hem onmiddellijk met de Creeft naar Banda werden gezonden.

Hier (Banda) was men over den aanvankelijk goeden uitslag zoo tevreden, dat men alles wat van kleeden voorhanden was bijeenzocht ten einde zoo spoedig mogelijk de Creeft weder naar de kust te kunnen zenden. Den 10 December was deze dan ook weder te Ony.

Maar intusschen was de wind veranderd; men begeerde nu Makassaarsche kleedjes, Tamboeksche zwaarden en Crimatsche (Karimata?) bijtjes. De andere goederen waren met uitzondering van het Guineesche lijwaat niet meer gewild.

Hierbij kwam, en dit was wel het voornaamste, dat de Orang Kaja tegen de Hollanders werd opgezet door de Cerammers en Gorammers, waardoor de verhouding tusschen deze en de onzen zoo gespannen werd, dat het wellicht op moord en doodslag zou zijn uitgelopen, indien ze minder op hunne hoede waren geweest.

Voor al waren ze woedend op den tolk Anthony Adriaensz. en hadden ze dezen en de Scheepsopperhoofden kunnen vermoorden, dan, meenden ze, zouden de Hollanders vooreerst wel niet terugkomen. Onder anderen gaven ze de inboorlingen te verstaan, dat het de Hollanders onder schijn van handel slechts om hun land te doen was; waren ze er maar eerst meester van, dan sloegen ze het volk dood, want zulks deden ze overal.

Om alle onheilen voor te komen en daar er voor het oogenblik niets in het belang van de Compe. uittevoeren was, besloot Vinck naar Banda terug te keeren, maar alvorens met de Creeft wat Noordelijker te loopen naar eene negorij Roema-kay genaamd, eene plaats van waar den Orang Kaja van Ony wel de meeste slaven trok, en waar de tolk Adriaensz. meermalen met den Orang-Kaja was geweest.

Op deze plaats, 12 mijlen N. W. van Ony gelegen, was de ontvangst bij uitstek goed; al dadelijk bij hunne aankomst werden zij omringd door eene menigte Tarre-tarren; ongewapend kwamen de inboorlingen aan boord en boden hun visch, vruch-

ten en sagoëer te koop aan. Huune Hoofden maakten zelfs hiervan kleine geschenken en vereerden daarenboven aan Vinck twee varkens. Dadelijk stelden zij den handel open voor alles wat hun land opleverde, als sagoë manta, sagoë, boontjes en andere vruchten; het was ook van deze plaats dat Ony van levensmiddelen werd voorzien.

Wat het aankopen van slaven betrof, was Vinck niet gelukkig; ook hier waren de voorhanden zijnde eenigen tijd geleden aan de Oniërs verhandeld; doch men gaf hem de verzekering, dat, als hij over drie of vier maanden wilde terugkomen, men daarin zou voorzien, terwijl ze beloofden er geen meer aan de Oniërs te zullen verkoopen. Vinck kocht er echter nog zeven stuks en deze voor de helft van den prijs dien hij Ony had moeten besteden, en toch ontvingen de inboorlingen volgens hun zeggen er meer voor als zij van de Oniërs gewen waren te ontvangen.

In het belang der Comp^e. kon er voor het oogenblik niets worden gedaan, zoodat Vinck besloot te vertrekken, Ony aan te loopen om de Emeloort aftehalen en van daar gezamenlijk naar Banda terug te keeren, waar hij in het begin des volgende jaars met twee zijner vaartuigen aankwam; de Emeloort moest hij om onbezieldheid achterlaten; dit vaartuig liep naar de Aroe-eilanden ten einde aldaar de kentering van den moesson af te wachten.

Het was op deze reis dat Vinck bekend werd met het bestaan eener diepe bocht tusschen Ony (Roema-batti) en Roemakay gelegen, en van welks bewoners hem door den Orang Kaja van Ony vrij wat bijzonders verhaald en door hem aan den Gouverneur van Banda werd medegedeeld, om in het Dagregister opgeteekend te worden. Bij het ontbreken van dit register kunnen wij echter uit den brief door den Gouverneur van den 25 April 1663 aan de H. R. geschreven, het een en ander mededeelen wat hierop betrekking heeft. Zoo deelde Vinck den Gouverneur mede: dat tusschen Ony (Roema-batti) en Roemakay zich eene bocht opende, die zoo Noordelijk inliep, dat men geen land kon beoogen; de breedte zou zijn omtrent 8 mijlen, gerekend op de streek die men hield in het oversteken van den hoek van Ony naar den hoek van Roema-Kay, die omtrent drie mijlen van daar lag. Vinck had aan den Orang Kaja te kennen gegeven of daar geen doorgang kon wezen, of een Straat om in de Zuidzee te komen, doch deze had hem daarop geant-

woord, dat hij eens aan het einde van de bocht was geweest, waar hij met zijne vaartuigen na . . . .¹ uren scheppens was gekomen; dat er geen doorgang was, maar wel een lange streek laag land, ter breedte van omtrent een half mijl en men daarover een andere zee kon zien; dat er in die bocht eilanden lagen, waar *menschen op woonden met staarten als honden en andere daar deze zich met hun haar aan een tak van een boom vastknoopen en zoo blijven hangen om te slapen*. Fides sit penis utorem, zegt de schrijver van den brief. In de bocht werden langs de oevers vele negorijen gevonden, waarin een talrijke bevolking woonde, doch had de Orang Kaja ze niet durven bezoeken. Voorts zouden er ook vele en groote rivieren in uitmonden; Roema-kay zou mede door een rivier in tweeën worden gedeeld, langs welke landwaarts in ook eenige negorijen lagen, die niet sloepen wel bevaarbaar zouden wezen. Deze en andere negorijen waren veelal om een „wissie wassie“ in oorlog met makanderen, het doel was het bekomen van krijgsgevangenen en die als slaven te verkoopen. Men wist Vinck te verhalen dat al dat volk Heidenen waren, en zij ook geen Gorammers, Cerammers noch Makassaren bij hen gedoogden, terwijl daarentegen de Orang Kaja van Ony met zijn voornaamste, Moors zijnde — den Islam toegedaan — meestal met hen (die van Goram enz.) in gezelschap was, „luysterende en doende meest alle syne saecken na het aenraden van dese schelmen.“

De Gouverneur begeeft zich nu op het veld der bespiegelingen. Hij meent dat de kans schoon staat om met de Roema-kayers wat goeds te doen; wanneer men daar de baan schoon had, dan zou die lichtelijk te behouden zijn, want men had alreeds groote jalousie en „onrustigheid“ tusschen die lieden en die van Ony opgemerkt. Dit geschiedt toch de geheele wereld door tusschen steden, landen en rijken, voornamelijk onder die welke geen gemeenschappelijk Hoofd hebben en daarenboven in godsdienst verschillen. De jalousie zal gemakkelijk te onderhouden wezen, zoo door het aanbieden van geschenken, en bij verdere verstandhouding, door het invoeren der Christelijke godsdienst, van onze taal en van onze manieren.

Heeft dit plaats, dan zal het wel geheel tot vijandschap overslaan en de oorlog uitbarsten, en bij de aanbieding van onze hulp zal het mogelijk wezen den Orang Kaja van Ony

¹ Niet ingevuld.

hier geheel weg te krijgen, en daardoor de Cerammers, Makasareu en hunnen aanhang, handel en vaart te benemen. Zelfs zou men mettertijd die van Roema-kay zoo geducht kunnen maken, dat ze ons tegen die kwaadwillige Cerammers zeer zouden kunnen dienen met rooven en kruissen, behalve nog dat men zoude komen tot de verdere kennis dier landen en wat daarin verborgen mocht wezen.

De Gouverneur en zijn raad meende derhalve het voordeel der Compie. te behartigen door Vinck andermaal derwaarts te zenden, die dan ook den 5den April met de chaloupen de Garnael en Walingen van Banda vertrok, met schriftelijke order om regelrecht naar Roema-kay te zeilen en aldaar te trachten den handel te bekomen.

Bij het ontbreken van het journaal van dezen tocht zullen wij weder gebruik maken van het schrijven van het Bestuur te Banda over den uitslag van deze reis aan de H. R. en gedagteekend den 15den September 1663.

Vinck, op den 5den April te voren van Banda vertrokken, was reeds den 10den daaraanvolgende voor Roema-kay aangekomen.

„ Wy vinden niet dat de saecken daer soo schoon staen als men wel voorgegeven heeft „ zoo vangt de brief aan. De eerste ontmoeting was aan wederzijden met groot wantrouwen geschied. In den handel had men bevonden dat ze „al geïnstrueerd waren „van den Radja van Ony“ door veel meer voor hunne slaven en eetwaren te eischen als de vorige keer.

Nu begeerden ze ook heele kleeden, daar het hun vroeger onverschillig was geweest of ze een half of een stuk hadden bekomen. Men had hun van dag tot dag uitgesteld met slaven te koop aan te bieden, zoodat men daar dan ook maar drie stukken had gekocht; een jongen voor twaalf, een slavine voor 13, een kloeken slaaf voor 15 realen, de waardij in kleeden uitkoopt. Ze besloten derhalve te vertrekken, nadat zij beloofd hadden over drie à vier weken terug te zullen komen.

Intusschen had men naar de bocht vernomen, en dewijl men daarover „wonderlyck hoorde sprecken“, besloot Vinck de steven derwaarts te wenden. Den 16den vertrok hij van Roema-kay kwam denzelfden avond voor eene negorij Isera of Is'ra genaamt. Hoewel niet groot in uitgestrektheid werd deze negorij door duizende menschen bewoond; allen gingen moedernaakt zon-

ijuste schaamte te hebben. Ze zochten ook hier den handel komen; hunne beloften waren goed, maar de uitslag was anders; want nadat de onzen van uur tot uur werden opgegeven, gebeurde het op den tweeden dag na hunne aankomst, een prauw van Walingen aan land komende, om naar de wal te vernemen, met een menigte van pijlen en assagayen en nabij gelegene huizen werd begroet, zoodat ze moesten trekken.

Medelijdelijk werd uit de chaloupen met een kanon onder hen genomen, en verder order gegeven om de negorij tot straf van erraad in brand te steken. Het prauwtje werd bemand en aan wal: aan land komende vonden ze den vijand op de wal. Tegen de order sprongen twee man, waaronder den kapitein-stuurman Abraham van der Staff, uit de prauw, en den wal te verre vervolgende, werden ze door dezen om het leven gebracht, en grepen weder zoodanig moed dat ze de onzen, tot hulp van die twee man opgerukt waren, tot aan de prauw volgden, doch zonder verder eenige schade te lijden. Daarin werd er van de chaloup met een kanon, dat met schroot en ijzeren kogel scherp geladen was, een schot onder hen gedaan dat den vijand twintig het wederkeeren vergaten en de overige het pad kozen.

Voer men weder naar den wal en stak de negorij in brand, maar dat ze iemand vernamen. Ze gisten dat er omtrent van dat volk in het zand lag, en deze straf tot een voorbeeld zoude strekken voor de „nabuyrige verraders daer het allerwege vol van schynt te wesen.“

Den 19^{den} liepen ze verder de bocht in en zeilden langs den wal waarvan de strekking was Oost en Oost ten Zuiden. Ze overal hoogland met moerassig voorland; men vond goeden grond en ook vier rivieren, doch die zulke sterke afwateringen hadden, dat ze geen kans zagen die met de chaloupen binnen opvaren. Den 21sten waren ze aan het einde der bocht doch ze vernamen geen opening; men giste de bocht lang van van Roema-kay 14[?] mijlen en eene breedte te hebben van 10 á 12[?] mijlen. Ze zeilden nu naar den overwal en langs de westzijde van de bocht, zoodat ze den laatsten April weder aan wal kwamen, aan het begin der bocht uitkwamen.

De strekking van de bocht was niet Noord en Zuid, zooals meende men, maar Oost en West, zoodat volgens de kaarten

die van Nieuw Guinea gemaakt waren, het einde van de bocht omtrent de Moordenaars-baai zoude uitkomen. Daaruit zou men oordeelen dat al het land tusschen Ony en de Moordenaars rivier een eiland was of wel uit eenige kleine eilandjes bestond. Langs den Oostwal hadden ze maar een negorij gevonden, Schaer¹ genaamd, behoorende onder het gebied van den Radja van Ony; maar daar het volk niet welgezind scheen, was men van daar zonder handel vertrokken. Op eene andere plaats, waar schoon grasland was, hadden ze ook een partij volk aan het strand vegenomen, maar daar komende werden ze met pijlen begroet, zoodat ze weder afhielden.

Op Ony stonden de zaken weder beter, dan ze zich bij het laatste afscheid lieten aanzien; hetzij dat men zich had gespiegeld aan de asch van hunne naburen, dat al tot hunne kennis was gekomen en met verwondering hadden verstaan, dat zij dat volk met zoo weinig macht hadden durven aantasten, dat de Radja van Ony volgens zijn zeggen met geen duizend van de zijnen had durven ondernemen; of dat de Radja door het achterblijven van de Makassaren de onzen weder aanzocht tot het koopen van slaven, of wel dat hij op de een of andere goede gelegenheid hoopte, om door geveinsde aanhalingen en vriendelijkheid de onzen een trek te spelen, of wel om al die redenen tegelijk, want in vijf dagen kochten ze van hem 21 slaven, zoo groot als klein, voor de waarde in kleeden van omtrent 321 à 22 Realen. De Radja maakte zijn excusen voor het laatst gepasseerde; het alarm, dat er toen was geweest, ontstond door een gevecht onder zijn volk naar aanleiding van een onderlinge twist en die door de onzen was opgenomen als of het op hen was gemunt. Hij noodigde hen uit om over vijf maanden weder te komen, wanneer hij hun in alles zou gerieven. Hij verzekerde dat de Cèrammers de onzen valschelijk hadden wijs gemaakt, dat hij (Radja) schelmstukken met ons zoude hebben voorgedad, maar hij zoude hun daarvoor betalen. Hij verzocht hun dat zij aan land wilden komen zooals te voren; hij wist niet wat van de onzen te moeten denken, dat men over en weder gijzelaars vorderde zooals nu geschiedde.

In het kort, hij fluitte heel zoet, maar de onzen bleven op hunne hoede, en zonden, volgens ontvangen bevel, niemand aan wal of een hunner kwam aan boord in de plaats.

---

¹ Er komt eene negorij, Sekar genaamd, voor op de kaart van M. v. C. en V.

De Radja waarschuwde Vinck zich wel in acht te nemen voor de bevolking van Roema-kay, dewijl ze met die van Isera gezworen hadden hen te verrassen en aan te vallen. Zelfs wisten ze bijzonderheden mede te deelen hoe de aanslag zoude geschieden. „Hy veegde het voor syn deur seer schoon“; doch de Gouverneur oordeelde met Vinck, dat al dat spel door dien „schalck“ gemaakt was, om de onzen tegen hen opgeruid hebbende, zooals was geschied, den handel alleen te kunnen drijven. Niettegenstaande deze waarschuwing „als comende van een geveynsden vriend“ besloot Vinck weder naar Roema-kay over te steken en te zien of, bij aankomst, van slaven eenig voordeel voor de Compe te behalen was, of ten minste te zien hoe de bakens daar gesteld waren, ten einde aan zijne lastgevers bericht te kunnen geven, wat er voor het vervolg in dat gewest voor de Compe te doen of te laten stond.

Den 5den Mei werden de ankers gelicht en niet vóór den 8sten konden zij die voor Roema-kay weder laten vallen; door tegenwind, stroom en stilte waren zij zoo lang onderweg geweest.

De hekken schenen hier ook verhangen; „alles liet sich aensien tot bedriegery, de bejegeningen met achterdocht; de complimenten waren om de onsen aen land te noodigen, de excusen om aen onse chaloupen te comen seer blauw.“

Men zag veel vaartuigen, die opgepropt met volk waren, naar die negorij koers zetten. Des nachts van den 8sten merkte men op, dat de vrouwen op bevel der mannen boschwaarts vluchtten en dat de vaartuigen onder veel geschreeuw, het blazen op hoorns, slaan op byfa's en gong's te water werden gebracht. Vinck, die hieruit begreep dat men een aanslag op de chaloupen bedoelde, liet de ankers lichten en ging onder zeil; hij gaf hun tot afscheid vier schoten uit het kanon „die niet mistastten gelyck men uyt hun ellendig gekerm con hooren.“ Men zou hun meer van die „ballen“ toegekaatst hebben, doch zij waren slecht van kruid voorzien, waarvan zij voor Isera vrij wat hadden gebruikt; dat wat hun overbleef, dachten zij wel noodig te zullen hebben, indien ze achtervolgd waren geworden.

Dit gebrek was ook oorzaak dat zij verder geen fortuin hadden gezocht naar Boy-tay ¹ en andere negorijen, die langs de kust van Nieuw-Guinea westwaarts liggen. De terugreis naar Banda werd aangenomen, waar ze den 22sten voor Neira ten anker kwamen, hebbende in het geheel 24 stuks slaven zoo

¹ Deze naam komt op de tegenwoordige kaarten niet voor.

groot als klein voor de waarde van 308 $\frac{1}{2}$ Rijksd. in kleeden gemild. ¹

Het bestuur van Banda zegt verder in zijn schrijven, dat dit nu het resultaat was van den handel langs de kust, en het zoude wachten op de bevelen van de H. R. wat nu verder te doen stond. Zijnerzijds nam het de vrijheid in bedenking te geven, dat alle strandbewoners langs de kusten van Nieuw-Guinea zeeroovers waren en daarvan leefden, dat ze daardoor volgens „de natuyr van sulcke schelmen en moordenaers” zijn, listig, wantrouwig en aan niemand getrouw, als die ze vreesden. Inschikkelijkheid en goede woorden werden bij hen opgenomen als bloeheid van onze zijde en waardoor ze des te stouter werden, zoodat de gescheuken en de goede behandeling aan hen gegeven en betoond, hun slechts dienden als moustertjes van onze rijkdommen en het „voor hen medegebrachte, maer kittelingen gaven” tot roof door moord.

De Comp^{ie}. had hiervan reeds sedert vele jaren allerwegen langs de kust en de daarbij gelegen eilanden de treurige onder- vinding opgedaan, zoo in personen als goederen. Was niet in de Moordenaersrivier de Commandeur Pool met eenige van de zijnen in 1636 doodgealagen, zonder hiertoe de minste aan- leiding te hebben gegeven ²? Omtrent 8 jaren geleden was aan het eiland Caras, de Japara verongelukt en het volk vermoord, en nu onlangs op het eiland Aes nabij Ony, de schipper van een Ambonsche jonk enz., behalve nog hetgeen Amboina en Ternate in hunne onderdanen overkomen was, waarvan men wel gehoord, maar geen schriftelijke aantekeningen had. Men vond dat het wel tijd was, dat die moordenaars werden gestraft, maar daartegenover stond, dat zoo ze allen zamenspannen en zich vereenigden met die van Ceram en Goram, ze veel roe- vingen zouden kunnen plegen op hunne Bandasche onderdanen en andere bevriende eilanders.

De Gouverneur geeft derhalve als zijn oordeel op, dat het het beste zou wezen dat men eenigen van hen die het minste kwaad hadden gedaan, zoo als b. v. die van Ony, te vriend

¹ Bij Valentijn «Beschrijving van Banda» komen eenige bijzonderheden over dezen tocht van Vinck voor, waaruit men zou kunnen opmaken, dat hem een journaal ten dienste heeft gestaan.

² Hier had nog kunnen worden bijgevoegd het vermoorden van den schipper van het jacht Aernhem, Dirck Melisz. met 9 man van zijn volk in 1623 in den tocht onder den Commandeur Jan Carstensz.

hield, en hun niet liet blijken dat men bekend was met hetgeen de Ambonsche jonk was overkomen, daar dit ook wel buiten voorweten van den Radja zou kunnen geschied zijn. Anderen zoals Roema-kay, Caras en Poeloe Aes zou men eens of twee maal goed straffen met het verbranden van hunne negorijen en het ruineren van hunne vruchtboomen en vaartuigen.

Dit zou hun onze macht doen leeren kennen, terwijl het tevens een krachtig voorbeeld zou wezen en voor het vervolg een ~~beizamen~~ schrik geven. Het zou tevens een middel zijn om den band tusschen Ony en Banda te versterken; doch men zou op Ony echter nooit moeten komen, dan met eene voldoende macht van vaartuigen en soldaten en onder verband van gijzelaars; zoo zou men geen gevaar loopen van volk en goed te verliezen.

De macht hiertoe benooidigd — namelijk om de hiervoren genoemde negorijen te straffen — behoefde niet groot te zijn; een paar goede chaloupen, zooals de Creeft met 25 á 30 soldaten bemand boven de equipagie, zou voldoende zijn, en deze chaloupen zouden, als zij naar Ony gingen om te handelen of in het wachten naar slaven, telkens een „springtogtje“ kunnen maken om die booswichten te straffen of afbreuk te doen.

Het bestuur te Banda zal echter tot het doen van die „vyandelycke togtjes“ niet besluiten, voor en alleer hiervoor machtiging van de H. R. te hebben bekomen.

Intusschen zullen ze overleggen of het geraden zal wezen, tegen den door den Radja van Ony bepaalden tijd, eenige vaartuigen ten handel derwaarts te zenden zooals voor dezen, evenwel zonder hem iets mede te deelen van het voornemen om de „geledene affronten aan syne nabuyren te wreacken.“

Was deze tocht van Vinck in het belang van den handel in slaven maar sober uitgevallen, voor de kennis der aardrijkskunde daarentegen was hij niet onbelangrijk, daar wij voor het eerst bekend worden met de bocht, die thans met den naam van de Golf van Mac Cluer op de kaarten prijkt, maar terecht op de nu voortaan te maken kaarten van Nieuw-Guinea, Vincksgolf zal behooren genoemd te worden, uithoofde hij de eerste is geweest die deze golf tot het einde langs beide oevers bezeild en ons met eenige bijzonderheden betreffende die golf bekend heeft gemaakt.

§ 13. Burgert Pietersz. 1663, 1664.

Het Gouvernement te Banda gaf gevolg aan het voornemen, om in de maand October of November een paar vaartuigen naar Ony te zenden, volgens den wensch van den Radja, en hiervoor werden gebezigd de chaloupen Jacatra en de Goelang, onder het bevel van den Sergeant Burgert Pietersz., een Assistent, enz. ¹.

Den 1^{en} December was de Jacatra te Banda terug na op Ony eenige slaven te hebben ingeruild. Bijzonderheden omtrent deze reis ontbreken, de ontvangst moet echter wel vredelievend zijn geweest, daar men in het tegenovergesteld geval wel geen slaven zou hebben kunnen inruilen.

Zijn ontvangst in het volgende jaar (1664) toen hij voor de tweede maal voor Ony verscheen, nu met de Loenen en Breukelen, was echter ver van vredelievend. Nauwlijks toch was hij met eenigen van zijn volk aan wal gestapt, of zij werden zoodanig met pijlen en assagaayen verwelkomd, dat ze genoodzaakt werden naar de booten terug te keeren; drie hunner werden gekwetst. Aan boord komende liet Pietersz. wel het geschut op de negorij spelen, doch het veroorzaakte weinig schade. Den folgenden morgen beproefde Pietersz. eene landing met twee booten en een schuit, goed met soldaten bemand, doch zij werd verijdeld, daar de Oniërs de landingsplaats met eene borstwering hadden voorzien, terwijl ze van achter de klippen en uit het bosch met pijlen en musketschoten werden begroet, zoodat ze hier weder drie gekwetsten bekwamen, waarvan een, door een musketkogel getroffen, overleed; onverrichter zake moesten ze ook nu weder naar hunne vaartuigen terugkeeren.

Ten einde hunne vaten met water te vullen, waaraan ze gebrek hadden, zeilde hij naar eene waterplaats die drie kwart mijl van daar gelegen was. Doch ook hier bleek het voor hem niet veilig te wezen; niettegenstaande hij schildwachten had uitgezet, wisten de inboorlingen een van deze zoo stil te bekruijen, dat ze hem met wapens en al in het bosch sleepten, terwijl zij, die water haalden, zoodanig werden aangevallen, dat het werk moest worden gestaakt en naar boord terugkeeren. Pietersz. had vernomen dat de Radja niet op Ony was, toen hij met zijne vaartuigen daar ter reede ankerde. Hij vermoedde daarom

¹ Instructie voor B. P. 5 Nov. 1663.

dat ze deze verraderlijke behandeling te danken hadden aan het overgroot aantal vreemde Alfoeren die aldaar waren, en dat de Oniërs te zwak zouden geweest zijn zich daartegen te kunnen verzetten. Het eilandje Pisang werd mede door Pietersz. bezocht, daar de overleden tolk Antony Adriaensz. meermalen te kennen had gegeven, dat de Radja van Ony aldaar zijne schatten bewaarde. Het werd echter te vergeefs doorzocht, men vond het onbewoond.

Het anker werd nu voor Banda gelicht, waar men den 19den Juni ter reede kwam.

Nogmaals gaf de Gouverneur bij missive van den 17den September — waarbij hij verslag deed aan de H. R. over den afloop van den tocht van Burgert Pietersz — in bedenking de Oniërs te straffen voor hunnen verraderlijken aanval, waarbij hij de wijze opgaf hoe het zoude dienen te geschieden, doch het bleef achterwege ¹; en daar de zaken op het eiland Damme niet voordelig voor de Compe stonden, bleef eene nadere bezending naar Nieuw-Guinea vooreerst uitgesteld.

Intusschen was men te Banda reeds sedert eenigen tijd door den Orang Kaja Lejla van Oost-Ceram bij een strikt onderfragen te weten gekomen, dat de Cerammers en Makassaren de massooi haalden van eene andere plaats op de kust, die mede Ony werd genoemd, doch ter onderscheiding van het bekende Ony, Ony Coveay, Covejay of Coveghy genaamd, en omtrent 25 mijlen oostelijker dan het eerstgenoemde gelegen.

Door dit bericht kwam men te Banda meer en meer te weten, waar en de Cerammers en de Makassaren langs de kust rondzweerven, hetgeen men tot dus verre slechts zeer onvolkomen wist.

Daar er Banda veel aan gelegen lag om van massooi voorzien te wezen, verleende de Gouverneur passen aan de Cerammers om naar Ony Coveay te varen ter afhaling van dezen reukbast ², met dit gevolg dat de Gouverneur bij eenen volgende brief ³ kon schrijven: dat de Cerammers van Keffing met eene gewenschte partij massooi van het lang gezochte Ony Coveay in dat jaar op Keffing waren aangekomen; dat Coveay het eiland was, dat door de Hollanders Wesel werd

¹ Het kaartje van Ony destijds overgezonden is niet aanwezig.

² Missive aan de H. R. van 1 Mei 1665.

³ Als voren 18 Sept. 1666.

genoemd, en dicht bij de vaste kust lag, en waar de massooi voor een geringen prijs werd ingeruild. Daar de Gouverneur had vernomen dat de massooi in Japan een hoogen prijs kon bedingen, zou hij het voor de Compe niet ondienstig achten, om met een bekwame krijgsmacht van 100 à 150 militairen en eenige vaartuigen naar dat eiland te stevenen, en aan den Noordwesthoek eene kleine vastigheid te maken om voor overvallen bevrijd te blijven; want de inboorlingen waren als wilde menschen te beschouwen die zelfs met de Cerammers hunnen handel „met het wysen van vingers” hadden gedaan. Men wist mede te berichten dat er nog nooit eenige blanken op dat eiland geweest waren. Het eiland lag omtrent 150 mijlen O. ten N. van Banda en van den hoek van Ceram recht Oost; het was lang omtrent $5\frac{1}{2}$ mijlen en op zijn breedst 3 mijlen; de N. W. hoek die wat scherp toeliep, lag omtrent 1 mijl van de vaste kust; zoo derhalve op dien hoek eene vastigheid werd gemaakt, dan zou men daar de inboorlingen van het vaste land kunnen afsnijden. Een klein kaartje zond de Gouverneur hiervan over, doch zij is niet voorhanden.

Deze berichten waren van de Cerammers afkomstig; om nadere gegevens van de gelegenheid van dit eiland te bekomen, achtte de Gouverneur het raadzaam een paar vaartuigen derwaarts te zenden, waartoe bestemd werden de galjoot de Cau en de chaloupen de Tijger en Diamant, onder het bevel van Josua Bracouier; deze vertrokken den 14^{den} Juni 1667 en waren den 16^{den} en 18^{den} September daaraanvolgende weder terug. Daar de journalen van deze vaartuigen ontbreken, zoo deelen wij het een en ander uit den brief mede door het bestuur aan de H. R. den 30sten September over hunne reis geschreven, hoewel het niet veel belangrijks bevat. Volgens hun bericht lag het eiland Wesel $3\frac{1}{2}$ à 4 mijlen van het vaste land en zou naar hunne gissing wel 12 mijlen groot moeten zijn. Er waren verscheiden groote baaien, ook afvlietend vesch water; de baai, waarin zij hadden gelegen, was zoo groot dat daarin een aantal schepen, op omtrent 8 vadem water zeer goeden zandgrond, zeer bekwaam konden leggen. Ze hadden ook pogingen aangewend om het eiland rondom af te peilen, doch waren daarin „om het quade weêr” verhinderd geworden; overal hadden ze zeer geschikte zandige ankergronden bevonden.

Van de inboorlingen wisten ze niets te vertellen; deze waren niet te voorschijn gekomen. Wel hadden ze eenige weinig

vissershutjes aan de baai gevonden, waarin ontvinkt vuur lag, ook „voetangels en scheenangels“. Vooraan op het land stonden veel schoone boomen van ijzerhout, die, zoo ze werden gekapt, met weinig moeite aan de schepen zouden kunnen worden gebracht. „Met welck bericht ons voor de eerste mael en vooraf moeten vergenoegd houden“, schrijft de Gouverneur. Zij waren nu in besprek met een Anachoda van Goram, om met een tolk en een hunner vaartuigen en volk, met het einde van deze maand, zijnde den tijd van hunne poeassa of Vierdagen, weder derwaarts te gaan. Die Anachoda was daar meermalen geweest, bij hen dus wel bekend en kon met hen in hunne taal spreken. Zoodra hij weder op Banda kwam, zou de zaak voortgang hebben; de Gouverneur was vol moed dat hij nu wel zooveel massooi zoude bekomen als de Compe kon vertieren.

Doch de berichten, die van tijd tot tijd op Banda kwamen, liidden niet gunstig voor dat handelsartikel; in Japan was het onbekend en een proef naar het vaderland gezonden was aldaar met verlies verkocht, als ook daar onbekend.

Men besloot derhalve vooreest daarvoor geen moeite meer in het werk te stellen, te meer daar de Goramsche Anachoda, dien men daarvoor wilde gebruiken, zich niet meer op Banda had laten zien ¹.

De Keffingers gingen inmiddels voort de massooi in ruime mate aan te voeren. In 1668—1669, waren 13 jonken met eene groote hoeveelheid massooi van Ony en de landstreek Ony Coveay gekomen, waarvan er twee op Banda kwamen, terwijl de overigen naar de Noordkust van Java en wel voornamelijk naar Soerabaja vertrokken, waar ze gereeden aftrek voor deze schors vonden. Die jonken hadden tevens een aantal slaven op de kust ingeruild ².

§ 14. 1669—1678.

Van Comps. wegen vernemen wij nu in eenen geruimen tijd niets van uitzendingen naar de kust van Nieuw-Guinea; maar daar de vaart derwaarts aan de Burgers en Inlandsche natiën, met passen van de Compe voorzien, overgelaten werd, leest men nu en dan in het Dagregister van Banda's Kasteel

¹ Missive aan de H. R. van 9 Juni 1668.

² Als voren 18 Sept. 1669.

Nassau van vaartuigen die van daar met eenige slaven, massooi, sagoe enz. ter reede kwamen.

Zoo zien wij onder anderen daarin, dat op Vrijdag den 24sten Maart 1673 van daar terugkwam het sloepje van de Wed. van den Burger Cornelis Franse, bemaud met tien Keffingers en gevoerd door den Schipper Gerrit Adriaensz. die op de kust vijf slaven en eenige kadjang had verhandeld. De schipper wist te vertellen, hoe hij op de kust voor eene negorij Salawat was gekomen, en hem door den Radja van die plaats den handel vergund was; aldaar was mede verschenen een zekere Djoeroe Bahâsa van Tidor, met een groot en welbemaud vaartuig. Deze had hem naar zijn pas gevraagd, die hem werd vertoond, doch dit beantwoordde met te zeggen, dat niemand macht had vergunning te verleenen om daar te varen dan de Koning van Tidor, waarop hij aan den Radja verbood met de onzen te handelen. Hij wees tevens den schipper een andere baai voor de negorij Coveay aan, om het sloepje ten anker te brengen. Des nachts werd de schipper door een inwoner gewaarschuwd, dat bij den Djoeroe Bahâsa het plan bestond hen allen te vermoorden. Met het aanbreken van den dag zagen ze dat dit vaartuig op hen kwam aanzetten, zoodat ze in aller ijel den dreg lichtten en geholpen door een frissche koelte, het geluk hadden gehad hen te ontzeilen. Hij verklaarde tevens dat bij het volk aldaar wel lust bestond om met hen te handelen, en dat er ook veel slaven en schildpadhoorn zoude te bekomen zijn, indien niet de Tidorezen te veel macht over het volk uitoefenden.

Dit is de eerste maal dat wij van de macht van den Koning of Sultan van Tidor op deze kust iets vernemen. Het is ons niet duidelijk waar wij deze negorijen Salawat en Coveay hebben te zoeken; het komt ons voor dat met de eerstgenoemde niet kan bedoeld worden het eiland Salawatie aan de Straat Salwaty, maar dat men zal moeten denken dat die lag in de nabijheid van de landstreek Coveay op de oude kaart van 1679, thans de kust van Oranje-Nassau.

In het Dagregister van het Kasteel Nassau van den 10^{den} November 1676 komt de rechtstreeksche vaart door de Compe op de kust van Nieuw-Guinea eerst weder ter sprake. Wel was in de maand September 1672 door 's Comps tolk op Goram, Borry, verzocht, dat men hem een zekere som geld aan kleeden zou verstrekken, waarmede hij zijn voordeel op de kust kon doen en in het bijzonder om aan den Koning aldaar (Ony?) een

brief van den Gouverneur over te brengen; doch het werd afgelegen. Den 20sten October van hetzelfde jaar kwam hij op Banda van de kust terug, en nu vond men goed „om verscheiden diensten hem te vereeren met eenig Guineesch lywaet, en een rottan met een silveren knop, waerop 's Comp^e segel stond gegraveerd, om ten goede van de Comp^e wat meerder aensien onder de Gorammers te crygen. „

Op den hiervoren genoemden 10den November 1676 werd de tolk Borry, in tegenwoordigheid van den Luitenant Nicolaes de Jamblinne, door den Opperkoopman Maerten Roos naar den stand der zaken op de kust ondervraagd. Deze gaf daarop in substantie ten antwoord: dat de Orang Kaja's en Hoofden van de negorij Ony, op de vaste kust gelegen, niet alleen voor dezen maar ook in dit jaar bij zijn aanwezigheid aldaar, hem zeer ernstelijk hadden verzocht, dat hij uit hun naam aan de Bandsche regeering wilde bekend maken, dat ze zeer genegen waren, met de Comp^e. weder in een bestendigen vrede en vriendschap te willen leven en als voorheen den slavenhandel drijven.

De Radja verontschuldigde zich over het breken van den vrede, met te zeggen dat dit niet door hem of zijn landsvolk, maar door de Makassaren, die destijds daar lagen, geschied was. Borry voegde er bij dat, ingeval de Comp^e. genegen was eene bezending naar Ony te doen, hij, Borry, gaarne in persoon wilde medegaan.

De Raad nam voor ditmaal hierop geen besluit, maar de Secretaris werd gelast het jongste rapport op te zoeken dat uit dat oord gekomen was om te zekerder te zijn „hoedanig het breecken van de gemaeckte vrede met die landsvolckeren bygekomen is. „ Wij zochten dit rapport te vergeefs. Van het voorstel van Borry werd bij brief van 11 Mei 1677, door de afgaande en aankomende Gouverneurs Andries Bogaert en Cornelis van Quaelbergh aan de H. R. kennis gegeven. Intusschen waren op den 19den Januari 1677 van Banda naar Ceram en Goram vertrokken de chaloupen de Haring en de Pisang, onder het gezag staande van den Boekhouder Maximiliaen de Witte. Deze had onder anderen in last, met den tolk Borry (die beloofd had de Comp^e nu trouwer als ooit voor dezen zoude wezen) als mede met zijn broeders zoon Mooy, dien men meende dat wel zoo trouw zoude wezen als zijn oom, te spreken over de vaart van Nieuw-Guinea en Ony, en van hen te vernemen of er aldaar (Goram) geen voornamen personen of kooplieden

volgens jaarlijksche gewoonte waren aangekomen, en, zoo ja, dat wel waarschijnlijk was, te trachten door tusschenkomst der tolken met hen in een vriendschappelijk gesprek te komen, en hun mede te deelen dat de voorslag door Borry aan den Raad gedaan, zeer gunstig was opgenomen en hij (de Witte) bepaalden last had bekomen om daarnaar nauwkeurig te verneemen, en hun uit naam van het Gouvernement te verzoeken, dat, zoo zij met hem (de Witte) naar Banda wilden komen, of dit op hun eigen gelegenheid met hunne vaartuigen doen, ze goed zouden worden ontvangen en een goede markt voor hunne slaven maken. De Witte moest om dit doel te bereiken alle mogelijke middelen in het werk stellen. Waren ze echter hiertoe niet te bewegen, dan zou de Witte hun moeten bekend maken, dat, wanneer de Gouverneur door hunne Regenten werd verzocht, en daaruit tevens kon blijken dat de komst der Hollanders hun aangenaam was en dus niet te vergeefs zoude komen, de Gouverneur misschien schepen en vaartuigen de waarts zou zenden om met hen te handelen.

Men ziet hieruit hoeveel er Banda aan gelegen lag dat de Witte in zijne zending slaagde; de behoefte aan slaven voor de perkeniers deed zich dan ook zeer gevoelen.

Den 27sten Maart kwam de Boekhouder de Witte met zijne vaartuigen te Banda terug, met het bericht „dat er op Goram geen Papouen van Ony waren geweest met slaven om te verhandelen“, maar dat het ook nog wel twee maanden te vroeg was.

Toen hij voor het eiland Manaboke (Manovolko?) ten anker lag, was op den 18^{den} Februari de tolk Borry bij hem aan boord gekomen die hem berichtte, dat de Papoesche roovers voor Goram waren verschenen en zijn boeders zoon Mooy hadden weggeroofd. Hij was nu bezig een vaartuig gereed te maken, om deze roovers te Rarakit (op de Oostkust van Ceram-Laut gelegen) te gaan opzoeken, want het was op die plaats, dat deze zeeroovers de door hen geroofde menschen verhandelden.

Deze Papoesche zeeroovers veroorzaakten veel onrust op de verschillende eilanden in dit gedeelte van den Archipel. Een gedeelte dezer roof corra-corra's hield zich doorgaans van het einde van den Oostermoesson tot den half verloopenen Westermoesson, op onder Ony en daaromtrent, van waar ze naar de Oostkust van Ceram stevenden en daar „als geveynsde vrienden met die van Keffing corresponderen“. Enkele voorbeelden hiervan zij het ons vergund mede te deelen, en waaruit het duidel-

lijkt blijken zal dat de Sultan van Tidor, hetzij rechtstreeks hetzij zijdelings in deze rooftochten betrokken was.

Wij lezen o. a. in een brief van Banda aan den Gouv. van Ternate van 27 October 1678, dat in dat jaar wel honderd roef corra-corra's, in twee partijen verdeeld, waren uitgelopen; de eene was op de kust van Celebes; de andere op die van Goram verschenen met het doel om volk te rooven. De broeder van den Radja van Massoal (Misoal) was echter gevangen genomen en te Amboina opgebracht. Men meende dat in deze expeditie de Sultan van Tidor de hand had.

In het Banda's Dagregister van 4 November 1676, leest men, dat de Kapitein Laut van Massoel (Misoal) op last van den Sultan van Tidor, met vier corra-corra's onder het bevel van den Radja Massoel, de negorij Ongar op Onin afgevoerd en de geroofde menschen op Rarakit had verkocht.

Tusschen den 15den en 17den November 1677, werd Banda door drie Papoesche of Tidorsche corra-corra's en drie gewaapende prauwen verontrust.

Uit een visschersvaartuigje (Tarre-tarre) dat onder Poeloe Pisang lag, namen ze vier Mardykens en uit een dergelijk vaartuig onder Poeloe Ay ook nog eenigen benevens een slaaf. Maar daar ze spoedig door drie welbemande Comp^s. prauwen werden achtervolgd, zetten ze de gevangenen overboord en kwamen deze weder vrij; de corra-corra's ontsnapten echter doordien ze sneller roeiden.

§ 15. Johannes Keyts, 1678.

Een der belangrijkste reizen naar de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea, is voorzeker die van den Opper-koopman Johannes Keyts in 1678 gedaan, en dit zoowel uit een aardrijks- en zeevaartkundig oogpunt, als dat wat den handel, inzonderheid die der slaven betreft.

Wat het eerste aangaat, wordt dit nog merkelyk verhoogd, doordien er eene kaart van dezen tocht bestaat, die in het laatste gedeelte der 17de. of zeer in het begin der 18de eeuw is vervaardigd door Isaac de Graaff volgens de aan hem verstrekte gegevens.¹ Want maar al te vaak gebeurt het, dat men of de Journalen of de kaarten mist, doch waar beiden aanwezig zijn

¹ N°. 494 der Inventaris der kaarten, Eerste gedeelte R. Archief.

kan dikwerf de een den ander toelichten. Uit dien hoofde hebben wij gemeend dat het nuttig kon wezen en het journaal en de kaart van den tocht van Keyts als bijlagen op te nemen; want hoewel het ons blijkt dat Valentijn kennis heeft gehad van het journaal, is het ons tevens bij de vergelijking in het oorspronkelijk gevallen, dat hij slechts een uittreksel daarvan in zijn werk heeft opgenomen, en dat dit vooral wat het zeevaarkundige gedeelte betreft, zeer onvolledig door hem wordt medegedeeld.

Ziehier de aanleiding tot den tocht van Keyts. Sedert een aantal jaren in het Gouvernement van Banda werkzaam, heeft hij laatst als koopman en opperhoofd van Poeloe Ay, was zijn diensttijd in 1677 verschenen en gaf hij den Gouverneur Quaelbergh te kennen dat hij naar Batavia wenschte te vertrekken. Het mocht den Gouverneur gelukken hem op zijn eerst opgevat voor te nemen om den dienst der Compie. te verlaten, te doen terugkomen, en zelfs voor het Banda's Gouvernement te behouden. Hij stond hem echter toe een springtochtje naar Batavia te maken. Met eene zeer goede aanbeveling van den Gouverneur aan de H. R. voorzien, waarin hij bijzonder er op wees, „dat hy door lange aenhoudende opmerkingen goede kennis van den toestand deser gewesten had” vertrok Keyts met het schip *Outshoorn* naar Batavia waar hij den 6den October ter reede kwam. Zijn ontvangst was zeer voldoende, en toen hij de H. R. een verzoeg over den handel op de kust van Nieuw-Guinea had overgeleverd¹, besloot deze hem een tocht derwaarts te laten doen. Men verleende hem den rang van opperkoopman, terwijl zijn tractement zou worden vastgesteld na de terugkomst van zijne reis, en dit in verhouding van den meer of minder guustigen afloop daarvan. In de brieven naar Banda werd in dien geest geschreven, en de Gouverneur verzocht hem van eene Instructie te voorzien en zooveel mogelijk behulpzaam te wezen, opdat de goede uitslag hierdoor mocht worden bevorderd.

Keyts scheepte zich op den 11den Januari 1678 in op het schip *Saxenburg* en was den 17den daaraanvolgende te Banda terug.

Van zijne Instructie voorzien, vertrok hij met de jachten de *Rogh* en de *Spiering* den 19den Juli van Banda, ter opvolging

---

¹ Dit verzoeg is niet aanwezig, doch het blijkt dat daarin behalve over den slaven- en massooi handel, sprake was van parelreven, steenkolen en tin.

van den hem opgedragen last. De sloep de Pisang was eenige dagen vroeger van Banda vertrokken; deze had den reeds meermalen genoemden tolk Borry aan boord, terwijl de stuurman van dit vaartuig in last had Keyts op Goram af te wachten.

Ten einde in geen herhalingen te vervallen, verwijzen wij onze lezers naar het journaal; enkele bijzonderheden wenschen wij hier echter eenigszins te bespreken en wel ten eerste wat de kaart betreft. Deze heeft een groote van 0,52—0,74 m., de schaal is van 45 Mijlen = 115 mm.; de breedte graden zijn er op aangeteekend tusschen 1° en 12° Z. De koerslijn door Keyts gevolgd op de uit- en terugreis is er op aangegeven; de kaart is gekleurd. Wanneer wij deze kaart met eenigen van lateren tijd vergelijken, dan ziet men daaruit dat de kust te noordelijk is gelegd, en geeft dit soms tot 1° verschil, b. v. het eiland Caras in de Rijckloff van Goens baai, ligt volgens de M. S. kaart op 2° 50' ZBr., op de kaart in Melvill's atlas komt dit eiland te leggen op 3° 30' ZBr. Wij mogen derhalve dit verschil wijten of aan den vervaardiger of copieerder der M.S. kaart, want het journaal van Keyts heeft voor de breedte van de Rijckloff van Goens baai 3° 26', wat slechts een verschil van 4' oplevert.

Daar de reis van Keyts van Onin langs de kust om de Oost wordt vervolgd, zoo vindt men op de M. S. kaart de namen der eilandjes die ons gedeeltelijk reeds uit de reis van Borné bekend zijn, benevens die der drie baaien door Keyts benoemd, namelijk de Rijckloffsbaai, de Speelmansbaai en de Quaelberghsbaai; hiervoor heeft de kaart bocht.

De tweede der hier genoemde baaien — de Speelmansbaai — brengt ons in de noodzakelijke verplichting eene fout te herstellen door de Indische Commissie begaan, die in 1858 onder anderen een gedeelte der Z.W. kust bezocht, opgenomen en in kaart heeft gebracht. ¹ Deze baai wordt door de Commissie ten onrechte beoosten het eiland Adie of Wesel in kaart gebracht, terwijl ze ten Westen daarvan ligt.

Wij lezen dan in het rapport in substantie: dat de Etna na de reede van Amboina op den 20sten Maart 1858 te hebben verlaten, den 22sten of twee dagen later op de Noordkust van het eiland Adie ten anker kwam. De Karoefa-rivier, de Kam-

¹ Nieuw-Guinea, Etnographisch en Natuurkundig onderzocht en beschreven enz. In de Bijdragen van het Kon. Inst. voor T. L. en V. K. v. N. I., N. V., 5de Deel, 1862.

raobaai, de bocht van Kaimani werd bezocht, terwijl op den 2den April besloten werd om den volgenden dag eene reis met sloepen te ondernemen naar de aan de Westzijde der Tritonsbaai, achter het eiland Namototte gelegen baai, welke zich op een paar mijlen Zuid-Oostwaarts aan de bocht van Kaimani aansluit — en onder den naam van Telokh Bitjara bekend is. De heeren van der Goes en Croockewit begaven zich met den luitenant ter zee der 2^e klasse, Mac-Leod, in den vroege ochtend van den opgemelden dag derwaarts met twee sloepen, en bevonden dat deze baai geen andere is, dan die welke volgens Valentijn ¹ en Dr. Salomon Muller ² in 1678 door den opperkoopman Keyts ontdekt en ter eere van den lateren Gouverneur-Generaal Speelman „de Speelmansbaai” genoemd is. Deze baai ligt op 3° 50' ZBr. en 133° 56' O. L. van Gr.

Wij zien uit het vorenstaande dat de daarin genoemde baai ligt aan de westzijde der Tritonsbaai — de Moordenaarsrivier? der M. S. kaart — achter het eiland Namototte; maar dit is de Quaelberghsbaai van Keyts en niet de Speelmansbaai. De Commissie beroept zich op Valentijn en Muller ³, doch indien zij deze met oplettendheid hadden gelezen, dan zou zij zich aan deze — wij zouden haast geneigd zijn te zeggen bijna onbegrijpelijke fout — niet hebben kunnen schuldig maken. Immers wij lezen bij Valentijn, dat Keyts den 1sten September 1678 de Bijckloffsbaai verliet en op omtrent 12 mijlen Z. en Z.Z.O. van deze baai, een andere vond, die hij om hare schoonheid en om 't gemak dat hij er vond de Heer Speelmansbaai noemde enz. Den 7den vertrok hij uit deze bocht, stelde den koers om de Oost en kwam den 11den aan den Westhoek van het Wesels-Eiland (Adie) ten anker. Den 13den verliet hij dit eiland weder, zeilde tusschen den vasten wal en drie eilandjes door, (de Wardenburgs groep) die meest bijeen en op een vlakke droogte lagen enz. Hier ontviel hem de vaste wal N. N. O. en N. (de Karoefa rivier, de Kamrao baai?) In het Noorden zag de Heer Keyts een grooten inham; hij stak O. N. O. over naar den overwal, 11 mijlen van het Wesels eiland, en kwam aan den Westzijde van een eiland (Namototte) ten anker, omtrent 1 mijl van een hoek Lauwe genaamd, achter 't welk hij volgens de oude

¹ Oud en Nieuw Oost-Indië, 3^e Deel. Bandasche Zaken.

² Reizen en ontd. in den Ind. Archipel enz., uitgegeven door het K. I. v. T. L. en V. K. V. N. I. 1ste deel.

³ Dr. Muller volgt Valentijn.

kaarten de Moordenaarsrivier meende te vinden, 't geen zijn Ed. daar anders vernam. Hier vond het volk veel oesters die zeer wel op paarlemoerschelpen geleken, waarvan zij er ook eenige in Banda medegebracht hebben.

Wanneer wij dit uittreksel uit het journaal van Keyts, volgens opgave van Valentijn, vergelijken met den koers dien de Etna heeft gehouden, nadat deze het Wesels-Eiland (Adie) had verlaten, dan komen wij tot het resultaat, dat beiden denzelfden koers hebben gevolgd. Valentijn heeft kennis gehad van het journaal van Keyts, maar hij is, zoo als wij reeds hebben opgemerkt, zeer oppervlakkig en kort in het mededeelen van bijzonderheden, voor zooverre het beschrijven van het vaarwater betreft. Men heeft b. v. slechts de dagen tussehen den 7^{den} en 14^{den} hier boven aangehaald en het journaal te vergelijken om daarin niet een belangrijk verschil te vinden. Waarom de baai bij het eiland Namototte bij Valentijn geen naam draagt, hiervoor weten wij geen reden op te geven; Keyts schrijft uitdrukkelijk in zijn journaal op 15 September: „Dese bocht als synde noch onbekent gaven wy den naem van Heer Quaelberghs Bay”¹

« Dees bogt nog onbenaempt, en voor een yder blint,
Geeft oesters abundant, waerin men paerels vint. »

Daarentegen komt de naam van den hoek, bij Valentijn Lauwe genaamd, in het journaal niet voor.

Ook de kaart, waarvan hiervoren gesproken is, en waarop de koerslijnen door Keyts gevolgd staan opgeteekend, stemmen met het journaal overeen, al zijn de kustlijnen niet zoo geschetst, als men ze wel gaarne zoude wenschen; maar daar de namen door Keyts aan de verschillende baaien gegeven er op staan aangeeteekend, kan hierin geen vergissing plaats hebben.

Men zal derhalve tot de overtuiging moeten komen, dat de naam van *Speelmansbaai*, voorkomende op de kaart G van den Atlas van kaarten over Nieuw Guinea, en behoorende bij het rapport der Commissie, moet worden veranderd in *Qualbergsbocht*; en ten tweede, dat de noot 3 op blz. 21 waar men leest: „Verderdelijk is deze baai”² op de kaarten van Melvill van Carnbée geplaatst ten Zuid-Oosten van Kaap van den Boesch,³ kan worden geschoond te zijn vervallen.³

¹ Deze was destijds Gouverneur van Banda.

² Namelijk de Speelmansbaai.

³ Het hier ter neder gestelde betreffende deze baai, werd reeds door ons in de genoemde Bijdragen medegedeeld 1872, 6 Deel. 2 Stuk blz. 128—131 N. v.

Men zal derhalve bij het vervaardigen van eene nieuwe kaart van dit gedeelte der kust, er op dienen te letten om de bestaande fout te verbeteren, waarin men onwillekeurig zou vervallen, als men van de kaart door de Commissie van deze baai gemaakt, en die vooralnog de laatst opgenomene is, gebruik maakte.

Wij zouden allicht te uitvoerig worden, waanneer wij hier alles wilden aanroeren wat er in het journaal meldenswaardig is opgeteekend, waarom wij liever onze lezers daarnaar verwijzen en naken hier slechts nog melding van het artikel steenkolen, waarover het lid der Commissie hiervoren genoemd, Croockewit³, zegt dat in het rapport van den Heer van Delden, die in 1828 als Commissaris deze kust had bezocht, melding gemaakt wordt dat op Poeloe Lakahia, niet ver van Tanjong Boeroe gelegen, steenkolen zoude voorkomen; dit werd het geachte Lid bevestigd door een Ceramschen handelaar in de Argoenibaai en later nog door den Radja van Aidoema. Had dat Lid Valentijn op fol. 63 l. c. nagelezen, dan zoude hij bemerkt hebben dat Keyts reeds daarmede bekend was voordat hij naar de kust vertrok. Welke moeite Keyts zich getrooste om te weten te komen waar die steenkolen zoude kunnen worden verkregen, hiervan kan men zich bij het lezen van zijn journaal overtuigen, men sla o. a. de dagteekeningen van 30 Juli, 9, 10, 15 Augustus en 17 September hiervoor op.

Behalve zijn journaal leverde hij nog een rapport in aangaande zijne reis; ook daarin worden de steenkolen niet vergeten: wat hij hierover zegt deelen wij achter het journaal mede.

De Gouverneur van Banda deelde o. a. den uitslag der reis van Keyts aan Robertus Padtbrugge, Gouverneur van Ternate mede; deze schreef hem den 14den Juli 1679 hierop in antwoord, dat wat het landschap Wony, door hem Ony genoemd, betref, dit in geen der te Ternate aanwezige kaarten werd gevonden, doch hij vertrouwdde dat het die landstreek zoude zijn "het sy dan vast land of eylanden, dat Noordoost van Sagiler in de kaart en den inbocht van het gebroocken land maect Oostwaarts van den hoek van Weda gelegen." Doch hoe dit ook mocht wezen, de Gouverneur was reeds te voren onderricht, dat het hetzelfde land was, daar weinige jaren geleden "die acht stuckts Tidoreesche corra-corra's soo braef afgerost werden en met schande moesten vluchten, na eenige

³ Blz. 134 t. a. pl.

dooden en gekwetsten te hebben bekomen." Men had dit op Tidor al vrij lang geheim kunnen houden voor dat het op Ternate bekend was geworden. Er lag volgens hem weinig aan gelegen — al was dit dan ook buiten weten van den Koning van Tidor — dat er eens een chaloup derwaarts gezonden werd, om met een zoet lijntje en inderminne den weg te bereiden, al was het dat het geen winst opleverde. Men kon het den naam van een vrij chaloup geven, dan] zou men weldra gewaar worden of zij vriend of vijand van den Tidorees waren; zoo men dan weder met den Tidorees verzoend was, en al was er dan iets misdreven, de schuld zou op de vrijlieden worden gelegd en de Comp^e. bleef er onkundig van. Want het was zeker, zoo men daarvan repte, dat de Tidorees niet alleen die landen, maar zich nog veel meer zou aanmatigen; hij had zich vroeger ten tijde der Spanjaarden nu en dan eens meester van Wony gemaakt, niet zoo zeer om het in bezit te nemen als wel om slaven te bekomen, zoodat zelfs de Spanjaarden — door gewoonte — een wet hadden, geen van de Papoesche slaven langer dan tien jaren in slavernij te houden, waarna zij ze weder in vrijheid stelden „als synde in geen regtschappen oorlog gevangen."

Dit schrijven is voor ons niet onbelangrijk, daar het ons leert:

- 1°. dat de Sultan van Tidor reeds ten tijde der Spanjaarden zich nu en dan meester maakte van Ony (Wonin.)
- 2°. dat de Spanjaarden gebruik maakten van de slaven op de kust en elders geroofd, maar ook
- 3°. dat zij deze slaven na verloop van tien jaren weder vrij gaven, omdat zij ze niet als krijgsgevangenen maar als door-roof verkregen beschouwden.

De Gouverneur van Banda meent Padtbrugge de opmerking te moeten maken (25sten Juli 1679) dat het land, bij hen als Ony en bij die van Ternate als Woni bekend, wel hetzelfde land kon zijn waar de Tidorezen „eens dapper afgerost waren" maar dat de plaats, waarvan hij gesproken had, beoosten „den Gebrocken hoeck lag" ¹ en de bocht van Weda, op het vaste land van Nieuw-Guinea, meest schuin over den oosthoek van Ceram, alwaar de Comp^e. zoo nu en dan al slaven had gehandeld.

¹ Men noemde destijds den gebroken hoeck: de eilanden Waigioe, Batante en Salwattie, dat met eene Straat van de vaste kust van Nieuw-Guinea gescheiden is.

Aan de reis van Keyts sluit zich eigenaardig aan een rapport betreffende de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea, van den verdienstelijken Historicus en Botanicus Georgius Everard Rumphius van Amboina. Hoewel dit rapport door den druk bekend gemaakt, is het echter verscholen in een Tijdschrift, wa-^{is} wij het waarschijnlijk niet zouden vermoeden; ¹ het was ten minste aan onze aandacht ontsnapt, toen wij eene verhandeling over het leven en werken van deze uitstekenden man schreven. Daar wij vertrouwen dat het niet algemeen bekend is, veroorloven wij ons de vrijheid uit dat rapport datgene over te nemen wat betrekking heeft op de Zuidwestkust van Nieuw-Guinea. ²

„Op het eerste pant, wat voor weinige jaren ontdekt zij op Nieuw-Guinea? dient tot antwoord: dat mijns oordeels, hier door gemeend wordt de togt van Mr. Joannes Keyts 1678 met een jacht naar het Westerdeel van Nova-Guinea, in het gemeen Onin, bij de Ternataners Woni genaamd, gezonden; waarvan ik nooit (het) dagregister gelezen heb, maar zal hetzelfde ligt te bekomen zijn bij gemelden Sr. Keyts tegenwoordig op Batavia present; alleenlijk zal ik hierbij zetten het geen ik geannoteerd heb uit het verhaal van eenige Ceram-Lauërs, dewelke jaarlijks naar dat land varen om den specerijachtigen bast massooi van daar te halen, die alleen op dat land wast, zoo veel tot nog toe bekend is, en dezelve met goed profijt aan andere Westersche natien verhandelen en dierhalven van 't land Onin langs de zeekusten goede kennisse hebben, daar bijdoende zooveel ik van de schipper en stuurlieden die (daar) met Sr. Keyts geweest zijn, gehoord heb.

„Onin of Woui dan is het westelijkste deel van Nova-

¹ Tijdschrift voor Staathuishondkunde en Statistiek door Mr. Sloet tot Oldhuis, 13 deel, 3 stuk. 1856.

² Uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. 1871.

³ De titel is: Antwoord en Rapport op eenige punten uit naam van zeker Heer in 't Vaderland * voorgesteld door den Ed. Heer Anthony Hurt, Directeur-Generaal over N. I., en beantwoord door G. E. Rumphius, oud-Koopman en Raadspersoon in Amboina.

* Dit was de Deventersche Hoogleeraar en Burgemeester Gisbertus Cuperus; de vraagpunten waren gericht aan den heer Hoche pied..... en den Heer Cornelis Moerkerke, Fiskaal op Malakka, om die te beantwoorden.

Het rapport van R. draagt geen dagteekening, doch is voor het minst na 1685 geschreven.

Guinea' verdeeld in Onin Lascar of 't slaven Onin, dewijl men daar niets anders handelt dan eene partij magere slaven, aan gekrulde haren en kelijkheid aan andere Papoërs gelijk. Dit is het westelijkste of voorste deel, 't welk van Banda en Ceram het meest bevaren wordt, wiens hoofdplaatsen zijn Roema, Bati en Satraga (Tataga), bij de onzen Satagor genaamd, twee gecombineerde negorijen op Onin's Westhoek gelegen, 82 mijlen van Cerams Z. O. hoek of Keffing naar het N. O.

Van Satraga of 't naaste eilandke Poeloe Aas loopt de kust Z.O. wat oostelijker omtrent 12 mijlen tot Onins Z. W. hoek, Batoe Poetih dat is Witte Klip, van een eilandke dicht bij de hoek gelegen met een hooge witte klip als een kasteel, 't welk de Ceram-Lauërs, van Goram overstekende, eerst aandoen, zijnde tuschen beiden maar 16 mijlen, zoodat men van Gorams bergen met klaar weer 't hoogeland van Onin zien kan. Van daar loopt de kust O. en O. Z. N. 14 mijlen tot de drie eilanden Batar, Cani en Caras, in een triangel liggende voor eene groote baai, dewelke de onzen Rijkloff van Goensbaai, maar de inlanders Zawak noemden, alwaar 't zulk vlak land is, dat men ook van de stengen geen bergen bekenen kan.

•Tatar. De inwoonders zeggen dat in deze baai ligt Tatar, hebbende tot inwoonders groote en woeste menschen, zeer verschillende van de kleine menschen op Satraga. Hier hebben de Ceram-Lauërs hunne eerste massooi gehandeld, dewelke toch aldaar schaarsch valt en omtrent een groot binnenmeer moet gehaald worden, doch dewijl het een barbaarsch en moorddadig volk is, hebben zij die plaats verlaten en zijn meer om de Z. O. gevaren, want van daar drie dagen zeilens komen ze in het tweede deel van Onin, hetwelk men Onin Coebiy noemt in een andere baai, van de onzen Speelmansbaai genaamd, alwaar liggen de negorijen Sangala of Sagala en O'ataemin, ¹ alwaar ook wel massooi valt, doch dewijl het mede groote, wilde en moorddadige menschen zijn, hebben zij dien handel mede verlaten. Aan de westzijde van deze baai ziet men dieu wonderlijken waterval Ayer gitti gitti, alwaar een groote straal water van eene hooge, afgebrokene klip zoo geweldig in zee stort, dat het water wel een pistoolschot daar rondom stuift, doch daar

¹ Het gedeelte tusschen Straat Salwatti en den Golf van Maccluer of Vinck's golf schijnt R. onbekend te zijn geweest.

² Op de kaart van Bogaert heet een kaap benoorden Kaap van den Bosch Katoemin.

ziju andere mindere stralen, daar men met de boot gemakkelijk kan aankomen om de vaten te vullen.

„Een dag zeilens of 8 mijlen naar 't oosten ligt Coebiy's Z. O. hoek, Cumawa genaamd en omtrent twee mijlen in zee het eiland Poeloe Adi, bij de onzen Weselseiland genaamd, omtrent 6 mijlen lang Z.O. en N. W. zich strekkende; meest vlak doch vol boschagien, mede bewoond van een ontrouw en boosaardig volk, die meest visschers ziju.

„Van Cumawa ontvalt hun de kust naar 't N. O. en maakt alsdan in 't Noorden een diepen inham, bij de onzen Qualbergers bogt genaamd. van dewelke men niet weet of een besloten bogt zij. 't Laatste is waarschijnlijk, omdat die Sr. Keyts volk denzelven wel zeven mijlen opgeroeid er nog geen doortogt gezien, een stil water en geen uitvallenden stroom vernomen hebben, waaruit men gissen kan dat beide de voornamen deelen van Onin, als 't resterende Nova-Guinea vast zijn, 'twelk even benoorden de linie eindigt in een smallen snuit, genaamd Kaap de Hoop, wiens westzijde, gelegen tegen over 't groote eiland Gilolo en de Papoesche eilanden, heet Sergile, bewoond van een roofachtig volk, grooter van statur dan de andere Papoes, en onder geleide van de Tidorezen ons somtijds in Amboina komen bespringen om menschen te rooven, gelijk nog geschied is A. 1683, van dewelke wij een schild bekomen hebben, ongemeen groot, doch van ligt hout en met een sassagaan of werpspies uit een geheelen stam van een boom gemaakt; well te weten, 't ziju boomen niet boven een kinderarm dik, van een hard en zwart hout, dergelijke wij Pinani en Niboen noemen.

„Wederkeerende tot Coebiy, zoo steken de Ceram-Lauërs van daar over en voorbij Qualbergers bogt 12 mijlen Oost aan, tot Krammatotto (Namototte), een eiland omtrent een mijl van 't vasteland van Nova-Guinea gelegen, alwaar hedendaags de stapel van massooi is, weshalve Sr. Keyts ook een contract maakte met die inlanders, om jaarlijks ziju handel aldaar te drijven met massooi, steenkolen en anders; doch de inlanders door de Ceram-Lauërs opgeruid, handelden verraderlijk en sloegen zes van de onzen dood, zoodat uit dezen handel niet geworden is en de onzen van daar wederkeerden.

„De Ceram-Lauërs moeten nog al verder varen, vermits de massooi hier begint te verminderen, Oost Zuid Oost, als tusschen

¹ Uit geen eilanden bestaat; dat dit wel het geval is, zie men in de noot op blz. 81.

't vasteland en de eilanden Sagel, Sageleen, Caymera en Sacca iha, zijn de uiterste plaatsen, die zij bevaren. De voornoemde eilanden liggen alle omtrent een mijl van het vaste land en maken een doorgaande straat, dewelke de onzen vermoedelijk voor een rivier aangezien hebben; want de Ceram-Lauërs weten in deze gansche contrij van geene groote rivier, dewelke de onzen voor de Moordenaars-rivier wilden houden.

„Op 't voornoemde Sacca iha dan wonen de haudelaars, die de massooi aan de Ceram-Lauërs verhandelen, en moeten dezelve van de wilden op het vaste land halen, en dezelve wederom ver uit het gebergte tot aan de wilden van Oerogoba, de uiterste plaats van deze landstreek; want die van Oerogoba vertellen van de Ceram-Lauërs, dat ze niet verder kunnen komen, als zijnde door een water afgescheiden van een ander land, waarop zijlieden van hunne bergen zien een geheel ander volk, daar zij niet bij durven komen; dit zullen witte menschen zijn, fatsoenlijk gekleed met wit linnen en dragen tulbanden op hun hoofd gelijk de Mooren van Goessaratte.

„De inwoners van dit geheel Nova-Guinea zijn groote, lelijke en mismaaakte menschen, niet zoo zeer van natuur als door hun eigen schuld, want zij snijden de neusgaten open, en spalken die met houtjes zoo ver van malkander, dat men schier in de keel kan zien, waaraan een ieder beseffen kan, wat mooie aangezichten dat moeten zijn, die de gevels zoo geschend hebben. Zij loopen meest naakt, behalve degeenen die op de voornoemde eilanden wonen, dewelke door den omgang met de Ceram-Lauërs en door den massooi-handel menschelijker zijn geworden en van dezelve eenige kleedjes krijgen, waarmede zij zich sober bedekken; maar aan het vaste land is 't allegaer een woest barbaarsch volk, meest naaktlopende en die men doorgaans niet betrouwen kan, tot moorden en stelen genegen, waarom de Ceram-Lauërs ook anders niet met hen handelen kunnen als van verre. Zij leggen de massooi op het strand neer, met bondels op elkander gestapeld; de stoutsten komen dan voor dag bij de vreemde handelaars, gevende met teekenen te kennen hoeveel zij daarvoor hebben willen, hetwelk bestaat in Tamboeksche zwaarden, bijltjes om de massooi te schillen, slechte kleedjes, sagoebrood, rijst en zwarte suiker; doch de rijst en suiker moet men ze vooruit geven om ze gewillig te maken, in 't bosch te loopen en de massooi te halen. Men kan gansch geene regering, order of godsdienst

onder hen bespeuren, levende onder malkanderen als beesten. Die op de eilanden wonen maken huizen, en eenige gedaante van dorpen, zettende de huizen meest op stijlen, redelijk hoog van de aarde; aan land hebben zij slechte huttekens, met bladeren bedekt, als varkenscotten. Daarin liggen onder malkander menschen, honden en varkens op den grond neer in 't mulle zand. Anders smijten ze het hooje maar neer, daar ze maar wit zand vinden. Zij sullen meer rouw bedrijven over 't afsterven van een hond, dan over hunne moeders. Hunne doode honden en varkens begraven zij, maar hunne overleden vrienden niet, dewelke zij op hooge klippen leggen, door regen en zon laten verteren, tot dat er niet anders resteert dan de witte beenderen, die zij dan nog eindelijk, als 't hun in den zin komt, begraven.

„Hun kost bestaat meest in vissohen, waarvan hunne zooëa rijk zijn, oebieswortelen en pisang. Een sagoboom hebben zij niet, of weten geen brood daaruit te bereiden; hunne wapenen zijn houten werpspiesen, plompe en lange pijlen, item een harde blauwe steen als arduinsteen, gefatsoeneerd als een donderkeil, te weten aan beide einden toegespitst, in de midden met een gat, daarin ze een houten steel steken, en daarmede elkander de luisen ¹ dootslaan, dat er den geheelen kop met eenen slag aan stukken vaart.

„Hoe verder men aan de Z. komt, hoe grooter, wilder en lelijker menschen men vindt, inzonderheid van Sacca iha tot Oerogoba toe. Een zekere Bendasche chaloep aan dat land wezende, 'twelk omtrent Oostelijk van Aree ligt, hebben aldaar zoo groote menschen bevonden, dat een kerel een zeker matroos van ons volk bij den mouw greep en beam slingerde, als of het een kleine jongen was, doch hij werd van de onzen nog gesalveerd.

„Bezuiden dit land loopt een groote hoek om de Noord, in de kaart Kabo Falso genaamd; bezuiden dezelve staat de Drouge bocht, alwaar men gist dat Nova-Guinea van het andere Zuidland afgescheiden is, door een straat in de groote Zuidzee uitkomende, hoewel ons volk wegens ondiepte daardoor niet hebben kunnen geraken en dierhalven nog onzeker is, of deze straat doorgaat. Immers in de oude Portugeesche kaarten vindt men Nova-Guinea als een eiland geteekend met den naam Geiram.”

¹ Zoo staat in het M. S. zegt de redactie en voegt er bij, dat 't geene ~~zijn~~ oplevert.

Tot dusver het rapport. Zooals men bij het lezen daarvan zal hebben bespeurd, bevat het veel belangrijks over dit gedeelte der kust van Nieuw-Guinea en wordt het journaal van Keyts daardoor merkelyk aangevuld.

§ 16. Augustijn Dirksz. 1679.

Omstreeks dezen tijd (1678) kwam de H. R. te Batavia het gerucht ter ooren, dat er op de ZBr. van 7° 55' Z. O. ten O. 27 mijlen van den Zuidhoek der Aroe-eilanden, vier eilandjes zouden liggen, die met parelreven waren omringd. De zegsman was de vrij-stuurman Jurriaen de Graaff. ¹ Naar aanleiding hiervan werd de Gouverneur van Banda gelast daarnaar een onderzoek te laten doen; deze besteunde hiervoor de chaloup de Pisang onder het bevel van den stuurman Augustijn Dirksz., dezelfde die het jaar te voren den tocht met den opperkoopman Keyts had gedaan, den boekhouder Barent Cop en den sergeant Lucas Claesz.

Bij hunne Instructie werd hun gelast, alles in het werk te stellen om de hierboven genoemde vier eilandjes op te zoeken, en, zoo ze werden gevonden, nauwkeurig onderzoek naar de parelbanken te doen; waren deze aanwezig, zoo moesten ze zorgen dat al de parels die er gevischt werden in handen der Comp. kwamen, waarmede ze groote eer zouden behalen en niet minder profijt; „want wy verseeckeren al voor hunne te doene getrouwe diensten eene genoegsame vergelding.“ Verder wordt hun de wijze opgegeven om op eene gemakkelijke manier de parels uit de oesters te krijgen.

Op die eilandjes dan alles onderzocht hebbende, moesten ze van daar otteljke dagen in zee kruisen, heen en weder, om te sien of daar nog meer eilandjes of reven lagen.

Zoo dit was geschied, moest de steven worden gewend naar het Zuidland, dat men zoo zuidelyk mogelijk moest trachten te bezeilen, als het doenlyk was op 12°, om te vinden en te doorsnuffelen soecker groote rivier leggende op die breedte en de lengte van 160½ graden, daer men bequamelyk met kleyns jachten in wonden, draeyen en laveren can, volgens de beschryving van den Commandeur Abel Tasman, die de oost van Nieuw-Guinea en de gansche binnenkust van het Zuidland rondgevaren heeft (1644).²

¹ Een Stuurman niet in dienst der Comp. maar bij partikulieren varende.

Was dit afgeloopen, dan moest de Pisang langs de kust van Nieuw-Guinea over Caras naar Banda terugkeeren, onder nauwkeurig en voorzichtig onderzoek zooveel doenlijk van alle eilanden, rivieren en reven die men in het vaarwater zoude vinden. Bijzonder werd hem aanbevolen te onderzoeken of het gezegde over 't eilandje bezuiden de Moordenaersrivier, waarop steenkolen zoude moeten gevonden worden en waarvan Keyts den stuurman Dircksz. bij eene kaart nader onderricht had gegeven, inderdaad met de waarheid overeenkwam. Tevens moesten ze een nader onderzoek doen op de oesterbanken, die daar gelegen waren en waaruit een van deze oesters een parel verkregen was.

De boekhouder was wel de eerste in rang en het moest zijn voornaamste werk wezen, alle voorvallende zaken behoorlijk aan te teekenen. Maar aan den stuurman bleef het bestuur der chaloup en het bevel over de matrozen en de uitdeeling der provisien bevolen; daarentegen werd het bevel over de acht soldaten, die tot de betere verdediging op de chaloup gesteld waren, opgedragen aan den sergeant „als wesende een man van couragie en beleyd“, zonder wiens absolute toestemming, om door geen al te loshoofdige en onvoorzichtige landtochten, het volk in te groot gevaar van om hals te geraken te brengen, het geoorloofd was hetzij matrozen of soldaten ergens aan land te laten gaan. Ja, ook niet als wel gewapend en onder zijn geleide. Daar de rangen onderling bijna gelijk stonden, zouden zij zich echter niet te veel gezag den een over den ander aanmatigen, maar met gemeen overleg en eensgezindheid, de zaken tot des Comp^s eer en belang behartigen.

Ter opvolging van hunne bestemming verliet de Pisang den 21sten Maart 1679 de reede van Banda. Het journaal van de Pisang ontbreekt, doch het rapport over de reis door den boekhouder vervaardigd is aanwezig, en daar op de kaart van den tocht van Keyts, hiervoren uitvoeriger beschreven, ook de koerslijn van de Pisang staat opgeteekend, zoo stelt ons dit in de gelegenheid om beide met elkander te kunnen vergelijken. Wij herhalen hier echter dat, daar de kust van Nieuw-Guinea in de kaart te Noordelijk is gelegd, dit mede met de ligging der Key- en Aroe-eilanden het geval zal wezen.

De reis liep volgens het rapport langs de eilanden, het Vogel eiland, Seroa, Nila, Babber, Timor-Laut¹ en Kei naar den

¹ Op de kaart komen deze eilanden niet voor.

Zaidhoek van Aroe. Wij gelooven niet dat de koerslijn van Banda tot Key op de kaart met juistheid is geplaatst, want o. i. is de Pisang bezuiden Timor-Laut geloopt; bij gebrek van het journaal is dit echter met zekerheid niet uittemaken.

Volgens het rapport en de kaart werden de bewuste eilandjes niet gevonden¹, om de goede reden dat ze ook volgens de nieuwste kaarten niet bestaan.

Men ging nu over tot het tweede gedeelte van den hun opgedragen last, namelijk om het Zuidland op ongeveer 12° breedte aan te doen. Den 5den April werd besloten om de Zuid te loopen; ze waren toen op de gegiste breedte van 8° 56'; doch op ruim 10° breedte gekomen werden ze om verschillende redenen genoodzaakt af te houden en de kust van Nieuw-Guinea op te zoeken. Een dezer redenen was, dat, daar men sedert 22 April tot den 29sten met een O., O. ten Z. en N. O. koers en de gegiste breedten van 9° 50' tot 10° 28' op ondiep water had gezeild, den 30sten den koers om de N. N. O. werd gesteld, toen plotseeling de kleur van het water veranderde, en „soo wit werd of het melck was“: dit hield aan tot den 2den Mei, toen 26 vadem werd gelood, doch deze diepte „nam soo spoedich af dat naer een quart van een glas seylens hadden 15, 6½, 8, 9, 10, 13, 12, 8, 11 en 14 vadem“; de strekking dezer droogte, voor zoo ver men het kon waarnemen, was W. N. W. en O. Z. O.

De vermelding dezer droogte door Dirksz. komt ons belangrijk genoeg voor om er eenige oogenblikken bij stil te staan, want er zouden nog vrij wat jaren verloopenen vóór wij met deze bank weder kennis maken. Dit had plaats door den Luit. ter Zee 1ste kl. D. H. Kolff der Koloniale Marine, die bijna anderhalve eeuw later met de Brik de Dourga op den 26sten April 1826 deze bank aanloodde².

Wij lezen namelijk op blz. 344 van zijne reis:

„Den 26ste (April) op den middag, stevenden wij over een hard zandplaatje. Wij draaiden bij, en bevonden daar op niet meer dan 9 vadem zand, terwijl rondom de plaat 19 en 20 vadem moddergrond was. Dit bankje heeft een kleinen omtrek

¹ Op een M. S. kaart van Modera (N°. 479 Inv. R. A.) komt een eilandje met een bank voor op 7° 8' ZBr. en 135° 4' O. L. volgens Norie, doch door Modera niet gezien in 1828.

² Reize door den weinig bekenden Zuidelijken Molukschen Archipel en langs de geheel onbekende Zuidwestkust van Nieuw-Guinea, gedaan in de jaren 1825 en 1826, enz. Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck, 1828.

en werd door ons bepaald op 7° breedte en 136° 4' Tijdmeters lengte, en genaamd Kolffdroogte. »

Dat dit dezelfde bank is van Dirksz is o. i. zeer waarschijnlijk, al bestaat er ook een merkelyk verschil in de opgegeven breedte; maar wij hebben reeds vroeger opgemerkt dat de kaart voor de breedte geen vertrouwen verdient; wat de lengte aangaat kunnen wij niets beslissen, zoo omdat op de kaart van de reis van 1679 geen lengte wordt gevonden, als — en dit mogen wij geenszins voorbijzien, omdat het door een bevoegd persoon is geschied — dat er tusschen de door Kolff op blz. 344 van zijn werk opgeven lengte, en de kaart die achter zijn reis is gevoegd een verschil bestaat van 46' dat de bank op de kaart Oostelijker is geplaatst.

Op de oude kaart is de bank of droogte van veel grootere uitgestrektheid dan op die van Kolff; waarschijnlijk is dit toe te schrijven dat door Kolff slechts een gedeelte is aangelood maar behalve dit blijkt het tevens uit de gezeilde koersen der beide schepen, dat ze de bank niet langs dezelfde weg genaderd zijn, want terwijl de Pisang de Aroe-eilanden bezuiden passeert en langs verschillende koerssen de bank aanlooft, loopt de Dourga benoorden deze eilanden en bereikt met een Z. O. koers deze droogte.

Maar keeren wij tot de Pisang terug. Tot den 7den Mei werd er nog grond gelood, toen ze op den middag het laagland van Nieuw-Guinea op 4° 59' naar gissing drie mijlen buiten den wal in het gezicht kregen, doch daar de nacht ophanden was, kwam Dirksz. op 22 vadem ten anker.

De gezeilde koersen worden sedert de Pisang de bank aan gelood had, in het rapport niet opgegeven. Volgens de kaart zouden de eerste 15 mijlen om de N. W. ten N. zijn afgelegd daarna bijna N. tot onder de kust. Waar ze land haalden is met geen zekerheid uittemaken; het journaal ontbreekt, het rapport vermeldt het niet en op de kaart wordt geen lengte aangetroffen: ook ziet men daarin op ruim een graad oostelijker nog een ankerplaats geteekend die geheel buiten de koerslijn valt. Doch hunne breedte op den middag van den 7den namelijk 4° 59' zijnde, zoo brengt ons dit volgens de kaart van Kolff ¹ en Modera ² eenige

¹ Als voren.

² Verhaal van eene reize naar en langs de Zuid-westkust van N.-G. gedaan in 1828 door Z. M. Coloniale Schoener de Iris, door J. Modera, Lt. ter Zee 2e kl. Met een kaart, Haarlem, bij Vincent Loosjes, 1830.

mijlen oostelijker dan de rivier Valsche Oetanata van den laatstgenoemde en gelegen op 4° 48' 30 en 186° 55' I. O. Gr.

Van hier af wordt de kust om de west langs gezeild, totdat ze, na vele wederwaardigheden, zoo ook door ziekten en ontmoetingen met de inboorlingen, die juist niet altijd vreedzaam schiepen, den 23sten Mei besloten, uit eene baai, die in het rapport geen naam, doch op de kaart die van Pisangsbay draagt en waarin wij de bocht van Sacca iha meenen te herkennen, naar de Aroe eilanden over te steken, daar hulp te zoeken en het laatste gedeelte van hunne Instructie te volgen. Doch dit mocht hun niet gelukken; een felle stroom deed hen beneden deze eilanden drijven; ze werkten nog wel eenige dagen op tusschen deze en de Kei-eilanden, maar waren, daar ze reeds eenige dooden en vele zieken hadden, genoodzaakt, toch reede te moeten zoeken, die ze voor Orrika, een negorij op Kei's Z. W. kust op den 31sten Mei vonden, maar den volgenden dag verzeilden tot voor de negorij Mara.

Hier bleven ze tot den 22sten Juni, toen de Pisang het anker lichtte voor Banda „hoewel de officieren noch self te roer en te waeck moesten gaen.“ Vijf dagen later ankerde de Pisang voor het kasteel Nassau.

Hoewel het doel, waarvoor deze tocht werd ondernomen niet bereikt werd, heeft hij toch voor den aardrijkskundige waarde, want het vaarwater tusschen de Aroe-eilanden en de Zuidkust van Nieuw-Guinea werd hierdoor beter bekend. Het is evenwel te betreuren dat, daar ze langs een betrekkelijk groot gedeelte der kust hebben gezeild, zoo weinig namen aan baaien, kapeu enz. hebben gegeven; want de Pisangsbai en Waterplaats zijn de eenigste die op de kaart voorkomen, terwijl het rapport er in het geheel geen noemt.

§ 17. 1680—1700.

Den 13ⁿ Mei 1679 werd er door de regeering te Banda aan de H. R. een voorstel gedaan, om te onderzoeken wat er verder op de kust van Nieuw-Guinea in het belang der Compagnie konnen worden ondernomen, om nariet te bekomen van de specerijboomen, den handel enz.; daar het niet genoeg was om langs de stranden te loopen, gelijk de H. R. zelve aangehaald had in een brief van 29 November 1644, omtrent het verrichtte van den Commandeur Abel Tasman, moest men

gewapend landwaarts in gaan, waartoe geen groote mach noodig zoude wezen. Zij stellen daartoe voor te nemen 50 à 60 Nederlandsche militairen en 100 à 150 Dammerezen — inboorlingen van het eiland Damnie — die hiertoe wel vrij willig zouden te bekomen wezen „en te beter syn om den weg te ontdekken“; de tocht diende in de maand December een aanvang te nemen, terwijl zij tevens om een vlotgaand jach verzoeken.

Maar de H. R. was niet genegen aan hun voorstel gevolg te geven; ze schreven in hunnen brief ¹ in antwoord hierop „dat sy soo om de reeds gedane onkosten; het vermoorden van den tolck Borry en het vermoorden van vier Europeanen of Namototte, de uitgestane gevaren ter zee, van swaer weêr droogten en reuen; te land van ysselycke gedrochten van menschen enz.“, niet kunnende bedenken dat er eenig voordeel voor de Comp^e te behalen zij, in Rade van Indië goed hadden gevonden de vaart naar derwaarts voor de Comp^e te staken, en aan de Bendasche burgers over te geven om hun gewin daar mede te doen, terwijl hun verboden werd den tocht te land waarts in te laten ondernemen ².

De Bendasche regeering had intusschen niet stil gezeten; op den 4den Juli 1679 had zij met de Orang Kaja's van Keffing Ouwan en Lakoe een contract gesloten tot het leveren van slaven van de kust, op dezelfde voorwaarden als door den Opperkoopman Keyts het jaar te voren op Ony met de opperhoofden aldaar was overeengekomen. Zij was hiertoe overgegaan omdat men vreesde dat dit contract wel niet aan de verwachting zoude beantwoorden. Lakoe, die van de kust was gekomen had vandaar voor den Gouverneur medegebracht een zak met steenkolen; doch ze „bevonden het niet minder als dat of te toe bequaem en van eenich gebruyck te syn“ ofschoon het wilde branden; maar ze konden niet vernemen of hij Lakoe — zooals Keyts het in zijn rapport had doen voorkomen — gezind was om het eiland aan te wijzen van waar die steenkolen afkomstig waren ³.

¹ 24 Januarij 1680.

² De Gouverneur van Amboina schrijft aan dien van Banda, den 3 Juli 1681: «De vaert op Ony, door de HoogEdelen gecommandeert, in dese burgery vóór desen meermalen voorgesteld; doch heeft weynig vermaeck by hen gevonden, als te gevaerlyck, te onsecker van gewin en; Keyts had echter een Ambonsch schip voor Ony weggezonden.

³ Missive aan de H. R. van 12 September 1679.

Van het sluiten van het contract met de Orang Kaja's van Keffing gaf de Baudasche regeering mede kennis aan het bestuur te Ternate (25 Juli 1679) met de bijvoeging: „of er iets van belang op sal volgen leerd den tyd, en des al neen, soo is echter geenszins noodich, dat Radja Tidor daer mede gemoeit wordt, alsoo niet cunnen bespeuren, dat hy Koning iets aen dien cant te seggen of eenig outzag heeft, synde alleen meest voor syne rooveryen op zee en bedriegelyke invasiën bevreesd.“

Bij dienzelfden brief vraagt Quaelbergh aan Padtbrugge „een party cloecke slaven, soo die op Gorontale en daerountrent te bekomen waren.“

Het karakteristieke antwoord van Padtbrugge op dit verzoek mogen wij niet achterwege laten ¹. „Het rooven en stelen van vrije menschen,“ zegt hij, „om die tot slaven te vercoopen is soo algemeen in de groote binnensee van Tominie ² dan het anders niet en schynt, dan of die onnoosele en arme lieden eenlyk geboren waren, om voor caetsballen der geweldenaren en van het geval te dienen, en hier door is het dat men roept dat er soo veele slaven syn, en sy sullen er waerlyck wesen, soo men al dese gewelden toe- en dese arme menschen ten prooi laet. Maer nu sy onder 's Comp. bysondere bescherming sich hebben begeven en onse godsdiens aenvaerden, soo houd het op, en diend er geen slavenhandel met alle gedreven, of men steld de poort van goddeloos geweld weder open, hetgeen haer Hoog Edelen oock wel hebben begrepen enz.“

Het volgende jaar 1680 kwam op den 8sten November ter reede van Banda de Anachoda Borry, die verhaalde dat de Orang Kaja Amar in den vorigen moesson met een vaartuig naar Segalle op de kust van Nieuw-Guinea was geweest en aldaar met zoete woorden vier inwoners had aan boord gekregen, van welke hij er twee om het leven had laten brengen tot wraak, omdat ze in 1678 den tolk Borry benevens den stuurman Goossen en eenige anderen in de negorij Namototte hadden vermoord; ³ met de overige twee was hij naar Goram teruggeleerd, een hunner had hij aldaar verkocht, doch den vierde had hij ten teeken zijner overwinning naar Banda gezonden. Deze werd bij zijne komst aldaar verhoord, doch hij verklaarde in

¹ 20 October 1679.

² Aan de Oostkust van Celebes.

³ Zie het journaal van Keyts op den 18 September.

l met het voorgegevene, dat de Gorammers hen uit de rij Segalle ¹ — die wel 12 mijlen van Monnetotte (Namototte) ijderd was — uit een troep zoo als ze bezig waren met planten van eenige vruchten gevangen genomen en wegge- l hadden.

mstreeks dezen tijd lagen de inboorlingen van Onin met van het eiland Caras overhoop. Zoo had de Orang Kaja Caras, Moffon ² een kapitein van Roema-batti, Massols om leven gebracht, terwijl hij ook de vrouw van Radja Jee Onin met geweld bij zich hield. ³

eze oneenigheden liepen niet spoedig ten einde, want toen Moorsche Mardijker Patty op den 20sten April 1682 met haloup van den burger Melis Caes te Banda kwam, van hij over Goram, om daar tolken aan boord te nemen, naar kust van Nieuw-Guinea was vertrokken om slaven in te n, had hij aldaar, uithoofde der oneenigheden die tusschen en Caras nog voortduurden, niet meer dan 14 slaven ien bekomen,

ok Lakoe was in het laatst van het vorige jaar naar de geweest, hij had van daar medegebracht twee man slaven, tien vrouwen en zeven kinderen, die men — toen ze te da aankwamen — bij den een en ander had besteld, om gekoesterd te worden, dewijl het zeer magere en als uit- erde menschen waren. Dit waren slaven, die volgens het ract met hem en den Orang Kaja Ouwan aangegaan, door moesten worden geleverd en waarin ze tot nu achterlijk n gebleven, zoodat ze nu en dan moesten worden aangespoord hunne verplichtingen na te komen, wilde de Comp. geen ar loopen de 4000 Rijksdaalders aan kleeden, die ze in schot hadden ontvangen, te zullen verliezen.

o was tot dat einde de Fiskael Adriaen van Rooyen in ember 1681 naar Keffing gezonden; toen hij aldaar nog ezelfde maand voor de negorij Kiliwaroe ten anker kwam, am hij van de bevolking, dat er slaven van de kust — en klein volk — waren aangebracht en door Lakoe en an tegen het gemaakte contract naar Amboina waren ver- d. ⁴ Een Patti Key, die voor dezen met 's Comp. vaar-

Volgens Rumphius lag deze negorij in de Speelmansbaai,

Zie Journaal van Keyts.

Dagregister van Banda 10 Februari 1681.

Zie Journaal van Keyts.

tuigen op de kust was geweest, vroeg aan van Rooyen of de Comp^e. hem nog erkende voor tolk of niet, dewijl hij nu de macht bezat, de Comp^e. in die landstreek goede diensten te kunnen bewijzen, omdat hij aldaar een Koningsdochter had getrouwd, „waerop hy seer snarcte“. Verder vroeg hij hem of hij op Keffing of wel op de kust zijn verblijf moest houden, waarop van Rooyen hem tot antwoord gaf, dat hij in persoon op Banda moest komen om dit te bespreken; doch hiertoe was hij niet te bewegen. ¹ Ten einde niet geheel en al van de Keffingers afhankelijk te zijn, had de Bandasche regeering tengevolge eener aanschrijving van de H. R. van 24 Januari 1680, met de burgers weder in gesprek geweest over het halen van slaven van Onin en waren deze daartoe niet ongenegen. ² Maar dit was niet zonder gevaar; want toen de burger Melis Caes in 1680 te Keffing met zijn chaloup lag, verhaalde men hem, dat de Keffingers hadden besloten dat ze die van de Comp^e. vaartuigen, die zonder hunne passen op de kust van Nieuw-Guinea gevonden werden, zouden aanvallen en het volk vermoorden. ³ Toen de Commissaris Padtbrugge in 1683 van Banda naar Amboina terugkeerde en Keffing aandeed, stelde hij een onderzoek in of het met de waarheid overeenkwam, doch het werd ontkend.

Maar dat de Keffingers het toch in practijk brachten, al was het niet juist een Comp^e. vaartuig, blijkt uit het verhaal van twee Makassaren, die in 1683 met een vrijburgers chaloup van Keffing te Banda waren aangekomen. Deze waren ongeveer vijf jaren geleden met een vaartuig, behoorende aan den Kapitein Chinee Wacko, van Makasser naar Coviay gezeild om massooi te handelen. Ze vonden bij hunne aankomst aldaar vier Keffingsche vaartuigen, waarvan 't hoofd was Kapitein Keliloevo; ze waren in twee partijen verdeeld.

Aan wal komende werden ze reeds dadelijk door de Keffingers aangesproken om 50 tael ⁴ goud, tot eene boete omdat ze zonder hunne voorkennis daar gekomen waren om te handelen. Na veel over en weder praten kwam men tot eene som van 20 tael terug. Maar toen ze hierop naar hun vaartuig wilden gaan, om kleeden, die tot de betaling zouden strekken, te halen, werden

¹ Dagregister als voren 6 Januari 1682.

² Missive aan de H. R. van 15 September 1681.

³ Als voren van 2 Mei 1681.

⁴ 1 Tael zwaarte goud doet 1½ rijksd. Solor 1694.

zij — die acht in getal waren — door de Cerammers of Keffingers en die van Coviay feitelijk aangevallen, zoodat er twee man op de plaats dood bleven. Bij hun vaartuig komende vonden ze de daarop gebleven zeven personen allen vermoord en de goederen geroofd. Van de vijftien personen bleven er slechts drie over, die naar Keffing werden vervoerd en aldaar zoolang gevangen gehouden. ¹

Doch Keffingers en Papoeëzen gaven elkander niets toe in het afloopen van vaartuigen en het rooven van menschen, bood zich slechts de gelegenheid hiertoe aan. De Anachoda Borry, die van Goram ten handel op Banda kwam, wist te verhalen ² dat een Bandasch ingezeten Watroe genaamd, die in September 1684 van Kei terugkeerde, niet ver van het eiland Teeuwer door zeven Papoesche roof corra-corra's was aangevallen, die zijn vaartuig hadden overmeesterd, waarbij vier van zijn volk den dood vonden, twee hadden ze op Coesevoey en een op Goram verkocht; er waren er maar drie te huis gekomen. Hij wist te verzekeren dat de roovers op Caras, voor de groote bocht van Fattaga omtrent Roema-batti te huis hoorden, zoomede dat een voornaam Orang Kaja van Keffing Soback op Banda wel bekend, en andere mede op de roof corra-corra's waren geweest.

Twee maanden later kwam van Keffing op Banda de Orang Kaja Djoemat, die de regeering berichtte, ³ dat hij met vier corra-corra's, bemand met 200 man naar Onin was gezeild om de roovers te straffen, die de chaloup van Watroe hadden afge-loopen. Hij had vernomen dat dit feit had plaats gehad door de ingezetenen van de negorijen Ongar en Pattaga, gelegen op twee bijzondere eilanden genaamd Batoe en Cani, dicht bij het groote land Onin, maar dat hij niet meer dan dertien gevangenen had bekomen.

Maar uit een rapport van den Burger Raadspersoon Jan Gijbertsz. en de Mardijkers Abraham en Marcus Rogiers, die in Juni 1685 met drie chaloupen naar de kust van Nieuw-Guinea voeren en van daar den 24sten Juli te Banda terugwaren, blijkt dat niet die van Caras, Cani of Batoe, de chaloup van Watroe had afge-loopen, maar dat dit was geschied door die van Roema-batti op een mijl afstand van Onin gelegen.

¹ Als voren van 2 April 1685.

² Als voren.

³ Als voren van 6 Juni 1685.

Wij laten hunne ontmoetingen op dien tocht hier volgen. Van Banda te Keffing aangekomen, verkregen ze de toezegging van den Orang Kaja Djoemat, dat hij met nog twee andere Keffingers hen op hunne reis naar Nieuw-Guinea zouden vergezellen. Op zijn ernstige vraag of zij wel van genoegzaam geweer waren voorzien, daar in het tegenovergesteld geval hij hun niet alleen met geweer, maar zelfs met bassen kon gerieven, bevestigend geantwoord en hem voor zijne aanbieding bedankt hebbende, gingen zij den 25sten van Keffing onder zeil en kwamen twee dagen later voor Batoe Poetih, op ongeveer 7 á 8 mijlen van Onin gelegen, ten anker. Op het verzoek van Djoemat zeilde echter de Mardijker Marcus met zijn chaloup naar Onin, en wel voornamelijk omdat hij bevreesd was, dat indien de drie chaloupen te gelijk voor Onin verschenen, de inwoners bevreesd zouden wezen om met hen te handelen. Ze bleven derhalve dien dag en volgenden nacht aldaar liggen, zonder dat er iemand van den wal bij hen aan boord kwam.

De dreggen werden toen gelicht en de koers naar Onin gesteld. Marcus had echter die plaats niet kunnen bezeilen, want toen men hem in het gezicht kreeg, vonden zij hem nog laverende voor den wal; een uur later evenwel kwamen ze gezamenlijk voor de negorij Pataga ¹ ten anker. Met uitzondering van het vaartuig van den Orang Kaja van Matabello, dat hoog en droog op strand zat, en veertien dagen vóór hen daar was aangekomen, vonden ze aldaar geen vaartuigen.

Zoodra het anker in den grond lag, kwamen een goed aantal inwoners bij hen' aan boord en toonden hun alle beleefdheid en genegen te zijn om met "de aengekomen vrienden te willen handelen", waarna men den beker eens lustig liet rondgaan, voordat ze weder naar land vertrokken. Het goede onthaal door hen aan boord genoten, gaf aanleiding dat ze den volgenden dag weder terugkwamen. De tolk Djoemat gaf hun nu te kennen dat er met den handel een aanvang diende te worden gemaakt; dit werd door hen goedgekeurd en eischten ze in ruiling voor slaven, Bilitonsche en Carimatsche bijtjes, Tamboksche zwaarden en wit lijnwaad. Daags daarna, toen ze weder aan boord terugkwamen, gaf men hun de gevraagde artikelen voor het bedrag van dertig slaven, ieder van vijf spannen lang, mits dat ze ten langste in twaalf dagen werden geleverd, hetgeen door hen werd

¹ Mogelijk dezelfde plaats, elders Fataga en Tataga genaamd.
de Volgr. X.

aangenomen. Ons volk, ziende dat ze volgens hunne gedane beloften geen vaartuigen afzonden naar de groote bocht — de Vinck's golf — van waar ze de slaven volgens hun voorgeven moesten gaan halen, gaf hun kennis dat men niet langer dan den bepaalden tijd aldaar kon vertoeven. De Oniërs verontschuldigde zich dat ze gaarne hunne gedane beloften wilden nakomen, maar dat het in dien korten tijd onmogelijk was. Men nam hierin genoegen en vroeg hun de teruggave der reeds in voorschot verstrekte goederen; „des anderen daechs hebben de gedachte Oniërs seer pertinent alles wederom gegeven“, met nadere aanbieding dat, zoo ze nog vijf dagen kouden vertoeven, zij hun uiterste best wilden aanwenden, om, was het niet het getal van 30, een minder getal slaven te leveren. Hierop werden hun nog eenige kleeden en goederen ter hand gesteld, waarmede ze vertrokken; drie dagen later brachten ze ook deze terug, als in de onmogelijkheid zijnde, hun woord te kunnen houden. Een zeldzaam bewijs hunner eerlijkheid en trouw, zooals ons in deze oorden nog niet is voorgekomen!

De Oniërs stelden hun voor, om, indien zij hen met hunne chaloupen naar de Noord-Oostkust of wel naar de groote bocht wilden volgen, zij hun daar met genoegen van slaven zouden voorzien; doch dit werd door de onzen afgeslagen, omdat de tijd, dien ze meenden uit te blijven, reeds was verstreken, en het hun voornemen was binnen weinig tijd terug te komen en dan met de Oniërs derwaarts te zeilen. Deze namen hierin genoegen, terwijl ze aannamen zooveel slaven bij hen te brengen, als ze nu in hunne negorij bij de hand hadden. Den volgenden dag brachten ze er een getal van 15 á 16 stuks, meest opgeschoten kinderen. Deze werden door hen ingeruild tegen 17 á 18 Rijksd. voor een volwassen slaaf; ze beklagen zich over den besteden prijs, want, zeggen ze, „ingeval ze hadden kunnen wachten en met hun naer de groote bocht verzeilen, een slaaf van vijf en een halve span lengte, niet boven 9 Rijksd. het stuck zouden hebben komen te bedragen.“

Terwijl zij voor Pataga ten anker lagen, verscheen aldaar op een nacht van Roema-batti een Papoesche corra-corra, die vijf Gorammers aan boord had, die de Papoeëzen op de Oostkust van dat eiland (Goram) hadden weggeroofd. Ten einde eenige inlichtingen omtrent dezen roof te bekomen, begaf zich de Mardijker Marcus naar die negorij, die op een mijl afstand van

Pataga was gelegen. Bij zijn terugkeer verhaalde hij dat hij in die negorij gezien en gesproken had 15 geroofde menschen van Goram, 2 van Kei en 10 van Aroe; dat hij daarenboven in het huis van eenen Tersobak — van vaders zijde van Goram, doch van moeders zijde van Nieuw-Guinea afkomstig — gezien had de bekkeneelen van vier Toeuwereezen, die nu ongeveer drie jaren geleden van Banda naar hunne woonplaats terugzeilende, door die van Boema-batti in zee overrompeld waren. Ze bekenden zelve dat twee van die bekkeneelen behoord hadden aan den Orang Kaja Gissa van Massawijn en den Djoeroe bāsa Camelang van Cillewouw, beide negorijen op Teeuwer gelegen. Die overrompeling was echter niet zoo gemakkelijk afgeloopen, want zij had aan vier der roovers het leven gekost, die door Camelang waren afgemaakt vóór dat ze hem meester konden worden; behalve deze bekkeneelen had hij nog in de negorij gezien twee Princestukjes, volgens hun zeggen afkomstig van een Comp. sloep. De inwoners verhaalden hem dat de Cerammers daar kwamen handelen en buskruid tegen slaven ruilden. Ze boden ook hem aan drie slaven te leveren voor een gantang¹ buskruid. Voor hij de negorij verliet, liet men hem nog twee bekkeneelen zien, het eene was van den Lonthorschen Moorschen Mardijker Watroe en het andere van den Moorschen Mardijker Bajacka van Celamme, die het vorige jaar almede op hunne terugreis van Kei naar Banda door hen waren overrompeld en doodgeslagen.

Toen Marcus van zijn uitstapje teruggekeerd was, besloten ze, daar veel van hun volk ziek werd, en ze gebrek aan water kregen, ook omdat volgens het zeggen der Oniërs aldaar een goed getal vaartuigen zouden komen, van wie men niet wist of het vriend of vijand zou wezen, den steven naar Caras te wenden, om aldaar padi en boontjes te ruilen. Doch dit werd door den Radja van Pataga, Baauw en den Orang Kaja van de negorij Boema-batti afgeraden, omdat een Intji Cassing van Makassar aldaar van Ceram gekomen, voor die negorij ten anker lag, benevens nog drie andere jonken, twee van Goram en een van Ceram, waarvan de Anachoda was genaamd Grissee, die aldaar mede ten handel kwamen om katjang en boontjes te ruilen. Volgens het zeggen van Radja Baauw had hij vier

¹ 1 Gantang = 13½ Amst. pd.

corra-corra's derwaarts gezonden, om Intji Cassing van de te doen vertrekken of wel te overrompelen.

Welke reden die Radja hiervoor had, blijkt uit het rapport niet.

Toen Gijsbertsz. en de andere ter hoogte van Caras zeilden hadden ze wel onder den wal drie of vier vaartuigen zien liggen, doch zonder den wal nader te komen staken ze zee waarts, en kwamen na verloop van drie etmalen op Ceram-Laut, van waar ze op den 24 Juli 1685 te Banda terug waren.

Ook uit dit rapport zien wij dat het niet alleen de bewoners der eilanden, gelegen tusschen de Westkust van Nieuw-Guinea en de Oostkust van Gilolo of Halmheira, de zoogenaamde Papoesche eilanden waren, die op roof en buit voeren, maar dat ook de bewoners der in de Golf van Mac-Cluer of Vinck's golf gelegen negorijen, als ook die der eilanden Caras en Batoe zich hieraan schuldig maakten.

Dit gaf dan ook de H. R. aanleiding de Bandasche regeering opmerkzaam te maken (6 Maart 1686), of het niet te gewaagd was, dat de Burgers derwaarts vertrokken om handel te drijven; ze misgunden hun de voordeelen hiervan niet, integendeel ze oordeelden dat de slavenhandel groote voordeelen aanbracht en zeer noodzakelijk voor de Burgers, maar vooral voor de kultuur der notenperken was aan te merken.

De Burgers gingen inmiddels voort de kust te bevaren; van daar kwam den 9 Juni 1686 te Banda de zoon van den Chinees Lucas Jansz., die een maand te voren over Goram — om zich aldaar van tolken te voorzien — derwaarts was vertrokken.

Te Goram had hij gevonden den Radja van Caras, Moffon, die aldaar in eene groote en welbemande corra-corra was aangekomen, om met de Gorammers vrede en een nader verbond van vriend- en bondgenootschap te maken, hetgeen reeds had plaats gehad en volgens hunne gewoonte met den eed, of drinken van matakau¹ tot wederzijdsch genoegen bevestigd was. Met den Radja in kennis gebracht, deelde hij dezen mede dat hij het voornemen had naar de kust te zeilen, waarop de Radja hem de belofte deed, dat, ingeval hij vooraf naar Caras wilde gaan, hij hem weldra zou volgen en in zijn handel behulpzaam wezen, doch

¹ Waarschijnlijk het drinken van elkanders bloed, uitvoerig door Keyts in zijn journaal beschreven.

dat er voor ditmaal weinig slaven in zijne negorij te verhandelen zouden wezen, en ook de massooi aan de Gorammers had toegezegd, en daarop reeds eenige goederen in voorschot had ontvangen.

Lucas Jansz. vertrok hierop naar Caras, waar hij na drie dagen zeilens aankwam; de Radja was echter nog niet verschenen.

Al aanstonds kwamen een aantal inboorlingen, van welke hij, voorzichtigheidshalve, slechts een klein gedeelte liet aan boord komen. Zij deden ten zijnen opzichte eene goede gezindheid blijken, zoodat hij zich met hen aan land begaf, en allereerst naar de water- en vischplaats werd geleid, waar hem werd aangezegd, dat hij bij dag of bij nacht vrij en onbeschrond aan wal en in hunne negorijen en woningen mocht komen, onder toezegging en belofte, dat hem noch zijn volk eenig leed zou geschieden; gedurende zijn verblijf aldaar, drie dagen lang, was hij dan ook zeer goed bejegend en minzaam onthaald geworden.

Hij vond hier ten anker zes vaartuigen van Misoal, die er reeds eenigen tijd hadden gelegen, en na eenige weinige slaven te hebben ingeruild, naar Goram waren vertrokken „om de ingecochte cativen aldaer te verkoopen.“¹

Daar de Radja niet kwam opdagen en geen handel kunnende drijven, besloot Lucas Jansz. naar Onin te zeilen in de hoop den Radja aldaar te vinden; doch daar ten anker komende vond hij hem er niet. Ook hier kwamen een aantal inwoners met hunne vaartuigen aan boord, en vroegen hem van waar en met welk doel hij kwam. Hij antwoordde: van Banda en met een goed doel, dat niet anders strekte dan om op de kust en elders handel te zoeken. Men raadde hem aan dat hij verder tot recht voor de negorij Roema-batti moest loopen, omdat daar waar hij lag geen goede ankerplaats te vinden was. Doch voor deze negorij vruchteloos getracht hebbende eenige slaven te bekomen en handel te drijven, lichtte hij het anker en zeilde verder de bocht (van Vinck of Mac-Cluer?) in, tot voor de negorij Fataga, waar hij door Radja Baauw meermalen werd bezocht en aan land genoodigd. Deze toonde hem in allen deele genegen te wezen en met hem te willen handelen; hij verkreeg dan ook van hem 13 stuks slaven, die tegen wit linnen en Tamboksche zwaarden werden ingeruild.

Zes dagen had hij reeds voor Fataga gelegen en zijn vertrek

---

¹ Van captieven, gevangenen.

nog niet bepaald, in de hoop van nog eenige slaven te ruilen of eenige andere handelsartikelen te bekomen, toen hij door een van de door hen geroofde Gorammers gewaarachuwd werd wel op zijn hoede te wezen, daar hij vernomen had dat Radja Baauw met de inwoners van Roema-batti overeen waren gekomen, om des nachts, wanneer de kans hun gunstig scheen, de chaloup onverwachts te overvallen en af te loopen.

Op dit bericht — hetzij dan waar of onwaar — dacht Lucas Jansz. het ongeraden zijn vertrek langer uit te stellen; tegen het vallen van den avond lichtte hij het anker en zeilde naar Goram, om de van daar medegenomen tolken te ootschepen.

Daar ter reede komende vond hij Radja Moffon van Caras aldaar nog ten anker liggen. Toen hij dezen bezocht, gaf de Radja voor reden van zijn langdurig verblijf op, dat hij wel op weg naar Caras was geweest, doch het slechte weder had hem genoodzaakt naar Goram terug te keeren. Na een etmaal ter reede vertoefd te hebben, lichtte Lucas Jansz. het anker en zeilde naar Banda.

Nog kwamen in dezelfde maand (Juni) van de kust te Banda de Mardijker Marcus Rogiersz. terug, die op den 25sten Mei met de Burgerhandelaars Jan Gijsbertsz., Jan Swart en Abraham Rogiersz. derwaarts was vertrokken, en den 28sten daaraan volgende almede voor de negory Fataga waren verschenen. Aan wal komende vonden ze de negorij verlaten en de bevolking naar het gebergte gevlucht. Ze besloten nu om naar Roema-batti te zeilen en te zien of aldaar iets voor hen te handelen viel; doch den volgenden morgen aan het door hen opgevat voornemen gevolg willende geven, zagen ze een groote menigte volk op het strand, zoodat ze het gebergte verlaten en de negorijen wederom betrokken hadden. Andermaal gingen ze nu aan land, en met de Hoofden in gesprek komende, vroegen deze werwaarts de reis en welke hunne meening was, dat zij nu buiten gewoonte zoo sterk en met vier chaloupen te gelijk voor hunne negorijen waren gekomen; ze waren bevreesd dat dit met een kwaad oogmerk was geschied en niet anders beoogden dan om hen te beoorlogen. Dit was dan ook alleen de reden geweest, waarom zij naar het gebergte gevlucht waren.

Nadat de onzen hun de reden van hunne komst hadden bekend gemaakt, en gezegd dat zij in het geheel niet bevreesd behoeften te wezen, toonden zij zich genegen om met hen te handelen en namen aan zooveel slaven als zij in hunne negorijen bijeen hadden te zullen brengen. Het gevolg hiervan was dat

ze in 14 à 15 dagen, 22 stuks slaven, meestal opgeschoten kinderen, voor linnen, zwaarden en Bilitonsche bijltjes konden inruilen. Intusschen was de Mardijker Marcus Rogiersz. met een Orembaai naar Roema-batti gevaren om te zien hoe de zaken aldaar stonden. Bij zijne aankomst vernam hij dat de Christen Chinees Lucas Jansz. met zijn chaloup daar ook geveest en voor eenige dagen weder was vertrokken. In gesprek met Radja Baauw komende, zeide deze tot hem, dat hij wel Hollanders, maar in geen geval Chinezen of andere natiën bij zijn negorij of stranden wilde gedoogen. Hij zeide Marcus ronduit, dat hij het voornemen had gehad Lucas Jansz. des nachts onverwachts te overvallen en hem met zijn volk te vermoorden; „dit voornemen had hy echter niet ten uytvoer kunnen brengen omdat hy onverwachts was vertrocken;“ hierdoor alleen was hij de handen van deze moorddadige menschen ontkomen.

Nadat Marcus weder op Fataga teruggekomen was, en daar er verder voor den handel niets meer te doen viel, besloten ze tot hun vertrek. Na aan den wal van de Hoofden afscheid te hebben genomen, verlieten ze de kust; de drie Burgerhandelaars naar de kust van Ceram, de Mardijker naar Banda.

In de volgende maand Juli kwam de Misties Burger Carsten Jansz. van Onin te Banda, medebrenkende zes stuks slaven, twee mannen, twee vrouwen en twee kinderen. Ook hij was door de bevolking doorgaans wel bejegend en vriendelijk onthaald. Den 7den Augustus kwam hij andermaal van de kust, en bracht van daar mede 93 stuks slaven, meest allen opgeschoten kinderen van vijf en zes span hoogte.

Terwijl hij aldaar lag, waren de bewoners van de negorijen Aragoeni en Fataga met elkander in oorlog; die van de eerstgenoemde negorij hadden die van Fataga in hun eigen kampong komen bestoken, zeven menschen doodgeslagen en vier á vijf personen gevankelijk weggevoerd. Hij was echter evenals de vorige reis door hen wel bejegend, dagelijks aan land geweest en had met hen gegeten en gedronken. Toch bleef de H. R. den Gouverneur in hare brieven vermanen, dat de Burgers in deze vaart voorzichtig moesten wezen, zoo als blijkt bij haar schrijven van den 21 Februari 1687. „Men zal — zoo schrijven ze — de Burgers naar Nieuw-Guinea varende, telkens moeten recommanderen op hunne hoede te zijn. Want hoewel (zij) in het afgelopen jaar overal wel onthaald

zijn, zoo zullen zij echter in gedachten houden, het ongeluk dat hunne medeburgers weleer door de wreedheid der inboorlingen overgekomen is; en hun door dit beleefd onthaal eens gebrouwen konde worden voor dat zij er om zouden kunnen denken." Het jaar 1688 ging dan ook niet voorbij zonder dat er weder een dergelijk ongeluk had plaats gehad.

In de maand Mei van dat jaar kwam de Anachoda Auw van de kust van Ceram te Banda ten handel, die het bericht medebracht, dat een vaartuig van Keffing van de negory Kilauw naar de kust ten handel om massooi was gevaren en aldaar door de inwoners van Coveay bij nacht verradelijk overvallen was, en al de opvarenden 23 in getal, hadden dood geslagen; de redenen, die hiertoe aanleiding hadden gegeven, waren echter onbekend gebleven. ¹

Toch scheen dit de Burgers niet af te schrikken, want nog geen maand later — op den 3 Juli — leest men in het dagregister het vertrek naar de kust van de Burgers Marcús Rogiersz. en Patti Moor „om aldaer den slavenhandel nogmaels te ondernemen". De berichten, die ons van nu af aan voorkomen, behelzen over het algemeen genomen niet veel belangrijks. Van tijd tot tijd vertrokken er nog vaartuigen, zoo van de Banda'sche burgers als van Ceram naar de kust, die met een gering getal slaven en eenig massooi van daar terug komen, maar belangrijke ontmoetingen of voorvallen teekenen ze niet op

De rooftochten der Papoeëzen echter nemen in dit tijdvak algemeen toe, waardoor de kusten van de Aroe- en Kei-eilanden zeer onveilig werden gemaakt; doch niet alleen dat ze zich tot deze eilanden bepaalden, maar Ceram, Keffing, Goram, de Banda groep tot aan de Tenimber eilanden, hadden mede van den overlast dezer roovers veel te lijden. Het eiland Massoal (Misoal) rustte vooral roof corra-corra's uit, en zij deden onder het bevel van vier hunner Hoofden veel kwaad. Ze voeren dikwerf in grooten getale ten roof; zoo berichtte o. a. de gezagvoorder van de chaloup van Sr. Hardekop, die in het voorjaar van 1689 van Kei en Teeuwer te Banda kwam, dat omtrent Kei ruim twintig stuks Papoesche corra-corra's zwierven, en van Couwer 13 inlanders hadden geroofd; vijf dezer corra-corra's hadden een inlandsch vaartuig hardnekkig vervolgd, tot dat het hun eindelijk gelukte zich op Klein Kei te redden. In 1694

¹ *Missive van de H. R. van den 14 Juni 1688.*

kwam te Banda van Groot Kei een vrijgegeven slaaf van een Amboineesch burger, die vóór 30 jaren op zekeren avond uit den tuin, waarin hij werkte, door een Papoesche corra-corra met 19 man bemand, werd opgepakt en naar het eiland Misoal gevoerd, nadat de roovers te vergeefs hadden getracht hem op Keffing te verkoopen.

Te Misoal had hij zijn onderhoud verdiend met het maken van Seros (vischkorven). Na een verblijf van 9 jaren was hij met nog een ander geroofde — die op Groot Kei te huis behoorde — met een schepprauwte van daar ontvlucht; ze waren behouden te Lahar op Kei aangekomen met een man en twee vrouwen, die zij ook aan het strand hadden opgevat; na het sterven van zijn medemakker was hij naar Elad vertrokken, en eindelijk kwam hij, na een verblijf van ruim tien jaren op deze eilanden, met den Misties Burger Pieter Jansz. te Banda aan.

In 1697 werden door den Gouverneur van Ternaten, Pieter Rooselaer en Thomas Laps naar den koning van Tidor gezonden, om te klagen over de rooverijen van Kitjil Boelam en anderen, die met tien vaartuigen op Onin 60 en op Kei 13 personen geroofd en deze op Goram hadden verkocht.

Hierop had de Koning geantwoord, dat het Opperhoofd van Kei, Falaboeka Balebaba genaamd, aan den Vorst van Misoal had verzocht geadsisteerd te mogen worden met tien corra-corra's, ten einde daarmede het volk van de negorij Iri of Wawanama, op het vasteland van Nieuw-Guinea gelegen, te straffen, omdat ze zich tegen het volk van Kei hadden verzet.¹ Dit was geschied; ze waren daarvoor vereerd met een koperen bas, een gong en tien stuks kleeden, zonder dat ze iemand van 's Compagnies onderdanen hadden beleedigd of van hen beleedigd waren; alzoo het volk van de Patanische corra-corra's niet door 's Compagnies, maar door het volk van Wonin, bij de onzen Onin genaamd, en eigen onderdanen van den Koning² waren gedood en de overige op Keffing verkocht. Het scheen dus dat hij in zijn recht was. De Koning verontschuldigde zich verder over andere voorgevallen rooverijen, en het kwam aan Rooselaer voor dat de Koning geen plan had om ze te straffen.

¹ Een ander bericht zegt: »Die van Massouwal hebben de negorij Iri of Wawanama overweldigt, omdat zij twee prauwen met volk van de Patanders sterk zestig personen hadden gedood.

² Zie hiervoren blz. 81.

Den vermoedelijken moord van den onderkoopman, Piet Alsteyn en zijn gezelschap, die door de bewoners van de negorij Mafort, ¹ op den vasten wal van Nieuw-Guinea gelegen, zoudt zijn geschied, zou hij laten onderzoeken en zoo die werd vestigd, de daders en complices met den dood straffen.

Deze onderkoopman was in 1696 uitgezonden ter ontdekking van de Jaloegas eilanden.

§ 18. 1700—1795.

In de Memorie van overgave van het Gouvernement Banda door den Gouverneur Coyet aan zijn opvolger Cornelis Stuurman op den 18 April 1701, wordt met geen enkel woord melding gemaakt van Nieuw-Guinea of de Papoesche eilanden; daarentegen van de Gorammers en Keffingers, waarover hij zij o. a. in de volgende bewoordingen uitlaat: „dat het zijn stof bedriegers, die de lorrendraaiers die van de West komen, steun en hen lijfberging verschaffen.” Dit ziet voornamelijk op de sluikhandel in specerijen, die veelal door hunne tusschenkopers met de zoogenaamde lorrendraaiers gedreven werden.

Maar er waren ook geruchten verspreid dat Europeesche wel Engelsche schepen zich van tijd tot tijd in dat vaarwater vertoonden, ² en zich mede op deze of gene wijze specerijen verschaffen om die in Europa aan de markt te brengen. In onvolgende gedeelten komen wij meer uitvoerig hierop terug. Om zich van de waarheid te overtuigen of zich omtrent Nieuw-Guinea of de nabij gelegen eilanden, Engelsche schepen ophielden, werden zoowel de Gouverneurs van Banda als Ternate door de H. R. gelast, van tijd tot tijd dat vaarwater te laten doorkruisen, en tevens naar het aanwezig zijn van specerijboomen onderzoek te doen.

Af en aan werden dan ook daartoe eenige vaartuigen afgezonden. De Galjoot de Leeuwerik, die met de chaloup Commer

¹ Te Masses, negorij op den vasten wal van Nieuw-Guinea, was vermoord de onderkoopman Pieter Alsteyn, een slaaf ontkomen en verkocht aan die van de negorij Maffore en door dezen aan den Koning van Salawaty 1703. Ternaten. Het bleek later dat die moord op Salawaty had plaats gehad.

² In 1700 waren de Engelschen op Noesa Foedi of P. Pisang, onder N. G. gelegen, geweest, doch door den inlander met geweld afgewezen.

Twee jaren later zouden er volgens ingekomen rapporten, weder twee aldaar zijn verschenen en naar specerijen geïnformeerd hebben enz.

in het begin van het jaar 1703 derwaarts was gezonden, bevond zich in het begin van Maart op de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea. Toen de Leeuwerik voor Roema-batti kwam, trof het ongeluk dat de stuurman Samuel Kok, benevens de korporaal en een soldaat binnen boord werden vermoord, hetgeen volgens de ingewonnen verklaringen op de volgende wijze had plaats gehad.

Op den avond dat ze voor Roema-batti waren ten anker gekomen, was de Orang Kaja Baauw aan boord geweest en wel ontvangen. Daer hy veinsde of hy zieckelyck was, werd hy met een soepje onthaeld en vertrock daerna weder naer de wal.

De vier volgende dagen kwam hij terug en verkocht iederen dag een slaaf aan den stuurman Kok.

Voor de vijfde maal kwam hij weder aan boord, doch was nu vergezeld van een menigte vaartuigen, die met veel volk bemand en met pedang, assagaayen en bogen waren gewapend.

De korporaal, die den stuurman hierop opmerkzaam maakte en dit niet behoorde toe te laten, of ten minste de geweren bij de hand diende te leggen, ontving hierop ten antwoord dat het zoo de gewoonte was van dit volck om zoo over te komen.

De verkoop van den manslaaf ging niet vlot, en niet voor dat er nog een stuk lijnwaad bij werd gegeven, werd de koop gesloten. De Orang Kaja liet het in zijn tarre tarre (klein vaartuig) brengen, doch in plaats van nu den verkochte slaaf te leveren, gaf hij een sein met het woord ha! waarop alle de aan boord zijnde inlanders, benevens den Orang Kaja met houwers rondom zich heen sloegen, waardoor eenige van hen werden gekwetst, en de stuurman Kok met zijn eigen geweer (sabel?) door den Orang Kaja gedood en over boord werd gesmeten, benevens den korporaal en een soldaat.

De equipagie, geen geweren bij de hand hebbende, verweerde zich woedend met handspaken, en hadden eindelijk het geluk, ofschoon ze allen gekwetst waren, de inlanders buiten boord te krijgen. Met het verlies van twee ankers, — het eene was in het begin van het gevecht door de inlanders afgekappt, het tweede konden ze, doordien ze zoo gekwetst waren, niet binnen krijgen, — moesten ze Roema-batti verlaten. Bovendien lieten ze nog achter den stuurman Jan Evertz. Klok, die met vier man

aan land was gegaan, om een stuk hout uit te zoeken, dat voor de schuit noodig was.

De redenen die den Orang Kaja aanleiding hadden gegeven tot het plegen van dit verraad, zou hebben bestaan, dat het jaar te voren, toen de stuurman Kok met het door hem gevoerde vaartuig de Leeuwerik op de kust was geweest, hij drie inlanders in de boeien had laten zetten en wel voor een etmaal vóór hij ze weder liet ontslaan.

De Gouverneur van Ternate van dit feit aan de H. R. berichtende ¹ voegt er bij, dat de boekhouder Jan van Benthem en de sergeant Frans Ernst ² hieraan mede schuldig zouden geweest zijn, daar ze als Hoofden van het vaartuig dit hadden moeten en kunnen verhinderen, te meer daar het plegen van geweld bij de instructie werd verboden. Doch zeer naïf laten ze er op volgen: „doch de Cerammers zullen er wel mede deel aen hebben gehad door hen op te hitsen, opdat zy (de Cerammers) ongehinderd de sluyckery zouden kunnen voortzetten.“

Volgens een brief van de Regeering te Banda, aan de H. R. van 25 September 1703, werden de boekhouder Jan van Benthem en de sergeant Frans Ernst gestraft met deportatie en verklaard te zijn inhabel, boven de honderd rijksdaalders boete die zij moesten betalen. De adsistent Charles Wesel Thewalt, van de chaloup de Wayer, was in dien tusschentijd overleden. ³

Door den Gouverneur van Ternate werd aan de Hoofden der kruisende vaartuigen gelast „op straffe van ongenade en correctie“ zich te wachten tot het drijven van den minsten handel, om daardoor alle knevelarijen en onheilen, die er gemeenlijk op volgden, voortekomen.

De belangrijke reis van de Geelvink en zijne bijhebbende vaartuigen had in den loop van het jaar 1705 plaats; wat daartoe aanleiding had gegeven, deelen wij uitvoerig in de volgende gedeelten mede, en maken hier slechts melding van hetgeen de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea betreft.

Volgens de order door den schipper Weijland aan den stuurman van de pantjalang Nova-Guinea, de Coninck, op den 21sten Juli 1705 gegeven, moest hij — na het volbrengen van hetgeen hem was bevolen — de Geelvink wachten op Ony.

Dat de Geelvink daar is geweest, blijkt uit het rapport van

¹ 18 Mei 1703.

² Zie over hunne reis het derde gedeelte op het jaar 1702.

³ Als voren.

de Leeuwerik, die dit schip op den 1sten Augustus ontmoette en vernam, dat het zijne reis naar Ony stond te vervolgen. Wanneer dit plaats heeft gehad, wordt ons bericht door den stuurman van de pantjalang de Crab, van Dijk, die de Geelvink nabij Missoal ontmoette; uit den mond van den schipper of een der andere officieren vernam hij dat ze van Ony kwamen.

Derhalve zijn ze tusschen den 1sten en 16den Augustus op de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea geweest, en wel volgens hunne kaart van dat gedeelte wat zich bevindt tusschen Ony en Visschershoek of den mond der golf van Mac-Cluer, (Vincks golf) en tusschen Visschershoek en Pantjalanghoek, die het begin vormt van Straat Salawati.

Behalve een aantal loodingen zien wij op de kaart de omtrekken van eenige reven en ankerplaatsen, benevens de namen van twee eilandjes, namelijk P. Slape en P. Pinang; de overige twee, Vals Pisang en P. Pisang zijn oude bekenden.

Bij het ontbreken der kaart van stuurman de Coninck is het niet mogelijk te bepalen of deze opname door hem dan wel door dien van de Geelvink werd gedaan.

Over het geheel zijn de betrekkingen tusschen Banda en Ternate en de vaste kust van Nieuw-Guinea, in den loop dezer eeuw van weinig beduidenis geweest; de onhandelbaarheid der bewoners en de gevaren, waaraan ze bloot stonden, schrikten hen veeltijds af om die kust te bevaren.

In 1746 ¹ berichtten Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, dat zij de vaart uit Banda met hun pas en zeebrieven, naar de kust van Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden hadden opengezet onder de volgende voorwaarden:

1. Dat een ieder zich moest wachten daar zoodanig geweld te gebruiken, dat de Comp. daar „spuls“ aan kreeg, en gehouden wezen, voor zich zelfs toe te zien, zonder de Comp. lastig te vallen.

2. Men zou niets mogen openbaren van de ontdekkingen, die men daar mocht komen te doen, dan aan den Gouverneur en Raad in die provincie en aan geen ander.

3. Hetgeen van daar werd overgebracht, moest direct naar het Hoofdkasteel worden vervoerd, zonder iets te mogen terughouden.

¹ 7 September, aan de Bewindhebbers.

Hetgeen wat de Comp. daarvan noodig had, zou men haar ter redelijker prijs overlaten.

Op deze drie artikelen zouden de „naviganten“ de requireerd wordende, altoos den eed moeten doen.

Zooals dit reeds meermalen had plaats gehad, ging in beginne alles goed, zoodat de Gouverneur aan de H. R. schrijven, ¹ dat zij, aan wien de vaart naar Nieuw-Guinea de Papoesche eilanden was toegestaan, zeer vergenoeg daar waren teruggekeerd; niet slechts waren ze door de koning wel ontvangen, maar tegelijk verzocht geworden om ja wederom te komen, doch geen Ceramiers voor tolken te brengen, daar die gewoon waren hen en de Compagnie drien.

De goederen, van daar medegebracht, bestonden in t en massooi voor den handel; verder eenige roode aarde, en zekere steenen die om de kleur en zwaarte eenig mischeen te bevatten, mitsgaders zekeren bast of wortels, naamd werd Poelisarre.

Door zes Burgers was hiervan gebruikgemaakt; de spoedig veranderde deze gunstige gezindheid.

Een jaar later moest de Gouverneur aan de H. R. beric dat hij op verschillende datums aan onderscheidene B verlobbrieven had uitgereikt, om naar de Papoesche eilanden Nieuw-Guinea te varen. Vier van hen hadden dien toelukkig volbracht, hetzij dan — zegt hij — dat het n volk, waar zij geweest waren, zachtzinniger was, of dat Burgers zich beter naar hun humeur hadden weten te se dan de Bataviasche Burger Samuel Wagenaar, die de inwoners van het eiland Carie of Caras ellendig was verterwijl zij zijn chaloup hadden verbrand. Men zeide dat eene aanzienlijke partij tripang aangebracht hebbende, hem gepersuadeerd, meer volk aan den wal te zenden, ten eilading zooveel spoediger te kunnen innemen en dat onvoorzichtig was geweest om slechts vier matrozen b aan boord te houden.

Toen men nu bezig was de aan boord gebrachte trips te zoeken, hadden ze, hun kans daartoe gunstig zien gelegenheid waargenomen, hem aangevallen en van h maakt benevens zijn volk zoo aan boord als aan wa

¹ 13 September 1748.

² 8 September 1749.

uitzondering van drie à vier man, die zij het leven hadden geschonken, waaronder zich een kleine jongen bevond, die op de walddhoorn kon spelen.

De Cerammers vertelden — hoe zeer men er geen geloof aan sloeg — dat Wagenaar het jaar te voren aldaar zijnde, geweld gepleegd en eenige inwoners vermoord had.

De Burgers Marcus Suijder en Siburg zouden het aldaar niet beter getroffen hebben, indien ze niet op huune hoede geweest en bij tijds waren vertrokken.

De Gouverneur oordeelde het niet raadzaam vooreerst verlof te verleenen om die vaart voortzetten, voordat men betere berichten van daar had bekomen. Intusschen was door de H. R. reeds naar Banda geschreven, dat tot de bevaring van dat vaarwater aan de Burgers geene Commissiën zouden mogen worden afgegeven, tenzij eene zekere, door den Gouverneur te bepalen som werd gestort, als borg voor de schade die ze daar zouden kunnen veroorzaken, daarop te verhalen.

Zowel bij het doen der kruisingen als gedurende de jaarlijksche visite der eilanden, moest scherper toezicht worden gehouden dat door niemand van 's Comp. wegen, veel minder door hunne gecommitteerden aan den inlander eenig leed toegebracht of omtrent hen onbehoorlijk gehandeld werd.

De onderkoopman Cray werd dan ook „om zyn slechte gedoentens en buitensporig gedrag” op een dezer tochten gehouden, voor een jaar gesuspendeerd, ofschoon het Bestuur zegt dat hij wel een geheel deportement had verdiend.

Doch sedert het ongeval aan Samuel Wagenaar in 1748 overkomen, was er door de Burgerij te Banda geen aanzoek gedaan om derwaarts weder ten handel te varen.

Sedert 1763, toen er berichten in het vaderland kwamen dat er wederom specerijen uit de Papoesche eilanden — doch meest van Wony of Oni aan den Westhoek ¹ van Nieuw-Guinea gelegen — waren voorgekomen, die naar Bonerate of Goram en van daar naar Bali of Manilha werden vervoerd, schreven de Bewindhebbers de H. R. aan, om dit met alle kracht tegen te gaan ² en dat dit door het bevaren van dat vaarwater het

¹ Het blijkt hieruit dat de Bewindhebbers nog in het denkbeeld verkeerden, dat Oni op den Westhoek van N.-G. lag, dat hun echter uit de kaart van 1705 beter bekend kon zijn.

² 29 September 1763.

best zou kunnen geschieden, terwijl ze hun tevens in bedenking gaven of het niet in aanmerking zou kunnen komen „om dat „smokkelnest (Onin) van 's Comp. wegen met een voldoende „magt van volk en schepen en vaartuigen te bezoeken, en zoo „het al niet geheel en al was uitteroeijen, als dan een gevoelige „neep toe te brengen“, want het maken van vestingen op plaatsen waar vreemdelingen zouden kunnen komen, kwam hun om meer dan eene reden ongeraden voor.

Bij marginale apostille van 31 Juli 1765 beantwoordde de H. Regeering dit schrijven, door met het laatstgenoemde in te stemmen; doch hoewel zij meenden dat een tocht naar Onin met een toereikende macht van volk en schepen we niet ondienstig zou wezen, zoo zou het tevens ook grootkosten veroorzaken, behalve nog dat die nu reeds twee malen — in 1744 en 1762 — op eene zoo noodlottige wijze waren afgeloopen, en een dergelijk lot hun ook nu weder zou kunnen treffen.

Hoewel de Gouverneur Schoonderwoert gaarne aan het verlangen van de H. R. wenschte te voldoen, en hierover met den Koning van Tidor beraadslaagde, stuitte het echter telkens af dan om deze dan om een andere reden, doch de voornaamste oorzaken lagen in de onwil en de onmacht van het Tidoreesch bestuur, ofschoon de tijdsomstandigheden daarop wel eenigen invloed uitoefenden.

In het verbaal door den Gouverneur Valckenaar aan zijn opvolger in het bestuur te Ternate, Thomaszen overgegeven ¹, zeg hij: „Op de begeerte van Hun Hoog Edelheden had ik Onin o Wonin, gelegen aan de vaste kust van Nova-Guinea, med gaarne van het nootengewas willen laten zuiveren, vermits d gemelde vrucht aan dezen oord van Nova Guinea groeit, en da de inwoonders daarmede openbaren handel drijven, dezelve ver koopen aan Boeginezen, Cerammers, Mabarezen, en andere sluik handelaars die daar komen om deze vrucht te halen. Doch d Koning van Tidor, aan wien deze landstreek behoort, heeft d voorgeslagen extirpatie dezer landen telkens onder velerlei ver gezochte uitvluchten van de hand gewezen ², wanneer ik hu

¹ 20 Augustus 1778.

² In den brief van de H. R. van de Bewindhebbers van 30 Dec. 1771 leest men, dat de Ministers van Ternate berichten, dat die tocht was uitgesteld tot de terugkomst van een Inlandsch Vaandrig, die door de Koning van Tidor derwaarts was gezonden; doch men had den Vaandri

daarover heb laten verzoeken. Weshalve ik niet denk dat er immer eenige mogelijkheid zal zijn om dit werk op Onin bij de hand te nemen, zoowel wegens de onwilligheid van het Tidoreesche Hof, als omdat de inwoners van dat district, door den omgang met vreemdelingen afgericht en geslepen, dit denkelijk niet zonder tegenstribbeling zullen permitteren.

Een gedurige bekruising van dat vaarwater achtte de Gouverneur het eenige middel om den sluikhandel in specerijen tegen te gaan. Doch ook hiervan kwam niet veel, omdat 's Comp. vaartuigen en volk elders werden bezig gehouden.

Bij missive van den Bandaschen Gouverneur Seidelman, onder dagteekening van medio Augustus 1784, zond deze aan de H. R. eene nadere beschrijving van Onin, ' doch om die door eene nog nauwkeuriger te laten volgen, zoodra hij daartoe in de gelegenheid zoude wezen. De Bewindhebbers, aan wie de genoemde beschrijving werd toegezonden, keurden bij brief van 12 December 1786 aan de H. R. zeer goed het voornemen van den Gouverneur "om door kundige lieden nader te doen opnemen de ware gesteldheid van dit Onin en het daarbij gelegen vaste land of de bogt van Caras", terwijl de voordeelige beschrijving, welke door den vroegeren Ternataaschen Burger Luitenant Willemsen en den Perkenier Fedder ¹ daarvan in 1781 is gegeven, ten eenemaal strijdt met hetgeen ² omtrent de landen aan die plaats doorgaans gezegd wordt, ³ dat namelijk dezelve zeer ongezond en van slecht water voorzien zijn." De Bewindhebbers keurden almede goed de kwalificatie door de H. R. aan den Gouverneur verleend, "om te contracten door den Opperkoopman Keyts met die van Onin en Caras in 1678 aangegaan, des mogelijk te vernieuwen, onder zoodanige veranderingen als voor den tegenwoordigen tijd geschikt zouden zijn", terwijl ze hopen, dat de Gouverneur van die kwalificatie een goed gebruik zal kunnen maken.

In 1795 was er aan dat onderzoek nog geen gevolg gegeven, en daar Banda op den 8 Maart 1796 bijna zonder tegenstand

daar niet willen aan land laten komen, omdat ze bevreesd waren dat hij de kinderpokken aldaar zoude overbrengen. De Koning van Tidor verklaarde echter dat de tocht wel voortgang zou hebben, maar hij moest daarover eerst beraadslagen met den Koning van Misoal, daar deze het oppergezag over Onin voerde.

¹ Niet aanwezig.

² Deze was reeds in 1784 om reden van slecht gedrag uit den dienst ontslagen; hij was nu evenwel posthouder op Keffing.

³ Zie Volgr. X.

114 DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA

te bieden, aan de Engelschen overging, ofschoon de Gouverneur van Boeckholtz had verklaard, „zoolang te zullen vechten als het met mogelijkheid te doen zoude zijn,“ ¹ zoo kon er van nu af geen sprake zijn, reizen naar de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea vanwege de Comp. te laten ondernemen.

---

¹ Generaal verslag van de H. R. over 1796 aan de Bewindhebbers, van 31 Dec. 1796.

BIJLAGE.

DAGREGISTER, GEHOUDEN BIJ DEN OPPERKOOPMAN JOHANNES
KEYTS, OP DE REIS VAN BANDA NAAR DE KUST VAN
NOVA GUINEA ENZ.

Dingsdag 19 Julij 1678 zijn wij met de jachtjens de Bogh en Spieringh, s'agtermiddage omtrent drie uren van Bauda's rheede vertrocken, zijnde 't sloepie de Piesang met de Orang Kay Borri den 2 deses ons vooruyt geseylt, met ordre om ons op Goram in te wagten, en c'an zoo t'samen in den name des Heeren, onse voorgenomen reyse verder voort te zetten; de wint O.Z.O. met een moye koelte, de koers N., dog s'nagts schoot de wint uyt den N. Westen, zulx wij den heelen nagt meest O.N.O. aenliepen.

Woensdag 20 zagen den berg van Goele Goele N. ten O. van ons omtrent 9 à 10 mijlen, de koers N.N.O. In de voormiddag wagt liet ik de Schipper van de Spiering aen ons boord ontbieden; die dan weder aenstonts, met ordre zijn reys regt door naar Goram te vervorderen, depecheerde, en ons aldaer verwachten zoude. De wint nog al uyt den Z. W. met een labber koeltjen, peylden des avonts met sousondergank den bergh voorz. N.W. ten N. en den hoek van Salewakje N.O. ten O. van ons; de koers Noort Oost.

Donderdag 21. 's Morgens zagen Goele Goele in 't N. W. ten W. en Manuboko in 't O.N.O. van ons, de koers nog al N.O. en wanneer wij oordeelen hoogh genoeg te wesen om 't gat van Keffing te bezeylen, stelden de koers N.W. in, en waermede (Godloff) des agter middags voor de negorij ten anker quamen. Hier was 't anker zoodra niet gevallen of ider Orang Kay zou graeg d'eerste geweest zijn, om met mij te spreken, en elk evenzeer met sakken vol klagten, dog dewijl d'oirsacke hare misnoegens, niet alleen lang geleden, maer ook zoo verstonde, van geen gewigte te wesen, behalve dat ik hier niet

gekomen was, om mij met haar twistzaak in te laten, als zijn buyten mijn disceyn, zoo heb ik haer naer gedane tractement weder heen gesonden, en gelast, zoo zij mijn gevoelen over het verschil begeerden te weten, zouden s'anderen daegs tegen de middag (maer alle te gelijk) op het gehoor van een canonschouder wederkomen; 't geen ik wel gissen kon, volgens haeren aard dat niet geschieden zoude, en dan hadden zij 't effect mijn belofte te verwachten, en waermede van dat gramstorige vol ontslagen wierd.

Onderentusschen was onse tolk Joumat aen land wakkende doende geweest, om zekeren Orang Kay genaamt Lakoe op zoeken, en zoo kon aan boord te brengen; gelijk zoodra a de voorz. naekte Princen vertrocken waeren, naer wensch schiede. Dog eer ik hier in verder voortga, hebbe nodig geene eens kortelijk aen te halen, de van outsheer aebesturen, mag en autoriteyt van desen Lakoe, zoo wanueer hij zijnen wi op Nova Guinea, binnen de palen sijner jurisdictie, door minste teken maer eens bekend maakt; ik zwijge als hij zel in persoon aldaer verschijnt en ook de wijze van handelinge die men aldaer allesints moet observeeren, zoo men anders van deze Keffingers geduirigh niet wil, selfs door de derde en vierde hant bedrogen oft geweert zijn, gelijk zulx ten tijde van den Heer Out Gouverneur Johan van Dam, in cas subject, en tot nadeel van de Comp. genoegsaem ondervonden is.

In oude tijden dan plegen dese eylanders zeer sterk, en dat meest in 't Noordelijkste gedeelte van deze kust, met slaven, massoya en andere waeren te handelen; dog hebben die geene die daer eerst geweest zijn, deze practique, zoo geen bedriegelijke listigheyt gebruykt, bestaende ten principalen in dese twee hoofdstucken:

De eerste was dat juist op die plaets waer zij eerst gekomen zijn, niemand anders dan die man, off dengeenen die van hem dependeerde, aldaer mogt komen handlen op pene van de dood, dat is verraderlyk vermoord te worden.

De tweede zijnde een bisond're listigheyd, ja bijna zoo groot als die van den Koningh van Spangien, die d'Infante met den Aertshertog Albertus, zijnde een Nederlander trouwen liet, om zoo doende door dit mom aensight, de gemelde landen met hem vereenigen en bij successie weder aan zijn kroon te hegten. Evenzoo hebben deze Keffingers en and're Oosterse volken in den beginne ook gedaen, wanneer zij uyt hare vrouwen, hun

ten wijve namen, en wed'rom uyt de Keffingers hun vrouwvolk aen haer overschikte, om hun aldus dubbelt te verstrikken, en door bloetverwantschap aen haer te verbinden, 't geen hun zeker tot nog toe soo wel gelukt is, gelijk uyt 't vervolg breeder zal werden gehoord. Maer hiervan overgaeude tot de onderhandelingen binnen scheepsboord, met desen Lakoe en zyn gevolg, zijnde een persoon van stadige voordoeninge, en zeer weynig van spreken, uytmuntende, daarin boven alle die van zijns vrienden. Nadat hij dan een glas wijn met mij gedroncken, pienang ge-eeten, en met een flesjen roosewater begooten, en over zulx wat aengener van reuk gemaekt was, begon ik hem te verhalen d'oirsaek van onse komst, en 't geluk dat hem wierd aengeboden; bij zoo verre hij zulx nu naer waarde extimeeren konde, en zijn zelve en zijn heele geslagt ten goede appliceren. Hij dan vroeg mij wat et dan eygentlyk was, off et niet en was 't goen hij verklaerde reeds al gehoord te hebben, en naemlijk dat d'E. Comp. den handel op Nova Guinea meende te hervatten diese voor desen op een verkeerde wijze begonnen, en over zulx verlooren had. Ik zey dat hij 't geraden had, en dat daertoe diverse luydens in Banda, haeren dienst hadden komen aanbieden omme d'E. Comp. daertoe de behulpzame hand te bieden. Dog nadien mij was ter oiren gekomen, dat haere jurisdictie ('t geen zij hier verstaen by 't woord Sosolot, dat is eygentlyk een kil ofte haven, alwaer zij eerst haer vlag hebben geplant) zooverre off eygentlyk daer ter plaetse niet en strekte, weshalven was ik ten dien eynde hier aengekomen, om hem zulx bekent te maken, en daerop een ongeveynsde antwoord te ontfangen, verwagte. Waerop hij verklaerde d'E. Comp. van herte te bedanken voor die groote eere hem hiermede aengedaen, en dat hij tot den dienst van d'E. Comp. niet alleen willig en bereyt was, maer dat hij ook zeer geerne aennam persoonlijk met mij te varen, met verzoek als nu morgen alle de Orang Kayen zouden aen boord gekomen zijn, ik er dan eens vragen wilde, offer ymand aldaer wel meerder en grooter Sosolot en aensien hadde dan hij; 't geen ik refuzeerde te doen, overmits ik mij van deze zijne magt en authoriteyt genoegsaam verzekert hielt, en waarop wij malkanderen de hand gaven, en tot dit besluit dry canon schooten gedaen wierde, zeggende, zoo zal men in 't hart schieten van den geen die nalatig zal bevonden worden, in 't naerkomen van zijn belofte; en waarop doen verhaelde vcele vrienden te hebben en dat hij nu dry dagen feest most

houden, en aen haer op zijn vertrek, als deelgenooten in di contract, gedagtenissen geven moete. Vragende aen hem wa hij dan begeerde, repliceerde, eyste 150 Rijxd. aen kleder bestaende in gunees lijwaat, groote bastas en niguanias, ond. conditie ditto somme op onze wederkomst met slaven oft masso- wederom te voldoen; 't geen hem op soodanige conditie te stont, en beloofde (overmits het nu laet in den nagt wa s'anderen daegs thuyt te senden, en waarmede afscheyt nam en vertrokken naer huys.

Vrijdag 22 was 'et soodra geen dagh, off den Orang **K** Lakoe zont den jongen Konink van Onyn genaamd Jeef ons boort, zijnde expresselijk van costy op Keffing met e Corre-corre gekomen, om de doot van zijn vader, hem Lakoe bekent te maken, met verzoek om de statie zijner begraven bij te wonen; hebbende naar gissinge den ouderdom van 11 à 17 jaren. Zyn gestalte was rank, van middelmatige lengde van koleur pik swart, den Mallabaren niet ongelijk, maer kor van hair, wat minder krullende als een Kaffer. De gaven zijner gemoets, (waervan geen mensch yets sekens dan God kan oir deelen) scheenen my inagelyx niet vreeunt, quaetaerdig nog luypachtig; zijnde nogh bisonder onnosel en onwetende; ko geen Maleyts, dan Onys alleen. Nota men moet weten dat a dit volk pretendeeren Mahumetaens te wesen; en nadat ik her een glas wijn had op de handt geset, wenste hem veel gelu met de successie van zijn vader en dat hij nu met d'E. Comp in opregte broederschap corresponderen most; ider een gelij en regt doen, geduurig trachtende na wijsheydt, opdat hij zij volk wel en na behooren regeeren mogte, als zijnde zulk deugden de regte peerlen aan Koninklijke kroonen, en waerdoe hij dan van God gezegent en bij de menschen zoude worde bemint; en om te bewijzen dat d'E. Comp. hem zalcx van herte toewenste, goot ik een fleschje roosewater op sijn hoofd; 't gee hy met zulken statigheyt toeliet, zonder dat men zien kou di sijn oogen eens elders 's weegs vergingen; beschenkende her verders met een verguld Tonkins pinang doosje en twee flesje roosewater, 't welk hij met eerbewijzingen, en bey zijn hande t'samen gevouwen, danklijk aannam en waarop hij een wijl tijts stil zat, zig overdenkende (zoo mij dogt) wat hij zegge wilde, keerde eyndelijk zijn aengezigt naer den tolk, en ze dat hij noyt geweeten had, dat de Hollanders zoo goet aerdi waren, te meer alzoo hij se noyt gezien had, en hem altoos

contrarie g'induceert was; dat hij de zegewensch van 's Comp. rege aen hem gedaen zeer goerne aennam, met versoeck dat ze hem in zijn land wilde komen bezoeken, en met hem hand'len gelijk hij nu verstaen had, dat ze voornemens waeren te doen; overmits hij zag de grootheyt van d'E. Comp., onder welker gezag hij zig zeer goerne begeven wilde. Zijn land was des Comp. eygen, ten minste 't stont voor haer open; en waerop doe eens wakker rond gedroncken en t'zijnder eeren dry canoa schooten doen liet.

Verder in discours rakende zej ik hem, dat hij des E. Comp. vermogen, nog op het duysenste deel niet gesien had, 't geen hij zoude kunnen vernemen, bij zoo verre op onse wederkomst, met mij eens naer Banda varen wilde; ik zoude dry van ons volk tegens hem ginder blijven laten, waertoe dat hij scheen wel genegen te zijn; maer zoo mij dogt dorst daerop niet zoo catagorys antwoorden, buyten twijffel nyt vreesse van seker persoon, die door den bewusten Lakoe, benefens hem gesonden was, gelyk uyt het vervolg van desen dagh genoegsaem af te nemen was. Zoodra was desen stoet weer niet vertrokken, off de op gisteren beloofde seynschoot wierd gedaen, ten eynde de verschillende Orang Kayen aen boort komen zouden, maer van hun allen, naemlijk: Cabriesje, Orang Kay van de Campong ('t welk is een gehught of dorp) Kelouarou, Capitain van Kelelouvo, zijnde de twee grootste en outate Orang Kayen van Keffing; Manda, Orang Kay van Kilbia; Tavan, van Killebro; Ovan van Ramatomero; Joumat van Kiltay; Sokos, van Rana-maroe; Bador, van Beremesje; Margay, van Roemalullus; Sossa, van Kilimassa; Moy, van Ewem¹ verscheen er niemant dan Cabriesje, Sokos, Margay en Moy; 't geen mij seer aangenaem was, overmits dese slegte ankerplaets ons niet toeliet hier langer te pannekoeken, en over sulx stelde ik er voor de swarigheyt om hier langer te leggen; dat ze gezien hadden mijn begeerte, tot hare recousiliatie, maer dat ik daer in voor tegenwoordigh niets doen kon, omdat het grootste gedeelte van haer absent was, en dat et niemant ter weerelt toestond, veel min betaemde tussen twee strijdende parthyen regt te spreeken ofte deselvige te bevredigen, zonder deselve wederzijts gehoord te hebben, maer dat ik zekere middelweg voor haer uytgevonden had, te weten: dat zig niemand op pene van swaere straffe zoude ver-

¹ Deze namen komen bij Valentijn eenigezins anders voor.

vord'ren 't swaert tegens den anderen in de hand te nemen, vermin d'eene negory tegens d'and're in openbaer gevegt op te staen, en dat ik verhoopte in korten weder te komen, en dan zou mij bræder op haar zaken laten informeren, en zoude de presen Orang Kayen dit alomme op Keffing weten laten. Met welk bestaen en stilstand hunner verroeste wapenen, deze borsten ten naesten wel te vreden henen gingen, en ik volgde haer kort op hielen met de veracordeerde 150 Rd. aan kleden, naer lan die ten huize van den gedagten Lakoe brengen liet, bestaende in

10 ps. Guimees Lijwaat á 5 Rd. 't stuk gd. 50.

16 Baftas heele breede 2½ " " " 40.

40 Madaphonts bij gebrek van Niquanias is 1½ " " " 60.

en 3 ps. musquets ter leen,
benevens een cardoes
van 4 pd. kruyt

ongetax.

Rd. 150

en wierd ik hier ten huize op haere wijze beleefdelijk ontfangen, en met een pienangh, die zoo droog was als been, getraceert. Maer doe zag ik eerst hoe dien onnoselen Onzyen Koning Jeef bij haer gehouden wierd. Ja, hij dorst nauwlycx op een hoekje van de mat gaen sitten, voordat 't hem alvorens op mijn versoeck wierd gelast. Hoe off hij dan zoude gevaren hebben, bij zoo verre hij mij beloofd had, mede naar Banda te keeren, misschien niet beter als den Koninklijcken Prins van Orangien zijn eerste togt naar Zeeland. Naar dat wij dan eenige discoursen gehouden hadden, vertrok ik van daer naer de wooningh van Cabriesje, die zig meer als yemand anders scheen te bevljtigen, om mij op 't hofflyext te ontfangen. Hier wierd ik versogt, om dese menigte omstaende, ten oorlogh verhitte menschen, de vorendaegse redenen van reconsiliatie eens nader te verhalen, opdat zij door haer eygen oiren weten mogten, waernaer huu te reguleeren hadden, 't geen dan te haren gevalle gedaen hebbende, aenstonts weder naar boort vertrok, en alles bereyt gemaekt hebbende om te zeylen, liet ik de schuit naer land toe varen om Lakoe te gaen halen, die daarop aenstonts met zijn gevolg aen boort quam, mij versoeckende na dien hier niet langer leggen konde, en hij zig tot de reys nog niet geprepareert had, hem op Goram wachten wilde; zes dagen na dezen dagh sou hij zekerlijk bij ons maken te wesen. Ik vroeg hem of hij dat te voren niet geweten had, zey ja, maer niet

dat myn voornemen was, soo ras van hier te vertrekken. Ik, off er dan niemand met mij gaen soude. Ja zey hij, mijn broeder. De broeder mede gevraegt zijnde, gaff ten antwoord, niet anders bij hem te hebben, dan 't geen aen zijn lijff had, en dat geen afscheyt van zyn vrouw nog kind'ren genomen had; evenwel liet hij zig bewegen, en daermee ging het anker op en de zeylen in top, latende dit hier nevens g'insereerde briefje aen den E. Heer Gouverneur Cornelis van Qualbergen, in handen van den Orang Kay Kabriesje, luidende als volgt. ¹

Maer omtrent een mijl of anderhalf gezeylt zijnde, wier ergter nyt een zeer naer geroep gehoord, te meer alsoo het donker was en wij niet zien konden, wat zulx beduiden mogte; dogh kort daarnaer quam er een zeylprauw met oenig volk aen boord, die met groote verbaestheyd verhaelde, hoe de vrouw en kinderen van Lakoe's broeder zoo bitterlijk bedroefd waren en weenden, overmits hij zonder afscheyt van hun te nemen, vertrokken was; versogten dierhalven zeer ernstelijk, ik woude hem dog licentieeren, onder eetsweerende belofte, hij zou op den geprefigeerden tijt zekerlijk met Lakoe en Raygia ² Jeef wederkomen; 't geen haar eyndelijk toestond, alsoo ik met desen sonder de rest dog niets uytregten kon, en ten and'ren om haer allesints de maet vol te meten, en te doen gelooven, dat er bij ons geen ergwaen gelogeert was, dus zeylden wij al zoetjens voort, tot s'anderen daegs, zijnde

Zaterdag 23, wanneer wij 't land van Nova Gunea zoover beoogen kosten in 't N. ten O. en N. ten W., item een rhazeyl in 't N. ten W. naer gissing 4 à 5 mijlen van ons zagen; peylden de Oosthoek van Goram Z. O. omtrent 5 mijlen van ons; de Oosthoek Manneboka Z. ten O. en de hoek van Salewakje Z. Z. W., de wint Z. O. met een labber coeltjen. Tegens den avont kregen 't jagtje de Spiering en de chaloup de Pisang, leggende onder de wal van Goram in 't gesicht, maer konden vermits den donker en Noordelycker stroomen, daer niet wel bij komen; zulx dat wij et dien nagt genootsaekt waren onder zeyl te houden.

Sondagh 24 quamen wij 's morgens met den dag bij de Spieringh ten anker, en quamen de Orang Kayen, Schipper van de Spieringh en den stierman van de Piesangh aan ons boort,

¹ Niet overgenomen, bevat alleen kennisgeving van hetgeen tot hiertoe voorgevallen was.

² Radja.

welken laesten mij te verhalen wist, hoe dat den Jurebassa 1 Borry, nu 5 dagen verleden, een vaertuyg met koopmanschappen naar Onyn gesonden had, onaengesien hij stierman sulx met alle vlijt had soeken te beletten. Siet hier al wederom den schelmstukken van dien daer voor befaemden Borry; dog hiervan viel voor des tijd nog niet veel te seggen, alsoo wij de komst van Lakoe eerst nog verwagten mosten, wanneer wij ons belang en dit gepleegde schelmstuk hem dan wel weten toe te rekenen.

Maendag 25 verzeylden wij ende Spieringh een weynig agterwaerts van onse eerste ankerplaets, overmits de grond aldaer vrij klippigh was, en waerdoor ons touw al eens was afgevijld. Ondertusschen lagen wij hier deze dagen, daer in niets remakabels voorviel, met smertelijk verlangen, en zagen geduurt na de komst van Lakoe, en te meer alsoo den geprefigeerde tijd van ses dagen, gister sijnde heden

Vrydag 29ste om was, geresolveert zijnde, hier niet lang te wagten dan tot morgen middagh.

Zaterdag 30 zond ik aen Borrij voorsz. op zijn diverse malen gedane versoek 2 bastas heele breede, en 3 roode carikanis, en naer dat hij die aen zijne vrienden had angedeelt, quam hij weder aen boort, en waermede onse ankers ligten en gingen onder zeyl, en dat alweder naer Keffing, om te vernemen off desen Lakoe met ons de gek schoor, of waer aen dit hun lang vertoeven quam te haperen. Maer zoo dra en waren wij niet onder Ceram-Laut off zy quamen op ons aff, waerover wij niet weynig verblijft waeren, alsoo wij ons vastelijk inbeelde, de hoofzake onses voornemens, belangende de slavenhandel en 't aanwijzen der smeekeoolen, ten principalen van haer 't prasentie te dependeeren. Zonden onze schuijt om hem Lakoe te halen, die met eenige zijner vrienden daerop datelyk verscheen; ons verhalende de oirsaek van dit zijn lang achterblijven, 't welk was te wege gebragt, volgens haer voorgeven, door pikantigheyt van den Orang Kay Kabressy, overmits hij liever zelve in dese handeling ware gebruykt geweest. Doe had ik al wederom veel te stellen met onsen Borri, die ik van daer eeneljk tot een reserff had mede genomen, en daerom op ons vertrek van Goram de voorsz. kleden geviert (vereerd), om hijaldien Lakoe van resolutie waere verandert geworden, als dan onse handeling zoo

1 Djoeroe bahasa = tolk.

veel mogelijk met en door hem te voltrekken, 't geen hij zag nu mislukt was, en daarom (hoe wel niet veel en zey) niet weynig misnoeght. Evenwel verkreeg ik zoo veel by Lakoe, dat hij hem Borry permitteerde, met een der jagtjens na Caras te vertrekken, om aldaer de massoy handeling bij de hand te nemen. Voorts bragt ik aen ons boord den heelen nagt door met Lakoe, malkanderen met diverse betuygingen van alectie aengenomen hebbende voor broeders; latende zija vaertuyg door de Spieringh alepen, en dus liepen wij den heelen nagt N. O. aen, de wint Z. O. met liefelyk weer en brave voortgank.

Sondagh 31. 's Morgens omtrent agt uren zagen het land van Nova Guinea in 't N.O. en O.N.O.; de N.O. hoek van Ceram in 't W. ten Z. en Goram in 't Z. ten O. van ons; de koers nog als vooren, ontmoeteden veel zeevroos, maer hier boven op den 30ste was 't mij vergeten te verhalen, hoe wij, doe van Goram naar Ceram zeylden, om de Oost van ons, op zeker riff gesien hebben, soodanige swartigheyt, 't geen wij ons inbeelden wel een wrak te kunnen wezen. Dog overmits de groote branding die daeromtrent vernamen, en daer beneffens den avond op handen stond, kon ik niet resolveren om er een schayt naer toe te senden; maer de stierman van de Piesang aen ons boort komende, wist ons daer beneffens te verhalen, dat zijn volk een stuk houte hadden zien drijven, hebbende de gedaente van een mast, en zoo zij gisten zoude er nog een saling aengeweesst zija; 't welk ons bekommerlyk vermoeden dies te meer deet vergrooten, te meer alsoo wij op den 28 deses al een tamelyk groot scheepjen digt onder Goram, bij de wind over, uyt de Noord hadden sien opkomen, 't welk wij gisten 't jagt Boeroe te wezen, dat uyt Amboina agter Ceram om stond naar Banda te koinen. God de Heere geve dat onse swarigheyt desen aengaende ydel en te vergeefs mag bevonden werden.

Omtrent vier uren in den agtermiddagh, quam den Orang Kay Lakoe bij mij, versoekende wij wilden met ons dryen zoo eens sloegs op Onyn niet sauleopen, vreesende voor oproer aldaer, vermits zij niet gewoen waeren dat er zooveel schepen tegelyk gekomen zija. 't Geen ik ook wel begriypen konde, over sulx resolveerde 't jagtje den Spieringh, van hier regt door naer Caras, met Borry vooruyt te senden, met last om onse nader ordre wegens den prijs der massoy aldaer af te wagten; naer 't welke de Spiering de steven Zuydwaerts aanwende. Des avonds

met sonsondergank waren nog ontrent 4 à 5 mijlen buyten de wal; resolveerden om et van desen nagt met de onderzeylen af en aen te houden, maer 't jonk van den Orang Kay Lakoe liep ons voorbij, bot op de wal aen.

Maendag primo Augusty quamen wij 's morgens met den dagh onder de wal, alwaar het voorsz. joenk weder bij ons quam; hier lieten wij ons anker vallen op 28 vadem, 't geen men hier wel twee mijlen van de wal op goede stekgrond doen kan; maer alzoó wij deze hoek een weynig te na gelooopen waren, troffen de steert van dien, 't welk zig aan 't lood verthoondkrael grond te wesen, waerom wij zoo aenstonts weder anker ligte en zeylden om de Noort van en om dese hoek in een zeer bequame boght, alwaer wij eu de Piesangh, op 15 vadem stekgrond, omtrend een canonschoot van de wal ten anker quamen. Hier van daen voer Lakoe met de zijne naer land, zijnde nog bijna 1½ mijl van hier, onder belofte om ons zoodra mogelijk kondschap te doen van den toestand aldaer. Verston den hier ook van een Onyer, dat het jonk van Borri, waervan hiervooren op den 24 July hebben gewaegt, voor de negory Onyn, door een travade was op de wal aen spaenders gesmeten, dog het volk was daarvan gebergt benefens eenigd goederen. Zulx Borry dese zijne lorrendrayery nu t'eenemael mislukt is; voorts wist mij desen Onysen man te verhalen, dat se tot nog toe niet een stuk massoy, nog yets anders aen haer hadden willen verkoopen, overmits zij geen verlooff van desen Lakoe hadden medegebragt.

Tegens den avond voer ik en de Schipper eens digt onder de wal, om te vernemen de gestalte van de grond aldaer, die allesints gelijk voren geseyt, goed en ankerbaer bevonden. Vernamen ongelooflijk veel vis, en in 't bosch zulkken vreemden geluyt van vogels en ander wilt, dat et te verwonderen was; en dus gingen wij van hier, impassant de Piesang besoeckende, en naer dat haerluij allesints goede wagt te houden aenbevolen was, vertrokken weder naer ons boord.

Dingsdag 2. 's Morgens omtrent 9 uren quam onzen tolk Joumat met een Onyze prauw weder aan boord, rapporteerende dat ze den geheelen nagt met die van Onyn hadden gepisjaird, ¹ en eyndeligh geresolveert om onse comst in vriendschap aen te nemen; verhalende verder hoe zij voornemens waren, om met

---

¹ Beraadslaagd, van Bitjára.

een groot getal hunner prauwen ons zoo dadelijk te komen verwelkomen, zeggende dat Lakoe, hem Joumat hadde gelast, mij aen te dienen, dat ieder deser prauwen mosten werden vereert met een vlag, en waertoe hij parthij stocken met hem aen ons boord zond. Hierop liet ik een stuk Gunees lijwaet aen 20 enden scheuren, en waervan tegen haer komst zooveel vlaggen wieiden verveerdicht. En omtrent 2 uiren naar de middag, quamen deze bazen uyt de negory Ony op ons aff, zijnde een ongelooffelijk groot getal menschen, en dat met sulcken getier dat et verschrikkelijk was om te hooren; agter en van 'vooren met zoo velerley soorten van vlaggen bezet, ten minste als er dagen in 't jaer zijn; zulk dat ik al vrij bekommert was om al dit volk zoo eensklaps te laten overkomen; en waerom zoo aenstonts gelaste, dat al het geweer, mitsgaders handgranaten, vuurpotten enz. beneffens de meeste soldaten en eenige van de kloekste matroosen, in de schans diese van binnen toesloten, zouden verborgen blijven; staende alleen met de Schipper op het halfdek. Zij dan voeren drymael 't schip ront, cagellende ' met haer schilden (en) swaerden datet te verwonderen was, en waer onder alse gepasseert waren, zomtijts eens wakker vonk liet geven, tot datse eyndelingh maer sonder 't minste geweer te verthonen aen boort quamen, en waerop eenige der voornaemste nodigde om over te komen, gelijk ze deden; hun tracteerende met Spaense wijn, en zooveel eerbewijsingen als mij dogt dat ze zelve niet gewoon waren. Ingelijks betoonden zij openbaerlijk door veele teekenen van vreugde dat onze komst haer geenzints onaengeuaem en was, presentereude om ons schip en de Piesang van hier uer de negory te boegseren, waer voor haer bedankte, overmits de wint daertoe goet was. Latende ook aen ieder Cor-corre een bottel arak spenderen, waerover dat volk zoo geweldig opzongen, dat men hooren nog zien kon, en dus passeerden in haere comp. dese wegh tot onder 't eyland P. Aes, zijnde een groote halve mijle van de negorye genaemt Fataga, alwaer op 20 vademen goede stekgrond ten anker quaemen; en alsoo den avond op handen was, namen zij haer afscheyt, alvorens tegens malkanderen nog eens wakker rontsom het schip uytscheppende, onder belofte s'anderen daegs sinorgens weder te komen, en dan onse begeerte te verstaen.

¹ Tjakalcjla?

Hier vonden ook een Ambons vaartuyg bemant met 33 koppen, hebbende pascedulle van den Ambonsen E. Heer Gouverneur Antony Hurdt, gedateerd 20 December A. P. 't geen mij niet seer wel en bolde, te meer alsoo verstondt dat se hier al groot acces hadde.

Woonsdagh 3. 's Morgens heel vroeg quam den hiervooren gedagten Rayga Jeef aen ons boord, komende met ziju orembay-zoo even van Keffingh, hebbende onderwegens Goram aengeweest om ons aldaer op te zoeken.

Omtrent 8 uren voor de middagh sond ik de chloep des Piesang, om alle de hier omher zijnde bayen en inhammen met alle spoet te gaan visiteren, en daarvan pertinent rapport te brengen; doende de op gisteren gestelde seynschoot ten 9 uren, ten eynde de Orang Kayen zouden aen boord komen, om aengaende ons contract wederzijts te handelen; waerop ze omtrent 10 uren verscheenen en na dat wij eens rond gedronken hadden ley ik haer voor dese onderstaande articulen, luydende als volgt. ■

En nadat ik met groote patientje tot omtrent den avond toe, hier over met haer hadde sitten piscairen, hebben zij hun eyndelingh met het sommarium van 't voorsz. contract grossa-modi geconfirmieert, behalve het 6^e articul; waertegens inbragten dat er geen quantiteyt noten haers wetens op 't land te vinden waren, dan eenelijk twee boomen, die ze voor haer eygen gebruyk hielden, en ons praezenteerden aantewijzen, versoekende over sulx dat dit articul mogt worden uytgelaten, en ten tweeden, dat ze morgen als ik aen land quam, over de prijs der slaven en massoy, in 't openbaar piscairen zoude; dus had ik desen dagh niet meer gewonnen als haar simpel zeggen, 't welk niet hooger te agten is dan een handvol vliegen.

Hierop verhaelde ik haer, hoe dat de Amboneezen die hier lagen, haer pas nu al agt maenden out was, zijnde door den Ambonsen Heer Gouverneur verleend, ten tijde de E. Comp. dezen handel nog niet eens had voorgenomen, versoekende oversulx van haerluy te weten off zij het niet qualyk nemen zouden, dat ik deze luyden van hier terug zond, waarop zij replicieerde dat die Amboinesen onderdanen zijnde van d'E. Comp. ik daarmee konde naer mijn welgevallen (handelen) en dat het haer evenveel was off ze bleven dan off ze vertrokken; en daarmee namen zij haer afscheyt, alvorens naer d'ordinaire eerbewysinge

¹ Zie deze hierachter Lt. a.

drymael rontsom het schip varende, en dat met sulcken gejuich en getier als offse dol en bezeten waren. 's Avonds voeren wij naer P. Aes al waer met ons net een trek deden en 12 vissen vingen, waermede weder met blijdschap naer boord voeren

Donderdag 4 was het den heelen voormiddagh regenagtig weer, en waerom ik volgens mijn belofte niet en konde naer land toe varen, om ons contract ten eynde te voltrekken; dan tegen den avond, wanneer den regen ophield, en alsoo 't nog al een goet stuk weegs te roeyen was, was de son aen de kimmingh, en al sulx schoot er niet veel tijts over om met hen te spreken. Aen land komende stoud er een cadel met een combaers overdekt, en een kussen in de midden, die mij om te sitten aengeboden werd; 't welk aengenomen hebbende, quamender twee persoonen, op hare wijze al vrij dol toegetakeld bij mij zitten; den eenen was Raygie Jeef, hiervooren meermaels genoemt, zijnde d'opperste van dese negorie genaemt Fataga, en den anderen Massolua, Capitain en opperhoofd van de negory Kilbaty, en zoo zij zeyden egte zoon van wijlen Raygie Tabuan, nu al eenige jaren overleden. Voorts verscheender meer dan duysent menschen, die rontsom ons staen bleven, behalven eenige mindere Orang Kayen, die voor ons op de strand sitten gingen; naer 't welke ik versogt dat ze d'oirzaak mijner komst hooren wilde, 't welk was aen hun hier te verthoonen, het gewigt en de daes ¹ tot den ontvangh van de massoy, beneffens de maet en groote der slaven, en te vernemen offse wegens den prijs derzelve waeren eens geworden off niet; waerop zy repliceerden tot mijn komst daermede vertoeft te hebben, en dus versogt ik hun dat ze dan een begin daarvan maken wilde en eysch doen. Voor de groote maet, zijnde van een volwassen man, begeerden zij 40 Rd. en voor de mindere 35 aen waerdye. Ik daerop zey niet meer van zints was te geven, dan er voor dato voor betaeldt was, naemlijk de grootste 10 en de kleinste 8 Rd. en naer eenige cavilatie quamen op 25 en 20 Rd. Hierop voegde ik er toe, dat hier niet gekomen was om bespot te worden, en dat ze behoorden te considereeren, zoo ze nu de E. Comp. zoo beleefde presentatie afloegen, zijluy niet en behoefden te denken, een eenige slaeff aen and're onderhoorige van d'E. Comp. meer verkopen zoude; dat d'E. Comp. hier niet tot haer soo groote last en schade gekomen

¹ Chineesch gewicht.

was, om een off thien uytgesogte slaven te koopen, maer bij honderden, en oversulx een heel ander werk dan de handel met particulieren, en zoo zij haer dan hierover niet wel bedogten; en hadden daarna 1000 slaven, wat ze er dan mee doen wilden. Item dat ze behoorden t'overwegen d'E. Comp. ook, ja ten allen tijden van doen hadden, en immers niet missen konden. Hierover dan staken zij de hoofden bij malkander, en bragten een grooten dammer tusschen haer en onse sitplaats, misschien omdat ze mij wat in 't aenzigt zien wilde, schonken een goeden dronk saguecr, en versogten ampon, ik wilde niet quaet zijn, 't was haere maniere nau te dingen, en immers zij hoopten dat mij dit niet onbekent was; zij zouden om lager te komen, haer met den anderen nog desen nagt beraden; versogten dierhalven ik zou haer de eer doen en komen morgen wederom; 't welk haer beloofde en soo nam ik myn afscheyt. Maer 't was te verwonderen dat gedurende alle deze knibbelinge door op gemelte Orang Kayen, niet een woord, dan eeneljk door de Ceranmers en and're mindere dezer landsaten gesproken wierd, ja niet een uyt haer die hun een woord vroegh, hetwelk te doen, ik haer al diverse keeren gerecommandeert had.

In 't afgaen liet ik den Ambonschen Anachoda roepen, die aenstonds verscheen, hem aenseggende dat nu naer boord gaen most, alwaer ik hem mijn meening zoude te verstaen geven; waerop met mij instapte.

Aen boord gekomen, zey ik hem dat hij eerdaegs vertrekken most, overmits d'E. Comp. niet toestond te lijden, daer zij begeerden te handelen, haer eygen dienaeren, onder 't mom aensight van Amboineesen en Ceranmers, die negotie onderkruppen zouden; en behalve dat haer pas nu al agt maenden out was. zoo had ik zekerlijk vernomen, dat zij d'E. Comp. hier ter plaetse, zoo veel mogelijk de voet dwars zette. Hierop repliceerde hij, dat nu alreede zijn en zijns meesters goet onder deze inwoonders had uytgesetst, en off hij dat dan zoo eensloegs verliezen zoude, 't welk bij mij overdagt zijnde, gaf hem om de minste opspraak, weder dit bescheyt:

1. Hij zoude mij opgeven wat voor waeren dat hij hier ter plaetse had uytgeset, en aan wien?
2. Wat hij daervoor bedongen had?

En zoo hij sulx doen wilde d'E. Comp. zou buyten twijffel niet ongenegen zijn, om hem en zijn meester deese goed'ren, off de waerde van dien, benellens den intrest te restituereen;

ik zou dan deze personen welke hare goederen ontfangen hadden roepen laten, en vernemen off zij de bedongen koopmanschappen aen d'E. Comp. begeerden te voldoen off niet, en bij zoo verre van ja, konden dan zonder hun schade vertrekken, 't welk dogh egter zoude moeten geschieden, maer en konde voor als nogh geen antwoord erlangen.

Vrydagh 5 'smorgens heel vroegh voer ik weder met de Piesangh in onse schuyt naer de negorie Fataga, alwaer op de voorrige wijze ontfangen, en gezeten zijnde, persisteerde bij mijn vorigen daegze versoek; 't welk was om een eynde te maken van de prijs der slaven en massoya. Repliceerden, met den anderen daer over gesproken te hebben, maer niet genegen waren lager te komen, dan over ider volwassen slaeff de waerde van 20 Rds., en door lange over en weder gevallene discoursen gesien hebbende, datse van haren gedanen eysch niet en begeerden aftewijken, ley ik het op een and'ren bough, en naemlijk dat zij eens zeggen zouden, in wat voor waren dese 20 Rd. bestaen moste, waerop zij lieten halen 3 Tamboxe swaerden van diverse langde; 1 lang smal, en 1 kleyn klimaets ¹ bijltjen, die ik van nomber 1 tot 5 nombreerde; doen vroeg ik haer wat ze voor 't langste swaerd n°. 1 en zoo voorts tot N° 5 stuk voor stuk geven wilde, ik zou eysch doen, te weten:

Voor N ^o . 1 volgens nevensgaende monster Rd	4
" " 2 " " " "	2
" " 3 " " " "	1½
" " 4 " " " "	1½
" " 5 " " " "	¾

't welk gehoord hebbende liepen zij met dit geweer in den arm, naer de wooninge van zeker out man, die zij mij zeyden, met de duyvel sprak, hem raet vragende, wat ze hier in doen zouden; wederkomende boden voor deze 5 stukken 6 Rd., dog naer dat hier over nog 2 à 3 uren vrugteloos waeren deur gebragt, wierd d'koop aldus besloten:

Voor N°. 1 zijnde een Tamadanze Tinaki ofte slagswaerd, 't geen men in de Banda ordinair koopt voor 1½ à 2, in rekening te valideren tegen 2 rd. . . 2 rd.
2 wat korter waerdig ¾ tegens . . . 1½

¹ Carinata.

3e Volgr. X.

3	nog korter.	. . .	$\frac{1}{4}$	tegen	$1\frac{3}{8}$	Rd.
4	zijnde een lang smal					
	bijltjen . . .	$\frac{1}{2}$	of $\frac{3}{4}$	"	$1\frac{1}{8}$	
5	een klymaets.	. . .	$\frac{1}{8}$	"	$\frac{1}{2}$	

NB. Voor deze 3 sorteringe

kleden zullen zij mogen	}	1 P ^a Gunees lijwaet	5	. 5
and're nemen, ten selve		1 Bafta heele breedte	$2\frac{1}{2}$	. $2\frac{1}{2}$
prijze naer hun welgevallen.		2 do halve smalle	2	. 2
				Rd. $13\frac{3}{8}$ 16 Rd.

zulk de E. Comp^e. met het voorsz. geweer, in dese of and're kleden ten zelven prijze, jaer uyt jaer in. voor een volwassen mansslaef lang van N° 1 tot 2 dat is van $5\frac{1}{2}$ en $5\frac{1}{2}$ voeten, en daerboven, effectieve uytkoops ten hoogsten niet meer en zal betalen dan $13\frac{3}{8}$ Rd. en voor een vrouw van die lengde een halve Rd. minder; maer korter zijnde als N°. 3, 4 en 5 en voorts tot N° 15 telkens voor yder duym aftrekkende $\frac{1}{8}$ Rd., gelijk zulk bij de gemaekte maetstok breeder te zien is, en waervan diergelijke met Maleytze characters aen haer gelaten hebben, om zoo veel mogelijk in aenstaende voor te komen alle verschillen en oneenigheden, die er door hare onverstandigheid en baetsught der onsen zeer light zouden kunnen ontstaen. Hier op versogten zij dat dese koop met eenige eereschooten mogte werden bevestight, 't geen haer toestond, en daermede waren wij eens, en was het donker avond. Onuytsprekelijk zijnde wat voor patientie met dit volk moet werden gebruykt, en hoe dat men haer alles met vingers en duimen moet inprenten; moettende zig vooral wagten van hard roepen, en 't verthoonen van een gramstorig off ernstig gelaet, maer gelijk als al spelende en lachende met haer discoererende. Dus stond ik voor destijd zeer verlegen, overmits van de voorsz. gereetschappen, except die van N° 2 en 3 geensints versien was, en schoon men haer yets anders geven wilde al was 't van 6 mael hooger waerdye, willen ze het niet eens aensien.

Voor mijn vertrek ging ik nog eens bij d'Amboineezen. haer aensporende tot een haestig vertrek, 't welk zij aennamen te doen, en daernaer voer ik naer boord, als geen tijd meer overigh zijnde, om van den massoya met haer te spreken; daer beneffens kon ik wel zien dat ze van deze piscaringen zoo vermoeyt waren, dat ze bloezen als bruynvissen.

Zaturdagh 6 is er niets van belang gepasseert.

Sondag 7. 's Morgens heel vroeg depecheerde 't sloepie de

Pisang naer Caras met de volgende ordre en koopmanschappen ¹.

Maendag 8. Tegens den avond quam den Ceramsen tolk Paty Key met eenige slaven aen ons boord, kleender zijnde dan het laegste teeken dat ons contract inhield, ja die nog nauwlyx gaen konde, om te vernemen wat ik van sints was ook voor dat slag te geven, waerop ik hem beloofde 'sanderen daegs met eenige koopmanschappen aen land te zullen komen en dan zonden wij zien off men accorderen kon, met welk bescheyt hij wederom vertrok.

Dezen dag hadden veel regen, gelijk ook daegs te voren, beneffens een ruige O. Z. O. wint, waervoor wij hier moy beschut lagen; 'savonts laet quam onse schuyt aen boord met een brave zoo vis, die ze met de zegen gevangen hadden, waeronder ook gevonden wiert een scar, even als die in ons vaderland bekend zijn.

Dingsdag 9. Omtrent een uer voor den dagh, zoud'ik onse schuyt naer de negorie, haer latende verzoeken, zij wouden met de bewuste slaven zelve aen boord komen; alsoo ik door den gestadigen regen met 'sComp. kleeden zelve niet wel komen konde. Maer de schuyt bragt met haer tolk tot antwoord, zoo ik zelve niet en en quam, dat er dan van desen dagh niet van vallen zoude; dus wierd ik genoegsaem gedrongen, om nog desen dagh, met de gecontracteerde koopmanschappen gintswaerts te varen.

Maer zoodra was ik niet aen land, off ik zag wel dat de hekkens aldaer verhangen waren; want dan dogten de swaerden niet, ik had haer vrij beter beloofd; en naer dat se meer dan 4 ueren van een groote kist vol kleeden hadden uytgesogt, eysten zij over de 7 Rd. meer als er te voren bedongen was, 't welk mij geensints aenstond; en schoon genomen dat ik sulx haer al hadde ingewilligt, zoo zou ik met alle dese koopmanschappen geen 20 slaven hebben kunnen negotieeren, overmits zij anders niet hebben wilden, dan Gunees lijnwaet, groote Baftas, en van de uytgelezenste langste swaerden. Al het welke dan gesien hebbende, liet ik mij niet eens aengaen, hier over eenigsints misnoeght te wesen, maer vroeg Iakoe wanneer hij genegen was, met ons volgens zijn belofte naer Covegay te vertrekken, tot het aanwijzen der smeekolen; gaf tot antwoord naer de vasten, 't geen nog ruym 54 dagen duuren zou; waerop

¹ Zie bijlage 6.

hem diende, off hij dan dus lang met mij den spot gesteken had, zey van neen, maer dat dit egter niet eergeschieden kon. Ik versogt hij wilde dan zijn broeder met mij varen laten, daerin vond hij ook zwarigheyd; alsulx dat ik nu tegens mijn gemaekte gissing en zoo goede hoop t'ene mael bedrogen en verset stond en nauwlyx wist wat nu eerst beginnen zou. Ik vroeg hem dan (om een ander praetje te maken) wanneer de Amboinezen vertrekken zoude, dat weet ik niet zey hij; zie hier hoe mij dese koek door die schenderse Amboineezen gebakken was, en dus werd d'E. Comp. niet zelden van haer eygen luyzen gebeten. Nu daer viel voor mij niet veel meer in te brengen, als naer afscheyt genomen hebbeude te vertrekken; maer zoodra aen boord quam, zond ik er wederom een and're soort van kleeden, diese even te vooren begeerd hadden; maer 't was alles nul op 't request. Daer beneffens wierd mij door zeker Bandanees Mardijker genaemt Cay Cili, die uyt Banda met ons gekomen was, stilletjens bekend gemaekt, dat hem aen land door een Cerammer gevraegt was, off wij hier oontrent ook hadden water gehaelt, waerop hij Cili gesegt hadde van ja, om te hooren wat daer mee zeggen wilde; den Cerammer wederom, laet zij (denoteerende de Hollanders) 't halen, maer wagt u dat gij het niet en doet. Item dat de schoonzoon van Borry hem op zijn vertrek met de Piesangh naar Caras gerecommandeert had, dat ik hier niet veelmaels aen land gaen zoude, alsoo hij van dese en geene al vreemde mompelingh gehoord had, somna, 't gink hier al den kreeftengang, lijkende nergens na, munder dan 't geen hij Lakoe, ons met zoo hooge protestatie beloofd had.

Woensdag 10. Tegen den avond quam den voorsz. Ceramsen tolk weder aen boord, die mij wonderlijk veel nieuws te verhalen wist; maer ik gaff hem tot antwoord, dat hier alle dagen nieuws genoeg was, maer seldom wat goets, en dat ik niet van sins was om mij hier langer door een parthij gepractizeerde leugens te laten ophouden, en des E. Comp. respect met voeten te zien treden. Lakoe zou toesien, hij wist wat hij mij, daer toe and'reu haren dienst genoeg hadden aengeboden, vrij en onbedwongen uyt sijn eygen motyff, gepresenteerd en beloofd had; dat d'E. Comp. haer door zoo een niet en zou laten bespotten; doch om veel woorden te sparen, hij kon d'Orang Kayen van Onin en Laka dit onderstaende voor rapport brengen:

1. D'Orang Kayen van Onyn zullen volgens hun belofte aen

boord komen, en 't gemaekte contract wegens de slaven en massoy onderteekenen.

2. Lakoe, zijn broeder, off yemant anders, daertoe geauthoriseert en bequaem, zal met mij volgens belofte naer Covegay vertrekken, tot het aenwijzen der smeekolen; onder belofte nogtans, dat d'E. Comp. eenelijk om die smeekolen aldaer geen fort zal vermogen te leggen, waar voor zij rond uyt zeyden, bevreest te zijn, en buiten twijffel door inductie der Amboinezen. En om dat hij van deze mijne belofte zig zoude mogen versekert houden, zont ik hem dese groote brief met mijn zegel bekrachtigt, 't welk was een gedruckte pas; waer uyt hem Paty Key alles voorlas, daarvan my daght dat hij geern wilde versekert zijn.

3. Zoo beloofde ik hem Lakoe, dat naer gedaene aenwysinge dito persoonen weder op Onyn zouden werden gebragt, op een verbeurte van de bewuste 250 Rd. en drij musquets.

Waarmede hem Paty wegzond, hem versekerende zoo hij mij hierin promptelijk voldede, ik nog geensints soude quaet zijn.

Donderdag 11 quam Paty Key, den Capteyn Massolua beneffens diverse and're Orang Kayen met twee corkorren aen boord, waervan op d'eene een bas stond; quamen vrijpostigh over, en wierden van mij minnelijk als voren ontfangen en getracteerd, en naer eenige discoersen presenteerden zij diverse slaven aen mij te verkoopen. Ik zey dat de E.Comp. niet gewoon was, haer eens gemaekte contract te breeken of te verand'ren; ik versoght van haer niet anders, vermits d'E.Comp. tegenwoordig van eenige gecontracteerde goederen als naemlijk de langste en kortste Klymaetse bijltiens en langste swaerden niet versien was; zij wilden 't voorsz. contract maer teekenen, en 't aenstaende jaer zou haer d' E.Comp. van sulcke gereetschap, misschien meer als zij begeerden versien. Evenwel om haer niet voor 't hoeft te stooten en met hun slaven af te wijzen, nam voor om het op deze wijze met haer ook eens te probeeren. Zey dan, dat ik wel genegen was, om die slaven te koopen, maer niet anders dan voor mij; de E.Comp. hield haer aen 't gemaekte contract, waarmede zij haer geconfirmeert hadden, 't geen zij zeyden insgelycx te willen doen, maer waren te vreden ik zou ze dan voor mijn particulier koopen, en wanneer met alle de Orang Kayen te gelijk aen boord quamen, zouden zij 't contract beneffens mij onderteekenen; en dus koght ik er drie stux, waeronder twee volwassene meyden

en 1 klokke jongen voor 44½ Rd. uytkoops aen kleeden etc. Toen vroeg ik Paty Key wat voor antwoord Lakoe op 't geen hem gisteren hadde doen zeggen gegeven had, sey dat Lakoe te vreden was zijn broeder met mij te zenden, maer op deze conditie, ik zou hier twee man blijven laten, beneffens 2 à 300 Rd. aen kleeden, diese beneffens de 150 Rd. zoo lang onder haer zouden behouden tot zijn broeder op Onyn weder quam.

Geen van bey zey ik van sints te wezen; hij haddet maer te zeggen offet doen wilde of niet; ik zou, zoodra onze chaloup van Caras weder quam, Orang Kay Cabriesje halen laten, die daertoe willig en bereyt was; off hij nogh geen verzekering genoeg van mij hadde aen 150 Rd. en dry musquets. Waerop de presente Orang Kayen alle te gelijk verklaerden dat ik gelijk had, en dat Lakoe volgens zijn belofte zelve behoorde mee te gaen. Paty Key beloofde hier op rapport te brengen, en dus vertrokken zij allen te gelijk naer land, en voor zoo veel ik zien conde, te vollen vergenoeght, waerover ik bij mijn zelve al vrij meer dan zij verblijft was.

Vrijdag 12 quam den Ambonsen Anachoda met een prauw aen boord, mij aendienende dat nu gereed was om te vertrekken, waerop hem gelaste dat hij met zijn jonk hier eerst aen boord komen zoude, 't welk hij aennam te doen. Een uyt haer zijnde een Cerammer, woonagtig op Hillinamme, praesenteerde aen mij een meyt te verkoopen, waerop hij tot antwoord kreegh, dat ik die meyt wel konde, en onder d'Onyers meermaels gesien had, en dat ik hier in niet anders zien kon, dan een schenderse streek, met welk bescheyt al druylende heen sloop.

Saterdagh 13 quam de voorsz. Paty Key weder aen boord, rapporteerende dat Lakoe met zijne vrienden over 't geene hem hadde doen aenseggen gepiscairt had en was dit zijn besluyt, waarvan hij niet van sints was te veranderen :

In plaets van de geeyste 2 man en 300 Rd. aen kleeden, stont hij toe dat dit volk bij mij zou blijven, maer dan zou ik aen hem (boven 150 Rd. en 3 musquets die hij reeds ontvangen had) nog overhandigen de waerde van 500 Rd. en 2 musquets, en dan was hij geresolveert zijn broeder met mij te zenden, en zoo mij dit ook niet aenstond, ik zou maer vertrekken; onder belofte dat hij tusschen dit en 2 à 3 maenden de bewuste smeekolen zelve in Banda brengen zoude, en kon men dan verder in Banda accorderen.

Deze zake dan in overleg genomen zijnde (om geen lauger tijd te spullen) quam er vooreerst in consideratie, dat hier in voor ons tegens haer dank niets ter weerelt te doen stond. En off wij schoon al na Keffingh zonden om Kabriesje te halen (waervan hier voren geseyt is) dat het dan nog al niet seker was, dat wij hem daer vinden zouden, alsoo voornemens was naer Banda te vertrekken; en genomen hij ware gints nog te belooopen, zoo was het alweder niet zeker (vermits hem voor dato hebben afgeslagen) dat hij nu zoude willen mee gaen. Practiquen aen te wenden om Lakoe aen boord te krijgen, 't geen welligt zoude te doen zijn, wierde insgelyx ongeraden geoordeeld, vermits bij zulk geval, 't provisioneel gemaekte contract der slaven en massoya met d'Onyers, door zooveel moeyte en verdriet dus verre bragt, als dan van zelfs weder aen duygen vallen zoude.

't Geen hier in dan voor den meesten dienst van d' E.Comp. voor tegenwoordig te doen stond, oordeelde raetsaemst te wesen, overmits niet anders konde, zijn laetste presentatie onder eede aen te nemen, 't contract met d'Onyers aengegaen wedersyts door onderteekeningh te bekragtigen, en zoodra de Piesangh van Caras terug quam, aenstonts te vertrekken, te meer alsoo de stille tijd op handen was.

Sondag 14. Den heelen dagh door dood stil, met continueelen regen, sonder dat er yets anders remarquareens weerdig gepasseert was.

Maendag 15 zond ik des morgens heel vroegh den sergiant Lucas naer land, met ordre dat hij gints zoo lang zou ver-toeven, als de Orang Kay Lakoe, die ik liet verzoeken om aen boord te komen, met mij zou gesproken hebben; maer om hem Lakoe hier toe te krijgen, had den bode Kay Cilli benefieus den sergiant, nog al groote moeyte; zeggende, ik weet wel dat hij mij nu tegens mijn dank zal mee voeren en laten den sergiant in de pekkel; doch had hij zig nog eyndeling laten gezeggen. Aen boord komende was geheel perplecxt en zoo besturven, dat hij ter nood spreken kon; 't geen ik door vriendelijk spreken en een glas wijns of twee, wel haest deed cessereren; wanneer ik alle mogelijke vlijt aanwende, hij zou dog volgens zijn gedane belofte, resolveeren met ons mee te gaen, maer alles te vergeefs. Kon geen absolute antwoord verkrijgen; zey, ik zou aen land komen, en daer zouden wij met den andren spreken, hij stond er voor in zoo mij eenig ongemak ontmoete. Somma, wilde ik deze heele zaak niet verbrod zien, en 't gemaekte

contract geteekend hebben, zoo most ik er aen, waertoe dan zoo aenstonts resolveerde. Omtrent de wal komende en zoodra sij mij vernamen, hoorde geweldig veel tyfels en gommen ¹ en soodanigen gedruys, dat ik wel thien mael van siuts was weder te keeren; maer denkende aen den sergiant, kon het over mijn hart niet, zulcx voer ik er in Gods naem op toe. Aen land komende, wierd ik door een groote menigte en met veel meer eerbewijsing als voor dato ontfaugen, 't welk mij dies te grooter suspicie gaff van eenig schelmstuk voor te hebben; en naer dat ik die geprepareerde contracten aen haer vertoond, en van woord tot woord, wel thien mael vertaeld en uytgeleyt had, versogt ik dat se die beneffens mij wilden onderteekenen, 't geen al vrij ras naer hare lankzame maniere van doen geschiede. Dog den prijs op de massoy en wilde voor dees tijd nog niet deur, alsoo zij verklaerden met die van Caras, daer de massoy ten meerendeels van daen komt, over het doot slaen van Raygie Taboan, in oorlog te wezen; en na dien mij de waarheyt van dien bekent was, bleef ik er niet lang opstaen; als zijnde wel van het minste belangh; behalven dat mij nog niet bekend was hoe de zaken op Caras stouden. Al het welke dan gedaen zijnde, gaff ik aen yder negorie een extract, en doen waeren deze borsten eerst wel tevreden, versoekkende daerop voor yder negorie een vlagh, waerin des E.Comp. wapen en mijn naem geschreven stond, en ten tweede dat se jaerlycx met een à twee cor-corren naer Banda varen, en daertoe pas verkrijgen mogte; 't geen hun toestond, waerop zij mij met zulken gejuich bedankten, dat men het bijna een canonschoot ver hooren kon.

Maer doe had ik het al weer gaende met Lakoe, die dan na langh en verdrietigh piscairen, ront uyt zeyde, ik zou hem overmits zelve dus lang niet wagten wilde, twee man laten, die zou hij de smeskolen op Covejay aanwijzen, mits dat ik hem als voren ter leen nogh 2 stucx musquets, met eenig kruyt en loot verstrekken zoude, en naer dry maenden verhoopte weder in Banda te wezen; 't geen ik dan zeyde in consideratie te sullen nemen, tot de komst van onze sloep van Caras, en daer na, naer genomen afscheyt voeren wij naer ons boord, dankende God dat dezen dag zoo gelukkig gepasseert was.

Dingsdag 16 en Woensdag 17 passeerde er overmits den gestadigen regen niets van belang.

¹ Tifa's. en Gongs. Muzikinstrumenten.

Donderdag 18 depecheerde de Amboinezen hier voren meermaels gemelt, naer dat ik dit onderstaende buyten op haer pas geschreven had ¹.

En doe voer ik naer land met de verzogte twee vlaggen waerin des E.Comp. merk geschreven stond, gevende daer beneffens aen yder negorie een pas om naer Banda te mogen varen, luydende als volgt. ² En wierden doe de voorsz. vlaggen in yder negorie met zeer groote solemniteyten opgerigt; be-thoonende haer hierover zeer hoogelijk verpligt en verblijt en boden mij doen aen uyt iedere negorie een hand vol aerde, 't welk onder haer de grootste eer is die yemant doen kunnen als daer mede overgevende de heerschappie van haer land.

Dus komt men door gedult, angst, moyt en arbeyts lust,

Tot de gewenste vree op dees Barbaerse kust.

Maer doe begon Lakoe eerst te bemerken dat zijn gezag, door alle deze gedane eer aen d' E.Comp. hier ter plaetse begon te verminderen; versogt dierhalven men zou hem ook met een vlag en soodanige letteren daer ingeschreven (maer eens zoo groot) vereeren, beneffens een brief dat hij d' E.Comp. hier toe hadde gebragt. Den tolk Patty Key (welkers bedrieff dit was) insteerde insgelycx om een attestatie, dat hij hiertoe zijn best gedaen had; waerop zij beyden tot antwoord kregen, dat zij niets zoo groot konden versoekken, off 't zou haer gegeven werden, maer zijne gedane belofte omtrent de smeeholen, most eerst voortgaen.

Vrijdag 19 passeerde er niet van belang, geduurig uytziende na de komst van de Piesangh, die vrij ver boven ons vermoeden uytbleeff.

Zaterdag 20. Des avonts met den donker quam de Spieringh van Caras hier weder terugh, hebbende tot mijns herten leet, door de schenderse misleydinge van Borry, aldaer niets ter weerelt uytgerigt; onaengesien die luyden tot den handel en ons volk zeer genegen waren, 't geen ze egter door dezen ouden schelm zijn contrarie inductie niet bestaen dorsten te doen; zeggende rond uyt Borry heeft het ons verboden; alle het welke van alle de sloopofficieren en onzen tolk Jounaet verstaen hebbende, liet ik Borry beneffens zijn zoon in de boeijen sluyten en zijn komst onder de landsaten alhier zoo veel mogelijk secretereen.

¹ Niet overgenomen.

² Als voren.

Sondagh 21 voer ik met de schuyt en boot naer land ons vertrek aen de inwoonders van beyde negorijen te maken, en met een afscheyt te nemen; recommand haer zooveel mogelijk den gemaekten vrede en handel in d' E.Comp. dog trouwelijk t' onderhouden; mitsgader E.Comp. schepen in aenstaende, niet meer zoo lang op t den, maer spoedigh te depecheeren; 't geen se met stemmen alle te gelijk beloofden, en dat het geensints aequaueeren zoude; dat het ook haer schult niet en was ik tegenwoordig met geen 2 à 300 slaven vertrok, over zij van onse komst geensints waren gepraeadvertteert. Lakoe vestigde insgelycx zijn half gebrooke belofte, uytwijzen onderstaende verbintenis.

»Ik ondergeschreven Lakoe Orang Kay, woonagtig negorie Keffingh, beloove en sweere op den Alkoran, het van Mahometh en deze mijne onderteekeningh, dat ik met beh varen, tussen dit en 2 à 3 maanden aen den heer Gouverneur in Banda zal vertoonen en overhandigen, zoodanige sner als ik aen den Opperkoopman Monsieur Johannes Keyts te belooft had, en waerop ik reeds 150 Rd. aen kleeden, dry quets en een vlag ontfangen hebbe. Mitsgaders dat ik mij op Onyn allesints zoodanig ten dienste der E.Comp. ged zal, als een getrouwe onderdaen derselver toestaet en bet en dat alles op verbeurte van mijn lijf en leven.

Nova Gunea in de negorie Fataga den 21 Aug. C stont, was geteekend met Moorse characters door de van Lakoe; ter zyde stondt, ons present A. Dirrik met Moorse characters Joumaet.

En daer mee, naer veel eerbewijsinge van affectie, ons afscheyd en voeren na boord.

Maendag 22 quam Paty Key 's morgens heel vroeg aen versoeckende uyt den naem van Lakoe en voor hem selve mael zeer ernstelijk om de voorz. vlag en attestatie, 't ik na waerheid niet anders dan op volgender manier doen kon

Dingsdag 23. Gingen onder zeyl, met voornemen om in passant aen te loopen en de Spieringh dus langh bij houden, als wij gissing maekte, dat het laetste schip no loopen konde, omme den E. Heer Gouverneur inmers zoo 't lyk was, van ons verrigten aldaer insgelijcx kennis te doen he

¹ Niet overgenomen.

Beechryvinge van 't Landschap Onyn, op Nova Gunca.

Deze hoek houd ik te wezen een eyland, gesepareert van de vaste wal, alhoewel ik het niet zeker ondervonden hebbe, nog zulx in geene kaarten staet aengeteeckent; want (aen de N. O. kant ziet men een tamelijke opening en daertegens over de vaste kust, die men van de Zuydzijde insgelycx bekennen kan; zijnde tusschen de Noordelijkste naeste hoek van Batoe Poety en Z. W. hoek van Ony, een besondere schoone groote inboght, wel 5 mijlen diep en 2 mijlen wijd. Om het zelve pertinentelijk te laten onderzoeken, had ik op ons arrivement alhier de Piesangh uytgesonden, gelijk zulx onder dato 3 deses hier voren geannoteert is; maer zoodra d'Onyers door de Keffingen hier toe opgewekt zijnde, dit vernamen, betoonden zij haer hier over misnoeght te wezen, en oversulx bleef dit agterweegh, om hun geen de minste argwaen te geven. Hier is overal seer schoone ankergrond, zelfs tot 2 à 3 mijlen buyten den wal; ter plaetse daer wij hier aen de Oostkant van P. Aes, dus lang gelegen hebben, hadden voor de middag geduurig moy wer; maer 's namiddags wierd het landt telkens met geweldige sware dampen overdekt, 't welk dan ordinaer een swaren regen veroorzaekte.

't Landt in sikh selven, voor soo veel 't sig van buyten vertoond, is woest en wilt, overmits het weynig of niet besayt nog betuynt werd, en op veel plaetsen zeer steyl en klipbig; hebbende van sig selven seer weynig vruchtdragende boomen. De voornaemste die ik daer vernomen hebbe, zijn zeker slag van noten, den muscaten niet ongelijk, dog wat langer van correl, dikker van bast, en veel grooter van bladen; de schors heeft geen gelijkenis naer d'ordinaire nooteboom, zijnde zeer ruygh en bultaghtig. De bladen gevreven zijnde, hebben ook op verrenna zoodanigen kragt niet; de gedaente der foely is zeer dun, en geelachtigh, hebbende eenigermaten de reuk van goede foely; dog niet isser dat de Bandase noten soo na komt, dan de smaak der noten selver. Van deese slag van boomen isser hier niet meer dan 1 à 2; immers zoo als ik hier met alle mogelijke vlijt niet anders heb vernemen kunnen. Den tweeden is den massoy en den derden den kanariboom, buyten dat weet ik niet dat er eenige als wilde zijn; doch ijzerhout valt hier in overvloed, en buyten twijfel ook Lingoa boomen; doch die geven geen eetbare vruchten. De boschagien zijn vervult van allerlei

gevogelte, makende den geheelen dag zulcken zeltzamen en wonderbaerlijken geluyt datet niet te seggen is. Goet water is er allesints aan de stranden in overvloet te bekomen. 't Klimaet is hier niet zeer getempert, maer veelyts disigh en dampigh; oversulx moet men sig hier wel wagten om des nagts buyten in de lught te slapen, 't geen ons hier, mits de bekrompenheyt binnen scheepsboort, al veel ziek volk veroirsaeke.

't Volk is van gestalte, natuure en ommegank immers zoo veel men daervan kan oirdeelen, zoodanig als hiervooren onder dato 22 Julij van Raygie Jeef geseyt is; en onder den naem van vrye luyden zijn ze absolute slaven van de Keffingers en Gorammers, die met haer omspringen zoo als haer goet dunkt.

De voornaemste Orang Kayen op Ony, zijn twee, den eersten heeft sijn residentie in de negorij Fatagas ¹ genaemt Massaloea, zijnde een der zeven soonen van Raygie Tabouan die nu omtrent 10 jaar verleden, door die van Caras beneffens wel 2 à 300 van sijn volk, dootgeslagen is, en waer over zij met den and'ren nog niet verdragen zijn. Van de voorsz. zeven zoonen levender nogh vijf, met name Massaloea, Bau, Boka, Lourisa en Manokpatyn; d'overledene waren Mannakaloea en Karoeffa, die na den and'ren als eerstgeborenen geregeert hebben.

Den tweeden Orang Kay genaemt Jeef heeft sijn woonplaets in de negorij Fataga ², omtrent een musquetsschoot van den and'ren gelegen; desens moeder is geweest een suster van Raygie Tabouan, en heeft sig nu de suster van Massaloea, zijnde sijn nigt, tot een vrouw genomen; en alsulx werd hij van zijns moeders wege gerekent uyt het geslagt van Tabouan. Sijn vaders naem werd niet gemelt, ter oirsaeke dat hij van geen voornaem geslagt herkomstig was. Deser beyder magt en autoriteyt is van geen belang, overmits haer onervarentheit en jonkheyt; oversulx werden tot nog toe alle hare saeken van eenig belang beslegt door de voornaemste en outste Orang Kayen, die vele zijn en waeromtrent de Keffingers de voorrangh en alhoewel bedektelijk, nogtans het geheele bestier sinisterlijk aen haer weten te behouden. Haer bedrijf bestaet ten principale in den handel met slaven en massoya, maer den gemeenen man moet vissen willen se eeten; correspondeeren en varen wel naer Goram, Keffing en ook Zuyt en Noortwaerts hier om her.

¹ Fataga. De spelling der namen van deze beide negorijen verschillen in het M. S. zeer weinig; zie de noot op blz. 97.

² Niet op de kaart.

Haer geweer zijn swaerden van diverse slagh, pijlen, bogen, lansen en korte pieken met weerhaken.

Woensdag 24. De wint uyt den . . . hand met slappe koelte, zulx dat wij seer weynig avanceeren konde; tegens den avond voer ik aen de Spieringh om de twee Teeuweresen wegens 't bedrijf van Borry op Caras te examineeren; luydende hunne verklaringen als volgt: ¹

Donderdag 25. Dreven nog al in stilte, maer wierden door de stroomen, als of wij met een brave coelte geseylt hadden Zuytwaerts opgetrokken.

Vrijdag 26. Omtrent de middernagt quamen tusschen de eylanden van Caras ten anker op 34 vadem zantgront.

Zaterdag 27 's morgens met het opgaen van de son, ligten ons anker, en liepen om de Westkant van 't binnenste eyland op 25 vademen goede sandtgrond ten anker; zijde hier allesints, al was het voor duysent schepen, de schoonste rhee die men zoude kunnen wenschen, en daarom met regt desen naem wel voeren magh:

Heer Rykloffs ² Bay
die is soo fray
als men oyt vandt
bij eenig landt.

Vertoonende zig het vaste land niet anders dan ons lieve vaderland, behalven dat de N. en Z. hoekken zeer hoog zijn. 's Voormiddags zagen een vaartuygh van 't eyland Caras naer Batour oversteken, 'tgeen wij gisten het tweede jonk van Borry te wesen; zond het bootje van de Spieringh en de Piesangh daer na toe, om 't selve hier te brengen. Maer wederkomende was het een vaertuig van de Raygie, daer hij zelfs beneffens meer and're in zat; quam zeer vrymoedig bij ons over, en wierd hij beueffens de zijne van ons vriendelijk onthaeld; en naer eenige voorgaende discoursen, zey ik hem dat wij nu hier gekomen waren, om met haer een eeuwige vrede te maken, en wegens den massoy en and're waren die ze ons zouden willen verkopen een vast verbond op te rigten; 't geen hij verklaerde hem zeer aengenaem te wesen. Vroegen hem weder, na dien nu hier maer 7 á 8 dagen vermeenden te blijven, of hij gedurende dien tijt wel raet wist om ons van een goede parthij massoy te

¹ Niet overgenomen.

² Genoemd naar den Goeverneur-Generaal van Goens. Op de kaart als voren Telok Sebekor en Sebakor of Ryckloff van Goens Baai.

versien; of hier ook geen diergelijke noten als op Ony te krijgen waren, en ten derde of er wel yemandt van sijn volk met ons naer Covegay zoude willen varen; waerop hij repliceerde dat hij morgen ogtent daerover pisciaeren wilde, en ons op alle pertinentelijk rapport doen, en daarmede vertrokken zij naer huys.

Sondag 28 was het den heelen dag vuyl en regenagtig weer, zoodat de voorz. Orang Kayen niet wel en konden aen boord komen, en dus liep desen dag vrugteloos te niet.

Maendag 29 quam den voorz. Orang Kay, welkers naem was Moffon, beneffens veel and're vaertuygen aen boort, medebren- gende een riet sagueer en weynig boontjes, die ze aen ons volk voor out linnen verkogten.

Moffon bragt ook aen boord zijn moeder, zijnde een leekig¹ out wijf, die my tot een praesent vereerde met omtrent $\frac{1}{4}$ kilo groene tabak, 2 á 3 handen vol rijs en 1 groote oebi. Doe vroeg ik haer off ze nu met den and'ren belangende mijn voor- stel gesproken hadden, antwoorden van ja, en naemlijk op het eerste, dat ze zeer genegen waren een geduursamen vrede en contract wegens den massoy handel met d'E.Comp. op te rigten. Item dat ze in den tijt van 7 á 8 dagen geen raet wisten om een bos massoy van 't vaste land voor ons te halen; te meer alsoo haer dit door Borry wel striktelijk verboden was; maer zoo wij nog 15 á 16 dagen daarna wagten wilden, zouden ze haer best doen, om ons van een goede quantiteyt te versien. Dat er van dat slag noten waerna gevraegt had, wel eenige te krijgen waren en dat ze ons eerstdaegs met een tak zouden versien. Maer op het laetste verklaerden zij dat er niemand ge- negen was, om met ons naer Covegay te vertrekken, alzoo zij met haer eygen vaertuygen daer nauwlyx varen dorsten; over- mits de brutaelheyt van dat volk, die se ons waerschouden dat geensints te vertrouwen waren; en aldus eens ront gedron- ken hebbende, vertrokken zij naer land, onder belofte alle d'Orang Kayen te doen waerschouwen, en zoo dra mogelijk met den and'ren weer aen boord te komen.

Dingsdag 30 voer ik met schuyt en boot naer land, om den Raygie tot het volbrengen zijner belofte te animeeren; vonden hem op de strand by zijn volk zitten te praten, zeggende dat hij allerwegens boden uytgesonden had, om de Orang Kayen

---

¹ Leelijk?

bij den and'ren te roepen, waarvan er een gaende naar Caras, ons ontmoet was.

En naer eenige discoursen en vriendelyke bejegeningh vertrokken weder naer boord; alsoo ons gerapporteert wierd, dat er een Orang Kay van Cany aen boord gekomen was en na mij zat te wagten. Aen boord gekomen zijnde, was het den Orang Kay Biasse, die mij vereerde met een stukje zeer goede massoy en een grooten tak van de bewuste notenboom, waeraen er nog wel 20 hingen, dog geen volwassen om bewaert te kunnen worden, sijnde even dezelve slag als die op Ony bevonden hebben; beschonken hem voor dese zijnen dienst met een vergult Tonquins Pinang talantie, en daarmede vertrok hij met sijn prauwen weder naer huys.

Des avonds gaff ik schipper Cornelis ¹ ordre om hem klaer te maken tegen morgen avond van hier naar Banda te vertrekken.

Woensdag ult. quamen alle de Orang Kayen aen boord, en naer eenige voorgaende discoursen ley ik haer voor dit ondergeschreven contract ².

Waarmede zij haer, naer dat ze daarover nog wel een uur gepiscairt hadden, confirmeerden, en al sulcx wierden er twee brieven geteekent en bij haer beswooren, waarvan zij er een behielden. Vereerden haer doe met dry Princevlaggen, zijnde voor yder negorie een; al het welke doe met drij eerschooten bevestigt wierd; betoonende haer hierover allesints vernoegt en grootelijks verblijft te wesen; en daarmede naer een vriendelijk genomen afscheyt vertrok een yder sijn weegs.

Des avonts depecheerde de Spieringh met de volgende papieren naar Banda ³.

Beschryvinge van den heer Rijkloffs Bay.

Dese plaets leggende op de breete van 3 gr. 26 minuten, is een seer groote en schoone inbogt, waarvan de binnenkant van de vaste kust haer allesints vertoond zeer laeg en vlak land te wesen, dog de N. W. en Z. Oosthoeken zijn zeer hooge bergen. Hier verstond ik dat de Onyze jurisdictie, 't geen bij

¹ de Vlaming, van de Spieringh.

² Zie bijlage c.

³ De brief, aan den Gouverneur Quaelberg geschreven, {behelst een verslag van sijn wedervaren tot dezen dag met eenige bijlagen.

haer verstaen werd bij de woorden Mengowan Sosolot, haer uytstreckte tot de voorsz. N. W. hoek, 't gebiet deser eylanders tusschen de voorsz. hoeken; zijnde alsulx over de voorsz. bogt, en dat van Covegay aen de Z. O. hoek eerst zijn begin nam.

De eylanden leggende in dese bogt, die bewoond en geteld werden zijn drie, te weten Cani, Ratour en Caras; zijnde versien van diverse eetbare vrugten, als klappers, canary, waeuwen, oby, piesang; boontjes die seer goet zijn, roode rijs, en de stranden overvloedig van vis. Timmerhout moet hier ook geen gebrek zijn, 't geen men vernemen kon uyt haer groote prauwen, die al veele uyt een stuk gemaekt waren; dog yserhout heb ik er zeer veel gesien.

T'scheen ons toe dat et op deze eylanden geen ongesont nog quaet wonen was, als werdende aen d'eene zijde door de zee-wind en aen d'andre door den soeten lantwind van de vaste kust doorwaeyt.

't Volk is van statuur, gedaente en ommegank, die van Ony niet ongelijk, dog niet zoo gepoliseert, nog gesleepeu, maer veel onnoselder, 't geen wel te gelooven is; dan ontstaet door de weynige corespondentie die se houden met vreemde natie, ja ook niet met haere gebueren; daer beneffens staen se hier alom, en bij name aen de Onyze kant niet al te wel, over het dootslaen van Raygie Tabouan en de zijnen; daertoe zij volgens verhael van Raygie Moffon, niet wel ongelijk hebben gehad, als zoude Raygie Tabouan daer veeltijds haere wijven ontnomen en geschoffeert hebben. Ja sey Moffon zelve, hij (de noterende Tabouan) heeft ook bij mijn wijff geslapeu, en zijn slaef par force bij mijn dogter. Zijn onder den anderen, ja ook omtrent en tegens ons van zeer goet vertrouwen; 't geen men bespeuren kan uyt haerlieder vrijpostigheyt, werpende haer pijlen en boogen en houwers in hun prauwen daerheenen, en quamen met het bloote lichaem soo bij ons over; ons volk die branthout hakten, liep hier ook allesints in 't bosch om vogels te schieten, die ze zeer vlijtig opsogten en aenweseu.

Geen naemwaerdige godtsdienst hebben bij haer vernomen, als syude nog Heydenen; Moffon droegh zijn Teraphium altoos bij zig; zijnde een witte doorsigtige steen, bijna of het cristal ware geweest, hebbende ongeveer de groote van een kindervuyst, en aen d'eene hoek een root en een groen streptie. Item nog een stukje geel blinckende steen, 't geen zig bijna verthoonde

als off er eenig mineraal in vermengt ware geweest. Deze twee steenen wierden van desen Moffon grootelyx-ge-eert en aengebeden.

De voornaemste Orang Kayen zyn dese Biasse en Ratrotti van Cani, Mouffon en Kourey van Batour, mitsgaders Galrotti en Cappitain van Caras; doch Moffon scheen onder haer wel 't meeste geagt en ge-eert te wesen.

Varen nergens (zoo veel vernemen kon) dan op Covegay; geneerende haer eeneljk met menschenroverij, plantagie en vischerij, diese meesterlijk weten te steken, alsoo geen vislijnen bij haer gesien hebben.

Donderdag. September Primo. Na dat wij ons dan van water en brandhout hadden versien, ligten ons anker en gingen onder zeyl, raekten dien avondt tusschen Caras en Cani nog in zee.

Vrydag 2. Hadden de voorsz. Z.-Oosthoek van Covegay op zij, 't was doot stil en liep de stroom zeer hard om de Zuyt; maer 'smiddags begon het hard uit de Z. Oosten te wayen, zoodat wij genootsaeckt wierden de marzeyls in te nemen; maer de Piesangh most veeltijts zonder zeijl bijleggen. 'Savonts peylden de hooge Westhoek van Covegay N. O. ten N. en N. O., schaers 3 mijlen van ons, liepen voorts den heelen nagt met de onderzeylen Z.waerts over.

Zaterdag 3. Weer en wint als voren, zagen geen land meer, leydent doe weer om de O. N. O. naer de wal toe, die wij omtrent den middag te zien quamen, wanneer bevonden zeer veel verloren te hebben. Item dat wij door dit hard seylen vrij lek geworden waren, waerover die van de Piesangh insgelyx zeer klaegden; roepende zoo zij nog lang dus zeylen mosten, dat et met pompen en baleyen qualyk meer konden gaende houden. Over sulx resolveerden om weder na Caras op te douwen en beter weer af te wagten. Dog komende onder de voorsz. hoek, wierd het schieljk heel stil, en in 't laetste van de platvoet ¹ kregen een moy luchtjen nyt den N. N. O., dus wierden hier door van resolutie verandert en liepen weer Z. O. aen, maer konden egter zeer weynig avanceeren, mits de sware zee die er geduurig op de bough quam aenrollen,

Sondag 4. 's Morgens peylden de W.hoek N. O. $\frac{1}{2}$ N. en de Oosthoek van Covegay Z. O. $\frac{1}{2}$ Z. van ons, zynde doot stil. Sonden onse zeylmaker aen de Piesangh, om zyn groot zeyl te repareren, 't geen met de jongste wint al vrij ontramponceert

¹ 's Avonds tusschen 6 en 8 uur.

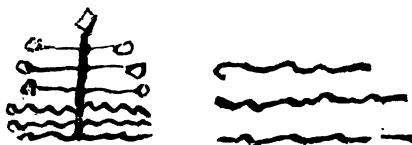
was geworden. Des middags kregen op nieu een ruyge koelte, leydent al over en weer, met weynig avantagie; dog kregen 's nagts een moy lughtjen uyt den O. Z. O. waarmede nog een brave gank deden, zulx dat wij des

Maendags 5, de Oosthoek van Covegay O. Z. O. van ons hadden, zijnde naer gissing, twee mijlen buyten de wal. Op desen hoek van 't land scheen het ons toe dat bequame inbogten waren, daer men voor een keer wel zoude kunnen ten anker komen ten eynde wij aldaer na onse bekomene lekke zoeken mogten. Waer omtrent gekomen zijnde, hadden Z. Oostwaerts van ons wel 6 à 7 eylandtjes, liepen soo tusschen de vaste wal en de eylandtjes door hebbende dan 50, 40, 30, 28 en zoo voorts tot 10 à 12 vademen, dan klippige en dan weer goede grond, tot dat wij ons bevonden te wesen, in een bay wel ruym 2 mylen diep en $\frac{3}{4}$ breed, waerin men tot agter tegens het eynde loopen magh. Tegens den avond vertoonden haer omtrent een canonschoot van ons, drij prauwen met volk, die geweldig riepen en wenkten wij zouden bij haer aen land komen; waerop den tolk met de schuyt, die wel bemant en van geweer versien was, na hun toesont; vertoonende haer een Tambou swaert, coralen en een stuk linnen, zij zouden ons daervoor verkoopen 't geen zij hadden; maer 't zij dat ze onsen tolk niet verstaen konden of dat ze bekommert waren voor eenig bedrog, en weet ik niet; somma vertrokken tegens den donker zonder yets verder te verrigten weder na huys, roepende niet anders dan massoya tambako!! en dat zoo lang als men haer zien kon.

Dingsdag 6 quamen deze quanten 'smorgens heel vroeg al wederom, en waerop de schuyt weer gintswaerts voer; laten de haer beschenken met een bos coralen, 1 parrang, een goeden bak vol rijs met suyker, en een lapjen Gunees van $\frac{1}{2}$ vaen langh: 't geen haer in een kleen prauwtje, dat se de onse met een handvol tabak hadden toegeschoven, overhandigt werd. D'ouden tolk verstoute sich eyndelijk en ging bij haer aen land, snijdende hem aenstonts een kleen sneetje in den arm, waer aen zij een voor een het bloet quamen uytzuugen. Inagelycx d'ouden Joumaet wederom, op haer begeerte aen haer alleen, zulx dat hij ze nog soo veer bragt, dat een uyt haer in stee van haer aen boord zou varen; dog aen de schuyt komende, en dat misschien eenige waren al te gewillig om hem de handt toe ryeken, meende dat ze hem vatten wilde, week weder teru

en zeyden wij zouden bij haer in de negorij komen Waerop ik aenstonts met de Piesangh en de schuyt wel 1½ myl innewaert aenvoer, tot dat wij dicht voor haer woonplaets ten anker quamen; voer doe verder met de schuyt zoo dicht bij de strand, dat wij den and'ren bequamelijk spreken konden. Maer zij insteerden als vooren, wij zouden aen land komen, daertoe ik niet veel zin had, en doe ik zag dat er dog niet anders met in te doen was, voeren wij voort tot het eynde van de bay, wanneer wij ons schip te nauwernoot meer sien konden: en dus visiteerden wij alle de hoeken en gaten, waeronder in eenige wel een groot getal schepen, sonder ankers of touwen, zoo wel zouden hebben kunnen leggen als op Batavia binnen de revier.

Voeren ook voorbij een klip op welkers kant diverse doots-hoofden geset stonden, en een beelt hebbende de gedaente van een mensch tot de schouders, leggende daer beneffens een schilt en meer and're gereetschappen. Obk stonden er daeromtrent tegens de klippen diverse characters, gelyk als met root kryt geschreven, zijnde daer omtrent van dese gedaente:

En aldus voortvarende roeyden voor ons schip over, aen d'and're zijde, alwaer een revier van boven uyt het gebergte quam afstorten, dat men wel 2 á 3 mijlen ver in zee als een wit laken zien kon. Meenden ons hier wat te gaen verfrissen, maer 't was onmogelijk om er op de verte van een pistoolschoot bij te komen, vertoonende zig het gespat van 't water als een swaren damp off dikke mist, zijnde allesints verwonderensweerdig om te zien. Dog daeromtrent vonden nog diverse and're kleene reviertjens, die onder de steenen quamen uitziepen en waer aen wij onsen dorst wel lessen konden. Deze bay legt omtrent 12 mylen Z. en Z.Z.O. van heer Ryckloffs-bay, die wij om zijn uytstekende schoonheyt en accomodatie vereerden met den naem van Heer Speelmans Bay ¹.

¹ Cornelis Speelman, destijds Directe ur-Generaal.

Dees bay door Godes hand en wijsheyt hier gewraght,
 Heeft ons veel ogenlust, en wonder toegebracht,
 En water zoet als melk, voor menig dorstig hert
 die na Neptuyn vermoyt, hier ingedreven wert.

En nadat wij ons van goet drinkwater naer wensch versien hadden, gingen 's anderen daegs tegen den avond, zijnde

Woensdag 7 onder zeyl, maer mosten ons mits de slappe koelte, door de schuyt laten bougseeren.

Donderdag 8 peylden des morgens de Oosthoek van 't land, O. ten N. omtrent 4 mijlen van ons, zijnde ongeveer 2 mijlen buyten de wal. De wint O. de koers Z.Z.O. hadden 's middags de Zuyderbreete van 4 gr. en 15 minuten; leydent dan t'zee en dan weer landwaert over, naer dat de stroom ons bougen wilde, dog alles niet sobre avantagie.

Vrydags. 9 's Morgens wierd dese hoek van 't land N.O. omtrent 9 mijlen en Wesels eylant N.O. ten O. $\frac{1}{4}$ O. 5 mijlen van ons gepeylt. De wint O. met tamelijke koelte, donkre lucht en buijch weer, en overmits de stroom ons hart tegen was, liepen tot omtrent $\frac{1}{2}$ mijl buyten de wal, daar wij op 28 vademen zandgrond ten anker quamen; des avonds wierd de son 1 gr. benoorden 't Westen gepeylt en bevonden 4 gr. 16 m. Noort Oosteringe.

Saterdagh 10. Met sonsopganh peylden 't Wesels eylant O.N.O. 4 mijlen van ons, en de N.O. hoek van Covegay N.O. ende dry klippen der Vleermuysen ¹ N. $\frac{1}{2}$ W. 1 mijl; de wint Z.O. ten O. en O.Z.O. de koers N.O., wesende ongeveer 1 en een halve mijl buyten de wal. Des middags liet de Piesangh de wimpel van zijn agter vlaggestok wayen, en wendent daerop zoo datelijk naer ons toe; rapporteerende dat hij zoo even een groote bank, strekkende van de Vleermuysen Z.O. waert, vernomen had, oversulx wierden wij insgelijcx genoodsaekt om het seewaerts overteleggen. Doch de stroomen zetten ons in 2 á 3 glasen soo geweldigh terug, dat wij onse voorendaegse plaets wel haest weder voorbij zouden gedreven hebben; en dus leydent weder over naer de wal; liepen over de Piesangsbanken heen, zijnde niet anders dan de schaduwe der zonne geweest, en quamen door dit misverstand beneden de Vleermuysen ten anker op 28 vadem zandtgrond, -daer wy anders met onse eerste gang wel 2 mijlen zouden hebben kunnen boven zeylen. Zond de

¹ Deze komen voor op de kaart No 485 R. Archief.

Picsangh aenstonts heenen met onzen onderstuurman, om zeker eylantie dat agter ons lagh te belooden, om of het hier hadde willen haperen, daer agter te vlngten; maer omtrent 1 á 1½ canonschoot landwaerts geseylt sijnde, quam hij weder, rapporteerende dat ze van 15 vademen op 17 á 18 voeten grond geworpen en twee looden teffens verlooren hadden. Dus lagen wij hier met groot perykel om ons scheepje te verliezen, dog God gaf dat de wind nog voor den donker uyt de Oostelyker hand schoot, waermede wij knaphandigh ons anker op en onder zeyl gingen; en dus raekten wij, de Heere zij gedantk, dit gevaer voorbij, zijnde reeds al een streng van ons touw afgevijlt.

Sondagh 11 liep de wind 's morgens heel vroeg van 't Oosten naer 't Zuyt Oosten; zagen geen land, leydent doen weder N. O. over na en langs de wal. Omtrent de middag kregen het Wesels eyland weder in 't gezigt N. O. ten O. en de N.O. hoek N.N.O. omtrent 5 mijlen van ons; de koers Oost met disige dampige lucht. Tegens den avond quamen onder d° eyland op 12 vademen goede zandgrond ten anker, hebbende wel 1½ mijl buyten de wal op 50, 40, 30, 20 en soo voorts bij vamen opgaende, grond geworpen.

Maendagh 12 was het doot stil, en voeren met onse sloep naer land, allerwegen op en neder zoekende of men geen menschen kon zien ofte te spreken komen, maer te vergeefs; dog een van de soldaten een weynig van ons afgedwaelt zijnde, quam bij twee hutjens, daer uyt hij seer schielijk een man hadde sien opspringen en de vlugt nemen; gingen daerop met alle man naer toe, en onzen tolk riep zoo veel hij moght, maer kreegh tot mijn hartelijk leetwezen geen gehoor nog antwoord.

Dit eyland zijnde wel 15 á 16 mijlen in 't rond, is een seer plaisante verversplaets, alwaer men zeer bequamelijk kan ankeren en waterhalen, als zijnde op veel plaetsen van zeer schoone revieren verrijkt, hebbende zeer veel gevogelte en overvloed van vis, van welke beyde wij met kleijne moeyte een goede preuf namen. Tegens den middagh verzeylden wij van hier langs de wal op 7, 8, 9, 10, 11, 12 vademen aen de N.W. hoek van d° eyland, alwaer op 12 vademen weder ten anker quamen. Hier gingen nogmael aen land, en liepen een groot stuk weegs langs de strand, vernamen wel ongemeene groote voetstappen en ook een gebraden schilpad, maer geen menschen; dus voeren tegens den avond al weder troosteloos naar boord,

Dingsdag 13. 's Voormiddags omtrent acht uren gingen van hier weder onder zeyl, de wint O. en O. ten Z. met labber koelte, zijnde de strekkinge van de dry Oostelijkste eylanden N.N.O.; leggende het eerste wel dry mijlen gesepareert van de N.W. hoek van 't Wesels eyland, ende de dry Westelyksche haer strekkinge van de hoek N. omtrent $1\frac{2}{3}$ myl. Liepen op der wijte tusschen en 't naest aen de voorz. eylanden en de vaste kust door, 't geen ongeveer 2 mijlen wijt is. Bevonden hier overal seer vlak, en bisonder op sommige plaetsen wat na de voorz. eylanden, te weten van 30 tot $2\frac{1}{2}$ vadem, zant en waesagtige grond. Tegens den avond waren de voorz. vlakke gepasseerd, hebbende als doen de Oosthoek van 't Wesels eyland Z.O. ten Z. omtrent seven mijlen en het Oostelijkste der voorz. ses eylanden Z.O. $\frac{1}{2}$ O. twee mijlen van ons, als doen ruym twee mijlen buyten de vaste kust, die hier in dese bogt zeer laeg en vlak is; de vloet neemt hier haren loop om de West. In 't vierde (glas) van de eerste wagt kregen de stroom hard tegen, en quamen derhalven ten anker op 13 vademen stekgrond; zijnde een wakkere koelte en een plat lager, al zulx dat wij desen nagt met geen vermaek doorbragten.

Woensdag. 14 's Morgens met sonsopgank zagen wij land in 't O.N.O. van ons, 't geen wij gisten volgens de kaart de N.O. hoek van de Moordenaers revier te wesen. Ligten ons anker en liepen naer ouder gewoonte bij de wint over daer na toe; de wint Z.O. met tamelijke koelte, hebbende doorgaens 13, 12, $9\frac{1}{2}$, 18 en 23 vademen overal stekgrond, dog wanneer men 't hooge land begint te naken diepen de gronden. Tegens den avond quamen onder de wal, en liepen onder 't West eynde van zeker eyland, leggende voor aen de mond van dezen inbogt; strekkende zig van de hoek een sandrif ongeveer $\frac{2}{3}$ mijl binnenwaerts, waeromtrent op 23 vademen stekgrond ten anker quamen. Voeren aenstonts op de rif, vonden veel oesters, hebbende de gedaente van peereloesters, maer den tijt liet ons niet toe om hier langer na te zoeken, alsoo wij graeg het eyland daer de smeekolen vallen en de revier daer den berugten tin is, voor ons vertrek naer Arouw nog besoekken wilde.

Donderdag 15 voer ik 's morgens heel vroeg, met de Piesangh en onse schuyt bochtwaert in, om te vernemen of men daer geen menschen konde belooppen, en ook of dit de Moordenaers revier was of niet, quamen tegen den middagh tot omtrent 2 mijlen aen 't eynde, hebbende meest doorgaens de wijte van 2 en

diepte, N.O. ten N. en N.N.O. 6 á 7 mijlen; bevonden allereen goede stekgrond op 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17 en 18 vademen, maer geen water nog menschen. Vernamen zeer veel vin- of walvisschen en verveerlijke groote hayen, en quamen 's avonts weder aen boord.

Deze bogt als zijnde nogh onbekent, gaven wy den naem van heer Quaalberghs Bay. ¹

Dees bogt nog onbenoempt, en voor yder blint,

Geeft oesters abundant, waerin men peerels vint.

Vrydag 16. 's Morgens het luchtjen landelijk, uit den O.N.O. **ligten** ons anker, en gingen onder zeyl, dog alles met zeer **verdrietige** avantage. Weynig naer den middagh vernamen hier een groote Orangbay of Korcorre, gedurig wenkende met een **nit** vaentje; daerop quam de Piesangh, dicht agter ons omloopende, en zey den stierman, die dicht onder de wal gewent was, dat hij **n** 't Maleys van de klippen had hooren roepen Merriho **ih** ² en ook eenige huysjes gezien had. Hier op ging ik in **te** Piesangh over, en voer gintswaerts daer 't geroep gehoord **wa**: spraken met onse tolk uyt 't bosch en van de klippen, **z**onder dat men haer als nu en dan met een swenk ter nauwer- **no**ot zien konde, in prompte Ceramse tale, en begeerden wij **s**ouden bij haer aen land komen, waertoe ik zoo plotselijk niet **v**erstaen konde Doe versogten zij, wij zouden dan van hier, nog een weynig voorwaerts heeu varen, naer haer negorie, alwaar zij ons morgen nader spreken wilden, 't geen aennamen te doen en voeren zij met haer vaartuygen dicht onder de wal voor ons uyt.

Weder aen boord gekomen zijnde, wierd mij door een onzer soldaten, een peereltje ter hand gesteld 't geen hij zey in een oester van 't voorsz. rif gevonden te hebben. 's Avonts met den doncker quamen dicht onder de wal ten anker, overmits de stroom ons hart tegen liep.

Zaterdag 17. Quamen 's voormiddags omtrent 9 uiren voor de negorie die gelijk het eylant insgelycx Nametotte genaemt is, alwaer de Cerammers jaerlycx zeer sterk komen handelen. Zoodra was 't anker hier niet in den grond, of quamen de inwoonders zeer vrijpostig aan boord, betoonende haer soo 't scheen over onse komst seer verblijt te wesen. Gaven haer den

¹ Destijds Gouverneur van Banda. In den Atlas van kaarten over N. G. behoorende bij de Beschr. van de Expeditie in 1858 verkeerdelijk Speelmans-Baai genoemd.

² Marikoe = Kom hier?

buyk vol rys, gemengt met swarte suiker, 't geen zij zeer beestachtig met volle vuysten in den mont wierpen, even of ze verhongert waren. Beschonken haer verder met 3 Taubokse swaerden, drie putze rauwe rys, 4 vadem koperdraet, 12 do vislijnen en 1 pompe mes?; mits couditie dat zij ons dat eyland daer de smeeke vallen aanwijzen zouden. Waerop repliceerden dat ze daer wel genegen, maer als nog van onse opregte vriendschap niet versekert waren. Waerop onsen tolk Joumat met Borry t'haerd begeerte aen land gingen; en na dat zij met den and'ren hare wyse bloet gedronken, en aldus den vrede gesloten hadde resolveerden zij s'anderen daegs 'smorgens met onse sloep vertrekken tot het aanwijzen van de koolen. Waerover ik wij allen niet weynig verblijt waren, te meer alsoo zij aen mij 2 à 3 kleene stukjens hadden vertoond, waer uyt genoegsaem versekert was, dat se hieromtrent en gelijk zij zelf verklaerden, op een eyland daer geen menschen waren, wese moste, 't geen met het seggen van Lakoe accordeerde.

Sondag 18. Met het lemieren van den dag waren doende om een weynig nader onder de wal te korten, en het jagtje hierdoor sooveel mogelijk gedurende mijn afwesen op een goede rhee te brengen, wanneer stierman Goosen bij mij aen boord quam, zeggende dat zijn water ten naesten bij geconsumeert was, en overzulx genootsaekt, om (na) ander uyt te sien. Item dat Borry hem verhaeld had, dat er aen land een goede put was, die Borry praesenteerde aen te wysen. 'K seij dat ik er niet tegen had, als hij maer goede toesigt nam, en naer gewoonte sijn schuytje wel bemande, zulx dat er geen ongeluk geschiede, daervoor hij verklaerde geensints becommert te wesen. Maer elendig, die goede man, door al te grooten, ja dwasen vertrouwen, begeeft zig van sijn boord af na land, zonder eenig het minste geweer, zelfs tegens de vermaninge van den corporael, die ik daegs te voren, omdat hij al te dicht aen land gevaren was, in presentie van de Goosen, wel heftig gereprocheert had. Aen land gekomen zijnde, wierden beleefdelyk (dog verraderlyk) van haer ontfangen, en gingen zoo t'samen na de gedagte put, dog waren geen vijftigh schreden van de strand, of men hoorde een vreeselyk getier help, help! Daerop aenstonds diverse canonschooten wierden gelost, waardoor die bloetschelman de vlugt namen, en de overigen die in 't leven en in 't water geretireert waren, verlieten. En voer ik ijlings met alle de militairen naer de Piesangh, en beneffens de schuyt

tot dicht aen de strand, en voorts met de schuyt aen land, alwaer er nog vier van ons volk met doodelijke quetsuren, de schuyt te gemoet liepen; zijnde stierman Goosen, Danielsen de Roos, Joost Theunissen van Koortrijk, corporael, Arent Sandertsen van Kloosterley, soldaet. en sooals wij niet anders praesumeeren konden ook Borry, reeds al doot geslagen, de hoofden afgehakt en moedernaekt uytgetrokken. Den sergiant tradt met 16 soldaten onder 't faveur van ons canon aen land en cerceerde (chargeerde) dapper herom, insgelycx deden wij (dit) uyt de Piesangh; bragt stierman Goosen en Arent Sandertsen beyde onder hoofden in de schuyt, maer den corporael en Borry konden zij niet vernemen. Sagen wel een swart op strand doot leggen, maer konden niet bekennen of het Borry was of niet. Daerop gaff ik ordre om alle haer vaertuygen in den brand te steken, 't geen met der veert geschiede, gelijk mede het prauwtje van de Piesangh dat reeds bevallen was ¹ en vermits de swaerte niet mogelijk om af te halen. Zoodra waren deze niet in asschen elcelyt of quamen weder aan boord, en voeren soo eensploegs in de d'and're zijde van dese klip, alwaer mede diverse huysen vonden en een groot partij corre-corren en prauwen, die mede selve gang gingen, waer onder een die ons volk seyde nu onghst op Onyu gesien te hebben. Schooten allerwegens uyt het onghsch dapper met pijlen, dog dit ongeagt, sleepten d'onse nogh 6 prauwen van strand en brachten die beneffens ons volk aen boord. En dus wierden wij God betert tot onse smertelijke droefheyte van dry zulkte brave borsten berooft, en met een van dese goede saek voor ditmael ontsteken. Dog wie weet of het te merendeele nog niet en is geschiet tot onser behoudenisse; want had ik met de sloep alleen vertrokken en zij ons daermede, God weet waer, gebragt; dan hadden zij onse sobre magt verdeelt, en onder deksel van vriendschap wederzijts met ons omgesprongen na hun welgevallen. Want zoo als wij nu ondervonden hebben, zij van den beginnen niet anders in 't sin gehad, ja zouden zij dese moord buyten twijffel gister al hebben aengevangen, bij al dien zij ons volk uyt het schuytje, zijnde van geweer wel versien, hadden konnen aen land troonen, waarom zij tot diverse keeren aen de tolk Joumaet dog te vergeefs versogten.

NB. Verwonderensweerdig is hier aen te merken, de aenstootinge der menschelyke geesten, en nog overig zijnde inner-

¹ Op strand vervallen.

lyke inspiratie des gemoets, bij sommige veege voorteekenen genoempt. 'S nagts had ik gedroomt dat wij smeeholen gevonden hadden, dog waren in diepe kuylen en moeyelijke plaetsen verborgen, en 'savonts te vooren nam stierman Goosen zaliger schipper Claes by de hand, en zey dat hij zeer geerne met hem wat alleen spreken wilde, en dat wegens zijn testament en saken in 't vaderland; waervan een lange wijl, als een die op sijn verscheyden legt, gediscoureerd hebbende, wierd Claes bij de schouders aengevat en dapper geschut, waerover niet weynig verwondert en g'altreert sijnde, vroeg wie dat zulks gedaen hadde, dog niemant wist er van; maer

Wie kan der oyt zijn deel ontgaen,

Als 't noodlot immers moet staen.

Ligten doen met bedroefde herten ons anker, en gingen onder zeyl, en omtrent 3 mijlen buijten de wal besteden wij onse twee dooden de zee, die voor dees tijd og arm, de aerde niet gebeuren mogte, en 'savonts in 't 4° glas van de eerste wagt overleed den gequesten matroos Jan.

Beschrijvinge van 't Eylant Nametotte.

Dit eyland sijnde gelegen aen de hoek en Westkant van de bekende Moordenaers rivier, is tamelyk hoogh land en naet gissing wel agt mijlen in zijn omkringh. Heeft aen de Westkust allerwegens zeer goede ankerplaetsen en is hier den stapel van den massoyhandel, alwaer de Cerammers jaerlycx in de maenden May, Juny, July en Augusty komen handelen; voeren hier ook van daen seer goet ebbenhout en slaven, daervoor zij niet veel anders besteden, dan aen de inwoonders den darm vol rijs, en parthy goede coralen. 't Volk hier te lande zoo mans als vrouwen zijn robuste menschen, grooter van gestalte als ik er hier nog gesien heb; spreken behalven haer eygene de Ceramsche tale zeer prompt. Gaen, uytgesondert de schamelheyt, naekt, 't geen zij te nauwernoot bedekken met geslagen boomsbast, hebbende de gedaente van grauw, wit en bruynagtigh wandlaken; zijnde hare neusgaten vol priemen doorsteken. Haer geweer zijn pijlen en boogen, lanzen en Tamboxe swaerden. De vrouwen zijn met dikke coraelsnoeren om den hals en middel behangen, en in't aengesigt met swartzel van gestampte smeeholen, zeer afkeerlijk toegemaekt, zulx dat ze beter bemorste varkens als menschen gelijk zijn. Bennen zeer onbeschaemt en

vrijpostigh, hebben zoo veel bemerken kon, geen godsdienstig-
 heyt ter weerelt; baren kind'ren in prauwen, op stranden, en
 bossen of daer 't haer overkomt, en naer dat se daervan ont-
 slagen zyn, werpen zij die in de sloy of sack die er aen den
 hals hangt, somma de beesten in veele deelen gelijk.

Dog die hier handel drijven wil,
 Die hout Cerammer buyten spil,
 En die van Goram soo hy kan,
 Die wort er eenmael meester van.
 En krijgt hij dan veel rijkke waer,
 Als elders heen in twintigh jaer.

En dat voor leur en zeur, of ander kleen beslagh,
 Daer met de kinders thuys, gaen speulen door den dagh,
 Hier leyt haer varen dan, naer Jaev' en elder henen,
 Het welk de maetschappij, niet weynig raekt de scheenen,
 Waerop zij staet gebout, als op dry-suylen vast,
 Die door dit grauw gekreukt, en lijden overlast.

Maandag 19. 'Smorgens met sonsopgank peylden de West-
 hoek van de Moordenaers revier N. O. $\frac{1}{3}$ O.; de Z. O. hoek
 van 't eylandt Nametotte alwaer ons volk vermoord is, N. O.
 $\frac{1}{3}$ N. en het Oostelykste van 't Wesels eyland Z., omtrent 3
 mijlen van ons, hadden geen grond, het lughtje O. Z. O.
 's Voormiddags 10 uren quamen onder 't Wesels eyland ten
 anker op 23 vademen zandgrond; de Oostelykste hoek Z. O.
 omtrent 2 mijlen, de Oosthoek van de Moordenaers revier
 N. O. $\frac{1}{3}$ O. 9 mijlen naer gissing van ons. Schraepten ons
 schip zooveel wij konden, alzoo wij 't selve niet langer konden
 door 't water krijgen, en daermee voor onse schuyt wel bemand
 naer land om water te soekken, dog quamen troosteloos terugh.

'S avonts liet ik de scheepsofficieren met den and'ren bij mij
 komen, om te overleggen wat ons in desen miserab'len toestand
 van saken te doen stond, en quam vooreerst in consideratie,
 dat wij voor seker niet anders te verwagten hadden als slappe
 Oostelijke winden, daer op in korten de stillen tijd en daarna
 de West mousson te volgen stond.

ten tweeden, dat wij ten alder uytersten niet boven 10 à 11
 dagen water van versien waren, wanneer yder man al op ses muts-
 jens daegs gerekend wierd.

ten derden, dat ons volk dagelycx door de Berberry geweldig
 begonnen te verzwakken en invielen, waervan ik geensints vrij
 was. Resolveerden oversulx om het nog twee dagen aentesien,

en af te waghten of God gave dat wij in dien tijd boven *dit* eyland laveeren konden of niet, en als dan een nader besluit te nemen.

In 't tweede glas van de hondewaght quam er een moy lugtje uyt den Z. Z. O., ligten ons anker en gingen onder zeyl, stelden onsen koers om de Oost bij den wint over, maer konden vermits de stilte en zware stroomen weynig avanceeren.

Dingsdag 20. 's Morgens met sons opgank peylden de Oosthoek van 't Wesels eyland Z. ten Westen 2 mylen van ons, was doorgaens dood stil en liep de stroom hard om de W.; bougceerden en arbeeyden zoo veel wij kouden om weder onder de wal te komen, 't geen niet eer lucken wilde, als omtrent de middag, wanneer op 21 vadem zandgrond ten anker quamen; sonden de schuyt nogmael na de wal om water te soekken, 't was alles te vergeefs. 's Agter middags het lughtjen uyt den Z. ligten ons anker en gingen onder zeyl, raekten als doen dit eyland te boven, peylden de Oosthoek met sonsondergank W. ongeveer 2 mijlen van ons, de coers O.Z.O.

Woensdag 21. Sagen geen land, overmits de lugt doncker en betrocken was; de wint uyt den N. W. dog variabel en slappe koelte. 's Middags gisten Z.O. ten O. sedert de peylinge van gister avond geseylt te hebben $7\frac{1}{2}$ myl; 's agtermiddags schoot de wint uyt den O.Z.O. met een brave doorgaende koelte. Tegen 't vallen van den avond sagen wij van steng zoover beoogen konde land, 't geen wij gisten Arou te wesen, en waerover een ider van blijtschap opsprong, maer

Donderdag 22, 's morgens met sons opgank, bevondent tot ons groot leetwesen heel anders als wy wel gehoopt hadden; zagen 't eylant Groot Key Z.Z.W. omtrent 3 mijlen van ons; liepen aen de N.W. hoek ten anker, alwaer wij de volgende resolutie trocken:

In consideratie genomen zijnde, hoe dat wij in 't oversteken van 't Wesels eyland naer Arou, tegen onse hoop en gemaekte gissing zooverre om de West verdreven zijn, dat wij ter nauwernoot de N. hoek van Groot Key hebben kunnen bezeylen en alsulx voor dit jagtie, 't welk vrij vuyl en onbezeylt is, niet wel mogelijk om het met de steert van dit Oostermousson naer Arou op te halen.

ten tweeden, den sob'ren toestand en swakheyd van ons volk, beneffens die van den Opperkoopman, hetwelk van dage tot dage meer en meer begint toe te nemen.

ten derden, dat wij tegenwoordig van niet meer als vier (waeronder gerekent onzen kreupelen timmerman) en de Piesangh één roerganger, versien zijn

ten vierden, dat de Aroueese Orang Kayen, welker dienst en hulp men op de paerlbanken benoodigt is (schoon dat wij de reys naer costly nog al in eenige dagen konden gewinnen) met dit maenlight naer Banda, volgens jaerlijkse gewoonte zullen vertrokken zijn, zonder welker praesentie daeromtrent niet te doen is.

ten vijfdén, of wij schoon de reys naar Nova Gunea of Arou voortsette en die al gelukkig gewonnen, en de Orang Kayen voorsz. giuts nog al vonden, zoo zouden wij consequentelijk den stillen tijt giuts overblijven, en gevolgelijk in 't Wester mousson naer Banda keeren moeten; 't geen met dit jagt soodanig bemant, voor ondoenelijk of ten minsten zeer beswaarlijk werd geoordeelt. Is oversulx eenstemmelijk geresolveert, om ons hier soodra mogelijk van water en brandhout te versien; de fictualje en goede maenden ¹ voor Arou's guarnisoen in de Piesangh over te scheepen, met de Rogh onse reys naer Banda en de Piesangh (die ongemeen beseylt is) naer Arou (immers zoo 't mogelijk is) voort te zetten.

Vrydag 23. Nadat wij ons van water en weynig brandhout versien en den jongst geguetsten soldaet Jan . . . van Gorkom, voorleden nacht overleden, begraven hadden, depecheerde de Piesangh met de volgende order, fictalie en goede maenden ² naer Arou en gingen insgelycx dien zelven avond onder zeyl.

Maendag 26 zijn wij omtrent den middag door het Salamsekanael behouden in Banda gearriveert, waervoor de Heere gelooft en gedankt zij.

¹ Gelden voor te goed hebbende traktementen.

² Niet overgenomen.

a. Concept Vredens tractaet en reglement op den aenstaenden slaven en massoyen handel enz. gepresenteert tusschen de wijd beroemde Generale Nederlantze Oost Indische Compie ter eenre, en den Keffingzen Orang Kay Lakoe, mitsgaders alle de Orang Kayen van Onyn op Nova Gunea ter andre zijde.

1. Daer zal van nu aen tussen de voorsz. volkeren voor altoos zijn en blijven een ongeveynsde vrede, en gants getrouwe eenigheyt; en zal dengenen die zulx tragt te breeken, ofte verhindren naer bevindinge van zaken tot wederzijts genoegen werden gestraft.

2. Zoo er t' eeniger tijd onder de dienaren van d' E.Comp. en d' Orang Kayen yder voorsz. eenige twist oft verschil mogt komen te ontstaen, zal zulx hier ter plaetse niet mogen worden afgedaen, maer naer Banda aen den E. Heer Gouverneur aldaer getrouwelijk overgeschreven, off door haer affgezanten aldaer mondeling gerapporteerd werden, om dezelve gints met regt en billijkheyt in haerer presentie te hooren en zien bedisputeeren ende bijleggen.

3. D' E.Comp. zal hier ter plaetse voor yder volwassene gesunde mans slaef lang voeten . . . . . volgens de maetstok die men daervan sal maken, en wederzijts bewaren, betalen 16 Rd. en voor een gesunde rappe meyt van gelijke lengde als die van de mans 15 Rd. eens voor altoos, en dat aan deugtsame waerdye, die se sullen mogen noemen en opgeven, dat is die in S.Comp. winkel te Banda te koop zijn; maer de slaven die kleender zijn zullen naer advenant volgens de maet voorsz. zonder eenige cavilatie gerekent en betaelt worden.

4. Voor elke pikol, gelijk hier zal gelaten worden, goede wel gedroogde massoy, zal d' E.Comp. insgelijks eens voor altoos betalen . . . . . Rd.

5. En zullen d'Orang Kayen voorsz. gehouden zijn, de voorschreven koopmansgoederen, 't geheele jaer door in te samelen tegens de maend Junij (bij haer genoemt Jouma de la-

waal) ¹. wanneer de E.Comp. haer die zekerlijk zal komen afhalen, en voor 't vertrek contant betalen.

6. De E.Comp. neemt aen, alle de goede en bequame noten, foelye en nagelen die hier, oft hier omtrent mogten komen te vallen, tot weder opzeggens toe, te ontfangen, en zoodanig te betalen als daervoor in Banda en Amboina aen haer eygen onderdanen betaelt werd.

7. De Orang Kay Lakoe en de Orang Kayen voorsz. beloven en nemen aen om hier ter plaetse, nog elders staende onder hun gebied, niemant ter weereit te permitteeren tot den handel voorsz. dan d' E.Comp. alleen, en waertoe zij niemant zullen mogen gelooven, dan die van dit onderstaende zegel versien zijn.

b. Ordre voor den Stierman Augustijn Dirksz. waer naer hij zig op d' reyze van hier per 't sloepie de Piesangh naer Caras en voorts zal hebben te reguleren.

Ul. zal ten aller spoedigsten de reys van hier na Caras voortzetten, altoos voorsigtig zijnde, dat de wal niet te na komt; gints gekomen zijnde, zal Ul. bij 't jachtje de Spieringh ten anker komen, en de ingeladene koopmanschappen, ten bedrage van Rd. 1322 $\frac{3}{8}$ volgens 't factuerken daarvan aen UE. ter hand gesteldt in de Spieringh overnemen, en zal Ul. met communicatie van den schipper Cornelis ² en stierman Goozen neerstelijk en na waerheyte vernemen, den toestant van saken aldaer en off er ten uyttersten in 2 à 23 dagen, goede parthy slaven en massoya te bekomen is of niet, en na dat Ulds. met den and'ren dit alles omstandelijk zullen hebben volbragt, zal de Piesangh met dat bescheyt ten spoedigste weder herwaerts gesonden werden, om ons dan daerna te reguleeren en zal de schipper Cornelis staet maken om ten uyttersten tegens 't laetst van dese maend insgelijx hier te wesen.

Voor een volwassene mansslaef zal niet meer gegeven werden als hier gecontracteert is, te weten 16 Rd. aen waerdie en de rest die kleender zijn naer advenant: en voor't picol goede drooge massoy ten uyttersten 5 Rd.; altoos zorgvuldig lettende op de gewonelijke bedriegerien van Borry, en waertoe ousen tolk Joemaet Ulds. wel te stade komen zal.

¹ Djoemadi'l-awal.

² De Vlaming.

Van de eylanden daer de massoy valt zullen Ulds. correcte aenteekening houden, gelijk mede van de koopmannschappen, die aldaer door Ulds. werden omgezet.

Borry moet wel neerstig werden ondersogt. off hem de plaetse daer de smeekolen vallen insgelycx niet bekend is, hem vermanende dat niet en behoeft te vreezen om ze aen te wijzen; alsoo d' E.Comp. altoos mans genoeg is, om hem tegens die geene, die hem daerover beledigen wilde, zorgvuldig te beschermen; hem belovende zoo hij die weet aen te wijzen, boven de 10½ Rd. die hij reeds van ons aen kleeden ontfangen heeft, nog een somme van 100 Rd.; en hiermede wensche Uls. al te zamen benefens den zegen des Alderhoogsten God, een voorspoedige en behouden reyze, Ul. genegen vriend

(was get.) J. KEYS.

In 't jagtje de Rogh leggende omtrent Ony bij 't eyland P° Acs ten anker, desen 6 Augustus 1678.

c. VredensTractaat en reglement op den aenstaenden Massoyenhandel, getroffen tussen de wijt beroemde Generale Nederlantse Oost-Indische Comp. ter eenre en den Orang Kayen Biasse en Ratrotti van het Eiland Cani, Moffon en Kaurey van Batour, mitsgaders Galrotti en Capp^{tn} van Caras op Nova Gunca, ter andre zijde.

1. Daer zal van nu aen tussen d'Generale Comp. en d'Orang Kayen voorsz. voor altoos zijn en blijven een ongeveynsden vrede en gants getrouw eenigheyt, en zal den genen die zulk tracht te breken of te verhinderen naer bevindinge van saken tot wederseyts genoegten werden gestraft.

2. De E.Comp. zal hier ter plaetste voor de gecontracteerde thien bossen goede drooge massoya, waervan een maet bij d'EComp. en een diergelijke hier gelaten werd, eens voor (al) betalen acht vademen linnen, een lang smal bijtjen en een houwer.

3. En zullen d'Orang Kayen voorsz. gehouden zijn, de voorsz. coopmannschappen, 't geheele jaer door in te samelen tegens de maent Meert, wanneer d'E. Comp. haer die zeekerlyk zal komen afhalen en naer den ontfang gelijk voorsz. betalen.

De Orang Kayen voorsz. beloven en nemen aen, om hier ter plaetse nog elders staande onder hun gebied, niemant ter

werelt te permitteeren tot den handel voorsz. dan d'E.Comp. alleen, en waertoe zij niemant zullen mogen gelove geven, dan die van dit contract verzien is.

- d. De Opperkoopman Keyts doet zijn Dagregister vergezeld gaan van een rapport en kort verhaal uit het Dagregister getrokken, zoodat wij dit niet behoeven over te nemen, maar alleen opgeven wat hij daarin zegt betreffende het kooleneiland ¹, namelijk:

„Dog dit alles agt ik maer voor een beginsel, en intré om tot de sake ten principalen te komen, welke is zoo wij het koolen eyland, daerop geen menschen wonen maer eens konden bemagtigen, en voor eerst door een Houten-Wambas of ligte redoute in possessie nemen, zijnde, zoo ik volgens het zeggen van Lakoe en die van Nametotte, niet anders vermoeden kan dan op het eyland in dit nevensgaende kaartjen geteekent A of ²G, leggende omtrent drij mijlen van malkanderen; wanneer de revier Let. B, daer de *berugte tin* is, insgelyx wel haest sal werden gevonden, en misschien ook wel op 't selve eyland, als sijnde volgens de getuygenis der natuurkenders, de naeste buurman der smee-koolen, alle het welke met vermaek en gemak, in dese voyagie soude hebben kunnen uytvinden, bij aldien wij hiertoe geheel de verkeerde mousson, beneffens andere inconvenienten meer, niet hadden aangetroffen, 't geen uyt de deselve kaert, onse geduurige courswijsinghe en mijn Dagregister naektelijk kan worden gesien. Doch daarbij is niet anders dan eenige maenden verlet, wanneer Lakoe onderwijlen in Banda verschijnen, en dito eyland volgens zijn zoo duur beswooren obligatie, ons zelve zal komen en moeten aenwijzen, en waeneer zulx volbragt is, kan men van hier de paerlbanken op Arou en die in Heer Quaelbergsbay, den tin etc. nauwkeurig onderzoeken laten, en is te gelooven dat dese plaets in korten zulken overvloed in toevoer van slaven, ebbenhout, massoy en wie weet wat voor coopmanschappen meer, hebben zal, dat wij Ony nog Caras niet eens en sullen behoeven te zoeken enz.“

Volgens het Dag-register gehouden in het kasteel Nassau (Banda) kwam den 13 Juny 1679 aldaar met de Spieringh van

¹ Lakahia.

² Niet aanwezig.
30 Volgr. X.

TO THE
ASSEMBLY

HEILIGE VOETSPOREN OP JAVA.

Bijgaande schets is ontleend aan het uitmuntend lichtbeeld van den heer J. van Kinsbergen in n°. 10 van de *Oudheden van Java*, door hem op last van de N. Ind. Regeering, onder toezicht van 't Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, gefotografeerd, en stelt, volgens den Catalogus van die kostbare verzameling, voor een „beschreven steen met twee „voet-indrukken en spinnekoppen, rivier *Tjaroenten* ¹, bij „*Tjampea*, Buitenzorg“.

De buitengewone duidelijkheid, waarmede 't schrift op dezen steen bewaard en in 't photogram is wedergegeven, werpt een verrassend licht op meerdere gedenkstukken van gelijken aard, en levert tevens, zoo ik mij niet bedrieg, eene niet onbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis van 't schrift op Java.

'Toen ik nog onlangs, in de Inleiding op „Kawi oorkonden“, blz. vi, met eenig voorbehoud melding maakte van de nauwe verwantschap tusschen den schriftvorm van die oorkonden en dien van eenige der oudste bekende inscripties van Voor-Indië, had ik inzonderheid het oog op zekere beschreven metalen platen, in het *Journal of the Royal Asiatic Society, New Series*, I (1865), p. 247 en volgg., door Prof. Dowson afgebeeld en verklaard, afkomstig van de *Tjblukya*-dynastie in *Kaira* (*Tjaira*?) in Dekkan, en gedagteekend van 't jaar 394 = A. D. 472 à 73. De treffende, op vele punten zelfs volmaakte, overeenkomst van dat schrift met ons Kawi schrift — eene overeenkomst waarvan ik de eerste aanwijzing aan onzen Sinoloog Dr. G. Schlegel verschuldigd was — had mij indertijd genoopt, van het alfabet voor mij zelf aanteekening te houden; doch, schoon mij inderdaad geen andere Indische schriftvorm onder de oogen kwam, die over 't geheel zoo na aan 't Kawi-schrift verwant scheen, mocht ik hieraan niet te veel gewicht hechten, daar niet alleen sommige teekens toeh eene vrij scherpe uitzondering maakten,

---

¹ Elders *Tjiroeten*, die van den berg *Salak* noordwaarts loopt, en nabij *Tjampea* in den *Tjidani* valt.

maar bovendien natuurlijk nog tal van Indische schriftsoorten mij verborgen bleven, waarin wellicht de naaste overgang tot het Kawi schrift zou te vinden zijn.

Aan dezen twijfel is thans tot op zekere hoogte — voor zooveel namelijk het schiereiland van Voor-Indie (Dekkan) aangaat — tegemoet gekomen door het onlangs verschenen werk van A. C. Burnell, *Elements of South-Indian Palaeography, from the 4th. to the 17th. century A. D., Mangalore & London* 1875, bevattende eene reeks van alphabetten en schriftproeven, naar tijdsorde gerangschikt, waarvan de oudste ¹, ontleend aan inscripties van *Wenggi* (in 't N. O. deel van 't schiereiland, van de vierde eeuw na Chr.), van *Tjaira* (Z. O. hoek, van A. D. 466), *West Tjálukya* (N. W. hoek, A. D. 608 en 639) en *Oost Tjálukya* (N. O. hoek, A. D. 680), geheel of nagenoeg aan bovenbedoeld *Tjálukya*-schrift beantwoorden, en de latere hoe langer zoo meer zoowel daarvan als van 't Kawi schrift afwijken.

Dit laatste was trouwens niet anders te verwachten, sedert wij weten, dat het schrift van onze Kawi oorkonden minstens tot de eerste helft van de achtste eeuw opklimt, en dus hezwaarlijk afwijkingen vertoonen kan, die in 't land van oorsprong eerst later ontstonden.

Heeft echter het uit Indië overgebrachte schrift zich buiten twijfel ook op Java en elders in onzen Archipel, onafhankelijk van den moederstam, in talloze nieuwe vertakkingen ontwikkeld, wij hebben geenerlei zekerheid, dat zij alle uit één en denzelfden hoofdtak van dien stam ontsproten zijn, en moeten althans waarschijnlijk achten, dat gedurende eenige eeuwen van 't levendigst verkeer met Indië het schrift op Java eenigermate heeft blijven deelen in de invloeden van tijd, plaats als anderszins, die het in Indië beheerschten. Al vinden wij dus hier of daar op Java een schriftvorm, die zich nader dan andere aan een of ander Indisch alphabet aansluit, dan volgt daaruit nog geenszins, dat juist daarin de ware sleutel gelegen is tot verklaring van het ontstaan van die andere.

Met dat al meen ik het eene merkwaardige ontdekking te mogen noemen, op beschreven steenen in West-Java — anders juist minder rijk aan gedenkteekenen van de Hindoe-beschaving

¹ Daarom echter nog op verre na niet de oudste bekende overblijfselen van Indisch schrift, die, in de inscripties van *Ajoka*, tot omstreeks 250 jaar vóór Chr. opklommen.

dan andere deelen van 't eiland — het schrift van *Wenggi* of *Tjaira*, ook in de eigenaardigheden, die het van 't Kawi schrift het meest in 't oog loopend onderscheiden, zoo zuiver teruggeven, als met den steen van *Tjaroenten* het geval is.

Bij vergelijking van die inscriptie met Burnell's eerste tafels en het alfabet uit het *Journal of the R. As. Society* gelukte 't mij dan ook al spoedig, haar grootendeels te lezen, schoon zij bijzonderheden bevat, die zich uit het Kawi schrift bezwaarlijk lieten verklaren.

Daar zij evenwel Sanskrit bleek te zijn, waarvan mijne kennis te kort schoot om de nog onvolkomen lezing aan te vullen, moest ik mij tot Prof. Kern wenden, en mocht eerst met zijne hulp het hoofddeel van het opschrift, op een paar letters na, volkomen opgehelderd zien.

Er staat namelijk, in vier regels, die samen een zuiver Sanskrit distichon (*çloka*) vormen:

1. wīkrāntasyāwanipateḥ
2. çrīmataḥ pūrṇāwarmmaṇaḥ
3. .... ma-nagarendrasya
4. wiṣṇor-iwa pada-dwayam.

Het onderwerp van den zin is achteraan geplaatst in 't woord *pada-dwayam*, d. i. „voetpaar” of „twee voetstappen.” Al het overige, behalve 't onmiddellijk voorafgaande bijwoord *iwa*, „gelijk”, zijn genitivi van de naamwoorden *wīkrānta*, „schrijdend, stappend”, en ook „machtig” (hier wellicht in dubbelen zin te verstaan, en wel met toespeling op Wiṣṇu's *trīwikrama*, de „drie schreden”, waarmede hij ondersteld wordt het geheele wereldruim te doorloopen¹; *awanipati*, „laudheer, vorst”; *çrīmán*, „doorluchtig”; *Pūrṇāwarmma*, een mansnaam; .... *ma-nagarendra*, „vorst van de stad (of het rijk) .... ma”, en Wiṣṇu, den bekenden god.

De geheele zin laat zich vertalen: „Als (die) van Wiṣṇu „zijn de twee voetstappen van den schrijdenden (of machtigen?) „Vorst, den doorluchtigen Pūrṇāwarmma, heer van „.... ma-nagara.”

Met betrekking tot den persoonsnaam deelt Prof. Kern mij mede, dat in de *Mémoires sur les contrées occidentales, par Hiouen Thsang*, uit het Chineesch vertaald door Stanislas

¹ Minder eigenaardig schijnt het dan echter, dat de twee voeten vlak naast elkander zijn voorgesteld!

Julien, I, 463, een Boeddhistisch Koning van *Magadha* van denzelfden naam vermeld wordt als beschermer en aankweeker van den *Bo-boom*, dien de ketters (niet-Boeddhisten) hadden willen uitroeien. Of dezelfde hier bedoeld kan zijn, of wellicht een naar hem genoemde op Java, is moeielijk uit te maken, zoolang de naam der plaats in het duister blijft. „Uit de „vergelijking met *Wisnu* volgt althans“, merkt Prof. Kern op, „niet met zekerheid het Brahmanistisch karakter van 't opschrift. „Het heele Hindoesche Pantheon wordt door de Buddhisten „ten volle erkend, en zelfs uitgebreid en verrijkt, vooral met „booze geesten en duivels.“

Wat den plaatsnaam betreft, is zooveel wel duidelijk, dat hij uit drie lettergrepen bestaat, waarvan de laatste *ma* is. De middelste schijnt *ru* of *ra* te zijn, en dan wel waarschijnlijk het laatste, daar het metrum hier — indien *ma* althans als kort te beschouwen is — eene lange lettergreep eischt. De eerste, die uit prosodisch oogpunt lang of kort kan zijn, zou men oppervlakkig geneigd zijn als *na* of *na* te lezen; en ofschoon het van beiden in dit schrift nog te veel schijnt te verschillen, is het ons niet gelukt, er eene andere aannemelijke lezing voor te vinden.

Bijzondere opmerking verdient het allerlaatste letterteeken *m*: dus zooveel als *ma* met *wirāma* (). Des noods laat het zich dan ook zoo opvatten, door den laatsten trek, die over de letter heen rechts naar beneden loopt, voor den in 't Kawi gebruikelijken vorm van *wirāma* (of *patèn*) te houden; maar de ongewone vorm en stand van de letter zelve doet veeleer denken aan de eigenaardigheid, door Burnell (blz. 15) vermeld: „final „*m* is represented by a small *m* less than the other letters, „which is peculiar in the Vengī character.“ Zoo ongeveer — schoon zonder die bocht — vindt men ze dan ook bij hem uitgedrukt in de lettergreep *lam* in de eerste tafel (van de 4de eeuw na Chr.), in de volgende (A. D. 608) vervangen door een kringetje, tusschen de andere letters, maar nabij de bovenlijn, geplaatst, hetwelk (later A. D. 689), boven de voorgaande letter geschreven, in den bekenden vorm van *anuswāra* of *bindu* overgaat, doch aanvankelijk nog met den ouden vorm wordt afgewisseld.

Zoo de twee stervormige figuren vóór de voetstappen „spinnenkoppen“ voorstellen, gelijk de Catalogus ze noemt, en waar zek-
werkelijk iets van hebben, is daarbij, meent Prof. Kern, wellich

te denken aan de *Djaina*-leer, die voorschrijft bij elken voetstap toe te zien tegen 't vertreden van eenig levend wezen.

Boven die figuren eindelijk vertoonen zich nog eenige trekken als van letterschrift — misschien jaarcijfers? — waarvan de beteekenis nog opheldering wacht. Ook blijkt uit de afbeelding niet, of die figuren nog tot aan de achterzijde van den steen doorloopen.

Zonder dus den tijd, waaruit dit gedenkstuk dagteekent, nauwkeurig te kunnen bepalen, mogen we het met eenigen grond voor een der oudste tot heden bekende sporen van 't Hindoeïsme op Java houden: een spoor, dat te meer merkwaardigheid ontleent aan de omgeving, waarin het zich bevindt, op een levenden, bijna vormloozen rotsklomp, midden in de rivier, nauwelijks boven — misschien dikwijls geheel of ten deele onder — water, waar het waarschijnlijk sedert minstens een tiental eeuwen nederligt, onbeschut en ongemeoid, zonder in zuiverheid en scherphheid van trekken merkbaar geleden te hebben.

Onder no. 11 en 12 volgen in de *Oudheden van Java* nog twee soortgelijke steenen, mede uit de afdeeling Buitenzorg, maar op drogen grond.

De eerste, volgens den Catalogus een „ beschreven steen met twee voet-indrukken ¹, te *Djamboe*, reeds in 1853 door Rigg en Friederich in het *Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde*, III, 183 volgg., beschreven, bevat twee regels schrift, volgens opgaaf elk 5 voet 2 duim lang, van dezelfde soort, en, naar het schijnt, niet minder duidelijk en goed bewaard dan dat van n° 10, maar in 't photogram te veel in verkorting afgebeeld, om zich even gemakkelijk te laten lezen: toch zeker nog gemakkelijker dan Friederich doen kon, die zich met het oorspronkelijke vergenoegen moest. Dit moge wat paradox klinken, het is er niet minder ernstig om gemeend. Zeker heeft de aanschouwing van 't voorwerp zelf, in volle grootte, en met de gelegenheid om punt voor punt in den besten stand op te nemen, veel voor boven die van een photogram, dat het slechts uit één oogpunt en onder één licht te zien geeft; doch daar staan ter

¹ Die indrukken zijn veel flauwer dan in no 10. In 't photogram is er weinig meer van te onderscheiden dan de teenen, nabij den top van den *Bajna* driehoekigen steen. Achter dien top ziet men echter, met eene diepe kloof tusschenbeiden, nog een brok, dat er volgens Rigg vroeger mede vereenigd zou geweest zijn, maar, waarschijnlijk door brand, afgescheurd: een gevaar althans, waarvoor de steen van *Tjaroenten* tamelijk veilig is.

gunste van 't laatste voordeelen tegenover, waaraan ik voor mij, wanneer het photogram niet al te gebrekkig is, bij ervaring nog hooger waarde hecht: al was 't alleen maar dit, dat men het veel rustiger uren lang bestudeeren en er telkens weêr bij terugkomen kan, dan met voorwerpen als dit in de natuur veelal mogelijk is. Hoe weinig althans Friederich hiertoe in de gelegenheid was, blijkt overvloedig uit zijne beschrijving van de twee bezoeken, die hij aan het oord bracht, met weinig beter uitkomst dan de ijdele hoop op het bekomen van een afdruk in was of eene afteekening, die hem tot nader onderzoek in staat zou stellen. Al blijkt hij dus ook gedwaald te hebben in de lezing van eenige woorden, die hij meende te herkennen, het is al wel dat hij er ten minste enkele goed las, en zoowel de taal der inscriptie als hare waarde en betrekkelijke oudheid — die hij op ongeveer duizend jaar schat — in 't ware licht wist te stellen.

Hoe gevoel ik mij dan nu ook boven hem bevoorrecht, aan de schrijftafel gezeten met een photogram in de hand, dat, al is het op zijde wat vertrokken, onder eene goede *loupe* den steen — natuurlijk vooraf door den photograaf behoorlijk gereinigd, maar overigens in ongerepten natuurstaat — vóór mijne oogen herleven doet, en de kleinste oneffenheden als peilen laat! Daarbij voorgelicht door de uitkomsten, aan de vorige inscriptie ontleend, en omringd van hulpmiddelen om elke opkomende gissing aanstonds te toetsen, zie ik allengs hier en daar iets doorschemeren, wat in 't eerst geheel onleesbaar scheen.

Het begin luidt blijkbaar: *grímán..... krèta djnjána* (? dit laatste las ook Fr.); iets verder, in 't midden van regel 1: *námnd* (?) *grí púrñnawarmnd* — weder dezelfde naam als in n°. 10! — ....; in regel 2 onder anderen *páda-wimbadwayam* („twee voet-beelden of -afdrukken“) — *ari-nagarotsúdana* („verdelging van 's vijands stad of rijk“), en nog een en ander, wat ik liever terughoud, in afwachting of het Prof. Kern gelukken moge, het nog ontbrekende aan te vullen.

N°. 12 eindelijk, volgens den Catalogus een steen te *Kébon Kopi* („koffi-tuin“), aan den weg van *Tjampea* naar *Pasiran Moewara*, vertoont mede twee indrukken, maar van olifantspooten, en tusschen die beiden één regel schrift, oogenschijnlijk weder van dezelfde soort, maar minder goed bewaard of afgebeeld, en vooralsnog niet ontcijferd, al zijn er hier en daar wel enkele letters in te herkennen:

Leiden, 19 Mei 1875.

Dr. A. B. COHEN STUART.

NASCHRIFT.

Zoo als te wachten was, heeft prof. Kern ook de inscriptie van *Djamboe* — waarvan nu mede eene afbeelding volgt — grootendeels weten op te helderen.

Elk van de twee regels vertoont twee duidelijk gescheiden helften, die elk beantwoorden aan één regel van de dichtmaat *Sragihara*, bestaande uit drie stukken, ieder van zeven lettergrepen, afgedeeld als volgt:

— — — — — | — — — — — | — — — — — |

Dit eenmaal vaststaande, komt het er op aan, voor de min duidelijke plaatsen woorden te vinden, die 1o. in de maat, 2o. zooveel doenlijk in den zin passen, en 3o. met het schrift overeen te brengen zijn. De laatste twee voorwaarden zijn evenwel te rekbaar, en laten nog te veel ruimte van keus, om tegen 't gevaar van mislezing voldoende te waarborgen.

Daarom zijn in de volgende proeve van transcriptie de meest twijfelachtige letters cursief gedrukt, terwijl de overige meerendeels als genoegzaam verzekerd mogen beschouwd worden.

1. Çrimân nânâ-krêta-djujo narapatir-asamo yah purâ
.. aramâyâ,
2. nâmnâ çri-pûrnna-warmmâ paçur-ari-mukharâbheda (of
suçarâ?) wikhyâta-warmmâ,
3. tasyédam pâda-wimba-dwayam-ari-nagarotsâdané uitya-
dazam,
4. bhaktânâ(ng) yat tridhâtau sugati-sukha-karanj dještha-
bhé wâri mûlé.

Waarvan de zin ongeveer hierop zou nederkomen:

„De doorluchtige, vele groote daden kennende, weergalooze vorst, die voorheen in .. aramâ¹ (heerschte), met name Z.

---

¹ De uitgang *dyâ* beantwoordt regelmatig aan den genitivus sing. van een vrouwelijk woord op *d*, vóór de volgende *s*, maar kan, met het oog op die volgende letter, ook worden opgevat als locativus, in plaats van *dyân*. Het woord zelf kan misschien dezelfde plaatsnaam zijn, als in no. 10 bedoeld? Evenwel, zoo de letter vóór den uitgang geen *s* is, waaraan alle zekerheid ontbreekt, zou deze geheele bepaling («die voorheen in .... heerschte») ook wel een geheel anderen zin kunnen hebben.

„M. PĀRṆA-warmā, de dappere, wiens wapenen beroemd
 „zijn als ondoordringbaar voor vijandelijke aanvoerders (of voor
 „s vijands beste pijlen?): van hem is dit paar voet-indrukken,
 „tot het verdelgen van vijandelijke steden altijd bekwaam, welk
 „(voetenpaar) hun, die behooren tot de afdeeling van de drie
 „sterrebeelden *Djyēstha*, *Wāri* (of eerste *Aśūlā*) en *Māla*,
 „zegen en genot verschaft.”

Tot toelichting van dit laatste zindeel — hetwelk trouwens op bloote gissing berust¹ — doet de heer Kern opmerken, dat de ruimte verdeeld wordt in negen streken, die beantwoorden aan onze acht hoofdstreken en het midden, en elk beheerscht door drie sterrebeelden, waarvan de drie genoemde het Westen vertegenwoordigen. De bedoeling zou dus zijn, dat de afbeelding der voeten — want *pāda-wimba* laat in 't midden, of juist indrukken in den eigenlijken zin bedoeld zijn — als een heiligdom te beschouwen is van zegenrijken invloed voor de bewoners van 't Westen (van Java?)

Wat hiervan zij, zooveel is wel duidelijk, dat het hier mede een voetspoor geldt van denzelfde, die op den steen van *Tjaroentien* herdacht wordt.

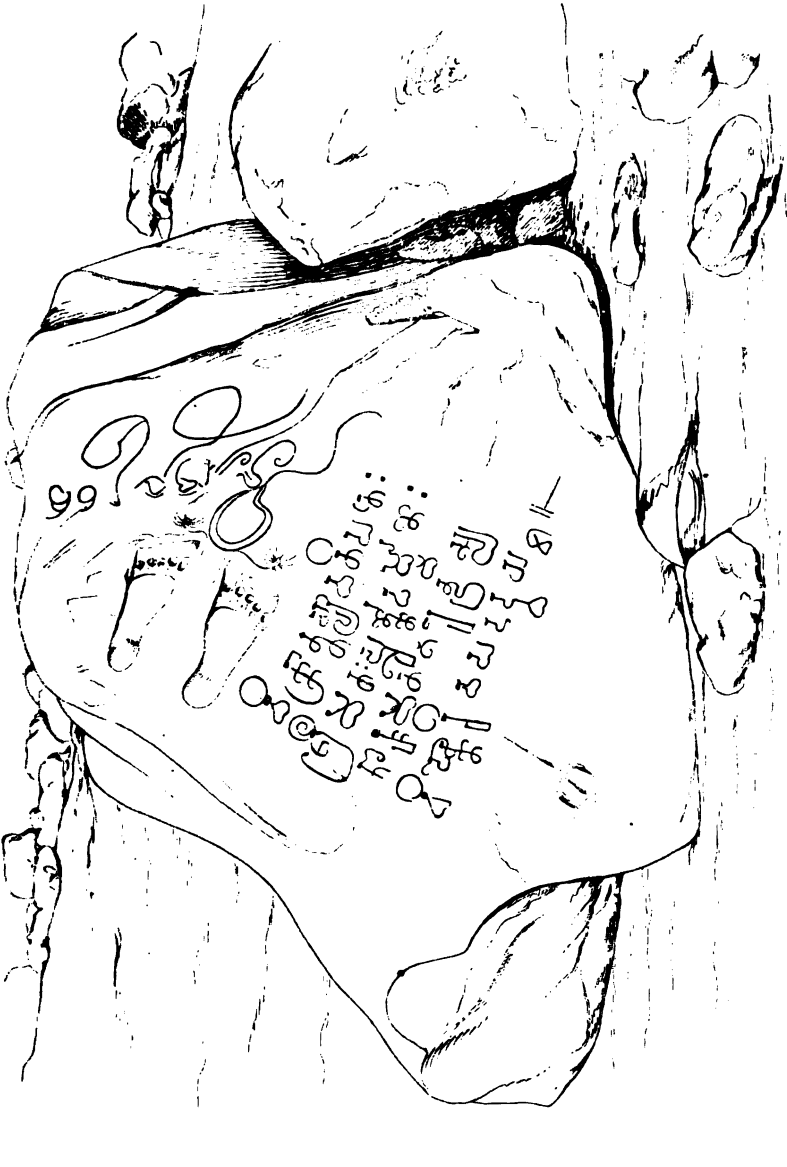
Leiden, 26 Mei 1875.

C. S.

---

¹ Voor de voorlaatste lettergreep *mā* kan ik niet anders lezen dan *pā*; en waar de twee lettergrepen *dhā wā* zouden moeten staan, kan ik er onmogelijk plaats voor vinden. Nochtans moeten daar volgens het metrum twee lange lettergrepen gedacht worden.

Carved in the sandstone at the

70 1000
1000000000

Seen to Djambo (Buitenzorg)

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

See also T. Horsberg & Son, London.

70 VIII
ANNO 1900

LEESTAFEL.

Handleiding tot de beoefening der Madoeresche taal, door A. C. VREEDE, Privaat-docent aan de Rijksinstelling voor onderwijs in de taal-, land- en volkekunde van Nederlandsch-Indië. Leiden, E. J. Brill, 1874.

De behoefte aan hulpmiddelen ter aanleering van 't Madureesch heeft den heer A. C. Vreede bewogen eene Handleiding samen te stellen, die zeker menigeen welkom zal wezen. De Handleiding bestaat uit eene Grammatica, groot XXX bladzijden; voorts uit leesstukjes, 81 bl.; een woordenlijst en aantekeningen.

In de Grammatica heeft de schrijver Roorda's spraakkunst op den voet gevolgd, met dien verstande dat alleen die punten opgegeven worden, waarin 't Madureesch van 't Javaansch verschilt. Houdt men in 't oog dat de Handleiding in de aller-eerste plaats bestemd is voor aanstaande ambtenaren die bij 't aanleeren van 't Madureesch een praktisch belang hebben en daarenboven min of meer met Javaansch bekend zijn, dan zal men de inrichting der Grammatica billijken. Eerst later zal het de tijd zijn te beslissen, in hoeverre 't Madureesch een tongval van 't Javaansch mag heeten. Oppervlakkig beschouwd is het onderscheid betrekkelijk groot en zou men geneigd zijn aan 't Mad. hetzelfde karakter toe te kennen, als aan 't Balineesch. Beide talen hebben eene overgrootte menigte van eigenaardige Javaansehe woorden en vormen overgenomen, maar de grondslag wordt gevormd door een dialect, dat aanmerkelijk van 't Javaansch, oud en nieuw, afwijkt. Op de onderlinge verwantschap tusschen Bal. en Mad. verzuimt de schrijver niet ons telkens opmerkzaam te maken.

De schrijver heeft niet getracht een stelsel te ontwerpen om de door hem waargenomen taalverschijnselen er in te wringen of te verwringen. Ook heeft hij vermeden de spelling der

leestukken te wijzigen. Daaraan heeft hij, m. i., goed gedaan; het wordt tijd dat de vaderlijke zorg van Hollanders voor de spelregeling van vreemde talen met eigene, hoezeer niet een-vormige spelling, ophoude.

Wie geschreven stukken meedeelt uit talen zonder letterkunde, zooals Dajaksch of Noefoorsch, mag zulk eene spelling aannemen als hij zelf verkiest; dat is zijn recht. Maar te willen voorschrijven hoe de Javaan of Maleier of Balinees moet schrijven, is in een Hollander al even belachelijk, als indien hij Fransche of Engelsche boeken in de hem behagende schrijfwijze wilde laten drukken. Heeft de vreemdeling de vrije keuze tusschen twee of meer manieren van spelling, dan mag hij die kiezen welke hem de beste dunkt. In een woordenboek of spraak-kunst, daar moet men zich natuurlijk aan éne spelling houden, mits zij werkelijk voorkome en niet optrede als een verbetering. De heer Vreede heeft dit te recht ook zoo begrepen, en hij verdient daarvoor, als ook voor zijne nuttige bijdrage tot de kennis van 't Madureesch, ten zeerste den dank van de beoefenaars der inlandsche talen.

H. KERN.

Allereerste beginselen der Papoesch-Mefoorsche (Noefoorsche) taal; door J. L. VAN HASSELT, zendeling te Doreh (Nieuw-Guinea). Utrecht, Kemink en Zoon, 1868.

Is orne refo riyu Markus kiawer kwaar ro woowia Woranda be woowis Noefoor. Het Eoangelie van Markus overgezet uit de Nederduitsche in de Papoesch-Noefoorsche taal. Tweede druk. Utrecht, Kemink en Zoon, 1871.

Spel- en Leesboekje voor de scholen op Nieuw-Guinea. 4 stukjes. Utrecht, Kemink en Zoon, 1867.

Enige Psalmen en Gezangen in de Papoesche taal (Noefoorsch dialect); door N. RINNOOY, zendeling Nieuw-Guinea. (Uitgegeven door de Utrechtsche zendingvereening). Utrecht, Kemink en Zoon, 1875.

Het eerstgenoemde van bovenstaande werkjes verscheen reeds zeven jaren geleden. Niettegenstaande Nieuw-Guinea zijn bewoners zich thans mogen verheugen in de bijzond-

belangstelling van Engelsche, Italiaansche, Duitsche, Russische, Nederlandsche aardrijkskundigen, ethnologen enz., heeft noch het boekje van v. Hasselt, noch de Noefoorsche vertaling van 't evangelie van Markus de aandacht getrokken. Wat meer zegt, in een onlangs verschenen boek van den Heer Dr. Meyer over het Noefoorsch wordt met geen enkel woord er van gewaagd. Wel verklaart genoemde Heer dat hij voor de samenstelling van zijn werk 't een en ander aan v. Hasselt verschuldigd is, maar zonderling genoeg, wordt er met geen woord gerept van de Allereerste Beginselen of van 't Markusevangelie. Welke de redenen van dat stilzwijgen mogen geweest zijn is een vraag, waarin ik me niet zal verdiepen. Genoeg zij het, den belangstellenden lezer opmerkzaam gemaakt te hebben op het feit en hem te verwijzen naar eenige geschriften waaruit meer te leeren is dan uit 's Heeren Meyers laatste werk.

De Allereerste Beginselen zijn niet in den handel, zeker omdat de schrijver in zijne bescheidenheid gemeend heeft dat het boekje de belangstelling der linguïsten niet waard was. Mocht hij dat gedacht hebben, dan heeft hij een te geringen dunk gehad van zijn werk. Dit bestaat wel is waar slechts uit weinige bladzijden; het geeft ook maar zoo eenvoudig mogelijk de feiten, gerangschikt op dezelfde wijze als in onze Europeesche elementaire taalkundige schoolboekjes. Maar dat alles zou ik voor mij eene deugd er van noemen, en als eerste proeve is hetgeen van Hasselt gegeven heeft voldoende. De grammatische bouw van 't Noefoorsch is, daarenboven, zoo eenvoudig en de taal in 't algemeen zoo helder, dat men in slechts weinig bladzijden zeer wel een overzicht van de rededeelen kan geven. De leer der klanken, der woordvorming en woordvoeging ontbreken nog. Om daarvan iets te weten moet men dus het Evangelie van Markus ter hand nemen; de Leesboekjes en de Psalmen zullen eerst met behulp van een woordenboek of uitvoerige woordenlijst geheel verstaanbaar worden. Ik twijfel niet, of de Nederlandsche zendelingen op Nieuw-Guinea zullen met denzelfden vlijt, als zij tot nu toe getoond hebben, voortgaan.

Het Papoesche dialect der bovengenoemde werken is het Noefoorsch, ook wel minder juist Mefoorsch geheeten. Uit eene mededeeling, die ik aan Ds. J. C. Verhoeff te Utrecht te danken heb, is mij gebleken dat Mefore de naam is van 't land, Noefoorsch daarentegen die van de Papoea's te Doreh, Mansinam (Manaswari) en Rhoon.

H. KERN.

V A R I A.

EEN JAVAANSCH JONGELING NAAR HOLLAND GEZONDEN TER OPLEIDING IN DE THEOLOGIE. 1621.

Onlangs werden wij opmerkzaam gemaakt op den volgenden, zeker niet onbelangrijken brief van Jan Pietersz. Coen aan de Bewindhebbers der Generale O. I. Comp. van de Vereenigde Nederlanden :

„Edele Erntfeste, Wijse, Voorsienige, Zeer discrete Heeren!

Alsoo seecker Javaens jongskén, genaemt Pieter Ducot, broeders zoone van den sabandar van Japara, in Banda gevangen geweest zijnde, om door Hendrick van Soest ende Jasper Stevensz. is gerecommandeert te hebben seer sijne bequame gaven naer zijn jonckheit door neerstige onderwysinge in de schoole bij de voorn. becouen. Ende oock met eenen aen ons versocht hebben, 't selve jongaken naer 't patria gaen ende aldaer tot de studie gevordert mochte werden, om thans ofte morgen gelyck goede apparentie geeft, voornamentlyck hier te lande onder d'eygen natie een goet instrument der kercke Goodts ter stichtinge te mogen zijn. Soo ist dat wij hun billyk en goet versoeck in desen hebben toegestaen. Ende bij desen UE. 't selve knechtken recommanderen omme soo 't doenlyck is (ten eynde als boven) tot den studie gevordert te mogen worden.

Hier medé Ed. Erntfeste, Wijse, Voorsienige, Zeer discrete Heeren, wil UE. na hertelycke groetenisse in de protectie des alderhoogsten bevelen.

In 't fort Batavia ad i. 15 November A. 1621.

(was eigenh. U. E. dienstwilligen
geteckend.) J. P. COEN. //

DE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR NIEUW-GUINEA EN DE PAPOESCHE EILANDEN

IN DE 17^e EN 18^e EEUW.

DOOR

P. A. LEUPE.

TWEEDE GEDEELTE.

DE REIZEN LANGS DE NOORDKUST VAN NIEUW-GUINEA.

§ 1. Jacques Le Maire en Willem Schouten, 1616.

De bekende reizen der Nederlanders langs de Noordkust zijn slechts weinig in getal, en terwijl ons bij de beschrijving der reizen langs de Zuidwest- en Zuidkust, behalve reeds bekende bronnen, bovendien nog onuitgegeven bescheiden ten dienste stonden, is dit hier — op weinige uitzonderingen na — niet het geval. Dat de Noordkust en ook voor een gedeelte de Oostkust aan de Spanjaarden vóór de Nederlanders bekend waren, mogen wij bij onze lezers als bekend stellen, en verwijzen wij hen overigens naar het werk van den heer Major, „*Early Voyages to Terra Australis etc.*”, in ons eerste gedeelte meermalen aangehaald.

De eerste Nederlandsche gezagvoerders, die deze kust aan de Noordzijde bezeilden, waren Jacob le Maire en Willem Schouten, die in 1616 door eene nieuwe door hen ontdekte straat, — naar den eersten genoemd — uit de Atlantische in de Zuidzee waren gekomen en door deze hunnen tocht naar de Molukken vervolgden.

De beschrijving dezer reis, zowel door Le Maire als Schouten, werd in der tijd 38 malen in verschillende talen uitgegeven.¹ Wij verwijzen onze lezers voor de bijzonderheden tot een dezer uitgaven en deelen uit het exemplaar, dat ons ten dienste stond,²

¹ Zie het belangrijke werk van P. A. Tiele: *Mémoire Bibliographique sur les journaux des Navigateurs Néerlandais*. Amsterdam, 1867. p. 42—62.

² *Australische Navigatiën ontdekt door Jacob Le Maire in de jaren 1615, 1616, 1617 enz.*; achter de Oost- en West-Indische Spieghele — de reis van Joris van Spilbergen — Amsterdam bij Jan Jansz. Boeckverkooper op 't Water in de Pas Caerte A^o MDCXXI.

kortelijk mede, hoe de reis langs de kust werd volbracht welke namen door hen aan eenige punten op de kust en eenige eilanden werden gegeven.

Nadat zij op den 13den Juli (Mei) ¹ 1616 de Hoorns eilanden hadden verlaten, zeilden zij het overige van deze maas met een Oostenwind en Noorder koers.

Op den 1sten Juli (Juni) ontdekten zij drie kleine eilandj die in dit journaal geen naam dragen, doch dezelfde zijn later door Tasman Ontong Java genaamd werden.

Den volgenden dag werd de koers N. ten W., waarmede tot den 25sten zeilden, toen zij onder de kust van Nieuw-Gui kwamen, zooals zij meenden, alwaar zij aan twee eilanden namen gaven, aan het eene dien van het Groene- en aan het andere St.-Jans eiland.

Dewijl nu volgens de kaart van de reis van Tasman Visscher de lage eilandjes Marken tusschen Ontong Java het Groene-eiland zijn gelegen, volgt hieruit dat deze Archipel in dit journaal niet is opgenomen.

Des avonds kwamen zij in eene baai ten anker, die al mede in het journaal geen naam heeft, maar op de kaart achter de reis gevoegd, zoo ook op de wereldkaart vóór de reis Claes Pietersz. Baay wordt genoemd. ² Hier werd water gehaald; zij hadden ontmoetingen met de inboorlingen, die echter ongelukkig afliepen.

Den 30sten Juni waren zij weder onderzeil, en bevonden zich den 1sten Juli tusschen den vasten wal van Nieuw-Ierland en een eiland, dat ook geen naam heeft, evenmin als eenige anderen, die in de volgende dagen werden ontdekt, maar waarschijnlijk dezelfde zijn, die door Tasman en Visscher de Antonie Caes-, Gardenys- en Visscherseilanden worden genoemd. ³

Den 4den zeilden zij tusschen een aantal eilandjes, waarvan zij de meesten aan stuurboord, dus rechts, lieten liggen. Volgens

¹ Het journaal heeft eene verkeerde opgave der maanden.

² Op het eiland Nieuw-Ierland.

³ Uit de bekroonde verhandeling over de Nederl. Ontdekkingen door het Prov. Utr. Genootschap van Bennet en van Wijk Rz. 1827, blijkt niet duidelijk of deze namen door Le Maire en Schouten zijn gegeven (blz. 89 - 90); doch in de korte schets der Nederl. Ontd. door laatgenoemden schrijver (1842, blz. 24) zegt deze bepaald dat se deze namen aan Le Maire en Schouten te danken hadden; dat hij zich hierin vergist, zal men bij de reis van T. en V. zien.

de kaart werd nu de koers om de Zuid gezet — tusschen Nieuw-Hanover en Admiraliteits eiland, het Hooge land van Schouten. In het Zuiden zag men hooge bergen en in het Zuidwesten een brandenden berg; den 7den werd deze berg voor een eiland verkend en daaraan de naam Vulkanus gegeven. Nu kwam men eerst onder den vasten wal van Nieuw-Guinea, en liep den 9den in eene baai, waaraan de naam van Cornelis Kniersz. werd gegeven, en waarin zij tot den 11den bleven en een vreedzaamen omgang met de inboorlingen hadden. Op dien dag ging men weder onder zeil; de kust werd tot op drie, twee, anderhalf en een mijl genaderd, en strekte de wal meestal N. W. ten W., somtijds een weinig Westelijker, somtijds wat meer Noordelijker.

Den 15den zag men weder twee (drie) lage bewoonde eilandjes op een halve mijl van het vaste land gelegen, men vond er goede ankergrond op 13 vademmen.

Deze eilandjes lagen op 1' 56" ZB. en droegen de inlandsche namen van Moa, het Oostelijkste; dat daartegenover lag Insou en het Westelijkste Arimoa. Hoewel het verkeer met de bewoners in het begin verre van vredelievend was, zoodat zelfs het geschut tegen hen werd gebruikt, verbeterde dit niet alleen na een paar dagen, maar zij scheidden van hen zelfs met vriendschap.

Op den 20sten werd de reis langs de kust vervolgd; op den 24sten ontdekte men een groot en schoon eiland, „dat zeer groen en plaisant was om aen te zien“; men gaf het den naam van Willem Schouten en den Westhoek dien van Kaap de Goede Hoop; het lag op 30' ZBr.

Een dag later zag men aan bakboord veel land in het Z. W., gedeeltelijk zeer hoog, gedeeltelijk zeer laag; men zag weder drie eilandjes, die echter geen naam hebben en ook op de kaart niet voorkomen; de kust strekte nog al N. W. en N. W. ten W.

Den 30sten zeilden zij in eene groote bocht, zoodat zij rondom in het land bezet schenen en hoop hadden daarin een doortocht te vinden, doch den volgenden dag bemerkten zij dat het land aan elkander vast lag, zoodat de koers weder om de Noord werd genomen.

Vermoedelijk waren zij reeds bewesten het vasteland van Nieuw-Guinea en tusschen dit en het eiland Salawati. Nog dienzelfden avond passeerden zij de linie en ankerden bij een

eilandje, dat dicht onder de kust lag; den volgenden morgen weder onder zeil gaande moesten zij, door zwaren stroom en stilte genoodzaakt, tegen den avond weder ten anker komen; hun bestek gaf 15' NBr.

Toen het anker weder werd gelicht en men onder zeil was, vond men den 3den een bank zoo verre in zee loopende, dat het land nauwlijks te zien was; het lood gaf van 40 tot 12 vademen water. Op 13 vademen kwam men ten anker, de middagsbreedte gaf 45' Noord.

Nu eerst giste men dat men bewesten Nieuw-Guinea was, langs welk land men nu 280 mijlen had gezeild. In het Westen zag men nog twee eilanden, later nog wel zeven of acht, waarom men des nachts bijstak om niet op het land te vervallen. Met den dag hield men het naar den wal dat men voor eilanden had aangezien, doch vond geen grond; de sloep werd uitgezonden om te looden, die op 45 vademen dicht onder den wal ankergrond vond.

Eenige prauwen staken van land met een vredevaantje voorop, 't geen zij die in de sloep waren ook deden; zij roeiden naar boord terug en werden van de prauwen gevolgd.

Toen de inlanders aan boord kwamen, kon men hen redelijk wel verstaan. Sommige kenden eenige Ternataansche woorden, een hunner sprak Maleisch, dat de koopman Aris Claesz. mede verstond. Men ruilde eenige ververschingen, doch zij waren overigens zoo schuw en bevreesd, dat zij zelfs niet wilden zeggen hoe hun land werd genoemd.

Aan boord oordeelde men te zijn aan het Oosteinde van Gilolo en wel aan den middelsten tak (Patani). Van den 6den en toen zij weder onder zeil gingen, tot den 18den deden zij moeite om den N. O. hoek van Gilolo te bezeilen, 't geen eindelijk gelukte.

Op laatstgenoemden datum kwam een prauw met een vredevaantje aan boord van de kampong Sopyy. Dit waren Ternaten, van wien zij het een en ander nieuws vernamen; liepen voor die kampong ten anker, en een maand later lag Eendracht voor Ternate.

van Jansz. Tasman en François Jacobsz.
Visscher. 1643.

eerste gedeelte van dit werk hebben wij reeds opgegeven, van Tasman en Visscher in 1840 naar een oorspronkelijk werd uitgegeven. ¹ Hoe zij werd uitgegeven, zie onze vergelijking der hss. van deze reis, in de Bijdragen Nederlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 1872.

Men geeft in zijn Oud en Nieuw-Oostindië, 3^e deel 2^e een overzicht van de reis, waarvan de waarde zeer hoog is, daar men daarin kaarten en landverkenningen der zeele landen had opgenomen.

Wij dit voor de reis van Le Maire en Schouten hebben alleen wij onze zeevaarders van 1643 mede zoo beknopt langs de Noordkust van Nieuw-Guinea volgen, en het ons noodig voorkomt -- ook in verband met de 616 -- eenige opmerkingen maken.

Op den vijftigsten dag, nadat Tasman en Visscher de eilands droogte en Prins Willemseilanden hadden verlaten, den 22sten Maart 1643, op 5° 2' ZB. en 178° 32' des middags eene groep eilandjes ontdekten, die vermenen voor dezelfde, welke door Le Maire en Schouten gebracht waren, maar waaraan destijds geen naam werd zij werden nu gedoopt met den naam Ontong Java. door den Heer Swart hiervoren aangehaald uitgegeven, komt eene aantekening voor over deze eilandjes; hij onze hooggeachte aardrijkskundige J. van Wijk Rz. meent land — door Schouten en Le Maire, of zoo als Tasman zegt, door Le Maire ontdekt — zijne benaming van Java aan Tasman te danken heeft; wij zien hiervan vername niets vermeld.*

hss. van deze reis op het Rijksarchief aanwezig lezen de landverkenning letterlijk: „Deze eylanden hebben aem gegeven: de Eylanden van Ontong Java, om de slijkenisse die zij daarmede hebben ende leggen mede ende verthonen haer aldus als ghij haer Zuyt West abt 2 mijlen.“²

1. 39.

ijving van Banda.

verkenningen, die bij Valentijn voorkomen, halen wij hier N. 16 Q.

Den 23sten maakten zij weder zeil om de West, doch stak tegen den nacht weder bij, uit vrees dat men het eiland do Le Maire Marcken genaamd, zoude onderzeilen. Den volgende morgen werden deze lage eilandjes verkend. ¹

Den 25sten hadden zij een vreedzaam bezoek van de eilander die hun voorkwamen „rouw onbesuyt volck“ te wezen. De werd N. om uit de reven te komen; de stroom liep om de Zuid

De Groene eilanden liepen zij den 28sten in het gezicht ², het middagbestek gaf 4° 11' Z., de lengte 172° 12'. Het eiland werd bepaald te liggen op 4° 30' en 172° 16'. Ook van deze eilanden kwamen hun twee prauwen op zijde, doch men kon hen niet verstaan; er vond echter een kleine ruilhandel met koralen en spijkers voor oude kokosnoten plaats, waarna zij weder naar den wal schepten.

Ook werd het eiland St. Jan in het W. N. W. ³ en in het W. heel hoog land gezien, dat geleek of het van eene strekkende kust was.

Den 1sten April kreeg men — zoo zij meenden — de vaste kust van Nieuw-Guinea aan boord, bij de kaap Santa Maria der Spanjaarden op 4° 30' Z., de lengte was op den middag 171° 2'. ⁴ Het was — zooals wij reeds bij Le Maire en Schouten hebben opgemerkt — de kust van Nieuw-Ierland; zij zeilden bij den wal langs, de kust strekte N. W. en Z. O. ⁵ In het N. W. op 10 mijlen afstand van het St. Jans eiland, lag nog een eiland van dezelfde grootte; men gaf het den naam van Anthonie Caen ⁶; het lag recht N. van kaap St. Maria.

Achtereenvolgens werden nu de eilanden ontdekt, waaraan de naam werd gegeven van Gardenijs — bij Valentijn Gerrit de Nijs ⁷ genaamd en door van Wijk en Bennet ook zoo overnomen — en Visscher. ⁸

Met de inboorlingen dezer eilanden had men vriendschappelijk verkeer, doch daar zij zeer schuw waren, bepaalde het zich slechts tot het ruilen van eenige kleinigheden.

Men verzuimde niet zooveel mogelijk landverkenningen van de kusten der eilanden, die men passeerde, te maken ⁹. Tot den 8sten bleef de koers West en liep men voorbij eenige eilandjes die geen naam dragen of gegeven werden; doch toen het land

¹ N. 17. R.² N. 18. S.³ N. 19. T.⁴ N. 20. V.⁵ N. 21. W.⁶ N. 21. W. a.⁷ N. 21. W. b.⁸ N. 21. W. c.⁹ N. 21. W. d en e.

hun om de Zuid ontviel, ter hoogte van Salomon Sweershoek ¹ op Nieuw-Hanover, zeilden zij tusschen twee lage eilandjes, die zij Z. ten W. van zich hadden, langs het land, zoodat zij des morgens den hoek van het Zuidelijkste land, dat zij konden verkennen Z. O. ten O. op 2½ mijl van zich hadden. Tot den 11den werd de koers om de Zuid vervolgd, en, hoewel veelal met stilte, trachtte men toch zooveel mogelijk het land te naderen. Den 12den gevoelde men in de dagwacht een hevige aardbeving, zoodat niemand in de kooi bleef; men veronderstelde dat het schip had gestooten, doch aan het lood bespeurde men geen grond. Gedurende dien dag herhaalde zich de aardbeving nog eenige malen, doch minder hevig. Hunne breedte was op den middag 8° 45' Z.

Den volgenden morgen zag men hoog land en verscheidene bergen met laag land vermengd van het Z. W. ten W. tot in het O. Z. O., zoodat het zich liet aanzien dat zij in een groote bocht waren; toch bleef de koers Z., toen zij des avonds gebergte met heuvelen in het Z. Z. W. gewaar werden, en werwaarts nu koers werd gesteld.

Den 14den zag men land van het O. N. O. tot Z. Z. W. en daarna in het W. Z. W., waartusschen zij een doortocht meenden te vinden naar Kaap Keerweer, doch men vond het land tot in het W. aan elkander vast. Om uit deze bocht te geraken, werd de koers W. ten Z.; men merkte toen een rif op, dat zij met den heerschenden zeewind te nauwnood konden te bovenzeilen.

Niet voor den 17den konden zij weder recht W. zeilen, dus langs de kust.

Op den 20sten kwam men dicht onder een eiland en zagen een groote brant boven yt het geberchte gestadich komen, „dit is de Vulcanus alwaer Willem Schouten in zijn journael van schrijft ².”

Zij lieten het des nachts zonder zeil drijven om met den dag tusschen het eiland en den vasten wal door te loopen; in het drijven vernamen zij harde rafeling van stroom die hen om de W. deed drijven; op het eiland zag men veel vuren, zoodat het zeer bevolkt scheen.

Zij zeilden nu eenige dagen tusschen den vasten wal — die hier

¹ N. 22. X.

² N. 23. Y.

zeer laag was — en eenige eilandjes door, zeilende en drijvende — naarmate de gelegenheid zich voordeed.

Den 24sten bezielden zij de eilandjes Jamna, Moa en Ari-moa¹, kwamen daaronder ten anker en hadden verkeer met de inboorlingen; in het begin op eene vriendschappelijke wijze, later werd het minder goed.

Den 7den Mei werden de ankers gelicht en de reis voortgezetz, ofschoon met tragen voortgang, zoodat niet voor den 12den Willem Schoutens eiland werd verkend; langs dit eiland zeilende kwamen wel eenige prauwen uitloopen om de schepen te bezichtigen, doch zij kwamen — vermoedelijk uit vrees — niet aan boord.

Des avonds van den 13den zagen zij de Kaap de Goede Hoop op 6 mijlen afstand in het W. ten Z.; op den middag van den 15den peilden zij die Kaap Z. 3 mijlen; de koers werd nu de W. gesteld naar de Westzijde der baai, waar Schouten ingezield was en gehoopt had daarin een doortocht te vinden.

Den volgenden morgen zag men het land aan de Westzijde van die bocht; de Westhoek lag West 7 mijlen; op den middag peilde men dien hoek Z. Z. W., de breedte gaf 7' Z., de lengte 149° 9'.

De stroom voerde hen steeds om de W.; aan het land kon men het beter opmerken dan wel aan het water. Bij den hoek lagen verscheidene kleine eilandjes, waarop koers werd gesteld. Met zonsondergang lag de Westelijkste hoek van het vasteland dat men kon zien, W. wel zoo Zuidelijk 3 à 4 mijlen. Zij zag tusschen het vasteland en Nieuw Guinea en een eiland door recht W.; om boven dit eiland te loopen, stuurde men W. ten N.

Den 18den meende men niet verre van den Westhoek van Nieuw-Guinea te wezen door de Zuidelijke strekking die men begon waar te nemen. Twee dagen later leest men in hun journaal: „Deze voorzeyde Westhoek van Nova-Guinea is meest gebroocken land, zoodat om 't zelve wel te carteren meer tijds vereisschen zouden als ons noodigh dunckt daer aen te besteden, ons te vreden houdende een goeden doorganck gevonden te hebben, die in 't aenstaende voor de Comp., comende ten tijde van de Oost mousson van Peru ofte Chilij, dienstich vallen kan.“

¹ N. 24. Z.

² Zie hiervoren bladz. 177.

Men kan hieruit opmaken dat Tasman en Visscher zich eerst van nu af overtuigd houden, dat zij de Noordkust van Nieuw-Guinea gepasseerd zijn, na om de Zuid een doorgang te hebben gevonden, om tusschen den Z. O. hoek van Gilolo of Halmahera en den W. hoek van Ceram, de reis naar Java te kunnen vervolgen.

Maar evenmin als Le Maire en Schouten, wisten ook Tasman en Visscher dat zij die kust reeds sedert eenige dagen achter zich hadden, Le Maire en Schouten, toen zij op den 30sten Juli 1616 veronderstelden in eene groote bocht te zeilen, de laatste, toen zij op den 15den Mei den koers stelden naar den Westhoek van de baai, waarin de eerstgenoemden waren gezeild. Het land waarbij zij zeilden, was het betrekkelijk groote eiland Waigioe; maar terwijl Le Maire zijn koers om de West vervolgde, langs de Papoesche eilanden de Oostkust van Gilolo bereikte, en benoorden dat eiland om de reis naar Java voortzette, stevenden Tasman en Visscher tusschen dit eiland en Waigioe door om de Zuid, en langs de noordkust van Ceram en Java, waar zij op den 14den Juni tusschen de eilandjes Leiden en Enkhuizen doorzeilden en het anker op de reede van Batavia lieten vallen.

Er zouden echter nog een aantal jaren verlopen, eer men betreffende „den Gebrocken Hoeck“, zooals men gewoon was den zoogenaamden Westhoek te noemen, beter werd ingelicht. Maar hoe dit ook zij, de oplossing zoowel van dit punt als van zoovele anderen, zooals die van Nieuw-Ierland, Nieuw-Hanover enz. bleef tot later tijd bewaard; de reis die nu door Tasman en Visscher was volbracht, was echter een der merkwaardigste en voor de uitbreiding der kennis van dit gedeelte der aarde van het grootste belang.

In het eerste gedeelte, waarin wij de reizen naar de Zuid- en Zuidkust behandelden, stelden wij ons voor nader op de kaart van deze reis terug te komen ¹.

Hoewel in het journaal de bevonden lengte doorgaans staat opgeteekend — die van Teneriffe Oostwaarts gerekend is, — komen de lengtegraden op de kaart niet voor, dan voor zoverre het een gedeelte der Indische zee betreft, namelijk van Straat Soenda tot Mauritius en is van veel kleiner bestek ².

¹ § 7, blz. 44.

² De reden hiervoor wordt bij Swart l. c. blz. 184 opgegeven.

Met eene enkele uitzondering staan op de kaart al de plaatsnamen vermeld, die in het journaal worden gevonden.

Zijn de loodingen langs de Zuidkust, op de tweede reis (1644) gehouden, met zorg opgeteekend, op de Noordkust vindt men ze niet, en dit niettegenstaande in het journaal daarvoor genoegzame gegevens te vinden zijn om daaruit op te maken, dat dit, vooral in die dagen, zoo belangrijk onderdeel der zeevaart, bij het varen op onbekende kusten en vaarwaters, in het geheel niet is verzuimd geworden.

Overigens is de kaart tesamengesteld uit de gegevens, die van beide reizen voorhanden waren en met veel zorg en uitvoerigheid bewerkt.

Maar hoe dankbaar wij zijn dat deze kaart voor ons is bewaard gebleven, toch wenschten wij dat de kaarten en schetsen door Visscher — die als eén goede kaartenmaker bekend stond — op deze reizen vervaardigd, nog hier of daar aanwezig mochten zijn.

§ 3. Maerten Gerritsz. Fries en Franchoys Jacobsz. Visscher. 1644.

In de maand November van het volgende jaar 1644 werd aan den Commandeur Maerten Gerritsz. Fries en zijn bijhebbenden Raad opgedragen met eenige schepen te kruisen tusschen de Ladrones en de Philippijnsche eilanden op de verwacht wordende Spaansche Zilverschepen, die gewoonlijk tegen het einde van Maart de haven van Acapulco, op de Westkust van Amerika gelegen, verlieten, en het bovengenoemde vaarwater op hunne reis naar Manilla passeerden.

Door Tasman en den ervaren Opperpiloot-Major Vissoher waren ieder afzonderlijk, voorstellen aan de Hooge Regeering ingediend, om langs een nieuwen weg, die van den tot hertoe gevolgde afweek, zoo mogelijk die zilverschepen te onderscheppen en te vermeesteren. Die weg liep voor een groot gedeelte langs de Noordkust van Nieuw-Guinea.

De Raad van Indië nam deze voorstellen in overweging en op den 31 October 1644 werd de Instructie voor de reis bepaald.

Ook nu, evenals dit bij de reizen met Tasman het geval was geweest, werd het project ofte propositie met communicatie

van den voorsch. Pilot-Major (Visscher) in Rade geventileert, „gedebateert ende overleyt, ende gearresteert dit exploit te ondernemen en de uytvoeringh den Commandeur met den Raed te bevelen.“

Visscher werd den Commandeur toegevoegd en zou de tweede plaats in den Raad innemen.

Bij de Instructie werd bepaald, dat men van Ternate onder zeil gaande den koers moest nemen langs Gilolo, door Straat Patientie, bij de kust van Weda naar den hoek van Maba en door Abel Tasmans passagie langs de kust van Nieuw-Guinea.

Die kust moest worden opgezeild, tot men giste 50 à 60 mijlen beoosten de Ladrões te wezen. Men veronderstelde, dat dit geholpen door de land- en zeewinden — die men dacht dat van December tot aan het einde van Maart aldaar waaien en den moesson maken, — spoedig zou kunnen geschieden.

Mocht dit juist worden bevonden en achtte men het geraden, dan zou die kust nog omtrent 40 mijlen Oostelijker moeten worden ontdekt, als wanneer men de lengte van 168 graden zou hebben bereikt, de lengte van Salomon Sweershoek (Nieuw-Hanover). Hiervoor bestonden twee dringende redenen, vooreerst: om naar tijdsgelegenheid de kust zooveel verder te kunnen ontdekken en te onderzoeken, „wat commoditeyten, waren ende ryckdommen dien cant lants is hebbende, mitsgaders wat de inhabitanten trecken.“ Zij zouden een jacht hebben te verwachten, dat daarvoor zeer geschikt zou zijn, en dewijl de kust zuiver was, had men die te minder met de groote schepen te schroomen. Aan volk om „deffenciff“ te landen en alles zooveel den tijd zou toelaten te onderzoeken, ontbrak het hun niet. Naar men vernomen had, ontbraken daar geen ververschingen; om die te kunnen ruilen, zouden hun verschillende kleinigheden worden medegegeven.

De tweede reden was deze: dat men gaarne zag dat de kust zoo verre om de Oost werd opgezeild, om daardoor beoosten de Ladrões te vervallen. Daarom moesten zij van Salomon Sweershoek den koers recht Noord nemen tot op 13° 50'; van daar recht West naar Egano Pagan, een der Ladrões, alwaar volgens het rapport van Visscher verversching in overvloed was te bekomen; hier moest een goede hoeveelheid provisiën worden opgedaan, en het volk wel laten ververschen „om het frisch en gezond te houden en aen den vijand te kunnen brengen enz.“

Onder de stukken, die hun werden medegegeven, behoorde

ook een „Caert om te cruysen op de Silverschepen, comen van Novo-Hispanje na Manilha; de naam van den maker van deze kaart wordt niet genoemd, doch het is zeer waarschijnlijk dat zij door Tasman werd vervaardigd; want in de Academische Bibliotheek te Utrecht bevindt zich een kopij dezer kaart ¹. Onder een uitvoerigen titel heeft zij tot onderschrift: Actum Batavia Ady 1 September 1644; (was ondertekend) Abel Tasman.

De kaart is op een vrij groot bestek gemaakt, de breedtegraden strekken van 15° N. tot ruim 3° Z., de lengte van 142° tot 168° O. Bij eene breedte van 1.09 M. heeft zij eene hoogte van 0.75 M.; een schaal komt er niet op voor, doch een 1° breedte en lengte bedraagt 0.041 mm.

De koerslijn loopt langs de Noordkust van Nieuw-Guinea, doch niet verder dan tot den 165sten Lengtegraad.

De aangegeven diepten zijn zeer schaarsch en komen slechts bij en omtrent den Gebroken Hoek voor.

Hoewel de namen op de kaart tusschen 142° en 165° Lengte in hoofdzaak met die in het journaal door Swart uitgegeven overeenkomen, bestaat daarin nog al eenig verschil. ²

Moesten wij reeds te veel de klacht uiten: *ontbreekt in de papieren der O.-I. C.*, wij hebben die ook nu weder te herhalen, daar het journaal of rapport over deze expeditie ontbreekt, zoodat wij ons zien teleurgesteld te kunnen mededeelen, wat door hen op de Noordkust van Nieuw-Guinea is verriecht geworden.

Een enkele aanwijzing dat zij op de kust van Nieuw-Guinea zijn geweest, is opgenomen in het Dagregister van Tayouan op Formosa van 15 Augustus 1645 en in een brief van den Gouverneur François Caron aan de H. R. van 25 October: ziedaar alles wat wij over hunne reis langs de kust vermelden vinden.

In het eerstgenoemde Dagregister lezen wij: „Dat de meestgenoemde schepen op 5 February laetstleden uyt de Moluccen vertrocken, ende de Straet van Patientie doorgelopen wesende, voorders de groote Suyt-See waeren ingeseylt; ontdeckende (sooveel doenlyck) met somtyts te landen de kust van Nova Guinea; wiens inwoonders doorgaens bevonden te syn, een wilt

¹ Simon den Danser, Schipper op het schip Schiedam, werd er ook eemedegegeven.

² Zie de Bijlage hierachter.

st ende beestachtich volck, sonder dat bemercken condent (aldaer?) eenich costelyck metael ofte gesteenten mochten syn. Van gesegde cust waeren overgestecken naer de Ladronezen en z. n."

Jaron is in zijn schrijven niet veel uitvoeriger; hij zegt: Door den Commandeur Marten de Vries over de Moluco's en de Caep de Spiritu Sancto alhier aengecomen, is ons oocq bericht gedaen, hoe hy met zyn vloot den 5den February uyt Moluko's gescheyden, volgens UEdelh. Instructie de Straet Patentie gepasseert ende in de Suyt-See geloopt was, ende langs de kust van Nova-Guinea, welck hy naer vermogen op tydsgelegenheit, (met somtyts te landen) heeft ontdeekt en bevonden derselver inwoonderen een wilt, woest, catylich volck te wesen, by dewelcke tot ververschingen niet anders verclappussen hadde erlanght. Doch niet vernemen noch vermercken connen eenich costelyck metael, gesteenten ofte rijckdommen daeromtrent te vinden zyn.

Voornoemde kust tot omtrent Salomon Sweershoek toe beseylt ende, is Noordwaerts overgesteeken naer de Ladronezen, alwaer den 25sten April aengelantet wesende, bequam te vnde geen andere ververschingen als op de barre kust van Nova-Guinea en z. n."

Er is dus van tijd tot tijd op de kust geland; hoe gaarne wden wij willen weten, door wien en waar en wat zij daarvan hun journaal hebben opgeteekend. Want daar Visscher zich Fries aan boord bevond, was hij zeker het best in de gelegenheid, den Commandeur opmerkzaam te maken op hetgeen hem op zijne vorige reis langs de kust als het belangrijkste is voorgekomen.

Het ontbreken van journalen of rapporten over deze reis is meer te betreuren, doordien de reizen langs deze kust zoo schaarsch zijn, en elke bijdrage, die tot de betere kennis er van wden kunnen strekken, ons niet onwelkom kan wesen.

En wél zijn de reizen naar de Noordkust schaarsch, want eerst de reis van den Commandeur Fries en Visscher, zoude ruim een halve eeuw verlopen, vóórdat men van eene reizewaaerts iets in de papieren der Compagnie verneemt, welke voor 1705 onder Schipper Weyland plaats had.

o. a. voor Jamma geankerd.

§ 4. Jacob Weyland. 1705.

In het jaar 1705 hadden er gelijktijdig twee expeditiën plaats, een naar de kust van Nieuw-Holland, onder het bevel van ~~den~~ Schipper Maerten van Delft, ¹ en de tweede onder die ~~van~~ Jacob Weyland, naar de kust van Nieuw-Guinea.

Als redenen daarvoor geeft de H. R. in haren brief van ~~den~~ 31sten Januari van dat jaar aan de Bewindhebbers op: dat men met goede redenen wel in twijfel mag zijn, dat men nog niet alleen niet in handen heeft behoorlijke zeekaarten van ~~deze~~ kusten, maar nog veel min voorzien is van een behoorlijk bericht of beschrijving van die landen, derzelver ingezetenen enz., daar er daarvan maar alleen in vorige tijden en bij toeval ontdekkingen zijn gedaan. Doch wel voornamelijk zijn zij tot ~~die~~ kruistochten aangespoord door de sedert eenige jaren herhaalde aanschrijvingen van de Bewindhebbers, maar ~~specialijk~~ door ~~de~~ reflexien die hier — Batavia — genomen zijn op haren ~~gemeenen~~ brief van den 19den September 1698, ² meldende ~~de~~ drift en ijver der Engelschen om door de Zuidzee of andere wegen in de Ooster provincien of daaromher gelegene landen over te komen, tot het bemagtigen van specerijen zoo zulks doenlijk zoude zijn.»

„Waarbij dan ook onlangs ons in handen is gekomen een nieuwe beschrijving van den bekenden en berugten William „Dampier“ ³ die daarin als in vorige zijner geschriften of boeken niet schijnt te kunnen verbergen, den zugt die hij heeft voor „Nova-Guinea, en zijn hoopes om door of uit dat land zijne „natie eenige notabele voordeelen te doen trekken, hoewel hij „echter daarvan maer ter loops komt te melden, en in verre „studieuselyk zoo breed en speciaal daarvan niet schrijft ~~als~~ „wel van andere plaetsen van minder belang, en zulx niet jeger „staende hij op of omtrent dat Nova-Guinea bevorens wel „maenden heeft t'zoek gebragt.“

Hun vermoeden is ten zijnen opzichte grooter geworden, ~~dat~~ zij bij gerucht hadden vernomen, dat hij in het begin van ~~he~~

¹ Zie de Reizen der Nederl. naar het Zuidland of Nieuw-Holland, hier voren meermalen aangehaald.

² Later herhaald in die van 25 Februari 1699, 24 November 1700 en 16 April 1701.

³ William Dampiers a voyage to New-Holland etc. in the year 1699 London, 1703.

jaar (1704) uit Engeland door de Zuidzee op een onbepaalde tocht zou zijn uitgevaren.

Instructie aan de Hoofden der beide expeditiën begint ook met de woorden: „Het woelen, spionneren en schrijven en bekenden Engelschen reiziger William Dampier, als ook andere consideratien hebben ons bewogen om weder van zene kruistocht te laten doen“, namelijk de Geelvink, de Vogel en de Nova-Guinea naar Nieuw-Guinea. Deze scheepvoeren, van Banda vertrekkende, door het nauw van Keffing naar Ony (Wonin) stevenen; van daar na het verrichtte zaken Noord-Westwaarts langs den wal, voorbij ook van Angireeuw¹, en zoo Noordwaarts voorbij den Gebroek voortzeilen; was men deze gepasseerd, dan de buitenkust Nieuw-Guinea Oostwaarts vervolgen niet alleen tot Willem tens eiland, maar nog verder voor zoover de toestand van en schepen dit zou toelaten.

men meende, dat, daar zij in het beste van den Westmoesson kken, niet alleen het genoemde eiland, maar nog Oostegelegen plaatsen zouden kunnen worden bezeild, indien waar was, dat de hoek van Angireeuw en het genoemde Oost en West niet zoo verre van elkander lagen als wel in de kaart was gelegd. Het werd aan die van de ink overgelaten daarnaar onderzoek te doen.

het zeilen langs de kust van Nieuw-Guinea zou het plicht laten alle havens, baaien, rivieren, bochten, uitstekende eilanden, droogten enz. behoorlijk ontdekt en in kaart gebracht worden. Om dit des te beter te kunnen doen, moest des avonds een kleine reede worden gezocht, of wel met klein zeil af- en aan den om niets te laten voorbijgaan hetgeen waardig zou zijn te worden aangeteekend. Des morgens moest bijgeloopen begonnen worden aan het bestek, dat den avond te gesteld en aangeteekend was geworden om daarvan een kaart te kunnen laten maken, waaraan men meende dat men nog ontbreekt; om deze reden werd aan de Geelvink een geschikte stuurman medegegeven. Vond men goed om ook andere redenen aan land te gaan, dan moest het niet worden vermeld daarvan almede notitie te nemen, niet alleen van de rekking, stranden, maar ook van de verschillende boomen,

---

¹ Het eiland (Waigioe) komt in 's Comp. papieren en kaarten onder verschillende namen voor, waarover later in het derde gedeelte.

vruchten en versch water, mineralen of andere dingen, zouden mogen opmerken; voornamelijk moest worden *„of nergens een doortogt van buiten naar de binnenku gevonden“*; werd een dergelijke doortocht gevonden, dan men dien niet te diep inloopen om door de stroomen daar te worden weggeslept; het visiteren van zulke gaten mocht door het fregat noch door het fluitje, maar wel door een of pantjalang worden gedaan, doch ook alweder niet ver de daarop varende zeelieden dit geraden mochten oorn om daaruit weder te kunnen geraken en vooral niet te verre zij ankergrond mochten komen te verliezen.

Gebeurde het dat er op Nova-Guinea eenige onbekende In mochten worden gevonden tot een à twee in getal, die zij *„geweld of hazard en met vrijen wil“* naar Batavia konden brengen, dan zou dit mogelijk voor het vervolg niet te komen, doch het werd aan hunne bevinding en overle gelaten.

De hoek bij Wonin werd tot een rendez-vous aang ingeval van verdwaling.

De Papoesche eilanden, daaronder ook begrepen het eilanden tusschen Halmheira en Ceram, tot aan he van Nieuw-Guinea of tot omtrent Wonin, behoorden het gezag van den Sultan van Tidore; *„maar de buitenku „het, van Nova-Guinea en de bogt van Nova-Hollandia d „nergens beslagen of bij eenige contracten bedongen zijn „men daarom zooverre ons regt niet fundamenteel als „de verdere voor verhaalde andere landen omtrent „fouderen, en daarom met uw wederkomst de nadere bes „en bevinding dientwegen blijven te gemoet zien.“*

Men vindt verder nog eenige bepalingen omtrent de ning, voeding, hoe de terugreis moest worden genomen, hoedanig moest worden gehandeld, indien men Dampier ontmoeten. De Instructie, die ook voor een groot gedeelte was voor Marten, van Delft naar Nieuw-Holland bestemd den 20sten Januari 1705 vastgesteld.

Twee dagen later vertrokken de beide expeditiën van E en na te Banda — waar zij van het noodige, zooals brandhout enz. moesten worden voorzien, — alles inge te hebben, werd den 25sten Februari door Weyland schepen onder zijn bevel, de reis naar Nieuw-Guinea aange

De journalen van deze reis, hoewel zij naar het Va

werden gezonden, ontbreken, evenzoo het rapport over de reis, uitgebracht door de Raden van Indië Zwaerdecroon en Chastelijn. ¹

Wij kunnen dus slechts alleen het weinige mededeelen wat wij hierover in de papieren der Compagnie vonden aange- teekend.

Maar wat ons bij het gemis hunner journalen eenigszins schadeloos stelt is, dat de kaart der reis bewaard is gebleven. Zij heeft in onze dagen nog niet alle waarde verloren, maar werd belangrijk genoeg geacht te worden uitgegeven, hetgeen in 1866 op last van het Departement van Koloniën heeft plaats gehad. ² Wij komen later daarop terug. Volgen wij eerst onze reizigers.

Daar er op Banda geen personen gevonden werden, die hun op de reis als tolken konden dienen, richtte men zich even als vroeger tot de Orang Kaja's van Keffing, om door hunne tusschenkomst daarin te voorzien. Uit de negorij Killetay, op vijf mijlen afstand van Rarakit op Ceram, kreeg Weyland dan ook ten dien einde den Orang Kaja Lokman, benevens nog vier Keffingers aan boord, terwijl hij al verder volgens order uit de chaloup Keffing den Stuurman Pieter in 't Huisje, die in dat vaarwater niet onervaren was, overnam, en hem door een ander stuurman van zijn eigen schip liet vervangen. ³

Volgens bekomen berichten van Inlanders uit de Papoesche eilanden waren de schepen in het laatst van April onder het groote eiland Waigioe — Waygeeuw, Waygamme, Angieeuw of Angireeuw der Compagnies kaarten — waar zij voor enkele negorijen hadden geankerd, als Moeka-Omka aan de Zuidkust, Ompay of Onpay aan den Westhoek en Waygeeuw. ⁴

De Groote Imbocht op de kaart voorkomende en nu bekend onder den naam van Geelvinksbaai, schijnt door hen in het laatst

¹ Het rapport van dezelfde heeren over de reis naar Nieuw-Holland is laarentegen nog aanwezig. Zie de meeraangehaalde reizen der Nederl. naar het Zuidland.

² Zij werd uitgegeven met eene «Geschied- en zeevaartkundige toelich- ting betreffende eene kaart van de Geelvinksbaai op de Noordkust van Nieuw-Guinea, volgens de opname van Jacob Weyland, in 1705.»

Het eerste gedeelte is van onze hand, het tweede van de hand van den heer Obreen.

³ Inkomende brief bij den Gouverneur Jacob Claesz. Banda 8 Maart.

Op de kaart komt in het N. W. ten N. van het eiland Misool, een eilandje met zijn naam voor.

⁴ Brief van Ternaten van 20 September 1705.

van Mei en de eerste dagen van Juni onderzocht, want men vindt in het diepste dezer baai twee hoeken, waarvan de een genaamd is Pinkster West- en de andere Pinkster Oosthoek. Men mag met eenigen grond hieruit opmaken, dat zij zija aldaar de Pinksterdagen, — die in 1705 op den 31sten Mei en 1sten Juni inviel — hebben bevonden.

De volgende maand Juli waren zij van om de Oost terug, want op den 21sten van die maand ontving de Stuurman Dirk de Coninck, van de pantjalang Nova-Guinea, volgens resolutie van den Scheeperraad van de Geelvink van den 18den te voren, ontrent Roemangay op de Noordkust van Nieuw-Guinea genomen, 't bevel, om, zoodra hij van de Geelvink scheidde, de reis te nemen door de Straat tusschen het Westergedeelte van de Noordkust van Nieuw-Guinea en het daar benoorden liggende gebroken land, en verder het binnenste van de bocht Salwaat en Ony, om van die Straat, voornamelijk van deszelfs Zuidzijde en van die bocht eene behoorlijke zeekaart te maken.

Na dit te hebben verricht moest de pantjalang naar Ony zeilen, en aldaar tot het midden der maand September op de Geelvink wachten; mocht dit schip aldan daar nog niet zijn aangekomen, dan zou hij ten spoedigste de reis naar Banda voortzetten.

Toen de pantjalang van de schepen afscheid nam, waren deze bezig met het peilen en opnemen der kust. Eenige dagen later namen zij — volgens de Instructie — den koers Westwaarts naar de bocht van Weda op Halmaheira. Hier ontmoette zij op den 1sten Augustus in de nabijheid der eilanden Wiedj, niet verre van den hoek Libobo, in de genoemde bocht gelegen, de pantjalang de Leervissh, Stuurman Cornelis Tamesz. Deze vernam bij het aan boord komen van de Geelvink van den Schipper niet veel bijzonders. Van het scheepsvolk vernam hij, dat zij op hunne reis naar de Noord- en Oostkust van Nieuw-Guinea herhaalde malen door inlandsche vaartuigen vijandelijk aangevallen waren; dat er een matroos van de pantjalang, die bij hen was geweest, door een pijl doodelijk gewond was worden; dat er op de Geelvink vier zwarten waren, waaronder een die goed Maleisch sprak en zich voor het Hoofd van een negorij uitgaf; dat er buiten boord van het jacht een klein inlandsch vaartuig hing, doch dat men niet wist hoe zij daaraan waren gekomen, noch ook van waar die zwarten waren; dat zij reeds twaalf dooden hadden en het getal hunner ziekdagelijks vermeerderde.

Schipper Weyland verleende Tamesz. eenige hulp, sleepte hem uit de bocht van Weda tot in het gezicht van Poeloe Pisang, waar hij hem liet slippen en gelastte hem aan den Gouverneur van Ternate, Pieter Rooselaer, kennis te geven dat hij — Weyland — zijne reis naar Ony stond te vervolgen.

Den 16den van dezelfde maand ontmoetten de beide schepen de pantjalang de Crab, Stuurman Hendrik Jansz. van Dijk, tusschen Poeloe Misool¹ en Poeloe Kanary, twee dagen nadat zij eerstgenoemd eiland had verlaten.

Het ongunstige weder belette van Dijk op de Geelvink over te gaan, doch uit den mond van den Schipper of een der andere officieren, vernam hij dat zij van Ony kwamen; dat zij reeds attelijke dooden en veel zieken binnen boord hadden, en noodtaakt waren en het voornemen hadden den steven naar Boeroe te wenden, om zich aldaar te ververschen en van het noodige te voorzien. Van Dijk werd gelast bij aankomst te Ternate, daarvan aan den Gouverneur kennis te geven.

Den 20sten Augustus liepen beide schepen in de bocht van Sajeli op Boeroe binnen, en wal in eenen zeer „desolaten“ oestand.

Den 24sten kwam dit bericht te Amboina, waar de Gouverneur Balthasar Coyett ten spoedigste alle mogelijke ververschingen, benevens een twaalfstal manschappen ter huurer hulp derwaarts zond, terwijl het opperhoofd van Boeroe den last ontving hen in alles zooveel mogelijk te adseren. De zieken werden met rembaais afgehaald en naar het hospitaal te Amboina gebracht, waar eenige dagen later het lekke vaartuig de Kraanvogel met veel moeite — daarin door eenig volk van Boeroe geholpen — mede ten anker werd gebracht; de Geelvink zeilde van Boeroe naar Banda, waar het op den 17den September ten anker kwam.

Het jacht Oostvoorn, dat in de bocht van Sagewin, tusschen de eilanden Salawati en Batanta gelegen, ten anker lag, zond, op een gerucht dat er zich schepen in dat vaarwater bevonden, een vaartuigje af om daarnaar onderzoek te doen, en gaf daarop mede een der Tidorsche Gecommitteerden Ngoffamaneira, genaamd, die op het jacht waren.

Deze ontmoette de pantjalang Nova-Guinea op den 12den Augustus, doch deze ontmoeting was verre van vredelievend.

¹ Ook dit eiland heeft verschillende benamingen in de kaarten en papieren der Compagnie als: Moxel, Mysal, Mioeoul, Massouwel, Missoal enz.

Op de hoogte van het eilandje Jeffimaan (Cocksbrood) be- noorden Salawati kreeg hij hem in het zicht; de pantjalang liet een Princevleugel en geus waaien. Hij schepte daarop naar de pantjalang, en op de vraag daarvan gedaan, onder het wuiven en zwaaien met een witten neusdoek, geantwoord Orang Tidori, Orang Tidori, werd dit beantwoord door de pantjalang met geschut- en geweervuur op de prauw. Het volk sprong over boord; toch werden eenige hunner doodelijk getroffen. Met veel moeite gelukte het Ngoffamaneira een gedeelte van zijn volk weder aan boord van de prauw te doen komen, doch negen hunner zwommen naar land.

Hij deed verder zijn best om van de pantjalang weg te scheppen, 't geen hem, daar deze vstraakte, mocht gelukken; de pantjalang raakte evenwel weder los en achtervolgde de prauw tot aan de Noordkust van Salawati of den hoek van Sagewin, doch ontkwam hem toen door de duisternis.

Op het bericht hiervan maakte het jacht Oostvoorn zooveel spoed als mogelijk was om de pantjalang op te zoeken. Den volgenden morgen ten 10 uren zag hij deze aan de Noordkust van Salawati ten anker liggen, met de Princenvlag van achteren afwaaiende; zoodra hij binnenschoots was, deed het jacht een schot, waarop de pantjalang de vlag streek en een Onder- stuurman aan boord zond.

Toen deze bevestigde dat het de Nova-Guinea was, liet men den Gezagvoerder Dirk de Coninck aan boord komen en ontving deze eene scherpe berisping over hetgeen er voorgevallen was en liet hem daarvan eene verklaring geven.

De overheden van het jacht vernamen over de reis langs de Noordkust niets meer dan wij reeds weten. Men liet de pantjalang zijne bezigheden vervolgen, namelijk het opnemen der kust van Salawati, waarna hij naar Batanta zoude oversteken om ook dit eiland mede in kaart te brengen. Het jacht keerde weder naar het eiland Sagewin terug.

Den 24sten September kwam de Nova-Guinea te Banda ter reede, waarmede al de vaartuigen van hunne reis naar Nieuw Guinea terug waren.

Zooals wij reeds opmerkten, werden de journalen enz. dezer expeditie naar het Vaderland gezonden; geen wonder dan dat in den Secreten brief aan de Bewindhebbers van den 30sten November 1706 slechts weinig over de reis medegedeeld, maar de overgezonden stukken wordt verwezen. Het bepaalt zic

dan ook maar alleen tot een eenvoudig overzicht en eenige beschouwingen naar aanleiding van den affloop. Zoo zegt de H. R. o. a.: „Dat er tegen vorige informatien en geruchten geen specerijen of derzelver boomen ontmoet of ontdekt zijn geworden.

Geen menschen die handelbaar of te genaken, maar puur wild, boos en naakt bevonden zijn, vol van verraderijen en afkeer van de onzen.“

Hieruit kon men opmaken dat andere Europeanen, die daar mochten komen, op dezelfde wijze zouden worden behandeld. Daar dus die landen niet alleen van specerijen ontbloot, maar ook ongeschikt waren voor hen die zich aldaar zouden willen vestigen, om zooveel nader bij de Molukken te wezen, zoo gelooven zij dat de bekommelingen, die de Bewindhebbers ten aanzien van Nieuw-Guinea koesterden, weggenomen, en daarmede tevens vervallen de bedenkingen om door contracten van recognitie, betaling of anders, de Compagnie te kunnen verzekeren van zulke nieuwe specerijen, die *„reeds met de oude bekende nagelen en noten zoo grootelijks overkropt en beladen zat“*.

Zij hoopten dus „dat God de Heere genadiglijk de Compagnie alleen zou laten behouden, de specerijlanden, die zij nu zooveel jaren bezeten had, en de overvloedige winsten daarvan bekomen, genoten worden, indien den verkoop alleen maar als in vorige tijden met kracht werd voortgezet.“

Het kon nu bovendien geen ongerustheid baren, daar men bevond, dat de meeste inlanders in de Papoesche eilanden, den hoek van Ony, den gebroken hoek van Waygeeuw en de Noordkust van Nieuw-Guinea, hoe woest en wild zij ook waren, echter den Koning van Tidor voor hunnen Heer schenen te erkennen en hem jaarlijks door tusschenkomst van zijne gezanten eenige amber en slaven opbrachten. ¹ Hierdoor zou mede voldaan wezen aan de intentie van de Bewindhebbers: *„om de Buiten kust van Nieuw-Guinea met de bijliggende eilanden onder het gezag van dien Vorst te stellen“*, op wiens naam men dan ook ten allen tijde het belang der Compagnie tegen vreemde indringers zou kunnen staande houden.

Het zou ook onnoodig zijn om Keffing aan de Compagnie onderhoorig te maken, evenmin het eiland Gebi in bezit te nemen; beiden zou den Koning van Tidor onaangenaam wezen

¹ In het laatste gedeelte komen wij hierop terug.

en verbitteren, behalve dat het voor de Compagnie last zonder voordeel zou wesen, zoolang men het voor een stelregel moest houden, gelijk dit meermalen in hunne brieven was aangetoond: *„dat der Vorsten oprechte vriendschap en ware goedwilligheid de beste basis maakt tot securiteit voor 's Comps. dierbare spe-rijen en derzeker belangen.“*

Er blijft ons nog over het een en ander mede te deelen over de van die reis bestaande kaarten. Zij zijn twee in getal, de eerste, N. 488 van den Inventaris der kaarten op het R. A., is vervaardigd op een blad ter grootte van 0.52—0.74 M.

De breedte gaat van 1° 50' N. tot 7° 30' Z. of van den hoek van Waymelle in de bocht van Boely, op de Noord Oost kust van Halmaheira tot en met Ceram, de Kei- en Aroe-eilanden; van de hier tegenover gelegen Z. W. kust van Nieuw-Guinea is slechts de kustlijn aangegeven en draagt van Honij (Wonin) af om de Z. en Z. O. geen namen.

Van den hoek van Waymelle op Halmaheira, hierboven genoemd, brengt ons de kaart lange eenige Papoesche eilanden om de Oost tot Geelvinks Oosthoek met de voor deze baai gelegen eilanden. De schaal is van 30 D. m. = 105 m. m.

De tweede kaart bestaat uit twee bladen, N. 489 en 490 van den Inventaris, en zijn nagenoeg van dezelfde grootte als N. 488, doch op eene schaal van 20 D. m. = 135 m. m.

Het Westelijk blad loopt van 1° N. tot 3° 40' ZBr. of van de bocht van Boely tot Ceram, waarvan de N. W. en die van Larakit (Rarakit) of N. O. hoeken slechts worden aangegeven.

Van de Z. W. kust van Nieuw-Guinea strekt zij niet verder dan tot den hoek van Wonin, en om de Oost van de bocht van Boely tot aan den hoek van Pamenoeke op de Noordkust van Nieuw-Guinea. Hierin zijn begrepen de Papoesche eilanden.

Het tweede of Oostelijk blad, n° 490, strekt van 0° 30' N. tot 4° 10' ZBr. of van den hoek Brebes — ruim een graad Westelijker gelegen dan Pamenoeke, — de Noordkust van Nieuw-Guinea tot Geelvink's Oosthoek met de voor en in deze groote inbocht gelegen eilanden, reyen enz.

De beide bladen sluiten niet juist aan elkaar, zooals men ziet, ook de teekening der graad- en kompaslijnen komen niet overeen, doch beide behooren te zamen, hetgeen uit de beschrijving der kaart n° 488 voldoende blijkt. Beide kaarten geven de uitkomsten

van dezelfde reis; maar, daar de laatste of n° 489 en 490 op grooter schaal zijn vervaardigd, vindt men dientengevolge daar meerder aantekeningen en loodingen op.

Toen dan ook tot de uitgave dezer kaart werd besloten, gaf men wijselijk de voorkeur aan de meest uitvoerigste der beide kaarten, hetgeen op het Topographisch Bureau van Oorlog zeer nauwkeurig en met zorgvuldigheid werd verricht.

Met de kaart voor zich kan men — ook bij het ontbreken der dagregisters — zich eerst een denkbeeld vormen van de belangrijke uitkomsten der reis van 1705. Men legge ze slechts naast de kaart der twee reizen van Tasinan en Visscher (1643—1644), of de op groot bestek vervaardigde kaart van eerstgenoemden (1644) en men zal eerst recht duidelijk het verschil ontwaren dat er tusschen deze kaarten bestaat.

Zoo ziet men, om ons hier alleen bij het Oostelijk blad te bepalen, daar wij op het Westelijk bij ons derde gedeelte van zelf terug moeten komen, op de kaarten van 1643 en 1644, slechts een schijn van de Groote Imbocht, terwijl men deze tot in het diepste der baai aangetoond en met uitvoerige aantekeningen voorzien op de kaart van 1705 vindt geplaatst.

Ziet men op de twee genoemde kaarten het gedeelte der Noordkust tot aan de Westhoek van de Groote Imbocht nagenoeg in de strekking van West tot Oost, hier integendeel is die meer volgens hunne ware strekking gelegen.

Wij hebben niet kunnen ontdekken, wanneer en door wien den naam van Geelvink aan deze groote inbocht werd gegeven; doch betwijfelen of dit door de ontdekkers is geschied, en wel omdat men op de kaart van hunne reis, aan de Noordkust tusschen 133° en 134° O. L. Gr. eene vrij diepe baai, met den naam van Geelvink's baai vindt aangeteekend, ¹ en ze waarschijnlijk wel niet tweemaal denzelfden naam zullen hebben gegeven, zoodat de Geelvink's baai op de kaart dan ook alleen maar den naam van de groote inbocht draagt.

De kaart van 1705 bleef echter aan het algemeen niet geheel onbekend. De bekende Nicolaes Struyck gaf daarvan in zijn 3de deel van de „Uitgezogte Verhandelingen“ in 1758 eene verkleinde kopij, terwijl eene beschrijving van de baai te vinden is in zijne „Beschrijving der staartsterren enz. Amsterdam, 1758“,

¹ Op eene Engelsche kaart van het begin dezer eeuw komt deze baai te liggen op 0° 45' Zbr. en 133° 40' nabij kaap Ignessoi.

welke beschrijving vermoedelijk overgenomen is in de „Historische beschrijving der reizen, 18de deel blz. 424. Amsterdam 1759“, hoewel den naam van de schrijver er van niet wordt opgegeven.

Doch hoe dit zij, het is meer dan waarschijnlijk dat òf de schrijver òf de inzender bekend is geweest met de journalen van de reis van 1705, niettegenstaande er eenige namen worden genoemd, die in de origineele kaart niet worden aangetroffen. Wij lezen daar namelijk: „In het jaar 1705 zondt men een jacht de Geelvink genaamd ter ontdekking van de Zuid Oostelijke kust van Nieuw Guinea, wier ligging het zeer verschillende van hetgeen men er van in de gemeene kaarten ziet.“

„Het verhaal van dezen togt is te droog om in zijne aaneenschakeling gelezen te worden; weshalve men hetzelfde in een tafel gebracht heeft, om het eenige meerdere klaarheid bij te zetten. Uit de woorden waarmede het Hollandsche dagregister begint en sluit, schijnt de gemelde kust de omtrek van een groote open en breede baai te zijn, welke men alhier beschrijft; doch het is te verwonderen, dat men noch breedte nog lengte aangeteekend heeft.“

Dat Dalrymple, de beroemde Hydrographer der Engelsche Oost Indische Compagnie, deze kaarten heeft gekend, blijkt uit zijn atlas, waarin zij voorkomen met den titel „Chart of the Western part of New-Guinea and the adjacent straits from a Dutch Map. Seemingly belonging to the Voyage of the Geelvink in the year 1705“ en „Chart of a Great Bay on the North Side of New-Guinea from a Dutch Map.“

D'Entrecasteaux en de Krusenstern hebben in hunne atlassen van de kaarten van Dalrymple gebruik gemaakt, doch wij mogen hier niet verzuimen op te geven, dat op de kaart in den atlas van D'Entrecasteaux de baai, die bij Dalrymple „the Great Bay“ wordt genoemd, onder die van „la baie de Geelvink“ voorkomt; wellicht dat zij dien naam aan den Franschen zeereiziger te danken heeft.

Op de kaart van Nieuw-Holland, Nieuw-Guinea enz. behoorende tot de door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap bekroonde verhandeling van de heeren Bennet en van Wyk Rz. in 1825, die vooral ten opzichte van Nieuw-Guinea veel te wenschen overlaat, leest men bij het eiland Louisiade 1768: „Ontdekt door het Hollandsch jacht Geelvink 1705“; waaraan dit is toe te schrijven bleef ons onbekend, want het is meer

dan waarschijnlijk dat de Geelvink in 1705 dit eiland n heeft kunnen ontdekken.

Over de waarde, die de kaart der Grootte Geelvink's ba volgens de opname van 1705, tegenwoordig nog heeft voor Hydrographie, verwijzen we onze lezers naar de zeevaartkundi toelichting, hiervoren aangehaald.

§ 5. Jacob Roggeveen. 1721—1723.

De ontdekkingsreis van Jacob Roggeveen, die door de We Indische Compagnie daartoe in staat gesteld werd, van hoev belang ook voor de geschiedenis des aardrijkskunde, levert v ons doel betrekkelijk weinig op. Zij werd meermalen uitgeg ven, ¹ het laatste en beste tevens, volgens het gehouden jounaal, door het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen 1838. Het werd sedert jaren te vergeefs gezocht onder de pieren der W.-I. Comp., toen het werd gevonden in die Oost-Indische Comp., onder het opschrift: „Papieren van Batav Toucherende de geconfisqueerde West-Indische schepen den Are en Thienhoven, in dato 30 November 1722.“

Het zich daaronder bevindende journaal gaat niet verder d den 18den Juli 1722, toen men de vaste of Noordkust v Nieuw-Guinea nog niet had bereikt, zooals wij zullen zien het volgen van het journaal.

Op den 2den Juni 1722 werd er in den Scheepsraad beslot dat, daar men gekomen was op de gegiste ZBr. van 3° 45' 182° 30' Oostelijk „men met de cours van West zal aanvang en daarbij zoolang continueren, totdat zij de vaste kust v Nieuw-Guinea in het gezigt zullen bekomen hebben, en d vervolgens langs dezelve kust, tot zij die Oostwaarts van h bevinden; dat is: hun cursen in dier voegen te rigten, d men tusschen Nieuw-Guinea en het eijland Gilolo sal tracht door te loopen; dan (naar dat de wind ons noodzaakt) bezuide of benoorden het eijland Ceram; vervolgens naar het eijla Bouton om aldaer te ververschen, water en brandhout halen enz.“

Het was op den 17den Juli op den middag, dat het geg

¹ Zie Bibliographische Adversaria. Bouwstoffen voor eene Bibliograp van Nederlandsche Reisbeschrijvingen, door P. A. Tiele, blz. 6 No 232. 1873.

bestek gaf $2^{\circ} 4'$ Z.Br., de lengte 167° O. Met zonsondergang deed men sein van in het W. Z. W. land te zien, doch door de dikke donkere nevelen, die het land dekten, kon men den afstand niet bepalen.

Met het aanbreken van den dag (18) kreeg men land te zien in het Z. O. op omtrent 6 mijlen. Hetgeen men nu zag, bevond men twee à drie (sijnde het derde kleijn) eijlanden van tamelijke groote te wesen en niet verre afgescheidten van de vaste kust van Nova-Guinea, welkers strekking W. N. W. en N. W. ten W. is, dat wij onderscheidenlijk kunnen beoogen. Daar hunne breedte op den middag volgens het gegist bestek was $2^{\circ} 4'$ Z. en 165° O. L., mag men veronderstellen dat zij dien morgen het Visschers eiland van de kaart van Tasman en Visscher zullen hebben gezien.

Met dezen datum eindigt het journaal van Roggeveen; daar het bekend is dat de schepen den 9den September voor Japara, op de Noordkust van Java ten anker kwamen, blijkt hieruit dat er ruim een vijftigtal dagen aan het journaal ontbreken.

Op de kaart van de Heeren Bennet en van Wyk Rz. waarvan vroeger is gesproken, vindt men de koerslijn van de schepen van Roggeveen tot aan het eiland Java gevolgd. Dewijl nu het journaal niet Westelijker gaat dan tot 165° L.O. — ruim $148^{\circ} 30'$ L.O. Gr. — zoo zal men die lijn wel niet voor hoogst nauwkeurig hebben te houden, en dit te minder omdat wij bespeuren dat die lijn getrokken is bezuiden den Archipel van Marken, gelegen op nagenoeg $4^{\circ} 55'$ Z.Br. en 174° O.L., terwijl men uit het journaal ziet, dat het eerste land, dat men zag, gelegen was op $2^{\circ} 4'$ Z.Br. en 167° O.L. of $7^{\circ} = 105$ mijlen Westelijker, waaruit zou blijken dat die Archipel door hen niet is gezien en zij benoorden daarvan zijn langs gezeild. De Zeeuwsche Maatschappij, die mede eene kaart achter het door haar uitgegeven journaal heeft gevoegd, heeft zich o. i. te recht onthouden de koerslijn der schepen verder dan tot op 165° O.L. door te trekken.

B I J L A G E.

KAART VAN TASMAN 1643.

KAART VAN TASMAN 1644 M. S.

Van het Westen naar het Oosten.

	148° O. T.	Abel Tasmans Passagie.
Eylant		Hoge Eylant.
oocke hoeck	149° 30'	Gebroocken landt.
		Dese Cust is doorgaers redelyck
		hoogh.
de goede hope	150° 20'	Caep de goede Hoop.
begynt het hoghlant form	151°	Hier begint heel hoogh landt tot
ler eenige voorland		op de Zeecant als Ilho For-
		mosa sonder eenigh voorlandt.
am Schoutens Eylanden . .	152°—153°	Tamelyck laegh landt.
	153°	Het Eylant is hier hoog (West-
		Hoek.
		Willem Schoutens Eylant.
		Ende hier laegh (Oost Hoek.
m klyne Eylandekens gestel	154°	Dese Cleene eylantjens gestelt
het journal van Willems		uyt het Journael van Willem
outens alsoo maer eenige		Schouten alsoo maer eenige
be		gesien hebben.
vol revieren	155° 30'	Hier vol revieren.
Cust is al van een laegh	156° 30'	Dese Cust is van een laege landt
t met boom een volgens den		met boomen en volgens d'af-
sterings vol grote boom en		wateringh vol grote revieren.
er.		
ioa		Arimos. Joan Maetsuyckers Rhede. Moa. Tackal. Willems Rhede. Jamma aen dit Eylant g'ankert gelegen. Medemo. Dese Cust is genaemt Betaff. Laegh voorlandt ende hoogh binnen landt. Laege Eylantjens. Hoogen bergh. Dese Cust is redelyck hoog doch op de Zeekant meest laegh voor- landt. Laege eylandekens.
. . . . .		
. . . . .		
e Reed		
Cust is genamt betaft . .		
Eylandekens	158°	
s hoeck	159°	
Cust is redelick hoogh op de	159°—160°	
kant mest al laegh voorlant.		
Eylandekens	160° 30'	

157°—158°

hierbij dient te worden opge-
 merkt, dat de kopiist van de
 kaart 1643 het schrift niet goed
 kon kunnen lezen, van daar de
 menhangende spelling van
 sommige woorden.

DERDE GEDEELTE.

DE REIZEN NAAR DE PAPOESCHE EILANDEN.

Wat de Nederlanders van deze eilanden
in de 17de eeuw bekend was.

Alvorens dit onderwerp te behandelen, komt het ons niet ongepast voor hier vooraf te laten gaan eene korte beschrijving der Papoesche eilanden, zooals zij in het jaar 1706, door den Gouverneur der Molukken Pieter Rooselaer werd opgemaakt.

Al de in deze beschrijving opgenoemde eilanden stonden onder het gezag van den Sultan van Tidor.

Rooselaer begint zijne beschrijving van den hoek van Libobo, gelegen in het district Patani op de Oostkust van het eiland Halmaheira. In de richting naar het Z. O. van dezen hoek, op ongeveer 12 mijlen afstand, zegt hij, ligt:

Poeloe Pisang, en is het eerste of Westelijkste der Papoesche eilanden. Het is niet alleen onbewoond, maar ook bijna geheel met steile klippen omgeven, zoo zelfs dat het niet dan met inlandsche schepvaartuigen kon worden aangedaan. Het is groot omtrek bijna twee mijlen, en aan den Z. O. en N. kant met welige notenboomen beplant bevonden, die in 1705 werden omgehakt. Niet zeer verre van daar in het O. ten N. liggen de eilanden

Boo, bestaande in 23 stuks, die allen zeer klein, dicht bijeen liggen en onbewoond zijn. Door de reeven, waarmede zij omgeven zijn, zijn zij niet wel met schepen of chaloupen aan te doen, hoewel er aan de Z. en N. W. zijde zeer geschikt ankergrond gevonden werd.

Almede in het O. ten N. op zes à zeven mijlen afstands van dezen groep ligt:

Pappo (Poppa, Popa). Het strekt meerendeels O. en W.

is omtrent 7 mijlen lang en aan de Z. W., W. en N. W. zijden met kleine eilandjes bezet. Dit eiland is meest woest en weinig bevolkt, men vindt er slechts een klein negorijtje, Poppa, staande onder het bestuur van een Kimalaha. In het Z. en Z. O. van Poppa, op ongeveer 10 mijlen van daar ligt het groote eiland:

Mixoal (Misool). Het heeft nagenoeg 40 mijlen in omtrek, en met veel eilandjes en klippen omringd, doch voornamelijk aan de Oost en Zuid-Oost zijde. Het eiland is onder twee Koninkjes verdeeld, schatplichtig aan of liever onderdanen van den Koning van Tidor. De een, wiens rijk den naam van het eiland voert, namelijk Misool, houdt zich aan den Oostkant in het diepste van een bocht op. Zijne onderdanen, zoo mede die van den Kapitein-Laut, die ieder een negorij aan het strand bewonen, alwaar elk in het zijne met gelijk gezag gebiedt, bestaan; zoo Mohammedanen als Heidenen, in ruim 3000 weerbare mannen. De Heidenen, die landwaarts in en op het gebergte wonen, maken hiervan wel het grootste getal uit; ook zijn zij den Mohammedanen, die in beide de negorijen zich in huizen op staken boven het water gebouwd, ophouden, onderdanig. De andere Koning, die het rijk van Waygamma regeert, heeft vroeger zijne negorij in het N. W. van het eiland niet verre van den Westelijken hoek gehad, doch woont nu aan den Zuidkant. ¹ Zijne onderdanen zijn, evenals die van den vorst en Kapitein-Laut van Misool, verdeeld in Mohammedanen en Heidenen, doch kunnen nauwelijks een getal van 5 à 600 koppen uitmaken. Behalve eenige vruchtboomen brengt het land weinig of niets voort, waartoe buiten twijfel de luien aard der Inlanders — die zich meest allen met drooge sagoe of boombrood voeden — veel bijdraagt.

Hun voornaamste handel bestaat in slaven, die, wanneer zij op roof uitgaan, buit maken en ook wel van die van Salawati opkopen. Zij verkoopen die slaven, benevens eenige paradijs- en andere vogels, die daar voorkomen, aan de Cerammers.

Het eiland heeft goed water en men vindt er goeden ankergrond.

In het N. O. van Misool op ongeveer 18 mijlen afstand ligt het eiland:

Salawati, van hetwelk de Z. O., Z. W. en N. W. kust in

¹ Zoals wij later zullen zien heeft de Koning van Waygamme zijne negorij overgebracht van den Zuidkant naar de N. W. zijde; dit schijnt Rooselaer niet bekend te zijn geweest.

1705, toen er eene bezending derwaarts werd gedaan, is opgenomen. Aan de Z. O. en Z. W. kust liggen een aantal kleine eilandjes en reven, tusschen welke, volgens de daarvan gemaakte kaart, meest overal goede ankergrond wordt gevonden.

Salawati is redelijk wel bevolkt, het grootste aantal houdt zich landwaarts in en in het gebergte op, in kleine gehuchtjes verdeeld, zonder echter aan eene vaste woonplaats gebonden te zijn.

De strandbewoners en daaronder voornamelijk de Hoofden— waaraan de bergvolkeren onderdanig zijn — volgen; hoewel zij zeer onkundig zijn, de leer van Mohammed.

Zij zijn allen onderdanen van den Koning van Tidor.

De voornaamste negorij, waar de Koning en de Kapitein-Laut van Salawati hun verblijf houden, is gelegen aan de Z. O. kust, aan den Z. O. oever van eene rivier. Evenals te Misool zijn de huizen voor het grootste gedeelte op palen, boven water uitstekende, gebouwd. Het volk onderhoudt zich, gelijk die der nabijgelegen eilanden, met den roef, voornamelijk op de inwoners van Nieuw-Guinea; voorts met sagoe, schilpadshoorn enz., die zij aan de Tidoreezen en Keffingers, met welke laatste zij hunnen voornaamsten handel drijven, verkoopen.

Beoosten Salawati ligt de vaste wal van Nieuw-Guinea; die wal vormt met de Z. O. kust van Salawati, een Straat van 1 tot 4 mijlen breed en voor de grootste schepen bevaarbaar.

Op dit gedeelte van den vasten wal liggen verschillende negorijen, die den Koning van Tidor voor hunnen heer erkennen.

In het N. W. van Salawati ligt het eiland:

Battanta (Batanta); het is smal en langwerpig. Die twee eilanden vormen een Straat, waaraan de naam van het eilandje Sagewin,¹ gelegen aan den mond van de Straat, naast den wal van Salawati aan de Zuidkust, wordt gegeven.

Batanta wordt even als de andere eilanden door Papoeëzen bewoond, doch zij hebben geen vaste woonplaats, en zijn a— die van Salawati onderdanig.

Zeer nabij en benoorden Batanta liggen onder meerdere klei— eilandjes, die van:

¹ In de Carta del viaggio della Pirocorvetta Vittor Pisani fra l'is— Geby e gli stretti di Galliwo e di Kelang. Comandante Lovera 18— Revista Marittima Aprile 1873, wordt dit eilandje genoemd Rogevin. I —

Het is mogelijk dat men meent dat dit eilandje door Roggeveen 1722 is benoemd; dat dit niet zoo is, ziet men in de kaart van 1705—

Neeuw¹ en Gamma, beiden zijn onbewoond, doch het laatste is vrij grooter dan het eerstgenoemde.

Waygeew (Waigioe) is het grootste der Papoesche eilanden. Het ligt henoorden Salawati, Batanta en Gamma; de lengte wordt gerekend op 34 mijlen, de strekking is meest Oost en West, vol inbochten; de Zuidkust is door de onzen alleen bevaren en ten gevolge daarvan het best bekend.

In eene heel diepe inbocht, waarvan de ingang of het inkomen aan de Z. O. kust ligt, houdt de vorst van Waigioe zijn verblijf in een negorijtje, Cabelolo genaamd.

Aan den Oostelijken hoek ligt het negorijtje Wortjouw en aan de Westzijde de negorij Oenpam, dat uit vier kleine bijeen zijnde negorijtjes bestaat.

De hiergenoemde strandbewoners zijn onderdanen van den Koning van Tidor, en onderhouden zich op dezelfde wijze als die van Salawati.

In het Z. en W. van Waigioe vindt men een menigte kleine eilandjes, allen onbewoond en waarvan:

Gagy het Zuidelijkste is. Het eiland, Gebe (Gebi) zijnde smal en langwerpig, heeft ongeveer 15 mijlen in deszelfs omtrek. Men vindt daarop aan den Noordkant drie negorijen, als Senapo, Gajepo en Omoro, onder hunne bijzondere Hoofden en onder den Koning van Tidor staande. De inboorlingen zijn voor het grootste gedeelte Heidenen en kunnen nauwelijks 4 à 500 mannen uitmaken.

Nog liggen dicht bij en in het N. O. van Gebe twee onbewoonde eilandjes Johi en Oeta.

Op de eilanden Salawati, Batanta, Gamma en Waigioe, zijn goede en versche rivieren, zoodat men er zich genoegzaam van water kan voorzien; doch behalve water en gebakken sagoe, benevens eenige weinige boom- en aardvruchten, zijn er geen levensmiddelen te bekomen.

De inboorlingen van al de genoemde eilanden, waaronder Misool en Nieuw-Guinea mede worden begrepen, worden Papoeëzen genaamd. Zij zijn van eene middelbare lengte en zwart van kleur, hebben kaffers en ook gekrispt haar, dat zij lang laten groeien, en hun onzienlijk (onsaanzienlijk) maakt.

Zowel mannen als vrouwen gaan geheel naakt, met uitzondering dat zij de schamelheid met een wartel bedekken, hals en

¹ In de kaart als voren William I.

armen met allerlei soorten van koralen, stukjes van pijpen (?) enz. versieren. Zij zijn zeer onnoozel en onkundig, doch wreed, roofzuchtig en moorddadig. Hunne wapens zijn pijl en boog, schild en zwaard, ook werpspies.

De strandbewoners zijn goede zeelieden en gebruiken lange, smalle, doch zeer snelle schepvaartuigen.

Zij aanbidden allerlei vreemde zee- en landgewassen. Zij maken figuren van menschen, beesten en visschen waaraan zij offeren; ieder huisgezin heeft zijne bijzondere afgoden.

De Hoofden der strandnegorijen, die meest allen van Tidorezen en Cerammers afkomstig zouden wezen, hebben lang haar en gaan gekleed evenals de overige volkeren in de Molukken.

Voor het uiterlijk zijn zij Mohammedanen, doch inderdaad Heidenen, daar zij vrij wat meer werk maken van bijzondere afgoden, — die zij uit vrees voor de Tidorezen verborgen houden — dan van de wet van Mohammed.

De ervaring heeft ons geleerd, dat de lucht in die gewesten voor vreemde volken, maar in het bijzonder voor Europeanen zeer ongezond en besmettelijk is; alsmede dat die eilanden met geen zekerheid door eenige Europeanen kunnen worden bevaren, zonder van Tidorezen vergezeld te wezen.

Vroeger werden onder de Papoesche landen mede begrepen de districten van Weda, Patani en Maba op Halmahera, benevens het eiland Geby, ongetwijfeld om reden, dat deze volken, als onderdanen van den Koning van Tidor, en om de nabijheid, hunnen voornaamsten handel op die eilanden dreven, en zich ook met de Papoeëzen, wanneer zij eenige expeditiën ten roof deden en in andere gelegenheden vereenigden, zoodat zij voor dezen met huune rooverijen de kusten van Ceram, Amboina, Celebes en andere eilanden zeer hadden verontrust.

Dat onze oudste zeevaarders kennis droegen van het bestaan dezer eilanden, kan wel niet worden betwijfeld; wij vinden hier van reeds sporen in de reis van Wolphert Harmansz. 1601—1609. Achter het M. S. journaal zijner reis — op het R. A. aanwezig — zijn eenige stukken van verschillenden aard gevoegd waarvan er een tot opschrift heeft: „Cort verhael van eenige eylanden daer die van 't eylant Ceram en Banda haer hande mede dryven.“

Van de namen dezer eilanden komen er ons eenige zoo corrupt

voor, dat wij het bijna niet durven wagen vergelijkingen te maken. Zij zijn: Mossy, ¹ Bantay, Gorram, ² Papou, Lille, ³ Tymar, ⁴ Beura, ⁵ en Nova-Guinea.

Van Mossy ⁶ wordt gezegd, dat het is gelegen vier dagen van Ceram, zonder dat opgegeven wordt in welke richting. Daar valt het hout, genaamd Mossy (Massooi?), waarnaar zij het eiland noemen; dat hout is van „fatsoen als pijpcaneel;“ het wordt door de Javanen veel gekocht, doch het gebruik was den schrijver onbekend, hij vermoedt echter dat zij het gebruikten tot (met) eenige kruiden, „die zij op haar hoofd? leggen.“ Men ruilde het aldaar voor katoenen kledjes, hout en slaven; ook werd er begreerd ijzer, staal en koralen.

Op Bantay gebruikten de inboorlingen zout bij gebrek aan versch. water; daar gaf men in ruil voor kledjes, die genaamd worden Patto Dragon, slaven en paradijsvogelen.

Op het eiland Papou waren gezocht Kains (kleeçjes) als Kain Bali, Kain Cory, goud en gongen; ook ijzer, staal, koraal en zwaarden.

Men ontving hiervoor in ruil slaven; het hout Mossy was er zeer overvloedig. De voornaamste stad was Campaijo en lag drie dagen zeilens van Ceram; ook hier wordt verzuimd op te geven in welke richting.

Van de overige eilanden wordt eveneens met een paar woorden gewag gemaakt.

Duidelijker vinden wij een gedeelte der Papoesche eilanden aangewezen in een brief van Adriaen van der Dussen, Kapitein op het fort Barneveld, op het eiland Batsjian, aan de Bewindhebbers, van den 24sten December 1610. ⁷

Hoewel hij deze als één eiland beschouwt, geeft hij echter eenige namen op, die het duidelijk maken dat de kennis er van nog zeer onvolledig is. Hij zegt namelijk dat hij, door het veroveren van het eiland Poerematten — waarschijnlijk Misool — omtrent 20 mijlen van Batsjian gelegen, hoopt den handel van

¹ Moxel? Misool.

² Gorram 5 mijlen van Ceram (Goram).

³ Lille drie dagen zeilens van Ceram,

⁴ Timor?

⁵ Boeroe?

⁶ Misool?

⁷ Zie Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, De opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië (1595-1610) 3 deel, blz. 335-338.

3e. Volgr. X.

Sagoe op het eiland Papouwa te verkrijgen, die daar zeer overvloedig voorkwam.

De regeering van dat eiland bestond uit drie koninkrijken : Weige, Mishol en Weigamo, die vasallen waren van den Koning van Batsjian.

Met den geachten schrijver zouden wij geneigd zijn in Weige het eiland Waigioe te zien aangeduid, ware het niet dat de afstand tusschen het daarop genoemde Mishol (Misool) wat groot voorkwam. Doch het komt ons waarschijnlijker voor, dat een gedeelte der Noordwestkust vroeger dien naam droeg, en wij nog op de kaart van 1711 de eilanden van Way, even benoorden Misool gelegen, vinden aangeteekend.

Mishol is ongetwijfeld het eiland Misool der tegenwoordige kaarten. In Waygamo zouden wij daarentegen zien een der twee koninkrijkjes, waarin dit eiland nog was verdeeld, toen Rooselaer in 1706 zijne beschrijving maakte, en waarvan hij, zooals wij hebben gezien, zegt, dat het eene, hetwelk den naam van het eiland voerde, gelegen was aan den Oostkant in het diepste van een bocht.

Het tweede, Waygamma, lag vroeger aan den Zuidkant van het eiland, doch de negorij werd in de eerste jaren na 1700 overgebracht naar den N. W. hoek. Op de kaart van 1711 liggen dan ook beide op de opgegeven plaatsen; alleen staat niet verre van den Noordwesthoek eene negorij, geteekend met den naam van Nieuw Waygamme.

Het eiland Gammen bezuiden Waigioe gelegen komt in de beschrijving van Rooselaer voor als onbewoond, evenzoo ook de genoemde kaart.

Het verdient echter opmerking dat van der Dussen schrijft, dat die koninkrijkjes onder Batsjian's beheer stonden; de bevolking maakte zich destijds reeds schuldig aan menschenroof op de kust van Ceram, evenals in later tijden.

Nog in 1696 maakte de Koning van Batsjian aanspraak op het eiland Misool. Bij gelegenheid dat de zoon van den Kapitein Laut van dat eiland, Besje genaamd, met voorkennis van den Koning op Batsjian en met dezen op Ternate was gekomen, verzocht hij onder bedekte termen om een pascedel voor hem om weder derwaarts te vertrekken om op eenige Papoesche eilanden te rooven. Dit werd geweigerd en hem gezegd, „dat de Com-

¹ In een factuur van Ternate van 1612 lezen wij: »de koning Papoou debet f 135—7—12.»

nie an
vriende
gevoel
ongelijk
in gast
a deelg
in die
a hem
in verti
bovend
in de F
nder ve
Toen d
p hooga
het da
Men v
verde da
van Ma
vinge re
De K
Bij d
het he
de
Koni
ingie
Vo
Ti
De
G
be

ie aan niemand, van wat conditie hij ook was, consent ende tot zeerooverijen, maar alle zoodanige verstoorders van gemeene rust, op wat plaatsen waar men ze kon bekomen gelijk zou straffen en dat het ongelijk veel beter zou wezen gast (Besje) in de ketting te slaan, (daar hij ongetwijfeld wel deelgenoot zou geweest zijn van de gepleegde rooverijen die van Misool op de onderdanen van Amboina en Banda) hem zoo naar Amboina, dan met paspoort naar Misool te n vertrekken. »

loevendien betuigde zij niet gemachtigd te zijn, eenige passen r de Papoesche eilanden, onder Tidor staande, te verleenen, der voorkennis van den Koning van Tidor.

loen de Vorst van Batsjian deze woorden hoorde, begon hij hoogen toon te beweren, dat Misool hem wettig toekwam het daarom pretendeerde.

len vroeg hem toen of hij dit bij wijze van gesprek aande dan wel op eene «wettelijke» wijze, waarop de Goegoegoe n Mousson, broeder van dien Vorst, eene wijdloopige en ge rede, doch zonder grond, over die pretentie hield.

De Koning hernieuwde zijn aanspraak op Misool en voegde bij dit niet alleen op eene wettige wijze «te pretenderen, r hem ook eigen te zijn;» waarop men hem voorhield, hoe de schifting en deeling der Moluksche landen tusschen Koningen van Ternate, Tidor en Batsjian in het kasteel ngie gedaan, en het daarvan opgemaakt contract tusschen Vorsten en de Compagnie, Misool als aan den Koning Tidor behorende, ook aan hem werd toegevoegd. ¹

De Koning van Batsjian berustte hierin echter niet, doch f zijn recht op dat eiland vasthouden; men verzocht hem aanspraak met geldige redenen in geschrift te stellen, op de Compagnie dan daarin zoodanige maatregelen zou kunnen en als de bilijkheid vorderde; hij beloofde hieraan gevolg llen geven, maar men had er sedert niets meer van vernomen. ² Iet was niet voor het begin der 18de eeuw, dat er door de p¹^e. meer bijzonder reizen naar de Papoesche eilanden werden ernomen; ³ want tot dusverre bleef het bestraffen dier eilan-

Zie 's Comp^a. recht op de Grootte Oost. M. S. Bat. 1762. 4°. Ook te vinden le Verhandelingen van het Batav. Gen. voor K. en W. Deel XXXIII. via, 1868 blz. 9, waar staat 10 Febr. 1660, lees 10 December 1660. Brief van Ternate aan de H. R. van 28 Mei 1697.

Van den tocht van den koopman Simon in 1653 zijn ons geen bijzonder- n bekend. De uitzendingen van Amboina en Banda in 1658 en

ders voor hunne zee- en strandrooverijen overgelaten aan het welbehagen van den Sultan van Tidor, die of niet altoos hiertoe in staat was, of wel dat de daartoe door hem uitgezonden Hoofden gemeene zaak met hen maakten.

Men mag ook niet onopgemerkt laten, dat de Comp^{ie}. reeds voor omstreeks de helft der zeventiende eeuw in verdrag stond met den Koning van Tidor, die tot dusverre nog door de Spaⁿ: jaarden werd overheerscht ¹.

Wij zouden hier verschillende voorbeelden van de roofzucht der Papoeëzen op de kusten van Ceram, Amboina, Banda, Ternate enz. kunnen aanhalen, doch wij zouden in herhaling vervallen; het hoofddoel was menschenroof om hen daarna als slaven van de hand te zetten.

Telken reize, wanneer hierover klachten bij de Comp^{ie}. werden ingebracht, werd de Koning van Tidor ernstig vermaand dat hij toch waken zou dat dit geen plaats mocht hebben, en, zoo dit al gebeurde, de schuldigen daarvoor te straffen.

Maar een andere reden ontstond er, waardoor de Papoesche eilanden van nu af aan zouden bezocht en meer bekend worden. Het was de sluikhandel in specerijen, die men vernam dat door die eilanders werd gedreven. In de laatste jaren der 17de eeuw waren van tijd tot tijd Engelsche vaartuigen in de vaarwater gezien, dat der Comp^{ie}. geen geringe zorg baarde, najverig als zij was op het behoud van den alleenhandel in die dierbare specerijen.

Zoo schreven de Bewindhebbers den 16^{den} April 1701 aan de H. R., om nauwkeurige berichten in te winnen of op dezelve dan wel gene eilanden, bij de Molukken gelegen, gevonden en van daar door de Zuidzee in Chili en vervolgens naar Europa zouden kunnen vervoerd worden. Toen dit schrijven door de H. R. ter kennis van het Bestuur van Ternate werd gebracht, zond deze in het volgende jaar een uitvoerig verslag in over den toestand van het nagelgewas op de eilanden in de Molukken gelegen, waar zij gevonden niet gevonden werden, om tot de conclusie te komen, „en dat te naakter en klaarder aan te wijzen, dat wij niet anders kunnen denken of het gespargeerde gerucht wegens de aan-

1659 naar Goram om hen voor hunnen euvelmoed te straffen, strekte zich niet uit tot de Papoesche eilanden.

¹ 's Comp. recht, enz.; als voren, blz. 8.

„komst van het bewuste schip van Chili in Amerika aan de
 „Westzijde van Engeland, met een groote kwantiteit nagelen,
 „noten en foelie, een uitstrooisel is om daardoor niet alleen
 „de actien op de E. Comp. aanmerkelijk te doen dalen en onze
 „loffelijke betaalsheeren daaromtrent te ontrusten.“

Zij kunnen almede niet bevroeden dat het mogelijk was, dat er bij die gewesten een vreemd Europeesch vaartuig, en nog veel minder groote schepen zouden kunnen komen, zonder dat hun dit niet door den een of ander vertrouwd Inlander zoude bekend gemaakt zijn; zij meenden dan ook te kunnen verzekeren dat dit in hun Gouvernement geen plaats had ¹.

En over hetgeen de Bewindhebbers al verder schreven, van niet te kunnen vaststellen of er op de eilanden, bij de Molukken gelegen, nagelen zouden kunnen worden gevonden, die dan door de Zuidzee in Chili en vervolgens naar Europa vervoerd worden; mitgaders dat volgens het gerucht op eenige eilanden omtrent 100 mijlen min of meer van Banda, even bezuiden de Linie gelegen, specerijen zouden te vinden zijn, die op het advies van deskundigen werden aangemerkt diegenen te moeten wezen, die door den Koning van Tidor werden beheerd, zooals de eilanden Misool, de Vos, Sergie en Bo: zoo moesten zij hierop antwoorden dat volgens hun weten op geen der eilanden onder hun gebied gelegen, eenige nagelen werden gevonden, of zij werden, zoo als zij reeds vroeger hadden geschreven, jaarlijks uitgeroeid.

Maar of er op de genoemde eilanden nagelen werden gevonden, was hun onbekend. Zij geven het dan ook slechts als eene gissing op, dat het mogelijk zou kunnen wezen; zoo er buiten de kust van Weda (Oostkust van Halmaheira), waar niets ontdekt was, elders verborgen specerijen schuilden, zou dit op Maba (mede op die kust) of daaronder moeten wezen, van waar zij gemakkelijk naar Keffing, Goram, Ceram-Laut enz. konden worden gebracht, en van daar door Boetonders, Javanen, Maleiers en andere natiën afgehaald en verder vervoerd worden. En om dit tot zekerheid te brengen, verzochten zij gelast te worden om het volgende jaar de nagel- en notenvisite

¹ In 1688 was een Engelsch schip van Madras op Magindanao gekomen.

In 1701 berichtten de Tidoreesche boodschappers, dat er drie Engelsche schepen waren geweest op Salawati enz., doch men had niets van hen kunnen gewaar worden.

De reis van Dampier was toen mede bekend,

op Patani, Maba en Gebi met de daarom gelegen eilanden hervatten.

§ 1. Jan van Benthem en Frans Ernst. 1702.

Intusschen was reeds in 1702 door den Gouverneur van Banda — aan wien het bovenstaande mede ter kennis was gebracht — de galjoot de Leeuwerik en de chaloup de Hoboïs, onder het gezag van den boekhouder Jan van Benthem en den sergeant Frans Ernst, ter bekrusing van de eilanden Misool, de Vos, Sergila, Boo, de kust van Weda 'en Maba, het kanaal tusschen Halmaheira en Nieuw-Guinea en zoo vervolgens in de groote bocht van Nieuw-Guinea, afgezonden en den 13den April derwaarts vertrokken.

Den 22sten April staken die vaartuigen over van de kust van Ceram bij de Witte bergen naar het eiland Misool; tusschen de eilandjes, die 't omringen, kwamen zij den 24sten ten anker; den volgenden dag werden deze onderzocht, doch men bevond dat de meesten er van bestonden uit klipachtige rotsen.

Met veel moeite raakten zij uit dezen doolhof van klippen weder in zee; zij zagen toen onder den wal aan de andere zijde van die eilandjes de chaloup de Wayer, die almede ter bekrusing van dat vaarwater, onder den Adsistent Wessel Thewalt door den Gouverneur van Banda was afgezonden, en aldaar gekomen was om zich van water te voorzien, doch daar slechts gedeeltelijk was geslaagd.

Hij had slechts één vaatje bekomen, en de inlander, die hem aan boord had gebracht, had er bijgevoegd, dat hij maar spoedig moest vertrekken, indien „zij van de wilde mensche niet bijgekomen of overrompeld wilden worden.“ Op dit bericht van Thewalt besloten zij gezamenlijk naar Misool te zeilen, om zich aldaar van het benoodigde te voorzien en lieten den 27sten voor de negorij Roemasol het anker vallen.

Al dadelijk kwamen een menigte inlanders aan boord, die het bericht medebrachten dat van andere negorijen het volk boschwaarts waren gevlucht; na goed te zijn onthaald, be- loofden zij den volgenden dag te zullen terug komen.

Daar het volk niet aan boord kwam, zond van Benthem den Orang Kaja Maba — dien zij van Keffing hadden medegenomen om daarnaar te vernemen. Deze kwam aan boord terug zonde het volk te hebben gezien dan alleen eenige slaven.

In hunne huizen had hij eenige drooge noten gevonden die hij aan boord medebracht.

De Opperhoofden gingen nu zelf aan wal en bezochten het bosch voor zooverre het dien dag nog mogelijk was, doch vonden niets, evenmin den volgenden dag, toen het bosch opnieuw werd bezocht.

De noten werden aan Thewalt ter hand gesteld om ze aan den Gouverneur van Banda over te brengen, die daarop zijne reis vervolgde.

Van Benthem zond den Orang Kaja Maba aan wal met een klein geschenk voor de Koningin, dat ook aangenomen werd, met de belofte dat zij den Orang Kaja zoude laten ontbieden, om te vernemen wat hij tegen haar had in te brengen, doch het rachten was te vergeefs; de Orang Kaja werd niet ontboden, omdat men, daar men gereed was met het aan boord nemen van water en brandhout, den 3den Mei onder zeil ging en den 14den dag voor Poeloe Mustica ten anker kwam.

Doch een paar dagen later gelukte het hun voor de eilanden Seljoens (?) ten anker te komen bij de negorij Salawat, alwaar zij twee corra-corras onder den wal zagen, waarvan de een een Prinenvlag vertoonde. De Orang Kaja, die afgevaardigd werd om naar deze vaartuigen te vernemen, berichtte dat het Tidorezen waren, die door den Koning met zijn tolk Karbouw waren afgezonden.

Den 8sten werden de voornaamste der nabij gelegen eilanden bezocht, doch „waren dezelve wild, woest en ook van volk onbewoond.“ Toen zij den volgenden morgen met de schuiten aan land voeren, stelde de bevolking zich zeer vijandelijk tegen hen over; zij riepen hun toe: kom maar hier, wij zullen u aan stukjes van elkander hakken! en ofschoon zij hun door den Orang Kaja lieten zeggen, dat zij hun geen leed zouden doen, konden zij geen geloof vinden, waarop zij naar boord terugkeerden, maar niet zonder eenige pijlen naar het hoofd te krijgen, „die wel gemeend waren, echter geen schade gedaan hebben;“ den 12den ging het anker weder op en zeilde men een paar dagen langs den wal.

Den 15den namen de stuurlieden de hoogte, waarbij men bevond, dat de eilanden van de Seljoens ¹ aan de groote bocht

¹ De Seljoens komen onder den naam van Sitjoens voor op de kaart van 1711, waarover later; ze liggen op deze kaart tusschen $\pm 1^{\circ} 20'$ NO, en $1^{\circ} 33'$ ZB. benoorden het midden van het eiland Misool.

van Nieuw-Guinea aaneen waren gelegen, zoodat zij geneukt
zaakt werden, daar zij in hunne meening om langs de
"van Weda (P) te zeilen zeer bedrogen waren, weder terug
"keeren." Zij kwamen des avonds onder een eilandje ten anker

De volgende vijf dagen werden met kruisen doorgebracht
zij zagen geen vreemde schepen of vaartuigen langs de ge-
heele bocht van Nieuw-Guinea, maar wel verscheidene eilandjes;
zij waren niet heel groot en met steile klippen omringd, on-
bewoond en met wilde boomen bezet. Den 23sten kwamen zij
onder een hoog steenachtig eiland ten anker, dat zij meenden
onder de kust van Weda te wezen; men bezocht het, doch
men vond in het bosch niets dan wilde boomen.

Het anker werd daarop weder gelicht en men ging onder zeil.
kort daarna kwam men onder verscheiden eilandjes weder te
dreg. Men bespeurde een vaartuigje, waarheen men roeide, om van
het volk te vernemen hoe die eilandjes werden genoemd, waar-
op men ten antwoord kreeg: Pappang. ¹ Het geheele land was
wild en woest; daarentegen vond men er een "schoone grootte
baai, waarin vele schepen voor alle winden bevrijd zoude
kunnen ankeren."

Men zeilde naar de "andere zijde van deze eilanden", en daar
gekomen ging men weder aan wal, doch men werd in da-
voornemen verijdeld om evenals den vorigen dag het land door-
te loopen, doordien eenige met pijl en boog gewapende inboor-
lingen kwamen en met teekens beduiden, dat men maar zou-
vertrekken of dat zij anders op hen zonden "los schieten." Men
keerde derhalve weder naar boord terug.

Doch nauwelijks was dit geschied of er kwam een vaartuigje
van onder den wal in hunne nabijheid, waarop de Orang Kaja
bevel ontving om hen af te vragen, waarom zij op hen hadden
willen schieten, daar zij hun geen kwaad hadden gedaan en ook
het voornemen daartoe niet hadden. De Orang Kaja bracht als
antwoord hierop, dat men om geen "andere redenen zulks gedaan
"te hebben, als uit inzigte van geen Hollanders op hun land
"te willen hebben."

Toen dan ook de Stuurlieden den volgenden morgen aan wal
wilden gaan, om naar water te vernemen, keerden zij onverrich-
ter zaken weder naar boord.

¹ Op de kaart van de reis van de Geelvink in 1705, het Westelijk blad
wordt dit eiland Poppangh genoemd; het is het eiland Popa.

Daar zij nu hier niets konden uitvoeren, gingen zij onder zeil, onder een ander eilandje de chaloupen schoon te maken, armde zij een paar dagen bezig waren, en tevens hunne wateren vulden en zich van brandhout voorzagen.

Van de bemanning van een corra-corra, die door den Orang ja ondervraagd werd naar vreemde of Compagnies-vaartuigen deze wateren, kreeg men ten antwoord, „dat daar nooit geen chaloupen of andere vaartuigen dan zij alleen door hen gezien zijn of worden.“

Den 3den Juni vertrokken zij van het eiland om de kust

Weda op te zoeken, doch tot hunne verwondering zagen 4 à 5 groote en hooge eilanden, waar zij des nachts ten er kwamen. Met den dag voeren zij, van eenige soldaten gezeld, naar den wal om de bosschen voor een gedeelte te door kruisen; daar zij voetstappen gewaar werden, volgden deze voor 2 à 3 mijlen, doch zonder gevolg. Hier en daar d een boom afgeschild om te ontwaren of het geen specerijmen waren, doch zij werden geen reuk gewaar.

Deze eilanden waren bergachtig, boven op de kruin zeer kaal onder de Linie in het Kanaal van Halmadeira gelegen, zij den vele valeien en een schoone groote rivier; de naam dit eiland was hun onbekend. Het werd den volgenden aan de andere zijde onderzocht; met even weinig vrucht. gingen dus weder onder zeil om te zien of zij de kust van da en Maba konden opsteeven loopen, doch zij kwamen den onder een van de eilanden Boo ten anker, dat voor een selte doorzocht werd, doch het zag er woest uit. Weder er zeil gaande zagen zij een menigte eilanden, waaronder groot was, waarbij zij langs zeilden om te zien of daar geen negorijen lagen, doch moesten na een dag te hebben bild door stilte ten anker komen.

Vaar een chaloup die zij in zee gewaar werden, zonden zij schuit heen om te vernemen welk vaartuig het was; het van Ternate, en aan den Gezaghebber gevraagd zijnde k eiland het was, waarvoor zij geankerd lagen, waren zij stonnd te hooren dat het Oebi was, in plaats van onder en Weda te wezen.

Den 15den gingen zij weder onder zeil naar de eilanden Boo, r zij na zeven dagen zeilens aankwamen, en de volgende drie rbrachten met het visiteren dier eilanden, waarop niets bijders werd ontdekt; toen zeilden zij naar de kust van Weda en

kwamen voor de negorij Mahol, aan den Vorst van Ternat toebehoorende, ten anker.

Van hier zeilden zij den 28sten naar Maba, waar zij bij de hoek geen negorijen vonden; en daar deze kust voor de Zuidoostenwinden, die nu krachtig begonnen door te waaien, eene bod lager wal maakte, besloten zij naar Banda terug te keeren en in 't voorbijgaan eenige eilanden vindende, die aan te doelen te visiteren.

Het dagregister, door de Opperhoofden gehouden, wordt van hier nog onbegrijpelijker dan waarmede wij reeds kennis hebben gemaakt.

Eerst komen zij voor Beeuw, alwaar nog in de nabijheid eenige lage eilandjes lagen; hier stierf hun chirurgijn, die aan land werd begraven. Later komen zij voor de negory Rosmusol (op Misool?) waar volgens het zeggen van de landsgrooten wel notenboomen groeiden, doch zij wisten niet waar ze stonden. Van den Koning, dien zij ook spraken, konden zij niets te weten komen, hij „zocht het zoo wat op een ander praatje te schuiven,“ doch zij konden wel bemerken „dat hij weinig appetijt had om eenige „specerijboomen aan te wijzen.“

Zij kruisten daarna eenige dagen langs de kust van Nieuw-Guinea, tot zij den 28sten voor de negorij Ati Ati op Nieuw-Guinea gelegen weder ten anker kwamen, en waar zij ook de negorij Bati bezochten.

Den 4den Augustus besloten zij den steven naar Keffing te wenden en de reis naar Banda voort te zetten, waar zij eindelijk den 17den van dezelfde maand terugkeerden. Het komt ons voor dat de Opperhoofden, met dezen tocht belast, zeer weinig voor hunne taak waren berekend, en dat de Gezaghebbers en Stuurlieden van hunne vaartuigen daarin, voor zooverre het hunne betrekking gold, deelden. Want er heerscht zooveel verwarring in hun journaal, wat de ligging der eilanden enz. aangaat dat het niet met juistheid is uit te maken, wat daarmede wordt bedoeld. Het is zeker nog al sterk dat zij meenden langs de kust van Weda te zeilen, en bij het nemen van de middagbreedte op den 15den Mei, bevinden langs de kust van Nieuw-Guinea te zeilen! Zij meenden onder de eilanden van Boo te wezen en liggen onder Oebi ten anker, dat vrij wat Zuidwestelijker is gelegen.

Wij hebben het verslag van dezen tocht niet willen achterwege laten, omdat wij er uit kunnen zien hoe onbekend men destijds

og was met het vaarwater tusschen de Papoesche eilanden. Het zoude evenwel niet lang duren dat men hiervan beter werd onderricht.

§ 2. Coenraed Frederik Hofman. 1703.

Bij een schrijven van de H. R. van 29 Januari 1703 werd de Gouverneur van Ternate gemachtigd eene bezending naar de hiervoren opgegeven eilanden te laten doen, doch vooral vergezeld van Tidoreesche gecommiteerden en eene tamelijke macht van militie, voornamelijk om den oorlog met Spanje „om geen harde affronten onderhevig te worden, zonder wraak.“

De resolutie hiertoe werd den 20sten April 1703 door den Gouverneur en Raad genomen, en het bevel over het jacht de Schaepherder en de chaloup de Kuyper aan den Onderkoopman Coenraed Frederik Hofman opgedragen.

Behalve de gewone bemanning dezer vaartuigen werden daarop nog ingescheept 2 sergeanten, 2 korporaa's, 24 schilddragers, 1 Kapitein der Mardijkers Pasqual Parera en 6 gehuurde slaven; deze laatste om hun de mondkost in het bosch en op het gebergte na te dragen.

Den 4den Mei daaraanvolgende verliet Hofman de reede van Ternate, gierde te Tidore aan om van daar den geheimschrijver des Konings Salema en den luitenant Radja Goena, als gecommiteerden op den tocht, af te halen. Eenige dagen later zeilden de vaartuigen naar Patani op de Oostkust van Halmaheira. Bij eene uitvoerige Instructie aan Hofman medegegeven, werd hem ook opgedragen, dat door den Onderstuurman Pieter Cornelisz. eene kaart werd gemaakt van de walstreking tusschen de twee uitstekende hoeken Maba en Weda, en verder van alle andere plaatsen en eilanden waar zij zouden aankomen.

Over den hals van Dodingo zond Hofman een en andermaal berichten naar Ternate van zijne verrichtingen op de Oostkust¹.

Medewerking van de Tidoreesche gecommiteerden, om hem behulpzaam te wezen in het uitroeien van nagelbosschen, had hij — zooals wel is te begrijpen — niet ondervonden, met uitzondering van den Kimalaha van Samafoe Lakita, doch hij

¹ 15 en 25 Augustus.

slaagde aanvankelijk toch in zijne commissie; er was echter n[ ]g zooveel te doen dat het wel een hopeloos werk scheen. H[ ]ij zoud deze berichten met den Stuurman Pieter Cornelisz., d[ ]ie tevens de overbrenger was van eene kaart van een gedeelte d[ ]er kust door hem vervaardigd, ¹ ten einde door den kaartenmak[ ]er op Ternate in het net gesteld te worden

Pieter Cornelisz. werd weder naar Maba teruggezonden m[ ]et het bericht aan Hofman, dat hem nog een vaartuig zou g[ ]ezonden worden met levensmiddelen en volk ter aflossing van n[ ] impotenten, en met den last zijn werk voort te zetten, en voor[ ]al het eiland Gebi niet te vergeten, op welk eiland hij voorgest[ ]eld had een post te leggen, daar men hem had gezegd, dat ni[ ]et alleen op dit, maar ook op andere nabijgelegen eilanden specerijboomen zouden gevonden worden, ten einde des te bet[ ]er te kunnen nagaan in hoeverre het met de waarheid overeenkwam[ ] , dat de Oost-Ceramers, waaronder die van Keffing, Ceran[ ]-Laut, Goram en Manabockko behoorden gerekend te worden[ ] , als afstammende van de verdreven Bandanezen, en derhalve m[ ]et de behandeling van de noten en foelie niet onbekend, zich m[ ]et den sluikhandel in specerijen met de aldaar jaarlijks aankomen[ ]de vaartuigen van de Maleiers, Javanen, Makassaren, Boeginezen en andere vreemde handelaars ten nadeele der Compagnie b[ ]ezig hielden.

Den 2den October 1703 zond Hofman de chaloup de Kuyp[ ]er benevens een corra-corra, onder het bevel van Jan Adolph van der Laan, naar Gebi en de nabijgelegen eilanden Fauw, Ioh[ ]i, Gajo, Oempay of Waygeeuw enz. benevens de landerijen b[ ]ij de negorij op den hoek van de vaste kust van Nieuw-Guin[ ]ea Wazajo genaamd, om aldaar de visite te doen en het uitroei[ ]en der opstaande specerijboomen zooveel doenlijk te bevorderen. D[ ]e Luitenant Radja Goena, die zijne diensten daartoe had aangebode[ ]n, zou hem daarin behulpzaam wezen; zoo mogelijk moest dit g[ ]eschieden door en met minlijke overeenkomst van de bewoner[ ]n, die hiertoe door een klein geschenk zouden kunnen word[ ]en aangemoedigd.

De Stuurman Pieter Cornelisz. vertrok mede derwaarts t[ ]ot het afpalen der dieptens, hoeken en reven enz. om daarvan e[ ]n nette kaart te maken.

¹ Het door hem gehouden dagregister is aanwezig; het loopt van Mei tot 25 Augustus 1703; de kaart ontbreekt,

Den 10den October zond van der Laan met een schepprauw
 a brief aan Hofman, meldende zijn aankomst op Gebi voor
 negorij Senaffa aan de Westkust gelegen, en dat hij geïn-
 meerd werd, dat er nooit op dit of omliggende eilanden
 specerijboomen waren geweest, maar dat de Pataniërs de noten
 st alleen daar, maar ook op alle verder gelegen plaatsen kwa-
 m verkoopen, en ruilen voor slaven, amber en kareet, dat aldaar
 de maanden Juni, Juli en Augustus in eene redelijke hoe-
 veelheid was te bekomen. Die van Gebi, Salawati, Misool enz.
 kochten en ruilden de noten voor buskruid, lood, patelas
 andere lijwaten en goederen die hun behaagden, op de kust
 a Ceram, op Rarakit en Boelobolo, Keffing, Ceram-Laut enz.
 Ingevolge zijn bekomen last doorliep van der Laan het ge-
 de eiland Gebi; bij de negorij Gasjipo kwam hij in het bosch,
 ch vond overal «dorre gronden en van de zon verbrandde
 igt», doch geen specerijboomen.

Terwijl van der Laan van den 6den tot den 21sten bezig
 is het eiland te doorzoeken, had de Stuurman Pieter Cornelisz.
 t eiland rondom afgepeild en in kaart gebracht, evenzoo het
 landje Gagy; bijzonderheden ontbreken, daar de kaart niet
 nwezig en er in het journaal van van der Laan slechts nu en
 n van het eiland sprake is, zooals eene moeilijke reede voor
 chaloup, door de hevige deining uit het Noorden en klippigen
 dem enz.; en daar er geen betere legplaats rondom het eiland
 n worden aangewezen, liet van der Laan den 10den October
 chaloup naar Maba vertrekken.

Hij verliet met de corra-corra het eiland op den 22sten en
 an den 25sten voor Maba ten anker, waar Hofman nog
 ijd handen vol werk had in het uitroeien van specerijboomen.
 Door zijne voorzichtigheid ontquam hij een groot gevaar, dat
 n en de zijnen in den nacht van den 18den op den 19den
 vember, in de negorij Weysilie boven het hoofd had ge-
 ngen. De voornaamste Hoofden die in de zaak waren betrokken,
 ren behalve eenige Tidoreesche gecommitteerden, de Kimalaha
 si Loepan van de negorij Gasjipo, de priester Jori en den
 eli (opzichter) Wassi, allen van Gebi, benevens een Octoesan
 ezant) van den Koning van het eiland Oempay, genaamd
 anakarsay. Veertig corra-corra's lagen aan het eiland Oempay
 reed, om op het eerste teeken naar Maba over te steken om
 Hollanders op het onvoorzienst op het lijf te vallen en af
 maken; doch dat dit opzet niet gelukte, had hij voornamelijk

aan de trouw van den Kimalaha Lakitte te danken, die hem op het verraad opmerkzaam had gemaakt, zoodat hij zich met zijn volk kon inschepen en de kust verlaten, van waar hij den 28sten van dezelfde maand op Ternate terug was.

In zijn journaal wordt nog het een en ander medegedeeld over de Paarlbanken, Amber en Karet, waarnaar hij volgens zijne Instructie onderzoek moest doen.

Van de paarlbanken waren bij de ingezetenen van Maba en Patani geen betere bekend, dan die omtrent het eiland Waygeeuw en tusschen de eilanden Gasea waren gelegen.

Het duiken naar de oesters had in de maand Augustus plaats bij vollen maneschijn; de paarlen van eene bijzondere grootte moesten aan den Koning van Tidor worden overgegeven, doch de kleine en het gruis behielden de vischers.

De Koning van de Papoesche natie ontving op dezelfde wijze de paarlen, die op de paarlbank, bij Waygeeuw gelegen, werden gevonden.

Tusschen de Papoesche eilanden en den wal van Nieuw-Guinea zouden nog vele paarlbanken liggen, doch die meestal kleine paarlen en zelden eenige weinige grootte uitleverden.

De amber werd vroeger in overvloed en in grootte stukken langs de kusten van Patani en Maba gevonden; thans veel minder, sedert dat de waarde van dat artikel ook aan de bewoners der eilanden Misool, Salawati, Waygeeuw, Gagy, Bantanta, Iohi, Gebi en anderen bekend was geworden, werd de amber reeds daar gevischt. Op last des Konings van Tidor, die daaromtrent strenge bevelen had uitgevaardigd, moest o. a. de op die plaatsen ingezamelde amber op Gebi of Patani gebracht om van daar aan den genoemden vorst te worden verzonden.

De karet of schildpadshoorn kwam niet slechts op de hierboven genoemde eilanden in redelijke hoeveelheid voor, maar ook op Gasea, Dammar, Widjie en in de inhammen van Weda, Maba en Calew, doch ook dit artikel werd voor den Koning ingezamen-

§ 3. Pieter Klein en Jan Adolph van der Laan. 1704.

Het volgende jaar werd de tocht naar de Papoesche eiland hervat. De Gouverneur van Ternate bestemde daartoe den Schip ~~van~~ Pieter Klein en den Sergeant Jan Adolph van der Laan, ~~van~~

met de vaartuigen de Tamboer, Comber, de Crab en Makreel, den 24sten Juni van Ternate vertrokken en na Tidor te hebben aangedaan hunne reis vervolgden.

Het eerste eiland, dat door hen werd bezocht, was Pisang, gelegen ten Oosten en in het gezicht van den Zuidoosthoek van Halmaheira Libobo. Zij vonden het onbewoond en omtrent vijf mijlen in omtrek te hebben. Het stond vol notenboomen, doch daar de chaloup de Comber en de twee pantjalangs van hem waren afgeraakt en hun jacht door de sterk nederwaarts trekken de stroomen en steile gronden daar niet langer kon blijven, waren zij in de onmogelijkheid geweest die boomen te kunnen uitroeien, en genoodzaakt naar Misool te vertrekken.

Op dit eiland daarentegen had men geen specerijboomen gevonden; wel kwamen daar evenals op Salawati noten aan, doch deze kwamen van Patani en Maba, en Gebi, waarmede dan werd gehandeld, zooals wij reeds vroeger door den Koopman Hofman zien opgegeven. Zij vonden de negorij Waygamme, die volgens de Instructie aan de Westzijde zou hebben moeten liggen, recht aan de Zuidkust, strekkende Oost en West; de rivier Adoway vormde de grensscheiding tusschen Misool en Waygamme; er wordt nog een rivier IJssauw genoemd.

Het eiland werd rondom afgepeild door den Onderstuurman Adriaen Aerdemans, waarmede hij van den 28sten Augustus tot den 2den September bezig was. ¹

In het Zuidoosten van Misool lag een eilandje, waarbij een paarlbank gevonden werd, doch zeer ondiep; de oesters waren klein en men vond daarin niets dan gruis.

De eilandjes Glogoff, Waaff en Calegh als de grootste en hoogste van de hier omliggende werden bezocht; men vond ze overal steil en vol klippen.

Den 8sten September gingen zij onder zeil om het onder den wal langs de Zuidwestkust tot aan den Noordoosthoek Sarwarket op te halen; den 16den staken zij naar Salawati over en kwamen ten anker op 17½ vadem, naar gissing 8 à 9 mijlen ten Noord-oosten buiten den wal van Misool.

Den volgenden morgen werd het anker weder gelicht, en koers op Salawati gezet, doch toen men plotseling van 13 vademen

¹ Zijn journaal is niet voorhanden, doch, volgens het schrijven van den Gouverneur van den 21sten Juni 1705, kon hij (Aerdman) noch de zeevarenden op het jacht daaruit een kaart vervaardigen.

op 6½ vademmen water kwam, ankerde men weder; men kon het land niet zien, zoo laag als het was en bedekt door omliggende kleine eilandjes. Men zond de pantjalang naar den wal met den Tidoreeschen Padoeka en den tolk, om van daar een schepvaartuig met een persoon af te halen, die met de gelegenheid van die eilandjes en gronden bekend was, om het jacht onder den wal te brengen. Nadat zij reeds eenige dagen met Zuid- en Zuidoostelijke winden te worstelen hadden, kregen zij in den nacht van den 20sten nogmaals een harden wind en holle zeilen uit den Z. Z. O., waardoor de chaloup de Comber driftig raakte en een groot eind doorging; tegen den avond brak het der en beste anker aan boord van de Tamboer, en daar zij nu geen ankers hadden, waarop zij konden rekenen, werd in den geheimden scheepsraad besloten om naar Ternate terug te keeren, einde het jacht niet roekeloos te wagen.

Hierbij kwam nog dat het aantal zieken binnen boord zo danig toenam, dat er bijna geen volk overbleef voor het scheepswerk. ¹

Den 22sten kwam de pantjalang van Salawati terug, met het bericht dat zij den 18den des avonds aan de hoofdnegorij Salawati waren gekomen. Den volgenden morgen hadden zij die negorij bezocht, doch daarin niemand gevonden; tot den middag daarin gebleven zijnde waren zij weder onder zeil gegaan, en in het terugkomen een klein negorijtje op den hoek des lands liggende, Segith genaamd, aangedaan, omdat zij daar eenige menschen op het strand hadden zien staan. Doch toen zij met een klein prauwtje het strand naderden, waren zij op de vlucht gegaan. De Tidoreesche Padoeka stapte daarop alleen aan land en riep hun toe om stand te houden, doch te vergeefs. Hij kwam op de pantjalang terug en kregen kort daarna een schepprauw in het gezicht, waarheen zij met de kleine prauw schepten. De prauw was van de negorij Sorong, gelegen op de achterzijde van het land (Noordkust?) en die naar Misool wilde om de ingeladen sagoe te verkoopen. Men gaf hun een briefje voor den Koning van Salawati, behelzende hunne aankomst aldaar en om hem te verzoeken zoo spoedig doenlijk aan boord te komen.

¹ Toen het jacht den 9den October te Ternate kwam, vertrokken er 17 matrozen naar het hospitaal, «de overige zagen er uit als of ze uit het graf waren opgestaan.»

Het anker werd gelicht om onder beschutting van den wal van Misool te komen, doch zij waren verplicht omtrent twee eilandjes, die tusschen Salawati en Missool lagen, weder ten anker te komen.

Den 25sten kwamen zij eindelijk weder onder den wal aan het Zuidwesteinde van Misool, en toen de wind in de hondevacht van den 28sten wat aanwakkerde, staken zij Zuidwaarts over en kregen tegen den avond Poeloe Pisang in het gezicht.

Den 2den October raakten zij in Straat Patientie en lieten den 2den daaraan het anker voor Ternate vallen.

§ 4. Jacob van Geyn en Pieter Lijn. 1705.

Toen in het begin van het jaar 1705 andermaal het gerucht liep, dat er vreemde schepen in de Papoesche wateren waren gezien, vaardigde de Gouverneur van Ternate op den 31sten Mei het jachtje Oostvoorn, de pantjalangs de Leervisch en Makreel, onder het bevel van den Onderkoopman Jacob van Geyn en den Luitenant Pieter Lijn, naar de eilanden Salawati en Waygamme af, om daarnaar onderzoek te doen en tevens om op laatstgenoemd eiland de aanwezige specerijboomen uit te roeien. De Koning van Tidor zond tot zijne gecommitteerden mede den Luitenant Ngare, den korporaal Majassa Ngoffomaneira Mustapha en eenen Caboeloc.

De Luitenant en de korporaal waren door hem reeds vooraf naar de genoemde eilanden als zijne afgezanten vertrokken.

In de eerste dagen van Augustus kwam een brief van het jacht Oostvoorn van den 18den Juli te Ternate, waarin de Hoofden bericht gaven, dat zij den 11den van die maand eindelijk voor Salawati, drie mijlen buiten den wal, waren ten anker gekomen, na de geheele reis meestal met tegenwind en stroomen te kampen te hebben gehad. ¹ Dikwerf hadden zij klein zeil moeten

¹ Den 26sten Juni waren zij reeds onder Batanta, toen zij genoodzaakt waren door een fellen stroom, die hen deed terugdrijven, aldaar ten anker te komen; de volgende dagen ging het anker op en weder in den grond, af en aan den Zuidhoek van dat eiland; aan een daar nabij gelegen eilandje werd de naam van Daphne gegeven.

Den 1sten Juli hadden zij, toen de ankers werden gelicht, den Zuid-Westhoek van Batanta aan bakboord en Daphne aan stuurboord; den 10den zonden zij de schuit tot het afspeilen van de Boompjes-eilanden, liggende tusschen Misool en Salawati, en vonden de dieptens te zijn 6, 5½, 5, 4 en 3½ vadem. Van deze eilandjes kon men Misool gemakkelijk zien in het Z. Z. W. en lag de uiterste hoek van Salawati O. ¼ Z. omtrent 5 mijlen van hen.

maken om op de pantjalangs te wachten; de Makreel hadden zij sedert den 21sten in „een groote trafaat“ uit het gezicht verloren, de Leervisich raakten zij den 5den kwijt bij den Zuid-Westhoek van het eiland Batanta. Sedert vernam men van die vaartuigen niets meer, hoewel de Stuurman van de Leervisich was gewaarschuwd, om, in geval zij van elkander geraakten, de Oostvoorn aan den Lagenhoek van Salawati af te wachten.

Aan het Z. Z. Westelijk eilandje van Salawati, Dene genaamd, ten anker liggende, wilden zij den volgenden morgen het anker lichten, toen het touw in de kluis afbrak, en, niettegenstaande alle moeite om het anker te visschen, verloren ging.

Op den 11den voor Salawati ten anker komende, kwam kort daarna een prauw van de negorij aan boord, waarin zich een de gecommitteerden van Tidor, de korporaal Majassa, bevond, om te vernemen wat schip en volk zij waren en van waar zij kwamen en toen hij vernam dat zij van 's Comps. wegen waren gezonden verzocht hij aan boord te mogen komen, hetgeen hem toegestaan werd.

Hij verhaalde dat hij, benevens de Luitenant Ngare, door de Koning van Tidor derwaarts was gezonden en zij ongeveer 23 dagen geleden eerst op Salawati waren angekommen, doch twee dagen later met hunne corra-corra naar Waygeeuw waren gescheept, welken tocht zij in twaalf dagen hadden volbracht, en op Salawati terug gekomen, naar Misool en Waygamme waren geweest, van waar zij heden terug waren gekomen.

Verder berichtten zij dat de Koning van Salawati, Toenkere genaamd, naar de negorij Mafoort, op de vaste kust gelegen, was vertrokken, om te ontwaren waar het schip, fregat en chaloupe beland mochten wezen, die eenigen tijd geleden zijn negorij waren voorbijgevaren.

Toen hij van boord vertrok, verzocht men hem, daar de Koning niet aanwezig was, dat hij den Goegoegoe en den Kapitein-Laut wilde verzoeken om een bekwaam vaartuig aan boord te willen zenden, waarmede zij aan land konden varen om hun bij het afwezen van den Vorst met hunne commissie bekend te maken.

Den volgenden dag kwam een groote en een gewone corra-corra aan boord, waarin zich de Goegoegoe Poecassa, de Kapitein-Laut Bamole en den Hoekom Ngoffa, benevens de Luitenant Ngare en korporaal Majassa bevonden.

De corra-corra's waren volgens het gebruik der inlanders rijkelijk met vlaggen en winpels voorzien; aan iedere zijde van

de groote corra-corra stond een inlander met een musket, benevens nog drie anderen met schild en zwaard gewapend, doch allen waren Tidorezen. Zij werden in de kajuit gebracht en daar naar behooren onthaald. Daar de wind wat begon te ruimen, werd het anker gelicht en men liep zoo dicht onder den wal als doendijk was; men kwam op 2½ vadem weder ten anker, zijnde toen nog ruim een mijl buiten den wal.

Eenige oogenblikken later begaven zij zich met de bijhebbende militairen en de Rijksgrooten onder een saluut van vijf kanonschoten naar de negorij. Nabij de negorij gekomen — die aan beide zijden van een redelijk groote rivier was gebouwd — bevonden zij „dat de rivier te zeggen (de negorij?) nog een eindweegs buiten dezelve op een rare wijze was afgepaggerd, niet „verschillende van een doolhof, zoodat er maar een passagie is „om in te komen; loopende nu links dan regts, dan wederom „regt uit, geraakten wij eindelijk een stuk weegs de rivier op.“ De rivier tot aan des Konings woning opgevaren zijnde, werd hun aan de overzijde van de rivier tegenover de woning van den Koning een huis aangewezen om hun verblijf in te houden.

De Rijksgrooten werden, nadat zij afscheid hadden genomen, verzocht des anderen daags te willen terugkomen, om hun met de reden van hunne komst bekend te maken. Zij gaven hieraan gevolg en waren weder vergezeld van de Tidoreesche gecommitteerden. Na en onder het schenken van een zoopje en van een kopje thee, nam het gesprek een aanvang, en allereerst met te zeggen dat zij daar waren gekomen op order van de Comp. en van den Koning van Tidor, om te vernemen welke schepen voor hunne negorij geweest, wat zij aldaar hadden gedaan en werwaarts zij vertrokken waren. Hun antwoord kwam overeen met hetgeen de korporaal Majassa daarvan reeds had verhaald, de Hoekom voegde er bij — want de anderen waren op dat tijdstip niet op Salawati geweest — dat de schepen van den Zuidkant van Misool kwamen en recht op de negorij Salawati aanzeilden, doch zoo dicht niet onder den wal, dat zij de vleugels hadden kunnen onderscheiden en ook geen vlaggen voerden. Kort daarna hadden zij koers genomen naar Batanta en er verder niets meer van vernomen. Verder werd hun de reden gevraagd van het niet aanwezig zijn van hunnen Koning, waarop almede het reeds bekende antwoord werd gegeven. De gecommitteerden Ngare en Majassa, die naar Waygeeuw waren geweest, verhaalden dat de

Koning van dat eiland hun had bekend gemaakt, dat de hiervoren genoemde vaartuigen, vier maanden geleden voor de negorij Moeka ten anker hadden gelegen; bij hunne aankomst had een Sengadja benevens de overige inwoners de vlucht genomen en zich onder de bescherming van hunnen Koning begeven.

Kort daarop waren twee schuiten, een van het fregat en een van de chaloup aan wal gekomen, en had het volk uit de verlaten negorij medegenomen, twee groote schotels, drie Boetonsche kistjes en eenige korven met gebakken sagoe en kanarie en andere kleinigheden, waarmede zij naar boord voeren, en vier dagen later voor de negorij Waygeeuw liepen, de schepen ver uit den wal, de chaloup tot af en aan de rivier.

Nadat zij daar reeds drie dagen hadden gelegen, en de Koning zag dat er niemand van hen aan wal kwam, en niet wetende of het vriend of vijand was, zond hij een klein prauwtje met twee man naar de chaloup om daarnaar te vernemen, waarop uit de chaloup werd geantwoord, dat zij van den Koning van Tidor gezonden waren; hun werd toen gevraagd dat zij daarvan eenige teekens zouden toonen; het wederantwoord was, dat zij maar aan boord moesten komen om ze te zien. Doch het volk uit de prauw was daartoe te bevreesd geweest; vooral ook omdat zij geen Tidorezen aan boord van de chaloup zagen en deze zegewaarts stak, schepten zij weder naar land. Toen men dit opmerkte, losten zij drie pistoolschoten op de prauw, waarop het volk overboord sprong en zich onder water onder de prauw verborg totdat de chaloup een eindweegs was doorgezeild; zij klommen toen weder in de prauw, en bespeurden dat twee van de drie schoten de prauw hadden geraakt, en zagen dat de vaartuigen Oostwaarts naar de verdere Papoesche eilanden koers stelden.

Den 15den kwam de Koning van Misool Boelan met zijn Kapitein-Laut Molekon met een groote prauw in de negorij Salawati, doch van hunne aankomst werd hun geen kennis gegeven, voordat zij waarschijnlijk met de Tidoreesche gecommiteerden eerst een mondgesprek hadden gehouden; toen het hun dan ook in den namiddag werd bekend gemaakt, betoonden zij zich daarover tegen hen eenigszins misnoegd. Eenige oogenblikken later kwam de Koning Boelan in hunne woning, en ondervroeg hem wat redenen hem derwaarts dreven, waarop hij antwoordde, dat hij voor de jaarlijksche schatting drie slaven aan den Koning van Tidor schuldig was, twee had hij er reeds aan de Tidoreesche gecommiteerden betaald, den derde bracht hij in persoon. Ook

vroeg men hem wat hij wist van vreemde schepen in deze wateren, lat hij beantwoordde met te zeggen dat hij geen Europeesche vaartuigen had gezien, maar dat zijn Kapitein-Laut een maand geleden naar de kust van Ceram was geweest, en in de negorij Rakit (Rarakit) had hooren zeggen, dat vier maanden geleden drie schepen voor de negorij Killetay, omtrent 5 mijlen van Rakit, ten anker hadden gelegen, doch onbekend hoe lang, doch wel dat er twee inlanders van die negorij, waarvan de een Lokman was genaamd, uit eigen beweging zonder daartoe te zijn gedwongen met die bodems waren medegevaren.

De Tidoreesche gecommiteerden verzochten of zij den brief, die hun door den Koning voor den Koning van Salawati en aan dien van Waygeeuw was medegegeven, mochten vertoonen en voorlezen aan den Kapitein-Laut en den Hoekom, daar de Koning niet tegenwoordig was.

Men achtte dit niet ongepast, doch zeide hun dat zij naar goeddunken hierin konden tewerkgaan.

Hierop werd de brief door Caboeloe, in tegenwoordigheid van den Koning van Misool en zijn Kapitein-Laut, de Rijks-grooten van Salawati en de Tidoreesche gecommiteerden uit een kistje gehaald en aan Ngoffamaueira overhandigd; deze gaf hem met grooten eerbied over aan den Goegoegoe, die hem met beide handen tot op zijn hoofd bracht en hem daarna aan Caboeloe teruggaf, die hem opende en overluid voorlas.

De brief was in de Tidoreesche taal geschreven en van den volgenden inhoud: ¹

(Na het gewone compliment.)

„Mijn brief komt aan mijn broeders de vier Koningen. Ik zende twee man te uwaarts als Ngoffamaueira Mustapha en Caboeloe met een Comp^s-schip en twee pantjalangs, overmits de Comp. mijn vriend is.

Op het schip zijn twee Opperhoofden, een Luitenant en een Onderkoopman die mede te uwaarts komen, want ik heb gehoord, dat er eenige schepen aan u E. negorije komen, wil hetzelfde aan hen bekend maken of aldaar schepen zijn of niet, en of er eenige geweest zijn. De gecommiteerden zullen ook uwe eilanden doorzoeken of daar ook eenige noten of nagelboomen zijn. Daarom

---

¹ De Maleische tekst van dezen brief werd aan Lijn en van Geyn medegedeeld. De vier Koningen waren: die van Misool, Waygamme, Salawati en Waigoe.

zoo heb ik den Luitenant Ngare en den korporaal Majassa vooraf gezonden, denwelken met den Kapitein-Laut en Goegoegoe van Salawati zijn medegegaan om u aan te zeggen, dat gij hieden uwe onderdanen bij malkanderen zult houden en wachten naar de gecommiteerden.

Ik verzoek ook dat gijhieden alle 's Comps. diensten van ganscher harten betracht, opdat wij daardoor een goeden naam mogen bekomen; want zoo haast als Ngoffamaneira Mustapha en Caboeloe u iets zullen belasten, al wat ten dienst van de Comp. is zult gijhieden wel en zonder vertoeven nakomen.

Ten anderen laat ik u ook aanzeggen, dat bijaldien de Compagnies dienaren mogten verlegen zijn om brandhout of water, zult gij haarhieden in alles behulpzaam zijn; ook zoo zij visch, hoenders, bokken of andere eetbare waren benoodigd hadden, zult gijhieden hen dat verkoopen.

(onderstond). In de Negorij Tidor den 8sten der maan
Safar in het jaar Djunawal."

Nadat deze brief was voorgelezen, antwoordden zij daarop gezamenlijk: Amin.

Vervolgens werd op gelijke wijze voorgelezen de brief door den Koning van Tidor aan den Luitenant Ngare en den korporaal Majassa medegegeven, die bijna van gelijken inhoud was.

Verscheidene malen werden de Rijks grooten door Lijn en Geyn ondervraagd, of er op de eilanden, die onder hunne Koning stonden, geen specerijboomen bekend waren, waarop gezamenlijk antwoordden, dit van hunne ouders of vooroude nooit te hebben gehoord; ook andere en mindere personen werden hierover ondervraagd, doch allen zwoeren dat zij hiervan nooit hadden vernomen, terwijl zij tevens te kennen gaven, zoo zij gezind waren Salawati en Batanta te doorzoeken, zij gewillig waren met hen mede te gaan, onder bijvoeging, dat, wanneer er eenige boomen mochten worden gevonden, zij den naam van ze verzwegen te hebben niet mochten dragen, want dat dit hun nooit ter ooren was gekomen, waarop besloten werd den Oostkant van Batanta te doorzoeken.

Intusschen wenschten de Opperhoofden gevolg te geven aan een ander gedeelte van hunne Instructie, namelijk het afpeilen enz. van de eilanden waar zij zich bevonden. Daar de pantjaling de Leervissh nog niet kwam opdagen, en hun schuit daartoe minder geschikt was, verzocht men aan de Rijks grooten om een bekwame prauw met de benoodigde scheppers, die hun

goedwillig werd toegestaan; de Stuurman Pieter Cornelisz. van Rotterdam werd door den Gezaghebber Isaak de Sitter aangewezen, dit werk onderhanden te nemen en gelast, aan den Z. Z. W. kant van Salawati tot voor in de straat Sagewin de gronden, hoeken en baaien af te peilen, alsmede de daaromtrent gelegen eilandjes. Zij achtten het noodig om tot aan Batanta te scheppen, vermits zij van zins waren in de Straat Sagewin op het eiland Batanta de visite te doen, zoodat zij vooreerst vaststellen, alsdan tijds genoeg te hebben om een gedeelte van Batanta af te peilen. Pieter Cornelisz. vertrok den 20sten met een matroos en den gecommiteerden Caboeloe, die verzocht had te mogen medegaan.

Tusschen den 21sten en 22sten omtrent middernacht werd men een hevige aardbeving gewaar, doch zij veroorzaakte geen de minste schade. ¹

De berichten omtrent de geruchten van vreemde schepen in dat vaarwater liepen nog al uit een. ² Zoo vernamen de Opperhoofden — toen zij nogmaals de Rijksgrooten hierover ondervroegen — dat zij gehoord hadden, dat er drie vaartuigen aan de negorij Sorong Maseomberie op de kust van Nieuw-Guinea gelegen, doch behoorende onder den Koning van Tidor, geweest en daar van water, brandhout en jonge klappers waren voorzien geworden, en dat dit al reeds vier maanden geleden zou wezen, alsmede dat de genoemde Marinje van diezelfde negorij was en niet van de negorij Sorong Farfandoe, die aan den Oosthoek van Salawati lag.

Dit antwoord gaf aanleiding tot verschillende vragen aan de Rijksgrooten, die echter weinig voldoende waren, terwijl hun laatste woord daaromtrent was, dat zij het recht bescheid daarvan zouden kunnen gewaar worden als zij op Waygeeuw zouden komen. Terwijl zij zich gereedmaakten om hunne reis te vervolgen (den 26sten Juli), kwam er bericht dat de Koning van Salawati van zijn uitstapje terug was en voor de rivier lag, en direct de rivier opvarende, kwam hij zonder zich ergens op te houden bij hen in hunne woning.

Zeer beleefd werd hij door de Opperhoofden ontvangen, de Groeten van den Gouverneur werden overgebracht, en gevraagd hoe

¹ Den volgenden avond ten 10 uren herhaalde zich de aardbeving, doch was niet zoo hevig.

² Te Ternate was een Marinje als Hoofd van een schepprauw geweest, die verteld had dat er voor hunne negorij Sorong zes schepen met drie masten en drie kleinere met een mast had gelegen, enz.

zijn reisje was afgelopen, waarop hij ten antwoord gaf dat hij van Salawati vertrekkende, onmiddellijk naar de negorij Warassi, op de kust van Nieuw-Guinea gelegen, was gestevend, waar hij vernomen had, dat er voor die negorij vier vaartuigen hadden geankerd geweest, waarvan er een twee masten had gehad, doch niemand was er van die vaartuigen aan wal geweest; na een dag vertoevens waren zij weder vertrokken, doch men wist niet te zeggen, of het Nederlanders dan wel andere Europeesche natiën waren geweest.

Van daar was hij geschept naar het eiland Sababa, niet van de kust gelegen; hij had tegen den avond wel eenige schepen gezien, waarvan het een twee masten had, doch te verre in zee koers zettende om de West naar Nieuw-Guinea, doch men wist niet waar zij beland waren. Na een nacht voor Sababa geankerd te hebben, was hij naar de negorij Arafak, mede op Nieuw-Guinea gelegen, geschept.

Een van de prauwen, uitgezonden om hem kennis te geven van de aankomst van gecommiteerden op Salawati, ontmoetend, had hij aanstonds besloten de terugreis aan te nemen. Op zijne terugreise had hij van eenige vrouwen uit de negorij Sorong Farandoe, die op het eiland Dolf bezig waren Bia? te zoeken, vernomen dat er voor de negorij Moeka op Waygeew eenige schepen waren geweest.

Met den Koning begaven zich de Opperhoofden naar zijn huis, waar op zijn verzoek de door de gecommiteerde medegebrachte brieven nogmaals werden voorgelezen en die hij met het woord Amin bevestigde.

Daar hij uit het bevel van den Koning van Tidore had verstaan, hun zooveel mogelijk te hulp te komen, maakte hij de Opperhoofden bekend dat hij het voornemen had hen met een corra-corra tot aan Waygeew te volgen of zoover als het hun believen zoude hem bij zich te houden.

Men verzocht hem het vaartuig, dat tot hunne overbrenging aan boord klaar gemaakt was, in gereedheid te willen houden, daar zij het voornemen hadden tegen den avond met hoog water aan boord te varen, waarop hij ten antwoord gaf dat zij niet te verzoeken, maar wel te gebieden hadden, en dat alles wat hij bezat, ja zijn lijf en leven voor den Koning van Tidore en de Compie. was.

Uit naam der Compie. werd de Koning hartelijk voor dit betoon zijner getrouwheid bedankt, waarop onder het ledigen

van een glaasje «sek» en drie charges van zes man der militairen, die zij bij zich hadden, de gezondheid werd gedronken van de H. R., den Gouverneur van Ternate en den Koning van Tidor.

Nadat men nog verscheidene malen op de gezondheid van deze en gene had gedronken, namen zij afscheid van den Koning. Men zond hem en zijn Rijks grooten een geschenk van verschillende lijwaten om daarmede te vergelden de diensten die zij genoten hadden, voor welk geschenk zij zeer dankbaar waren.

Door het slechte weder, felle Z. Z. O. winden en zware deiningen werden de Opperhoofden verhinderd de eerste dagen naar boord te kunnen gaan en hunne reis te vervolgen.

De Koning maakte van dat oponthoud gebruik hun te verzoeken den 27sten eene dans, die door de vrouwen zijner onderdanen zoude uitgevoerd worden, bij te wonen, 't geen aangenomen werd, «zoodat die miserabele dans van kort na den middag tot «aan den avond geduurd heeft», zegt de journaalhouder.

Gedurende de vreugde werden de Koning en de Rijks grooten ontbaald op arak en sekwijn om des te vroolijker te zijn; hij dronk daarmede de gezondheid van de H. R., den Gouverneur en den Koning van Tidor.

Men bedankte den Koning, die bij iedere toast een schot uit een bas liet doen met een charge van vier hunner militairen.

Het was niet voor den 30sten dat zij, nadat zij met vele moeielijkheden te kampen hadden gehad, buiten de rivier en vervolgens aan boord van de Oostvoorn kwamen, en den volgenden dag in zee, doch zij waren ten 4 uren weder ten anker aan de Westzijde van Salawati, dicht achter het eiland Ongelauw en eenige andere, die geen naam droegen.

's Morgens werd het anker weder gelicht, doch kort nadat zij onderzeil waren, raakte de Oostvoorn met het voorschip vast op een modderig rif, doch door het uitbrengen van een werpanker weldra weder vlot. Men liet echter de schuit en een prauw vooruitzeilen om de gronden te peilen, raakte weder met het voorschip vast, doch men dreef daar spoedig af. Nadat zij een eindweegs zoo gezeild als gedreven hadden op 3, 4, 4½, 5, 2, ook wel 7, 8 en 9 vademen, kwam men des avonds ten 6 uren op 4 vademen goeden stekgrond ten anker.

Den 2den Augustus werd met het aanbreken van den dag het anker gelicht en kwam men ten 2 ure bij den westhoek van Salawati, Sellewop genaamd. Men vond daar reeds den Koning van

Salawati en zijne Rijksgrooten met hun corra-corra en andere vaartuigen hen af te wachten.

Na hen aan boord te hebben onthaald, werd de Koning verzocht — daar wind en stroom hun bij den hoek tegen was — met zijn corra-corra de Oostvoorn tot in de bocht te boegseren; oogenblikkelijk werd hieraan voldaan, zoodat men in de bocht op 29 vadem water ten anker kwam.

Ingevolge hun verlangen ging de Koning onder het salu van drie kanonschoten naar den wal, en liet daar een hutje ontslaan voor de Opperhoofden, die dezen hoek wenschten te doorzoeken en ten dien einde tegen den avond aankwamen. In de bocht Sageway, een kwartieruur van de bocht Selleyway verwijderd, was het huisje voor hen en hun gevolg opgeslagen. Het land aan een schoone rivier en men vond er goed drinkwater.

Daar men rekende wel zes dagen noodig te zullen hebben om alles daar te doorsnuffelen, vond men het raadzaam den Stuurman Pieter Cornelisz., die de vorige peilingen had gedaan, en tochtje te laten doen naar het eiland Dene, om van daar rond Batanta de peilingen te doen en eensdeels ook om te zien of hij iets van de Leevisch mocht gewaar worden. Den 3den gingen men, vergezeld van de Tidoreesche gecommiteerden, in drie partijen op marsch waartoe de Koning mede gewillig zijn volk verleend; men vond overal uitstekend goede en vruchtbare gronden, doch geen specerijboomen.

Na tot den 5den vruchteloos het land doorzocht te hebben, konde men het niet ondienstig om een gedeelte van de Oostkust van Batanta te laten doorzoeken, waartoe de Luitenant Lijn eenig volk, benevens de Goegoegoe en de Kapitein Laut van Salawati met een corra-corra en andere prauwen vertrok, terwijl van Geyn hen in de bocht van Sagaway bleef afwachten.

Op het gerucht, dat van Geyn ter ooren kwam, dat er schepen bij Misool gezien waren, zond hij een prauw met Cabocals derwaarts om daarnaar te vernemen en gaf hem een brief mee voor den Gezaghebber, indien het Hollandsche schepen mogt wezen, doch deze kwam den 10den onverrichter zake weder terug; hij had de reis niet kunnen volbrengen uithoofde van sterken wind en zware deiningen.

Lijn was reeds den 7den weder teruggekomen, en had meer geen specerijboomen gezien. Daar de Opperhoofden gaarne wenschten iets te weten te komen van de vaartuigen, bij Misool gezien, werd de prauw nogmaals weggezonden; nu bevond zich

de gecommiteerde Ngoffamaneira aan hoord, die op den 12den Augustus de ontmoeting had met de pantjalang Nova-Guinea en waarvan wij de bijzonderheden reeds in ons tweede gedeelte hebben vermeld ¹. Nadat de Stuurman Pieter Cornelisz. den 14den van zijne opname teruggekomen was, besloot men de reis naar Waygeew te vervolgen.

Het gebeurde met de pantjalang Nieuw-Guinea had echter aanleiding gegeven, dat het volk van Salawati niet zoo' bereidwillig was als vroeger en begon te verloopen; zelfs de Koning volgde dit voorbeeld, alleen de Goegoegoe was aan boord van de Oostvoorn gebleven; men vroeg hem of hij ook niet aan zijne negorij wilde gebracht zijn, daar zijn Vorst hem in den steek had gelaten, doch hij verklaarde met hen naar Waygeew te willen vertrekken om hen in het vaarwater wat terecht te helpen.

Twee inlanders van Weda, maar op Salawati woonachtig, werden mede daartoe verzocht en waren hiertoe bereidwillig.

Den volgenden morgen ten 8 uren ging men met een Zuidelijk windje onderzeil, en geraakte tegen het vallen van den avond een belangrijk eind buiten den Oosthoek van Batanta, doch ankerde toen op 25 vademen, omdat men met dat vaarwater onbekend was; men had zeer ongelijke loodingen 7, 11, 9, 5, 8, 13 en 14 vademen, doch meestal klipgrond. Met den dag weder onderzeil gaande, stuurden zij met een voor den wind N. ten O. recht op Waygeew aan, en ten twee uren in den namiddag voor de negorij van dien naam. Doch nog wel twee mijlen buiten den wal, kwam de Koning van Waygeew met zijn Kapitein-Laut en Goegoegoe, met twee vaartuigen aan boord, die in de kajuit geleid, en door de Opperhoofden verwelkomd en beleefd onthaald werden; zij waren dadelijk bereid om op verzoek de Oostvoorn tot vooraan in het binnenwater in de bocht Wayces te boegseren, waar zij met het vallen van den avond niet verre van de negorij van den Kapitein-Laut onder het doen van drie kanonschoten ten anker kwamen.

Het jacht vond hier een schoone haven.

Ook deze Koning gaf blijken van zijne welgezindheid voor de Comp.; er stierf op dien dag een soldaat, men vroeg hem

¹ Toen den Stuurman de Coninck gevraagd werd naar het voorgevallene op de negorij Moeka, verklaarde hij dat men twee groote schotels, die op een grafsteen lagen, benevens drie ledige korven had medegenomen, doch niets uit de negorij.

zij eenige planken wilde verkoopen, om een doodkist daarvanden
 aten maken. Hij zeide die planken niet te verkoopen, maar
 te schenken aan de Comp. of hare dienaren; een prauw werd
 er wal gezonden om ze te halen en ze onmiddellijk aan
 land bracht; de kist werd gemaakt en den volgenden morgen
 lijk aan wal begraven.

Er kwamen toen twee vaartuigen aan boord om de Opper-
 hoofden en militairen aan land te brengen; aan wal komen
 de hun eene goede en bekwame woning aangewezen in de
 oort van den Kapitein-Laut van Waygeew, Way-Ammeron
 naamd, dicht aan den ingang van het binnenwater gelegen,
 door hen Talaga Waygeew werd genoemd.

Den dag later werd aan den Koning en zijne Rijksgrooten
 de af van den Koning van Tidor, op dezelfde wijze zooals dit
 op Salawati geschied was, voorgelezen en met het woord Amin door
 bevestigd.

Hun eerste vraag was naar de vreemde schepen in dit vaar-
 ter; de antwoorden waren deels ontwijkend, deels zween
 zij, totdat zij eindelijk in een bevestigenden zin beantwoord werden.
 Toen hun werd gevraagd waarom zij niet spraken, maar de
 vloreesche gecommiteerden aanzagen, beantwoordden zij dit met
 zeggen dat zij bang waren.

Volgens het oordeel van de Opperhoofden ontstond deze vrees
 door, dat zij vergezeld waren van de afgevaardigden van
 Salawati, en hun reeds verscheiden malen zoo op Salawati als in de
 oort Sagewin gebleken was, dat de eilanders nauwelijks een
 woord durfden spreken dan alleen uit den mond van de ge-
 commiteerden.

De Koning werd verzocht zoo spoedig doenlijk het volk van
 negorijen Wartjouw, Moeka en Ompay, met hunne corra-
 ma's en groote vaartuigen te willen laten komen, daar men be-
 en had eene visite door het bosch te maken en een vaartuig
 er Misool te zenden, dat dan ook ten eersten voortgang had;
 alles met den grootsten ijver en beleefdheid die men ooit
 van een christen, ik zwijg van een inlander zou kunnen preten-
 ren, zoodat wij zekerlijk voor vaststellen dat alle vrees die
 der die lieden gehuisvest is, de Tidorsche gecommiteerden
 aanbrengen, gelijk het journaal zegt.

Daar men in de laatste dagen veel zieken begon te krijgen,
 werd er een geschikte plaats uitgezocht om hen aan land te ver-
 gely, tot welk einde zij van boord werden afgehaald. De prauw, die

het volk van Ompay zou gaan waarschuwen, schepte door het binnenwater tot aan het einde, van waar zij in één dag die negorij konden bereiken, waarvoor anders wel drie dagen benoodigd waren.

Den 19den vertrok het vaartuig naar Misool met Caboeloen en een brief voor de Gezaghebbers der schepen, indien het Nederlandsche waren. Op denzelfden dag verzocht men den Koning of het zijn goedkeuring zou wegdragen, dat men het binnenwater eens ging bezichtigen en tot aan zijn negorij varen, waarop hij ten antwoord gaf, dat alles wat zij begeerden met zijn believen was.

Doch naar hun vermoeden raadpleegde hij eerst met Ngoffamaneira, en het scheen hun toe dat hij een bevestigend antwoord gaf. In het vaartuig dat daartoe gereed gemaakt was, stapten den volgenden morgen ten zeven uren de Koning en de Opperhoofden, benevens Ngoffamaneira en twee militairen in hun volle geweer. De Goegoegoe bleef achter, om het volk, zoo het iets behoefde, daaraan te helpen. Nadat zij omtrent een uur weegs als door een groote rivier tusschen vervaarlijk steile en hooge klippen geschept hadden, kwamen zij aan een groot binnenwater, dat wel zoo wijd was als de kust van Ternate van Halmahera verwijderd is.

Van het inkomen van dat binnenwater tot aan de negorij des Konings, die bijna aan het uiterste einde lag, had men wel zeven mijlen om over te scheppen.

Hier en daar ziet men eenige groote klippen, ook kleine eilandjes en een vlakken uitstekenden hoek, dicht bij de negorij een redelijk groot eiland, ook eenige kleinere.

Des namiddags ten drie uren waren zij aan de negorij des Konings, Cabilo-lo genaamd, die uit 15 huizen bestond en spoedig gezien en doorlopen was.

In den avond ondervroeg men den Koning of er op het eiland ook specerijen groeiden, die dit ontkennend beantwoordde; noch van zijn ouders noch van zijn voorouders had hij in zijn leven hiervan gehoord. Zoo er soms eenige op het eiland werden gezien, dan was dit in eene geringe hoeveelheden, die zij van het volk van Maba, Weda en Patani inruilden tot gebruik in hunne medicijnen voor Kokojas of Cambilangs (?). In hunne spijszen maakten zij er geen gebruik van; deze bestonden meestal uit sagoe en geroosterde visch, waartoe geen specerijen benoodigd waren.

Zij hadden ook eenige oesterschelpen op het strand zien

Oppehoofden hadden eenig wijn en sterken drank laten brengen, waarmede op de gezondheid van velen werd gedronken, waarna zij afscheid van den Koning en zijne Rijksgrootten namen en weder naar hunne woning terugkeerden. Met goedvinden van den Koning begaf de Luitenant Lijn zich den volgenden dag (24) met eenige vaartuigen met militairen en inlanders, naar het binnenwater om van daar een onderzoek in te stellen naar het aanwezen van specerijboomen; door den Koning was aan zijn volk „wel scherpelijk aanbevolen om alles natekomen wat de Hollanders hun zouden gebiedten te doen.”

Den 1sten September was Lijn van zijn tochtje terug, doch men had noch nagel-, noch notenboomen kunnen ontdekken. In het binnenwater aangekomen, had Lijn zijn volk ontscheept in een inham nabij een negorijtje Bieflo en bewoond door Alfoeren in huisjes, die op palen gebouwd waren.

Den volgenden morgen verdeelde hij zijn volk in partijen, waarvan een gedeelte Oostwaarts en een ander om de Zuid het land zou doorkruisen. Den 26sten waren zij terug; zij hadden het land zeer heuvelachtig bevonden, doch niets ontdekt.

Men schepte het binnenwater verder om de West in, totdat zij nagenoeg twee mijlen verder aan den inham Chegel (?) kwamen, waar het volk aan wal ging om het onderzoek voort te zetten. Ook deze kwamen terug met het bericht, dat men op het gebergte niets gevonden had en in de valeien niets waren dan sagoboo- men. Zij hadden opgemerkt dat er naar die zijde nog twee binnenwaters waren, wel zoo groot als het binnenwater Cajadlo-lo, doch die echter denzelfden naam droegen, doordien dat men van den een in den anderen kon komen en daaruit haren oorsprong hadden.

Aan de Zuidzijde van het binnenwater niets ontdekt hebbende, waaruit nadeelige gevolgen voor de Comp. zoude kunnen voortvloeien, besloot Lijn de overzijde daarvan te doorzoeken. Den 28sten stak hij over en bij het riviertje Cabelwaja ging zijn volk weder aan land, waar zij even als de overige dagen in partijen werden verdeeld en het land ingezonden, doch die den 30sten weder onverrichter zaken terugkwamen.

Nu voer men Oostwaarts op tot aan den spruit Sogai, waar het volk landde en op dezelfde wijze als vroeger naar het gebergte marcheerde, en vandaar den 1sten September aan het strand terug waren met het bericht dat de grond wel met dien van Maba overeenkwam, doch geen specerijboomen ontmoet te

hebben, ook niets dat daarnaar geleek. Hierop besloot Lijn naar de negorij Way-Ammerock te scheppen en was hij nog dienzelfden dag terug.

Terwijl Lijn op weg was om specerijboomen te zoeken, werd de Stuurman Pieter Cornelisz. gelast een begin te maken met het afpeilen van Waygeeuw, waartoe men hem met een geschikt vaartuig voorzag en den inlander Sagel toevoegde, die volkomen met de kust bekend was en die tevens de Maleische taal zeer goed sprak.

Den 1sten September kwam Pieter Cornelisz. terug, die tot aan de negorij Ompay met zijn peiling gereed was gekomen en in kaart had gebracht. Den 6den vertrok hij weder om het binnenwater met deszelfs bochten, eilandjes en klippen op te nemen; harde Zuidoosten winden beletten hem echter zijn werk voort te zetten, zoodat hij handzamer weér in de rivier Mimiay moest afwachten. Van hier vertrok hij zes dagen later naar de negorij Wartjouw met het voornemen om Waygeeuw tot aan den Oosthoek af te looden; den 15den was hij terug, en tot aan den Noord-Oosthoek van Waygeeuw gereed gekomen. Den volgenden dag hervatte hij zijn tocht naar het binnenwater om ook daar zijn aangevangen werk voort te zetten, waarmede hij eenige dagen later klaar was.

Nog een paar landtochtjes hadden er plaats, een in een Oost-Zuidoostelijke richting en een om de Z. W., die door den Onderkoopman van Geyn werd gedaan, die daartoe den 6den met vier gilalas uit de negorij Way-Ammarock naar Mimiay, op 5 mijlen van de negorij gelegen, vertrok. Ook hij werd door de harde Z. O. winden in zijn voornemen verhinderd; twee dagen later kon die tocht eerst plaats hebben, die op dezelfde wijze als de vroegere verdeeld was; doch ook zij kwamen een paar dagen later terug zonder specerijboomen gevonden te hebben.

Den 11den schepte de troep naar de negorij Wartjouw landwaarts het strand, om het daaraan gelegen land mede te doorzoeken, doch men kwam alweder onverrichter zaken terug; evenzo liep de tocht om de Z. W. naar Moeka af; van de troep, in twee partijen verdeeld, was de eene aan Saulolo begonnen en de andere aan de rivier Waywouw; zij hadden overal wel een schoon vruchtbaren grond gevonden, „maar geen vruchten om dewelke zij uitgezonden waren, als eeniglijk eenige wilde nootenboomen van welke vruchten zij vijf à zes stuks medebrachten.”

Den 20sten werden de Koning en zijne Rijks grooten door d

Opperhoofden verzocht of zij dien avond tot tijdkorting hun wat gezelschap geliefden te houden. Met een gedeelte van hunne onderdanen maakten zij er gebruik van. Er werd weder dapper gedanst en goed onthaald.

Zij maakten tevens van die gelegenheid gebruik om den Koning te polsen of er bij de aan hem onderhoorige eilanden geen paarloesters gevonden werden, 't geen hij ontkennend beantwoordde, maar verzekerde dat hij wel had hooren zeggen, dat er rondom een eiland Fea, dat dicht bij Misool lag, de meeste paarlen werden gevonden, doch op de andere daaromheen gelegen eilanden zeer weinig. Daar nu alle werkzaamheden waren afge-loopen, besloot men naar Ternate terug te keeren. Het jacht werd daarop in gereedheid gebracht, water en brandhout ingenomen, de zieken aan boord gezonden, den Koning voor zijne beleefdheden, en evenzoo de Rijks grooten met lijwaat beschonken.

Den 24sten was men klaar gekomen en werd het anker gelicht; de inlander Sagil, die den Stuurman Pieter Cornelisz. behulpzaam was geweest bij zijne peilingen rondom Waigioe, strekte hun tot loods.

Tot op een mijl afstands van de negorij Moeka werden zij door den Koning vergezeld, die van daar met zijne vaartuigen terugkeerde.

Den 26sten zeilden zij Batanta voorbij, zagen achterevolgens Gagi, Popa, Pisang en eindelijk de kust van Halmaheira, waar wij hen ook verlaten, en alleen nog vermelden, dat het jacht den 10den October voor Ternate het anker liet vallen.

Behalve enkele sterfgevallen; bevond de equipagie zich in eenen ongunstigen toestand, zoo zelfs dat, toen men nabij Makjan was, men een prauw naar den wal zond om den Chirurijn van dien post aan boord te verzoeken om naar de zieken te komen zien, daar hun Chirurijn heel slecht lag; ook de Luitenant Lijn behoorde onder de ernstige zieken.

Door dezen tocht van de Oostvoorn raakte men meer dan door de voorgaande met de eilanden Salawati, Batanta, Waigioe en eenige kleinere bekend, en zooals, wij hebben gezien, werden zij voor een goed gedeelte opgenomen. Het journaal van het verrichte van den Stuurman Pieter Cornelisz. is niet aanwezig, evenmin als de kaart door hem daarvan vervaardigd, doch wij meenen zijn werk grootendeels terug te vinden in een M. S. kaart van deze eilanden in 1711 vervaardigd, en welke wij later gelegenheid zullen hebben te bespreken.

De pantjalang de Leervisch die, zooals wij vroeger gezien hebben, met de Oostvoorn bestemd was de reis mede te maken en hun tot Batanta vergezeld, ontving van de Opperhoofden van het jacht de order om zich naar de Westkust van Salawati te begeven en aldaar de komst van het jacht af te wachten. Daar aangekomen, had het tot den 20sten Juli vruchteloos op het jacht gewacht, en was onderzeil gegaan om te zien of het voor de negorij Salawati lag, doch door slecht weder, waardoor het schade aan romp en tuig beliep, was het buiten staat om langer in den wind te houden; daarbij verminderden de provisi- en sterk en was men hierdoor genoodzaakt geworden den 29sten voor den wind met een emmerzeiltje te laten staan en naar Ternate terug te keeren.

Op den 1sten Augustus had het nabij de eilanden van Weda, niet verre van den hoek van Libobo, de Geelvink ontmoet, die van de kust van Nieuw-Guinea kwam, en waarvan het een en ander vernam. Van den Schipper werd het met eenige behoeften voorzien; deze sleepte het uit de bocht van Weda, waar de Geelvink de reis naar Onin voortzette, het jacht den koers naar de Straat Patientie vervolgde en den 11den Augustus te Ternate op de reede terug kwam.

§ 5. Johan Adolph van der Laan. 1705.

Nagenoeg terzelfder tijd dat het jacht de Oostvoorn door den Gouverneur van Ternate naar de eilanden Salawati en Waigioe werd gezonden, vertrokken mede van die reede de chaloupen Commer en Laricque benevens de pantjalang de Crab, onder het bevel van den Vaandrig Johan Adolph van der Laan, naar Pisang, Boo, Popa en andere daaromheen gelegen eilanden, ter „visite en extirpatie der te vindene specery-gewassen.“ Hij was dezelfde, die twee jaren vroeger door Hofman naar het eiland Gebe werd gezonden en het vorige jaar o. a. Poeloe Pisang had bezocht.

Den 28sten Juni 1705 verliet hij de reede van Ternate, om het eerst naar Poeloe Pisang te stevenen, doch werd door tegenwind en ongemak, de pantjalang overkomen, genoodzaakt naar Misool te zeilen. In den morgen van den 14den Juni zette hij het op den wal van Misool aan, waaronder hij het ondergaan van de zon bij den Westhoek op 20 vademmen wat ten anker kwam.

De Zuidoostenwind belette hem, zooals hij had gehoopt, de

negorij Waygamma aan te doen, zoodat hij gedurende vier dagen beproefde om langs de Noordkust tot de negorij Misool te komen, waarin hij echter door den aanhoudenden om de Noord oopenden stroom en stilte zeer werd tegengehouden.

Den 20sten beproefde hij het nogmaals met de schuit van de Laricque die negorij, die omtrent 13 of 14 mijlen van hen lag, te bereiken, doch den Noord-Oosthoek kon hij niet te bovenkomen, zoodat hij terugkeerde.

Nogmaals poogde hij met de pantjalang zijn doel te bereiken, doch alles was vruchteloos; bij den N.-O. hoek kon hij wind en stroom niet dood zeilen en moest hij de andere vaartuigen weder opzoeken.

Eindelijk op den 2den Augustus werd het stil en liep de wind kort daarna naar het Westen, zoodat de ankers konden worden gelicht en men onderzeil kon gaan; den volgenden middag viel het anker voor de negorij Misool in den grond. Hij had de laatste dagen zeer veel dienst gehad van een Ketjil Bessi, een oude kennis van van der Laan, die met een schepprauwte van onder den wal bij hem aan boord was gekomen, en dien hij aan boord hield om hem, — daar de Oostkant van Misool als met honderde eilandjes en reven daartusschen bezet was, — als loods te dienen.

Van der Laan vond er den Koning van Misool niet; daar deze op het bericht, dat er een Comp^s-jacht te Salawati was aangekomen, derwaarts was vertrokken. Met een prauw werd de Tidoreesche afgezant en marinjo Borano naar Salawati gezonden, om den Koning van Misool van de aankomst van van der Laan te verwittigen, en zoo mogelijk van daar eenige vaartuigen te bekomen, aangezien de Bobatos en de Kapitein-Laut hem te kennen hadden gegeven, dat de beide Koninkjes zeer slecht van vaartuigen waren voorzien, om hem in de gelegenheid te stellen het volk over te brengen tot het doorzoeken van Poeloe Pisang en andere eilanden.

Den 6den tegen den middag kwam de Koning en de Tidorees Borano van Salawati in de negorij Misool terug, doch van vaartuigen mede te brengen was geen sprake, zoodat na lange besprekingen overeen werd gekomen, dat de Goegoegoe met den Koning van Waygamma zou beradslagen, welke en hoeveel prauwen er daar beschikbaar zouden wezen en tegen den avond het antwoord daarop mededeelen.

De uitslag was niet gunstig en bestond hierin, dat er slechts

twee prauwen en nog wel zeer kleine gebruikt konden worden, „als zijnde de groote Gilalo, waarmede de overleden Koning mij het voorleden jaar naar Misool had gebracht, volgens deze eilanders, gebruikt tot het opmaken van zijn graf; gelijk mede de groote Boreho van den nu kortelings gestorven Kapitein-Laut dezer negorij, beide verbroken.“

Er waren nog wel eenige kleine prauwtjes, maar die moesten in elk geval met een plank of gabba gabba opgeboeid worden, waartoe van der Laan hun vier dagen tijd gaf.

Den 10den kwam de Koning van Waygamma in de negorij Misool, waar in zijne tegenwoordigheid en in die van den Koning van Misool en de Bobatos de brief des Konings van Tidor werd voorgelezen. De prauwen zouden worden gereedgemaakt en de Koning van Waygamma daarmede naar het eiland Loos vertrekken, dat tot een rendez-vous werd aangewezen om van daar naar Poeloe Pisang te stevenen. Toen het er echter op aankwam, bleek het dat de voorhanden zijnde vaartuigen ongeschikt waren om dien tocht te ondernemen. Het was geen onwil van den Koning en de Bobatos; allen verklaarden eenparig te zullen vertrekken op het minste bevel, doch dat er niets anders van te verwachten stond, als (het leven van) het volk van den Koning van Tidor met dat van de Comp. benevens haar allen te doen verliezen, en wilden haar gebeden hebben, haarlieden dan zulks naderhand niet te imputeren.“

Goede raad was duur en daar het niet te verwachten was, dat hierin spoedig zou kunnen worden voorzien; besloot van der Laan de pantjalang met den Kapitein der Mardijkers en den afgezant Borano naar Ternate te zenden en van daar verdere bevelen af te wachten.

Hij gaf in zijnen brief aan den Gouverneur verslag van zijn wedervaren tot op den dag dat de pantjalang vertrok (14) en het voornemen had om in afwachting van schepvaartuigen enz. het eiland te visiteren, en door den daartoe medegegeven Stuurman „accuraat, mitsgaders de hieromhergelegene (eilanden) te doen rond peilen en in een plaat leggen.“

Den 16den vertrok de Stuurman Laurens Libbeke met een geschikt schepvaartuigje om met zijn werk een aanvang te maken.

Een gedeelte van het volk was reeds den vorigen dag naar het naaste bosch gezonden, dat den 20sten terug was en het bergte Oostwaarts aan was doorgelooopen zonder iets anders dan kreupelbosch te hebben ontmoet.

De Koning van Waygamma kwam twee dagen later met zijn *roreho* bemand met 23 scheppers op Misool. Hij gaf van der Laan kennis dat er Hollandsche schepen eenige dagen geleden gezien waren tusschen de eilandjes Canary en Lomelo; zoomede dat hem vaartuigen ontbraken om zijn volk naar de negorij Misool over te brengen, waarop hem werd gelast zijn volk te verzamelen in de bocht en aan het riviertje Goe (Gou).

Het land aan de zijde van de bocht Mlolol bij de rivier Was-sauw en het gebergte van daar tot aan de rivier Way Lollum werd in de volgende dagen doorzocht. Eenige dagen later had dit mede plaats met het gebergte recht af en aan tot de negorij Waygamma, waartoe het volk in de bocht Elsia Boria aan land werd gezet.

Intusschen was door van der Laan in persoon het eilandje Gauw en Weym doorzocht; het laatste was een lang heuvelachtig eilandje, omtrent $4\frac{1}{2}$ mijl buiten den Noord-Oosthoek van Misool gelegen; hij „liep het geheele eiland door, doch om niet“, zoodat hij naar het riviertje Gou terugkeerde. Evenzoo werd het eiland Comlollum doorzocht.

De Stuurman Libbeke had middelerwijl een gedeelte der kust en de eilanden tot aan het eiland Opento, omtrent drie mijlen van Misool gelegen, opgenomen en kwam daarmede den 5den September gereed.

Daar van der Laan zijne werkzaamheden aan de Zuidzijde van Misool voor geeindigd hield, maakte hij zich gereed om zich langs de Noordkust te begeven „naar de rivier Wakassum, „op die plaats waar de Koning van Waygamma, om zijne goede „gelegenheid, zijn negorij aan den Zuidkant gelegen meent te „verplaatsen.“

Den 16den September begaf hij zich met zijne militairen naar hoord, liet het anker lichten, de zeilen bijzetten en na in stilte langs de Noordkust te hebben gedreven, kwam hij den 18den voor de rivier Wakassum. Vier dagen later kwam de pan-jalang de Crab van Ternate terug met het bericht, dat de Koning van Tidor voor de benoodigde vaartuigen zou zorgen, en hem gelast het werk der uitroeiing van de specerijboomen op Poeloe Pisang en elders voort te zetten.

Daar de verwacht wordende *corra-corra* nog niet kwam op-lagen en de tijd begon te verlopen, achtte van der Laan het raadzaam naar Popa te zeilen, alwaar voor de woonplaats van *Wankonoway op Pora* — zooals deze hem had gezegd — een

goede ankerplaats voor 's Compagnies vaartuigen werd gevonden. Hij ging daartoe den 26sten onder zeil, doch door stilte raakte hij niet voor den volgenden dag tusschen de eilandjes die ongeveer drie mijlen van Missool zijn gelegen.

Des nachts in de hondewacht hoorde men op de tyf slaan en zingen en meende men te hooren scheppen, zoodat van der Laan eenige schoten liet doen, een paar vuren opsteken en het op den wind liet draaien met het gevolg dat weinig tijds daarna de corra-corra in het zicht kwam, en weldra de Kapitein der Mardijkers bij hem aan boord was met brieven van de Regeering van Ternate; doch hij bracht voor van der Laan niets nieuws mede, dewijl hij vier dagen vóór de Crab Ternate had verlaten.

De afgezant Borano had in last van den Koning van Tidore om Missool en Salawati aan te doen „wegens noodzakelijke en „pressante affaires“, waarop van der Laan hem dadelijk zijne reis liet vervolgen met den last zich zoo spoedig mogelijk bij hem aan het eiland Popa te vervoegen. Van der Laan liet het anker voor dit eiland op den 29sten September vallen, en alles in gereedheid brengen om het in de volgende dagen te doorzoeken, waartoe het volk den volgenden dag vertrok, en dat den 4den en 5den October terug was, met het rapport, dat zoowel aan de Oost- als aan de Westzijde het land niets opleverde dan moeras, kreupelbosch en met doode koraalsteenen bezaaide vlakten; op twee hooge heuvels had men pinangboomen en rotan gevonden, doch in het geheel geen specerijboomen.

De Stuurman Libbeke had intusschen dit eiland evenals de omliggende in 't rond afgepeild. ¹

Den 6den verliet van der Laan Popa met de schepvaartuigen, en begaf zich daarmede naar Boo; de chaloupen gingen mede onderzeil naar de bocht van Talingamy bij de negorij Ijane elders Gany genaamd — om zijne komst aldaar af te wachten.

Tegen den middag geraakte van der Laan tot aan het eerste eiland van Boo, doch niet dan na een menigte kleine en middelmatige, maar zeer lage eilandjes den geheelen dag doorgevaren te hebben, voor den nacht bij twee, waarop eenige hoogte is, „zijnde beide zeer smalle en op elk een rug een weinig „hooger, als het ruggetje waarop het fortje Terlucco op Ternate „gebouwd staat.“

¹ Den 1sten October vernam hij dat het Koninkje van Missool was overleden; die tijding gewerd hem met de hiervoren genoemde corra-corra.

Hij zond den volgenden morgen een partij volk naar het **verste** en ook het kleinste Dee en een ander naar het grootste **Boo** genaamd, om die te laten doorzoeken, terwijl de Stuurman naar het laatstgenoemde medeging. Tegen den avond kwamen **beide** partijen terug, zij hadden de twee eilandjes overlangs en **dwaars** door en door gelooopen, en op de ruggen geen grond **gevonden** waarin notenboomen zouden kunnen groeien.

Van der Laan schepte den volgenden morgen met de **vaartuigen** naar Poeloe Pisang, waar hij tegen den avond aankwam, **terwijl** meest al zijn volk de koorts had, dat hij toeschreef **aan** het slechte water dat zij op Popa en Boo hadden moeten **gebruiken**.

Terwijl het volk bezig was de prauwen te doen ophalen, hutten **te** maken en een put te graven, ging zijn nog overige gezonde **manschap**, uit zeven personen buiten de huurlingen bestaande, uit **eigen** beweging en nieuwsgierigheid naar de Westzijde van het **eiland**, waar zij zich verdeelden om dat gedeelte te doorzoeken, maar **zij** hadden aan die geheele zijde geen boom gezien noch aangetroffen.

Daar zij om aldaar te komen, alsmede om een goede plaats **voor** de vaartuigen te zoeken, bijna het geheele eiland waren **rondgeschept**, vond men het veel kleiner in omtrek dan van **der** Laan het vorige jaar had gegist.

Van hier gingen in de volgende dagen verschillende troepen om **het** eiland aan de Oostzijde te visiteren. Nu was men gelukkiger. **O**p den eersten dag werden 490 vruchtboomen gekapt, den dag **daarna** 1668, een dag later wederom 1215; den 14den werden **1703** boomen omgehakt, „zoodat nog geen einde alhier van **het** werk kunnen ramen“; den 16den werden nogmaals 727 **boomen** vernield.

Van der Laan zegt dat het den Gouverneur mogelijk vreemd **zoude** voorkomen dat er zoo veel boomen in zoo weinige dagen **„gerenuweert** en omgekapt waren.“ Hij geeft hiervoor de reden **op** en zegt, dat hij door de ziekte onder zijn volk meer in- **landers** aan de medegegeven Hollanders kon toevoegen dan men **anders** wel gewoon was, zoodat een Hollander met 7 à 8 bijlen **tegelijk** arbeidde, en zij de boomen niet her- en derwaarts be- **hoefden** te zoeken, dewijl zij perksgewijze stonden, en elk om **het** zeerst zich beijverde zijn werk af te krijgen. Het geheele ge- **tal** der omgekapte boomen bedroeg 5798 stuks.

Het getal zijner zieken nam echter toe, zoodat hij op den 15den **een** sergeant, twee korporaals en zes minderen per prauw naar

Ternate moest zenden; de Tidoreesche sergeant en eerste in de commissie Way Bassi was den vorigen dag aan de gevolgen van de berri-berri overleden. Hij (van der Laan) was mede sedert eenige weken ziek; hij liet derhalve alles gereed maken om naar de bocht van Talingamy te scheppen, werwaarts hij nog denzelfden dag (16) vertrok.

Denzelfden morgen waren bij hem gekomen de Kapitein-Laut van Misool, de Kimalaha van Soatina en de Marinjo van Gebe — van al deze eilanden had van der Laan volk bij zich — die hem te kennen gaven, dat zij vernomen hadden, dat hij, bijaldien het werk op Poeloe Pisang geëindigd was, het voornemen had, de eilanden van Kateeg en Lowijn, tusschen de drie en vier mijlen van P. Pisang gelegen, mede te laten doorzoeken, maar dat die eilanden onder den Koning van Batsjian stonden. Zij deden hem opmerken, dat zij op zijn bevel dit wel wilden doen, doch dat dan ook die eilanden, als door het volk van den Koning van Tidor in 's Comps. dienst gedaan, aan den Koning van Tidor behoorden te worden overgegeven, hoewel zij zich verzekerd hielden dat daarop geen specerijboomen zouden worden gevonden.

Deze redenen bewogen van der Laan om »de visite aldaar te laten varen en uit zijn zin te zetten, als zulks affaires zijnde van hooger dependerende.»

Tegen den avond van den 17den kwam hij met groote moeite aan het eiland Garcee, waar hij door de om de Z. W. loopernde zware stroomen »gansch dwars werd neergezet»; den volgenden morgen schepte hij weder van daar en bereikte in den namiddag de bocht van Talingamay, waar hij tot zijne verwondering de vaartuigen niet vond, en die niet voor den 19den en 20sten daar aankwamen.

De Kapitein-Laut van Misool nam van hem afscheid en kreeg eenig lijwaat voor de belangrijke diensten die hij aan van der Laan op dezen tocht in het uitroeien der specerijboomen als anderszins had bewezen.

Den 24sten nam van der Laan de terugreize naar Ternate aan, waar hij den 28sten daaraanvolgende ter reede kwam.

Moge nu al de drijfveer, die de oorzaak was, dat de Comp^s. reizen naar de Papoesche eilanden liet ondernemen minder edel zijn geweest, het is toch niet te ontkennen dat zij in het belang der aardrijkskunde en voor de kennis van de minder of meerder toegankelijkheid dezer eilanden geen onbelangrijke

ruchten hebben gedragen. Evenals de Stuurman Pieter Cornelisz. ch verdienstelijk maakte in het opnemen der reeds genoemde landen ¹, even verdienstelijk maakte zich de Stuurman Libekke, e achtereenvolgens Misool, Popa, Boo en Pisang opnam. Het echter te betreuren dat van beide de journalen en kaarten tbreken, ofschoon wij hun werk in de kaart van 1705 en de M. S. kaart van 1711 terugvinden.

§ 6. Jacob Weyland. 1705.

Wat aanleiding gaf tot de reis van de Geelvink in 1705, oben wij reeds uitvoerig in ons tweede gedeelte behandeld, mede het weinige opgegeven wat wij over den afloop zijner s hebben kunnen opsporen. Wat de Papoesche eilanden betreft, oben wij gezien dat zij in dat vaarwater zijn geweest. Maar t is vooral de kaart die ons tot gids verstrekt, wat zij aldaar oben gedaan.

Die kaart, die onder den naam van het Westelijk blad het bt ziet, ² geeft ons de opname van het eiland Salawati en

Straat, die het van de Westkust van Nieuw-Guinea scheidt. ³

Hoogstwaarschijnlijk is de Geelvink het eerste Europeesche artuig geweest, dat die Straat is doorgezeild en draagt terecht a naam van de *Nieuwe Straet*, die alzo op de kaart voorkomt.

Van de Straat Sagewin en het eilandje van dien naam werd a gedeelte opgenomen; evenzoo vinden wij eenige opname n de Noordkust van het eiland Batanta en de Straat Gemi. tarentegen vinden wij slechts van het groote eiland Waigioe n de Zuidkust bij de negorij Queemy een paar loodingen, bevens nog eenige anderen bij en beoosten de Dorre eilanden, oordwestelijk van Waigioe gelegen.

De overige eilanden worden wel op de kaart gevonden, doch en vindt er geene aantekeningen bij, waaruit men zou moeten maken, dat bij het samenstellen van deze kaart geen gebruik gemaakt van de kaarten van Pieter Cornelisz. en Laurens bbeke. Vermoedelijk is dit niet geschied, waarvoor pleit, dat de kaart van de Geelvink o. a. de Zuid- en Zuidwestkust van

¹Blz. 239.

²Zie blz. 196.

³Zie de order van den Schipper Weyland aan den Stuurman de Coninck, het opnemen dezer Straat op den 21sten Juli 1705 in ons tweede leede.

van het eiland Waigioe zeer onvolkomen zijn aangegeven, terwijl wij toch weten, dat de Stuurman Pieter Cornelisz. niet alleen die kust, maar ook het diepinloopende binnenwater Cajad-loez. heeft opgenomen en in kaart gebracht.

§ 7. Baltus van Santen. 1706.

Doch men was te Ternate nu reeds in het bezit van gegevens, die het mogelijk maakten eene zeilorde vast te stellen voor den Stuurman Baltus van Santen, die volgens zijne Instructie van den 22sten Juli 1706 een kruistocht met de pantjalang Nova-Guinea zoude ondernemen naar de kusten van Ceram, Salawati, Keffing en het Zuidelijkste der Papoesche eilanden; zij is van den volgende inhoud:

„Zeilorder om uit de bogt van Maba, ¹ de eilanden Waigioe, Batanta, de Noord-Westkant van Salawati, Misool, Popa, Boo, Gagi, Gebe en Iohi te bekruijsen.

Zoo diend vooraf geweten, dat een kruistogt geen directe spoed, maar een exact onderzoek en uitzicht naar hetgeen men aanbevolen wordt, vereischt, derhalven de koersen niet kunnen worden bepaald. Echter om alle de in het hoofd gemelde eilanden in de Zuidmoesson bekwamelijk te bestevenen, zoo zal men uit de bocht van Maba, de koers tusschen het O. Z. O. en Z. O. ten O. aanstellen, om tusschen den hoek Soeki Bali en Po Battenpali ook Po Wackjoel door te raken, mitsgaders met een Oostelijken gang tusschen Battenpali en Alancatouw, tot dat men Po Goemoete $\frac{1}{4}$ mijl Oost van zich heeft; zeilende van daar Z. O. ten Z. naar Po Gamme, latende zoo aan stuur- als aan bakboord partij kleine eilandjes leggen, die nauwe uitzicht vereischten om op een van dezelve niet bezet te raken. Als men de Z.-W. hoek van Po Gamme Z. ten O. 1 mijl van zich heeft, gaat men regt Z. aan, tot dat dezelve verschiet op N. ten O.; dan moet de koers N. O. ten O. worden aangesteld, om de Z.-W. van Po Neeuw $\frac{3}{4}$ mijl Noorden van u te bezeilen, als kunnende van daar met een O. ten N. gang bekwamelijk tusschen de engte van Po Neeuw en het groote eiland Batanta door, rakende tot geheel het Oosteinde, alwaar men, om de uitstekende hoek boven te komen, Zuidwaarts aanloopt tot zoolang het eiland

¹ Oostkust van Halmaheira.

wati regt Z. 2 à 2½ mijl van u is, komende alsdan in rond van de Straat Sagewin of tusschen het eiland Batantale N. W. zijde van Salawati, die met een Z. W. ten Z. gemakwelijk kan gepasseerd worden, tot dat men het eiland Sagewyn ¾ mijl Z. O. van zich heeft. Stellende dan de Z. en Z. ten O. aan, tot dat men 3 mijlen in verheid verzeerd heeft, daar de hoek Bolele N. O. ten N. van u in gezicht komt, en als men die ¾ mijl van zich heeft, loopt men Z. Z. W. aan, om de Westelijke eilanden van Deene op een kwart mijl waters te passeren.

Daar is de koers Z. ten O. naar de Schildpads Westelijke eilanden, die men wel — om altijd boven winds te loopen — op zij loopen mag. Deze Schildpads-eilanden gepasseerd zijnde, dan laat men het Z. W. aangaan, tot dat de noordelijke eilanden die voor Misool leggen, N. W. ten N. gissing 2 mijl van u zijn; stellende van daar de koers Z. W. ten W. aan, om de Zuidelijke eilandjes, die van de Z. O. hoek te zeewaard inleggen, op 1½ à 2 mijl te bepalen; latende het doorstaan, tot zoolang men het eiland van de abbing regt N. ¾ mijl waters van zich heeft, leggende de noordelijke eiland Z. O. ten Z. 4 mijlen van de hoek Demoe.

Indien zoodanig ondervonden en gepeild hebbende, zal men de koers W. N. W. aanstellen, om het eiland Misool op 1½ à 2 mijl van u aan stuurboord te krijgen; latende de eilanden Floggoff en Vaaff even aan stuurboord leggen, totdat men de Westhoek van Misool N. ten O. 2½ mijl van zich heeft, en de Po Canaris N. ten W. omtrent 3½ mijl. Loopende dan, om de W. hoek van Misool te passeren, N. wel zoo Oostelijk aan, tot zoolang men de N. O. hoek van Misool O. Z. O. van zich krijgt; dan moet men een O. ten N. koers langs de wal opkruipen, omtrent 1½ mijl daar buiten, tot dat men de nieuwe negorij Waygamme Z. regt (?) van zich heeft, daar men kan ankeren op 20 à 30 faden.

Indien nu het eiland Popa te bestevenen, zoo stelt men de koers N. ten O., latende de Po Soffen aan bak- en Welkeria aan stuurboord leggen, loopende met dezen gang de Zuider, daarvoor de noordelijke eilandjes aan boord; die bekruipt hebbende, zoo zal men zien dat men met een O. koers de Oosthoek van Popa bereiken kan. Zeilende voorts langs de Noordkant van dat eiland tot dat men komt aan de N. W. hoek, en tusschen het eiland Tullop de W. hoek door te zeilen tot de Zuidhoek, van

waar men W. ten Z. naar de eilanden van Boo kan overstek
 Om die dan in de route te bezichtigen, zoo zal het beste
 veiligste wezen om van de Zuidkant te beginnen, en voorts ach
 om zet tot dat weder de Oostelijkste daarvoor gelegene eilan
 aan boord krijgt.

Van daar zal men de koers N. O. wel zoo Oostelijk aan-
 stellen om boven Po Gagy te vervallen, en alzoo des te gemak-
 kelijker het eiland rond te komen; zoekende dan verder met
 een N. W. en W. koers naar de Z. O. hoek van het eiland
 Geby — dat al mede aan de Zuidkant wel diende eerst bezicht-
 tigd te worden — en voorts zoo bewesten als benoorden ron
 te komen; hetgeen dan niet zwaar zal vallen de daarbij ge
 legene eilanden Johi en Oeta mede te bezichtigen.

Om nu weder naar de bocht van Maba of de afgevaaren plaats
 te zeilen, zoo zal men eerst de koers W. N. W. aanstellen,
 om de N. O. kust van Patani op een mijl aan boord te loopen;
 gaande dan Noordelijk aan langs de wal tot dat men de Noor-
 delijkste eilanden — die van de hoek Ingely leggen — op zijde
 heeft, als wanneer men met een N. W. ten W. gang, de dwars
 over voor de bocht van Maba gelegene eilanden zal trachten te
 passeren, opdat men den vasten wal tusschen de hoek Silaal
 en de negorij Boely kan aandoen om vervolgens voorts ter reede
 te raken.*

De Stuurman Baltus van Santen verliet den 11den Augustus
 de reede van Ternate en was den 1sten October weder binnen
 het rif voor de negorij Boely, niet verre van den hoek van Maba
 op de Oostkust van Halmaheira ten anker.

Bijzondere ontmoetingen of opmerkingen betreffende zijn
 kruistocht in de Papoesche eilanden komen in zijn gehouden
 dagregister niet voor. Hij schijnt echter nauwkeurig te werk te
 zijn gegaan met zijne gehouden peilingen, en daar hij veelal
 Inlandsche namen bezigt, zijn zij ten dien opzichte wellicht niet
 onbelangrijk, terwijl hij almede niet verzuimt van tijd tot tijd
 de gedane loodingen op te teekenen. Daar hij, van Ternate ver-
 trekkende, den koers benoorden Halmaheira had genomen, zag
 hij den 15den Augustus tegen den avond den Westhoek van
 Gebe op ongeveer 3 mijlen afstands, van waar zijn kruistocht
 een aanvang neemt en hij vervolgens de verschillende eilanden
 en eilandjes bekruijst.

Bij brief van den 20sten September 1711 van den Gouverneur van Ternate werden aan de H. R. gezonden twee kaarten, een van de Molukken en een van de Papoesche eilanden; beiden vinden zich in het Rijks-Archief.

De laatstgenoemde heeft tot opschrift: „Pas Caart van de Papoesche Eylanden, die beoosten de cust Halmaheira en bewesten Nova-Guinea zijn geleegeen, tot nogh toe op deselve geen speceryboomen ontdekt, uytgesondert op P^o Piesangh, dat ongeveer 10½ meyl Z. O. ten Oosten van de hoeck Libobo is geleegeen. A^o 1711.“

Het blijkt niet wie de vervaardiger van deze kaart is; ook in den brief, waarbij zij werd verzonden, wordt er geen melding aan gemaakt. Vermoedelijk is zij door den kaartenmaker te Ternate volgens de daarvan bestaande gegevens van de opnemers te menigesteld.

Deze kaart draagt het N°. 487 van den Inventaris; zij heeft een grootte van 1,89 M.—0,89 M; de breedte loopt van 0,45' N. tot 2° 20' Z., de schaal is van 10 D. mijlen = 185 m. m. en derhalve op een vrij groot bestek vervaardigd.

Bestaat er bij vergelijking een allerbelangrijkst verschil met de kaart van de reis van Tasman en Visscher in 1642, en die van de reis van Weyland in 1705, daar op eerstgenoemde een gedeelte der landen zonder namen te dragen slechts zijn aangegeven, terwijl zij in laatstgenoemde reeds in hunne ware strekking zijn geplaatst, zoo zal men bij vergelijking van de kaart van 1705 tegen die van 1711 ontwaren, dat men in die zes jaren, die daartusschen vliegen, niet stil heeft gezeten. In hoofdtrekken nagenoeg overeenkomende, is er een merkbaar verschil op te merken, wanneer men de eilandengroepen der beide kaarten afzonderlijk vergelijkt.

Heeft de kaart van 1705, waar het de Papoesche eilanden betreft, groote verdiensten in de opname van Straat Salawati en de Westkust van Nieuw-Guinea, Batanta en een gedeelte der Straat Sagewin enz., in die van 1711 herkennen wij de opnamen van Pieter Cornelisz. en Laurens Libbecke bij Waigioe, en de Zuidkust met zijne reven en diepten, en de aanwijzing van het diepe binnenwater Cajad-lo-lo enz.; de reven aan de Zuidkust van Batanta, de opname van de eilanden Dene, de Gebrokenboompjes en Schildpadseilanden; de Oost-, Noord-, West en Zuid-Westkust van Misool en de daarvoor gelegen kleinere eilandjes, alsmede de eilanden Popa en Boo.

Een andere opmerking, die wij bij het beschouwen dezer kaart

maakten en waardoor hare waarde o. i. toeneemt, is het g~~root~~ aantal Inlandsche benamingen voor de verschillende kape~~n~~ of hoeken op de opgenomen eilanden.

Doch wat ons ten hoogste heeft bevreemd, is dat de vervaardiger of samensteller dezer kaart onbekend schijnt geweest te zijn met de kaart van de Geelvink van 1705. Want niet alleen dat de Straat Gallowo (Straat Salawati of Nieuwe-Straat) — hoewel afgelood — een veel minder getal loodingen heeft, lezen wij, behalve een paar namen aan de Westkust van Nieuw-Guinea, de woorden „tot nogh toe onbekent.“ Dit had niet kunnen worden geschreven, als men de kaart van 1705 voor zich had gehad.

Maar er is meer; de vervaardiger begaat eene bepaalde fout, wanneer wij bij den Zuid-Westhoek van Nieuw-Guinea, Salibo genaamd, de aanmerking geplaatst zien: „In de oude kaart hoek Ony genaamd.“ De hoek Ony of Wonin is de Oosthoek van de Maccluer- of Vinksgolf en de Visschershoek ¹ de Westelijke. Volgens de kaart van 1705 is er tusschen den Visschershoek en den Pantjalanghoek = Salibo, die den ingang vormt van Straat Salawati, nog een afstand van 5 Duitsche mijlen = 20 minuten Oostelijker en Zuidelijker. Deze fout doet hem een andere begaan door bij het eiland, door hem Gallewo genoemd, te voegen: „In de oude kaart P^o Pisaugh genaamd.“ Dit laatste genoemde is het eilandje, dat niet verre van den hoek van Ony is gelegen. ²

§ 8. Frans Reaal. 1716.

Tot 1716 ³ wordt er in de papieren van Ternate niets ge~~ge~~

¹ In de oude Journalen Roemabati = Ony; Roema Kaja = Visschershoek. (Zie eerste gedeelte o. a. bij Vink.)

² In eene aantekening geven wij betreffende de beide genoemde kaarten nog eenige bijzonderheden op.

³ In dat jaar bericht het bestuur van Ternate aan de H. R., dat zij den Koning van Tidor hadden laten onderhouden over «de vreedende en moorddadige handelingen van zijne onderdanen op Nieuw-Guinea» en wel voornamelijk om de schuldigen te straffen, die den moord gepleegd hadden aan een Mardijker en met slaven van den Burger Carsten Jansz. in de Papoesche eilanden ten handel zijnde. Hij verklaarde dat hij, al was hij daartoe bereid, niet in staat was dit te doen, omdat zij hem onbekend waren niet alleen, maar het waren ook zulke wilde en woeste menschen, die geen het minste ontzag voor hem hadden, daar zij zich niet hadden ontzien om den door hem aldaar geplaatsten Onder-Koning ontbrengen.

vonden van eenigen tocht naar de Papoesche eilanden; toen echter ontving de Onderkoopman Frans Reaal bij instructie van den Gouverneur van den 8sten December den last, om met de pantjalang de Mataramsche Erfprins te kruisen rondom de kust van Halmaheira, Morotay, Moar, Gebe, Gage, de Zuidkust van Waygeew (Waigioe), Waygamma, Neeuw, Batanta, de Noord-Westkust van Salawati, Misool, de daarbij gelegen eilanden, alsmede Popa en Boo tot Poeloe Damner.

Denzelfden dag ging hij van Ternate onderzeil. Doch hij bracht het niet verder dan tot de eilandjes bezuiden Waigioe gelegen, Rajax? Battenpali enz., toen hij den 26sten Januari 1717 door holle zeeën en scherpen tegenwind genoodzaakt werd naar de kust van Halmaheira terug te keeren, van waar hij korten tijd daarna den steven naar Ternate wendde, en na eenigen tijd tusschen de eilandjes, onder die kust gelegen, gesukkeld te hebben, ten anker kwam.

Zijn dagregister behelst niets wetenswaardigs dan alleen een paar namen van eilandjes of kapen, die ons vroeger niet voorkwamen.

Onder het bestuur van den Gouverneur Antonie Heinsius, van 1720 tot 1723, waarin hij het bewind aan Jacob Cloeck overgaf, hadden er van 's Comps. wege geen reizen naar de Papoesche eilanden plaats. Gaarne, zegt hij in zijne Memorie van overgave, zou hij de landen, die de Koning van Tidor buiten het eiland in bezit had, hebben laten visiteren, „omdat daar wel een goed deel zullen onderschuilen, die specerijen opleveren;“ hij was echter daartoe niet in de gelegenheid geweest, „omdat den Koning met benzelachtige en dilatoire exceptien hem heeft opgehouden, en telkens uitstel verzocht, dan om het een dan om het ander pretext, dat zijn volkeren te verstrooid waren, dan omdat hij eerst zijne rebellerende onderdanen de Pataniërs en die van Maba moest ten onderbrengen enz.“¹

§ 9, Pieter van Woudenbergh en Adriaan Cagias.
1723.

Nog in hetzelfde jaar werd door den Gouverneur Cloeck de chaloup de Europa onder het gezag van den Vaandrig Pieter

¹ Ternate, 8 Juni 1723.

van Woudenberg en den Boekhouder Adriaan Cagias gereed ^{ge-} maakt tot het doen van een kruistocht om het groote eil ^{and} Halmaheira, Gebe, Waigioe enz., „waardoor de pernitiouse ⁿⁱ⁻ „kerijen en dieverijen van 's Comp. fijne specerijen in ^{eze} „provincie mogten worden ontdekt, geweerd en belet.“

Vooraf moesten zij de bocht van Weda zoo diep inloopen als wind en weér dit zouden toelaten, en onder de eilanden van Wiedjie alles zoo nauwkeurig mogelijk visiteeren of daar ^{ge-} inlandsche vaartuigen waren, die uit de bocht van Weda kwame ^{en} en naar Patani, dan wel naar Gebe of Waigio wilden gaan ten einde haar de passagie derwaarts af te snijden enz. ¹ Nog ^{den} denzelfden dag ging de Europa onderzeil. Hoewel de reis tot ^{den} den 12den Maart 1724 duurde, voordat men weder voor Ternate kwam, merkten wij in het door hun aangehouden dagregister niets op wat der vermelding waard is.

Met de rebellerende Pataniërs — zooals de Koning van Tidor de tegen zijn gezag in verzet gekomen volkeren, die dat gedeelte van de Oostkust van Halmaheira bewoonden, gewoon is te noemen — had deze veel moeite en bracht hem tevens in een moeielijken toestand met den Koning van Ternate. ²

Zoo had o. a. de tegen hem opgestane Senghadja van Patani, benevens de Bobato's en onderhoorigen, die hij bij zich had, met eene vloot van dertig vaartuigen, en bijgestaan door eenig volk uit de negorij Galela, behoorende aan den Koning van Ternate, onder de Ternatanen Conomaluka en Makasoedoe, zich gezamenlijk begeven naar Salawati, wiens Koninkje op dat tijdstip met eenige Tidorezen zich op Mafort op de vaste kust van Nieuw-Guinea bevond. Zij hadden aldaar de negorij Salawati geplunderd, verbrand, en zelfs de Koningin, hare kinderen benevens

---

¹ Ternate, den 16den November 1723.

² Deze toestand was ook met het oog op de belangen der Comp. zeer nadeelig; want, zooals de Gouverneur van Ternate aan de H. R. schreef, onder dagteekening van 15 Juni 1726: „was dat kwalijk geintentioneerde „schuim van volk, oorzaak dat de noodzakelijke (!) en van oudsher geordonneerde specerij-extirpatie onder het district van den Tidoreeschen Koning „op de plaatsen genaamd Maba, Weda en Patani geen voortgang kunnen „nemen en sedert het jaar 1717 is op die plaatsen niets verrigt. Ook zien „wij tot ons leedwezen vooreerst nog geen kans hoedanig daartoe te „graken enz.“

150 zoowel inboorlingen als Tidorezen gevankelijk weggevoerd.

De Senghadja had eenigen tijd later een roreho (vaartuig) met een paar gevangen Salawatiërs derwaarts gezonden om den Koning aan te zeggen, dat, indien hij zijn vrouw, kinderen en onderdanen terugwenschte, hij met zijn geheele macht Salawati zou moeten verlaten en te Patani bij hem komen, om aan hem met eede te beloven, dat zij den Koning van Ternate in allen opzichte trouwelijk zouden bijstaan en dien van Tidor afvallen.

Het gelukte echter door tusschenkomst van den Koning van Tidor, dat de gevangen Koningin en al zijne onderdanen door den Koning van Salawati werden gerantsoeneerd voor honderd en vier stuks slaven, twee koperen bassen en een stuk lijwaat.

De Koning van Ternate hield zich of hem van dit feit niets was bekend; de goede verstandhouding tusschen beide Vorsten, die toch reeds veel te wenschen overliet, werd er niet door verbeterd.

Eene bekruijing van het vaarwater nabij de Papoesche eilanden door den onderkoopman Commelyn met de pantjalang Bonneratte in 1725 levert voor ons doel niets opmerkenswaardig op. Evenmin een paar andere tochten, die in de volgende jaren werden ondernomen.

In het eerste gedeelte van dit werk maakten wij met een enkel woord gewag van den vermoedelijken moord gepleegd op den Secretaris Pieter Alstein en zijne manschappen in 1696 op de kust van Nieuw-Guinea.

In 1728 kwam men door den Senghadja van Patani te Ternate te weten, dat er van de moordenaars nog twee in leven waren, van welke de een was een Tawali, die in groote gunst stond bij den Koning van Tidor, en thans het opzicht had over de vrouwen van het Hof en nu een man van wel 70 jaren oud, alsmede de vader van den Kapitein-Laut van Salawati Arbay. Deze zaak werd ter kennis van den Koning van Tidor gebracht, en men verzocht hem behulpzaam te wezen om zoo mogelijk de waarheid hiervan aan het licht te brengen. De Koning zou gaarne gezien hebben dat men Tawali — dien men inmiddels gearresteerd had —

* Brieven van Ternate aan de H. R. van 29 Sept. 1724 en 12 Juni 1725.
3e Volgr. X.

had ontslagen, „doch de Gouverneur wilde hiervan niets weten, „maar verzekerde den Koning dat ingeval hij als een getrouw „bondgenoot van de Comp^e. hem (Gouverneur) wilde assisteren, „men alsdan binnen korten middag klaar zou zien dat deze „Tawali een der moordenaars van den Secretaris Alstein was „geweest.“

De berichten, die men inwon, waren dan ook zoodanig, dat Tawali niet alleen een der moordenaars van Alstein, maar ook van de vier andere Europeanen bleek geweest te zijn.

Tawali werd in den tronk gezet en de Koning verzocht, dat hij zijne Rijksgrooten zou verzenden om een nader gecombineerde justitieele vergadering te houden, alsmede om den Kapitein-Laut van Salawati Arbay, die te Tidor was, over te zenden, om tegen Tawali te worden geconfronteerd.

Den 5den Januari 1730 had deze vergadering plaats; Tawali bleef ontkennen en het scheen dat Arbay benauwd was om het een en ander mede te deelen, zoodat men met bewilliging van de Rijksgrooten Arbay in het kasteel liet blijven. Men bracht hem in het huis van den Luitenant Constant, waar men hem door twee leden van den Raad van Justitie liet afvragen, waarom hij de waarheid niet wilde bekennen, waarop hij antwoordde dat hij 't deed uit vrees voor den Koning.

Toen men hem echter de verzekering gaf dat hij geen de minste vrees daarvoor behoefde te hebben, daar de Koning den Gouverneur had laten verzekeren, dat het hem aangenaam zou wezen als de waarheid aan het licht kwam, legde hij op den 10den Januari in tegenwoordigheid van twee leden van den Raad van Justitie en de gecommiteerden van Tidor een ampele verklaring af van het gebeurde, waaruit bleek dat zijn vader een der moordenaars van Alstein was geweest benevens nog twee anderen, doch Tawali de eenigste, die van hen nog in leven was.

Naar 'tgeen men hem had verhaald zou die moord een à twee en twintig jaren geleden zijn geschied, toen hij nog zeer jong was, terwijl hij destijds meermalen had gespeeld in het schuitje, waarmede de Hollanders aan wal waren gekomen. Hij had nog onder zich 'tgeen den hoed, de rotting en het zijdgeweer van Alstein, 'tgeen zijn vader vóór zijn dood hem had ter hand gesteld met de woorden: „mijn zoon als gij bij de Comp. komt, moet gij haar dat geval verhalen.“

Deze verklaring beëdigd zijnde, werd Tawaly verhoord, doch hij bleef alles ontkennen tot den 14den Januari, toen hij op

den toegestane eisch van den Fiskaal tot scherper examen, alias pijnbank, gebracht zijnde, bekende: „dat hij wel een van de „complotteurs was geweest om den onderkoopman Alstein te vermoorden, doch door ziekte daaraan de hand niet had kunnen „leenen.“

Deze moord had eerst plaats gehad, nadat Alstein 14 jaren op één eiland gevangen had gezeten, in het begin van de regeering van den overleden Koning Hassan Oedien, die door Tawali met den moord bekend was gemaakt, doch daarop had gezegd: „houd u maar stil, ik zal het op zijn tijd wel openbaren.“

De Rijksgrooten, in de vergadering tegenwoordig, verklaarden dat deze gruwdaad een groote schande voor het Rijk van Tidor was, te meer ingeval de Koning Hassan Oedien, die zooveel gunsten van de Comp. had genoten, daartoe bevel had gegeven. Zij verklaarden één voor één op den Koran den eed te willen doen dat zij van deze gruwdaad, direct of indirect, niets wisten dan hetgeen zij nu in de gecombineerde vergadering daarvan hadden gehoord, terwijl zij er bijvoegden dat volgens hunne wetten dit feit een zware straf verdiende.

Hierop deed de Fiskaal den eisch, die hem werd toegestaan, namelijk: dat de gevangene zou worden op één kruis gebonden, vervolgens de regterhand afgekapt, daarna van onderen op levend geledenbraakt en gevierendeeld; het hoofd, de afgekapte hand, en de vier kwartieren zouden worden ophangen aan halve galgen langs het strand tot een spiegel en afschrik van een ieder.

Dit vonnis werd den 21sten Januari in tegenwoordigheid van de Rijksgrooten van Tidor en duizenden van aanschouwers voltrokken. Het ten uitvoer leggen van dit vonnis bracht eene verbaasden en verslagenheid in het hart der Molukkanen teweeg, die onbeschrijfelijk was; „ja de gemeene man merkt het als tooverij „aan, dewijl ze niet kunnen begrijpen dat een zaak die 34 „jaren geleden is, onderzocht werd en de daders daarvan ge- „strakt.“¹

Wij hebben over dit feit eenigszins breedvoerig gesproken, daar het den sleutel aangeeft op welke wijze de dienaars van de Comp. door de afgevaardigden van Tidors Vorsten op die afgelegen en weinig bezochte eilanden dikwerf werden behandeld, en waarin zij maar al te veel door de Hoofden dezer eilanden werden ondersteund.

¹ Brief van Ternate aan de H. R. van 20 Juni 1730.

§ 10. Enoch Christiaan Wiggers. 1730.

In het jaar te voren (1729) was er met bewilliging van Koning van Tidor een post te Patani gelegd, waardoor de geering te Ternate in de gelegenheid werd gesteld te weten komen wat er in de Papoesche eilanden voorviel, zoo ook over sluiken van specerijen door de lorrendraaiers van om de W. Van daar vertrokken ook corra-corra's om de tribuut van slakaret enz. van de Hoofden dier eilanden te ontvangen; merken een Europeaan mede om een oog in het zeil te houden daardoor te beter van alles onderricht te kunnen worden. Een dergelijke tocht niet altoos vreedzaam afliep, zien wij uit verslag van den korporaal Wiggers, die in 1730 den Sengh en Kimalaha vergezeld, toen deze met eenige corra-corra's waarts vertrok. Het is echter niet wel mogelijk den korporaal op zijn tocht te volgen; van de vele, door hem in zijn vergenoemde namen der eilanden en negorijen, kunnen wij er slechts weinigen op de kaart van 1711 terugvinden. Volgens onze reizing behoort een groot gedeelte er van op de Noordwest van Nieuw-Guinea te huis.

Op het eiland Gebe en op Waigioe in de negorijen Oer Way, Woo, enz. werden zij wel ontvangen (April), doch op eiland Raan (15 Mei), waar hun volk in de boomen was klonnen om eenige vruchten te bekomen, werden zij door aantal wilde Papoes overvallen, die den zoon van den Kimala medenamen, doch dien zij door het schieten met scherp wapen uit hunne handen kregen; hij was evenwel zwaar gekwetst. Hunne negorij werd verbrand en twee van de Papoeëzen doodgeschoten.

Zij schepten toen naar de bocht van Aas (22 Mei),¹ doch bleven hier niet lang door de vele klippen waarmede de bocht bezet is; maar de vaartuigen der Comp. zouden er wel kunnen anker komen. Toch bleef het echter nog altijd gevaarlijk doordien er „veel wilde Papoeërs“ woonden.

Nabij het eiland Aurie (?) lag de negorij Moolbaan in

¹ In de bocht van Aas worden nog genoemd de rivier Maga en de negorij Warsay, — komt ook voor op de kaart van Melvill van C. aan de N.-W. In de bocht Bave, het eiland Misploe, het eiland Nobligane, de negorij Amberbakim.

Volgens het Aardrijksk. Woordenboek van N.-I. ligt Amberbaki op 1 in de afd. Wonim di Bawa, landschap Koeroedoe.

grootte bocht, waarvoor twee kleine eilandjes lagen, waarachter de Comp^s. vaartuigen veilig konden liggen, en zich van goed drinkwater, dat van achter een klip kwam afloopen, voorzien (8 Juni). In de negorij Pada op het eiland Soor (25 Juni) werden zij door de inboorlingen aangevallen, van welke zij er een doodschoten en 16 gevangen kregen; van hen werden tien personen gekwetst. Twee dagen later werd de negorij Saba verwoest, omdat de ingezetenen geen tribuut aan den Koning van Tidor wilden opbrengen.

De negorij Padowador vond men op den 30sten ledig, zoodat men haar in brand stak.

Den 7den Juli kwamen zij aan het eiland Japin (Sappen), waar zij almede eenige negorijen ledig vonden; het volk was in het gebergte gevluht.

Den 10den vertrokken zij naar het eiland Massis; zij schepten drie negorijen voorbij, toen zij tegen den middag weder aan de kust van Nieuw-Guinea kwamen; zij bleven dien nacht in een bocht, waarvan hun de naam onbekend was, liggen.

Van den 11den tot den 14den schepten zij langs den wal; zij kwamen toen aan een hun onbekenden hoek, met het voornemen om naar de eilanden Coem-Amba over te steken, doch werden door tegenwind hierin belet tot den 16den, waarop zij overstaken. Zij kregen echter zwaar weder en waren in doodsnood en bevreesd om in handen van de wilde Papoes te geraken, die aan het strand stonden. Het gevaar ging echter voorbij, zij raakten in zee en in een bocht, waar zij bleven liggen tot den 21sten, toen zij nogmaals naar de eilanden van Coem-Amba schepten en den 23sten aankwamen.

Hun volk werd naar het eiland Nieron gezonden, van waar zij twaalf personen zoo groot als klein aan boord brachten (roofden); van hun volk waren er wel een aantal gekwetst geraakt, doch geen doodelijk.

Den 27sten staken zij over naar het eiland Wali, waar het volk met pijl en boog gewapend niet alleen aan het strand gereed stond, maar hen daarmede beschoot.

De Hoofden der corra-corra-vloot beraadslaagden toen, of er niets was uit te denken om daarin eenige verandering ten goede te brengen, doch alles was verloren moeite; men kon bemerken dat zij de Pataniërs niet vertrouwden.

De Senghadja besloot toen om den volgende dag zijn volk aan den wal te zenden, en liet hiertoe alles aan boord gereed

maken. Doch toen de Papoeëzen zulks bemerkten, nam vlucht op een groote klip, van waar zij een aanzienlijk Pataniërs kwetsten. Ook de korporaal werd met een v pijl in het dik van zijn been gewond. Daags daarna nog eene poging gedaan om eenige gevangenen te b toen de korporaal nogmaals werd gekwetst in de lin en in den linkerarm, doordien men hem alleen had gela veel moeite werd hij in de corra-corra gebracht.

Na een dag te hebben laten voorbijgaan, wilde weder op los gaan, doch ook nu bekwaam men ee gekwetsten, waaronder een der Kimalaha's doodelijk. N rustte men een paar dagen uit, toen men op den 3den A weder aan den wal ging om hen te bevechten. Doch r hun de moed, vooral toen zij zagen, dat hun Hoog en nog een ander gevangen werden genomen; de ijver Senghadja verflauwde insgelijks; hij deed zijn volk terug zij brachten 150 gevangenen aan boord en hadden er 50

Den 5den hield de Senghadja eene vergadering, wa sloten werd terug te keeren. Den volgenden dag stierf malaha aan zijne bekomen wonden, en deed men een pl om het lijk te begraven. Tegen den avond kwam men rivier, Payeal genaamd, waarvan de afwatering zoo ste dat men wel op twee uren ver in zee versch wa scheppen en drinken.

Op den 8sten passeerden zij weder het eiland Missies en geraakten tegen den avond aan het eiland Japin; hier: zij langs den wal tot den 12den, waar zij meenden aan de Wamboe sagoe te kloppen, doch dit werd hun door de Papoers^v verboden.

Den volgenden dag kwamen zij aan de negorij Antsois (1 waar zij sagoe klopten en tot den 19den verbleven, toen het eiland Nom ¹ vertrokken en dit voorbij scheppende, 23sten voor de negorij Haay de Voe, op het eiland Mom ² k waar de vaartuigen op den wal werden gehaald en schoong Hier vertoefden zij tot den 29sten, toen zij naar de va overstaken (Nieuw-Guinea.)

Zij zagen nu ook weder Aurie ³, de negorijen Ambe:

---

¹ Hier waren zij den 13den Juni; het wordt ook Noman gesch

² Als voren den 14den.

³ Hier waren zij den 7den en den 1sten Juni.

Warsay en kwamen den 8sten September aan de negorij Soong (Sorong). Hier werd hun verhaald dat de Koning van Salawati, benevens een Ngoffamaneira van den Koning van Tidor daar waren geweest, die hen hadden gevraagd wat zij met den Senghadja van Patani te maken hadden, daar hij onder de Comp. en niet onder Tidor's Koning stond, en dat zij, wanneer zij zich met den Senghadja van Patani bemoeiden, wel kwalijk zouden varen. Het scheen dat de Senghadja deze woorden zeer ter harte nam. Den 14den vertrokken zij naar de negorij Salawati, waar zij den 16den aankwamen en veel volk, met pijl en boog gewapend, aan het strand zagen staan, schijnbaar gereed om hen aan te vallen. De Senghadja ging boven op de corra-corra staan en vroeg hun of dit hunne bedoeling was, waarop eenige Hoofden antwoordden, dat dit niet door den Koning, maar wel door toedoen van een Ngoffamaneira geschiedde, die met zijn volk op Salawati was aangekomen.

De Senghadja begaf zich toen aan wal en vroeg hun naar de reden waarom zij zoo gereed stonden, waarop hem werd gezegd, „dat dit het bedrijf van den gemeenen man was uit vrees dat de negorij door hen zou worden vernield.“

Den volgenden morgen begaf zich de Senghadja naar den wal om met den Koning over zijne uitstaande schulden te spreken; in tegenwoordigheid van Ngoffamaneira en met overleg van zijne Bobato's werden de voorwaarden geregeld, waarop hij bij zijne komst op Tidor daaraan zou voldoen.

Den 18den vertrokken zij van daar, doch onderweg den Kapitein-Laut van Salawati ontmoetende, die den Koning van Wangie (Waigioe) aan boord had, keerden zij terug naar zijne negorij, waar zij tot den volgenden dag bleven.

Op verzoek van den Senghadja en den Kapitein-Laut nam de korporaal een vlag van een der vaartuigen, die door de Tido-reesche afgezanten daarop was geplaatst, ten einde daardoor alle oneenigheden met den Koning van Wangie (Waigioe) voor te komen.

Des nachts vertoefden zij aan het eiland Manom, toen zij met den dag naar Misool wilden scheppen, doch in het gezicht van dit eiland zijnde kregen zij een zoo zwaren travaan, dat zij genoodzaakt waren naar Batanta terug te keeren. Met al de Hoofden der vaartuigen werd nu (22) beraadslaagd, wat de beste wijze zou zijn om Misool en Waygamma te bereiken.

Er werd overeengekomen dat men zou terugkeeren naar Patani, om na verloop van eenige dagen den tocht weder te hervatten.

Den 23sten gaf men aan het genomen besluit gevolg en was den 25sten te Patani terug, van waar de korporaal Wiggers zijn verslag van de reis den Gouverneur van Ternate deed toekomen.

Intusschen hadden de Papoeëzen onder hunne Hoofden, waaronder worden genoemd de Kapitein-Laut van Waygamma, zijne dorpsgenooten Marfoor en Rato van Misool, op de kust van Ceram weder een rooftocht aangevangen, en van daar ook nu volk weggesleept, negorijen verbrand en andere baldadigheden gepleegd, zoodat de Gouverneur van Ternate zich verplicht vond den Koning van Tidor hierover te onderhouden en hem te verzoeken, zijne beste pogingen aan te wenden om deze roovers in handen te krijgen en aan de Comp. uit te leveren.

De Koning was hiertoe bereid en gelastte den Senghadja van Patani zich derwaarts te begeven om de roovers gevangen te nemen. De korporaal Wiggers zou hem weder op dien tocht vergezellen.

§ 11. 1732.

Deze tocht liep echter vruchteloos af. ¹ Den 6den April nabij Gebe komende ontmoette men een zekeren Dawana, die met zijn makker Momber en eenige Gebirezen op hunne terugreis van de Papoesche eilanden onlangs in de negorij Ongka (Oemka) op Waigioe hadden gevonden een Tidorees Swodja, die door den Tidoreeschen Secretaris Abdoel Cadir derwaarts was afgezonden, om den Koning van Waigioe en zijn Kapitein-Laut met zijn volk op te roepen, om met hem naar het eiland Monfoor te scheppen, maar ook tevens om hun bekend te maken, dat de Senghadja van Patani, de tolk der Comp. en eenige Tidorezen daar zouden aankomen, om al de voornaamste bekende Hoofden, die naar Ceram ten roof en vrijbuit waren geweest, in hechtenis te nemen, gelijk Sahabada, de Prins Monfoor en de Kapitein-Laut van Waygamma reeds bij de Comp. gevangen zaten.

Dit bericht moest ook nog ter kennis worden gebracht van de Koningen van Salawati, Waygeeuw, Waygamma en Roemasol.

Schijnbaar maakte dit verhaal op den Senghadja een indruk alsof hij hierdoor zeer verbitterd was, doch de korporaal kon niet verzekeren of dit werkelijk zoo was. Hij hield echter wel

---

¹ Van Ternate aan de H. R. van 11 September 1732.

Dawana gevangen, en zond hem met een prauw naar Patani aan den Sergeant Hendrik Claesz., ten einde deze hem naar Ternate kon zenden.

Men vervolgde de reis en ontmoette bij het eiland Koefjouw of Hoefjauw den broeder van den Kapitein-Laut van Waygamma Manel, die het verhaal van Dawana bevestigde. De genoemde Abdoel Cadir was op Salawati geweest, en had van daar een brief gezonden aan de Koningen van Waygamma en Roemasol door een Prins van laatstgenoemden, met den mondelingen last aan dat Koninkje, dat zijn broeder moest vluchten, want dat de Senghadja van Patani en de tolk der Comp. daar zouden komen om hem en eenige anderen gevangen te nemen.

Bij het genoemde eiland Hoefjauw lagen zes prauwen met Badjoes en Makassaren — verboden vaartuigen in dit vaarwater —, doch welke moeite Wiggers ook in het werk stelde, de Senghadja was door hem niet te bewegen deze vaartuigen aan te vallen en te vermeesteren.

Zij staken toen over naar het eiland Waygamma, waar zij bij aankomst door den Koning ontvangen en naar het bitjara-huis werden geleid, en daar onderricht werden van de waarheid van het gezegde door Manel, volgens wien de broeder van den Koning van Misool Soemaple gevlucht was. Eenige dagen later vertrokken zij naar de hoofdnegorij Faha op Misool, waar ook dat bericht werd bevestigd. Zijne uitlevering werd gevraagd benevens nog van eenige anderen, zoo ook van een kakkerlaks¹ vrouwspersoon, die hij van Ceram had geroofd. De Koning beloofde hieraan bij de wederkomst van zijn broeder gevolg te geven.

De Badjoes en Makassaren hadden hier onderscheiden artikelen geruild. Ook vond Wiggers in de hut van een Sowohi of dorpsregent een dertigtal muskaatnoten, die hij zeide van de Pataniërs te hebben geruild voor een kom en twee pierings (borden).

Nu ging de reis verder naar Salawati, en toen men bij aankomst aldaar — waar een gedeelte van het volk boschwaarts gevlucht was — het vroeger vermelde almede bevestigd vond, keerde men over Waygamma naar Patani terug. Op den 4den Juni aldaar teruggekomen, drong de korporaal bij den Senghadja aan hem de gelegenheid te verschaffen, om over den zoogenaamden landweg naar Ternate te kunnen vertrekken, ten einde

¹ Soort van Albino.

aan de regeering verslag van hunne vruchteloze reis te kunnen brengen. Doch op alle wijze werd hem dit geweigerd, toen den volgenden dag de kleine bezetting van 's Comps. post door den Senghadja werd overvallen en gevangen genomen. Wel een overtuigend bewijs dat en de Pataniërs en de Papoeësche bevolking het veelal in hunne rooverijen eens waren.

Bij den Koning van Tidor werden door de Regeering van Ternate ernstige vertoogen over het gebeurde te Patani ingebracht, terwijl men eenigen tijd later een nadere overeenkomst met den Koning sloot over het straffen der Papoeësche roovers.¹ Tengevolge daarvan werd door den Koning een Pardonbrief aan die van Patani en Maba aangeboden, doch deze werkte niets goeds uit.

Hoewel door de H. R. telkens was aangedrongen om eene bezending van Comps. wege naar Salawati te doen, bleef dit door verschillende omstandigheden telkens achterwege.

De sluikerijen in specerijen in deze kwartieren was en bleef echter het zwarte spook der Comp., en toen er weder sprake was dat Spanjaarden in eene Oostwaarts gelegen plaats slaven tegen lijwaat hadden geruild, en men vermoedde dat dit wel op Salawati zou kunnen geweest zijn, achtte men het hoog noodig daarin te voorzien.²

De H. R. maakte van de gelegenheid, dat de Commissaris Bernard naar de Molukken zou vertrekken, gebruik, hem te gelasten daarnaar een onderzoek in te stellen. In het aangehaalde rapport³ lezen wij dat hij tevens werd gelast „uithoofde het gemelde eiland bij de onzen niet wel te bevaren was, als bij de kaart nog ten deele onbekend zijnde, en dat men aan de onzen de kennis van deszelfs gelegenheid altoos zou hebben getracht te verduisteren, om zich daarop te informeren, en ten dien einde van Ternate een vaartuig onder een bekwaaam Stuurman te zenden om het gemelde eiland in kaart te leggen enz.“

Hierop schreef de Commissaris Bernard den 16den Juli

---

¹ Den 23sten Juni 1733.

² Zie Rapport over 's Comp. regt op de Groote-Oost door R. de Klerk, J. E. van Mijlendonk en W. A. Alting in de werken van het Bataviaasch Genoots. van K. en W. Deel XXXIII. Batavia, 1868, blz. 63.

³ Als boven,

1734 van Ternate, nadat hij alvorens de reden had opgegeven, waardoor hij was teleurgesteld om een vaartuig naar Salawati te zenden: „De bewoners van dat eiland — dat hier wel bekend en door „diverse rondom bezocht is, *behalven een zeer klein gedeelte na „de kant* van Nieuw-Guinea gelegen, als niet wel genakelijk „zijnde door de steile klippen, diepe zee en sterke stroomen, „dewelke de bogt van Nieuw-Guinea intrekken en bij gebrek van „wind en ankergrond, de vaartuigen met zich zouden alepen en „in groot gevaar brengen — een woest brutaal en wild volk „zijnde, zekerlijk entameren zullen te wreeken de dood van „den in 1732 alhier geexecuteerde Kapitein-Laut van Waygamme „Madjela genaamd enz.

Zonder toevoeging van Tidoreesche gecommiteerden zou die tocht niet kunnen plaats hebben; men moest dus wachten totdat de zwevende troubelen wat bedaard zijn — want voegt hij er bij — „bij lieden die om dien oord bekend waren, werd het „volk algemeen voor onmenschelijk en onhandelbaar gehouden, „en die niet konden leven dan door rooven en stropen op hunne „naburen, de zoogenaamde wilde Papoes.“

De rapporteurs bleken dus niet bekend te zijn geweest of zich te hebben laten inlichten over de opname van Salawati door de Geelvink in 1705, die van Pieter Cornelisz. mede in dat jaar en anderen. Noch de kaart van de Geelvink, noch die van 1711, die in dat jaar naar Batavia werd gezonden, schijnen zij te hebben geraadpleegd. ¹

In 1735 zond de Koning van Tidor een brief aan de vier bekende Papoesche Koningen, inhoudende een algemeen pardon regens de voorheen begane geweldenarijen op de kust van Ceratn, het last zich in het vervolg daarvan te onthouden. Met de overrenging daarvan werd belast de bekende Senghadja van Patani, doch daar hij de reis niet had kunnen gewinnen, keerde hij onerrichter zake terug, doch zij zou worden hervat.

¹ In 1730 waren te Ternate o. a. de volgende kaarten aanwezig:

1 van de Molukken of Grootte Oost.

1 Generale kaart van de Molukken, strekkende om de Zuid en om de Oost langs Nieuw-Guinea, en om de West over de kust van Celebes, en om de Noord tot de Magindanaosche eilanden.

1 Generale kaart van de kust van Halmabeira.

1 Van de Papoesche eilanden, groot bestek.

De Senghadja had intusschen zijne afgevaardigden naar Tidor met het jaarlijksche tribuut van slaven, karet, enz. gezonden, zoodat het scheen hij zich nu binnen de palen van de vereischte gehoorzaamheid wilde houden. ¹

De reeds voor eenige jaren bepaalde reis naar Salawati zou eindelijk in het volgende jaar (1736) hebben plaats gehad; er was daartoe reeds een jacht bestemd, ofschoon men nog niet wist of de Koning van Tidor eenige zijner gecommiteerden zou willen medezenden, doch alweder kwam er een kink in de kabel, en werd de tocht tot het volgende jaar verschoven. ²

§ 12. Jan Oordwyn Sandbergen en Gerrard Hendrik Duvel. 1737.

Den 24sten Augustus 1737 werd eindelijk de Instructie vastgesteld voor den Luitenant Jan Oortwyn Sandbergen en den Boekhouder Gerrard Hendrik Duvel, die met de Hoeker de Snuffelaar, de chaloup de Ondank en de pantjalang de Zijdetelt naar Salawati zouden stevenen en het Moluksche vaarwater bekruisen. Hun werd vooral aanbevolen den tocht geheim te houden en aan niemand ter wereld daarvan eenige opening te doen; en zoo de medegaande gecommiteerden van den Koning van Tidor, de Kimalaha Driesje en de schrijver Badhaar, tot dekking van 's Compagnies-vaartuigen en dienaren met gezag, respect en autoriteit van hunnen Koning, voor alle onheilen en rampen, die hun op het «feroce» eiland Salawati zouden kunnen overkomen, hun vroegen, tot wat einde de tocht geschiedde, moesten zij hun, om allen argwaan te benemen, zien in te prenten, dat het alleen geschiedde om Salawati in kaart te brengen en tot het opsporen van eenige Bajouwlawwers, die met verscheiden vaartuigen hier en daar in dat vaarwater rondzwierven, en de vrienden en bondgenooten van de Comp. allerwege op eene verradelijke wijze overvielen, vermoordden en beroofden.

De medegegeven gecommiteerden moesten met beleefdheid behandeld worden, in de kajuit logeren, en zich wel van eten en drinken voorzien; tevens moesten zij trachten hunne vriendschap te winnen, opdat zij geen redenen zouden hebben om bij terugkomst zich over hen te beklagen.

¹ Brief van Ternate aan de H. R. van 20 September 1735.

² Als voren, van 22 September 1736.

Vooral moesten zij omzichtig zijn bij het landen op Salawati; zij wisten dat het volk aldaar bekend stond voor wreed en moorddadig, vooral wanneer het om een goeden buit te doen was; door het afloopen van een aantal vaartuigen hadden zij daarvan meermalen bewijzen gegeven. Hoewel zij nu daarvoor wel niet behoeften te vreezen, omdat zij gecommiteerden aan boord hadden en de Koning hunne aanstaande komst reeds had laten bekend maken, en dus de vrees voor straf hen daarvan wel zou terughouden, bracht de voorzichtigheid echter mede, dat zij altijd op hunne hoede moesten wezen en in staat om alle verrassingen en aanvallen te voorkomen en krachtdadig tegen te gaan.

Zij moesten niet landen dan in gezelschap van de gecommiteerden of wel hen voorafzenden om kennis van hunne komst te geven. Waren zij aan wal, dan zouden zij in het geheim en met alle om- en voorzichtigheid trachten te weten te komen, of aldaar of op andere Papoesche eilanden geen Spanjaarden of Europeanen handel dreven of possessie hadden genomen; voorts of er in die eilanden ook specerijen groeiden; zij moesten ook onderzoeken den aard en inborst, de zeden, gebruiken en gewoonten van die woeste volken; hunne gevoelens, wat zij aanbaden en hoe dat zij zich geneerden, welke vaart en trafieken zij hadden, en wat hun bedrijf was; wat het land voortbracht, enz. Van alle deze vragen en daarop bekomen inlichtingen moesten zij nauwkeurig aanteekening houden.

Nog werd hun aanbevolen om niet alleen door den kaartenmaker Martinus van der Vreeke — die hun tot dat einde werd medegegeven, — het eiland accuraat te laten afpeilen en zoodanig naar het compas in kaart te laten leggen, maar ook daarbij bekend te doen stellen de havens en dieptens. Verder volgen nog eenige algemeene bepalingen, zooals soldaat- en zeemanschap te gebruiken, goede orde en discipline te houden, de openbare gebeden niet te verzuimen, enz. ¹

Ofschoon in het hier te voren aangehaalde werk *Comp. regt op de Grootte Oost* op bladzijde 63 voorkomt, dat deze tocht wel affiep, en dat men er wel werd ontvangen, met verzoek aan de onzen om jaarlijks terug te komen, ter inruiling van karet,

---

¹ Brief van Ternate aan de H. R. van 24 September 1737.

paarlemoerschelpen, amber, slaven, enz., bleek ons echter uit h
 door de bedienden aangehouden dagregister en ingezonden rappo
 aan de regeering te Ternate, dat de uitslag niet slechts ver
 van gunstig geweest, maar geheel als mislukt is te beschouwe
 Uit beide die uitvoerige stukken zijn wij in de gelegenhe
 dit ons gevoelen te staven. ¹

Den 25sten Augustus 1737 verlieten de genoemde vaartui
 de reede van Ternate, en na op Tidor de gecommiteerden
 te hebben afgehaald, werd de koers direct naar Salawati gezet,
 doch zij bevonden zich op den 14^{den} October door verschillende
 omstandigheden, in plaats van het land van Salawati te zien,
 zoo verre door den stroom om de Z. O. gezet, dat zij niet alleen
 den wal van Nieuw-Guinea voor de neus hadden, maar ook
 „geheel buiten de kaart hun boekje kwijt waren.” ²

De Opperhoofden zouden nu den daarvoor medegegeven kaarten-
 maker Martinus van der Veeke gebruiken, om zoolang als zij
 langs die kust zeilden, het land en de strekking er van in
 een afzonderlijke kaart te leggen, toen zij moesten vernemen
 „dat die borst niet wel bij zijn zinnen en niet in staat was om
 „iets goeds te bewerkstelligen.” Zij vonden echter goed er de
 proef van te nemen, doch de Stuurman de Geus, die niet alleen
 een bekwaam zeeman, maar ook een goed teekenaar was, werd
 gelast zijn werk te surveilleren, dat dan ook ten uitvoer werd
 gebracht. ³

Den volgenden dag deed de Ondank sein van een vaartui
 te zien, dat onder den wal heen en weder schoof. Men besloo
 met de drie schuiten, met de witte vlag voorop en vergezeld
 van de gecommiteerden, derwaarts te varen en te zien of de
 gecommiteerden met hen in gesprek zouden kunnen komen,
 en tevens te weten te komen, waar zij waren; zij waren zee
 verwonderd toen zij den wal naderden, te zien, dat het vaar-
 tuig in een stuk drijfvlend met afgekapte sagoe-boomen ver-
 anderde.

Daar zij nu bijna den wal hadden bereikt, besloten zij dier
 aan te doen, om te zien of er drinkwater te bekomen was. Zij
 bevonden het een groote vlakke of zandstrand te wezen van wel

¹ Deze stukken werden bij Missive van den 6^{den} Augustus 1739, van
 het Bestuur van Ternate aan de H. R. gezonden.

² 's Compagnies kaart al ten einde. (Dagregister).

³ Deze kaart is niet aanwezig.

drie mijlen lang en een halve mijl breed; en daar het laag water was, werden de roeiers gelast bij het wassen van het water zoo na mogelijk den wal te zoeken, om in geval van onraad zoo spoedig doenlijk te kunnen terugkeeren. Zij wandelden strandwaarts op naar het geboomte, bestaande in sagoe of (in) klapperboomen, waarbij zij ook een rivier vonden met zoet water. Toch durfden zij zich in het bosch niet wagen om eenige klappers te plukken, vermits zij een menigte betredene paden, versch gekapte sagoeboomen en jonge klapperdoppen bespeurden. Zij vermoedden hieruit, dat hier niet alleen volk woonde, maar dat er ook groote negorijen moesten wezen.

Na eenigen tijd te hebben rondgewandeld, en nadat het water hooger was geworden dan zij gedacht hadden, terwijl de schuiten door een zandbank verhinderd werden om in hunne nabijheid te komen, keerden zij tot aan de knieën in het water loopende naar de schuiten terug. Toen een hunner omzag of de jongens, die wat kleiner en dus tot over het midden door het water moesten baden, wel mede konden komen, zag hij meer volk dan hij meende bij zich te moeten hebben. Toen de anderen dit ook bemerkten, zag men tevens, dat de inlanders reeds bezig waren om met pijlen en assagaaien naar het achterste volk te werpen. Daar het niet raadzaam was, dat allen terugkeerden, daar men nog zoo verre van de schuiten was en het volk met moeite hun geweer konden gebruiken, gaf de Tidoreesche schrijver zijn kris aan een zijner oppassers, ging bezijden af naar hen toe en riep hun toe hunne wapenen af te leggen, dat het 's Comp. dienaren en zij de gecommiteerden van den Koning van Tidor waren. Doch „zij kenden geen Comp. noch Koning“, zoodat men zich haastte om in de schuiten te komen en naar boord terug te keeren, waar zij des avonds ten 9 uren aankwamen, „met het voornemen van niet wederom naar den wal te gaan „voor en aler zij wisten, waar en bij wat volkeren zij waren.“

Eindelijk kwamen zij den 29sten October achter het eiland Galewo ter reede van Salawati op drie vademen, water ten anker. Hoewel zij eenige vaartuigen onder den wal zagen liggen, en er op herhaaldelijk gedane seinshoten niemand aan boord kwam, zond men de gecommiteerden in gezelschap van den Onderstnurman Willem Denik en den taalkundigen jongeling Coenraad Buykhuysen naar de negorij Mara om hunne aankomst aldaar bekend te maken. Tot meerder luister gaf men hun op verzoek nog mede twee militairen met hun volle geweer, be-

nevens eenigen drank om met den Koning en zijne Bobatos op onze gezondheid eens te kunnen drinken." Verder werd nog afgesproken, dat zij, zoo zij aan den wal wel ontvangen werden, drie, doch, zoo dit niet 't geval was, één snaphaanshot zouden laten doen, en wanneer eenige Hoofden met hen terugkeerden, alsdan tweemaal zouden laten schieten en een witte vleugel waaien.

Des middags ten 2 ure hoorde men twee schoten, waarop kort daarna de schuit terugkeerde met een roreho, die een wit vlaggetje van top 'liet' waaien en waarin de Kimalaha Meauw zich bevond, die aan boord komende minzaam ontvangen en op een kopje thee en een pinang werd onthaald.

De gecommiteerden rapporteerden, dat zij buiten de Prinses — die aan de Opperhoofden hare groeten liet doen — nieman der Hoofden hadden ontmoet, dan den Kimalaha Meauw; de Kroonprins Abdoel benevens eenige der Bobatos waren vroege eenige dagen naar Tidor vertrokken, om uit handen van de Koning de Koninklijke waardigheid te ontvangen. Hij had gedurende zijn afwezen het gezag in handen van den Opperpriester of Iman gelaten, en deze was ter verrichting van eenige zaken naar Misool geschept, maar in negen of tien dagen werd hij terug verwacht en nu waren de onderdanen bevreesd om aan boord te komen.

De Opperhoofden gaven hierover hunne verwondering te kennen, daar zij toch verwittigd waren dat zij daar zouden komen, waarop de gecommiteerden antwoordden, dat ook zij hierover waren verwonderd, tenzij de communicatie te lang geleden was en de Kroonprins in den waan verkeerde, dat er in dit jaar niets van zoude komen. De Kimalaha werd gevraagd, hoe lang dit wel was geleden, en wie vanwege den Koning van Tidor daar was geweest, „welken zwartmaker (wien) den tulband reeds op het eene oor begon te staan, door het innemen van de vogt, rondborstig verklaarde daarvan niets te weten of gehoord te hebben.

Op de nadere vraag aan hem gedaan, waar zich de Goegoego en de Kapitein-Laut ophielden, antwoordde hij, dat de eerste wegens eenige oneenigheden met den Kroonprins Abdoel zich mede had verwijderd, doch dat de Kapitein-Laut Arbaj in zijne negorij was.

Op de vraag, waarom hij dan niet volgens vroeger gebruik aan boord was gekomen of wel iemand van zijnentwege had gezonden, gaf hij ten antwoord, dat het hem onbekend was; hij was wellicht uit visschen of naar elders vertrokken.

Men beraadslaagde nu met de Gecommitteerden of het, bij de afwezigheid der voornaamste Hoofden, niet raadzaam was naar de negorij van Arbay te varen, om hem met de komst van 's Comps. vaartuigen bekend te maken en te verzoeken of hij de goedheid wilde hebben aan boord te komen. De Gecommitteerden gaven te kennen dat zij zich derwaarts wilden begeven, doch niet met de Comp^s. schuit, maar met de prauw van den Kimalaha, en dat zij niemand begeerden mede te nemen dan de twee militairen en den tolk Buykhuysen.

Ondertusschen hadden de glaasjes niet ledig gestaan, zoodat de Kimalaha Meouw rijkelijk de hoogte kreeg, die daarop („wel quaesie“) in vertrouwen aan Duvel zijne vreugde over hunne komst te kennen gaf en tevens dat de Comp. jaarlijks vaartuigen derwaarts behoorde te zenden, en dat zij alsdan nooit iets aan de Cerammers — die er veel kwamen — zoude verkoopen.

Men bedankte hem voor deze gulhartige verklaring, en vroeg hem welke zaken hier te verhandelen vielen, 't geen hij beantwoordde met te zeggen dat dit bestond in karet, paarlemoerschelpen, amber de gris en slaven; landwaarts in kwam ook goud voor, maar dit werd voor den Koning van Tidor bewaard.

Dit antwoord beviel geenszins aan den Tidoreschen schrijver Badjaar, die in de Papoesche taal den Kimalaha daarover berispte en tegen de Opperhoofden al lachende zeide: „de Kimalaha is dronken, geloof deze praatjes niet, hij weet niet wat hij zegt; „waarop de Kimalaha luidkeels uitriep: „*Salamat Compania, beta mauw matti per Compania, maski ieni Orang bilang sama Radja Tidore!*“ dat is: „lang leve de Compagnie, „ik wil voor dezelve sterven, het kan mij niet scheelen, al zegt „gijlieden het ook aan den koning van Tidor!“

Zij — de Opperhoofden — lieten dit onopgemerkt voorbijgaan, en vroegen aan den Kimalaha of hij niet eenige ververschingen voor hen had. Hij beloofde hun dat hij den volgenden morgen hoenders, eieren en visch zou bezorgen; daarentegen verzocht hij hun om een kleedje; ¹ dan zouden zij eens zien wat hij naderhand zoude doen; het kleedje werd hem daarop gegeven.

Ten 4 uren in den namiddag vertrok hij met de Gecommitteerden, benevens Buykhuysen en de twee militairen naar de negorij van den Kapitein-Laut Arbay, vanwaar zij tegen 8 uren

¹ Stuk lijwaat.

aan boord terugkwamen. Doch den Kapitein-Laut hadden zij niet aangetroffen; hij was naar eenige zijner onderhoorige negorijen gegaan; zijne vrouw zou een prauw zenden, om hem van hunne komst kennis te geven, maar wanneer die terug zou wezen, wist zij niet te beloven, daar zij niet wist op wat plaats hij te vinden of aan te treffen zou zijn. In de negorij hadden zij gevonden den Kapitein-Laut van Waigioe en den Sahoehie van Gebe, Kidiri genaamd, die volgens hun voorgeven twee dagen geleden aldaar waren gekomen. De Gecommitteerden gelastten hen van 's Koningswege niet te vertrekken, maar de terugkomst van den Kapitein-Laut af te wachten en alsdan met hem aan boord te komen, vermits zij een brief aan den Koning hadden, die hen mede aanging en alsdan zoude gelezen worden, hetgeen zij beloofden te zullen nakomen. Men vroeg aan de Gecommitteerden waar de Kimalaha Meauw was; zij beantwoordden dit met te zeggen dat hij dronken in de prauw lag te slapen. Doch Buykhuysen wist te zeggen, dat de Tidoresche schrijver Badjaar op de vaart naar de negorij steeds op hem had gekuord en gemord, omdat hij zoo vrij uit de borst tegen hen had gesproken, zoodat hij vermoedde dat de Kimalaha bang was om over te komen.

De Opperhoofden lieten hiervan aan de Gecommitteerden niets merken, „maar het deed ons,“ zeggen zij, „vooreerst schijnen dat men zich op de Tidorezen weinig betrouwen kon en men hen niets meer moest zeggen dan behoorden te weten.“

Buykhuysen deelde aan de Opperhoofden nog mede, dat dicht bij de negorij van den Kapitein-Laut twee Ceramsche gontings lagen, op een waarvan hij met den schrijver Badjaar was overgegaan en gezien had, dat de Opperhoofden van dat vaartuig aan Badjaar twee stukken wit lijwaat hadden vereerd, om reden, zooals hij had kunnen bemerken, dat zij daar, zonder pas van den Koning van Tidor, in stilte tot het verhandelen van eenige goederen waren gekomen.

Toen nu ook de Gecommitteerden van de komst van de twee Ceramsche vaartuigen repton, terwijl zij van de Hoofden twee stukken Salempoeris, volgens de gewoonte van het land, voor tol hadden bekomen, werden zij daarmede geluk gewenscht en er werd verder overheen gepraat, o. a. wat zij daar kwamen doen, en van welke negorij zij waren, enz. Op het laatste wisten zij niet te antwoorden, doch op het eerste zeiden zij dat zij kwamen om sagoe te ruilen, die zij wederom op Banda verkochten.

De Hoofden hadden hun beloofd dat zij den volgende dag

aan boord zouden komen, om hun drinkwater te brengen.

De Kimalaha Meauw noch een van zijn volk kwam over; het scheepsvolk zeide dat het volk bang was, nu hun Hoofd sliep en dronken was. De prauw schepte weder naar den wal, nadat aan de roeiers eenig tabak was vereerd.

Den anderen dag (den 31sten) kwam in een schepprauw de op Salawati woonachtige Tidorees Salamat aan boord, die de groete kwam overbrengen van de vrouw van den Kapitein-Laut Arbay, met het bericht dat zij den vorigen nacht een prauw had afgezonden om haar man op te zoeken, doch dat zij niet wist wanneer hij zou terugkomen.

Men vroeg aan Salamat of men intusschen geen water en ververschingen zou kunnen bekomen; hij wist dit niet, doch zou het aan de Princes vragen.

Met deze prauw waren ook de Hoofden der beide Ceramsche prauwen mede gekomen; men vroeg hun naar hunne namen, van waar zij kwamen, hoe sterk zij waren bemand en waar hun pas was: waarop zij antwoordden, Soeroeang en Maas genaamd, met vijftig koppen bemand en van Ceram-Laut gekomen te zijn om aldaar sagoe te ruilen tegen lijwaat, koralen en parangs. Zij wisten van geen pas, zij hadden dien niet noodig omdat zij en de gezamenlijke bevolking van Ceram-Laut evenzeer onderdanen van den Koning van Tidor waren als de Salawatiërs, die ook dagelijks op Ceram handelden en derhalve altijd zonder pas heen en weder voeren. Men beantwoordde dit met hun te zeggen, dat zij wel wisten dat de Comp. jaarlijks de geheele Molukken liet bekruisen, en al degenen die zonder pas voeren als vreemde zwervers en zeeschuimers opgebracht, en hunne goederen geconfisqueerd en verbeurd verklaard werden, behalve nog dat de Koning, hun Heer en meester daardoor — particuliere vaart en lorrendraaijerij — in zijn recht en tribuut verkort werd.

Zij zwegen hierop stil, doch de gecommitteerde schrijver Badjaar vooral nam het woord voor hen op en zeide, dat noch deze Koning noch vier zijner voorzaten dit ooit hadden verboden, maar bijaldien zij wilden varen op Amboina, Banda of elders waar de Comp. eenige bezitting had, waren zij verplicht eerst naar Tidor te stevenen en daar aan den Koning een pas te verzoeken.

Met dit gezegde van Badjaar moesten de onzen zich wel tevreden houden, omdat zij wel konden bemerken, dat hij de Cerammers wilde beschermen en de oorzaak daarvan te zoeken was in het ontvangen lijwaat. Men gaf hun slechts te kennen

dat zij dit niet hadden geweten en daarnaar zoo maar eens „discoursgewijze hadden gevraagd.”

Nadat zij met een „soopje” en wat tabak waren outhaald, vertrokken zij weder naar den wal.

Dewijl het drinkwater dagelijks begon te verminderen en er niemand aan boord verscheen, sloeg men de Gecommitteerden voor of het niet raadzaam was, dat men eens naar den wal ging, om te zien, zoo al geen ververschingen, dan ten minste water te bekomen.

Deze stemden hierin toe, zoodat den volgenden dag de Opperhoofden benevens de Kimalaha Driesje en eenige soldaten naar de negorij Mara roeiden. Badjaar bleef aan boord om, bijaldien er iemand vanwege den Kapitein-Laut verscheen, een hunner aanwezig was om met hem te kunnen spreken. Bij de negorij komende, vonden zij het strand, op het geblaas van een hooru, in een oogenblik vol van Inlanders, allen gewapend met assagaaien, pijl en boog, doch die op het toeroepen van den Kimalaha gedeeltelijk zich weder verwijderden. Aan een van steen op elkander gestapeld en als een gemetseld hoofd werden zij door den Kimalaha Meauw benevens eenige andere bedienden van de Koningin op eene beleefde wijze ontvangen, en uitgenoodigd buiten de woning op een van bamboes gemaakte bank of diggo diggo met een matje overdekt te gaan zitten. Door een van de hovelingen lieten zij naar de gezondheid van de Koningin vernemen en haar bekend maken, dat zij alleen kwamen om water te halen en te verzoeken, dat zij hare onderdanen geliefde te gelasten om te gaan visschen, en ze hun benevens eenige andere mondbehoeften voor geld of goed aan boord te brengen.

Hierop werd geantwoord, dat, daar zij gedurende de afwezigheid van haren echtgenoot onder de voogdij van den Iman stond, en ook deze niet aanwezig was, zij niets te zeggen of te gelasten had; doch zij zou laten verbieden dat hun door haar volk eenig leed werd aangedaan. De Opperhoofden vernamen tevens dat er in de negorij geen water was dan in kleine putjes, waaruit het met klapperdoppen werd geschept en waaruit in het geheel niet één aam te bekomen was; het was daarenboven wit van de salpeter; doch verder landwaarts in was goed drinkwater te krijgen.

Men vroeg nu aan hunnen collega Driesje wat hun nu te doen stond. Het scheen dat men van dag tot dag werd opgehouden, *men was daar zodoende er slimmer aan toe dan in volle zee;*

j konden hen wel zoolang ophouden dat er geen water meer
 n boord was en wat zou daarvan 't gevolg zijn? En bovendien,
 at zou de regeering op Ternate bij hunne terugkomst wel
 Sgen, dat de dienaren der Comp. zoo wareu teleurgesteld
 onder iets te hebben uitgericht, geheel in strijd met de door
 de Koning van Tidor gedane beloften.

Driesje hernam hierop, dat hij zelf niet wist hoe hij het
 ad; hij achtte het ongeraden vertrouwen op den Inlander te
 ellen, of volk in het bosch te zenden om water te halen, waar
 een Opperhoofden aanwezig waren. Het kwam hem raadzamer
 oor geduld* te oefenen totdat de Kapitein-Laut terug was, en
 ij twijfelde niet of zij zouden van alles worden voorzien.

Men was zeer verwonderd dat de Kimalaha Meauw, die een
 paar dagen vroeger zooveel ophief had gemaakt, thaus zoo weinig
 tad in te brengen; waut toen men hem nu vroeg, dat hij volgens
 zijne belofte eenige ververschingen aan hen zoude verkoopen, gaf
 hij daarop ten antwoord, dat, zoolang de Koning afwezig was,
 geen Inlander aan boord durfde komen, ja zelfs wat meer was
 geen klapper van den boom durfde te laten halen. „Maar kort
 daarna een soopje of drie tot dien einde medegenomen en in zijn
 maag hebbende, begon (hij) weder tot de gewone openhartigheid
 te komen.“ Hij verklaarde dat er wel mondkost en water was
 te verkrijgen, maar dat hij niets durfde zeggen of doen, omdat
 hij bang was voor de Tidorezen, en wel voornamelijk voor den
 schrijver Badjaar, die hem had bedreigd met den Koning van
 Tidor.

Intusschen was hun uit naam van de Priuces een kabilang¹
 met oude pinang en gedroogde siri gebracht, voor welke beleefd-
 heid men haar liet bedanken, terwijl men de kabilang terugzond
 overdekt met een stuk chits tot een geschenk; en om de Inlau-
 ders aan te moedigen tot het aan boord brengen van mondkost,
 werd ook hun een partij tabak en korallen, waarop zij zeer verzot
 schenen te zijn, vereerd. Men beloofde hun, indien zij dit wilden
 doen, hun alles te zullen geven wat zij begeerden, 't geen zij
 eindelijk aannamen. Doch voor het oogenblik moesten onze Opper-
 hoofden, zonder water noch brandhout te hebben bekomen, naar
 boord terug keeren.

Men beraadslaagde den volgenden morgen met de Gecommit-
 teerden of het, daar het gebrek aan water begon toe te nemen,

¹ Ook Kambilang genoemd.

niet raadzaam was, dat een van hen met de schuit en ledige vaten zich naar de negorij van den Kapitein-Laut begaf om die te vullen, daar zijn vrouw toch wel zooveel macht zoude hebben om in zijne afwezigheid dit te zullen toelaten. Doch zij waren hiertoe niet te bewegen; allerlei uitvluchten zochten zij daartegen, o. a.: dat de Inlander niet te vertrouwen was, en daardoor bevreesd dat aan het volk eenig ongemak overkwam, te meer omdat de Koning Abdoel met den Kapitein-Laut in oorlog leefde, en dat het derhalve beter was te wachten totdat men den Kapitein-Laut had gesproken. Deze was in dien nacht teruggekomen, doch — zooals Salamat, die deze tijdig aan boord bracht, zeide — bevreesd om vooralsnog aan boord te komen, daar hij vermeende dat zij alleen waren gekomen om hem gevangen te nemen, uithoofde van zijn oumin met Abdoel, die mogelijk over hem had geklaagd. Hij verzocht dus dat Badjaar alleen bij hem aan wal mocht komen, „om zijn hart te verlichten, „hetwelk ons in rare gedachten bracht doch niet liets blijken.“

Men stond hem zijn verzoek toe en gaf aan Badjaar tot zijn geleider mede den tolk Coenraad Buykhuysen. Een flesch arak voor den Kapitein-Laut, om op hunne gezondheid te drinken, werd aan hem mede ter hand gesteld.

Salawat werd op een soopje onthaald en vertrok met de genoemde personen naar den wal.

Des avonds ten 8 uur kwamen zij weder aan boord, met het bericht dat de Kapitein-Laut „thans welgemoed was“, vele groeten liet doen en de verzekering liet geven, dat hij den volgende dag aan boord zou komen om hen af te halen. En om te meer luister aan zijne komst bij te zetten, zouden de Kapitein-Laut van Waigioe en Sahoehie van de negorij Gebe — omdat er anders geen Hoofden daar waren — mede komen om de brief van den Koning te hooren voorlezen en hunne orders te wachten „met veel dergelijke complimenten van welmeenendheid“ „meer, doch onder anderen verzeld van een máár.“ En dat mi was dat, zoo hij hen kwam afhaken, niet meer dan twee militairen als hunne oppassers zouden mogen medenemen, ten einde zoo hij zeide, zijne onderdanen geen vrees aan te jagen. Hoewel dit hun vreemd voorkwam, omdat het volk niet te vertrouwen was, liet men er niets van blijken. Het volk uit de prauw werd met een soopje en wat tabak vereerd, waarover zij zoo verheugd waren dat zij de Snuffelaar drie malen rondschepten en naar w keerden.

De Opperhoofden waren nu in de blijde verwachting dat zij eindelijk water zouden bekomen, en een begin zouden kunnen maken met de zaken, waarvoor zij waren gekomen. Doch die verwachting bleek ijdel geweest te zijn. Terwijl men den volgenden morgen aan boord bezig was alles gereed te maken om den Kapitein-Laut te ontvangen, zag men omstreeks negen uren een groote corracorra „lustig met vlaggen voorzien van de negorij in het vaarwater“, maar in plaats dat zij naar boord voer, zag men ze onder den wal langs en naar den Oosthoek van het land roeien. Dit voorspelde de Tidorezen en hun niet veel goeds, dewijl zij veronderstelden, dat de Kapitein-Laut van Waigioe alléén, dan wel de Kapitein-Laut Arbay „met hem eschappeerde en de vlucht namen.“

Ten einde hiervan zekerheid te bekomen, zond men den schrijver Badjaar naar de negorij, om, zoo hij den Kapitein-Laut mocht ontmoeten, hem den brief van de Comp. te laten zien en hare goede meening omtrent hem bekeud te maken. Mocht hij niet wel gemutst zijn of een kwalijk opgevatte vrees koesteren, dan zoude hij hem ernstig de onheilen en straffen voorhouden die hij zich daardoor op den hals zou halen. Des namiddags was Badjaar terug „met een slechte doch niet anders verwachte tijding.“

De Kapitein-Laut had hem namelijk verhaald, dat hij den vorigen dag zijne onderdanen bijeen had laten komen, om hun aan te zeggen dat zij zich gereed moesten houden met hem naar de reede te gaan tot het afhalen van de Opperhoofden der schepen en der Gecommitteerden van den Koning van Tidor. Doch zij waren daartoe niet te bewegen geweest, bevreesd dat men hem aan boord zoude houden en naar Tidor overbrengen, zooals de Tidorezen hem vroeger eens als een gevangene naar Patani hadden weggevoerd. Ook de Kapitein-Laut van Waigioe en den Sahoehie van Gebe hadden hem afgeraden naar boord te gaan; deze beiden waren daarom dan ook dien morgen vertrokken zonder den brief van Tidor te willen hooren lezen.

De schrijver Badjaar, evenals de kwartiermeester die hem aan wal had gebracht, verhaalde aan de Opperhoofden, dat zij hadden opgemerkt dat de negorij met eene drie dubbele rei van palissaden was afgepaggerd en waarmede men nog bezig was; er bleef slechts zooveel ruimte open dat de schuit daar maar even kon doordrijven.

Toen zij aan die opening kwamen, waren zij door een menigte prauwen op- en aangehouden, totdat de schuit onderzocht was

en men aan den Kapitein-Laut daarvan kennis had gegeven, die daarop bevel had gegeven om door te kunnen gaan.

De Ceramsche prauwen lagen achter de palisadering voor het huis van den Kapitein-Laut, en toen zij diens huis binnentreden, vonden zij daarin een menigte gewapende Inlanders.

Goede raad was duur; aan den eenen kant gebrek aan drinkwater en aan de andere zijde het vooruitzicht, dat de aan hen opgedragen commissie vruchteloos zoude afloopen.

Na over een en ander met de Gecommitteerden en de Gezagvoerders der vaartuigen te hebben overwogen, besloot men den volgenden morgen de schuiten naar het op een mijl afstands van hen gelegen eiland Espan te zenden, om te zien of daar water was te bekomen, zooals hun door de Inlanders was verzekerd, en daarna te zien of de Kapitein-Laut tot andere gedachten zou komen, en zoo niet dan de terugreis naar Ternate aan te nemen.

Het zenden van de schuiten naar Espan liep vruchteloos af, er was geen water te vinden. Men besloot derhalve, omdat (zij van allen opgehouden en van Herodus naar Pilatus gewezener werden) zoo spoedig doenlijk de ankers te lichten en den steven naar het hooge land van Batanta te wenden en daar water in te nemen. Doch om niets onbeproefd te laten zou men nog eens en voor het laatst een vaartuig naar de negorij zenden, om te zien of men de Kapitein-Laut niet tot andere zinnen kon brengen, waartoe de Kimalaha Driesje, een der gecommitteerden, zich vrijwillig aanbood en met den tolk Coenraad derwaarts roeide. De Kimalaha keerde des avonds naar boord terug, vergezeld van een boodschapper van den Kapitein-Laut, met het voor hen zoo belangrijke bericht, dat hij na lang en breed met hem over de reden van hunne komst aldaar te hebben gesproken, eindelijk niet alleen genegen was hen den volgenden morgen te laten afhalen, maar ook van brandhout en water te voorzien.

Hij (Kapitein-Laut) scheen het bijzonder te hebben voorzien op den schrijver Badjaar, zonder daarvoor de reden te kunnen zeggen; dit ging zoover dat, toen zij aan den ingang van de bepaggering opgehouden en bij den Kapitein-Laut aangediend werden, deze hun had laten weten, dat, indien de schrijver in de schuit was, deze onmiddellijk kon terugkeeren, doch de Kimalaha kon binnen komen. ¹

¹ Toen de boodschapper des avonds weder naar den wal ging, verzocht de Kimalaha uit naam van den Kapitein-Laut, dat de tolk Coenraad met hem mocht terugkeeren en bij hem overnachten om zijn hart wat

Ingevolge zijne belofte liet de Kapitein-Laut de Opperhoofden met de gecommiteerden den volgenden morgen door zijn schoonzoon den Joujouw of Goegoegoe afhalen en aan zijne woning brengen. Zij vonden de negorij tusschen twee lalary bosschen, in eene zoute en geheel modderige rivier op hooge palen, en genoegzaam door de natuur aan drie zijden ontoegankelijk, en van voren op een pistoolschot van de huizen, met drie reien palissaden — zooals reeds is gezegd — versterkt, terwijl de rivier aldaar zoo ondiep was dat de schuit wel een voet diep door de modder met riemen en stokken moest voortgeduwd worden. •

Hier werden zij wel ontvangen, nadat alvorens de Goegoegoe vooruit was geschept om hunne komst bekend te maken en zij zoolang aan de opening hadden moeten blijven wachten. Hoewel op eene minnelijke, doch vreesachtige wijze ontvangen, werden zij tot zitten genoodigd op banken, die van planken, op de uiteinden op kisten en blokken rustende, waren gemaakt en die rondom met roode caricam (lijwaat) waren overdekt. Het huis, dat redelijk groot was, vond men opgepropt met gewapende Inlanders, allen op eene zeldzame wijze met koperen ringen, koralen, bamboes enz. door neus en ooren toetgetakeld.

Nadat men eenige oogenblikken had gezeten, gaven de Opperhoofden hem hunne verwondering te kennen van niet in persoon aan boord te zijn gekomen, maar hen zoovele dagen te hebben laten wachten zonder zich in het minst om de Comp. of des Konings gecommiteerden te bekreunen; dat hij meer vertrouwen op de Comp. had behooren te hebben, uit aanmerking van de weldaden die hij van de regeering van Ternate, onder het bestuur van den Gouverneur Pielat, bij zijn aanwezen aldaar had genoten en nog dagelijks genoot; en dat deze bezending met geen ander oogmerk geschiedde, dan alleen om die landen (Salawati) af te peilen en in eene nauwkeurige kaart te brengen, om daardoor met zooveel te meer zekerheid de gangen te kunnen nasporen van eenige te zamen gerotte Badjoelouwers, die met verscheiden vaartuigen deze vaarwaters doorzwierven, en de vrienden, bondgenooten der Comp., allerwegen, zonder onderscheid, op eene verraderlijke wijze overvielen, vermoordden en

---

te verlichten; aan dit verzoek werd voldaan en deelde de Kapitein-Laut hem het een en ander mede, dat hij aan de Opperhoofden moest mededeelen buiten weten van de Tidoresche gecommiteerden.

van hunne bezittingen beroofden. Tot het bereiken van het ~~voo~~ gestelde doel had de Koning van Tidor wel willen medewer~~ken~~^{en}, door hun mede te geven de Gecommitteerden, den Kinalaha Dr~~iesje~~^{iesje} en den Djoeroe toelis Badjaar, benevens een brief, om daardoor zooveel te meer hulp van den inlander, als zijne onderdanen, te genieten.

Hierop werd de brief aan den Kapitein-Laut overhandigd; hij nam dien aan en bracht hem met beide handen tot aan zijn voorhoofd, waarna hij dien aan den Djoeroe toelis weder ter hand stelde, die hem tweemalen duidelijk voorlas. De Kapitein-Laut beantwoordde het voorgelezene „niet anders dan „alleen met het woordje baik-baik (zeer goed).“

Ondertusschen liet men de glazen lustig rondgaan, en bij iederen dronk, zooals op den Gouverneur-Generaal, de Raden van Indië, de Regeering van Ternate, den Koning van Tidor, enz. werden door de medegebrachte soldaten drie charges uit het geweer gedaan, die door den Kapitein-Laut met drie schoten uit zijne bassen, die achter zijn huis geplaatst waren, werden beantwoord.

De Kapitein-Laut hield „zich wijders geheel stil, latende „zijn oogen continueel rondgaan.“ Men verzocht hem dat hij hun voor geld en goede woorden behulpzaam wilde wezen in het bekomen van ververschingen voor het volk, en hun tevens een goede plaats laten aanwijzen waar zij water konden halen, waarvoor hij beloofde te zullen zorgen.

Men vroeg hem of hij de Badjoelouwers of andere zwervers daar ook had gezien en wat zij uitvoerden; het antwoord hierop was, dat hij noch van die noch van andere vreemde volkeren ooit had vernomen, dan alleen ten tijde dat de Tidoresche Luitenant Kamanira met de Pataniërs op Salawati was geweest, die tegen een menigte van die Badjoelouwers omtrent Misool slaags was geweest.

Het kon wel zijn dat zij of andere vreemde natiën zich op de kust van Nieuw-Guinea, waar groote negorijen waren, ophielden of daar rondzwierven, doch dat hij noch zijne onderdanen met die Nieuw-Guineërs weinig of geen omgang had; waut het waren menscheneters, die zich in het gebergte, klippen en bosschen ophielden, menschen die van geen goed noch kwaad wisten. Op Salawati kwamen alleen Cerammers, die vrienden waren en die hem in den nood bijsprongen.

De Opperhoofden konden hieruit opmaken „dat zij (de Ceram-

mers) hier een vrije vaart en het vet van de ketel hebben, alhoewel het den naam heeft dat ze alleen sagoe komen ruilen."

Men besloot op eene nadere gelegenheid te wachten om het een en ander breeder te kunnen behandelen. De glazen werden nog eens gevuld en gedronken, waarna zij afscheid van hem namen, met de belofte dat hij den volgenden dag niet alleen aan boord zou komen, maar hen van water en ververschingen voorzien.

Bij het afscheid nemen nam hij den Boekhouder Duvel ouder den arm, en vroeg hem of Coenraad hun zijn aanleggen en nood had verhaald; dit bevestigend beantwoordende, zeide hij hem dat hij maar aan boord moest komen; daar zou wel een plaatsje gevonden worden dat men met hem alleen kon spreken, en hem daar verzekeren dat de Comp. hem in alle billijkheid zou maintaineren. Ja! — zeide Arbay — "zoolang de Comp. de drie muitmakers, Abdoel, Java en Lokman niet te regt stelt, zoo ben ik mijn leven niet zeker, en zal ook de Comp. niet eer gelooven, want waar kan ik nu vast op gaan zoo lang mij 's Comp's wapen en rottan van commando ontnomen is. Want den Koning van Tidor noch iemand van zijn volk zal ik ooit gelooven maar ten respecte van de Comp. zal ik maken dat gijlieden water krijgt." Hij riep hierop zijne vrouw tot getuige, die hun gezamenlijk — doch onzichtbaar — de hand gaf, daar zij achter een kamerdeur (scherm?) bleef staan. Dit was volgens zijn zeggen een groote eer, die weinigen genoten. Men wilde dit zijnentwege wel gelooven, en uit erkenning hiervoor dronk men op hare gezondheid en vereerde haar met een chits en een chiavoui (lijwaat), terwijl hare twee zoons ieder een caricam kregen. De Kapitein-Laut en de Goegoegoe kregen ieder een neusdoek, "om vooreerst alles te doen wat mogelijk was, ten einde deze bezending gelukkig tot succes te brengen en die natie zooveel te bereidwilliger te maken."

Ouder het doen van drie charges uit het geweer, dat door de Cerammers met drie schoten werd beantwoord, begaven zij zich weder naar boord, alwaar zij ten tien uren aankwamen.

Den volgenden morgen (6) deed men sein van ankerlichten, om wat nader aan de negorij te loopen en daardoor te gemakkelijker water en brandhout te kunnen overnemen. Doch ook nu weder had men de rekening zonder den waard gemaakt; wie er kwam, de Kapitein-Laut niet; wel zoud hij aan hen en de

Gecommitteerden een klein zoodje visch tot een geschenk, maar de overige partij visch moest men inruilen tegen lijwaat en eenige messen. Daar het meereendeel der equipagiën ziekelijk was, zond men daarvan een gedeelte aan de Ondank en de Zijdeteelt.

Salamat, die de visch aan boord had gebracht, vroeg men naar de reden waarom de Kapitein-Laut niet volgens zijn belofte aan boord was gekomen. Deze was er niet mede bekend, maar vermeende dat hij moede zou wezen, daar hij den geheelen nacht persoonlijk uit visschen was geweest; doch hij geloofde dat hij tegen den avond aan boord zou komen, omdat hij gehoord had dat men de prauwen gereed zou maken.

Men liet hem de groets aan den Kapitein-Laut doen en berichten, dat, zoo hij dien dag niet aan boord kon komen, men den volgenden morgen de schuit zou zenden om water, en dat hij moest zorgen dat zij goed gevuld aan boord terugkwam, daar men er zeer om verlegen was.

Coenraad ging des morgens met de schuit naar wal, vanwaar hij des avonds terugkeerde met slechts één aan water. De Kapitein-Laut was met hem naar een kleine smalle doch zoute rivier gegaan, vanwaar de Inlanders het uit het bosch hadden gehaald zonder te willen toestaan dat een hunner medeging, uit vrees zoo hij zeide, dat hun eenig leed mocht overkomen en hij daarvoor in dat geval zou moeten boeten; de putten waren nu volgevoerd zijn zeggen door de droogte ledig en er was dus niet meer bekomen. Men bespeurde hoe langer des te meer dat Arbay hen om den tuin leidde; want nu had hij laten zeggen dat hij ziek was geweest en morgen wel iemand zou zenden. Om de reis niet geheel en al vruchteloos ten einde te brengen, beraadslaagden men met de Gezagvoerders of er geen begin zou kunnen worden gemaakt met het opnemen van het land, doch na lang overleefd werd dit onraadzaam geacht, omdat daarvoor geen schuiten te missen waren en men zich ook op geen kanonschot afstands zou kunnen wagen, zonder in gevaar te wezen van overvallen te worden. Het hoogst benoodigde was water, terwijl men van den Kapitein-Laut moest zien te verkrijgen, dat hij schepprauwen en loodsen bezorgde, waarmede men met de stuurlieden de peilingen kon doen.

Dientengevolge werd de Kimalaha des morgens met de schuit naar den wal gezonden; hij had tevens in last om hem over te halen, om, zoo hij niet aan boord wilde komen, zich naar een nabij gelegen eilandje te begeven en met de Opperhoofden te spreken, die hem daar zouden afwachten en intusschen het volk te laten visschen.

De Kimalaha kwam even na den middag bij hen op het eilandje, met de tijding dat hij den Kapitein-Laut niet had kunnen bewegen mede op het eilandje te komen, onder het voorwendsel dat hij geen heer en meester was; zijne onderdanen waren bang voor zijn persoon en wilden hem niet toelaten zich uit de negorij te verwijderen. Lange en breede discussiën sproten uit deze mededeeling met de gecommiteerden voort, zoodat deze er op wezen, „dat den Kapitein-Laut den schelm in den boezem had.”

Zij begaven zich nu weder naar hunne vaartuigen zonder iets te hebben gevangen, noch visch noch vogels, niettegenstaande er van deze laatsten zoo veel waren dat men ze om zoo te zeggen voor het vangen of met de handen te grijpen had.

Doch de Gecommitteerden schreven het toe aan de tooverkunst der Inlanders, „vermits dit eiland van hen geheiligd en aangebeden wordt, staande daarop een op hooge palen gebouwde woning, waarin hunne goden van hout en in statuur (van een voorvechter der Moluksche Koningen gewapend, en voorzien met schild en zwaard gelijkende, voor dewelke den dommen Inlander kost bezorgd en in tijd van voorspoed allerlei eer bewijst, hetgeen dan zoo veele vogelen veroorzaakt; doch in tegenspoed kastijden en verbranden en in het water werpen, en wederom andere gedaanten formeren. Als (posito) een van hunne priesters gaat uit visschen, doet goeden vangst, ziet bijgeval een vogel, hagedis, krokodil of ander serpent dat hem maar in gedachten sweeft?, hetzelfde gedaante moet immediaat volgens zijn opgeven geformeerd en aangebeden worden. Doch gaat hij ter contrarie zulks ziende, wederom uit visschen en niet opdoende, zoo moet dien armen hals verhuizen, allerlei mishandelingen lijden, met dergelijke ontel- en onnoembare beuzelingen meer, niet waardig om daarvan eenige mentie te doen, vermits niet alleen ieder land of negorij, maar ook ieder persoon zijn eigen gevoelens Gods, (doch men mag wel zeggen) duivelsdienst heeft.”

Den anderen dag kwam Salamat aan boord, met het bericht van den Kapitein-Laut dat hij het volk niet had kunnen bewegen tot het doen van eenigen dienst aan de Comp., terwijl hij verzocht dat de schrijver Badjaar aan den wal mocht komen, ten einde aan zijn onderdanen den brief des Konings voor te leggen en hun daardoor alle vrees te benemen. Niet dan ongaarne ging men er toe over, doch om niets onbeproefd te laten zond men hem, door Coenraad vergezeld, naar den wal.

De Opperhoofden gingen, op aanraden van den Kimalaha, met

de Gezagvoerders Blom en de Geus met de schuit en een ledige vaten naar de negorij Mara, op de belofte dat hij zou zien te bekomen, mits men een klein geschenk aan de van Abdoel of Princes gaf.

Zij werden aan wal komende door de Inlanders wel ontvangen; men deed hen onder de klapperboomen neêrzitten en hun komst aan de Princes bekend maken, en verzoeken dat zij onderdanen wilde gelasten, om het water met bamboezen uit het bosch te willen laten halen en aan het strand brengen, waar hun volk het in de vaten zou overstorten, waarvoor men niet alleen zou beloonen, maar ook een geschenk aan de Princes geven.

Dit had de gewenschte uitwerking; dadelijk werd op de geblazen en het volk vergaderd zijnde, werd het accoord, met de Princes aangegaan, hun bekend gemaakt, „waarmede die wildhonden schenen te vreden te zijn, als loopende met groot geschreeuw den een hier den ander daar boschwaarts in, na een naar hunne hutten of hollen om bamboezen te halen gewee te zijn, dewijl van een schenkage gehoord hadden.“

Gedurende dit halen en aanbrengen van water, dat zeer langzaam voortging, daar het op een vrij verren afstand uit het bosch moest worden gehaald, gingen de Opperhoofden een afdeling maken in gezelschap van den Salawatischen Kimalaha en een bediende van de Princes, dat een rekkelijk man scheen te zijn. ¹ Onder het wandelen en het drinken van een soopje vroeg men hem terloops, hoe lang het reeds was geleden dat Abdoel naar Tidor was vertrokken; waaruit de kwestie tusschen hem en den Kapitein-Laut was ontstaan; waarom deze landen nu zoo verdeeld waren, dat de een voor den ander bang was de vlucht nam; waarom de Goegoegoe met den Kapitein-Laut eene lijn trok; wat de reden was waarom de Iman zijn hem toevertrouwde oppermacht en bestuur der negorij, in zulke troubel tijden van twist, had verlaten en de Princes alleen had gelaten. Hierop antwoordde hij dat hem het rechte daarvan onbekend was, maar wel gehoord en gezien te hebben, dat de Kapitein-Laut bij zijn terugkomst van Ternate in 1780, toen het rijk zonder Koning was, het bestuur had aangenomen en waartegen destijds niemand iets tegen had, omdat de overleden Konings zoon Abdoel toen nog jong was en weinig had in te brengen. Doch later was hij

¹ Dit was een Tidorees en vroeger met den Kapitein-Laut op Ternatê geweest.

mogelijk door dezen of gene aangezet om zijn recht te zoeken, en zijn Oppervorst den Koning van Tidor in den arm te nemen en einde de teruggave van zijn vaders kroon te bekomen. Dit was gelukt en hij had door zijne geschenken zoo veel teweeggebracht, dat de Kapitein-Laut, door den Tidoreschen Luitenant Samanira en met behulp der Pataniërs, met een zacht lijntje van Salawati was gelicht en naar Patani vervoerd.

Daar had hij een geruimen tijd gevangen gezeten, terwijl de Koning van Tidor had willen hebben, dat de Singhadja van Patani hem naar Tidor had overgebracht; doch daartoe was de Singhadja niet te bewegen geweest, integendeel hij had hem op vrije voeten gesteld, en hem in alles behulpzaam geweest.

Hieruit was deze opstand en verwijdering ontstaan, totdat Prins Abdoel de overhand had bekomen, en de Kapitein-Laut gekwetst en van alles beroofd de vlucht had moeten nemen. Prins Abdoel had zich nu drie maanden geleden naar Tidor begeven om in zijn rijk bevestigd te worden.

Waarom de Iman met de verdere Hoofden bij afwezigheid van Prins Abdoel de negorij had verlaten wist hij niet te zeggen, tenzij dat zij mogelijk bevreesd waren dat de Kapitein-Laut zich thans met de bij hem zijnde Cerammers sterk genoeg gevoelde iets vijandelijks te ondernemen.

De Goegoegoe had de dochter van den Kapitein-Laut getrouwd; hij zag dus liever dat zijn schoonvader Salawati regeerde dan dat Abdoel dit deed; en zoo de Koning van Tidor hierin niet bij tijds voorzag, of wel dat de Pataniërs den Kapitein-Laut afvielen, dan zou dit bij den terugkeer van Prins Abdoel »heden of morgen zoo pluis niet afloopen.»

Naar de komst van vreemde vaartuigen aan hem gevraagd zijnde, of wel of er op Salawati specerijen groeiden, wist hij niet er ooit iets van te hebben vernomen; een enkele nagel of noot werd wel eens van de Pataniërs geruild, doch slechts om als medicijn te gebruiken. Behalve de Cerammers die hier sterk voeren, kwamen er nu en dan een Burger of Chineesch vaartuig van Ternate of Banda, die meest al hun handel op Monfoor en dieper in de Papoes dreven, vanwaar zij massooi en slaven voor een matigen prijs inruilden tegen lijwaten, koralen, messen en pedakken.

Doch hij wilde »niet heeten liegen«, dat er op Nieuw-Guinea, dat een groot land was, door vele volkeren bewoond, waarmede zij geen gemeenschap hielden, niet wellicht vreemde vaartuigen kwamen, doch hij had het nooit gehoord. Op de vraag

of men hun geen kadjang (boontjes) of andere mondkost tegen betaling kon bezorgen, antwoordde hij, dat zij noch geen der strandnegorijen daarvan waren voorzien, daar zij zich alleen met sagoe en visch voedden; doch, zoo zij ze begeerden, dan deden zij jaarlijks een tocht landwaarts in, waar groote negorijen waren; daar ruilden zij den landman sagoe en visch, kadjang of iets anders. De menschen leefden aldaar als wilde beesten, zij wisten van geen Godsdienst, van geen Opperheer of Koning; zij leefden van den landbouw, aten varkens, buffels, enz.

Voor zooverre hun bekend was, dreven zij met niemand anders eenigen handel. Dit land lag Oostwaarts (Nieuw-Guinea?) en was zoo groot, dat hij zich wel eens had laten wijs maken, dat er voor dezen zekere Koning zou zijn geweest, die als jongeling met 9 corra-corra's was geschept om dat land te bezoeken, en van de eene plaats naar de andere varende, bij zijn terugkomst een stokoud man was geweest, terwijl hij niet beter wist of daarvan was nog eene beschrijving, die bij een tijdelijken Koning werd bewaard. Met deze en andere verhalen was de tijd onmerkbaar voorbijgegaan, en daar de vaten gevuld waren, zonden de Opperhoofden aan de Prinses een chits en eenig ander lijwaat tot een teeken van dankbaarheid; ook aan den hoveling voor zijnen betoonden ijver om hun behulpzaam te wezen werd eenig lijwaat vereerd; aan de Inlanders werden groene korallen, oud ijzer en tabak uitgedeeld, waarvoor zij door dansen en springen, gepaard met een uitbundig geschreeuw hunne blijdschap te kennen gaven, waarna zij naar boord terugkeerden en tegen acht uren des avonds aankwamen.

De schrijver Badjaar was reeds terug van zijn bezoek aan den Kapitein-Laut; hij was van een verloren reis gekomen de onderdanen van den Kapitein-Laut bleven weigeren om prauwen of manschappen te geven, noch de Comp. in iets te hulp te komen, noch toe te laten dat de Kapitein-Laut op een Comps. bodem kwam, voor 'en aleeer de Comp. hun ter hulp kwam en het hun aangedane leed wreekte.

Onderling werd nu beraadslaagd wat aan te vangen; want het volk werd van dag tot dag zwakker; het water, dat men bekam, moest men met geschenken koopen en was daarbij nog zeer salpeterig; met den Kapitein-Laut was niets aan te vangen en derhalve was het onnoodig langer te vertoeven. Men kwam eindelijk overeen, dat men zich nog eens en voor het allerlaatst aan wal zou begeven, om den Kapitein-Laut het reeds

vroeger hem voorgehoudene ernstig in overweging te geven en de straf mede te deelen die hij op zich zou laden, wanneer hij langer in zijne ongehoorzaamheid aan het bevel van zijn Opperheer en het niet verleenen van hulp aan de Comp. bleef volharden.

Men ging derhalve aan land en werd oogenschijnlijk door den Kapitein-Laut goed ontvangen; doch alles was te vergeefs; men wist hem eindelijk zoo verre te brengen dat hij een brief zou gereed maken en hun medegeven, waarin alle zijne klachten en grieven zouden worden opgenomen. Men verzocht hem zich daarmede te haasten, daar men vast had besloten twee dagen later (den 12den) te zullen vertrekken.

Bij het afscheid nemen werd hij verzocht om voor geld of goed wat visch of kadjang aan boord te laten bezorgen, doch alles stuitte af op den — volgens zijn zeggen — onwil van zijn volk.

Den 11den werd Coenraad naar de negorij van den Kapitein-Laut gezonden, om hem aan te sporen tot het in gereedheid brengen van zijnen brief, daar men den volgenden dag zou vertrekken. Des middags ten vijf uren kwam hij terug in gezelschap van een prauw, versierd met een wimpel boven de vlag, waarmede de Kapitein-Laut den toegezegden brief zond en die aan de Opperhoofden werd ter hand gesteld. Hij was gesloten in een langwerpige toegevouwen en met sagoe manta of papeda verzegeld papier, en aan het adres van den Gouverneur en Raad te Ternate. Behalve dezen brief gaf Coenraad eenige oogenblikken later aan de Opperhoofden in het geheim een tweeden brief van den Kapitein-Laut over; hij liet hen door Coenraad verzoeken dezen aan niemand te laten zien, maar in persoon aan den Gouverneur te overhandigen, want daarin had hij eerst recht zijn hart uitgestort, 't geen hij in den eersten brief niet had kunnen doen, omdat de inhoud daarvan ook ter kennis van den Koning van Tidor moest komen.

Hij zond hun tevens een geschenk bestaande in 20 bossen sagoe, een bak gepofte visch en een bos pisang. Daarentegen verzocht hij om een Quitasol (zonnescerm) en een rôtan, dien hij zoo lang vanwege de Comp. zou dragen tot hij zijn anderen, die hem was ontnomen, terug had bekomen.

Aan het eerste kon men hem niet helpen, maar men zond hem een rôtan met een zilveren knop, benevens een chits voor zijne huisvrouw, „zoodat (men) zijn geschenk wel dubbeld vergolden achtte.“

Coenraad had nog in last de Opperhoofden mede te deelen, dat hij (de Kapitein-Laut) zich op het eiland, waarop de tempel stond, bevond en of zij daar bij hem wilden komen. Dit kwam hun echter ongeraden voor; het was nacht en men stond op het punt van te vertrekken, waarbij men nog vernam dat hij wel een dertig of veertig prauwen bij zich had.

De Gecommitteerden daarentegen berichtten hun, dat zij nog door de vrouw van den Kapitein-Laut aan wal genoodigd waren en „dat het hunne gewoonte was pegan tangan (de hand geven) of van de vrouwtjes apart afscheid te nemen. Men stelde dit in hun believen, maar zij werden aanbevolen bijtijds weder aan boord te zijn, daar men, zoodra de wind hen diende, onder zeil zou gaan. Zij beloofden dit en vertrokken met de prauw, met de groete aan den Kapitein-Laut, naar de negorj. „Men kon intusschen wel denken dat dit afscheid nemen of „toenjang moeka een geheel ander inzicht moest hebben, want „'s nachts om 12 uur reverteerden dezelve in stilte, klimmende achter bij het roer op, alwaar zij ook volgens zeggen „van den uitkijk, diverse bundels en pakjes overgenomen en geborgen hadden, zonder te weten wat daarin was geweest.”

Den anderen dag (12 Nov.) ging men onder het lossen van 7 schoten onder zeil, met de bestemming om Batanta of Gebe aan boord te krijgen ten einde water in te nemen, waarvan men slechts voor acht dagen was voorzien.

Men heeft uit het voorgaande kunnen zien dat de Opperhoofden, gedurende hun verblijf voor Salawati, niets dan teleurstellingen moesten ondervinden en derhalve ook niet konden slagen in het doel, waarvoor deze tocht was ondernomen. Doch de maat van hunne teleurstellingen was nog niet vol; tegenspoeden van verschillenden aard zouden hun nog treffen, eer zij weder te Ternate zouden geankerd liggen. Het gebruik van het salpeterachtige water, dat men op Salawati had aan boord genomen, en het voortdurend opdischen der oude victualie, had bij het volslagen gemis aan ververschingen, noodlottige gevolgen voor de bemanning der vaartuigen. Een en andermaal had er reeds een sterfgeval plaats gehad¹ en de overigen waren meest allen in een beklagenswaardigen toestand.

De bovengenoemde eilanden Batanta en Gebe kon men niet

---

¹ Onder meer anderen was ook overleden de Opperstuurman-Gezaghebber van de Snuffelaar.

ezeilen; nu eens werden zij door stilte, dan weder door stormachtig weder en zware «travaad» daarin verhinderd.

Den 6den December lagen zij nog in het gezicht van Batanta, toen zij de Ondank uit het gezicht verloren en van nu af uit hun gezelschap misten. Ook de pantjalang raakte van hen af.

Eindelijk kwam men den 14den daaraanvolgende te Saway, op de Noordkust van Ceram gelegen, ten anker; men werd bijgestaan door den Posthouder, die het schieten, dat men sedert een paar dagen langs de kust zeliende had gedaan, opgemerkt had; met behulp van het door hem medegebrachte volk kwamen de vaartuigen op de rechte reede. Met den meesten spoed werd een schrijven gericht aan den Gouverneur van Amboina, waarin hun allerbeklagenswaardige toestand werd geschilderd, met verzoek om spoedige hulp; de bezorging daarvan werd aan den Posthouder Sergeant Coning toevertrouwd.

Den 16den overleed de ondertimmerman en twee dagen later een kwartiermeester en drie matrozen. De verversching, die men hier voor de zieken kon inruilen, was zeer schaarsch, zoodat het volk veel leed.

Niet vóór den 30sten December was hun eerste schrijven op Amboina aangekomen; den 4den Januari 1738 zond de Gouverneur een inlandsch vaartuig af met medicamenten en provisiën, lat dan ook den 21sten daar ter reede kwam. Doch de Opperhoofden waren zeer in hunne verwachting bedrogen, daar er geen volk was medegekomen, terwijl het ook niet uit het ontzangen schrijven bleek, dat men daarvan zou kunnen worden voorzien.

Men besloot derhalve dat de Boekhouder Duvel zich in persoon naar Amboina begeven, en hun dringenden nood kenbaar zou maken. Den 27sten vertrok hij derwaarts en landde den 4den Februari aan, alwaar hij moest vernemen dat de pantjaling de Zijdeteeld, die op den 1° van hen was geraakt, een veertien dagen geleden voor Alang was komen aandrijven en van daar naar Amboina was overgebracht; de Stuurman was overleden en het volk lam. De Gouverneur was buiten staat hem volk te verschaffen, evenmin als eenige andere behoeften, die Duvel had aangevraagd, doch hem werd gezegd geduld te oefenen, daar men dagelijks schepen van Batavia te gemoet zag.

Er kwam er dan ook een, doch daar dit schip op zijne reis

---

¹ Niet ingevuld.

13 personen had verloren, kon er niet aan worden gedacht hem te helpen; men stelde 't uit tot de komst van het schip, dat den opvolger van den Gouverneur aan boord had, en almede spoedig zoude aankomen. Doch na eenige dagen daarop te vergeefs te hebben gewacht, oordeelde Duvel dat 't zijn plicht was naar Saway terug te keeren, met welk besluit de Gouverneur zich vereenigde; en na hem met nog eenige behoeften te hebben voorzien, keerde hij op den 12den Februari naar Saway terug met een orembaai, waar hij den 22sten den Luitenant Sandbergen en de overige manschappen in een vrij gezonden toestand aantrof; toch waren er gedurende zijne afwezigheid nog drie man overleden.

De onzekerheid, waarin zij verkeerden, of en wanneer het op Amboina verwachte schip daar zoude aankomen, en of van daar wel volk zou kunnen worden gezonden, deed hen in overweging nemen of het niet beter ware om de reis naar Ternate aan te nemen zonder daarop te wachten, daar het volk door het verblijf aan land zooveel in beterschap was toegenomen. Nadat men hun ieder in het bijzonder had afgevraagd of zij voor hun dienst geschikt waren en dit door allen bevestigend beantwoord was, besloot men den 7den April de reis aan te vangen.

Alles werd nu hiervoor in gereedheid gebracht en den Gouverneur van hun genomen besluit kennis gegeven.

Dientengevolge werd het anker op den daarvoor bestemden tijd gelicht en de koers naar Ternate gesteld, waar zij zonder eenige andere bijzondere voorvallen den 18den April ten anker kwamen. Den 30sten daaropvolgende gaven zij het door hen gehouden Dagregister enz. aan de Regeering daar ter plaatse over „onder leedbetuiging dat deze (hunne) commissie niet naar „luid der intentie en medegegeven memorie van Uw Ed. Achtba- „heid heeft kunnen volbracht worden.“

Met eenige woorden moeten wij nog melding maken van chaloup de Ondank, waarmede het ongelukkiger afliep.

Zooals wij zagen, was het op den 6den December, de Ondank voor het laatst door de Snuffelaar werd gezien

In het relaas van den Chirurgijn Jan van der Hemmen wor- gezegd, dat men den 27sten Augustus van Ternate naar Salawa was onder zeil gegaan, van waar men den 12den November weder naar Ternate was vertrokken; „na een dangereuse en tedious „voyage van ruim vier maanden subject geweest te zijn“, vonden de schepelingen zich kort daarna bij een zeker en bij h

Onbekend eiland, toen zij door een zwaren storm werden overvallen; door de daardoor veroorzaakte lekkagiën en ook door het afsterven van de meeste schepelingen — waaronder ook de Gezaghebber — waren zij buiten staat geweest de Ondank boven water te houden, en was deze eindelijk den 9den Januari 1738 gezonken, met een gedeelte van het volk, dat zich nog aan boord bevond, en waarvan er slechts één had kunnen worden behouden. Zij hadden intusschen zooveel doenlijk van de chaloup op het eiland gebracht wat maar gered had kunnen worden.

Reeds had men 18 dagen op het eiland doorgebracht, toen zij voor het eerst een prauw zagen, waarin eenige Inlanders waren, en daar voorbij schepten zonder op hun aanroepen eenig acht te geven. Vier dagen later kwam die prauw met nog zes schepvaartuigen bij hen: zij vroegen hun wie zij waren en hoe zij daar waren gekomen, waarop men eenig antwoord bewam.

Men verzocht hunne hulp en bijstand om hen naar Gane over te brengen, waarvoor men hen edelmoedig zou beloonen. Zij beloofden het, maar wilden eerst naar hunne woonplaats terug om eenige andere groote prauwen te gaan halen. Zij vroegen de schipbreukelingen van eenig mondkost, als schildpad en gedroogde visch, waarna zij vertrokken.

Acht dagen later kwamen zij terug, doch vroegen nu dat er een van de schepelingen met hen naar een nabijgelegen eiland wilde scheppen, om eene keuze uit de daar liggende prauwen te doen. De Chirurgijn begaf zich met eenige anderen daarop uit, en kozen er twee uit die hun voldoende voorkwamen; doch nu stonden de Inlanders er op dat zij een derde er bij zouden nemen, waaraan men eindelijk toegaf; zoo ook om hen eenig oud lijwaat, messen enz. te geven, daar zij anders niet wilden vertrekken. Een gedeelte van het goed ingeladen zijnde, maakten zij zich gereed in de prauw te stappen, toen zij met de prauw doorgingen. Weinige dagen later kwamen twee andere vaartuigen bij hen, die in schijn met hen minzaam omgingen en allerlei schoone beloften deden en hun naar Gane zouden overbrengen; doch ook zij maakten zich van een doos met goederen en een geweer meester en gingen daarmede weg.

Acht dagen daarna zag men twee Inlandsche vaartuigen aan den oever liggen; zij begaven zich derwaarts en verzochten hen dat zij hun behulpzaam wilden wezen. Dit werd door hen niet

rechtstreeks beantwoord, doch zij zeiden dat zij wel tien ~~stuka~~ Papoësche prauwen aan het eiland hadden gezien, «en da ~~t~~ zoo «wanneer dat gespuis bij (hen) mocht verschijnen zeker hun m ~~oord-~~ «lust aan hen koelen zouden» en vroegen hun af, hoe ~~stewk~~ zij nog waren; dit gaf hun eenigen argwaan. Men riep hun toe, dat, zoo zij genegen waren het een en ander met hen te willen ~~han-~~ delen, zij maar bij de tenten hunner hutten moesten komen; doch zoodra had men hun dit niet toegeroepen, of in een oog ~~er-~~ blik waren zij omsingeld door een aantal Inlanders, die m ~~er-~~ stokken op hen aanvielen en sloegen; een der matrozen wa ~~er-~~ dadelijk dood en werd door hen in zee gesmeten.

De Chirugijn, die met vier wonden aan het hoofd, schijnbaar ~~er-~~ dood en als zoodanig ook door hen aangezien, werd almede in ~~er-~~ zee gegooid; doch deze kwam daarin weder bij kennis en zag ~~er-~~ in alle stilte zwemmende, hoe het overgebleven goed naar ~~er-~~ hunne prauwen werd gesleept; dat zij nog een der matrozen dood ~~er-~~ sloegen en den Stuurman Willem Denik deerlijk afranselden, terwijl een matroos in het bosch vluchtte en zich niet weder liet zien, eer zij met de prauwen waren weggeschept, toen hij bij den Chirugijn kwam.

Nadat zij zich wat hersteld hadden, besloten zij boschwaarts in te gaan, waar zij zich gedurende acht dagen met wilde boomvruchten en bladeren voedden, toen door den matroos Harbert Stenis, die naar den oever was gegaan, twee Papoësche vaartuigen werden ontdekt, waarvan dadelijk aan den Chirugijn en den Stuurman Denik, die wat van zijne bekomen wonden was bijgekomen, bericht werd gegeven. Oogenblikkelijk begaven zij zich op de vlucht, doch daar de Stuurman hen niet kon volgen, moesten zij hem onder een boom laten liggen. Zij troffen een nitgehouden klip aan, waarin zij, tot de avond was gevallen, bleven, en in stilte die plaats verlatende, begaven zij zich op weg om den Stuurman op te zoeken; doch door de duisternis misleid, konden zij den weg niet vinden en waren zij genoodzaakt den nacht op den weg door te brengen. Met het aanbreken van den dag togen zij weer op weg en vonden den Stuurman dood en «wel deerlijk om het «leven gebracht, mogelijk met de stokken die (zij) bij hem «vonden liggen.» In dezen hopeloozen toestand gingen zij naar het strand, waar wederom negen dagen voorbijgingen, eer zij een vaartuig zagen dat naar den wal stuurde en door hen werd gepraaid en ook beantwoord werd. De Inlanders, waaronder zich het Koniukje van Waygamme bevond, vroegen hun wie zij

waren en wat hun was overkomen; daarop werd door hen in zooverre geantwoord, dat zij verzwegen al het leed dat hun was overkomen, uit vrees van verder ongemak te zullen moeten verduren. Zij werden naar een ander eiland overgebracht, waar zij twee dagen vertoefden en intusschen van voedsel en heelmiddelen voor hunne wonden werden voorzien.

De Inlanders brachten hen naar Misool, waar het Koninkje van Waygamme alle moeite deed om eenig bericht te bekomen van de verloren geraakte goederen en de moordenaars van het volk van de Ondank, doch te vergeefs; het bleek later dat dit door het volk van Salawati was geschied; door zijne zorg werden zij met een corra-corra naar Ternate overgevoerd, waar zij den 30 Mei 1738 aan het Kasteel Orangie aan den wal stapten.

Ziedaar de treurige afloop van een tocht, waarvan de Regeering van Ternate alles had verwacht.

§ 18. Matheus Feretz du Rietx. 1744.

Niet minder treurig was de afloop van een voorgenomen tocht naar Salawati in 1744 ondernomen, waaraan deelnamen 's Comp. oorlogschip Looverendaal, het jacht Leijerdorp, de chaloup de Uitgeleide, benevens twee Amboineesche sampangs, onder het opperbevel van den Kapitein ter zee du Rietx, den 12den September 1744 derwaarts vertrokken ter opsporing van vijf Spaansche schepen, die men verhaalde dat in dat vaarwater gezien waren. Zij moesten zich al verder overtuigen of het met de waarheid overeenkomstig was, dat die natie zelfs aan de Noord-Oostkust van Salawati een vast punt zouden hebben aangelegd; welke berichten van den Sergeant During, als Kommandant van den Post op Batsjian, afkomstig en aldaar in omloop waren.

De journaux van deze schepen ontbreken, doch in de brieven van het Bestuur te Ternate aan de H. R. van 18 Mei en 19 September 1745, wordt de ongelukkige afloop van dezen tocht vermeld zonder echter daaromtrent in vele bijzonderheden te treden. Wij zien er slechts uit, dat de schepen hunne bestemming niet hebben kunnen bereiken, terwijl op den 25sten November 1744 in den Breeden Raad dier schepen besloten werd, nithoofde van de dagelijks toenemende sterfgevallen en der zieken in het eskader, een Compagnieskantoor op te zoeken om te ververschen.

Volgens brieven van Batsjian van den Sergeant Posthouder

aldaar en den Schipper van de Leijerdorp, Hendrik Weijland, van 23 en 24 December was dat jacht aldaar ter houw gekomen, meer bij geluk dan door zeemanschapsbeleid. Het had toen reeds een verlies te betreuren van 30 koppen; een goed aantal lagen er nog ziek te kooi, en de overigen waren zoo zwak dat het schip bijna zonder bestier was, zoodat, ware het jacht voor de Straat Batsjan niet opgemerkt geworden, en door den Koning met een 60 à 70 tal zijner onderdanen en twee vaartuigen ter hulp gekomen, zou unen het hebben moeten laten drijven. Met het zenden van den Equipagiemeester Jonkers en eenig volk werd het van daar naar Ternate overgebracht, waar het den 29sten Januari 1745 ter reede kwam, na nog zeven dooden in dien tusschentijd te hebben gehad.

Met de chaloup de Uytgeleide liep het nog ongelukkiger af; deze verloor 12 koppen aan ziekte, brak den mast, die door de overige manschappen niet kon worden hersteld, en dreef even buiten Straat Patientie door stilte op een rif van vijf kleine eilandjes, waar zij verbrijzeld werd. De Gezagvoerder Tobias de Volder werd met zijne manschappen door eenige Inwoners van de negorij Gane geborgen en op den 28sten Januari te Ternate aangebracht.

Niet voor den 4den April kwam de Looverendaal op de reede van Ternate; dit schip had het niet verder kunnen brengen dan tot de bocht van Kajeli op Boeroe. Hier liggende had het ververschingen ingenomen en om eenige adsistentie naar Amboina gezonden en vooral om officieren, „die bijna altermaal waren gesmolten.“ Hierin was voorzien, zoodat het den 25sten Maart de reis naar Ternate kon ondernemen, en zooals wij zagen, den 4den April aankwam.

Dit schip had op dezen tocht 43 Europeanen en 13 Amboinezen verloren. De sampangs waren van Boeroe naar Amboina vertrokken; het verlies dezer vaartuigen wordt niet opgegeven. De H. R. was met den afloop van dezen ongelukkigen tocht naar Salawati zeer ontsticht ¹⁾ en ofschoon zij zeggen, dat zij vooralsnog geene kennis hebben „van de aantekening van de voorgevallene zaken „op die reis, die door den Kapitein du Rietx aan het bestuur „te Ternaten is afgegeven,“ en dus hun oordeel daarover opschorten, kunnen zij niet nalaten op te merken, dat er voor hen veel reden bestaat om te twijfelen of het ondernemen van die expeditie

¹⁾ Missive aan de Bewindhebbers van 31 December 1745

In een tijd, dat men volgens hun eigen schrijven meer dan ooit schepen en volk in het Ternataansch Gouvernement tot andere diensten benoodigd was, „wel is geschied met dat goed en rijp overleg en reflexie, op den tijd van het vertrek, de stroomen, de beurtwinden, de stilten, die men volgens den mousson op de togt in het vaarwater zoude ontmoeten; zonder ook te letten op losse berichten van Inlanders, waardoor men na de dagelijkse ondervinding misleid wordt en wat dies meer zij, als het gewicht en aangelegenheid van zulk een onderwerp onwederprekelijk vereischte.“

§ 14. Johan Sebastiaan van Masson en
August Hendrik Gregory. 1761.

Een tocht, die wel niet zoo ongelukkig als de laatstgenoemde, doch echter voor het doel, waarvoor hij werd ondernomen, vruchteloos afliep, had plaats in 1761.

Steeds meer en meer wouwen de geruchten veld dat de Engelschen in de Papoesche eilanden rondzwierven, en in 1759 op Salawati aan het strand hadden achtergelaten witte rijst, vergulde koperen ringen en messen, benevens een papier dat later bleek te zijn de teekening van een Engelsche vlag, vanwaar zij naar Waigioe en Gebe waren gezeild. In 1761 waren weder drie hunner schepen op Misool geweest en men sprak er over dat zij reeds op Salawati post hadden gevat.

Ten einde zich te vergewissen, of er voor dit laatste gerucht eenige schijn van waarheid bestond, werd door de regeering van Ternate de Bark de Nassau uitgerust, om onder de bevelen van de Onderkooplieden van Masson en Gregory de Papoesche eilanden te bekruisen. Zij verliet hiertoe de reede van Ternate den 1° 1761; doch een samenloop van onvermijdelijke toevallen deed hen besluiten om de reis niet verder voort te zetten, zonder echter Salawati, het hoofdoogmerk hunner reis, te hebben kunnen bereiken.

§ 15. Jan Jonkers. 1762.

Reeds sedert eene reeks van jaren hadden de roofzuchtige Papocëzen, zonder zich in het allerminst aan de orders of ver-

¹ Niet ingevuld.

maningen van hunnen heer, den Koning van Tidor, te storen, de Oostersche zeeën door hunne zeeschuimerijen veroutrust, en bij hunne landingen op deze en gene eilanden, verregaande buitensporigheden bedreven. Doch inzonderheid „was in 1761 „hunne stoutheid zoo verre ten top gestegen“ dat zij zich niet hadden ontzien, geheele negorijen op het eiland Boeroe uit te plunderen en te vernielen, de inwoners moorddadig om hals te brengen of in slavernij weg te voeren, om niet te gewagen van andere plaatsen, daar dezelfde Papoeëzen blijken van hunnen roof- en moordzuchtigen aard hadden achtergelaten. Daarenboven was de H. R. van goederhand onderricht geworden, dat op het eiland Salawati, — waarvan de bewoners zich voornamelijk aan die rooverijen schuldig maakten — en op andere daarbij gelegen eilanden, een zeer nadenkelijke morshandel in specerijen werd gedreven.

De H. R. oordeelde derhalve dat het hoog tijd werd, zoowel om die sluikerijen krachtdadig tegen te gaan, als om de Papoeëzen en anderen te doen gewaar worden, „dat 's Compagnies grondgebied niet straffeloos geschonden, noch hare onderdanen ongewroken beleedigd werden,“ zoodat zij besloot eene buitengewone bekruijing van dat vaarwater te laten doen en hen daarvoor te tuchtigen. ¹⁾

Dientengevolge werden te Batavia hiertoe in gereedheid gebracht de scheepjes: de vrouw Elizabet Dorothea en de Princes van Oranje, de barken de Leervisich en de Buys, de chaloupen de Roos en de Nagtegaal, met de pantjalangs de Garnaal en de Kancelboom; allen met voltallige equipagiën, benevens 100 Europeesche en even zooveel Inlandsche soldaten.

De vaartuigen werden ruim voorzien van kruid en scherp, en behalve het gewone geschut, nog medegegeven drie middelmatige mortieren en vijf en twintig handmortieren met de noodige bommen en granaten, tot de bediening waarvan nog drie bombardiers en zes kanonniers werden ingescheept.

Deze vloot zou te Ternate worden versterkt met twee gewapende vaartuigen van Makassar en even zooveel van Amboina en Banda, terwijl de Gouverneur van Ternate Schoonderwoerd er almede twee zou bijvoegen.

Daar de Vorsten van Tidor en Ternate beloofd hadden een

---

¹⁾ Zie het hiervoren aangehaalde werk 's Comp. regt op de Grootte-Oost blz. 78.»

goed aantal corra-corra's of andere Inlandsche vaartuigen in zee te brengen, om aan den kruistocht deel te nemen, zou de Gouverneur met de daarover gestelde Hoofden alle seinen be-
ramen, en wat verder tot hun naricht zou kunnen dienen, mede-
deelen, „zonder hun echter van het geheime inzicht meer licht
te geven dan den Gouverneur zou noodig oordeelen.”

De Gouverneurs in de Oostersche Gouvernemen ten werden tevens gemachtigd aan alle burgers, die zich mochten genegen toonen om die bekrusing met hunne vaartuigen bij te wonen, commissiën te verleenen en zich te voegen onder het gezag van de Hoofden der Kruisvloot.

Dat gezag werd opgedragen aan den Koopman te Ternate Jan Jonkers, en onder hem over de Militie aan den Kapitein Baljaard en den Schipper Gonzal ¹⁾ over de zeevaart; ieder van hen werd van eene Instructie voorzien. Bij deze Instructie werd o. a. de Schipper Gonzal uitdrukkelijk gelast, om, zoodra hij te Ternate was aangekomen, — uithoofde het vaarwater van de Pappoesche eilanden en de kusten van Nieuw-Guinea beschreven werd, als vol van gevaarlijke klippen en reven, welke evenals de strekkingen der landen bij de kaarten maar gebrekke-
lijk afgeteekend stonden — zich naar deze en diergelijke zaken op het nauwkeurigste te informeren, zoowel bij de burgers die gewoon waren naar die streken ten handel te varen, als bij de bekwaamste Inlandsche Anachodas; tot dit een en ander moest de Gouverneur hem de behulpzame hand bieden. Van de verkregen inlichtingen zou Gonzal voor zooveel noodig aan de Gezaghebbers mededeeling doen, en hen daardoor in staat stellen om dien tocht buiten merkelyk gevaar van onheilen te volvoeren.

Het zou intusschen de plicht zijn van den Kapitein Baljaard om de militie vlijtig in den wapenhandel te oefenen, alle zaken tot het doen eener landing in behoorlijke orde te brengen, en inzonderheid te zorgen dat het daartoe vereischte op eene bekwaame wijze werd geborgen, om het dadelijk en zonder lang zoeken bij de hand te hebben. Op een daartoe door den Gouverneur te bepalen dag zou de vloot onder zeil gaan; doch wat er gedurende den tocht zou moeten worden verricht, daarvoor oordeelde de H. R. het raadzamer geen vaste bepalingen

---

¹⁾ Mogelyk dezelfde, die eenige jaren vroeger met de Ridder en de Bujs een tocht naar de Westkust van Nieuw-Holland maakte. (Zie de meer aangehaalde reizen der Nederlanders, blz. 209).

te maken, maar dit over te laten aan den Gouverneur, die, als dichter bij de hand en de adviezen van kundige lieden kun- nende inwinnen, beter in staat zou wezen om den weg voor de heen- en terugreis te bepalen, en aan te wijzen welke plaat- sen 't eerst of 't laatst met de wapenen dienden gekastijd of ter uitroeiing van de specerijboomen bezocht te worden.

Maar de H. R. begeerde uitdrukkelijk, dat alles wat door den Gouverneur werd voorgeschreven punctueel zou worden opgevolgd, en in allen opzichte aangemerkt worden, alsof die door de H. R. zelve waren voorgeschreven. In hoofd- trekken geeft de H. R. op dat het doel van dezen kruistocht zou bestaan in het bestraffen van het roof- en sluiknest Woni (Onin) op de kust van Nieuw-Guinea, met de wrevelige in- woners van het naburig eiland Salawati wegens hunne menig- vuldige gepleegde geweldenarijen; — het bekruisen van de kusten van Salawati en andere, zonder eenige baaien, kreek of rivieren onbezocht te laten, en daarin te vernielen al de daar gevonden vaartuigen en de negorijen aan de vlammen op te offeren, terwijl allen, die zich vijandelijk te weêr stelden, moesten ter dood gebracht worden; — te trachten den Koning van Salawati en den Kapitein-Laut van Misool levend of dood in handen te krijgen, zoomede hun aanhang met zoodanige andere Grooten, welke men de gevaarlijkste in het „morservak“ mocht bevinden. .

Zeer uitvoerig werd uiteengezet hoe er moest worden gehan- deld, wanneer men vreemde Europeesche vaartuigen mocht ont- moeten, of ook die van Makassar, Boegies of anderen op Ce- lebes te huis behoorende. Voorschriften werden gegeven be- treffende het uitroeien der specerijplantagies, waar zij die ook zouden vinden. De meeste zorg moest worden gedragen voor de gezondheid van het volk, en vooral acht gegeven op het drinkwater, dat op geen andere plaatsen mocht worden inge- uomen, dan daar het bij ervarene Inlanders bevonden werd het gezondste te wezen, want de ongezonde lucht der Papoesche eilanden was maar al te zeer berucht. Om het volk te gewilliger tot hun plicht te brengen, werden zij gemachtigd om in de Papoesche vaarwaters twee „soopjes“ 's daags boven het gewone rantsoen uit te deelen. Vooral werd hun goede voorzorg aan- bevolen tegen den verraderlijken aard der Papoeëzen.

Het volk moest niet noodeloos gewaagd worden, hetzij door kwalijk beraamde landingen of hen te diep landwaarts in te

enden; nimmer moest uit het oog verloren worden, dat men niet door een geveinsde onderwerping of teekenen van vriendschap voor hen werd verstrikt.

Verdubbelde omzichtigheid moest worden gebruikt met 's Compagnies vaartuigen op dit veelal onbekende vaarwater, het lood moest vlijtig gebruikt en scherp uitgezien worden naar land.

Eindelijk volgen nog eenige bepalingen voor de samenstelling aan den scheepsraad.

Den 10den Februari 1762 vertrokken de vaartuigen langs het gewone vaarwater van Batavia naar Ternate. Men was er niet aangekomen, of de Gouverneur Schoonderwoert hield zich — tengevolge bekomen last — met het opstellen eener nadere instructie onledig, ter aanvulling van die welke door de H. R. medegegeven was.

Intusschen was door zijne zorg de vloot versterkt geworden met circa vijf en twintig corra-corra's onder hunne eigene Hoofden en door den Koning van Ternate en Tidor bijeengebracht.

Uit de Instructie zien wij op welke wijze de Gouverneur neende de nadere bepalingen te moeten vaststellen.

Van Ternate vertrekkende, moesten zij hun koers nemen voor Straat Patientie en vervolgens langs de eilanden Dammer naar die van Boo en Popa. De laatstgenoenden werden tot ene verzamelplaats aangewezen, van waar zij gezamenlijk naar het groote eiland Salawati moesten stevenen. Men moest wel erdacht wezen op de reven en droogtens, zoowel die in de kaart bekend, als die nog onbekend mochten wezen.

Het was derhalve noodig, dat men een paar Inlandsche vaartuigen niet vooruitzeilen, gevolgd van twee van 's Compagnies kleinste chepen, om gaandeweg de gronden te peilen; dit moest almede worden gedaan door een of twee bekwame zeilschuiten, ten einde niet onvoorziens vast en daardoor in ongelegenheid te geraken.

Van alle ontdekkingen en peilingen, zoowel als van al hetgeen op de reis mocht voorvallen, moesten er aantekeningen worden gehouden, ten einde ze strekken tot verbetering van de kaarten die thans daarvan in gebruik waren.

Hun werd medegegeven een uittreksel uit het bericht van den Gouverneur Rooselaer van 1706, waaruit zij misschien eenig meerder licht van de strekking en grootte der eilanden, evenals ook van de ligging der negorijen ontwaren zouden en daarvan het noodige gebruik maken.

Ondertusschen moesten zij zich gereed maken om de Lubooringen

van dat hoofdroofnest Salawati zoo gevoelig te kastijden, dat hun de lust zou vergaan om tegen de Compagnie weder op te staan. Tot het doen eener landing moest alles zoo worden geschikt als het door de H. R. was aangegeven, onder aanbeveling echter om bij deze gelegenheid dat eiland binnen 'slands nauwkeurig op te nemen en te laten onderzoeken; mocht men er specerijboomen ontdekken, zij moesten onverwijld uitgeroeid worden, waartoe moesten gebruikt worden de Inlanders die zich onderwierpen, benevens de Ternatanen en Tidorezen, die door belooningen daartoe moesten worden aangemoedigd. Zij moesten worden gedekt door een goed detachement van hun eigen volk, terwijl men moest opletten of het volgens de intentie werd uitgevoerd en daarvan nauwkeurige aantekening houden.

Men zou trachten zich van den persoon des Konings van Salawati en den Kapitein-Laut van Mixaul (Misool), — die zich daar veelal ophield — te verzekeren, zoo ook van hunnen aanhang, inzonderheid van den Kapitein-Laut van Salawati, die een van de voornaamste belhamels was. Wanneer men hen bij levenden lijve kon machtig worden, moesten zij naar Ternate worden overgebracht; stelden zij zich te weêr, dan moesten zij *ter neder gemaakt worden.*

Was aldaar alles afgeloopen, dan zou de koers moeten worden gesteld naar het van ouds bekende moord- en sluiknest Oning of Wony; doch men moest wel opletten dat er twee plaatsen van denzelfden naam op de kust van Nieuw-Guinea lagen, onderscheiden door de namen van Oud en Nieuw Oning; het laatste dat het rechte was, kon men duidelijk kennen door een klein eilandje dat er voor lag; ¹⁾ bovendien vertrok met hen de burger Jeronimus Tawaris, die daar meermalen was geweest en het hun kon aanwijzen.

Was ooit elders het uitroeien der specerijboomen noodig geweest, dan was het op Oning, zoodat behalve de *kastijding* hun op het uiterste werd aanbevolen dat sluiknest uit te roeien, en alle boomen, die zoowel aldaar als op andere plaatsen gevonden werden om te kappen en de overblijvende stomp in het kruis te splijten, mitsgaders alle vruchten *zoo rijp als onrijp,* door het vuur *tot asch te laten verbranden.*

Evenals op Salawati moest hiertoe de Inlander, die zich onderwierp, benevens de Ternatanen en Tidorezen onder dezelfde

---

¹⁾ *Poeloe Pisang?*

voorwaarden worden gebruikt, en bij weigering van de eerstgenoemden de Tidorezen en dan de Ternatanen.

Hier zoowel als op andere plaatsen, moest men zich in acht nemen voor den bedriegelijken aard der Papoeëzen, «om niet »te nabij en onder het bereik hunner pijlen te komen, die zij »in een groote menigte weten uit te schieten.» Er zou echter voor hen hierin geen nood zijn, «indien het geschut en geweer »met overleg en voorts soldatesque gebruikt werd »en men er zorg voor droeg dat sommigen van hun volk zich niet al te ver en van elkander verwijderd boschwaarts in begaven. Van Oning moesten zij zich begeven naar Batanta, vervolgens naar Waygamme en Waygeew (Waigioe) en daarna Misool over zijn geheel, bij de kastijding, nauwkeurig onderzocht, doorkruist, en bij het ontdekken van specerijboomen, op de vroeger aangegeven wijze gehandeld worden.

Nadat dit alles zou verricht zijn moest de vloot, zoo weer en wind dit toelieten, zich spoeden naar Ceram-Laut, gelegen op S° 49' ZBr.; ook daar zou de uitroeiing der specerijboomen, zoo die er gevonden werden, dienen te geschieden. Aldaar zou men den Inlander, evenals op alle andere plaatsen, welke geen roofnesten waren, in minlijke termen vermanen, zich van rooverijen en omgang met vreemde natiën, zoowel Europeanen als Makassaren, Boeginezen enz. te onthouden, en zich vooral te wachten voor het sluiken van specerijen; bij ontdekking er van zouden zij in het aanstaande jaar «slimmer gestraft worden» dan den Papoeëzen te beurt gevallen was. Deze aanmaning moest mede gedaan worden aan alle de Papoeëzen, die zich onderwierpen.

Van Ceram-Laut moesten zij zich begeven om de West en beoorden Ceram's kust naar Saway, daar dezelfde vermaning doen hooren, en den jongen Radja dier negorij, zoomede den trouwhartigen Orang Kaja van Hatuwe zooveel mogelijk, ten aanzien van hunne welwillendheid, «caresseren.» Men kon hen ook vertrouwen, indien er iets ten behoeve der vloot noodig mocht zijn, doch zich daarentegen moeten wachten voor den Orang Kaja van Keffing, en hem, indien hij aan boord mocht komen, onverschillig bejegenen, in het minst niet vertrouwen; had men iets noodig, dan zou men zich liever verstaan met den Orang Kaja van Poeloe Gisser, Caylolo genaamd.

Had men hier zijne taak volbracht, dan moest de koers weder om de Noord worden genomen naar Poeloe Pisang, omtrent twee mijlen in omtrek groot; dit eiland moest in zijn

geheel en wel voornamelijk aan de Z. O. en N. kant nauwkeurig doorzocht, en van het menigvuldig aldaar groeiende specerijgewas volkomen worden gezuiverd, zonder dat er iets van overbleef, al ware het dat de Ternatanen of Tidorezen, dan wel beiden, zich hiertoe onwillig toonden „of andere impertinenten daar tusschen kwamen,“ in welk geval het door hun eigen volk moest worden gedaan.

Men moest tevens wel verdacht wezen dat de schepen en vaartuigen aan dat eilandje niet konden leggen. maar bij het nabijgelegen eilandje Popa moesten ten anker komen, bij welke gelegenheid dat eilandje mede moest onderzocht en bij bevin- ding de specerijboomen worden uitgeroeid.

De opgegeven koersen waren met overleg met den reeds genoemden Koopman Jonkers en andere kundige lieden besproken, en er viel alleen nog op te merken, dat, wanneer het soms mocht gebeuren dat door verleiding van stroom als anderszins, die route niet nauwkeurig kon worden gevolgd, het aan hun goed beleid en zeemanschap werd overgelaten, hoe het best diende gehandeld te worden.

Indien men verzekerd was, dat er geen schepen van eenige Europeesche natie in het vaarwater waren, kon het misschien dienstig wezen, dat men het allereerst de negorij Lamma, aan den Westhoek van Misool gelegen, aandeed, om aldaar de Makassaren en Boeginezen te verrassen, want het was een hunner voornaamste sluiknesten; doch daar men hierop niet vast kon aangaan, kon men het hun niet aanbevelen, tenzij men oordeelde dat het in het voorbijgaan en zonder verlies van weinig of geen tijd kon geschieden.

Maar daar al de opgenoemde plaatsen, voor zooverre men wist, niet juist allen even schuldig waren aan de nu sedert eenige jaren gepleegde rooverijen en sluikerijen, achtte de Gouverneur het noodig den meest schuldige aan te wijzen; Salawati was het allervoornaamste, voorts Oning of Wony, Waygamme en Misool, schoon het ook wel wezen kon, dat de bewoners van Batanta en Waigioe met meer anderen daaraan deel hadden: doch de Koning van Tidor verontschuldigde die van Waigioe: derhalve mocht men diegene, die men wist dat on- of minschuldig waren, eenigermate zachter behandelen.

Doch of op alle de opgenoemde eilanden, nam.: Salawati, Misool, Batanta, Waygamme en Waigioe, mitsgaders Gebe en *Popa*, wel specerijboomen te vinden zouden zijn, hieraan mocht

nen wel twijfelen. Men had ten minste in de jaren 1703 en 1705, dat er eene visite door de onzen had plaats gehad, op Misool, Salawati, Gebe, Waigioe en Batanta er geen gevonden. Ook had de Gouverneur nog niet gehoord, veel minder kunnen ontdekken dat op die eilanden zelve specerijen groeiden, maar wel op Oning of Woni en Poeloe Pisang. Desniettemin achtte de Gouverneur het plichtmatig, dat er nauwkeurig naar werd vernomen, en ingeval er maar het minste vermoeden bestond dat er verholen perken mochten schuilen, door het beloven van zware premiën te trachten die te ontdekken en daarna uit te roeien.

Bij deze gelegenheid zou de Gouverneur hun wel aanbevelen, de negorij Monfoor, gelegen op circa . . . ? 1 mijlen Oostwaarts op Nieuw-Guinea dan Oning, dat mede een der voornaamste roofnesten was, te kastijden; doch hij oordeelde dat het te ver uit den koers lag voor de vloot, en men derhalve voor het tegenwoordige zich daarmede niet zou bemoeien, te meer, daar hij vernomen had dat de inwoners slechts voornamelijk handelden als hulpbenden van het Salwats Vice-Koninkje. Mocht de gelegenheid zich echter daartoe voordeelig voordoen, en men nader vernemen dat de bestraffing noodzakelijk was, dan werd het aan hun goed beleid overgelaten.

Wat de vreemde Europeesche schepen, die zij te Salawati of daaromstreeks mochten ontdekken, betref, moesten zij zich gedragen aan de Instructie van de H. R.; alleen kon hij hun aanbevelen in dat geval altoos verdacht te wezen, dat zij zich gedroegen als auxiliaren van de Tidorsche en Ternataansche Vorsten, onder wiens gebied zij de vreemdelingen aantroffen, te handelen; doch geenszins uit den directen naam „van de Compagnie;“ verder moest voort, de uiterste voorzichtigheid, gepaard met goed overleg en dapperheid, worden gebruikt.

Van onvoorziene ontmoetingen en toevallen die hun mochten bejegenen, zoowel als van alle voorname zaken, moesten zij hem door een corra-corra of een ander der kleinste vaartuigen bericht geven, en op dezelfde wijze handelen, indien de vloot iets van hem noodig had; voor alles was het hun plicht om naar hun beste vermogen zorg te dragen, dat de goede verstandhouding tusschen de Ternatanen en Tidorezen niet verbroken, maar zoo veel mogelijk aangekweekt werd, „opdat door hen geen mesusen gepleegd werd.“

¹ Niet ingevuld.

3e Volgr. X.

Nogmaals drukte hij hun op het gemoed, om te trachten den Vorst en den Kapitein-Laut van Salawati, en den Kapitein-Laut van Misool, op eene zekere wijze naar Ternaten te zenden of in persoon over te brengen, zoo zij dit het beste oordeelden, doch wel oppassen dat zij hun niet weder ontglipten.

Door de vlotingen mochten geen Papoeëzen als slaven overgevoerd worden. Alle andere buit moest onverminderd naar Ternate worden overgebracht om aldaar onder de vlotingen te worden verdeeld.

Alle vermeesterde Makassaarsche en Cefebesche vaartuigen moesten onaangeroerd ter nadere beschikking van den Raad almede naar dat gouvernement worden overgebracht.

Eindelijk beval hij hun nog aan, nauwkeurig te vernemen waar de Engelsche schepen Pitt en Holderness in 1759 de nagelen verkregen hadden, die in 1760 in Engeland door de Oost-Indische Compagnie tot eene hoeveelheid van 3625 pd. publiek waren verkocht.

Toen alles gereed was, vertrok de kruisvloot den 13den September 1762 van de reede van Ternate ter opvolging van hare bestemming, en er werd een begin gemaakt met de voorgenomen reis naar de Papoesche eilanden, doch zij mochten die niet naar wensch volbrengen.

Bij het ontbreken der journalen zijn wij niet in staat hen op hunne reis te kunnen volgen; doch wij vinden in den algemeenen brief van den 31sten December 1763, door de H. R. aan de Bewindhebbers geschreven, met eenige weinige regelen den ongelukkigen afloop vermeld.

Toen de vloot bij Salawati was gekomen, werden in het laatst van November, zoowel de Hoofden als de minderen door „plotselijke ziekten en sterftens overvallen,” dat het alleen overgebleven Hoofd ¹ der expeditie, de schipper Gonzal, den 12den December de Hoofden van alle de vaartuigen aan zijn bodem deed vergaderen, en hun voorstelde het groote gevaar waarin het geheele vlootje bij een langer verblijf in die ongezonde luchtstreek stond te vervallen; waarop eenparig het besluit werd genomen, dat men uit nooddwang genoodzaakt was

---

¹ Van de Hoofden waren overleden: de Koopman Jonkers; de Kapitein Baljard; de Onderkoopman van Masson; de Onderkoopman van Schevichaven; de Vaandrig Manus; de Gezaghebbers van de Princes van Oranje en de Buys; een Opper- en Onder-Stuurman; een Opper-Chirurgijn; twee Inlandsche Kapiteins en een Vaandrig.

geworden de Stevens vandaar weder naar Ternate te wenden, waar zij dan ook den 2den Januari 1763 terug kwamen; de overgeblevenen waren meest allen lijdende aan lammigheid en zware zwelling aan handen en beenen.

Toch schijnt Gonzal gelegenheid te hebben gehad, een kopij over te brengen van eene verbeterde kaart van het eiland Salawati door hem gemaakt ¹; want volgens een brief van de H. R. aan den Gouverneur van Ternate van den 31sten December 1763 werd zij te Batavia in de secretenkas gedeponneerd.

Het was eene geruststelling voor de H. R. dat zij door hem mochten vernemen, dat de Engelschen zich noch op Salawati noch op eenige andere plaats hadden nedergezet, zooals de geruchten hadden vermeld.

Uit dezen tijd is ons nog bekend geworden een M. S. kaart van de Moluksche en Papoesche eilanden, vervaardigd door den Baas Kaartenmaker te Batavia, den Kapitein Luitenant ter Zee Gerrit den Haan ².

Deze kaart heeft eene grootte van 1.09—0.91 M., de schaal is van 1° = 25 D. M. = 115 m. m. De breedte gaat van 2° 30' N. tot 6° 40' Z.

Het komt ons voor dat het, voor zooverre het de Papoesche eilanden betreft, een kopij is van de kaart van 1711 en hier vroeger beschreven.

Maar 't was niet in allen deele eene getrouwe kopij, want behalve de fouten in die van 1711 tegen die van 1705 opgemerkt, en die ook in deze van 1760 voorkomen, ziet men op deze kaart de Straat Gallewo of de Nieuwe Straat van Weijland, niet afgelood, terwijl ook aan de Zuidkust van Salawati geen dieptens worden aangegeven.

Aan het eiland Popa komen op de kaart van 1705 meer loodingen voor dan op die van 1760; ook in de spelling der namen bestaat tusschen de beide kaarten mede verschil, terwijl ook niet alle namen van die van 1711 op die van 1760 zijn overgebracht. Wij kunnen deze opmerkingen wel vermeerderen, maar het zal voldoende zijn om tot het besluit te komen, dat onze kennis van deze eilanden tusschen de jaren 1711 en 1760 niet zoo vooruit is gegaan als in evenredigheid tusschen die van 1705 en 1711.

¹ Wij hebben deze kaart niet kunnen opsporen.

² Ligtende Zee-Fakkell of de geheele Oost-Indische Water-wereldt. Twee deelen. Eerste deel, n° 16, 1760 M.S.S.

Doch daarentegen komen op de kaart van 1760 eenige eilandjes voor, die op die van 1711 niet worden gevonden, namelijk: Vlaming, Schoteroog, Claarbeek en Commerrust.

Deze eilandjes liggen tusschen de eilanden Gagya en Popa nagenoeg in de strekking van Oost en West.

Deze namen zijn die van de Compagnie's schepen, en worden bij afwisseling tusschen de jaren 1718 en 1738 in Indië gevonden; doch wanneer en door wien die namen aan de genoemde eilandjes zijn gegeven, bleef ons, niettegenstaande alle daartoe aangewende pogingen, onbekend.

De tochten, die van nu af aan tot nagenoeg het einde der eeuw naar de Papoesche eilanden plaats hebben, vallen niet meer onder het bereik van het door ons vooropgestelde doel: de vermeerdering onzer aardrijkskundige kennis dezer eilanden.

In dit tijdvak toch vallen de hooggaande oneenigheden voor tusschen de Vorsten van Ternate en Tidor, en toen werd, nadat in 1779 de Vorst van Tidor, Djamal Oedien, door de Comp. onttroond en verbannen werd, en de Prins Rigent Gaygira in 1780 overleden was, zijn zoon Patra Alam in het bestuur van Tidor gesteld, zonder dat er acht werd geslagen op de rechten die Prins Noekoe, zoon van den verbannen Sultan Djamal Oedien, daarop kon doen gelden.

Dit gaf aanleiding dat Prins Noekoe zich van het Hof verwijderde en naar de Papoesche eilanden begaf; de eilanders verhieven hem tot hunnen Sultan, en werd hij van nu af een onverzoenlijke vijand en van Tidor en van de Comp., die van zijne stoutmoedigheid veel te lijden heeft gehad. Voorbeelden hiervan kan men vinden in onze opstellen: „De verdediging van Ternate onder Budach (1796—1799) en van Cranssen (1799—1801) 1 en die van den Heer de Roo. „J. W. Cranssen te Ternate 13 Sept. 1799—19 Junij 1801“: waarin men bijzonderheden betreffende Prins Noekoe vindt opgeteekend, en die uit de Ternaatsche, in dat tijdvak overgekomen papieren, nog belangrijk zouden kunnen worden aangevuld.

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen van de taak die wij ons voorgesteld hadden te vervullen; men zal daaruit kunnen opmaken dat de Oost-Indische Compagnie, al was dan ook de

1 Tijdschr. voor Taal- Land- en Volkenkunde voor N.-I. 8 deel, N. V. 1865, enz.

rifveer, die haar bewoog Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden te laten bevaren, minder edel, ¹ betrekkelijk veel heeft toebracht tot de kennis dezer eilanden.

---

¹ Nog in 1783 werd de Perkenier Coss op Banda beschuldigd, van vele menschen op de Papoesche eilanden — door hem Moordenaarseilanden genoemd — te hebben beroofd. Hij ontkende het ook niet, maar volgens zijn zeggen zou dit ook onder de andere ingezetenen van Banda zeer gewoon wezen.

Niet zonder reden schrijft de H. R., in haren brief van 18 December, 1783 naar Banda: «dat dit dan ook wel de oorzaak zou wezen van alle de rooverijen en andere vijandelijkheden die door die eilanders (Papoeëzen) zoo veel jaren waren gepleegd.»

AANTEEKENINGEN.

Vergelijking van eenige punten voorkomende op de kaarten n°. 489 Westelijk blad (1705) en n°. 487 (1711) voor zooverre het betrekking heeft op de Papoesche eilanden, beginnende van den hoek Patani op Halmaheira, van het Westen naar het Oosten.

1705.

De klippen tusschen P^o Moar en den hoek van Patani hebben geen naam.

Nieuw P^o Vagie (Gebe) aangewezen.

Het eiland daar benoorden heeft geen naam.

Een klein eilandje iets noorderlijker heeft den naam van clip P^o Vagis.

Niet op de kaart.

Angeeuw (Waigioe)

Angeeuw komt geheel op de kaart voor, het eiland Gammen is daarin begrepen; enkele hoeken zijn benoemd met Hollandsche namen; de eilanden gelegen tusschen het N. W. en Noorden zijn mede benoemd, doch die bezuiden den Gebroken hoek (Westhoek) gelegen zijn dit niet. Een rif en een ankerplaats aan de Zuidzijde wordt opgegeven.

1711.

Schildens Waak.

T^o Eylant Gebi (Gebe).

De voornaamste hoeken ~~dragen~~ Inlandsche namen, zoo ook ~~de~~ negorij aan de Noord-Oost kust. Een eiland in een bocht aan de Zuidkust heeft den naam van P^o Iouw (Fow).

P^o Joey, en is met zijn reven omringd.

P^o Oeta als voren.

P^o Gagy. Enkele hoeken benoemd, omgeven met reven en banken.

Waigioe.

Van dit eiland komt slechts het Zuid-Westelijk en Zuidelijk gedeelte op de kaart voor. Alle hoeken dragen Inlandsche namen, de diepe inbochten worden aangewezen, zoo ook waar de negorijen zijn gelegen. De loodingen strekken zich vooral uit aan de Zuidkust, van den hoek Salee Oostwaarts tot den hoek Mackeree.

De eilanden daarbij gelegen zijn

1705.

Eylant, slechts aangegeven.

aat Gemi
ta (Batanta).

dit eiland worden de West-
thoeken benoemd. Loodingen
kerplaatsen worden aan de
- en Westkust gevonden;
de Zuidkust in de Straat Sa-
in de richting van het O.
leggen een paar ongenoemde
es.

te kaarten hebben het eilandje
ien.

Salliwaty (Salawati).

dit eiland zijn de meeste
met Hollandsche namen
id, b. v. Oosthoek, 1° hoek
n de negorijen aangegeven.
e kust aan Straat Sagewich
n, is een gedeelte, en verder
Zuid tot de straat Salliwatty,
ndeels alles afgelood en de
en ankerplaatsen aangewezen;
te de eilandjes in die Straat,
ms de kust van Nieuw-
met Hollandsche namen
en.

de Zuidkust is slechts een
benoemd, namelijk het Zijl-

1711.

merendeels benoemd, ook die welke
bezuiden den Gebroken hoek (Hoek
Sackebaliem) zijn gelegen. Het
eiland Gammen komt afzonderlijk
op de kaart voor met zijn inboech-
ten en reven.

Is waarschijnlijk hetzelfde met
T' ylandt Neew; dit wordt met de
reven, die het omringen, aangegeven.

Is de Straat van Neeuw.

T'eylandt van Battenta (Batanta).

Alle hoeken van dit eiland dragen
Inlandsche namen; reven en klip-
pen, die het omringen, aangetoond.
In een vrij diepe bocht aan de
Noordkust ligt een tamelijk groot
eilandje zonder naam, verder om
de Oost de eilandjes Pejool, Jes
en Kaljoen.

Van den Oosthoek Gagenlola om
de Noord, tot Bankeleeuw aan de
Zuidkust van Waigioe, is het vaar-
water afgelood.

De eilandjes in de Straat Sage-
wien worden hier niet gevonden.

T' Lant van Sallawatty.
(Salawati).

Met uitzondering van de Noord-
kust zijn alle hoeken en rivieren
met Inlandsche namen voorzien en
de negorij Sallawatty aangewezen.
Van den hoek Dam Damy bij het
eilandje Sagewien om de Zuid, tot
in de Straat Gallowo (Salawati)
is alles afgelood.

Deze Straat is betrekkelijk stief-
moederlijk behandeld, wel worden
er eenige eilandjes, die inlandsche
namen hebben, aangetroffen, maar
op verre na niet zoo veel als er
in de nevenstaande kaart voor-
komen. Daarentegen zijn uitvoerig
behandeld, de reven tussehen de
eilandjes aan de Zuid-Westkust

1705.

P^o Moxel (Misool).

Slechts aangegeven; van de talloose eilandjes waarmede dit eiland omringd is, worden er maar twee met namen genoemd, als: het Pieter in 't Huysjes eiland in het N. ten W., en P^o Mattica in O. ten zuiden. Enkele loodingen en ankerplaatsen komen voor onder den wal en bij de eilandjes in het Noordwesten gelegen.

De Eylanden van Poppangh (Popa).

Deze worden slechts aangegeven.

1711.

gelegen, zoo als: Gene, Deme, Dame, Cabooy, Cabon en eenige ongenoemde.

Het vaarwater tusschen de Gebrooken- en de Boontieseilanden is afgelood.

De fouten in deze kaart ten opzichte van de hoek Salibo aan de Westhoek van Nieuw-Guinea gelegen enz. begaan, zijn reeds in den tekst aangewezen.

T^o Eylant Mioecoul (Misool).

De meeste bochten, rivieren en hoeken van dit eiland worden met Hollandsche en Inlandsche namen benoemd en de negorijen aangewezen. Met uitzondering van een gedeelte aan de Noordkust bij de bocht Selstan en aan de Zuidkust tusschen de hoeken Joel en Latia om de Noord-Oost, is onder de wal alles afgelood, de klippen en reven aangewezen. Een aantal eilandjes die het eiland Misool omringen dragen Inlandsche namen, bij vele worden de dieptens opgegeven. Grootere en kleinere groepen, dragen de namen van kleine Schilpateilandjes, de Eylanden Koenet-lollol, de eilanden van Gasbie, van Waaff, van Sloogoff enz.; dese liggen Zuid- en Zuidoostwaarts.

Aan de Noordkust vindt men van het Westen naar het Oosten, de eilandengroepen van Sacsen, van Way, van Pap, van Sitjoens (Seljoens) van Kakies en de eilanden Lawat.

T^o Eylant Popa.

Van het grootste eiland zijn alle hoeken met Hollandsche en Inlandsche namen voorzien, en wordt

1705.

De Eylanden van Beuw
(Boo)

Deze worden met reven verbonden aangegeven.

Jan Majen Eylandt off
Hooge bergen.

Met de reven aangeezen.

Oost P^o Jappa

West P^o Jappa

Als boven.

P^o Gassar.

Als boven.

1711.

de negorij aan de Noordkust aangegeven. Op een gedeelte na, aan de Zuid-Oostkust, is het eiland rondom afgepeild. Alle de kleirere eilandjes, die het vooral aan de West en Zuidkusten omringen, hebben Inlandsche namen; bij eenige daarvan worden de dieptens en reven aangeezen.

De Eylanden van Boo.

Met de reven aangeezen; bij de grootste worden de dieptens opgegeven; een dezer eilandjes wordt Esplee genoemd.

P^o Piesangh. (Pisang.)

Met de reven aangeezen.

P^o Lauwen.

Als boven.

P^o Kakeek.

Als boven.

ÇANKARA ÂCÂRYA'S COMMENTAAR

OP DE

APHORISMEN VAN DEN VEDÂNTA.

VERTAALD DOOR DR. A. BRUINING.

(*Vervolg van deel IX, blz. 282.*)

Derde Hoofdstuk.

HULDE AAN DEN HOOGSTEN GEEST.

1. De grondslag van hemel, aarde enz. is het Brahma; dit blijkt uit het woord „zelf.“

„Kent dien éénen geest alleen, waarin de hemel, de aarde en het luchtruim bevestigd is, het gemoed (de inwendige zin) met alle levensgeesten; verwerpt andere woorden; hij is de brug tot onsterfelijkheid“¹; aldus leest men. Nu is het de vraag of met den grondslag van hemel, aarde enz., waarvan hier sprake is, het hoogste Brahma of iets anders wordt bedoeld.

Volgens sommigen moet het iets anders zijn; dat blijkt volgens hen uit de woorden: „hij is de brug tot onsterfelijkheid.“ Want wat men in het gewone leven een brug noemt heeft eene overzijde, en bij het hoogste Brahma kan van eene overzijde geen sprake zijn, daar de schrift zegt, dat het oneindig en onbegrensd is. Moet nu bij dien grondslag aan iets anders worden gedacht, dan kan dit zijn de in de overlevering erkende materie, want deze kan, daar zij de oorzaak is, de grondslag worden genoemd. Of het kan zijn de in de schrift bekende wind, daar er gezegd wordt: „De wind, o Gautama! is de band, waardoor deze wereld en de andere wereld en alle schepselen verbonden zijn“² en de wind ook genoemd wordt de dam, die tusschen alles staat. Of het kan de individueele ziel zijn, daar

---

¹ Mund. Up. II, 2, 5.

² Brh. Ar. Up. III, 7, 2.

3e Volgr. X.

deze, als het subject, in betrekking tot het object, de phaenomenale wereld, de grondslag kan worden genoemd. —

Hierop antwoordt de auteur: De grondslag van hemel, aarde enz. is het Brahma. Met hemel, aarde enz. wordt het heelal aangeduid. De grondslag der uit hemel, aarde, luchtruim, gemoed (inwendigen zin) en levensgeesten bestaande wereld, waarvan in dezen tekst gezegd wordt, dat zij in iets anders bevestigd is, moet het hoogste Brahma zijn. Dit blijkt uit het woord „zelf“, d. w. z.: uit het woord „geest“. Want het woord „geest“ komt hier voor in de uitdrukking: „Kent dien ééne geest alleen.“ Het woord „geest“ nu geldt in strengen zin alleen van den hoogsten geest, niet van iets anders. En elders noemt ook de schrift het Brahma uitdrukkelijk als den grondslag, in de woorden: „Al deze schepselen zijn uit het *ens* ontsprongen en hebben het *ens* tot grondslag en tot toevluchtsoord.“ Verder wordt het Brahma hier ook, in hetgeen voorafgaat en hetgeen volgt, met name genoemd; want er staat: „Geest alleen is het gansche heelal, handeling en bespiegeling, het aan den dood niet onderworpen Brahma“¹ en: „Dit onsterfelijke Brahma is voor en achter, ter rechter- en ter linkerzijde“². Maar daar hier gesproken wordt van een grondslag en van iets, dat op dien grondslag rust, en de begrippen „heelal“ en „Brahma“ gecoördineerd zijn, zou men kunnen meenen, dat evenals een boom bestaat uit verschillende deelen, uit wortel, stam en takken, zoo ook de geest veelvoudig is, uit verschillende bestanddeelen bestaat. Om dat te voorkomen, wordt van den geest alléén gesproken in de woorden: „Kent dien ééne geest alleen“. Daarmede wordt gezegd: Men moet niet den geest leeren kennen, opgevat als veelvoudig, gedeeld door de veelheid der eindige dingen; maar de door valsche kennis veroorzaakte veelheid der eindige dingen door juiste kennis te niet doende, kenne men alleen den ééne grondslag van alles, den geest, die één van wezen is; evenals wanneer gezegd wordt: „Breng den zetel, waarop Devadatta zit“, de zetel alleen gebracht wordt, niet Devadatta, zoo wordt hier geleerd, dat men alleen den grondslag van alles, den geest, die één van wezen is, moet leeren kennen. En het vasthouden aan de onwerkelijke phaenomina wordt afgekeurd in de woorden: „Wie hier eene veelheid ziet, gaat van den dood in den dood

¹ *Mund.* Up. II, 1, 10.

² *Mund.* Up. II, 2, 11.

over" 1. Maar dat "heelal" en "Brahma" als gecoördineerde begrippen naast elkander gesteld worden, heeft ten doel, de voorstelling der phaenomenale wereld te niet te doen, niet te leeren dat de geest uit verschillende bestanddeelen bestaat; want in de woorden: "Zooals een korrel zout geen binnenste of buitenste heeft, maar geheel zout alleen is, zoo heeft ook deze geest geen binnenste of buitenste; hij is geheel intelligentie alleen" 2 wordt geleerd, dat hij geheel één van wezen is. Derhalve is de hier genoemde grondslag van hemel, aarde enz. het hoogste Brahma. Wat nu boven gezegd is, dat de grondslag van hemel, aarde enz. iets anders moet zijn dan het Brahma, omdat hier het woord "brug" wordt gebruikt en een brug eene overzijde heeft, daarop antwoorden wij: Met het woord "brug" wordt hier alleen eene verbinding bedoeld en daarbij geenszins aan eene overzijde gedacht. Want men mag niet uit het feit, dat een brug (dam) in den gewonen zin des woords uit hout en aarde bestaat, het gevolg trekken, dat hier een brug van hout aarde wordt bedoeld. Bovendien ligt in het woord *setu* (brug) alleen de beteekenis van verbinding, daar het is afgeleid van den wortel *si*, die "binden" beteekent. Volgens anderen evenwel wordt hier niet de grondslag van hemel, aarde enz., maar de kennis van den geest en het verwerpen van andere woorden, waarvan sprake is in de woorden: "Kent dien éenen geest alleen; verwerpt andere woorden", de brug tot onsterfelijkheid genoemd, omdat deze het middel zijn om de onsterfelijkheid deelachtig te worden. Bij deze opvatting verliest de tegenwerking hare kracht.

2. Uit het zeggen, dat de verlost en daarin ingaan.

En dat de grondslag van hemel, aarde enz. alleen het hoogste Brahma kan zijn, blijkt ook hieruit, dat er gezegd wordt, dat de verlost en daarin ingaan. Het overbrengen van het begrip geest (ik) op de lichamen, die niet geest zijn, zoodat de gedachte: "Dat ben ik" ontstaat, is de valsche kennis. Hieruit vloeit bij hoogschatting daarvan gehechtheid, bij geringschatting afkeer voort en uit de ervaring van hunne vernietiging volgt vrees en verblinding; deze altijd blijvende, in tallooze vormen zich openbarende kwalen worden bij ons allen waargenomen.

¹ *Kaśā. Up. II, 1, 10.*

² *Çat. Br. XIV, 7, 3, 13.*

In tegenoverstelling daarmede wordt hier gezegd, dat zij, die van de smetten van valsche kennis, geneigdheid, afkeer en verlost zijn, daarin, in dien grondslag van hemel, aarde enz. ingaan. Nadat er nl. gezegd is: „De knoop des harten breekt, alle twijfelingen worden opgelost en alle daden worden vernietigd, wanneer iemand dat absolute wezen heeft gezien”¹, volgt er: „Zoo gaat de wijze, van naam en vorm bevrijd, in in de allerhoogste, de hemelsche ziel”. En dat de verlostengingaan in het Brahma, is eene in de heilsleer overal erkende waarheid, blijkens woorden als: „Wanneer alle begeerten, die in zijn hart wonen, worden opgegeven, dan is de sterveling onsterfelijk, dan bereikt hij het Brahma”² en dergelijke. Maar nergens komt voor, dat de verlostengingaan in de materie enz.

Voorts wordt hier in de woorden: „Kent dien ééne geest alleen; verwerpt alle andere woorden” gezegd, dat men om den grondslag van hemel, aarde enz. te leeren kunnen, woorden moet verwerpen en dit wordt elders in de schrift van het Brahma gezegd; want daar staat: „Hem alleen kennende, kome de wijze, de Brahmaan tot inzicht; hij overdenke niet vele woorden, want dat is het einde van het woord”³. Ook hieruit blijkt, dat de grondslag van hemel, aarde enz. het Brahma is.

8. Het is niet het resultaat van redeneering; want er is geen woord, dat dat aanduidt.

De auteur zegt: Is er eene bijzondere reden, die aan het Brahma doet denken, er is hier niet eveneens eene bijzondere reden, die aan iets anders doet denken. Aan het resultaat van redeneering, de in de overlevering der Sāṅkhya's aangenomen materie, kan hier bij den grondslag van hemel, aarde enz. niet worden gedacht; want er is geen woord, dat haar aanduidt. Er is hier geen enkel woord, dat aan de onbewuste materie doet denken, waaruit zou blijken, dat deze hier als oorzaak of grondslag werd aangeduid. Daarentegen is hier wel een woord, dat aan een zelfbewust wezen doet denken, nl. de uitdrukking: „Die alles kent en alles weet”. Daaruit blijkt eveneens, dat ook de wind hier niet met den grondslag van hemel, aarde enz. wordt bedoeld.

¹ *Mund.* Up. II, 2, 8.

² *Kat.* Up. VI, 4.

³ *Āt.* Br. XIV, 7, 2, 23.

4. Noch de levensdrager.

Ofschoon van den levensdrager, de individueele ziel, wel geldt, dat hij geest is en zelfbewust, kan toch ook deze, daar zijn kennen door voorwaarden beperkt is en hij dus niet alwetend kan genoemd worden, om dezelfde reden niet bedoeld zijn met den grondslag van hemel, aarde enz. Voorts kan de levensdrager, die door voorwaarden beperkt en niet oneindig is, niet naar waarheid de grondslag van hemel, aarde enz. genoemd worden.

En waaruit blijkt verder, dat met den grondslag van hemel, aarde enz. niet de levensdrager bedoeld is?

5. Hieruit, dat er onderscheid gemaakt wordt.

In de woorden: „Kent dien éénen geest alleen” wordt onderscheid gemaakt tusschen een kennend subject en een object van kennis. Hierbij is de levensdrager, daar deze behoefte heeft aan verlossing, het kennende subject, en dus moet het met den naam „geest” aangeduide Brahma, daar dit alleen overblijft, het object der kennis, de grondslag van hemel, aarde enz. zijn.

En waaruit blijkt verder, dat met den grondslag van hemel, aarde enz. niet de levensdrager bedoeld is?

6. Uit het in dit boek behandelde onderwerp.

Dit boek handelt over den hoogsten geest, daar blijkens de woorden: „Wat is dat, door de kennis waarvan al, wat bestaat, bekend is”¹ van de kennis van dat ééne de kennis van alles afhankelijk is. Want het gansche heelal kent men, wanneer men den hoogsten geest, het wezen van alles, niet wanneer men alleen den levensdrager kent.

En waaruit blijkt verder, dat met den grondslag van hemel, aarde enz. niet de levensdrager is bedoeld?

7. Ook uit het werkeloos blijven en het eten.

Nadat de grondslag van hemel, aarde enz. genoemd is, wordt in het vers: „Twee vogels, samen gepaard, elkanders gezellen” gesproken van werkeloos blijven en van eten; in de woorden: „De een eet eene zoete vrucht” is sprake van het eten van de vrucht der handelingen; in de woorden: „de ander ziet niet etende toe” van volkomen werkeloosheid. Uit dat werkeloos blijven en eten blijkt, dat daar het Opperwezen en de

¹ Mund. Up. 1, 1, 3.

individueele ziel worden bedoeld. Indien nu met den grondslag van hemel, aarde enz. het Opperwezen bedoeld is, dan is daar de bespreking van het in hetgeen voorafgaat genoemde Opperwezen, onderscheiden van de individueele ziel, gepast; in het andere geval zou die bespreking van iets, dat vroeger niet genoemd was, onvoorbereid en zonder samenhang zijn. — Maar drukt ook niet op uwe opvatting het bezwaar, dat daarbij de bespreking van de ziel, als onderscheiden van het Opperwezen, onvoorbereid is? — Neen, want deze is niet het eigenlijk bedoelde object. Want de individueele ziel, die als de persoon, die handelt en de vruchten der handelingen geniet, in een bepaald lichaam verbonden is met de voorwaarden van verstand enz., is in de gewone wereldbeschouwing erkend, en zij is niet het eigenlijke object, waarover de schrift handelt; maar het Opperwezen, dat in de gewone wereldbeschouwing niet erkend is, is het eigenlijke object der schrift en dat kan daarom zonder voorafgaande vermelding niet besproken worden.

Dat in dit vers van de twee vogels sprake is van het Opperwezen en de individueele ziel, is in het 11de aphorisme van het 2de hoofdstuk bewezen. Maar al is in dit vers sprake van het verstand en de ziel, zooals de Paingi-Upanishad verklaart, ook dan bestaat hier geene tegenstrijdigheid. Want in deze aphorismen wordt gezegd: De ziel, die in elk afzonderlijk lichaam wordt vereenzelvigd met de voorwaarden van verstand enz., evenals het opene van een pot, die ziel is niet de grondslag van hemel, aarde enz. Maar de ziel, die zonder voorwaarden erkend wordt in alle lichamen, dat is geen ander dan de hoogste geest; evenals het opene van potten enz., afgescheiden van de voorwaarden, potten enz., beschouwd, niets anders is dan de groote ruimte, zoo is het ook met de ziel. Daar de ziel geen ander is dan de hoogste geest, kan niet ontkend worden, dat zij de grondslag van hemel, aarde enz. is; dat wordt derhalve alleen ontkend van de met verstand enz. vereenzelvigde ziel. Het hoogste Brahma alleen is daarom de grondslag van hemel, aarde enz. Dit is reeds bewezen in hoofdstuk 2, aph. 21, want in de daar behandelde pericoop over de bron der schepselen komt de hier behandelde tekst voor; maar om hem vollediger te behandelen is hij hier nogmaals vermeld.

8. De groote is het Brahma: dit blijkt hieruit, dat hij gesteld wordt boven de volmaakte rust.

De schrift zegt: „Den groote alleen moet men trachten te leeren kennen“; „Den groote zoek ik te leeren kennen“; „Waarbij men niets anders ziet, niets anders hoort, niets anders kent, dat is de groote; waarbij men iets anders ziet, iets anders hoort, iets anders kent, dat is klein“¹ enz. Hier is het de vraag, of die groote is de levensgeest of wel de hoogste geest. Dat is onzeker, want uit hetgeen voorafgaat: „Grooter dan de begeerte is de levensgeest“ schijnt te blijken, dat de groote de levensgeest is. Maar uit den aanhef van dit hoofdstuk: „Want dit heb ik van de *Rshi's* gehoord: Hij, die den geest kent, is het verdriet te boven; ik lijd, o heer! breng gij mij over het verdriet heen“ schijnt te blijken, dat de groote de hoogste geest is. De vraag is nu, wat van beiden men moet aannemen en wat verwerpen.

De meening, dat de groote de levensgeest is, wordt verdedigd op grond dat er geen vraag en antwoord over iets grooters voorkomen. Want er wordt gevraagd: „Is er, o heer! iets grooters dan de naam?“ en het antwoord luidt: „De stem is grooter dan de naam“; dan weder: „Is er iets grooters dan de stem? De inwendige zin is grooter dan de stem“. Zoo is hier een reeks van vragen en antwoorden over iets grooters, van den naam af tot den levensgeest toe, maar dan volgt geen nieuwe vraag en antwoord; er volgt niet: Is er iets grooters dan de levensgeest? Dit of dat is grooter dan de levensgeest.² — Maar wanneer men onder den groote den levensgeest verstaat, hoe moet dan de uitdrukking: „Waarbij men niets anders ziet“ enz., waarin een kenmerk van den groote genoemd wordt, worden verstaan? — Het antwoord hierop is: Omdat men ziet, dat in den toestand van diepen slaap, wanneer al de organen zich in den levensgeest (adem) terugtrekken, de gewone functies der organen, zien enz., ophouden, daarom geldt dat woord: „Waarbij men niets anders ziet, niets anders hoort“ enz. ook van den levensgeest. Zoo zegt de schrift, door de woorden: „Dan ziet hij niet, dan hoort hij niet“ den toestand van diepen slaap, waarin alle werking der organen heeft opgehouden, aanduidende, in de woorden:

¹ Chānd. Up. VII, 23.

² Een ander argument, aan het tekstverband ontleend, is hier, even als later de weerlegging er van, in de vertaling weggelaten, daar beide zonder uitvoerige toelichting onverstaanbaar zijn.

„De vuren van den levensgeest alleen waken in die stad“, dat in dien toestand alleen de vijfvoudige levensgeest (de adem) wakker blijft en leert daardoor, dat in den toestand van diepen slaap de levensgeest het hoogste is. Ook dit, dat van den groote gezegd wordt: „De groote is geluk“, is met deze opvatting niet in strijd, daar de schrift in de woorden: „Dan ziet deze deva geene droomgezichten, dan is, wat in het lichaam is, geluk“ van dien toestand van diepen slaap zegt, dat daarin alleen geluk bestaat. En ook de uitdrukking: „De groote is het onsterfelijke“ is met onze opvatting niet in strijd, daar de schrift zegt: „De levensgeest is onsterfelijk“. — Maar wanneer men aanneemt, dat de groote hier de levensgeest is, hoe is dan te verklaren, dat in den aanhef van dit hoofdstuk het verlangen wordt uitgesproken om den geest te leeren kennen, zooals geschiedt in de woorden: „Die den geest kent, is het verdriet te boven“? — Daarop antwoorden wij: Met den geest wordt hier alleen de levensgeest bedoeld. Want in de woorden: „De levensgeest is vader, de levensgeest is moeder, broeder, zuster, leeraar, brahmaan“¹ wordt de levensgeest voorgesteld als de algeest en hetzelfde wordt uitgedrukt door de daar voorkomende vergelijking: „Evenals de spaken van een rad in de naaf bevestigd zijn, zoo is in dezen levensgeest alles bevestigd.“ En omdat de levensgeest hier als algeest voorgesteld en met de naaf, waarin alle spaken bevestigd zijn, vergeleken wordt, kan van hem gezegd worden, dat hij groot is. Op deze gronden concludeeren wij, dat de groote de levensgeest is. —

Hierop wordt nu geantwoord: De groote kan hier alleen de hoogste geest, niet de levensgeest zijn: dit blijkt hiernit, dat hij boven de volmaakte rust gesteld wordt. Met „volmaakte rust“ wordt de toestand van diepen slaap aangeduid, zooals blijkt uit de afleiding; want volgens deze duidt het woord dien toestand aan, waarin de mensch tot volkomen rust komt; en ook hieruit, dat de volmaakte rust in de Brhad Aranyaka naast den toestand van droomen en van waken genoemd wordt. En hier wordt daarmede de levensgeest bedoeld, daar deze alleen in den toestand van diepen slaap wakende blijft. De beteekenis van het aphorisme is dus: Het blijkt hieruit, dat de groote wordt gesteld boven den levensgeest. Indien toch de groote de levensgeest zelf was, dan zou het

¹ Chând. Up. VII, 45, 1.

ingerijmd zijn, dat hij daarboven werd gesteld. Want boven den naam wordt niet de naam, maar iets anders, nl. de levensgeest, gesteld, en zoo wordt telkens boven de genoemde objecten, van de stem af tot den levensgeest toe, iets anders gesteld. Zoo moet ook de groote, die boven den levensgeest gesteld wordt, een ander zijn dan deze. — Maar er volgt niet een vraag: Wat is grooter dan de levensgeest? en evenmin een antwoord: Dit of dat is grooter dan de levensgeest; hoe kan dan gezegd worden, dat de groote boven den levensgeest wordt gesteld? — Hierop wordt geantwoord: Het noemen van iets anders behoeft niet juist te geschieden in den vorm van vraag en antwoord, daar het spreken over iets anders geschiedt dáár, waar er geen verband bestaat met hetgeen voorafgaat. Daar Narāda hier, tot zoo verre het onderricht gehoord hebbende, het stilzwijgen bewaart, onderricht Sanatkumāra hem uit eigen beweging verder, zeggende: „Door de kennis van den levensgeest, die tot de onwerkelijke phaenomena behoort, in een redetwist te overwinnen, dat is niet overwinnen. Maar hij overwint waarlijk, die door het noemen van het ware overwint“. Met dat ware nu wordt het hoogste Brahma bedoeld, daar dat de hoogste werkelijkheid is en de schrift daarvan elders ook zegt: „Waarheid, kennis, oneindig is het Brahma“. Dat ware nu, dat boven den levensgeest staat, en waarvan de verklaring in de woorden van Sanatkumāra wordt beloofd, dat moet het zijn, dat hier de groote wordt genoemd. Daaruit volgt, dat de groote wordt gesteld boven den levensgeest. Derhalve moet hij een ander dan de levensgeest en wel de hoogste geest zijn. En zoo is het ook gepast, dat dit boek aanvangt met het uitspreken van het verlangen om den geest te leeren kennen. Want dat met dien geest hier alleen de levensgeest bedoeld zou zijn, dat gaat niet op, daar de levensgeest niet in eigenlijken zin geest is. En het ophouden van het verdriet kan alleen verkregen worden door de kennis van den hoogsten geest, daar de schrift elders zegt: „Een andere weg om op te stijgen is er niet“¹. En terwijl dit boek aanvangt: „Breng gij o heer! mij over het verdriet heen“, luidt het slot: „Hem wiens zonden zijn uitgewischt, doet Sanatkumāra het einde der duisternis zien“. Met die duisternis wordt de valsche kennis, de oorzaak van het verdriet, bedoeld. En wanneer het onderricht eindigde met den levensgeest, dan zou niet gezegd worden, dat

¹ Vājasaneyi-sanhitā 36,8; Çvet. Up. III, 8; VI, 15.

de levensgeest rust op iets anders, en het brāhmana zegt: „Uit den geest komt de levensgeest voort“. Zegt men nu: In het slot van het boek is er sprake van den hoogsten geest, maar hier wordt met den groote de levensgeest bedoeld, dan gaat dat niet op, daar blijkens de woorden: „Waarop rust hij? Op zijne eigene grootheid“, de groote tot het einde van het boek subjeet blijft. Eindelijk geldt ook van den hoogsten geest in de eerste plaats, dat hij groot is, daar hij de oorzaak van alles is.

9. En hieruit, dat de genoemde eigenschappen aan hem toekomen.

Ook de hier aan den groote toegeschreven eigenschappen komen alle toe aan den hoogsten geest. In de woorden: „Waarbij men niets anders ziet, niets anders hoort, niets anders kent, dat is de groote“ wordt van den groote geleerd, dat bij hem de functies van zien enz. niet bestaan en datzelfde wordt elders met betrekking tot den hoogsten geest geleerd in de woorden: „Waar alles alleen zijn geest is, wien zou hij daar zien en waarmede 1“. En ook de bovenaangehaalde woorden, waarin gezegd wordt, dat in den toestand van diepen slaap de functies van zien niet bestaan, hebben niet ten doel het wezen van den levensgeest te beschrijven, maar de volkomen onafhankelijkheid van den geest te doen kennen; want het hoofdstuk, waaraan die tekst ontleend is, handelt over den hoogsten geest. Eveneens heeft ook de tekst, die zegt, dat in dien toestand geluk bestaat, ten doel te leeren, dat geluk het wezen is van den geest, daar er gezegd wordt: „Dit is diens hoogste zaligheid; de overige schepselen leven van die zaligheid alleen“. En door hier in de woorden: „De groote is het geluk, in het kleine is geen geluk; de groote alleen is geluk“ het onvolmaakte geluk uit te sluiten, leert de tekst, dat het geluk, de groote, geen ander is dan het Brahma. En ook de onsterfelijkheid, die hier genoemd wordt in de woorden: „De groote is het onsterfelijke“, wijst op de hoogste oorzaak, daar de onsterfelijkheid der verschijningsvormen slechts betrekkelijk is en de schrift elders zegt: „Buiten hem is alles vergankelijk 2“. Zoo komen ook de overige hier genoemde eigenschappen, dat hij het ware is, dat hij rust op zijne eigene grootheid, dat hij alomtegenwoordig

¹ Brh. Ar. Up. II, 4, 14.

² Brh. Ar. Up. III, 4, 2.

en dat hij de algeest is, alleen aan den hoogsten geest, niet aan iets anders toe. Hiermede is bewezen, dat de groote is de hoogste geest.

10. Het onvergankelijke is het Brahma; dit blijkt hieruit, dat het alles, tot het luchtruim toe, draagt.

„ Waarin is de ether bevat en vastgehecht? Hij antwoordde: Dat is het onvergankelijke, dat de Brahmānen beschrijven als niet grof, niet fijn¹ enz.; aldus leest men. Hier is het de vraag, of met het woord „onvergankelijk (*axara*)“ eene syllabe aangeduid wordt of wel het hoogste wezen. De eerste opvatting wordt verdedigd op grond dat het woord *axara* de gewone naam is voor syllabe en het onlogisch zou zijn de gewone beteekenis voorbij te gaan, terwijl ook elders in de schrift van eene syllabe als object van vereering geleerd wordt, dat zij het wezen van alles is, daar er staat: „De syllabe *om* is het gansche heelal²“. —

Hierop antwoordt de auteur: Met het onvergankelijke wordt de hoogste geest alleen bedoeld; dit blijkt hieruit, dat het alles, tothetluchtruim toe, draagt, dat het de geheele phaenomenale wereld, van de aarde af tot den ether toe, draagt. Want nadat van de geheele phaenomenale, over drie tijden verdeelde wereld, de aarde enz., in de woorden: „In den ether alleen is zij bevat en vastgehecht“, gezegd is, dat zij op den ether rust, volgt de vraag: „Waarin is de ether bevat en vastgehecht?“ en in antwoord daarop wordt het onvergankelijke genoemd en ten slotte gezegd: „In dat onvergankelijke, o Gārgi! is de ether bevat en vastgehecht“. Dit nu, dat het de geheele phaenomenale wereld draagt, geldt van niets anders dan van het Brahma. En ook de uitdrukking: „De syllabe *om* is het gansche heelal“ moet, daar hij ten doel heeft het Brahma te doen begrijpen, als aanprijzing daarvan beschouwd worden. Derhalve kan het onvergankelijke alleen het hoogste Brahma zijn, daar dit eeuwig en allesomvattend is.

— Dat moge zoo zijn; maar indien met het dragen van alles tot het luchtruim toe de afhankelijkheid van het gevolg van de oorzaak bedoeld wordt, dan past dit ook in het systeem van hen, die eene materie als oorzaak aannemen, en hoe kan men dan daaruit besluiten, dat hier sprake is van het Brahma? —

¹ Brh. Ar. Up. III, 8, 7—8.

² Taitt. Up. I, 8.

Hierop antwoordt nu de auteur wederom :

11. En dit is eene functie van het Brahma; dat blijkt uit het bevelen.

Dat dragen van alles tot het luchtruim toe is eene functie van het hoogste wezen alleen; dit blijkt uit het bevelen. Want er is hier sprake van bevelen, daar er staat: „Op bevel van dit onvergankelijke wezen, o Gārgi! staan zon en maan elk op zijne afzonderlijke plaats.” Bevelen toch is eene functie van het hoogste wezen, maar kan niet aan de onbewuste materie worden toegeschreven; want leem en dergelijke dingen, de onbewuste oorzaken van potten enz., bevelen niet over die potten enz.

12. En hieruit, dat het van het wezen van het ander onderscheiden wordt.

Dat met het onvergankelijke alleen het Brahma bedoeld wordt en het dragen van alles tot het luchtruim toe eene functie is van het Brahma en niet van iets anders, blijkt hieruit, dat het onderscheiden wordt van het wezen van het ander. Daarmede wordt dit bedoeld: Van het wezen van dat andere, dat hier door sommigen onder het onvergankelijke verstaan wordt, onderscheidt de schrift het door te zeggen: „Dit onvergankelijke is onzichtbaar maar ziende, onhoorbaar maar hoorende, onkenbaar maar kennende, onbegrijpelijk maar begrijpende”. Daarin zouden wel de bepalingen „onzichtbaar” enz. ook op de materie toepasselijk zijn, maar de bepalingen „ziende” enz. gelden van haar niet, daar zij onbewust is.

Ook kan, daar in de woorden: „Daar is niets anders dat ziet, niets anders dat hoort, niets anders dat kent, niets anders dat begrijpt, dan dit” ontkend wordt, dat het van den geest onderscheiden is, met het onvergankelijke niet de aan voorwaarden gebonden individueele ziel bedoeld zijn; want in de woorden: „Zonder oog, zonder oor, zonder stem, zonder gevoel (inwendigen zin)” wordt ontkend, dat het aan voorwaarden gebonden is, en dat, wat men individueele ziel noemt, bestaat zonder voorwaarden niet. Hierom staat het vast, dat het onvergankelijke alleen het hoogste Brahma kan zijn.

13. Hieruit, dat hij als object der aanschouwing genoemd wordt, blijkt, dat hij het hoogste Brahma is.

In de schrift wordt eerst gezegd: „Om, o Satyakāma! is beide, het hoogste en het lagere Brahma; daarom zoekt de wijze op dezen grondslag een der beiden” en dan volgt later: „Hij die met de drie letters, met het woord *om* zijne gedachten richt op de hoogste ziel” enz. Nu is het twijfelachtig of in deze laatste woorden het hoogste of het lagere Brahma als object van bespiegeling wordt genoemd, daar er voorafgaat: „Op dien grondslag zoekt hij een der beiden”, nl. het hoogste of het lagere Brahma. De meening, dat het het lagere Brahma is, wordt verdedigd op grond dat er op volgt: „Die bereikt het licht, de zon” en: „Die wordt door de Sāmāns geleid naar de wereld van Brahmā” en dus geleerd wordt, dat voor hem, die het kent, de vrucht der kennis tot eene bepaalde plaats beperkt is. Want men mag niet aannemen, dat de kenner van het hoogste Brahma eene tot eene bepaalde plaats beperkte vrucht verwerft, daar het hoogste Brahma alomtegenwoordig is. — Maar is niet, wanneer men aanneemt, dat het het lagere Brahma is, de naam „de hoogste ziel” hier ongepast? — Dit is geen bezwaar, daar de levensgeest de hoogste kan genoemd worden met betrekking tot het lichaam. —

Hierop antwoordt de auteur: Het hoogste Brahma alleen wordt hier aangewezen als object van bespiegeling; dit blijkt hieruit, dat het als object der aanschouwing wordt genoemd. Aanschouwen is zien; dat, wat door het gezicht omvat wordt, is het object der aanschouwing. De ziel, waarop men de gedachten moet richten, wordt in het vervolg dezer pericop genoemd als object van aanschouwing; want er staat: „Dan aanschouwt hij de in de burgt wonende ziel, die hooger is dan het hoogste geheel der individueele zielen.” Want object der bespiegeling kan ook iets zijn, dat niet werkelijk zoo bestaat, daar ook de gewrochten der verbeelding object van bespiegeling zijn, maar object van het zien kan, zooals de algemeene ervaring leert, alleen dat zijn, wat werkelijk zoo bestaat. Daaruit volgt, dat het alleen de hoogste geest, het resultaat van juist inzicht, kan zijn, die als object der aanschouwing wordt genoemd. En uit de woorden „hoogste” en „ziel” blijkt, dat dat dezelfde is, die in onzen tekst als object der bespiegeling genoemd wordt. — Maar bij de bespiegeling wordt de hoogste ziel, bij de aanschouwing daarentegen de ziel, die

---

¹ Praṇa — Up. X, 2 - 5.

hooger is dan de hoogste, genoemd; hoe kan men dan zeggen, dat men in de laatste de eerste herkent? — Daarop wordt geantwoord: De woorden „hoogste” en „ziel” vooreerst worden van beide gebruikt. En met het geheel der individueele zielen wordt hier niet bedoeld de hoogste ziel, die in hetgeen voorafgaat als object der bespiegeling genoemd is, zoodat die hier als object der aanschouwing vermelde ziel, die hooger is dan dat hoogste, een ander zou zijn. Maar met het geheel der individueele zielen wordt eene uit individueele ziel bestaande massa aangeduid, evenals een klomp zout. De als individueele ziel zich openbarende massa van den hoogsten geest, die door voorwaarden beperkt en hooger dan de organen en objecten is die wordt hier met het geheel der individueele zielen bedoeld. Anderen zeggen: De even te voren, in de woorden: „Hij wordt door de Sāmāns geleid naar de wereld van Brahmā” genoemd wereld van Brahmā, die hooger is dan de andere werelden, die wordt hier het geheel der individueele zielen genoemd. Want daar Hiranyagarbha, die woont in de wereld van Brahmā, de geest aller organen is, kan hij als de eenheid van alle met organen bekleede zielen beschouwd worden en daarom wordt de wereld van Brahmā het geheel der individueele zielen genoemd. Hieruit volgt nu, dat de daarboven staande hoogste geest, die het object is der aanschouwing, ook bij de bespiegeling object is. En de naam „hoogste ziel” past hier alleen, wanneer er sprake is van den hoogsten geest. Want de hoogste ziel kan geen ander zijn dan de hoogste geest, boven welken er niets anders is, daar de schrift elders zegt: „Boven de ziel is er niets; zij is het einddoel, het hoogste.”¹ En dat de spreker, na het object van het woord *om* in een hoogste en een lager Brahma onderscheiden te hebben, onmiddellijk daarop laat volgen, dat men met het woord *om* zijne gedachten moet richten op de hoogste ziel, leidt tot de conclusie, dat met die hoogste ziel het hoogste Brahma alleen bedoeld wordt. En ook de woorden: „Evenals de slang zich van zijne huid ontdoet, zoo wordt hij van euvel bevrijd”, waarin gezegd wordt, dat bevrijding van euvel de vrucht is, bewijzen, dat de hoogste geest hier als object der bespiegeling aangewezen wordt. Wat nu gezegd is, dat bespiegeling over den hoogsten geest niet eene tot eene bepaalde plaats beperkte vrucht kan hebben, daarop antwoorden wij;

¹ *Kaśā. Up. I, 3, 11.*

Met hetgeen gezegd wordt, dat hij, die door middel van de drie letters om zijne gedachten richt op den hoogsten geest, als vrucht daarvoor de wereld van Brahmā deelachtig wordt en trapsgewijze tot juist inzicht komt, wordt het trapsgewijze voortgaan op den weg der verlossing bedoeld. Dit is dus geen bezwaar.

14. De kleine ether is het Brahma; dit blijkt uit hetgeen volgt.

Er is een tekst, die zegt: „In deze burt van Brahma is een klein verblijf als eene lotusbloem; daarin is een kleine ether; dat, wat daarin is, moet men zoeken, dat moet men trachten te leeren kennen”¹. Die kleine ether, die hier gezegd wordt te zijn in de kleine lotus van het hart, is dat het element ether of de individueele ziel of de hoogste geest; dit is onzeker. Die onzekerheid vloeit voort uit het gebruik der woorden „ether” en „Brahma”. Want de naam ether vindt men gebruikt van het element van dien naam en ook van het hoogste Brahma. Hier is het dus onzeker, wie van beiden met dien kleinen ether bedoeld wordt. Zoo is het ook bij de uitdrukking „burt van Brahma” de vraag of met den naam Brahma hier de individueele ziel en met de burt van Brahma het lichaam als de woonplaats der ziel wordt bedoeld, dan wel of de burt van Brahma de woning van het hoogste Brahma is, en is het dus onzeker, wie van beiden, de individueele ziel of de hoogste geest, de heer der woning is, die met den kleinen ether bedoeld wordt.

Sommigen nemen op grond van de gewone beteekenis van het woord „ether” aan, dat hier het element ether bedoeld is. Deze wordt dan klein genoemd met het oog op de kleine plaats, waarbinnen hij besloten is, terwijl de vergelijking van den ether in het hart met den ether daarbuiten, die voorkomt in de woorden: „Zoo groot als deze ether, zoo groot is die ether binnen in het hart”, en het gezegde: „Hemel en aarde zijn daarin geplaatst” hieruit verklaard moeten worden, dat de ether, de ruimte, één is.

Anderen beweren op grond van het woord „burt van Brahma”, dat met dien kleinen ether de individueele ziel bedoeld wordt. Want volgens hen wordt het lichaam, dat de woonplaats is der individueele ziel, de burt van Brahma genoemd, daar dit

¹ Chānd. Up. VIII, 4, 1.

door hare daden is verworven. En de naam Brahma wordt overdrachtelijk op haar toegepast. Want het hoogste Brahma is niet als gebieder met het lichaam verbonden. De heer van eene burgt nu, b. v. de koning, woont op eene plaats dier burgt; en de individueele ziel heeft den inwendigen zin tot voorwaarde en de inwendige zin bevindt zich voornamelijk in het hart; daarom kan de individueele ziel gezegd worden te wonen in het hart. Van deze geldt ook, dat zij klein is, daar zij de grootte heeft van de punt eener pijl. En dat zij met den ether in grootte gelijk gesteld wordt enz., geschiedt om uit te drukken, dat zij van het Brahma niet wezenlijk onderscheiden is. Voorts wordt die kleine ether hier niet genoemd als het object dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen, daar hij, blijkens de woorden: „Dat, wat daarin is“, tot nadere bepaling van iets anders genoemd wordt. —

Hierop antwoorden wij: Het hoogste wezen alleen kan die kleine ether zijn, niet het element van dien naam, noch de individueele ziel. Dit blijkt uit hetgeen volgt, uit bewijzen ontleend aan het vervolg der pericoop. Want nadat ten opzichte van dien kleinen ether, die genoemd is als het object dat men moet aanschouwen, eene tegenwerping gemaakt is in de met: „Indien zij zeggen“ ingeleide woorden: „Wat zou daarin gevonden worden, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen“ volgt eene weerlegging daarvan in de woorden: „Dan antwoorde hij: Zoo groot als deze ether, zoo groot is die ether binnen in het hart; hemel en aarde zijn daarin geplaatst“ enz. In deze woorden ontkent de spreker, door dezen ether, die men zich klein voorstelt, omdat de lotus van het hart klein is, met den bekenden ether te vergelijken, dat hij werkelijk klein is, en daaruit volgt, dat het niet de geschapen ether is. Ofschoon toch het woord „ether“ in zijne gewone beteekenis den geschapen ether aanduidt, wordt de meening, dat deze hier bedoeld is, afgesneden, daar hij niet met zich zelf zou kunnen worden vergeleken. — Maar is niet gezegd, dat, ofschoon de ether een is, toch ten gevolge van het veronderstelde onderscheid tusschen ether binnen en buiten het hart vergelijking kan plaats hebben? — Ook zoo kan ze niet plaats hebben. Want dat is een onbruikbaar redmiddel, daar ze op een denkbeeldig onderscheid zou berusten. Bovendien wanneer de vergelijking op zulk eene onderscheiding berustte, dan zou de ether daarbinnen niet met dien daarbuiten in uitgebreidheid gelijk gesteld kunnen worden,

daar de eerste dan beperkt zou zijn. — Maar ook het Opperwezen kan niet met den ether in uitgebreidheid gelijk gesteld worden, daar de schrift elders zegt: „Grooter dan de ether“. — Dit is geen bezwaar. Want de tekst heeft ten doel, het denkbeeld van kleinheid, dat voortvloeit uit de voorstelling, dat hij bevat is in de lotus van het hart, weg te nemen, niet, zijne grootte op te geven. En wanneer beide bedoeld werd, dan zou de zin gesplitst zijn. Verder, wanneer die onderscheiding gemaakt werd, dan zou niet in dat eene gedeelte van den ether, dat in de lotus van het hart is, hemel en aarde enz. kunnen gezegd worden geplaatst te zijn.

Ook de eigenschappen, genoemd in de woorden: „Dat is de geest, vrij van euvel, niet verouderende, onsterfelijk, zonder verdriet, zonder honger, zonder dorst, wiens wensch, wiens besluit werkelijkheid is“, komen niet aan den geschapen ether toe.

Ofschoon nu de naam „geest“ ook op de individueele ziel toepasselijk is, wordt de meening, dat deze bedoeld zou zijn, weder door andere bewijzen te niet gedaan. Want wanneer de door voorwaarden beperkte individueele ziel, die de grootte heeft van de punt eener pijl, werd bedoeld, dan zou niet het begrip van kleinheid, dat voortvloeit uit de voorstelling, dat zij bevat is in de lotus van het hart, wederom opgeheven kunnen worden. Zegt men nu, dat aan de individueele ziel alomtegenwoordigheid enz. wordt toegekend, omdat zij voorgesteld wordt als niet onderscheiden van het Brahma, dan antwoorden wij: Wordt aan de ziel als geest alomtegenwoordigheid toegekend, dan is het logisch te zeggen, dat zij direct aan het Brahma zelf wordt toegekend.

Wat verder gezegd is, dat, daar door de uitdrukking „burgt van Brahma“, de burgt aangeduid wordt, de individueele ziel alleen, als heer der burgt, even als een koning, binnen de burgt woont, daarop antwoorden wij: Als de burgt van het hoogste Brahma wordt het lichaam hier de burgt van Brahma genoemd, want het woord Brahma duidt in eigenlijken zin het hoogste Brahma aan. En ook dit is met die burgt verbonden, daar zij de plaats is, waar het wordt aanschouwd, en de schrift dit ook zegt in teksten als: „Dan aanschouwt hij de in de burgt wonende ziel, die hooger is dan het hoogste geheel der individueele zielen“¹; „Dat is de ziel, die in alle burgten woont“ en

¹ Praçna-Up. V, 5.

² 3e Volgr. X.

dergelijke. Of wel, het Brahma wordt aanschouwd als tegenwoordig in de burgt der individueele ziel, op dezelfde wijze als Vishnu in een Çâlagrâma-steen.

Voorts, nadat de spreker in de woorden: „Evenals hier de wereld der werken een einde neemt, zoo neemt daar de wereld der verdienste een einde” gezegd heeft, dat de vrucht der goede werken eindig is, zegt hij in de woorden: „Maar zij die, hier den geest kennende, hem en deze niet falende wenschen bereiken, die zien hunne wenschen in alle werelden vervuld”, dat de vrucht van de kennis van dien vroeger genoemden kleinen ether oneindig is, en leert daardoor, dat deze de hoogste geest is.

Op de bewering nu, dat niet die kleine ether zelf in den tekst aangewezen wordt als het object, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen, daar de vermelding er van dient tot nadere bepaling van iets anders, daarop antwoorden wij het volgende: Indien niet die ether genoemd werd als het object dat men moet zoeken, dan zou de beschrijving van het wezen van dien ether: „Zoo groot als deze ether is, zoo groot is die ether binnen in het hart” hier misplaatst zijn. Maar dient ook deze beschrijving niet om het werkelijke wezen van dat, wat daarin is, te doen kennen, daar, nadat de tegenwerping gemaakt is: „Een klein verblijf als eene lotusbloem in deze burgt van Brahma; daarin een kleine ether; wat zou daarin gevonden worden, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen”, in de weerlegging, die begint met hem met den ether gelijk te stellen, geleerd wordt, dat hemel en aarde daarin geplaatst zijn? Neen; want indien dat het geval was, dan zou dat wat daarin geplaatst is, nl. hemel en aarde enz., het object zijn, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen, en daarop is het vervolg der pericoop niet toepasselijk. Want nadat in de woorden: „Daarin zijn de wenschen vereenigd, dat is de geest, vrij van euvel enz.” het behandelde onderwerp, de ether, de drager van hemel en aarde enz., weer opgevat is, luidt het vervolg der pericoop: „Zij die, hier den geest kennende, hem en deze niet falende wenschen bereiken”; daarin wordt door het gebruik van het voegwoord *en* geleerd, dat zoowel de geest, de drager der wenschen, als de in hem berustende wenschen, het object zijn dat men moet kennen. Daaruit volgt, dat ook in den aanvang der pericoop de kleine ether in de lotus van het hart zelf met hetgeen daarin geplaatst is, de aarde enz. en de niet falende wenschen, als het te kennen object genoemd is. Die

r nu is, blijkens de aangevoerde bewijzen, het hoogste en.

5. Uit het gaan en het woord; want zoo wordt eerd en er is een kenteeken.

De kleine ether is het hoogste wezen; dit blijkt uit bewijzen, het vervolg der pericoop ontleend; zoo is er gezegd. Die zijzen nu worden thans verder in het licht gesteld. Dat het 7ste wezen alleen die kleine ether kan zijn, blijkt ook hieruit, in het vervolg van de pericoop over den kleinen ether een en een woord genoemd worden, die aan het hoogste wezen en doen denken. Er staat nl.: „Al deze levende wezens gaan lijks naar die Brahmawereld en bereiken haar niet.“ Hier dt de kleine ether, die het onderwerp van behandeling is, den naam „Brahmawereld“ aangeduid en daarheen worden levende wezens, d. z. de individueele zielen, gezegd te gaan.

bewijst, dat die kleine ether het Brahma is. Want zoo dt elders in de schrift geleerd, dat de zielen dagelijks in toestand van diepen slaap naar het Brahma gaan en gezegd: in zijn zij met het *ens* vereenigd“ enz. En ook in het dagesch spraakgebruik zegt men van iemand, die in diepen slaap zonken is: Hij is Brahma geworden, in het Brahma ingegaan. Zoo blijkt ook uit het woord „Brahmawereld“, dat van den en ether gebruikt wordt, dat men hier niet aan de indiviuele ziel of aan het element ether moet denken, maar dat die kleine ar het hoogste Brahma is. — Maar kan het woord „Brahmaeld“ ook niet de wereld van Brahmā aanduiden? — Dat zou zijn, indien bij de ontbinding der samenstelling het eerste ord in den genitivus moest worden geplaatst, zoodat het werd : wereld van Brahma“; maar beide leden moeten bij de ont ding in denzelfden casus geplaatst worden, zoodat het wordt: : wereld, die Brahma alleen is“ en daarom kan het alleen het hoogste Brahma slaan. En dat dagelijks gaan naar de hmawereld, waarvan in den tekst gesproken wordt, is een teeken, dat deze laatste verklaring de ware is. Want men kan : veronderstellen, dat de levende wezens dagelijks naar de eld van Brahmā, de zoogenaamde wereld der waarheid (de gste der zeven werelden), gaan.

6. En uit het staan tusschen de werelden; want ze macht vindt men aan hem toegekend.

Dat die kleine ether geen ander is dan het hoogste wezen, blijkt ook uit het staan tusschen de werelden. Want nadat eerst gezegd is: „Daarin is een kleine ether“, wordt deze met den ether gelijk gesteld en gezegd, dat alles er in geplaatst is; dan wordt aan den ether de naam „geest“ gegeven en geleerd, dat hij vrij van euvel is enz.; en dan gaat de tekst, bij hetzelfde onderwerp blijvende, voort en beschrijft hem aldus: „Die geest is de dam, die tusschen deze werelden staat om ze uiteen te houden.“ Evenals een dam de scheiding is van eene strook water en dient tot verdeling der velden, zoo houdt deze geest de verschillende werelden, kasten en rangen ieder op hare plaats als een dam, die ze scheidt, verhindert om in elkaar te vloeien. Zoo schrijft deze tekst aan dien kleinen ether de macht toe om alles op zijne plaats te houden, en deze macht vindt men elders in de schrift aan het hoogste wezen toegekend, in de woorden: „Op bevel van dit onvergankelijke wezen, o Gārgi, staan zon en maan ieder op zijne plaats ¹“. En zoo leeren ook andere teksten, waarvan het vaststaat, dat zij op het hoogste wezen betrekking hebben, als: Hij is de heer van alles, hij is de beheerscher, de herder der schepselen; hij is de dam, die tusschen deze werelden staat om ieder op hare plaats te houden ². Zoo blijkt uit het staan tusschen de werelden, dat die kleine ether geen ander is dan het hoogste wezen.

17. En uit het algemeen erkende spraakgebruik.

Dat de kleine ether in de lotus van het hart alleen het hoogste wezen kan zijn, blijkt, zegt de auteur, ook hieruit, dat het woord „ether“ een algemeen erkende naam is van het hoogste wezen. Want zoo vindt men het gebruikt in woorden als: „Ether is de regelende kracht van naam en vorm ³“; „Uit den ether alleen zijn al deze schepselen voortgekomen ⁴“ enz. Maar nergens vindt men den naam „ether“ van de individueele ziel gebruikt. En ofschoon hij ook algemeen erkend is als naam van een element, kan hij toch hier, zooals boven bewezen is, in die beteekenis niet genomen worden, daar dan vergelijking met den ether enz. onmogelijk zou zijn.

¹ Brh. Ar. Up. III, 8, 9.

² Brh. Ar. Up. IV, 4, 22.

³ Chānd. Up. VIII, 14, 1.

⁴ Chānd. Up. I, 9, 1.

18. Zegt men: Het is de ander, omdat daarvan aldus wordt gemaakt, dan antwoorden wij: Neen, want daarvan geldt het gezegde niet.

— Indien men op grond van het vervolg der pericop aanneemt, dat de kleine ether het hoogste wezen is, dan brengen wij daaraan in, dat in dat vervolg ook van de ander, van de individueele ziel, melding wordt gemaakt. Want er staat: „Hij die: De in volmaakte rust verkeerende, die, uit het lichaam gaande en het hoogste licht bereikende, zich in zijne eigene staat openbaart, dat is de geest“. Want daar het woord „volmaakte rust“ elders in de schrift tot aanduiding van den toestand van diepen slaap voorkomt, kan die uitdrukking hier een de individueele ziel, aan wie die toestand eigen is, aanduiden, niet iets anders. Zoo kan ook alleen van de individueele ziel, die in het lichaam haar zetel heeft, gezegd worden, dat zij uit het lichaam uitgaat, evenals de wind en de andere elementen, die in den ether hun zetel hebben, uitgaan uit den ether. En evengoed als het woord „ether“, ofschoon het in het gewone spraakgebruik geene betrekking heeft op het hoogste wezen, in teksten als: „Ether is de regelende kracht van naam en vorm“ en dergelijke als naam van het hoogste wezen wordt begrepen, omdat er eene eigenschap van dat wezen wordt genoemd, kan het ook een naam van de individueele ziel zijn. Daarom concludeeren wij, dat de kleine ether in de lotus van het hart hier de individueele ziel is, op grond dat van deze aldus wordt gemaakt. —

Hierop antwoordt de auteur: Dat kan zoo niet zijn, want daarvan geldt het gezegde niet. Want de individueele ziel, die zich beperkt denkt door de voorwaarden van verstand enz., kan niet in uitgebreidheid gelijk gesteld worden met den ether. En evenmin kunnen aan haar, daar zij de eigenschappen der voorwaarden op zich zelve overbrengt, de eigenschappen der onafhankelijkheid enz. worden toegekend. En dit is in het 14de aforisme reeds in het licht gesteld, maar het wordt hier herhaald om alle onzekerheid, die nog mocht overgebleven zijn, weg te nemen. En in het 20ste aforisme komt de auteur hierop terug.

19. Zegt men: Het blijkt uit hetgeen volgt, dan is het antwoord: Maar dat is de individueele ziel, die openbaard in haar eigenlijk wezen,

De bewering, dat in onzen tekst de individueele ziel bedoeld moet zijn, daar van deze melding wordt gemaakt, is weerlegd door het bewijs, dat hetgeen gezegd wordt daarvan niet geldt. Maar evenals een gestorvene herleeft door besproeiing met den onsterfelijheidsdrank, zoo ontleent die bewering nieuwe kracht aan de later volgende rede van Prajāpati ¹. Want in de woorden „De geest, vrij van euvel” kondigt Prajāpati den geest, vrij van euvel, wien men moet zoeken en trachten te leeren kennen, als het onderwerp van zijn spreken aan en leert dan door te zeggen: „De persoon, die in het oog gezien wordt, dat is de geest”, dat de persoon, die in het oog zich bevindt en ziet, de individueele ziel, de geest is. Vervolgens blijkt de woorden: „Maar deze alleen zal ik u verder verklaren” voortgaande met over die ziel te spreken, stelt hij haar in de woorden: „Degene die in den droom geniet en werkzaam is, is de geest” en: „Degene, die in diepen slaap verzonken, in zich zelve teruggetrokken en tot volmaakte rust gekomen, geene droomen ziet, dat is de geest” in andere toestanden voor. En aan haar kent hij vervolgens de eigenschappen zondeloosheid enz. toe door te zeggen: „Dat is het onsterfelijke, veilige, dat is het Brahma.” Wanneer dan Indra in de woorden: „Maar nu kent deze noch den geest (zich zelve), zoodat hij weet: „Dat ben ik”, noch deze schepselen” een bezwaar opwerpt betreffende den toestand van diepen slaap, vangt hij wederom aan: „Deze alleen zal ik u verder verklaren, niet een ander” en leert dan, na eerst het gebonden zijn aan het lichaam als een lageren toestand te hebben doen kennen, in de woorden: „In volmaakte rust verkeerende, gaat zij uit dit lichaam uit en bereikt het hoogste licht; dan openbaart zij zich in hare eigenlijke gedaante, dan is zij de hoogste ziel”, dat de individueele ziel, wanneer zij uit het lichaam is uitgegaan, de hoogste ziel is. Daaruit blijkt, dat de eigenschappen van het hoogste wezen wel aan de individueele ziel kunnen worden toegekend. Derhalve wordt met den kleinen ether in de lotus van het hart alleen de individueele ziel bedoeld. —

Indien iemand aldus redeneert, dan antwoordt de auteur: Maar dat is de individueele ziel, geopenbaard in haar eigenlijk wezen. Het woord maar duidt de verwerping van het gevoelen der tegenpartij aan. De bedoeling is:

¹ Chând. Up. VIII, 7—11.

Ook hetgeen volgt geeft geen grond voor de bewering, dat in onzen tekst sprake is van de individueele ziel. Want ook hier wordt bedoeld de individueele ziel, geopenbaard in haar eigenlijk wezen. Geopenbaard in haar eigenlijk wezen is zij, wier eigenlijk wezen openbaar geworden is. De naam „individueele ziel” is ontleend aan den vroegeren toestand. De zin is deze: In de woorden: „De persoon, die in het oog gezien wordt enz.” noemt Prajāpati de ziel, die in het oog zich vertoont en ziet; en doet zijne leerlingen door hen in eene kom met water te laten zien, dien persoon buiten hen zelf zien; dan met de woorden: „Maar deze zal ik u verder verklaren” telkens weer hem noemende als het te verklaren object en achtereenvolgens den toestand van droomen en van diepen slaap vermeldende, stelt hij eindelijk in de woorden: „Dan het hoogste licht bereikende, openbaart zij zich in hare eigene gedaante” die ziel voor als hoogste Brahma, hetgeen haar werkelijk wezen is, niet als individueele ziel; dat hoogste licht, dat zij gezegd wordt te moeten bereiken, dat is het hoogste Brahma en daaraan komen de eigenschappen „vrij van euvel” enz. toe; en dat is ook, blijkens teksten als: „Dat zijt gij” enz., het werkelijke wezen der individueele ziel, niet dat andere, dat een gevolg is van voorwaarden. Want zoolang de ziel, de valsche kennis, die te vergelijken is met de dwaling waarbij men een paal voor een mensch aanziet en bestaat in het aannemen van dualisme, niet latende varen, zich zelve niet kent naar haar eeuwig en onveranderlijk wezen, niet begrijpt: „Ik ben Brahma”, zoolang is zij individueele ziel. Maar wanneer zij door de schrift, die haar doet inzien, dat zij niet is een complex van lichaam, organen, inwendigen zin en verstand, komt tot het bewustzijn: „Gij zijt niet een complex van lichaam, organen, inwendigen zin en verstand; gij zijt niet een eindig wezen, maar het in werkelijkheid bestaande *ens*, de geest, wiens wezen zuiver intelligentie is”, dan, zich zelve kennende in haar eeuwig en onveranderlijk wezen en opgehouden hebbende zich met dit lichaam enz. te vereenzelvigen, is zij de eeuwige en onveranderlijke geest alleen, daar de schrift zegt: „Die dat hoogste Brahma kent, die wordt Brahma alleen” enz. En dat alleen is haar werkelijk wezen, hare eigene gedaante, waarin zij, uit het lichaam uitgaande, zich openbaart.

— Maar kan er bij de eeuwige en onveranderlijke ziel sprake zijn van eene eigene gedaante en gezegd worden, dat zij daarin zich openbaart? Immers goud enz., welks wezen verborgen,

welks bijzondere eigenschappen bedekt worden door vermenging met andere stoffen, kan, gelouterd wordende door bijtende stoffen enz., zich in zijne eigene gedaante vertoonen; zoo kunnen ook sterren enz., wier glans bij dag verduisterd wordt, zich bij nacht, wanneer de zon, die haar verduistert, weg is, in hare eigene gedaante vertoonen; maar het eeuwige licht der intelligentie kan niet op die wijze door iets anders verdonkerd worden, daar het evenmin als de ether met iets anders vermengd kan zijn en de ervaring ook het tegendeel leert. Want zien, hooren, kennen en onderscheiden maken het eigenlijke wezen der ziel uit en deze vermogens neemt men altijd bij de ziel waar, ook wanneer zij niet uit het lichaam is uitgegaan. Want iedere ziel ziet, hoort, kent en onderscheidt; anders zou er geen zien enz. mogelijk zijn. Indien deze vermogens zich eerst nadat de ziel uit het lichaam is uitgegaan bij haar openbaarden, dan zou hetgeen men vóór dien tijd bij haar waarneemt vervallen. Daarom vragen wij: Wat is dat uitgaan uit het lichaam en dat zich openbaren in hare eigene gedaante? —

Hierop wordt geantwoord: Vóórdat men tot kennis van het onderscheid gekomen is, is het licht, dat zich in gezichtsvermogen enz. openbaart, het eigenlijke wezen der individueele ziel, schijnbaar niet onderscheiden van de voorwaarden: lichaam, organen, inwendigen zin, verstand, objecten en gevoel. Evenals de doorschijnendheid en witheid van een zuiver kristal, het eigenlijke wezen er van, schijnbaar niet afgescheiden is van voorwaarden, rood, zwart enz., voordat men het onderscheid heeft opgemerkt, maar het kristal eerst, wanneer men het na dat onderscheid te hebben leeren kennen afzonderlijk beschouwt, in zijne eigenlijke gedaante, in zijne doorschijnendheid en witheid gezegd wordt zich te vertoonen, ofschoon het die eigenschappen ook vroeger had, zoo is bij de ziel, die schijnbaar niet afgescheiden is van voorwaarden, het lichaam enz., de uit de schrift verkregen kennis van het onderscheid uitgaan uit het lichaam en de vrucht dier kennis, het zich openbaren in haar eigenlijk wezen, het begrijpen, dat zij naar haar eigenlijk wezen zuiver geest is. Zoo is het lichamelijk en het onlichamelijk zijn van den geest alleen het gevolg van juiste onderscheiding en van gemis daarvan, zooals ook blijkt uit het lied: „Onlichamelijk in de lichamen“, terwijl ook de overlevering leert, dat tusschen lichamelijk en onlichamelijk zijn geen werkelijk verschil bestaat door te zeggen: „Ook in het lichaam zich bevindende,

o Kaunteya, handelt hij niet en wordt hij niet verontreinigd».

Daarom wordt van de ziel, wier wezen ten gevolge van gemis aan kennis van het onderscheid niet openbaar is, gezegd, dat haar wezen door kennis van het onderscheid geopenbaard wordt, maar dat geopenbaard en niet geopenbaard zijn is geen werkelijk verschil, daar het beide haar eigenlijk wezen is. Zoo berust het onderscheid tusschen de individueele ziel en het hoogste wezen alleen op dwaling en geenszins op verschil in wezen, daar beide, evenals de ether, onbezoedeld zijn. En dat men dit zóó moet opvatten, blijkt hieruit, dat Prajāpati van den persoon, die in het oog gezien wordt, zegt: «Dat is het onsterfelijke, veilige, dat is het Brahma». Indien de bekende persoon in het oog, die beschreven wordt als degene die ziet, een ander was dan het onsterfelijke en veilige Brahma, dan zouden de woorden: «het onsterfelijke, het veilige, het Brahma» niet daaraan als praedicaat kunnen worden toegevoegd. En met dien persoon in het oog kan ook niet het spiegelbeeld bedoeld zijn, daar bij die opvatting Prajāpati tot een leugenaar gemaakt wordt. Zoo wordt ook in de tweede strophe in de woorden: «Die in den droom geniet en werkzaam is» niet een ander genoemd dan de in de eerste strophe genoemde persoon in het oog, zooals hieruit blijkt, dat de strophe aanvangt: «Maar deze alleen zal ik u verder verklaren.» Bovendien, wanneer iemand ontwaakt, ontkent hij wel het bestaan van hetgeen hij zag, wetende: «Ik zag in den droom een olifant, maar nu zie ik hem niet,» maar zichzelf herkent hij als dengene die zag, daar hij zich bewust is: «Ik was het, die een droombeeld zag en ik ben het ook, die nu in wakenden toestand de voorwerpen zie.» Eveneens wordt in de derde strophe, in de woorden: «Deze ken ik», noch deze schepselen» alleen geleerd, dat er in den toestand van diepen slaap geene bijzondere voorstellingen bestaan, maar geenszins het bestaan van het kennende subject ontkend; en ook in de daarop volgende woorden: «Dan is hij tot vernietiging gekomen» is alleen bedoeld, dat de bijzondere voorstellingen, geenszins dat het kennende subject vernietigd is, daar de schrift elders zegt: «Want de rede van den kenner gaat niet te niet, daar zij onvergankelijk is»¹. Eveneens wordt in de vierde strophe eindelijk, die weder begint met de

¹ Brh. Ar. Up. IV, 3, 30.

woorden: „Maar deze alleen zal ik u verder verklaren, niet een ander“, door de ontkenning, dat de ziel verbonden is met de voorwaarden, het lichaam enz., hetgeen uiteengezet wordt in de woorden: „Dit lichaam, o Indra! is sterfelijk enz.“, gezegd, dat de individueele ziel, aangeduid met den naam „de in volmaakte rust verkeerende“, zich in hare eigene gedaante openbaart, haar eigenlijk wezen, het Brahma, bereikt heeft, en dus geleerd, dat zij geen ander is, dan het naar zijn wezen onsterfelijke en veilige Brahma.

Maar sommigen meenen, dat men de woorden: „Maar deze alleen zal ik u verder verklaren“, waarin de hoogste geest bedoeld wordt, niet mag doen slaan op de individueele ziel, en verklaren ze daarom aldus: Dezen van euvel vrijen geest, die in den aanhef der pericoop genoemd is, zal ik u verder verklaren. Volgens deze opvatting echter zou het voornaamwoord „deze“, dat altijd slaat op iets nabijzijnds, betrekking hebben op een ver verwijderd object, en ook het woord „verder“ zou daardoor zijne beteekenis verliezen, daar dan hetgeen in de telkens voorafgaande strophe behandeld was, in de volgende niet wederom zou behandeld worden; en zoo zou Prajāpati bedrog plegen, daar hij, belovende: „Deze alleen zal ik u verder verklaren“, tot aan de vierde strophe toe telkens iets anders verklaren zou. Derhalve wordt hier door de vernietiging van den door valsche kennis veronderstelden, onwerkelijken toestand van individueele ziel, waarin de ziel door verschillende smetten, handelen, genieten, begeerte, afkeer enz., bezoedeld wordt en die de bron is van allerlei onheil, het daartegenoverstaande eigenlijke wezen der ziel, nl. dat zij het hoogste wezen is, vrij van euvel enz., door juiste kennis in het licht gesteld, evenals het wezen van een touw enz. in het licht gesteld wordt door de vernietiging van de dŵaling, dat het eene slang is.

Andere sekten evenwel houden den toestand van individueele ziel voor een werkelijk bestaanden toestand, en dat doen ook sommigen der onzen. Om die allen, die de ware leer van de eenheid van den geest bestrijden, te weerleggen, is dit vertoog over het wezen der ziel geschreven, dat hierop neerkomt: Er is slechts één hoogste wezen, onveranderlijk en eeuwig, de grond van alle intelligentie; dit ééne wezen wordt door valsche kennis, door schijn, evenals een goochelaar, waargenomen in verschillende vormen; een ander intelligent wezen is er niet. ●

Dat nu de auteur in het vorige aphorisme de meening bestrijdt,

dat in deze pericoop, die over het hoogste wezen handelt, sprake is van de individueele ziel, daarmede heeft hij deze bedoeling: Aan den éénen, onbezoedelden, vormloozen, hoogsten geest, die van nature eeuwig rein, wijs, verlost en werkelijk, eeuwig en onveranderlijk is, wordt een daaraan tegenovergestelde bestaansvorm, die van individueele ziel, toegeschreven, evenals aan den ether uitgebreidheid en kleur toegeschreven wordt. Deze voorstelling wil hij door teksten, die de eenheid van den geest leeren, door daaraan toegevoegde redeneering en door bestrijding van het dualisme vernietigen. Om dat doel te bereiken nu leert hij, dat de hoogste geest een ander is dan de individueele ziel. Zijne bedoeling is echter niet, te leeren, dat de individueele ziel een ander is dan de hoogste geest; maar hij sluit zich alleen aan aan de uit valsche kennis voortvloeiende, algemeen aangenomen voorstelling van de individueele ziel als een afzonderlijk wezen. Want zoo, meent hij, zijn de voorschriften der plichtenleer, die uitgaan van de voorstelling, dat de ziel van nature handelt en de vruchten der handelingen geniet, daarmede niet in strijd. Maar hetgeen in het licht gesteld moet worden, het eigenlijk object der heilsleer, nl. de eenheid van den geest, leert hij in aphorismen als: „Maar door zijn inzicht in de gewijde wetenschap zegt hij dat, evenals Vāma-*deva*”¹ enz. En ook wij hebben vroeger bewezen, dat er geen strijd bestaat met de plichtenleer, door onderscheid te maken tusschen wijzen en onwetenden.

20. En de vermelding heeft eene andere bedoeling.

— De vermelding der individueele ziel, die, zooals boven aangetoond is, in de pericoop over den kleinen ether voorkomt, „De in volmaakte rust verkeerende enz.,” die vermelding kan, wanneer onder dien kleinen ether het hoogste wezen wordt verstaan, geen onderricht zijn in de vereering der individueele ziel, noch ook nader onderricht omtrent het behandelde subject; derhalve is zij doelloos. — Op dit bezwaar antwoordt de auteur: Zij heeft eene andere bedoeling. Die vermelding der individueele ziel heeft niet ten doel het eigenlijke wezen der ziel, maar dat van het hoogste wezen in het licht te stellen. Wanneer de, door de uitdrukking „de in volmaakte rust verke-

¹ I, 1, 30.

rende" aangeduide individueele ziel, die in wakenden toestand den uit lichaam en organen bestaanden kerker beheerscht en in de aderen teruggetrokken, de droomgezichten, die door de daarin zetelende verbeelding gevormd worden, waarneemt, begerig om de inwendige kluis te bereiken, de haar in die beide toestanden aanklevende dwaling, waarbij zij zich met het lichaam vereenzelvigt, opgeeft en zoo in den toestand van diepen slaap het hoogste licht, het met den naam ether aangeduide Brahma bereikt, alle bijzondere voorstellingen latende varen, dan openbaart zij zich in hare eigene gedaante. Dat hoogste licht, dat zij moet bereiken, de eigene gedaante, waarin zij zich openbaart, dat is de geest, vrij van euvel enz., en deze is het voorwerp der vereering. Dat is de bedoeling van deze vermelding der individueele ziel en zoo is zij, ook in eene pericoop, die over het hoogste wezen handelt, niet ongepast.

21. Beroept men zich hierop, dat hij in den tekst klein genoemd wordt, dan is het antwoord: Dat is reeds verklaard.

Het bezwaar, dat het epitheton "klein", in de woorden: "Daarin is een kleine ether" aan den ether in het hart gegeven, niet toepasselijk is op het hoogste wezen, maar wel op de individueele ziel, die de grootte heeft van de punt eener pijl, dat bezwaar moet nog weerlegd worden. Want het daartegen vroeger, I, 2, aph. 7, aangevoerde, waar bewezen is, dat in een zeker opzicht ook het hoogste wezen als klein kan voorgesteld worden, dat moet, volgens den auteur, ook hier in acht genomen worden. En in den tekst zelf wordt dat klein zijn wederom tegengesproken door de vergelijking met den bekenden ether in de woorden: "Zoo groot als deze ether is, zoo groot is die ether binnen in het hart.

22. En het blijkt uit het nadoen van hem.

In de *Mundaka-Upanishad* lezen wij: "Daarin schijnt noch de zon, noch de maan en de sterren, noch de bliksem; veel minder het vuur; hij alleen schijnt en alles schijnt hem na (ontleent aan hem zijn licht); door zijn licht wordt dit alles verlicht". Nu is het twijfelachtig of dat wezen, dat schijnt en hetwelk alles naschijnt, door welks licht dit alles verlicht wordt, de eene of andere lichtbron is, of wel de intelligente geest.

¹ *Mund. Up.* II, 2, 10.

De eerste opvatting wordt verdedigd op grond dat alleen van lichtbronnen, als de zon enz., gezegd kan worden, dat zij niet beschenen worden. Want het is eene erkende waarheid, dat de maan en de sterren, wier wezen licht is, niet schijnen bij dag, wanneer de zon, die eveneens licht is, schijnt. Daaruit moet men besluiten, dat ook dat wezen, dat door geene lichtbron, de zon ingesloten, beschenen wordt, zelf van nature licht moet zijn. En ook van naschijnen kan alleen sprake zijn bij een wezen, dat van nature licht is, daar nadoen alléén wordt waargenomen bij wezens van dezelfde natuur. Het moet derhalve de eene of andere lichtbron zijn. —

Hierop antwoorden wij: Het kan alleen de intelligente geest zijn. Dit blijkt uit het nadoen. Want het naschijnen, genoemd in de woorden: „Hij schijnt en alles schijnt hem na“, is alleen verklaarbaar bij de opvatting, dat hier sprake is van den intelligenten geest. Want van den intelligenten geest wordt elders gezegd: „Zijne gedaante is licht, zijn besluit is werkelijkheid“¹. Maar de zon enz. ontleenen, zooals algemeen erkend is, hun licht niet aan eene lichtbron. En lichtbronnen als de zon enz. kunnen niet afhankelijk zijn van eene andere lichtbron, zoodat zij daaraan hun licht zouden ontleenen, daar zij er mede gelijk staan; want eene lamp ontleent haar licht niet aan een andere lamp. Wat nu gezegd is, dat alleen bij wezens van dezelfde natuur nadoen wordt waargenomen, dat is geen algemeene regel; want ook bij wezens van verschillende natuur neemt men waar, dat het een het ander nadoet, b. v. bij een gloeiend stuk ijzer, dat het branden van het vuur, en bij het stof, dat het waaien van den wind nadoet.

Met de woorden uit het nadoen heeft de auteur gewezen op het naschijnen; met de woorden van hem wijst hij op het vierde lid van deze strophe. Ook de woorden: „Door zijn licht wordt dit alles verlicht“, waarin gezegd wordt, dat het licht van zon, maan en sterren enz. in hem zijn oorsprong heeft, doen denken aan den intelligenten geest; want van dien geest zegt de schrift: „Hem noemen de deva's het licht der lichten; hem vereeren zij als het onsterfelijke“². Maar dat de lichtgevende lichamen, de zon enz., door een ander licht verlicht worden, wordt door niemand aangenomen en is ongerijmd, daar het eene licht door het andere wordt gestuit.

¹ Chând. Up. III, 14, 2.

² Çat. Br. XIV: 7, 2, 20.

Die laatste woorden kunnen ook zoo opgevat worden, dat niet alleen van de in de strophe genoemde lichten, de zon enz., gezegd wordt, dat zij door hem verlicht worden, maar daar „dit alles” eene algemeene uitdrukking is, kan de bedoeling ook zijn, dat de openbaring van het gansche heelal, het geheel van namen en vormen, handelingen, handelende personen en vruchten der handelingen, berust op het bestaan van het licht van het Brahma, evenals de openbaring van het gansche geheel van vormen berust op het bestaan van het licht der zon. En het woord „daarin”, waarmede deze strophe aanvangt, wijst aan, dat hier sprake is van het in het voorgaande behandelde. En uit de woorden: „Waarin hemel en aarde en luchtruim bevestigd zijn enz.” blijkt, dat dat het Brahma is. En onmiddellijk vooraf gaan de woorden: „In de hoogste, gouden woning woont het onbezoelede, ongedeelde Brahma; dat is het schitterende licht der lichten, dat is het, wat de kenners van den geest kennen”. Op de hierbij oprijzende vraag: Waarom wordt hij het licht der lichten genoemd? antwoordt deze strophe: „Daarin schijnt noch de zon enz.”

Wat eindelijk gezegd is, dat alleen van eene andere lichtbron geldt, dat zij door de zon en de overige lichten niet beschenen wordt, zooals bv. de zon de overige hemellichten niet beschijnt, daarop antwoorden wij het volgende: Dat alles hem naschijnt, is er aan toegevoegd om uit te drukken, dat hij niet maar eene andere lichtbron is. En ook van het Brahma geldt, dat die lichten het niet beschijnen, want al wat waargenomen wordt, wordt waargenomen door middel van het licht van het Brahma, maar daar het Brahma zelf licht is, wordt het niet door middel van een ander licht waargenomen, zoodat de zon enz. het niet beschijnen. Dit blijkt uit teksten als: „Want het Brahma maakt al het andere openbaar, maar wordt niet door iets anders openbaar gemaakt; in het licht, dat zijn wezen uitmaakt, troont hij onbereikbaar, want hij wordt niet waargenomen.”

23. En ook de overlevering getuigt het.

In de Bhagavad-gītā wordt verder de intelligente geest op dezelfde wijze voorgesteld, daar daarin gezegd wordt: „Dat, wat door zon noch maan noch vuur verlicht wordt, waaruit niemand wederkeert, dat is mijn hoogste verblijf” en: „Het licht der zon, dat de gansche wereld verlicht, dat van de maan en van het vuur, weet dit, dat is mijn licht”.

24. Het Brahma is het, waarvan eene bepaalde lengte wordt opgegeven; dat blijkt uit het woord alleen.

Er staat: „Een persoon, een duim lang, woont midden in het ik“; die persoon wordt vervolgens genoemd „een vuur zonder rook, heer van hetgeen is en zijn zal, degene, die heden is en morgen; dat is het 1“. Hier is het de vraag of die persoon van een duim lengte de individueele ziel is of wel de hoogste geest.

Volgens sommigen blijkt uit de opgave van eene bepaalde maat, dat hij de individueele ziel is. Want, zoo redeneert men, dat hij een duim lang is, kan niet gezegd worden van den hoogsten geest, die oneindig is in uitgebreidheid, maar wel, onder eene bepaalde veronderstelling, van de individueele ziel, daar deze aan voorwaarden gebonden is. En het blijkt ook uit de overlevering, daar deze zegt: „Toen nam Yama met geweld met zijn strik de ziel van een duim lengte uit het lichaam van Satyavān weg.“ Want het hoogste wezen kan niet door Yama met geweld weggenomen worden; daarom staat het vast, dat dáár de persoon van een duim lengte de aan de wisseling der eindige wereld onderworpen ziel is en diezelfde wordt ook hier bedoeld. —

Hierop antwoorden wij: Die persoon van een duim lengte kan geen ander zijn dan de hoogste geest. Dit blijkt uit het woord „heer van hetgeen is en zijn zal“. Want geen ander dan het hoogste wezen is absoluut heer van hetgeen is en zijn zal. En de woorden: „Dat is het“ wijzen terug op de vraag, die voorafgegaan is. Dat is het, waarnaar gevraagd is, nl. het Brahma; want naar het Brahma is hier gevraagd in de woorden: „Zeg mij dat, wat gij ziet, dat niet bestaat in verdienste noch in schuld, niet in dit geheel van gevolg en oorzaak, niet in hetgeen is noch in hetgeen zijn zal 2“. Uit het woord alleen beteekent: Uit den naam „heer“ alleen blijkt, dat hij het hoogste wezen is.

Op de vraag nu, hoe aan den alomtegenwoordigen hoogsten geest eene bepaalde afmeting kan worden toegeschreven, antwoorden wij:

25. Maar dit wordt gezegd met het oog op het hart, omdat het tot den mensch gericht is.

¹ *Kaśh. Up. IV, 12.*

² *Kaśh. Up. II, 14.*

Dat van den alomtegenwoordigen hoogsten geest gezegd wordt, dat hij een duim lang is, dit geschiedt met het oog op zijn wonen in het hart, evenals met het oog op de geleiding van een bamboe aan de ruimte de lengte van eene el wordt toegekend. Want op zich zelf kan van den hoogsten geest, die alle maat te boven gaat, niet gezegd worden, dat hij een duim lang is. En boven hebben wij reeds, op grond van het woord „heer“ enz., bewezen, dat hier aan geen ander dan aan den hoogsten geest kan worden gedacht. — Maar daar bij het verschil der levende wezens onderling de harten geene vaste afmeting hebben, kan ook met het oog daarop aan den hoogsten geest niet de bepaalde lengte van een duim worden toegeschreven. — Op deze tegenwerping antwoordt de auteur wederom: Omdat het tot den mensch gericht is. De heilsleer toch, ofschoon zij algemeen geldt, is alleen tot den mensch gericht, omdat deze tot de beoefening er van in staat is, er behoefte aan heeft, er niet van uitgesloten is en volgens de voorschriften er in moet worden ingewijd. Dit is uiteengezet in de bepalingen over de toelating tot de studie. Nu heeft het lichaam der menschen eene bepaalde lengte en daar het hart tot het lichaam in eene bepaalde verhouding staat, heeft ook hun hart eene bepaalde lengte en wel de lengte van een duim. Derhalve, omdat de heilsleer tot den mensch gericht is, kan aan den hoogsten geest met het oog op zijn wonen in het menschelijk hart de bepaalde lengte van een duim worden toegeschreven.

Wat nu gezegd is, dat uit de opgave van eene bepaalde lengte en uit de overlevering blijkt, dat onder dien persoon van een duim lengte de aan de wisseling der eindige wereld onderworpen ziel moet worden verstaan, dat ontkennen wij. Want, evenals in de teksten: „Dat is de geest“; „Dat zijt gij“ enz., wordt ook hier geleerd, dat de persoon van een duim lang, d. i. de aan de wisseling der eindige wereld onderworpen ziel, Brahma is. De Vedāntawoorden toch zijn tweërlei: Soms hebben zij ten doel het eigenlijke wezen van den hoogsten geest in het licht te stellen; soms strekken zij om te leeren, dat de individueele ziel één is met dien geest. Hier wordt geleerd, dat de individueele ziel één is met den hoogsten geest, niet dat een van beiden een duim lang is. Dat dit alleen de bedoeling is, komt duidelijk uit in hetgeen later gezegd wordt: „Een persoon van een duim lengte, de inwendige geest, woont altijd in het hart der menschen;

haar make de mensch met standvastigheid van zijn lichaam los, evenals een riethalm uit de bladscheede; haar leere hij kennen als de reïne en onsterfelijke.”

26. Ook anderen behalve deze, leert Bâdarâyana; dit blijkt uit het aanwezig zijn der voorwaarden.

Dat het hoogste wezen een duim lang genoemd wordt, geschiedt met het oog op het menschelijk hart, omdat de heilsleer gericht is tot de menschen; aldus is boven gezegd. Hierop doorgaande wordt nu gezegd: Zeker. Het is eene vaststaande waarheid in de Brahmawetenschap, dat de heilsleer tot den mensch gericht is, maar niet tot den mensch alleen. De leeraar Bâdarâyana leert, dat ook tot die wezens, die boven den mensch staan, de deva's enz., de heilsleer gericht is. Hij leert dit op grond dat de voorwaarden voor de studie er van, behoefte aan verlossing enz., ook bij hen aanwezig zijn. Vooreerst bestaat ook bij de deva's enz. behoefte aan verlossing, voortvloeiende uit het inzicht, dat hunne grootheid aan verandering onderhevig is. Zoo bestaat bij hen ook geschiktheid voor de studie, omdat zij, zooals in de liederen, de brâhmana's, de legenden, de mythen en ook in de ongewijde wetenschap geleerd wordt, lichamelijke wezens zijn. Verder bestaat er geen verbod, dat hen van de studie uitsluit. En door de voorschriften betreffende de inwijding in de leer enz. wordt hunne toelating niet te niet gedaan. Want de inwijding in de leer heeft alleen betrekking op het leeren der Veda's en deze kunnen zij van zelf. En er wordt ook geleerd, dat zij, om ware kennis te verkrijgen, Brahmaleerling zijn geworden; zoo wordt er b. v. gezegd, dat Maghavan (Indra) honderd en één jaar bij Prajâpati als Brahmaleerling woonde en dat Bhrgu, de zoon van Varuna, tot zijn vader ging en zeide: „Leer mij, o heer! het Brahma 1” enz.

De reden nu, waarom zij van de vervulling der ceremonieele handelingen uitgesloten zijn, dat er nl. voor de deva's geene andere deva's, voor de rshi's geene andere rshi's bestaan, die reden bestaat niet bij de beoefening der gewijde wetenschappen. Want bij de beoefening dier wetenschappen hebben Indra en de overige deva's niet te maken met aanwijzingen van deva's, noch Bhrgu en de overige rshi's met families van rshi's. Welke

¹ Taitt. Up. III, 2.

3e Volgr. X.

reden zou er dan bestaan, waarom deva's en rshi's van de beoefening der gewijde wetenschappen uitgesloten zouden zijn?

Al is nu de heilsleer ook tot de deva's enz. gericht, toch vervalt daardoor de bepaling niet, dat het hoogste wezen een duimlang is, daar zij voor hen betrekking heeft op de lengte van hunne eigene duimen.

27. Zegt men: Dan bestaat er tegenstrijdigheid ten opzichte van de ceremonieele handelingen, dan antwoorden wij: Neen, want er wordt geleerd dat zij verschillende (gedaanten) aannemen.

— Dat moge zoo zijn; maar indien men leert, dat de deva's ook de gewijde wetenschappen moeten beoefenen, op grond dat zij eene lichamelijke gedaante hebben enz., dan moet men ook aannemen dat zij, als lichamelijke wezens, evenals de priesters bij de ceremonieele handelingen lichamenlijk tegenwoordig zijn en dan komt men tot eene tegenstrijdigheid ten opzichte van de ceremonieele handelingen. Want men ziet niet, dat de deva's bij een offer lichamenlijk tegenwoordig zijn en dat kan ook niet, daar één deva niet terzelfder tijd bij verschillende offers lichamenlijk tegenwoordig kan zijn. —

Op deze tegenwerping antwoordt de auteur: Hier bestaat geene tegenstrijdigheid; want zij nemen verschillende gedaanten aan. Eénzelfde deva kan verschillende gedaanten tegelijk aannemen. Dit wordt door de schrift geleerd. Want er wordt ergens gevraagd: Hoeveel deva's zijn er?" Het antwoord luidt: "Drie en driehonderd, drie en drie duizend." Op de daarop volgende vraag: "Welke zijn dat?" luidt het antwoord: "Onder hen zijn drie en dertig groote deva's." Daarin leert de schrift, dat één deva verschillende gedaanten tegelijk heeft. Zoo worden die drieëndertig vervolgens eerst tot zes, dan tot drie enz. en eindelijk tot één teruggebracht en dan gevraagd: "Welke is die ééne deva?" waarop het antwoord luidt: "De levensgeest." Daarin wordt geleerd, dat alle deva's één zijn in den levensgeest en dat die ééne levensgeest zich terzelfder tijd in verschillende gedaanten openbaart. Zoo leert ook de overlevering, op plaatsen als: "De Yogin, zich macht verwervende, o edele Bharata! kan zich zelf in vele duizende gedaanten vermenigvuldigen en met die allen de wereld door-

¹ Çat. Brāhm. XI, 6, 3, 4; Brh. Ar. Up. III, 9, 1—2.

gaan; met sommige in de zinnelijke wereld zich bewegen, met andere machtige ascese oefenen; en dan alle wederom, evenals de zon hare stralen, in zich opnemen en dergelijke, dat de Yogins, die zich bovennatuurlijke macht, b. v. het vermogen om zich oneindig klein te maken, verworven hebben, zich met verschillende lichamen tegelijk kunnen verbinden, en hoe zou men dan dat vermogen kunnen ontzeggen aan de deva's, die van hunne geboorte af bovennatuurlijke macht bezitten. Daar nu de deva's verschillende gedaanten kunnen aannemen, kan iedere deva, zich in vele vormen verdeelende, aan vele offers tegelijk deelnemen en dit zonder door de overige aanwezigen gezien te worden, daar zij ook het vermogen bezitten om zich onzichtbaar te maken.

De laatste woorden van dit aphorisme kunnen ook anders worden opgevat, zoodat de zin wordt: Uit de beschrijvingen van hun deel hebben aan de ceremonieele handelingen blijkt, dat zij, ofschoon zij lichamelijke wezens zijn, aan verschillende handelingen tegelijk kunnen deelneemen. In sommige gevallen toch kan een lichamelijk wezen niet aan meer dan ééne handeling tegelijk deelnemen; zoo kan b. v. een Brahmaan, wanneer velen hem een maaltijd aanbieden, niet bij meer dan één persoon tegelijk eten. In andere gevallen daarentegen kan het wel; zoo kan een Brahmaan van meer dan één persoon een groet ontvangen. Zoo kunnen nu ook, daar het offer den deva wordt toegebracht, velen tegelijk hun offer aan één deva toebrengen, al is deze een lichamelijk wezen. Al zijn dus de deva's lichamelijke wezens, dan bestaat er toch geene tegenstrijdigheid ten opzichte van de ceremonieele handelingen.

28. Zegt men nu: Dan bestaat er tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord, dan antwoorden wij: Neen; want daaruit zijn zij voortgekomen; dit blijkt uit onmiddellijke en afgeleide bewijzen.

-- Toegegeven, dat er geene tegenstrijdigheid bestaat ten opzichte van de ceremonieele handelingen, al neemt men aan dat de deva's enz. eene lichamelijke gedaante hebben, dan volgt daaruit toch eene tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord. Want in het *mīmāṃsā* aphorisme „Omdat het onafhankelijk is” is het gezag van den Veda bewezen als voortvloeiende uit het oorspronkelijk verband, dat er bestaat tusschen het woord en het daardoor aangeduid object. Maar wanneer aangenomen wordt,

dat een deva eene lichamelijke gedaante heeft, dan moge hij krachtens zijne bovennatuurlijke macht de boter van vele offers tegelijk kunnen genieten, maar dan is hij toch, omdat hij met een lichaam verbonden is, een wezen dat geboren wordt en sterft evenals wij; en daarmede gaat het eeuwig verband tusschen het eeuwige woord en een object, dat niet eeuwig is, verloren en vervalt dus ook het aan het woord van den Veda toegekende gezag. —

Mocht iemand zoo spreken, dan is het antwoord: Ook ten opzichte van het Woord bestaat er geene tegenstrijdigheid. Want daaruit zijn zij voortgekomen. Daaruit alleen, uit het woord van den Veda, is de gansche, uit deva's enz. bestaande wereld voortgekomen. — Maar is niet in het aphorisme: „Uit hetwelk de oorsprong enz. is van het heelal” uitgemaakt, dat de wereld uit het Brahma is voortgekomen; hoe kan dan hier gezegd worden, dat zij uit het Woord is voortgekomen? Bovendien, al neemt men aan, dat uit het woord van den Veda het heelal is voortgekomen, hoe kan daardoor de tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord weggenomen zijn, daar toch de Vasu's, de Rudra's, de Aditya's, de Viçvadeva's, de Maruts enz., daar zij een ontstaan gehad hebben, niet eeuwig zijn en men, wanneer zij niet eeuwig zijn, niet kan ontkomen aan de conclusie, dat ook hunne, in den Veda voorkomende, namen niet eeuwig zijn; want het is algemeen erkend, dat een kind eerst nadat het geboren is, een naam krijgt. Daarom bestaat hier tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord. —

Wij antwoorden wederom: Neen; want men neemt ook tusschen woorden als „koe” enz. en het daardoor aangeduide object een eeuwig verband waar. Want al hebben de koeien enz. als individuen een ontstaan, daaruit volgt niet, dat ook het genus een ontstaan heeft gehad. Want bij substantiën, eigenschappen, handelingen hebben de individuen alléén een begin, maar niet de genera. De woorden nu zijn verbonden met de genera, niet met de individuen, want dan zou, daar het getal der individuen oneindig is, het verband onmogelijk te omvatten zijn. Daar dus wel de individuen een aanvang hebben, maar de genera eeuwig zijn, neemt men ten opzichte van woorden als „koe” enz. geene tegenstrijdigheid waar. En eveneens moet men bekennen, dat er ten opzichte van woorden als „Vasu” enz. geene tegenstrijdigheid bestaat, al neemt men aan dat de

individueele deva's een ontstaan hebben, daar de genera eeuwig zijn. Dat nu de deva's individuen zijn van een bepaald genus, volgt hieruit, dat in de liederen en brāhmana's geleerd wordt, dat zij eene lichamelijke gedaante hebben enz. De namen Indra enz. zijn, evenals de naam „veldheer“, ontleend aan den bepaalden rang, waarmede zij verbonden zijn. Iedere deva, die dien bepaalden rang bekleedt, wordt Indra enz. genoemd. Hierin ligt dus geen bezwaar.

En dat de wereld uit het Woord is voortgekomen, is niet, evenals het voortgekomen zijn uit het Brahma, bedoeld in dien zin, dat het Woord de materiele oorzaak der wereld is. Maar daar het eeuwige woord als uitdrukking van het bestaan met het eeuwige object verbonden is, wordt het ontstaan van een individueel object, beantwoordende aan de gewone beteekenis van een woord, een daaruit voortgekomen zijn genoemd.

Waaruit blijkt verder, dat de wereld uit het Woord is ontstaan? Uit onmiddellijke en afgeleide bewijzen. Onmiddellijk bewijs is de schrift, daar deze, wat haar gezag betreft, van niets anders afhankelijk is; afgeleid bewijs is de overlevering; want deze is, wat haar gezag betreft, van iets anders afhankelijk. Want deze beide leeren, dat aan de schepping het Woord is voorafgegaan. Want de schrift zegt: „Het woord *ete* (deze) uitsprekende, schiep Prajāpati de deva's; het woord *asrgram* (werden uitgegoten) uitsprekende, schiep hij de menschen; bij het woord *indava* (somadroppels) schiep hij de geesten der vaderen; bij de woorden *tiras pavitram* (door het zijgdoek) de plengoffers; bij het woord *asavas* (licht) het lied; bij het woord *vicvāni* (alle) den lofzang; bij de woorden *abhi savbhagā* (tot zegen) de overige schepselen ¹.“ Zoo wordt ook elders, b. v. in de woorden: „Door den inwendigen zin verbond hij zich in echtelijke gemeenschap met Vac“ ², geleerd, dat aan de schepping het Woord is voorafgegaan. En ook de overlevering zegt: „In den beginne is de hemelsche, uit den Veda bestaande rede, die geen begin of einde heeft maar eeuwig is, waaruit alle werkingen hun oorsprong hebben, door Svayambhū (de door zich zelf bestaande) voortgebracht (geuit).“ Dat voortbrengen (uiten) van het Woord nu moet beschouwd worden als

¹ Deze plaats komt volgens Govinda Ananda voor in een Chandoga-Brāhmana. Het vers, waarvan hier eene mystieke verklaring gegeven wordt, komt voor in Rgv. IX, 62, 1; Sāmav. II, 180.

² Brh. Ar. Up. I, 2, 4.

uitdrukking voor den aanvang der traditie, daar bij het Woord, dat geen begin of einde heeft, in geen anderen zin van voortbrengen sprake kan zijn. Elders wordt gezegd: „Maheçvara (het Opperwezen) schiep in den beginne, door de woorden van den Veda alleen, de namen en vormen der schepselen en den aanvang der handelingen” en: „Door de woorden van den Veda alleen schiep hij in den beginne de verschillende namen, handelingen en toestanden van alle schepselen.” En ons allen leert ook de ervaring, dat een mensch, bezig zijnde met iets dat hij wil volbrengen, eerst het woord, waardoor het wordt aangeduid, zich voor den geest roept en dan het werk volbrengt. Daaruit besluiten wij, dat ook Prajāpati, den schepper, bij de schepping eerst de Vedische woorden voor den geest kwamen en dat hij vervolgens de daaraan beantwoordende objecten schiep. Zoo leert de schrift ook, in woorden als: Het woord *bhū* (aarde) uitsprekende, schiep hij de aarde, dat door de openbaring van het woord „aarde” in zijn geest de aarde zelve geopenbaard, d. i. geschapen is.

Hoedanig is nu het woord, dat bedoeld wordt, wanneer men zegt dat de wereld uit het Woord is voortgekomen? Hierop antwoordt de auteur: Het is *sphota* (het onmiddellijk geopenbaarde begrip). Want neemt men aan, dat het de letters of klanken zijn, dan zou, daar deze ontstaan en vergaan, niet kunnen gezegd worden, dat uit de eeuwige woorden de individuele deva's zijn voortgekomen. De klanken toch ontstaan en vergaan, zoo dikwijls zij worden uitgesproken; dit blijkt hieruit, dat zij telkens anders gehoord worden. Want zoo kan men een bepaalden persoon, ook zonder hem te zien, herkennen aan zijn toon van lezen, zoodat men kan zeggen: Het is Devadatta, het is Yajnadatta, die leest. En dat begrip, dat de letters of klanken anders zijn, is niet eene dwaling, daar er geen begrip tegenover staat, waardoor het wordt opgeheven.

Bovendien kan men den zin van een woord niet begrijpen uit de letters of klanken. Iedere letter afzonderlijk toch kan den zin niet uitdrukken; want daarmee zou men te veel bewijzen (daar de ervaring leert, dat de zin niet uitgedrukt wordt door ééne enkele letter en dan ook de overige letters overbodig zouden zijn). Ook kan de zin niet worden uitgedrukt door de letters te gelijk, daar de letters een voor een op elkander volgen (en vergaan, zoodra zij uitgesproken zijn). Zegt men nu, dat de laatste letter, gepaard met den indruk te weeg gebracht door

de opeenvolging der letters, den zin uitdrukt, dan gaat ook dit niet op, want dan zou het woord, dat zelf het begripen van het verband noodig zou hebben om begrepen te worden, den zin te kennen geven, evenals rook de aanwezigheid van vuur te kennen geeft; en men verneemt de laatste lettergreep niet gepaard met indrukken, teweeggebracht door de opeenvolging der letters, daar indrukken onwaarneembaar zijn. Zegt men nu, dat de laatste letter gepaard met indrukken, gekend uit hare gevolgen, den zin doet kennen, dan gaat dit wederom niet op, daar de herinnering, het gevolg van den indruk, niet onmiddellijk ontstaat. Derhalve kan het *sphota* alleen het woord zijn en dat openbaart zich onmiddellijk als object van een enkelvoudig begrip in het subject, wanneer de kiem, bestaande uit den indruk, teweeg gebracht door de opeenvolging der letters; door het hooren der laatste letter tot rijpheid komt. En dat enkelvoudig begrip is niet eene herinnering van de letters of klanken, daar deze vele in getal zijn en dus niet het object kunnen zijn van een enkelvoudig begrip. En zij is eeuwig, want zij wordt herkend, zoo dikwijls een woord wordt uitgesproken, en de voorstelling van verschil heeft betrekking op de letters of klanken. Uit dat eeuwige, in het *sphota* bestaande woord, dat alles aanduidt, is de daardoor aangeduide, uit handelingen, handelende personen en vruchten der handeling bestaande wereld voortgekomen.

De eerwaarde Upavarsha evenwel zegt: De letters alleen zijn het woord. — Maar is niet gezegd, dat de letters ontstaan en vergaan? — Dat is zoo niet, want men herkent deze telkens als dezelfde. En men heeft het recht niet, te zeggen dat die herkenning het gevolg is van gelijkheid evenals dat bij haren enz. het geval is; want herkenning kan niet door andere bewijsmiddelen te niet gedaan worden. Men kan ook niet zeggen, dat die herkenning het genus geldt, daar het herkenning is van de individueele letters. Want indien telkens bij het uitspreken nieuwe letterindividuen werden gehoord, evenals men telkens andere individuen van het genus koe enz. waarneemt, dan zou de herkenning het genus gelden. Maar dat is het geval niet; het zijn de letterindividuen zelve, die men, zoo dikwijls zij worden uitgesproken, herkent. Want men krijgt de overtuiging, dat b. v. het woord „koe” tweemaal, niet dat er twee woorden „koe” zijn uitgesproken. — Maar is niet gezegd, dat ten gevolge van verschil van uitspraak ook tusschen de letters verschil ge-

hoord wordt, daar men aan den toon van lezen reeds een persoon kan onderscheiden. — Hierop wordt geantwoord: Daar het vaststaat, dat er herkenning van de letters plaats heeft, berust het verschillend hooren der letters niet op het wezen der letters zelve, maar, daar zij voortgebracht worden door toelating en afsluiting der lucht, op de verscheidenheid der daarbij werkzame organen. Bovendien zij, die verschil tusschen de letter-individuen aannemen, moeten, om de herkenning der letters te verklaren, het bestaan van lettergenera veronderstellen, met betrekking tot welke genera het waargenomen verschil moet worden beschouwd te berusten op bijkomende voorwaarden; maar dan ligt het meer voor de hand om aan te nemen, dat met betrekking tot de letterindividuen zelve het waargenomen verschil berust op bijkomende voorwaarden en de herkenning op hun eigenlijk wezen. En die herkenning is juist het begrip, waardoor de voorstelling, dat de letters verschillen, wordt te niet gedaan. — Maar hoe kan de letter *ga*, die toch één is, wanneer velen haar op denzelfden tijd uitspreken, vele vormen tegelijk hebben, b. v. met accent en zonder accent, met een nasaalklank of zonder nasaalklank? — Maar dat verschil is een verschil van toon, niet van letter; daarin ligt dus geen bezwaar. Wat is nu die toon? Het is dat, wat het oor nog treft van iemand, die uit de verte hoort en de bepaalde letter niet onderscheidt, en wat, wanneer de hoorder nabij is, bij de letterklanken het verschil van zwak en sterk enz. te weeg brengt, en daarop berust genoemde verscheidenheid, verschil van accent enz., niet op het wezen der letters; want de letters worden, zoo dikwijls zij worden uitgesproken, als dezelfde herkend. En daar dit zoo is, hebben de voorstellingen van accent enz. een grond; want in het andere geval zou men, daar de letters telkens als dezelfde herkend worden en dus niet verschillen, moeten aannemen, dat het verschil van accent enz. een gevolg is van de toelating en de afsluiting der lucht, en daar die toelating en afsluiting niet waarneembaar is, zouden de daarop berustende verscheidenheden in de letters niet kunnen bepaald worden en zouden dus de voorstellingen van accent enz. geen grond hebben. En men mag verder niet beweren, dat door het verschil van accent enz. verschil ontstaat tusschen de letters, die als dezelfde worden herkend. Want omdat er scheiding in het een bestaat, behoeft niet ook in iets anders, dat niet gescheiden is, scheiding te ontstaan. *Jimmers* men neemt niet aan, dat door het verschil tusschen de

individuen scheiding ontstaat in het genus. En daar het begrijpen van den zin kan verklaard worden uit de letters, is de veronderstelling van een *sphota* onnoodig. — Maar ik veronderstel het *sphota* niet, maar ik neem het waar; want het openbaart zich onmiddellijk in het begrip, dat ontstaat bij het vernemen der afzonderlijke letters. — Op die bewering antwoorden wij: Neen, want ook dat begrip heeft de letters tot object. Want het enkelvoudige begrip *gāus* (koe) dat ontstaat na het vernemen der afzonderlijke letters, heeft de gezamenlijke letters tot object, niet iets anders. Dit blijkt hieruit, dat ook in dat begrip de letters *ga* enz. voortduren, maar niet de letters *da* enz. Want indien het *sphota*, dus iets anders dan de letters *ga* enz., het object was van dat begrip, dan zouden de letters *ga* enz. evenzeer als de letters *da* enz. daarvan afgescheiden zijn; maar dit is zoo niet. Daaruit blijkt, dat dat enkelvoudige begrip eene herinnering is van de letters alleen.

— Maar is niet gezegd, dat de letters, daar zij vele zijn, niet het object kunnen zijn van een enkelvoudig begrip? — Wij antwoorden daarop: Ook eene veelheid kan het object zijn van een enkelvoudig begrip; dat blijkt uit begrippen als: groep, bosch, leger, tien, honderd, duizend enz. Maar het begrip dat *gāus* één woord is, dat is, evenals de begrippen: bosch, leger enz., een overdrachtelijk begrip, hieruit ontstaande, dat men uit de vele letters één object afscheidt.

Nu zegt men: Indien de letters alléén, te zamen het object vormende van een enkelvoudig begrip, het woord uitmaken, dan zouden *jara* en *raja*, *kapi* en *pika* niet als afzonderlijke woorden kunnen worden opgevat, want dat zijn dezelfde letters, die slechts in eene andere volgorde voorkomen. — Daarop antwoorden wij: Ofschoon men al de letters ieder op zich zelf waarneemt, roepen die letters toch alleen, wanneer zij in eene bepaalde orde op elkander volgen, het begrip van het woord te voorschijn en daarom is het niet ongerijmd, dat, al zijn de letters dezelfde, toch door eene andere volgorde een ander woord ontstaat. En daar in het spraakgebruik van oudere menschen die letters in volgorde genomen in verband gebracht werden met bepaalde objecten, zullen ook in ons eigen spraakgebruik die letters in ons verstand, dat ze ieder op zich zelf waarneemt, onmiddellijk nadat men ze afzonderlijk gehoord heeft, dezelfde voorstelling voortbrengen en zodoende zonder falen die bepaalde zaak aanduiden; dit is de eenvoudigste veronderstelling.

Maar zij, die een *sphota* aanneemen, laten varen hetgeen men waarneemt om iets aan te nemen dat men niet waarneemt. En aan te nemen, dat de letters, in eene vaste orde vernomen wordende, het *sphota* openbaren en het *sphota* het object openbaart, dat is eene meer ingewikkelde veronderstelling. En ofschoon de letters, wanneer zij worden uitgesproken, telkens andere zijn, kan, daar men noodzakelijk het bestaan van algemeene lettersoorten moet aannemen als grond van de herkenning, het in de letters liggende vermogen om het object aan te duiden op de soorten worden overgebracht en daarom ligt er geene tegenstrijdigheid in de leer, dat uit de eeuwige woorden de individueele deva's enz. zijn voortgekomen.

23. En daaruit volgt ook, dat hij eeuwig is.

Terwijl de eeuwigheid van den Veda vaststaat op grond dat de overlevering hem voorstelt als het werk van een absoluut wezen, is de bewering geopperd, dat de leer, dat de individueele deva's enz. een begin gehad hebben, daarmede in strijd is; maar die bewering is in het vorige aphorisme weerlegd. Nu bevestigt de auteur de alreeds vaststaande waarheid, dat de Veda eeuwig is, op nieuw in de woorden: En daaruit volgt ook, dat hij eeuwig is. Ook daaruit, dat de wereld, de deva's en de overige wezens die tot vaste genera behooren, uit het woord van den Veda is voortgekomen, moet men besluiten, dat het woord van den Veda eeuwig is. En zoo leert het lied in de woorden: „Door offers volgden zij het spoor van Vâc en vonden haar weer, wonende onder de *rshi's* „, dat Vâc reeds bestond, toen zij wedergevonden werd. En eveneens zegt Vedavyâsa in de overlevering: „Door Svayambhû gemachtigd, hebben de grootte *rshi's* vroeger door ascese de Veda's met de legenden verkregen, die bij het einde der wereldeeuw verloren waren gegaan „.

30. En omdat zij in naam en vorm gelijk zijn, volgt ook uit de geregelde herhaling van schieping en ondergang geene tegenstrijdigheid; want zoo leeren schrift en overlevering.

— Toegegeven dat, indien evenals individueele koeien enz. zoo ook individueele deva's enz. in onafgebroken volgorde ont-

¹ *Rgveda* X, 71, 3.

staan en ondergaan, door de eeuwigheid van het verband, daar het bestaan van naam, object en noemer nimmer afgebroken wordt, de tegenstrijdigheid ten opzichte van het Woord wordt opgeheven. Maar wanneer, zooals de uitspraken van schrift en en overlevering beide leeren, de geheele drievoudige wereld, naam en vorm verliezende, telkens volkomen ondergaat en op nieuw ontstaat, hoe kan men dan tegenstrijdigheid vermijden? — Daarop wordt geantwoord: Omdat zij in naam en vorm gelijk zijn. Vooreerst moet men ook daarbij aannemen, dat de wereldstroom geen begin heeft gehad. En dat dit zoo is, zal de leeraar later (II, 1, 36) bewijzen. Heeft nu de wereldstroom geen begin gehad, dan moet men aannemen dat, evenals uit het inslapen en ontwaken, ofschoon ook dit door de schrift een ondergaan en ontstaan genoemd wordt, geene tegenstrijdigheid volgt, daar de toestanden na het ontwaken dezelfde zijn als voor het inslapen, zoo ook in het ontstaan en vergaan bij iedere wereldperiode geene tegenstrijdigheid ligt. En bij het inslapen en ontwaken heeft volgens de schrift vergaan en ontstaan plaats, zooals zij leert in de woorden: „Wanneer iemand slapende geen droongezicht ziet en in dezen levensgeest samengetrokken is, dan gaat de stem met alle namen, het gezicht met alle vormen, het gehoor met alle woorden, de inwendige zin met alle voorstellingen daarin op; wanneer hij ontwaakt, dan gaan, evenals van een brandend vuur naar alle kanten vonken ontspringen, van dezen geest alle levensgeesten uit, ieder naar zijne plaats; van de levensgeesten de deva's, van de deva's de werelden ¹”.

— Wat den slaap betreft, moge er geene tegenstrijdigheid bestaan, daar de bestaande toestanden voor de overige menschen onafgebroken voortduren en de slaper zelf na zijn ontwaken herinnering heeft van de toestanden voor zijn inslapen. Maar bij den grooten ondergang houden alle bestaande toestanden op en men kan zich de toestanden eener vroegere wereldperiode, evenmin als die van eene vroegere geboorte, herinneren; de vergelijking is derhalve onjuist. — Dat is geen bezwaar; want ofschoon de groote ondergang aan den geheelen gang der wereld een einde maakt, kunnen de hoogere wezens, Hiraṇyagarbha enz., door de gunst van het hoogste wezen zich den toestand der vroegere wereldperiode herinneren. Ofschoon de ervaring

¹ Kaush. Brāhm. Up. III, 3.

leert, dat de gewone levende wezens geene herinnering hebben van de toestanden uit een vroeger bestaan, behoeft dit niet eveneens het geval te zijn met de hoogere wezens. Want evenals men van den mensch af tot de planten toe, ofschoon ze allen gelijkelijk levende wezens zijn, op iederen trap grooter beperking van kennis en macht vindt, zoo vindt men van den mensch af tot Hiranyagarbha toe op iederen trap telkens grooter openbaring van kennis en macht. Men kan dus van die bovennatuurlijke macht, die in de uitspraken van schrift en overlevering herhaaldelijk wordt toegekend aan hen, die bij den aanvang eener wereldperiode wederom verschijnen, niet beweren, dat zij niet bestaat. En dus kunnen de hoogere wezens, Hiranyagarbha enz., die uit eene vorige wereldperiode uitstekende kennis en macht hebben overgehouden, wanneer zij bij het begin der nieuwe periode wederom verschijnen, door het hoogste wezen begunstigd zich de toestanden der vroegere periode herinneren, evenals iemand die uit den slaap outwaakt. En zoo zegt de schrift: „Begeerig naar verlossing zoek ik mijn toevlucht bij dien deva, die Brahmâ het eerst schiep en hem de Veda's openbaarde, die zich openbaart in mijn eigen verstand”¹. En Çaunaka (de veronderstelde verzamelaar van den Rgveda) en de overigen leeren, dat de liederen van den Veda door de rshi's, Maducchandas enz., zijn gezien. En zoo worden door de overlevering bij iederen Veda Kândarshi's vermeld. En de schrift leert ook in den tekst, die aanvangt: „Wie bij het offer of bij het onderricht een lied gebruikt, waarvan hij den rshi, het metrum, den deva of het brâhmana niet kent, die wordt een paal of vaart ter helle” en eindigt: „Daarom kenne men ze van ieder lied”, dat men, voordat men met een lied begint, den rshi moet kennen. En om genot te verwerven worden aan de levende wezens plichtmatige handelingen voorgeschreven; om smart af te weren, onplichtmatige verboden. Begeerte en afkeer nu hebben het uit ervaring en schrift bekende lief en leed, niet iets verschillends tot object. Derhalve is iedere nieuw ontstaande schepping, die bestaat uit de vruchten van plichtmatige en onplichtmatige handelingen, gelijk aan de vroegere. En de overlevering zegt ook: „De handelingen, die ieder van hen verricht heeft in eene vroegere schepping, die verricht hij weder in iedere nieuwe schepping; onder den invloed hunner vroegere

¹ Çvet. Up. VI, 18.

dadens, hetzij deze boos of weldadig, zachtmoedig of wreed, goed of kwaad, waar of onwaar zijn, handelen zij; daarom heeft iemand in bepaalde dadens behagen „

Verder, wanneer deze wereld ondergaat, blijft de potentia over en uit die potentia komt zij op nieuw voort; want anders zou men een ontstaan zonder oorzaak moeten aannemen. En men kan niet veronderstellen, dat die potentia veelvormig is. Daaruit nu moet men besluiten, dat in den van eeuwigheid af bestaanden wereldstroom de van tijd tot tijd elkander opvolgende werelden, nl. de aarde enz., groepen van levende wezens, die onderscheiden zijn in deva's, dieren en menschen, en onderscheidingen van kasten, rangen, plichten en vruchten der handelingen, volgens vaste wet geregeld zijn, evenals dit het geval is met het verband tusschen organen en objecten. Want men kan zich niet voorstellen, dat in de verschillende scheppingen het verband van organen en objecten enz. verschillend zou zijn, zoodat er b. v. een zesde orgaan met daaraan beantwoordende objecten zou bestaan.

Daar derhalve de toestanden in de verschillende wereldperiodes gelijk zijn en bij de hoogere wezens herinnering van de toestanden der vroegere wereldperiode mogelijk is, zijn de bij iedere schepping ontstaande wezens telkens gelijk in naam en vorm; en daar dit zoo is, bestaat er geene tegenstrijdigheid ten opzichte van het gezag der schrift, al neemt men eene geregelde herhaling van schepping en ondergang der wereld aan. En schrift en overlevering beide leeren die gelijkheid van naam en vorm. „De schepper schiep evenals vroeger zon en maan, hemel en aarde, luchtruim en ether“¹. De bedoeling is: Evenals de uit zon en maan enz. bestaande wereld in de vroegere wereldperiode geschapen was, zoo schiep het hoogste wezen ze ook in deze wereldperiode. En ook uitspraken der overlevering als: „Aan hen die aan het einde van den wereldnacht geboren worden geeft de Ongeschapene de namen der rshi's en de openbaringen der Veda's; evenals in den loop der jaren de verschillende kenteecken der jaargetijden op hun bepaalden tijd telkens op dezelfde wijze worden waargenomen, zoo ook de dingen bij den aanvang der wereldeeuwen; wat zij vroeger vertegenwoordigden, dat vertegenwoordigen zij ook thans; de tegen-

¹ Taitt. Aranyaka X, 1, 14.

wij: De woorden Aditya enz., al duiden zij hemellichten enz. aan, zijn tegelijk namen van bepaalde zelfbewuste, met hoogere macht begaafde wezens, nl. deva's; want zoo komen zij in de liederen en brāhmana's voor.

Want krachtens hunne hoogere macht zijn de deva's in staat èn om die lichtwezens te bezielen èn om naar willekeur dit of dat lichaam aan te nemen. Want zoo wordt in de schrift, in de legende van Subrahmanya omtrent de bok van Medhātiti, gezegd, dat Indra in de gedaante van een bok, Medhātiti, den afstammeling van Kanva, roofde. En in de overlevering wordt verhaald, dat Aditya, in de gedaante van een man, tot Kuntā naderde. En er wordt geleerd, dat ook in het leem enz. zelfbewuste zielen wonen, daar de schrift zegt: „Het leem sprak”; „De wateren spraken” enz. En betrekkelijk Aditya enz. wordt geleerd, dat de lichtschijf, die stoffelijk is, onbewust is, maar de deva's, die ze bezielen, zijn, zooals gezegd is, zelfbewuste wezens, daar ze als zoodanig voorkomen in de liederen en brāhmana's.

Wat verder gezegd is, dat de liederen en brāhmana's, daar zij eene andere strekking hebben, niet kunnen dienen als bewijs, dat de deva's een lichaam hebben, daarop antwoorden wij: Of iets bewezen wordt zoo te zijn of niet, hangt hiervan af, of het al of niet in het begrip ligt, niet hiervan, of het woord al of niet eene andere strekking heeft. Want ook wanneer iemand met een ander doel langs een weg gaat, merkt hij van een op den weg liggende grashalm of veder op, dat zij bestaan. — Nu zegt men: Dat voorbeeld past hier niet, want daar heeft eene, die veder, grashalm enz. tot object hebbende, waarneming plaats en daardoor merkt men het bestaan er van op, maar in de hier besproken gevallen, bij een brāhmana, dat als één met een voorschrift tot aanprijzing daarvan dient, kan men niet aannemen, dat het afzonderlijk nog de strekking heeft om iets mede te deelen. Want wanneer een zin in zijn geheel dient om een bepaald begrip aan te duiden, dient niet ook een gedeelte er van afzonderlijk om een begrip aan te duiden. B. v. in den ontkennden zin: „Geen brandewijn drinke men” is het verbod, dat door het geheel wordt uitgedrukt, de eenige bedoeling en zijn niet de woorden „brandewijn drinke men” nog afzonderlijk een voorschrift om brandewijn te drinken. — Daarop wordt wederom geantwoord: Dat voorbeeld past hier niet; bij het verbod om sterken drank te drinken, kan men, daar de woorden slechts één zin uitmaken, uit den aard der zaak niet aannemen, dat

een gedeelte op zich zelf nog eene beteekenis heeft. Maar bij een voorschrift met een brāhmana vat men eerst de woorden van het brāhmana op als een afzonderlijken zin, die eene geschiedenis mededeelt, en leert het dan ten gevolge van zijne beteekenis kennen als eene aanprijzing van het voorschrift ¹.

Dit geldt ook van de liederen. Bovendien, door de voorschriften voor offers ter eere van Indra en de overige deva's wordt kennis van het eigenlijke wezen van Indra enz. verondersteld. Want men kan zich Indra enz. niet zonder zijn eigenlijk wezen voor den geest roepen en men kan geen offer brengen aan een bepaalden deva zonder zich dien voor den geest te roepen. En het voorschrift zegt ook: „ Bij de aanroeping richt men zijne gedachten op dien deva, aan wien de offerboter is gewijd „. En de naam op zich zelf kan niet gelden voor het wezen van het object, daar er onderscheid bestaat tusschen woord en object. Men heeft dus geen recht om te ontkennen, dat krachtens het gezag van het Woord het eigenlijke wezen van Indra enz. zoodanig is als het in liederen en brahmana's wordt voorgesteld.

Op dezelfde wijze kunnen ook de mythen en legenden, daar zij tengevolge van hun ontstaan rusten op de liederen en brāhmana's, gelden als bewijs dat de deva's eene lichamelijke gedaante hebben. Zij kunnen ook berusten op onmiddellijke waarneming. Want er zijn dingen, die, ofschoon zij voor ons onwaarneembaar zijn, waarneembaar waren voor de Ouden. Zoo meldt de overlevering, dat Vyāsa en anderen van aangezicht tot aangezicht met de deva's enz. verkeerden. En wie mocht zeggen, dat de vroegere menschen evenmin als de tegenwoordige het vernogen bezaten om met deva's te verkeerden; die zou daarmede alle verandering in de toestanden der wereld loochenen. Die zou daarmede dan ook zeggen, dat er, evenmin als nu, ooit een kshatriya was die de geheele wereld beheerschte, en daardoor aan het voorschrift voor de koningswijding alle beteekenis ontzeggen. Die zou daarmede ook beweren; dat, evenals tegenwoordig, zoo door alle tijden heen de onderscheiding van de plichten der verschillende kasten en rangen grootendeels vervallen was, en zoo de gewijde wetenschap, waarin die onderscheiding geregeld wordt, nutteloos maken. Daaruit volgt, dat de Ouden,

¹ Eene verdere uitweiding hierover, in het oorspronkelijk nog volgende, is in de vertaling weggelaten.

ten gevolge van hunne buitengewone deugd, van aangezicht tot aangezicht met de deva's enz. konden verkeerden. Bovendien gewaagt de overlevering van omgang met deva's enz., verkregen door lezing van den Veda enz. Ook de ascese (Yoga), waarvan de overlevering spreekt, die het verwerven van bovennatuurlijke macht, als het vermogen om zich oneindig klein te maken enz., tot vrucht heeft, kan niet maar stoutweg geloochend worden.

En de schrift spreekt de macht der ascese uit in deze woorden: „Wanneer de vijf eigenschappen der ascese, die verbonden zijn met aarde, water, vuur, lucht en ether, zich openbaren, dan treft den Yogin, die door ascese een vurig lichaam verkregen heeft, noch ziekte, noch veroudering, noch dood.”

Ook mag men het vermogen der rshi's, de zieners van liederen en brāhmana's, niet naar het onze afmeten. Daarom hebben legenden en mythen een welgegrond gezag. En ook de gewone beschouwing mag men, wanneer zij mogelijk is, niet voor ongegrond verklaren. Daarom kan men uit de liederen enz. besluiten, dat de deva's enz. eene lichamelijke gedaante hebben enz. En dus kunnen ook de deva's geroepen zijn tot de studie der Brahma-wetenschap, daar bij hen de voorwaarden voor die studie mogelijk zijn. En zoo alleen komen ook de voorstellingen omtrent een tragsgewijze voortgaan op den weg der verlossing tot haar recht.

34. Want er wordt gezinspeeld op zijn verdriet bij het hooren van die verachtelijke uitdrukking; omdat hij daarin liep.

Evenals boven uitgemaakt is, dat de roeping tot de studie der gewijde wetenschappen niet beperkt is tot de menschen, maar ook voor de deva's bestaat, zoo wordt ook beweerd, dat die roeping niet beperkt is tot de tweemaal geborenen, maar ook bestaat voor de çūdra's. Tot weerlegging dier meening dient deze paragraaf.

De meening, dat ook de çūdra tot de studie is geroepen, wordt verdedigd op grond dat bij hem behoefte en geschiktheid kunnen bestaan en dat niet, evenals in de schrift gezegd wordt: „Daarom is de çūdra niet bevoegd om te offeren”, zoo ook eene bepaling voorkomt, dat hij onbevoegd is tot studie. En de reden, waarom hij de bevoegdheid tot ritaele handelingen mist, dat hij nl. het heilige vuur niet mag ontsteken, ontzegt hem de bevoegdheid tot de studie der gewijde wetenschappen niet. Want iemand zonder Avahanīya-vuur kan zeer goed de gewijde wetenschap

beoefenen. En er is een kenteeken, dat de bevoegdheid der çûdra's bevestigt; want in de Samvargavidyā wordt Jānaçruti, de achterkleinzoon van Janaçruta, die begeerig is om te leeren, met den naam çûdra aangesproken ¹. En Vidura en andere leden der çûdrakaste muntten volgens de overlevering door kennis uit. Derhalve bezit een çûdra de bevoegdheid tot de beoefening der gewijde wetenschappen. —

Hierop antwoorden wij: De çûdra bezit die bevoegdheid niet, omdat hij de Veda's niet mag lezen. Want wie de Veda's gelezen heeft en den zin der Veda's verstaat, die is bevoegd tot datgene wat daarin behandeld wordt. De çûdra nu mag de Veda's niet lezen, omdat aan de lezing der Veda's de inwijding in de leer moet voorafgaan en deze het voorrecht is van de drie hoogere kasten. Wat nu de behoefte betreft, die geeft bij ontbreken der geschiktheid de bevoegdheid niet. Ook bloote geschiktheid naar wereldschen maatstaf geeft die bevoegdheid niet; want voor iets, dat met de heilsleer in betrekking staat, wordt geschiktheid volgens de eischen dier leer gevorderd; en die geschiktheid is den çûdra ontzegd, doordat hem het lezen der Veda's ontzegd is. Wat nu betreft het voorschrift dat de çûdra niet bevoegd is om te offeren, daarin wordt ook uitgesproken dat hij niet bevoegd is tot de studie der gewijde wetenschap, daar er een regel voorafgaat en een regel algemeen is. Het kenteeken nu, dat gij vindt in den naam çûdra, voorkomende in de Samvargavidyā, dat is geen kenteeken, want daar wordt geen algemeene regel gegeven. Immers alleen een kenteeken dat voorkomt na het uitspreken van een algemeene regel duidt iets aan en hier is geen regel. Wel is waar zou het woord çûdra daar kunnen bewijzen, dat de çûdra bevoegd was tot de studie der Samvargavidyā alleen, daar deze het object is, niet tot de studie van alle gewijde wetenschappen, maar daar het voorkomt in een brāhmana, kan het niets bewijzen voor de bevoegdheid van den çûdra. En men kan dien naam çûdra daar ook laten slaan op iemand, die de bevoegdheid tot studie bezit. Nl. op deze wijze: Jānaçruti werd verdrietig, toen hij door de zwaan verachtelijk over zich hoorde spreken, en op dat verdrietig worden zinspeelt de rshi Rainka door den naam çûdra, om hem daardoor zijne bovennatuurlijke kennis te toonen. Dit moet de beteekenis zijn, daar een lid der çûdrakaste de bevoegdheid tot studie niet

¹ Chānd. Up. IX, 2, 2.

bezit. — Maar hoe wordt in het woord çûdra op dat verdrietig worden gezinspeeld? — Daarop antwoordt de auteur: Omdat hij daarin liep; want de deelen van het woord çûdra kunnen beteekenen: hij liep in het verdriet; of: hij werd door verdriet overvallen; of: verdrietig liep hij naar Rainka. En de gewone beteekenis van het woord is hier onmogelijk ¹. En dit blijkt de beteekenis te zijn in dit verhaal.

35. En het blijkt hieruit, dat later in de vermelding van Caitraratha een kenteeken gegeven wordt dat hij een kshatriya was.

En Jānaçruti kan geen lid der çûdrakaste zijn geweest, daar men later in dit hoofdstuk een kenteeken vindt, waaruit blijkt dat hij een kshatriya was; hierin nl., dat hij genoemd wordt tegelijk met Abhipratâri, uit het geslacht der Caitraratha's. Want in het vervolg der pericoop over de Samvargavidyâ wordt de kshatriya Abhipratâri vermeld: „ Bij Çaunaka, uit de familie der Kapeya's, en Abhipratâri, uit de familie der Kâkshaseni's, wien een maaltijd opgedragen was, bedelde een Brahmaleerling ² „ En dat Abhipratâri een Caitraratha was, moet men opmaken uit zijne betrekking tot een Kâpeya. Want de betrekking van de Caitraratha's tot de Kâpeya's blijkt uit de woorden: „ Daarbij traden de Kâpeya's als offerpriesters voor Caitraratha op. „ Offerpriesters van ééne familie nu doen gewoonlijk dienst bij leden van ééne familie. En ook uit de woorden: „ Uit hen werd een heer der kshatriya's, met name Caitrarathi, geboren „, moeten besluiten, dat hij een kshatriya was. Dat nu Jānaçrutî met den kshatriya Abhipratâri bij dezelfde wetenschap vermeld wordt, duidt aan dat ook hij een kshatriya was. Want gewoonlijk worden alleen lieden van dezelfde kaste te zamen vermeld. En uit het zenden van zijn wageumenner en uit meer dergelijke blijken van zijne hoogheid blijkt dat Jānaçruti een kshatriya was. Derhalve bezit de çûdra de bevoegdheid tot studie niet.

36. En uit de vermelding der inwijding en het

¹ De bedoeling is: Daar de gewone beteekenis hier niet past, moet çûdra hier opgevat worden als samenstelling van çug, verdriet, met het werkwoord *dravati*, loopen.

² Chând Up. IV, 3, 5.

zeggen dat de çûdra deze niet deelachtig kan worden.

En dat de çûdra niet bevoegd is tot de studie, blijkt hieruit, dat in de plaatsen, die handelen over de gewijde wetenschap, melding gemaakt wordt van de plechtigheden der inwijding in de leer enz. „Hij wijdde hem in in de leer“; „Hij naderde hem zeggende: Leer mij, o heer!“; „Op het Brahma zich toeleggende, in het Brahma verdiept, het hoogste Brahma zoekende, gingen zij met een brandhout in de hand tot den eerwaarden Pippalāda zeggende: Hij zal ons dat alles verklaren“¹; „Men in de leer ingewijd hebbende.“ Op al deze plaatsen wordt de inwijding in de leer vermeld. Dat nu de çûdra de inwijding niet deelachtig kan worden, wordt gezegd in de overlevering, die hem noemt „eenmaal geboren“, in de woorden: „De çûdra is de vierde kaste en eenmaal geboren“, en blijkt ook uit woorden als: „Voor den çûdra bestaat er geen zonde en hij kan de inwijding niet deelachtig worden“ en dergelijke.

37. En hieruit, dat hij er toe overging, nadat de ander had getoond dat hij het niet was.

En dat de çûdra niet bevoegd is tot de studie, blijkt hieruit, dat Gautama er toe overging om Jābāla in de leer in te wijden en te onderwijzen, nadat deze door de waarheid te spreken getoond had dat hij geen çûdra was, hetgeen aangewezen wordt in de woorden: „Alleen een Brahmaan kan zoo spreken; breng mij een brandhout, beste! ik zal u in de leer inwijden; gij zijt niet van de waarheid afgeweken.“²

38. En hieruit, dat de overlevering hem het hooren en lezen van den Veda en het daarin behandelde verbiedt.

En dat de çûdra niet bevoegd is tot de studie, blijkt hieruit, dat de overlevering hem het hooren en het lezen van den Veda en het daarin behandelde verbiedt. Het hooren van den Veda, het lezen er van en het kennen en volbrengen van hetgeen in den Veda behandeld wordt, wordt in de overlevering den çûdra verboden. Het verbod om den Veda te hooren vooreerst ligt in de woorden: „Wanneer hij hoort naar het lezen van den

¹ Praçna-Up. I, 1.

² Chānd. Up. IV, 4, 5.

Veda, zal men zijne ooren vullen met lood en lak» en: «De çūdra is eene wandelende begraafplaats; daarom mag de Veda niet gelezen worden in zijne tegenwoordigheid». Daaruit volgt dat ook het lezen hem verboden is; want hoe zou iemand, in wiens tegenwoordigheid de Veda niet gelezen mag worden, hem zelf mogen lezen? En het wordt uitdrukkelijk verboden in de woorden: «Spreekt hij hem uit, dan worde zijne tong uitgesneden; kent hij hem van buiten, dan worde zijn lichaam gespleten». En daaruit volgt van zelf, dat hem het kennen en volbrengen van hetgeen in den Veda behandeld wordt verboden is. En dat wordt uitdrukkelijk gezegd in de woorden: «Men geve geen onderricht aan den çūdra» en: «Lezen van den Veda, offer en weldadigheid zijn de plichten der tweemaal geborenen.» Hun nu, bij wie krachtens de in een vroeger leven verkregen vorming kennis ontstaat, zooals bij Vidura, Dharma, Vyādhā enz., kan het genieten van de vrucht der kennis niet ontzegd worden, daar deze absoluut is; en blijkens het voorschrift der overlevering: «Deze doe men de vier kasten hooren» zijn de leden der vierde kaste bevoegd tot het leeren der mythen. Maar het staat vast, dat de çūdra's niet bevoegd zijn tot studie, die op den Veda berust.

39. Het blijkt uit het sidderen.

Het incidenteele onderzoek naar de bevoegdheid tot studie is geëindigd; nu keeren wij tot ons eigenlijk onderwerp, het onderzoek van de beteekenis van teksten, terug.

«De geheele wereld beeft (beweegt zich) in den levensgeest, waaruit zij voortgekomen is, een voorwerp van groote vrees, een geweldigen bliksem; zij, die dat kennen, worden onsterfelijk». Deze tekst wordt in dit aphorisme bedoeld, daar «sidderen» hetzelfde beteekent als «beven». In dezen tekst wordt gezegd, dat de geheele wereld, op den levensgeest rustende, zich beweegt; er wordt een oorzaak van groote vrees, voorgesteld als een geweldige bliksem, genoemd en gezegd, dat men door die kennen de onsterfelijkheid bereikt. Wie is hier die levensgeest en wat is die vreesverwekkende bliksem? Daar dit niet zeker is, moet het onderzocht worden.

Bij dat onderzoek wordt door sommigen, op grond van het gewone spraakgebruik, de meening verdedigd, dat die levensgeest de in vijf werkingen zich openbarende wind is en die bliksem

¹ *Kaśh. Up. VI, 2.*

iet onweder, zoodat hier de macht van den wind beschreven wordt. Want de geheele wereld beweegt zich in den vijfvoudigen, net den naam „levensgeest“ (adem) aangeduiden wind en door len wind ontstaat de geweldige, vreesverwekkende bliksem. Want wanneer de wind zich vormt tot wolken, dan, zoo leeren de natuurkenners, ontstaat weerlicht, donder, regen en bliksem. En door kennis van den wind komt men tot onsterfelijkheid. Want zoo zegt de schrift elders: „Wind zijn de enkele deelen, wind is het geheel; hij die dus weet weert den dood af.“¹ Men moet dus hier denken aan den wind. —

Daarop antwoorden wij: Men moet hier denken aan het Brahma; dit blijkt uit de beschouwing van hetgeen voorafgaat en hetgeen volgt. Want wij merken op, dat er in het voorafgaande en in het volgende gedeelte van dit boek sprake is van het Brahma en hoe zouden we dan kunnen aannemen, dat hier, daartusschen in, plotseling gesproken werd van den wind. In hetgeen voorafgaat vooreerst, in de woorden: „Dat alleen noemt men het reine, dat alleen het Brahma, dat alleen het onsterfelijke; daarop rusten alle werelden, dat gaat niemand te boven“, is sprake van het Brahma en daarvan alleen is ook in dit vers sprake, zooals hieruit blijkt, dat het daarop onmiddellijk volgt en dat hier, in de woorden: „De geheele wereld beweegt zich in den levensgeest, evenals daar, gesproken wordt van den grondslag der wereld. Ook wordt het woord „levensgeest (adem)“, blijkens de uitdrukking: „de adem des adems“, van den hoogsten geest gebruikt. Ook dit, dat hij alles doet bewegen, is alleen toepasselijk op den hoogsten geest, niet op den wind; zoo wordt er gezegd: „Niet door uitademen, noch door inademen leeft eenig sterveling, maar zij leven door dat andere, waarop deze beide berusten“². Ook in hetgeen volgt, in de woorden: „Uit vrees voor hem brandt het vuur, uit vrees voor hem schijnt de zon, uit vrees voor hem loopen Indra en de wind en de dood als de vijfde“, is er sprake van het Brahma, niet van den wind, daar er een oorzaak van vrees wordt genoemd voor de geheele wereld met inbegrip van den wind; en daarvan is ook in dit vers sprake, zooals hieruit blijkt, dat het daaraan onmiddellijk voorafgaat en dat hier, in de woorden: „een voorwerp van groote vrees,

¹ Cat. Brāhm. XVI, 4, 3, 6.

² Kaśā. Up. V, 5.

een geweldige bliksem", evenals daar, van een oorzaak van vrees gesproken wordt. Het woord "bliksem" wordt gebruikt, omdat het Brahma daarmee hierin overeenkomt, dat het de oorzaak van vrees is. Want evenals iemand, denkende: "Daar zal een geweldige donderbui op mijn hoofd neerkomen, wanneer ik zijn bevel niet volbreng", uit vrees daarvoor stipt het bevel van den koning opvolgt, zoo volbrengt de wereld, Agni, de wind, de zon enz., uit vrees voor het Brahma stipt hare taak en daarom wordt het Brahma met den vreesverwekkende bliksem vergeleken. En zoo zegt de schrift elders van het Brahma: "Uit schrik voor hem waait de wind, uit schrik voor hem gaat de zon op, uit schrik voor hem loopen Agni, Indra, en de dood als de vijfde" ¹. Ook hieruit, dat gezegd wordt dat kennis er van onsterfelijkheid tot vrucht heeft, blijkt dat het Brahma is. Want door het Brahma te kennen bereikt men de onsterfelijkheid, zooals blijkt uit het lied: "Door hem kennen komt men den dood te boven; daar is geen andere weg om op te stijgen" ². Wat nu ergens gezegd wordt, dat men door den wind te kennen onsterfelijk wordt, dat is slechts betrekkelijk waar. Want daar wordt vervolgens, overgaande tot een ander onderwerp, de hoogste geest genoemd en dan in de woorden: "Al het andere is vergankelijk" gezegd, dat de wind enz. vergankelijk zijn. Ook uit het in dit boek behandelde onderwerp moet men besluiten, dat hier de hoogste geest bedoeld wordt, daar in de woorden: "Zeg mij dat, wat gij kent, niet bestaat in verdienste noch in schuld, niet in dit geheel van oorzaak en gevolg, niet in iets verledens, noch in iets toekomends" ³ gevraagd is naar den hoogsten geest.

40. Het licht is het Brahma; dit blijkt uit hetgeen men ziet.

De in volmaakte rust verkeerende, uit dit lichaam uitgaande en het hoogste licht bereikende, openbaart zich in zijne eigene gedaante"; aldus leest men ⁴. Hier is het de vraag, of met dat licht het gewone licht, dat de duisternis verdrijft en object is van het gezichtsorgaan, of wel het hoogste Brahma wordt bedoeld.

¹ Taitt. Up. II, 8.

² Āvet. Up. III, 8; VI, 15.

³ Kaṣ. Up. II, 14.

⁴ Chānd. Up. VIII, 12, 3.

De meening, dat het gewone licht wordt bedoeld, wordt verdedigd op grond dat dat de gewone beteekenis van het woord is. Want in I, 1, aph. 24 is op grond van het verband het woord „licht“, met voorbijgaan van de eigenlijke beteekenis, verklaard als naam van het Brahma; maar hier bestaat niet, zooals daar, eene reden om de eigenlijke beteekenis voorbij te gaan. En zoo wordt in het *Nadikhandā*, in de woorden: „Dan, wanneer de ziel uitvaart, dan vaart zij met de stralen omhoog“¹, geleerd, dat hij die begeerig is naar verlossing de zon bereikt. Daarom wordt hier met het woord „licht“ het gewone licht aangeduid. —

Daarop antwoorden wij: Het hoogste Brahma alleen wordt bedoeld met dat licht. Dit blijkt uit hetgeen men ziet. Want men ziet, dat in dit hoofdstuk het Brahma doorlopend het onderwerp der behandeling is. Want in den aanhef van het hoofdstuk wordt in de woorden: „de geest, vrij van euvel“ enz. die geest aangewezen als het object, dat men moet zoeken en trachten te leeren kennen, en blijkens de woorden: „Maar deze alleen zal ik u verder verklaren“ gaat de spreker steeds over datzelfde onderwerp door. En het blijkt ook hieruit, dat hij het onlichamelijk zijn, uitgedrukt in de woorden: „Wanneer hij onlichamelijk is, treffen lief en leed hem niet“, het bereiken van het licht noemt, terwijl onlichamelijk zijn alleen dan mogelijk is, wanneer de ziel Brahma geworden is. Het blijkt verder uit de nadere beschrijving „het hoogste licht“ en „Dat is de hoogste ziel“. Wat nu gezegd is, dat van hem, die begeerig is naar verlossing, geleerd wordt dat hij de zon bereikt, dat is niet de volkomen verlossing, daar het verbonden is met een bepaalde weg en wijze van uitgaan. Want bij volkomen verlossing bestaan deze niet, zooals wij later zullen aantoonen.

41. De ether is het Brahma; dit blijkt hieruit, dat hij voorgesteld wordt als iets anders dan naam en vorm.

„Ether is de regelende kracht van naam en vorm; dat, waarin deze zijn, dat is het Brahma, dat is het onsterfelijke, dat is de geest“; aldus leest men². Is hier met dat woord

¹ Chānd. Up. VIII, 6, 5.

² Chānd. Up. VIII, 14, 1.

3e Volgr. X.

„ether“ het hoogste Brahma of het gewone element ether bedoeld?

Volgens sommigen moet men aannemen, dat het element bedoeld is, daar dit de gewone beteekenis is van het woord „ether“ en het regelen van naam en vorm daaraan kan toegeschreven worden, daar de ether (ruimte) aan naam en vorm (de phaenomena) plaats geeft, terwijl hier een duidelijk kenteeken van het Brahma niet voorkomt, daar niet gezegd wordt, dat hij schepper is enz. —

Hierop antwoordt de auteur: Het hoogste Brahma alleen kan hier met het woord „ether“ bedoeld zijn; dit blijkt hieruit, dat hij voorgesteld wordt als iets anders dan naam en vorm. Want in de woorden: „Dat, waarin deze zijn, dat is het Brahma“ spreekt hij van den ether als iets anders dan naam en vorm. En behalve het Brahma kan er niets anders bestaan dan naam en vorm, daar de geheele phaenomenale wereld in namen en vormen alleengescheiden is. Verder kan het onafhankelijk regelen van naam en vorm alleen aan het Brahma toegeschreven worden, daar de schrift het Brahma als den schepper noemt, blijkens de woorden: „Laat ik, deze drie deva's met mijn geest, de ziel, bezielende, namen en vormen afscheiden“¹. — Maar wordt daar niet uitdrukkelijk ook aan de ziel het regelen van naam en vorm toegeschreven? — Zeker; maar zij worden daar als niet onderscheiden voorgesteld. En door het regelen van naam en vorm te noemen, wordt reeds gezegd dat hij de schepper is en dus een kenteeken van het Brahma genoemd. En de woorden: „Dat is het Brahma, dat is het onsterfelijke, dat is de geest“ zijn kenteekenen, dat hier sprake is van het Brahma. Dit aphorisme is een vervolg van I, 1, aph. 23.

42. Dat het Brahma bedoeld is, blijkt hieruit, dat het bij den toestand van slaap en van dood genoemd wordt naast en onderscheiden van de ziel.

In het zesde boek der Brhad-Aranyaka wordt gevraagd: „Welke is de geest“ en het antwoord luidt: „De rede in de levensgeesten, het licht binnen in het hart, de ziel“ en daarop volgt eene verdere uitweiding over den geest. Nu is

¹ Chānd. Up. VI, 3, 2.

² Brh. Ar. Up. IV, 3, 7.

het de vraag of het doel van dezen tekst is het wezen van de aan de eindige wereld gebonden ziel te beschrijven, of wel om het wezen van den boven die wereld verheven geest te doen kennen. De eerste opvatting wordt verdedigd op grond van hetgeen voorkomt in den aanhef en het slot dezer pericoop. Want in den aanhef zijn de woorden „De rede in de levensgeesten” een kenteeken der lichamelijke ziel en in het slot wordt deze wederom genoemd in de woorden: „De rede in de levensgeesten, dat is de groote, ongeschapen geest” en zonder daarvan af te gaan wordt ook in het midden, in de vermelding van den toestand van waken, deze alleen besproken. —

Hierop antwoorden wij: Deze pericoop heeft ten doel het hoogste wezen te doen kennen, niet de lichamelijke ziel te beschrijven. Dit blijkt hieruit, dat bij den slaap en den dood het hoogste wezen genoemd wordt naast en onderscheiden van de lichamelijke ziel. Bij den slaap vooreerst wordt in de woorden: De ziel, opgenomen in den intelligenten geest, kent niets buiten of binnen zich ¹ het hoogste wezen onderscheiden van de lichamelijke ziel. Daar toch moet de ziel zijn de lichamelijke ziel, daar van deze, aan wie als het kennende subject het kennen van uitwendige en inwendige objecten eigen is, kan gezegd worden, dat zij ze dan niet kent. De intelligente geest moet het hoogste wezen zijn, daar dit eeuwig onafscheidbaar is van de intelligentie, die zich in alwetendheid openbaart. Zoo wordt ook bij de vermelding van den dood, in de woorden: „De lichamelijke ziel, het ik, in den intelligenten geest opgenomen, verlaat het lichaam en gaat heen”, het hoogste wezen onderscheiden van de ziel; want daar moet de lichamelijke ziel wederom zijn de individueele ziel, daar deze de beheerscheres is van het lichaam, en de intelligente geest moet het hoogste wezen zijn. Derhalve wordt hier het Opperwezen alleen bedoeld, daar het bij den slaap en den dood genoemd wordt onderscheiden van de individueele ziel.

Wat nu gezegd is, dat deze pericoop handelt over de lichamelijke ziel, daar in den aanhef, in het slot en in het midden kenteekenen van deze voorkomen, daarop antwoorden wij: In den aanhef vooreerst is in de woorden „De rede in de levensgeesten” niet het wezen der aan de eindige wereld gebonden ziel

¹ Brh. Ar. Up. IV, 3, 21.

het doel, maar het doel van den spreker is, deze wederom noemende, te leeren dat zij één is met het hoogste Brahma; want uit het laatste gedeelte van dat vers: „schijnbaar denkt hij, schijnbaar beweegt hij zich” blijkt, dat de bedoeling is, de functies der aan de eindige wereld onderworpen ziel te ontkennen. Zoo eindigt de spreker in het slot ook evenals hij begonnen is: „De rede in de levensgeesten, dat is de groote ongeschapen geest”, d. w. z.: De rede in de levensgeesten, die de eindige ziel genaamd wordt, dat is, zooals wij aangetoond hebben, geen ander dan de groote, ongeschapen geest, dan het Opperwezen. Maar wie meent, dat, blijkens de vermelding van den toestand van waken, in het midden de aan de eindige wereld onderworpen ziel bedoeld wordt, die kan zich naar het oosten keerende tegelijk zich ook naar het westen keeren; want met die vermelding van den toestand van waken wordt niet bedoeld, dat de ziel in dien toestand verkeert en eindig is, maar juist dat zij daaraan niet gebonden en oneindig is. Dit blijkt hieruit, dat Janaka telkens vraagt: „Zeg mij dat hoogere, dat tot verlossing leidt” en Yājñavalkya telkens antwoordt: „De ziel wordt daardoor niet bezoedeld, want zij is geheel vrij” en hem leert: „Niet bezoedeld door verdienste, niet bezoedeld door schuld; want dan is zij alle leed te boven.” Daaruit blijkt dat deze pericoop ten doel heeft het aan de eindige wereld niet gebonden wezen te doen kennen.

43. Uit de woorden „heer” enz.

En dat deze pericoop ten doel heeft het aan de eindige wereld niet gebonden wezen te doen kennen, blijkt ook hieruit, dat daarin woorden als „heer” enz. voorkomen, die dat wezen aanduiden en strijden met het wezen der aan de eindige wereld gebonden ziel. „Hij is de meester, de beheerscher, de heer van alles”, deze en dergelijke beschrijvingen drukken het wezen uit van den aan de eindige wereld niet gebonden geest. En woorden als: „Door goede daden niet grooter, doch slechte niet kleiner wordende” enz. strijden met het wezen der aan de eindige wereld gebonden ziel. Daaruit blijkt, dat hier sprake is van het aan de eindige wereld niet gebonden Opperwezen.

Einde van het derde hoofdstuk.

LEESTAFEL.

DE MALEISCHE ATLAS VAN DEN HEER W. F. VERSTEEG.

Wanneer een werk bij zijn verschijnen reeds aanstonds door tijdschriften en dagbladen met uitbundigen lof begroet wordt en spoedig daarop zijn schrijver een eersten prijs bezorgt op een internationaal congres in een der hoofdsteden van Europa; dan is het natuurlijk, dat, zoo het onderwerp waarover het handelt, ons eenig belang inboezemt, ook de wensch bij ons opkomt er wat meer te weten. Wij schaffen het ons aan en vormen ons eigen oordeel er over en zijn het eens met den lof die er aan toegezaaid wordt of komen daartegen op. Is het in een taal vervat, die wij niet verstaan, dan rekenen wij op anderen, voor wie die vreemde taal zulk een beletsel niet is om er zich mee bekend te maken. Komt echter niemand van die wij het mochten verwachten er nog eens op terug, dan houden wij het er voor dat allen het omtrent de hooge waarde van het werk eens zijn, en met anderen er over sprekende helpen wij mee den lof er van uittebreiden, die dan als het kringetje in 't water steeds in omvang toeneemt.

Aan het hoofd van dit stukje staat de titel van een werk waarop het hier gezegde zich vrij wel laat toepassen. Dat de Maleische atlas van den heer Versteeg in het Tijdschrift van N. I. met uitdrukkingen, die van de grootste ingenomenheid getuigen, werd aangekondigd en door een niet minder ingenomen jury van het Parijsche congres voor aardrijkskunde den hoogten prijs, een „*lettre de distinction*“ werd waardig gekeurd, is bekend genoeg. Het werk verdient dus, al was het alleen om al dien lof en eer, dat wij er nader kennis mee maken.

Beginnen wij met te onderzoeken wat de aanleiding tot die uitgaaf geweest is en op welke wijs de heer Versteeg begrepen heeft zich van zijne taak te moeten kwijten. Hooren wij daartoe

wat hij daarvan zegt in het Inleidend woord dat in het zesde nummer van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig genootschap te vinden is. De heer Versteeg zegt daar het volgende: „ Het denkbeeld om een school- of volks-atlas te bezitten, „ ingericht naar de behoeften van Nederlandsch Indië, is geenszins nieuw. Voor jaren was daarvan reeds sprake bij het „ bestuur der Maatschappij „ Tot nut van den Javaan „; doch „ de zaak kwam niet tot stand; wat de uitvoering toen verhinderde is niet ten volle bekend. De behoefte aan zoodanig „ werk werd intusschen levendiger gevoeld, naarmate ernstiger „ pogingen werden aangewend om het inlandsch onderwijs in „ Ned. Indië uit te breiden en op beteren voet te brengen, „ en de voorstellen van den Hoofdinspecteur van dat onderwijs, „ Mr. J. A. van der Chijs, om die taak van regeeringswege „ te doen uitvoeren, vonden een gunstig gehoor, ten gevolge „ waarvan in 1872 tot deze uitgave werd besloten. — Men „ had zich daarbij te voegen naar de beginselen bij dat inlandsch „ onderwijs aangenomen, en deze verschillen in meer dan een „ opzicht van hetgeen elders wordt toegepast. — Wordt b. v. „ in Britsch-Indië het onderwijs aan de onderscheidene aldaar „ wonende volkeren zooveel mogelijk in de Engelsche taal gegeven, in Ned. Indië geschiedt dit in het Maleisch. Dit „ moest dus ook de taal van den Atlas wezen. Niet alleen de „ gewone aardrijkskundige benamingen als „ zee, land, rivier, „ kaap enz. „, behoorden in die taal te worden overgebracht, „ hetgeen trouwens weinig bezwaar opleverde, wijl de zeevarende „ Maleiers het meereudeel dier woorden sedert eeuwen bezitten, „ maar dit werd ook vereischt voor eenige onmisbare woorden „ behorende tot de wiskundige aardrijkskunde, zooals „ evenaar, „ keerkring, poolslenkte, breedte enz. „ Dit bood meerdere zwaarigheden aan, wijl de Maleier die namen over het algemeen nog „ niet kent; men heeft gemeend het best te doen door deze „ soort van namen hoofdzakelijk aan het Arabisch te ontleenen, „ aangezien de Maleische taal zelve toch ook overigens daarvan „ reeds zooveel heeft overgenomen. — Maar er was meer te „ doen, wilde men zich ingevolge het aangenomen beginsel verstaanbaar maken voor den inlander. — De eigennamen van „ landen, zeeën, rivieren, steden, enz. op de kaarten dienden „ voor zooveel noodig te worden vermaleischt, althans op zoodanige wijze te worden geschreven als een Nederlander zich „ kan voorstellen die te hooren, wanneer zij door een Maleier

*worden uitgesproken. — Dit was voorzeker niet gemakkelijk
 *en er wordt dan ook in geen deele beweerd, dat het werk
 *in dit opzicht geheel naar eisch is geslaagd. Hetgeen in dien
 *zin geleverd is, neme men als een eerste proeve, die zonder
 *twijfel nog voor veel verbetering vatbaar is." Hierna spreekt
 de heer V. over de keus der kaarten en verontschuldigt er zich
 over dat de schoolatlas van lieverlede meer uitgebreidheid kreeg,
 waardoor hij nu echter ook in wijder kringen meer bruikbaar
 zal worden. Wij zullen later ook over deze zaken spreken, doch
 houden ons vooreerst met de taal bezig.

Slaan wij de eerste kaart op. Het is een wereldkaart, *gambar*
doenia, zoo als het daar heet. Die vertaling is slecht Maleisch.
 Dat woord *gambar* wordt wel voor kaart gebruikt, ofschoon het
 eigenlijk afbeelding beteekent, maar de Maleijers noemen een
 kaart liever *pëta*, een woord dat in de Engelsche Maleische
 schoolboekjes die al voor jaren te Singapore gedrukt werden en
 wat de taal betreft, in 't algemeen gesproken, zeer ver de
 voorkeur verdienen boven de onze, steeds in die beteekenis
 gebruikt wordt. Een uitstekend kenner der Maleische taal, de
 heer Klinkert, beweert zelfs dat *gambar* niet eens Maleisch maar
 Javaansch is, ofschoon de Maleijers het verstaan. 't Is niet
 noodig die quaestie hier uit te maken, doch in allen gevalle zal
 iemand die het woord *pëta* kent niet aarzelen het voor kaart
 boven *gambar* te verkiezen. En wie die met de scheepstermen
 bekend is, zou niet weten dat men toch ook bij ons zee kaart
 door *pëta laet* uitdrukt? — En zoo beteekent nu ook dat andere
 woord *doenija* of *doenia* wel wereld, maar eigenlijk slechts in
 geestelijken zin, d. i. deze wereld in tegenoverstelling van de
 andere, dit leven tegenover dat hier namaals. Een groot vorst,
 een koning der wereld, zoo als oostersche fantasie hem noemt,
 is niet *sjah doenija*, maar *sjah alam*, een vorst van al wat er
 zich op aarde bevindt. In het woord wereldkaart is met
 wereld de Aarde, in het Maleisch *boemi*, bedoeld. Doch op zoo
 iets let de Hollander in Indië niet wanneer hij Maleisch spreekt,
 en zoo is dus dat woord maar vertaald door *gambar doenia*, dat
 ook de Maleijer wel zal leeren verstaan en gebruiken, in plaats
 van door het betere *pëta boemi*. — Of nu verder met die woor-
 den waarvan er twee boven en een onder de beide halfonden
 staan en die natuurlijk het oostelijk en westelijk halfond moe-
 ten beteekenen, gemeend is *sabelah* (l. *sabèlah*, met doffe e)
boemi barat, *sabèlah boemi timoer*, bij elkaar, of *sabèlah boemi*,

half rond, en dan ter onderscheiding er onder oost en west, is niet duidelijk, omdat wij gewoon zijn die drie woorden te vereenigen en wat het Maleisch betreft de eene uitdrukking al niet veel voor heeft bij de andere en het dus voor den Maleijer wellicht gewenscht ware geweest de woorden niet te scheiden, wanneer zij bij elkaar behooren. Maar de uitdrukking zelf is, zoo als ik zeide, in beide gevallen onjuist. *Sabèlah* wordt namelijk alleen gebruikt van de eene van twee zaken die wel gescheiden zijn, doch als paar bij elkaar behooren, zoo als bijv. zijn eene (of andere) hand, *sabèlah tangannja*; *kadoewa bëlah matanja*, zijn beide oogen; maar bij de Aarde heeft zoo iets niet plaats. Wel zegt men, bijvoorbeeld van den bliksem: *mëmbëlah boemi*, den grond splijten, in den grond slaan, en kan men zich dus een *sabèlah boemi* als het eene stuk van de zoo gespleten aarde voorstellen; doch dit is hier natuurlijk de bedoeling niet: dat de aarde ooit werkelijk zou gespleten zijn, zoo als in der tijd de maan die Mohammed eerst in zijn mouw gestoken had en die er uit komende zich in tweeën deelde, daarvan heeft de Maleijer nooit gehoord. Wel gebruikt men het woord *sabèlah* bij het begrip bol, in het Maleisch *boelatan*, zoodat het beter geweest ware oostelijk (westelijk) half rond uit te drukken door *boelatan* (eig. *boelatan boemi*) *sabèlah timoer (barat)*.

De werelddeelen worden *benoewa* (l. *bënoewa*) genoemd en te recht onderscheiden van de landen op zich zelf, *tanah*, ofschoon er onder deze zijn die de Maleijer, die aan zulk een onderscheiding nooit behoefte gehad heeft, ook wel *bënoewa* noemt. — De zeeën heeten *semoedra* (l. *sëmoedra*), oceaan en *laet*, zee. Omtrent het eerste woord kan men van meening verschillen; ik voor mij zou *sëmoedra* niet boven *laet* verkiezen en liever dit ééne Maleische woord gebruiken voor de beide Hollandsche. *Sëmoedra* is geen gewoon woord. De Maleijer maakt tusschen oceaan en zee geen onderscheid. Die onderscheiding is dan ook noodeloos en willekeurig. Hier heet de Indische zee niet zoo en aan den grooten Oceaan, ofschoon deze de eerste aanspraak op dien naam schijnt te hebben en hij hem ook op deze kaart draagt, komt hij eigenlijk in 't geheel niet toe. Ik zou dus den Maleijer die verschillende namen liever gespaard hebben. — De noordelijke en zuidelijke IJzeeën heeten op de kaart zee van de noordpool en zee van de zuidpool: het is toch niet om de moeilijkheid van de vertaling van het woord IJzee te ontgaan? wat ijs in het Maleisch is, behoef ik iemand die

in Indië geweest is wel niet te vertellen. Maar waarom dan in plaats van dien gewonen en beteren naam, in het Maleisch *laoet ajar bēkoe*, een anderen gesteld, dien de Maleijer geheel anders opvat, t.w. als de zee rondom de pool en niet tot nog bezuiden den poolcirkel, tot zoover het ijs reikt, iets dat vooral verkeerd zal zijn wanneer het eenmaal waar mocht blijken, althans van de noordpoolzee, dat die een ijsvrije zee zou wezen? — Maar dat *laoet koetob oetara*, zee van de noordpool, is althans geen Maleische taalfout. — Dit zou men niet kunnen getuigen van *laoet tengah* (l. *tengah*), zoo als ik voor Middellandsche zee vind. *Laoet tengah* is wel goed Maleisch, maar beteekent geheel iets anders dan er mee bedoeld is, het beteekent middelzee, zoo dat de Maleische schoolknaap zijn best zal doen de beide andere zeeën op te zoeken, waar tusschen deze midden in ligt. Het had moeten zijn *laoet mēntengah tanah*. In den omtrek van de Middellandsche zee stuit ik wederom op andere zaken. Waarom Egypte *Tanah Mesir* (l. *Mēsir*) en de Roode zee *Laoet Kolzoem* genoemd, zoo als in 't Arabisch, maar Marokko, Algiers niet op zijn Arabisch? *Tanah Magrab* is den Maleijer anders even goed bekend als *Mēsir*. Ik zou beide namen gewenscht hebben, de Arabische en de gewone, want zoo hij nu eens van *Tanah Igip* of *Idjip* en van de *Laoet merah* hoort, dat toch zeer mogelijk is in dezen tijd, dan helpt hem zijn atlas niets. Mij dunkt het ware praktischer geweest. — Onmiddellijk aan de noordkusten van Afrika grenst de *Goeron bēsar Sahara*, waar *goeron*, een zeer verdacht woord, dat echter ook in de vertaling van het Oude Testament voor woestijn voorkomt, alleen daarom schijnt gekozen, omdat men *padang pasir*, d. i. zandvlakte, zoo als men ook zegt en dat zich terstond als een goede uitdrukking aanbeveelt, niet in de gedachte kreeg. Bij zulke benamingen had men zich ook wel mogen afvragen of het goed was *Sahara* zoo maar achter aan te zetten en men niet liever moest zeggen *jang bērnama Sahara*, want zoo als er nu staat is het de woestijn van Sahara, zoo als wij ook zeggen de woestijn van Libye.

Op een wereldkaart kan het mij niet verwonderen den naam Kanaal van Suëz te missen. Ik vind het op kaart n°. 14 met *slokkan Soe-es* (lees *Soeweis*) weergegeven. *Slokkan* of *slokgang*, zoo als dat Bataviaasch-maleische of liever Soendaneesche woord *solokan* ook wel verbasterd is, beteekent een grachtje en schijnt dus aan den Maleijer, zoo hij het woord begrijpt, geen waardig

denkbeeld van dat kanaal te zullen geven. Waarom niet kort en goed *Selat Soewis*, Straat van Suëz? en laat men er dan des noods bij vertellen dat die straat eigenlijk gegraven is. — En de landengte van Suëz? Dat woord landengte vind ik nergens in den Atlas door een Maleisch woord uitgedrukt, ook niet bij Panama, waar men het wel het minst gaarne mist. Het is toch niet omdat de auteur er geen naam voor wist? of was het verlegenheid met de keus? want daar zijn er wel drie, die men elders gebruikt vindt, aan het bod: *pëlantaran*, eigenlijk een verbindingsweg, en dus ook wel eens een enkele brug, tusschen twee landen of oevers; *gënting tanah*, eig. een landvernaauwing, en *leher tanah*, een landhals. Ofschoon de Engelsche schoolboekjes het tweede woord gebruiken, zou ik bepaald het laatste verkiezen. Zulke figuurlijke benamingen verdienen in gevallen als wij hier hebben de voorkeur boven andere, omdat zij tevens schilderen en zij dus terstond verstaanbaar zijn, ook al heeft men ze nooit in den nieuwen zin aangetroffen dien men haar geven wil. Zoo is het bijvoorbeeld ook met schiereiland, waarvoor ik in den Atlas insgelijks een Maleisch woord mis, ofschoon dit bij Kamschatka, Kalifornië en elders best had kunnen gebruikt worden. Men heeft er in het Maleisch voor ingevoerd *tanah mënandjoeng*, vooruitstekend land, doch ook *ekor tanah*, landstaart, dat ik wederom, om bovengemelde redenen, verkies, ofschoon ik het liever voor landtong zou willen bewaren. In plaats van landengte, schiereiland, vind ik nu slechts land, *tanah*. Bij het uitdrukken van de onderdeelen der zee is men omgekeerd weer te gul met zijn Maleische termen geweest. Door wat meer soberheid had men zich buiten de fout gehouden van overal *teloek* te gebruiken, waar wij golf of baai zeggen. Een Maleijer gebruikt dat woord zóó althans niet uit zich zelf, en zegt bijv. niet *teloek Aden* voor Golf van Aden, maar *laoet Aden*, zee van Aden, evenmin als *selat Malaka*, straat van Malakka, voor *laoet Malaka*; maar wel bijvoorbeeld *selat Singapoera*, die zij als zoodanig overzien kunnen.

Maar stappen wij van dit onderwerp af en onderzoeken wij wat de auteur van dat vermaleischen der woorden, zoo als hij het noemt, gemaakt heeft. Het best zullen wij dit kunnen beoordeelen door de kaart van ons land op te slaan. Op tweeërlei wijs heeft de schrijver zijn doel trachten te bereiken en wel vooreerst door de spelling der woorden te veranderen, door ze *namelijk* zóó te schrijven als de Maleijer naar het gehoor van

den Nederlander die zou uitspreken, en ten anderen door ze, voor zoover dit ging, te vertalen. O Dornseiffen, Dornseiffen! hadt gij de mogelijkheid kunnen gissen dat er aan uwe lessen over de taal der aardrijkskunde zulk een behoefte bestond, ze waren zeker nog tijdig genoeg in het licht gekomen om het rampzalig lot van zulk een menigte eerlijke hollandsche eigenamen op de kaart van ons land in dezen Atlas te voorkomen! Nu is het te laat geweest. Maar ieder die het inleidend woord van de heer Versteeg leest zal toch in hetzelfde stukje van uw woorden kunnen kennis nemen!

De verandering der spelling betreft zoowel klinkers als medeklinkers, doch van beide slechts enkele. De *u* wordt geregeld vervangen door *oe*, zoo als in Boeren, Soetfen, Oetregt, Oerk, Voersge, Boessoem, Broemen, Broessel; de *ij* door *ei*, als in Weik, Neimegen, Weighen; de *ou* door *ow* (zooals ook de *au* door *aw*) of door *ol*: Wowbroegge, Woldenberg, Renswowde, Skowen; de *ui* blijft doorgaans onveranderd, zoo als in Huissen, Kuik, daarentegen Loeik, Loeikgestel. *Oe* blijft zoo, zelfs in Doetighem waar wij *eu* uitspreken. Schrijfwijzen als Leewarden, Nieuwe Diep en nog enkele andere misschien behoeven nauwlijks bijzondere vermelding. — Bij de medeklinkers bestaat de verandering slechts daarin dat *ch* in *g*, *sch* in *sk* of *sg* overgaat, bijv. Skiedam, Sgaik, Oirsgot, Walgeren, Dieking, en dat de *h* na een voorafgaanden *t* en *r* soms wegvalt, zoo als in Tolen, Renen, maar niet in Drenthe, en ook altijd *f* voor *ph* staat, bijv. San Filipeland, doch niet na de *g*, zoo als in Doetighem, Loghem. De *z* verandert in *s* en de *ch*, waar hij die klank voorstelt, in *sj* zoo als Neusen, Sjarlois. Dat de *oi* *o* is wordt de Maleijer verondersteld wel te begrijpen. Maar om de doffe *e* van de heldere te onderscheiden, dat voor de Maleische uitspraak een allereerst vereischte is, zoo als wij reeds in dit stukje meermalen hebben kunnen opmerken, daaraan is nergens gedacht.

Ik geloof niet te ver te gaan met te zeggen dat deze vermaleisching der spelling geen de minste waarde heeft. Op fouten als daar zijn Doetichem, Weichen, Oirsgot, Boessoem (wie ter wereld spreekt Bussum uit, al spelt men zoo?) en dergelijke, alle het gevolg eener onovertroffen oppervlakkigheid, wil ik nu niet eens letten; zij bepalen zich trouwens, uit den aard der zaak, tot slechts enkele woorden. Maar er zijn een paar andere zaken om op te merken. Vooreerst, zoo als de heer Dornseiffen ons het ook uitlegt en wel op zulk een wijs dat ik daarvoor naar

zijn stukje verwijzen kan, dat het reeds in 't algemeen verkeerd is om de schrijfwijz van geographische namen te veranderen, wanneer de letters waarmee die geschreven worden ons bekend zijn of zij niet reeds in den veranderden vorm het burgerrecht hebben verkregen. En dan dat de genomen proef volkomen mislukt is, omdat nu dat wat veranderd is doorgaans verkeerd veranderd en wat zoo gelaten is dikwijls nog verkeerder onveranderd gebleven is. — Onze *u* is voor den Maleijer nooit *oe* maar klinkt hem veeleer als *i*. *Ow* en *aw* zijn voor den Maleijer niet uittespreken; hij zegt voor die klanken *ou* en *au*, *aoe*, zoodat Gaoeda beter zou geweest zijn dan Gowda. Waarom *Woldenberg* en dergelijke, is en blijft mij een raadsel; *ol* komt midden in het woord in geen Maleisch woord voor. Toonen zulke veranderingen reeds groote onbekendheid met de Maleische uitspraak, vele niet veranderde namen toonen die in nog veel erger graad. Zoo is het bijvoorbeeld een eigenaardigheid van de Maleische woorden, die in de allereerste plaats opmerking verdient, dat zij nooit op twee medeklinkers uitgaan. De Maleijer kan niet goed twee medeklinkers achter elkander uitspreken, aan het einde noch in het midden der woorden, tenzij wanneer de eerste letter een neusletter is, en is de tweede een vloeiende dan gaat het met de uitspraak natuurlijk ook wat gemakkelijker, zoo beide letters ten minste niet op het einde staan. Deze eigenaardigheid schijnt den auteur evenwel ten eenenmale onbekend te zijn geweest. En daarbij komen dan natuurlijk nog andere, die het te ver zou leiden hier alle onder regels te brengen. Zoo kan men bijvoorbeeld voor het Maleisch ook als regel stellen dat een *w* waarmee een woord gegint, zooals in *Woldenberg*, altijd *b* wordt. Van daar *Bèlanda*, dat uit *Wèlanda*, voor *Oelanda*, *Olanda*, zoo als de Portugeezen Holland noemden, ontstaan is. De Javanen behouden die *w*, de Maleijers niet. Wanneer het dus om een goed Maleischen vorm te doen is behooren al die woorden die met *w*, even als die met *v* beginnen, veranderd. Zoo schijnt de auteur ook niet te weten dat de *f* door den Maleijer niet anders dan als *p* kan worden uitgesproken, en hij dus nooit *Alfen*, *Soetfen*, *Friesland* zal zeggen; juist zoo als iemand dit reeds vermoeden zou, die, er niets van wetende, op de kaart *tanah Prasman* (Franschman) ziet staan. *Friesland*, *Gelderland*, *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht* enz., al die provincienamen, die op *Oetregt* na op de kaart niet veranderd zijn, zijn zoo als zij daar gespeld staan voor den Maleijer niet uit te spreken, en

Oetrekt evenmin als Utrecht. Vooreerst moet de laatste letter er af, zoo er niet, zoo als in *Bèlanda*, om bijzondere reden nog een bijgevoegd is. Friesland kan een Maleijer niet anders uitspreken dan *Pri-sèlan*; Groningen zou waarschijnlijk *Gèroning* of *Gèroening* of *Kèroening* worden; Drenthe, *Dèren* of misschien *Dèrenta* of *Direnta* of *Direnti*; Overijssel *Oebèrisal* en bij meer gebruik misschien *Bèrisal* of *Bèrisala* of wie weet wat; Gelderland, *Geldèr-* of *Keldèrlan*; Utrecht, *Ièrek* of *Tèrek*; Holland *Olan* of *Bèlanda*; Brabant, *Bèraban* of *Bèrabanda* of *Bèrabang*; Zeeland, *Seilan*; Limburg, *Limboer* of *Limboeroek*. En hetzelfde zou natuurlijk met een aantal andere plaatsen het geval zijn, die nu onveranderd zijn gebleven, zoodat nu al die letterveranderingen in andere woorden zoo in den steek gelaten natuurlijk een hoogst ongelukkige figuur maken.

Maar behalve door die letterveranderingen heeft de auteur nog op andere wijs zijn doel trachten te bereiken. En hij is daar zoo mogelijk nog ongelukkiger mee geslaagd. Wij zagen reeds dat hij ze ook nog, zoover het ging, vertaald heeft. En dit gaat nu desnoods nog wanneer het om een nieuw of oud te doen is (ofschoon men in een Duitschen atlas toch te vergeefs naar een Neu- of Alt- in de zamenstelling van Nederlandsche geographische namen zal zoeken, denk ik), zoo als in *Beijerland baharoe* en *B. toewah* (in welke namen de *ij* niet volgens den aangenomen regel in *ei* veranderd is, en waar dat *toewah* zoo als in alle namen waar het oud moet beteekenen met een *h* gespeld is in tegenspraak met de aangenomen spelling zonder *h*, omdat men het woord met de *h* spelt als het geluk beteekent); of om noord en zuid, oost en west, bijv. *Blokker timoer* en *Blokker barat*, *tanah Holland oetara* en *T. H. sèlatan*, doch wederom *Noordlaren* en *Suidlaren*; of om binnen of buiten, zoo als *Eemnes dalam* (dat eigenlijk beteekent het diepe Eemnes) en *E. loewar*, en *Standdaard loewar* voor *Standdaar* (sic!) buiten: want Egmond buiten, Katwijk buiten is *E.* aan zee, *K.* aan zee, dat vertaald is door *E. K. dekat* (l. *dèkat*) *laet* (in plaats van het betere *jang di tèpi laet*, want wat er nu staat wil eigenlijk zeggen niet ver van de zee), zoo als, let wel, ook "Wijk bij Duurstede op de kaart voorkomt als *Weik dekat Doerstede*! Het nog overblijvende Egmond, Egmond-op-den-hoef, is vertaald door *E. pada latar*, welk woord *latar* geen Maleisch maar Javaansch is en dus door een Maleijer wel nauwelijks verstaan zal worden, en

in het Javaansch beteekent plein, voorplein voor een huis, terwijl het wederom in *latar Hipolitoes* dient om Hippolytusbuurt, en in *latar Werver* weder om Wervershoef uit te drukken. Een fraaije vertaling is ook de Hoeksche waard door *tanah beterbis* (l. *bè'terbis*) *Hoek*, met welke woorden *tanah beterbis*, op gezag waarschijnlijk van Roorda van Eijsinga's Woordenboek, polder bedoeld wordt, zoodat die Maleische eigennaam dus Polder Hoek weergeeft of Polder van Hoek, want hoek als algemeen zelfstandigwoord is, zoo er een uiterste punt mee bedoeld wordt, gelijk bij ons in hoek Krawang en dergelijke uitdrukkingen voor kaap Krawang, in het Maleisch *oedjoeng*, dat ook op de kaart gebruikt is in Zevenbergschen hoek, *Oedjoeng Sevenbergen*, een klein plaatsje dicht bij Zevenbergen (dat op de kaart ontbreekt). Dat polder en waard heet nu ook elders eveneens, zoo als bijv. *tanah beterbis Anna Paulowna*, *tanah beterbis toewan Hoegoo* (Heer Hugo-waard), doch Wieringerwaard (dat trouwens op de kaart niet als *tanah* land, maar alleen als naam van de gemeente voorkomt) blijft onveranderd en de Beemster en de Schermer heeten eenvoudig *tanah Beemster* en *tanah Skermer*, ofschoon men, wat wel het ergste is, nu weder vindt *Tasik negri* (l. *nagèri*) *Haarlem*, voor Haarlemmermeerpolder, waar de Maleijer zich verbazen zal geen meet, *tasik*, maar niets dan land, *tanah*, te ontdekken. Zoo is nu verder de Zuiderzee *laet selatan* (l. *sèlatan*) geworden: men verbeelde zich een *Mer du Sud* of *méridionale*! en hoe de Maleijer het hoofd zal schudden over die Hollanders, die de *laet oetara*, de Noordzee, in het westen, en daar naast, ten oosten er van, de *laet sèlatan* hebben! En in het noorden loopt langs Friesland en Groningen (door de *telok* (l. *tèloek*) *Lawers*, hier toch Laauwzee! gescheiden) de *Straat* (NB.) de Wadden, *sèlat de Wadden*!

Ook op andere kaarten zijn er aardige vertalingen, zoo als *Tanah idjoe*, het Groene land, *Terre verte*, voor Groenland, dat echter op de kaart van Amerika gelukkig onvertaald blijft; maar daarvoor worden wij er schadeloos gesteld door wat er onmiddellijk onder staat, *tanah Amerika Denemarken*, dat onder de Maleijers geen mensch begrijpen kan, en, het fraaiste misschien van alles, geheel onderaan, *T. Slamats* voor Kaap Vaarwel, dat de Maleijer bij eenig nadenken zal kunnen opvatten in den zin van *Kaap der behoudenis*. Hoe is het mogelijk in een werk als *dit*, ten minste zoo als het behoorde te zijn, zulk potjesmaleisch

e gebruiken als de Hollanders in Indië dit gewoon zijn! rant een Hollander in de Oost zal *T. Slamet*, kaap (Ikvensch-je) Gezondheid wel verstaan; maar voor de Hollanders in Oost-Indië is toch deze atlas niet gemaakt? — Nog een aardige vertaling is die van St. Janssteen, in Staatsvlaanderen, voor *San* (zoo als overal Sint is weergegeven, als of de *a* hier meer recht had dan onze *i*) *Jahja* (de Arabische naam die met ons Johannes, Jan, overeenkomt) *Steen* (als of men aan Jan Steen gedacht had! waarom niet *batoe*? omdat het dan zou beteekend hebben Sint steenen Jan of steenen Sint Jan). Bij *San* heb ik nog een fraaije vertaling: *Kota San Anna* en *Kota San Jakobi* (sic!) d. i. de versterkte plaats, vesting (ofschoon *Ommerschans* vertaald is door *Koloni benting Ommen*) van Sint Anna en Sint Jakobi, voor St. Anna- en St. Jacobiparochie! Nu zijn dit slechts kleine plaatsjes waar het bijna een onschuldig spel is zijn krachten aan een vertaling te beproeven, zelfs al vertaalt men het eiland De Tien gemeten, door *P. Sapoeloh bahoe*, het eiland van tien bouws, daar tien gemeten slechts zes bouws uitmaken. Maar hoe nu bij plaatsen van meer belang? Wat vindt een Maleijer bijvoorbeeld wanneer hij in zijn atlas naar de Kaapstad zoekt of naar Capetown, welken naam het voor hem van althans gelijk praktisch nut is te kennen? Niets wat er ook slechts naar gelijkt. Maar zulk een bekende plaats kan toch in zijn atlas niet ontbreken? Zij doet dit ook niet: de naam *Tandjoeng pengharapan* (l. *pêngharapan*) Kaap der hope, komt zelfs tweemaal op de kaart voor: eens met kleine letters, als kaap, en eens met grootere, als stad, vlak onder *Tel. goenoeng medja*, de Tafelbaai. Ware het niet beter geweest den Maleischen schoolknaap den Engelschen naam te leeren uitspreken en het er bij vertellen en verklaren van die beteekenis aan den meester over te laten? Want wat heeft hij er in de praktijk aan? Men verlangt toch niet dat hij leere in 't vervolg een brief voor de Kaap te adresseeren naar T. Pengharapan? Dat zou niet zoo heel veel minder erg zijn dan wanneer wij dat deden naar de stad der Vliegende honden (Pekalongan) of van het Geurige water (Banjoewangi). Ja, al is de naam slechts gedeeltelijk vertaald, het wordt er niet veel beter door. Wat moet men bijvoorbeeld van dat *Weik dekat Doerstede* denken, daar de Maleijer te vergeefs naar dat schijnbaar zoo voorname Doerstede zal zoeken en bij het vragen er naar gevaar loopt dat ieder Hollander hem uitlacht; terwijl wanneer men hem van Wijk bij Duurstede

spreekt, hij op zijn beurt dien naam nog moeilijker zal verstaan? Wat dezen atlas in de eerste plaats onderscheidt van een Hollandschen, de taal, die brengt den Maleijer, voor wien hij bestemd is, meer nadeel dan voordeel aan.

Omtrent hetgeen de heer Versteeg in zijn Inleidend woord nog verder van dezen atlas zegt, kan ik kort zijn. Dat een Maleische knaap meer aan speciale kaarten van Oost-Indië heeft dan aan zulke van Europeesche gewesten, is voor iedereen duidelijk. Ieder goede schoolatlas en handatlas der aarde zal met het oog op de gebruikers uitvoeriger zijn in het voor hen meer belangrijke, minder uitvoerig in het overige. Maar of dit nu wettigt dat men na de wereldkaart de kaart van Azie vóór die van Europa laat gaan, dit betwijfel ik. Voor een ieder is wel de naaste omgeving van meer belang dan het verder liggende, maar het is iets voor een Chinees om nu ook geheel Azie aan Europa vooraf te laten gaan, omdat hij in Azie geboren is. Dan had ook Australië wel als tweede kaart mogen volgen en niet, zoo als nu, geheel achteraan komen. Nu is er slechts een begin van beraad geweest over de volgorde der kaarten; de Oost-indische archipel en het overige Azie zijn nommer één geworden; doch verder is men niet gegaan. Al het andere behoudt zijn volgorde. Voorts is er voor ons land een uitzondering gemaakt op den regel om buiten Azie van geen enkel werelddeel speciale landkaarten te geven. Voor Engeland, bijvoorbeeld, moet zich de Maleijer met de kaart van Europa vergenoegen. Doch neen, er is nog een klein staatje in Europa dat in den Atlas op een zesmaal grootere schaal dan Engeland voorkomt. Het is Luxemburg! Begrijpelijk is het alweer. Luxemburg vergezelt nog altoos op vele kaarten ons land, als zijn ouderen neef. Het is als of het er een deel van uitmaakt, als of het zich niet van ons land laat losrukken, terwijl het er toch volstrekt niets mee te maken en er niets mee gemeen heeft dan de achting voor onzen Prins Hendrik. Maar dit zal toch de reden niet zijn dat wij Luxemburg ook in den Maleischen atlas terug vinden. Dat overnemen zal wel geschied zijn zonder er veel bij te denken. — Maar nu de Maleische schoolknaap dus ook een kaart van Luxemburg heeft, en wel op een zesmaal grootere schaal dan Engeland, nu mag men veronderstellen dat, zoo al niet wij, dan hij toch wel eens zou kunnen vragen, waartoe? En wanneer men dan meer aan dien lastigen vrager zou moeten antwoorden, die nu eenmaal een voorliefde voor Luxemburg had opgevat,

zoo als hij begreep dat blijkbaar die Hollanders immers ook hadden: waarom anders ongevraagd een extra-kaartje van dat land gegeven? — Wanneer hij bijvoorbeeld vroeg: Is Luxemburg even vlak als Holland, want ik zie er geen enkelen berg in? of: ik kan niet goed zien welke eigenlijk de hoofdrivier van het land is (de Maleijers houden veel van rivieren), waut bij de riviertak, die uit de Moezel komt, staat geen naam? wat zou men antwoorden? En dan is er nog zooveel op die kaart — ik zal maar vertrouwen dat alle andere heel veel beter zijn — dat de knaap aan zal moeten nemen, zonder dat zelfs het vermoeden van onjuistheid bij hem opkomt! Komt de naauwkeurigheid der ligging, de naauwkeurigheid van de namen der plaatsen er niets op aan? Waarom Wormeldingen (Walmerdange der kaart) niet aan de Moezel ligt en Steinfort niet vlak aan de Belgische grenzen en Beltingen, lees Bettingen, zoo ver van Dippach, waar het op zulk een kaartje mee moest zamenvloeijen? Waarom Bivers, Mighelme, Molstoem, Filts, Kemersjeu zoo gespeld zijn voor Büwisch, Michelau, Consthum, Fels, Remerschen? Zijn dat altermaal graveerfouten? 't Is mij wel. Maar met welk recht zijn verscheiden volstrekt onbeduidende plaatsjes, dat Bivers en Molstoem, Arsdorf, Grosboes, Steinfort, Dippach, Oetringen enz. op de kaart opgenomen en niet plaatsen die het verdiend hadden, zoo als Esch aan de Alzette, om haar ijzerhutten, Ettelbrück om haar jaarmarkten, Walferdingen, om haar lustslot, Mondorf, om haar baden, Dalheim, om de Romeinsche oudheden, enz.? Wat beteekent het, dat alleen Diekirch, Echternach en Grevenmachern met grooter letters geschreven staan dan de overige plaatsen op de hoofdstad na? Ware het om de voornaamste plaatsen des lands te doen geweest, dan had Wilts evenveel recht op die onderscheiding gehad; of om de hoofdplaatsen der distrikten, dan had Echternach er niet bij behoord. De teekenaar der kaart kende van de geographie van Luxemburg volstrekt niets. — Nu weet ik wel dat het hier slechts de kaart geldt van een klein en voor dezen atlas een der minst beduidende landjes, waarop zooveel is aan te merken; en ook, dat de verwaarloozing van zoo iets gerings nog wel kan gepaard gaan met een meer zorgvuldige behandeling van het meer belangrijke; doch het kan niet anders of het vertrouwen op de deugdzaamheid van het overige moet er onder lijden. Het verwaardigen van kaarten, van de kleinste zoowel als van de grootste, is even goed een wetenschappelijk werk als ieder ander

dat dien naam verdient, maar in de praktijk schijnt die waarheid nog zeer weinig ingezien te worden.

De slotsom mijner opmerkingen kan niet twijfelachtig zijn. De Maleische atlas is een eerste proef, zoo als de heer Versteeg zelf de eerste geweest is dat te erkennen. Maar de moed waarmee hij die, op zijn talenten vertrouwende, genomen heeft, is, naar het mij voorkomt, overmoed geweest. Want het is een mislukte proef. Noch als Maleische atlas, noch als schoolatlas voor den Maleischen knaap of als atlas voor den meer ontwikkelden Maleijer heeft hij waarde. Zijn eenige waarde ligt in die enkele kaarten van sommige Oost-indische eilanden die door het gebruik gemaakt van nieuwe bronnen beter zijn geworden dan de tot dusver bestaande. Voor die bijdrage tot de kennis van den Oostindisch Archipel komt den heer Versteeg onze dank toe. Jammer merkt men dat die kaarten niet in het Hollandsch zijn.

Leiden, September 1875.

DR. J. PIJNAPPEL.

DE PAPOEA'S VAN NIEUW-GUINEA.

Anthropologische Mittheilungen über die Papuas von New-Guinea. I. Außere der physischer Habitus. Vortrag gehalten in der Anthropol. Gesellsch. zu Wien am 10 Febr. 1874 von Dr. ADOLF BECKHARD MEYER. Mit einer Tafel Porträts. Wien, 1874. in 8o.

Heeft ons geacht medelid dr. H. Kern, te Leiden, in het laatst verschenen stuk dezer Bijdragen de aandacht gevestigd op een over de Mefoorsche taal handelend geschriftje des heer en dr. A. B. Meyer, voor ons ligt thans een ander, dat oorspronkelijk opgenomen is in de nos. 3 en 4, deel IV van de »Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien«, en waarvan een »Separatabdruck« in ons bezit is. Het bevat, gelijk reeds uit den titel blijkt, eene voorlezing van den schrijver, te Weenen gehouden. De inhoud daarvan berust op juiste waarneming en grondig onderzoek. Wat wij daarin aangeetkend vinden aangaande het uiterlijk voorkomen, de harsid, het haar en de physionomie der Papoea's, is zeer belangrijk en gedeeltelijk nieuw. De schrijver toont o. a. aan, dat het

haar niet bundels- of vloksgewijze over den schedel verspreid groeit, zooals vele reizigers, gelijk Earl, Wallace, e. a. beweerd hebben, in welk denkbeeld ook ik vroeger deelde, maar dat de haren op den haarbodem der Papoea's eveneens verspreid zijn als bij den Europeaan. Van een bijzonder belang zijn ook de tot opheldering van den inhoud bijgevoegde profielportretten. Op welke gronden echter de Schrijver Mafoor en niet Mefoor, Mysore en Kordo schrijft, is ons onbekend; onze zendelingen en de Papoea's kennen slechts Mefoor en Korrido, terwijl Mysore eene verbastering is van Meos-soir, door de Mahomedaansche handelaars in zwang gekomen, doch voor den bewoner der Schouten-eilanden onverstaaubar. Op wiens gezag eindelijk de heer Meyer op pag. 5 zijner brochure de in de Vorstenlanden op Java woonachtige Kalang's kroesharig noemt, tot de Negritos rekent en ze als het gering overschot der aborigines van Java beschouwt, weten wij insgelijks niet. De uitvinding van Negritos op Java ware eene belangrijke wetenschappelijke nieuwigheid; doch helaas! zijn de Kalang's noch kroesharig noch Negritos; zelfs de volksoverleveringen weten niets van zulke menschen op Java te verhalen, en valt derhalve deze fraaie bewering in duigen.

Ten slotte dezer aankondiging voegen wij nog eene aantekening bij, welke echter geenszins strekt om de verdiensten van den heer Meyer te verkleinen, die wij, door onze herhaalde reizen naar Nieuw-Guinea daartoe in staat gesteld, hoog waardeeren.

In n°. 42 van het loopende jaar van het tijdschrift *„Ueber Land und Meer“* vinden wij onder de rubriek *„Notiz-blätter“* eene aantekening, waarin de heer Meyer *„einer der gründlichsten Kenner des Malayschen archipels“* en als de eerste genoemd wordt, die het reisverhaal van Lawson naar Nieuw-Guinea als fictief aan de kaak heeft gesteld. Tegen beide beweringen moeten wij als ongegrond opkomen. Het is immers ongerijmd dat iemand een grondig kenner onzer Oost-Indische koloniën genoemd kan worden, die slechts enkele gedeelten daarvan (het noorder-schiereiland van Celebes, Ternate, een luttel gedeelte van Nieuw-Guinea en enkele der daaronder behoorende eilanden) bereisd en die wijders het reisverhaal van den beroemden Wallace uit het engelsch in het hoogduitsch vertaald heeft. Wij zouden een tal van personen hier te lande en in Indië kunnen opnoemen, welke met land en

volk onzer koloniën verreweg beter bekend zijn dan de heer Meyer.

Wat Lawson's reisverhaal betreft, zoo heeft het in Londen verschijnende tijdschrift *„The Athenaeum”* reeds voor eenigen tijd geleden de verdichting daarvan aangetoond.

Den Haag, Oct. 1875. C. H. B. VON ROSENBERG.

TOELICHTING EN AANMERKING VAN DR. A. B. MEYER
OP EEN REFERAAT, IN DE BIJDAGEN, X, 1^e STUK, BIZ. 172
EN 173 EN NASCHRIFT VAN DR. H. KERN.

Naar aanleiding van een referaat des heeren Dr. Kern, in 't vorig nummer dezer Bijdragen geplaatst, ontvingen wij van Dr. A. B. Meyer, Directeur van het Koninklijk Museum voor natuurlijke historie te Dresden, een schrijven, dat wij hieronder laten volgen tegelijk met 't Naschrift, dat de hoogleeraar Kern daaraan heeft toegevoegd. De brief van den eerste luidt:

• „Hooggeachte Heer!

„In het X^e deel, 1^e stuk der *„Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië door het Koninklijk Instituut te 's Hage”*, pag. 172 en 173 — welk deel ik zoo even ontving — bevinden zich bij gelegenheid eens referaats van den heer Kern over 4, de mafoorsche taal betreffende kleine geschriften eenige bemerkingen, die van mijn kant nadere toelichtingen vereischen, dewelke ik U beleefdelyk verzoek het genootschap in de eerstvolgende vergadering voor te leggen en in zijne notulen te willen doen publiceeren.

Het bevreemdt den heer Kern dat noch engelsche, noch italiaansche, duitsche, russische of nederlandsche geographen, ethnologen e. z. v. die zich laatsttijds met Nieuw-Guinea hebben bezig gehouden, gewagen van de schriften der zendelingen aldaar over de mafoorsche taal, en hij berispt deze onverschilligheid namentlijk bij mij.

Blijkbaar is het den heer Kern ontgaan dat ik bereids in December 1874 (de verhandeling is gedagteekend: Dresden, November 1874) in een aanhangsel tot mijn geschrift *„Über die mafoorsche und einige andere Papua Sprachen auf Neu Guinea”*

hetwelk in denzelfden jaargang der „Sitzungsberichte der Kaiserl. Academie der Wissenschaften zu Wien“ verschenen was, niet alleen drie hierop betrekking hebbende geschriften aanhaal, maar ook uitdrukkelijk aangeef waarom dit aanhangsel eerst eenige maanden na de hoofdverhandeling kon worden uitgegeven, en daarmede ook de gewag van de betrekkelijke geschriften (pag. 525, deel LXXVIII).

En hiermede vervalt ook het verwijt hetwelk de heer Kern mij te maken een recht vermeende te hebben, en wanneer dezelve buitendien laat doorschemeren dat ik de verdiensten des heeren van Hasselt om de mafoorsche taal niet toereikende recht laat wedervaren, zoo kan ik mij zulks slechts daardoor verklaren dat hij de duitsche taal niet voldoende magtig is, om den zin mijner woorden te verstaan.

Mijne verhandeling, pag. 299, deel LXXVII van de „Sitzungsberichte der Kaiserl. Academie der Wissenschaften zu Wien“, begint met de woorden: „Ik verdank de navolgende mededeelingen over de mafoorsche taal grootendeels aan den bereids sinds vele jaren in de bogt van Doré gevestigden zendeling, den heer van Hasselt; dezelve legde zich gedurende zijn nagenoeg tienjarig verblijf op Nieuw-Guinea met bijzondere voorliefde op de studie der taal van den mafoorschen stam. Ik zelf werd door de omstandigheden maar weinig gedrongen eenige taal of dialect van dit groote eiland aan te leeren met het doel mij te doen verstaan, daar ik door intelligente tolken vergezeld werd, die maleisch en onderscheidene papua-dialecten verstonden.“

Ik vermeen dat dit ondubbelzinnig en klaar gesproken is!

Wat echter aan de bemerking van den heer Kern, als zou men het boekje van den heer van Hasselt over de mafoorsche taal en de vertaling van het evangelie van St. Marcus hebben verzwegen, eene eigendommelijke kleur geeft, dat is de omstandigheid dat hij 6 regels lager zelf zegt: „*Het boek van den heer van Hasselt is niet in den handel.*“ Hoe dus kan men er zich over verwonderen dat het niet geacht wordt, of hoe kan men iemand het verwijt doen het te hebben verzwegen?

Ik laat het aan den heer Kern over deze tegenspraak op te lossen, moet echter diens verklaring nog in zoo verre rectificeren als geen eene der hiertoe behoorende geschriften in den handel voorkomt. Ja, er is meer. Tijdens mijne aanwezigheid op Nieuw-Guinea bezat zelfs de heer van Hasselt geen

exemplaar van zijn geschriftje, noch was hij er over georiënteerd of dit geschrift, waartoe hij voor lang het manuscript naar Europa gezonden had, door den druk was uitgegeven of niet; en toch was, zooals thans uit de mededeeling van den heer Kern blijkt, het betrekkelijke geschrift destijds reeds sedert 5 jaren gedrukt!

Hoe moeielijk het zelfs in Nederland moet wezen zich over het bestaan of niet bestaan van dusaardige zendelingsgeschriften te oriënteeren bewijst de omstandigheid, dat den heer Kern bij zijne opsomming der geschriften in de mafoorsche taal, twee, in 1870 en 1871 in het licht gegeven, ontgaan zijn, op die ik mij bij deze gelegenheid dus veroorloof in Nederland de aandacht te vestigen. Ze zijn:

1. Faijasi rijo refo manseren Allah biëda kiawer kwaar ro woos woranda be woos noefoor. Ro J. G. Geissler, Pandita ro Mansinam (N.-Guinea). Utrecht, Kemink en Zoon. 1870. 269 pag. 80. (Bijbelsche geschiedenissen van F. L. Zahn, vertaald door J. G. Geissler, enz.)

2. Psalmen en gezangen in de Noefoorsche taal. Uitgegeven door de Utrechtsche Zendelings-vereëninging. Utrecht, Kemink en Zoon, 1871. 144 pag. 80.

Ongetwijfeld trachten de uitgevers het te verhinderen dat deze zendelingsgeschriften in den boekhandel komen, daar zij anders in zulk een wel georganiseerden boekhandel als de nederlandsche niet konden verborgen zijn gebleven.

Dat zij echter inderdaad niet in den handel te verkrijgen zijn, bewijzen ten genoegte mijne pogingen en die mijner vrienden, in 1874 van Weenen en van hier uit aangewend. Steeds ontving men in antwoord: „alle exemplaren zijn naar Indië verzonden.”

Waar men ze echter in Indië zou hebben te zoeken, wanneer zelfs de schrijver, zooals hiervoren medegedeeld, 5 jaren na de uitgave er niets van wist, is eene moeielijk op te lossen vraag.

Ik verwijl zoo lang bij deze zaak om duidelijk te doen uitkomen dat, als iemand in deze zaak een verwijt verdient, het in geen geval de reizigers der verschillende natiën zijn die de heer Kern aanhaalt, en dat het allermint mij dit verwijt kan treffen, die met den stand dier aangelegenheid even goed, ja zooals het wil toeschijnen, zelfs nog beter bekend is, dan de heer Kern, die hier den schoolmeester wil spelen.

In geen geval is het moralisch geoorloofd wetenschappelijk materiaal aan de geleerde wereld te onthouden; is het echter toch geschied, zooals onbestrijdbaar in het voorleggende geval, zoo betaamt het niemand, nadat dit verborgen materiaal door anderen aan de duisternis en aan de vergetelheid is outrukt, de wetenschappelijke wereld te willen doen gelooven, dit materiaal zij altoos toegankelijk geweest.

De heer Kern is zoo gelukkig de grammatikaalsche zamenstelling der mafoorsche taal zoo eenvoudig en de taal zelve zoo „helder“ te vinden, dat het hem welligt zal verheugen te vernemen dat de taalkundige, de heer Hans Georg Conon von der Gabelentz, de waardige erfgenaam van dezen vermaarden naam, op het gebied der malayo-polynesische talen, zich sedert een jaar grondig met de mafoorsche taal bezig houdt, op grond der hem door mij medegedeelde zendelingsgeschriften en dat de hoop bestaat dat de uitkomsten dezer studiën binnen een niet te groote tijdsruimte gepubliceerd zullen worden.

Men geloove echter niet dat het onderwerpelijke gemakkelijk te doorgronden is. Wel is waar zou zulks niet moeijelijk vallen, wanneer men definiciën accepteert zooals die van den heer Verhoeff, die de heer Kern mededeelt en goedkeurt, namelijk die, welke de schrijfwijze van het woord „Mafoor“ betreft, en voor welke ik bij deze een woord zal bijvoegen.

De heer Verhoeff is van meening dat „Mefore“ de naam des lands, „Noefoor“ die der Papoeas van Doré, Mansinam en Ron is en deze uitspraak is den heer Kern voldoende, maar waarop zij zich grondt, wordt niet gezegd, en toch komt hierop alles aan.

Daar ik, toen ik met de Mafoorsche stammen verkeerde, die verschillende schrijfwijze des woords bereids kende, zoo trachtte ik op de plaats uit den mond der Papoeas zelve de richtige uitspraak van het woord vast te stellen. De klinker der eerste syllabe wordt veeltijds onduidelijk geaspireerd, om zoo meer als die syllabe kort is, doch hoorde ik meestijds eerder „Mafoor“ zeggen en accepteer op grond daarvan „Ma“.

„Noefoor“ vindt zijn oorsprong in de „geleerde“ redeneringen der zendelingen, die het van „noe“, „wij beiden“, en „foor“, „vuur“, afleiden: „Wij beiden hebben vuur.“ Duidende op dezen zin wordt hier ook eene „Sage“ van den mafoorschen stam verhaald.

Doch volgens de persoonlijke verzekeringen des heeren van Hasselt is deze uitlegging eene zeer twijfelachtige, en wordt

„Noefoor” door de zendelingen alleen daarom bijbehouden wijl het nu eenmaal door Geissler in de zendelingsgeschrift zoo is ingevoerd.

Mogt nu inderdaad Mafoor uit Noefoor ontstaan zijn, w ja mogelijk is, zoo verklaart zich de verandering van *n* in daardoor dat het volgende liggeluid *f* het gemakkelijker uit spreken liggeluid *m* in den loop des tijds provoocerde. (Mee alle Zuidzee-eilanders beminnen de gemakkelijkheid bij h spreken).

De klinkerverschuiving van *oe* in *a* laat zich gelijkerwij verklaren. Ook zij heeft haar ontstaan aan de meerdere g makkelijkheid voor den spreker te danken.

Maar hoe dit ook zij, welke innere waarschijnlijkheid bie ons de verklaring van den heer Verhoeff? of welke autorit kan hij voor zich bijbrengen, dat door de Papoeas zelven onderscheid gemaakt wordt?

Bestond deze uitlegging des woords in werkelijkheid, vo zeker zou men ze mij hebben medegedeeld, daar ik, zooals bere gezegd, met de zendelingen op N. Guinea meermalen over de kwestie heb gesproken.

Ontvang, hooggeachte Heer! de verzekering mijner bijzonde hoogachting.

DRESDEN, 24 Aug. 1875.

Dr. A. B. MEYER.

Directeur van het Koninkl. Museum van natuurlijke historie te Dresde

---

NASCHRIFT.

„Toen ik in der tijd schreef dat de heer Dr. Meyer een paar betrekkelijk belangrijke, bronnen voor de studie van 't Mafoors of Noefoersch verzameld had op te geven, wist ik en kon niet weten dat hij ongeveer gelijktijdig, in een tijdens m schrijven nog niet uitgekomen geschrift, wel degelijk van c twee boeken gesproken had. Ik was dus, zoo men wil, voe barig geweest. Bij die erkenenis voeg ik gaarne de verklari dat niemand, tot nog toe, vollediger dan Dr. Meyer de bronn voor de studie van genoemde Papoesche taal heeft opgegeven

H. KERN.”

KOLONIALE BIBLIOGRAPHIE.

III.

Eene Afrikaansche bibliographie van J. GAY. — Eene bibliographie der oostersche talen, door P. A. M. BOELE VAN HENSBROEK. — Een gedenkschrift der Nedertandsch-Indische pers, door Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

Ongetwijfeld is aan de koloniale bibliographische wetenschap eene goede toekomst verzekerd. Het ontbreekt althans niet aan ernst en goeden wil om haar grondig te beoefenen en daarvoor vruchtbaar te wezen. Werd er reeds menige loffelijke poging gedaan om op dat terrein werkzaam te zijn, ook nu mogen wij wederom daarvan getuigen. De twee werken, waarvan de verschijning door ons reeds vroeger was aangekondigd, zagen 't licht; met de uitgave van een derde werden wij, weinige weken geleden, verrast. Aan de bespreking van dit drietal zij ditmaal ons bibliographisch overzicht gewijd.

Vangen we met het laatste werk aan, waardoor ook een uitgebreider terrein afgebakend wordt dan door de beide andere geschriften. De titel er van luidt: „Bibliographie des ouvrages relatifs à l'Afrique et à l'Arabie. Catalogue méthodique de tous les ouvrages français et des principaux en langues étrangères traitant de la Géographie, de l'Historie, du Commerce, des Lettres et des Arts de l'Afrique et de l'Arabie par Jean Gay. A San Remo (Italie), J. Gay et Fils. Paris, Maisonneuve & Cie. 1875, in 8o.“

In 1842 gaf Ternaux-Compans zijne „Bibliothèque Asiatique et Africaine“ uit. Deze arbeid omvatte echter alleen de werken, die tot het einde der XVIIe eeuw verschenen waren. Daardoor kan, tot zekere hoogte althans, daarvan worden gezegd, wat in de „Préface“ van 't werk, waarvan we den titel afschreven, aangeteekend wordt: „un pareil travail ne pouvait offrir d'intérêt qu'à l'antiquaire, il en était dépourvu pour le reste du monde lettré.“ Intusschen was er niemand geweest, die de taak, op zoo verdienstelijke wijze door Ternaux-Compans begonnen, had voortgezet. Eene volledige Afrikaansche bibliographie bestond er tot dusver nog niet, welke leemte ook door het lid van het nationaal Instituut van Genève, den heer JEAN

Gay werd ingezien. Nu zes jaren geleden, begon hij zijne krachten te wijden om daarin zooveel doenlijk te voorzien. Vrucht van dien arbeid is het werk, dat hij ons nu aanbiedt. In 312 blz., in 2 kolommen gedrukt, geeft hij eene lijst van de werken niet enkel over Afrika, maar ook over Arabië; inzonderheid zijn het fransche werken, die men er in aantreft; de titel zegt ons zelfs, dat men er *al de fransche geschriften* in zal kunnen vinden. Een nauwkeurig onderzoek, dat we hieromtrent hebben ingesteld, heeft ons echter de overtuiging verschaft, dat de schrijver ons wel wat te veel beloofd heeft. Wel zijn door hem met zorg vele der voornaamste fransche bibliographieën geraadpleegd nevens enkele andere geschriften en lijsten van voorname boekmagazijnen en boekverkoopingen der laatste jaren, waaruit 't geen op Afrika en Arabië betrekking heeft is overgenomen. Zonderling echter dat op de lijst der door den schrijver gebruikte geschriften ontbreekt de niet onbelangrijke „Catalogue général de la librairie Française pendant 25 ans (1830—1865) redigé par Otto Lorenz (Paris, 1867, 5 vols. in 8°).” Had de schrijver slechts daarmee kennis gemaakt, ongetwijfeld zou hij dan zijne bibliographie gemakkelijk met nog enkele tientallen van in Frankrijk uitgegeven werken hebben kunnen vermeerderen.

Betreuren we deze betrekkelijke onvolledigheid, we maken er voorts den schrijver geen grief van, dat zijne lijst sober is met opzicht tot de werken, die, buiten Frankrijk, in Engeland, in ons vaderland en elders over Afrika en Arabië zijn verschenen. Immers reeds op 't titelblad worden we er aan herinnerd, dat we slechts „de voornaamste geschriften in vreemde talen” zouden aantreffen. De geëerde bibliograaf schijnt uitsluitend fransche bronnen geraadpleegd te hebben; van 't gebruik althans van Engelsche of Duitsche bibliographieën blijkt ons nergens in zijn arbeid eenig spoor. Dat Nederlandsche boekenlijsten onvermeld zijn gebleven of dat men aan Nederlandsche geschriften over Afrika en Arabië, inzonderheid aan die over onze voormalige bezittingen, de Kaap de Goede Hoop en de Kust van Guinea, geen genoegzaam recht laat wedervaren, mogen we bejammeren, maar wij kunnen 't ons verklaren door de weinige bekendheid in den vreemde met 't geen hier te lande is en wordt verricht. Van daar dan ook dat wij in ons vorig opstel met sympathie gewaagden van de poging van de hh. P. J. Veth en C. M. Kan, om door het uitgeven

eener bibliographie van Nederlandsche boeken, brochuren, kaarten, enz. over Afrika eenig denkbeeld te geven van Nederland's aandeel aan de ontsluiting der geheimen van dit werelddeel. De inzage van hun arbeid zij den heer Gay aanbevolen, niet slechts ter aanvulling van zijn werk, maar ook ter verbetering van de titels van enkele nederlandsche geschriften en artikelen, die daarin zijn opgenomen. Zoo vindt men o. a. C. J. Jeckel voor C. A. Jeckel, van Bondyck Bastiaanse, voor van Boudyck Bastiaanse, terwijl wij in Miss Alexina Tinné onze freule Alexandrina Tinne herkennen; enz.

Doch al behoort de arbeid van den heer Gay aangevuld en verbeterd te worden, vooral wat 't Nederlandsch gedeelte betreft, het geleverde verdient toch aanbeveling zoowel om de zorg welke daaraan besteed is, als wegens de inrichting van den arbeid zelve. Met nauwkeurigheid zijn verreweg de meeste titels opgegeven¹; telkens wordt daarbij vermeld, aan welke bron zij ontleend zijn; voorts tal van bibliographische bijzonderheden, terwijl bij een overgroot deel der schrijvers, wier werken worden opgegeven, biographische aantekeningen zijn gevoegd. Ook zal men er niet te vergeefs eene opgave zoeken van de artikelen, welke sommige auteurs of reizigers in tijdschriften, mengelwerken en voorname dag- en weekbladen hebben geplaatst.

De vermelding van een en ander geschiedt in systematische orde. De 15 eerste bladzijden worden ingenomen door de geschriften die over Afrika en Arabië handelen, waarop die volgen over Afrika in 't algemeen en zijn verschillende staten. In het derde tot het vijfde hoofdstuk vindt men de werken over Noord-, Midden- en Zuid-Afrika, terwijl 't zesde of laatste wordt ingeruimd voor die, welke over Arabië handelen; het geheel bevat 3696 titels. Geeft reeds de systematische indeeling gelegenheid om aanstonds een overzicht te erlangen van al wat er op verschillend gebied over Afrika en Arabië is geschreven, het zoeken naar den een of anderen schrijver wordt vergemakkelijkt door de alphabetische lijst van de namen der auteurs, die tegelijk met een alphabetisch register van de plaatsnamen

¹ Hier en daar treft men wel een gansch onvolledigen titel aan; zoo o. a., om slechts een enkel voorbeeld te noemen, deze opgave: «Fressange. A écrit sur Madagascar, dans les Annales des Voyages.» De vraag rijst aanstonds op: welke Annales worden hier bedoeld? in welk deel en in welk jaar?

aan 't einde van 't werk wordt toegevoegd. Wij twijfelen er dan ook niet aan of deze arbeid des heeren Gay zal goede diensten bewijzen aan allen, wier studiën Afrika of Arabië tot onderwerp hebben.

Een niet minder welkom hulpmiddel, doch op gansch ander en niet minder uitgebreid terrein, werd ons onlangs door een jeugdig bibliograaf aangeboden. We bedoelen: „De beoefening der Oostersche talen in Nederland en zijne overzeesche bezittingen 1800—1874. Bibliographisch overzicht door P. A. M. Boele van Hensbroek. Bekroond door, en uitgegeven op last van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels. Leiden, E. J. Brill, 1875. 90 gr. 4°. blz. en 17 blz. register.»

Dit werk verscheen den 8ten Februari l.l. en maakte 't eerste gedeelte uit van de „Feestgave ter gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan der Leidsche Hoogeschool“ door de firma E. J. Brill, te Leiden, met ongeëvenaarde liberaliteit bezorgd, aan Curatoren der Leidsche Hoogeschool opgedragen, doch helaas! niet in den handel verkrijgbaar gesteld. Een der verdienstelijke kweekelingen dier Universiteit, de heer W. Christ. Rittershausen, van wiens hand 't tweede deel der Feestgave is, en die in eene daaraan toegevoegde belangrijke voorrede een waardig woord van hulde brengt aan de Leidsche boekdrukkers, wier namen op zooveel oostersche uitgaven prijken, deelt ons omtrent 't ontstaan en de uitgave van des heeren Boele's werk meê, dat het oorspronkelijke plan was om ter opluistering van 't Academiefest „eene geschiedenis te schrijven van de opkomst en ontwikkeling der drukkerijen in Leiden, een overzicht te geven van alles wat zij voor de oostersche talen hebben gedaan en daaraan toevoegen eenige bladzijden arabischen tekst met eene hollandsche vertaling. De Firma Brill vreesde echter, wanneer zij aan dat plan uitvoering gaf, zich onwillekeurig aan zelfverheffing te zullen schuldig maken, en besloot dus liever iets anders daarvoor in de plaats te stellen. De „Vereeniging van den Boekhandel in Nederland“ had een antwoord op eene prijsvraag bekroond, een „linguistische catalogus van oostersche werken die sedert het begin dezer eeuw in Nederland en de Indiën het licht hebben gezien“, vervaardigd door den heer Boele van Hensbroek, en deze „catalogus“, daartoe welwillend afgestaan, leende zich voortreffelijk tot het doel, terwijl hij het dubbele voordeel bezat, dat hij niet alleen

nuttig was, maar ook de klip deed vermijden waarop men gevaar liep te stooten.

Gelukkiger keuze kon men zeker niet gedaan hebben. Immers bij het 3e jubilé der Leidsche Hoogeschool — wij zeggen 't met den heer Fred. Muller, die aan de Feestgave der Leidsche Boekhandelaren eene waardige hulde bracht in 't Nieuwsblad voor den Boekhandel van Vrijdag, 19 Februari 1875, n°. 14 —, egt dit werk een eervol getuigenis af van den bloei der Oostersche talen in deze eeuw in ons land. Zeer terecht is aan de Leidsche Hoogeschool dit werk door deze firma als Feestgave aangeboden, omdat voornamelijk door deze Universiteit de studie der Oostersche talen in ons land bevorderd is, en de private Oostersche drukkerijen van Erpenius en Golius, in de eerste helft der 17^e eeuw gesticht, nu vervangen zijn door de geheel enige oostersche drukkerij der firma Brill." Intusschen "hoe fraai die Bibliographie nu ook in die Feestgave prijkt, zoo zou de Oostersche wetenschap verloren zijn, indien ze daarin verorgenen bleve." Gelukkig heeft men daarvan eene afzonderlijke uitgave bezorgd en in den handel gebracht, welke thans voor u ligt.

Hoewel nu als een feestgeschenk aangeboden op een wetenschappelijk feest, werd zij echter door den bewerker zelve in de eerste plaats voor den boekhandel bestemd, voor practisch gebruik aanvaardigd. Zij omvat, gelijk reeds uit den titel blijkt, slechts de Oostersche geschriften tusschen 1800 en 1874 uitgegeven. Wanneer ook de werken, vóór onze eeuw verschenen, daarin eene plaats hadden verkregen, zou hij — de heer Bittershausen zeide reeds — daardoor in belangrijkheid veel hebben gewonnen; Doch betreuren wij met hem hun gemis, in de hoop tevens dat de heer Boele ook daaraan eens zijne krachten zal wijden om onze oostersche bibliographie volledig te maken, voor 's hands achter aanvaarden wij met erkentelijkheid 't geen door hem geleverd is, "zoowel als eene bijdrage voor een algemeenen systematischen catalogus van in Nederland verschenen werken, als voor eene geschiedenis van de beoefening der oostersche talen."

Onder oostersche talen rekent de schrijver de Semitische en de Arische talen zoowel als het Chineesch, het Japansch, het Farorlangsch (Formosaansch) en de talen van den indischen archipel, terwijl als aanhangsel nog 't Egyptisch komt. Aangaande de grenzen, waarbinnen hij zich heeft beperkt, wordt in de voorrede gezegd, dat behalve de zuiver taalkundige ge-

schriften *niets* is opgenomen, dan de werken over Mohaemdaanschen godsdienst en recht; volgens uitspraak der meest bevoegde beoordeelaars is de studie dier werken toch onmisbaar voor den beoefenaar o. a. der Maleische en Javaansche talen. Dat de grens tusschen bijbelsche taalkunde en godgeleerdheid dikwijls zeer moeielijk te bepalen was, is duidelijk; de bewerker hoopt er in geslaagd te zijn de grenslijn zuiver te trekken."

Wij betwijfelen 't zeer of de heer Boele wel gebleven is binnen de grenzen, die hij zich gesteld heeft. Immers nevens *zuiver taalkundige geschriften en die over islamitischen godsdienst en recht* vonden we in zijne bibliographie ook tal van werken van een anderen aard opgenomen. Om ons alleen tot onzen archipel te bepalen, troffen we er o. a. geschriften aan over aardrijkskunde, eene beschrijving der Koen's feesten ten jare 1869, eene beschrijving van Batavia door Raden Ario Sastro-darmo, eene van Nederlandsch-Indië, eene handleiding voor den Javaanschen landbouwer, een werkjen over het batikken van Javaansche kleedjes, eene beschrijving der tentoonstelling van nijheid, enz. te Batavia, een leerwijze voor de exercitie met het kanon à drie pond à pivot aan boord der Gouvernements-kruisbooten, zelfs een kookboek. Al te gader werken, waarvan de heer Boele o. i. de opname niet wel zal kunnen rechtvaardigen, waar hij op den voorgrond gesteld heeft om in zijn arbeid niets op te nemen dan wat onder de beide aangegeven rubrieken kan worden gebracht. Of zou wellicht de opgave van de door ons aangeduide geschriften, die telkens onder 't hoofd "*teksten en vertalingen*" voorkomen, moeten dienen om duidelijk in 't licht te stellen de vaardigheid en bekwaamheid om zich onder meer ook over de bedoelde onderwerpen gemakkelijk in de Javaansche en Maleische talen uit te drukken?

Maar wat hiervan zij, voor het feit der opname ook van werken buiten de vakken der taalkunde, god- en rechtsgeleerdheid, zijn wij den schrijver dankbaar; 't kan toch strekken om ons den *omvang* eener bibliographie der oostersche talen te leeren kennen. Dat de bijdrage nog onvolledig is, de schrijver erkent 't zelf in zijne voorrede; "t kan niemand duidelijker zijn dan den vervaardiger". Ook is volledigheid op bibliographisch terrein zelden bereikbaar, en ik mocht mij niet vleien dat de lijst des heeren Boele eene uitzondering op dien regel maken zou. Maar *toch mag na eenig onderzoek daarvan de getuigenis worden af-*

gelegd, dat het ontbrekende van geringen omvang is, vergeleken bij 't opgegevene.

Zie hier slechts een paar onzer aantekeningen.

Terwijl we de afdeelingen: Semitische en Arische talen, 't Chineesch, Japansch en Egyptisch voor 's hands lieten rusten, viel onze aandacht al dadelijk op de Favorlangsche taal. Bij de vermelding van de uitgaaf van Happart's Woordenboek bevreemdt 't ons geen gewag te zien gemaakt van de Engelsche vertaling: „Dictionary of the Favorlang dialect of the Formosan language, bij Gilbertus Happart, written in 1650. Translated from the Transactions of the Batavian Literary Society, bij W. H. Medhurst. Batavia, printed at Parapattan, 1840, 383 p.” — In de onmiddellijk daarop volgende afdeeling: „Talen van den indischen archipel. Algemeene werken. Monographien.” missen wij ongaarne, onder meer, nevens de vermelde necrologieën, J. Wap's levensbericht van Dr. S. Keyzer, geplaatst voor den verkoopcatalogus zijner boeken, met portret; Meinsma's overzicht van 't leven van Mr. D. Koorders, in diens opstel: „Iets uit de nalatenschap van Mr. D. Koorders”, waarin tevens vele bijzonderheden voorkomen omtrent de beoefening van het Soendaneesch; ook de opgave van Koorders' brochure: „Talen en Bijbelmishandeling. Aan het Bestuur van de Nederlandsche Zendingvereeniging”, uitgegeven bij Kemink en Zoon, te Utrecht, die de heer Boele niet schijnt gekend te hebben, terwijl hij zich alleen vergenoegt te wijzen op de Rapporten des heeren Koorders over Soendaneesche lees- en volksboekjes, zonder eenige verdere aantekening zijnerzijds.

Met betrekking tot 't opgegevene in de afdeelingen „Maleisch” en „Javaansch” veroorloof ik mij alleen de opmerking te maken, dat o. a. de verzameling behoorende aan het Indisch Leesmuseum of de bibliotheek van de gemeentestelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Delft aan den heer Boele goede diensten zou bewezen hebben. Althans door de bijzondere welwillendheid van den heer Dr. A. W. T. Juynboll zijn we in staat gesteld meê te deelen, dat slechts enkele der in de bibliographie genoemde indische werken aan die verzameling ontbreken, terwijl 't ons bleek, dat zij bovendien nog een groot aantal nummers bevat, welke wij in de opgaaf van den heer Boele niet hebben gevonden. Het zou niet alleen te dor zijn, maar ons ook te ver van den weg voeren, zoo wij de lijst dier ontbrekende nummers hier wilden mededeelen. We stellen ze intusschen gaarne

ter beschikking van den geëerden schrijver, die tevens zeker met genoegen zal vernemen, dat onder meer belangrijks daarbij ook voorkomt een catalogus van 't geen ter landsdrukkerij verschenen is, onder den titel: „Daftar kitab-kitab jang di dapati di kantor tjitak Gubernement (1 Nov. 1872), „ met den inhoud waarvan 't door hem opgegevene kan worden vergeleken.

Zal de heer Boele bij kennismeming van dit een en ander zijn bibliographisch overzicht aanmerkelijk kunnen vermeerderen, met voorbijgang der andere afdeelingen daarvan trof ons bovemate de soberheid met opzicht tot de talen van Nieuw-Guinea. Het boekje van J. L. van Hasselt, de beide drukken der Noefoorsche vertaling van het Evangelie van Markus, de 4 stukjes van het spel- en leesboekje, voor de scholen op Nieuw-Guinea, J. G. Geissler's vertaling van F. L. Zahn's Bijbelsche geschiedenissen, de Psalmen en Gezangen in de Noefoorsche taal: — al deze uitgaven, vanwege de Utrechtsche Zendingsvereniging, door Kemink en Zoon, te Utrecht bezorgd, niet tal van jaren geleden, maar gedurende 1867—1871, schijnen aan zijne aandacht te zijn ontsnapt.

Maar genoeg. Het meegeedeelde, dat wij gemakkelijk zonden kunnen vermeerderen, moge hem een bewijs zijn van onze belangstelling in zijn arbeid en zij hem tevens welkom ter aanvulling en verbetering daarvan, zoo, wat wij hem gaarne zouden toewenschen, eene hernieuwde uitgaaf mocht worden gevorderd. Maar dan worde tevens overwogen in hoever ook behartigend verdient 't oordeel, dat we over 't werk uitgesproken vonden in het Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië van Woensdag, 23 Juni ll. n°. 144. „Het is zuiver bibliographisch, heet 't daarin, „niet oordeelkundig, zoodat belangrijk en onbelangrijk door elkander staat. Echter maken een overzicht van den inhoud en een alphabetisch register het zoeken gemakkelijk, en wie geene of slechts eene kleine eigen boekery bezit, vindt hier met een oogopslag allerlei nuttige aanwijzingen in een kort bestek bijeen. Wat men er echter niet uit zien kan, is, in welk opzicht de studie der Oostersche talen door Nederlandsche geleerden vooruitgebracht is. Daarom zou het wenschelijk zijn dat een man van het vak uit dezen catalogus al de eigenlijk gezegd wetenschappelijke werken bijeenzocht en daarvan een in het Fransch of Duitsch of Engelsch geschreven vergelijkend overzicht uitgaf. Dit zou voor onze geleerden zelve het aangezaam gevolg kunnen hebben dat hun arbeid in het buitenland

meer bekend werd, en tevens zou het nuttig zijn voor onze jongelieden, die anders gevaar loopen door het uitsluitend raadplegen van afgeleide vaderlandsche bronnen, veel tijd te verliezen. Het Oostersch is zulk een kosmopolitisch vak van studie, dat de kennis van hetgeen Nederland en zijn overzeesche bezittingen in de laatste vijf en zeventig jaren daaraan gedaan hebben, hoogstens als inleiding waarde bezit».

Van 't werk des heeren Boele tot dat van Mr. J. A. van der Chijs is de stap niet groot. Reeds vroeger kondigden wij de voorgenomen uitgave daarvan aan; eerder dan wij konden verwachten, kregen wij het in handen, prijkend met dezen bescheiden titel: „Proeve eener Nederlandsch-Indische Bibliographie (1658—1870) door Mr. J. A. van der Chijs, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, Bruining & Wijt. 's Hage, M. Nijhoff, 1875, in gr. 8°. (1).”

Steller dezer regelen mag het niet ontveinzen dat hij liever deze Proeve onbesproken zou hebben gelaten, met 't oog vooral op 't bekende feit, dat hij zelf sinds jaren aan de samenstelling van een soortgelijken arbeid bezig is, waardoor men, zoo soms zijn oordeel min gunstig mocht zijn, wellicht geneigd zou wezen 't toe te schrijven aan eene niet genoegzame mate van onpartijdigheid. Het werk is intusschen te belangrijk, dan dat hij zich verantwoord zou achten, zoo hij zich door die beschouwing liet verleiden om daarover in dit koloniaal bibliographisch overzicht het stilzwijgen te bewaren. Te minder mocht hij daartoe vrijheid vinden, waar men daarover reeds een oordeel heeft geveld, dat naar zijne bescheiden meening niet alleszins juist en billijk kan heeten.

Het doel, dat de heer van der Chijs beoogt, is om ons zoo veel doenlijk voor te lichten omtrent hetgeen de Indische pers in den loop des tijds sedert de helft der zeventiende eeuw tot op onzen tijd heeft geleverd. Onder Nederlandsch-Indische bibliographie verstaat hij niet eene zooveel mogelijk volledige

---

(1) Een merkwaardige bijdrage ter beoordeeling van de wijze, waarop men partij trekt van de verbetering onzer communicatie-middelen, is het feit dat dit werk, dat reeds in 't begin van Juni in Indië uitgegeven en besproken werd, in October nog niet hier te lande verkrijgbaar is; ook de wetenschappelijke instellingen, waarmee het Bataviaasch Genootschap van K. en W. een letterkundig verkeer onderhoudt, hebben het nog niet mogen ontvangen.

koloniale bibliographie in haren geheelen omvang, zoodat daar-
 onder vallen moet wat de pers in Nederland over ons overzee-
 sche rijk en wat zij in Indië zelf heeft geleverd; evenmin
 bedoelt hij een opgaaf van de vruchten der pers in de gewes-
 ten, zooals Ceylon en andere, welke eertijds tot ons rijk hebben
 behoord; alléén op ons Indië, zooals het tegenwoordig is, heeft
 hij 't oog en wenscht hij eene bijdrage te leveren, waaruit
 men een deel van 't intellectueele leven aldaar zou kunnen
 kennen.

Vasthoudend aan deze enge grenzen, die hij zich gesteld heeft,
 geeft de geëerde schrijver ons eerst in chronologische orde een
 nomenclatuur van de hem bekende drukwerken der 17^e, 18^e en
 19^e eeuw; daarna van die, welke geene dagteekening dragen,
 waarop een overzicht gegeven wordt der Ned. Ind. nieuwsbladen
 met een lijst van Ned. Ind. drukkers en uitgevers, terwijl
 eindelijk op dit vijftal rubrieken een paar onuitgegeven offi-
 ciële stukken, met 't behandelde onderwerp in betrekking
 staande, als Bijlagen volgen. Een en ander wordt verrijkt met
 een alphabetisch register en een schat van aantekeningen en
 historische bijzonderheden, die voor eene geschiedenis van de
 Indische drukpers niet van belang ontbloomt en meerendeels
 ontleend zijn aan onuitgegeven stukken, door den heer van
 der Chijs in de Bataviasche archieven en elders geraadpleegd.

De heer Gualth. Kolff, die van dit werk eene uitvoerige
 aankondiging plaatste in het Nieuwsblad voor den Boekhandel
 van den 16 Juli 1875, n°. 56, en tevens aan de hand en
 naar aanleiding daarvan een niet onbelangrijk en beknopt his-
 torisch overzicht van de Indische pers gaf, is uitbundig in zijn
 lof. Hij noemt het „een waardig monument, gewijd aan de druk-
 pers en boekhandel in Ned. Indië“; in verband met de schier
 onoverkomelijke bezwaren en moeielijkheden aan de samenstel-
 ling verbonden, „eene proeve even stout als welgeslaagd“; een
 „arbeid boven zijn lof verheven, en die ongetwijfeld door iederen
 bibliograaf in Nederland met graagte en erkentelijkheid zal
 worden ontvangen, trots al het ontbrekende dat aan deze proeve
 misschien moge aankleven“, terwijl „de firma Bruining & Wijt
 door eene keurige typographische uitvoering gezorgd heeft, dat
 haar naam waardiglijk prijke aan den voet van dit gedenk-
 schrift der Nederlandsch-Indische pers“.

Toen de heer Kolff, te Leiden, deze lofrede schreef, konden
 hem de nummers 132, 139 en 146 van het Algemeen Dagblad

van Nederlandsch-Indië van 9, 16 en 25 Juni 11 nog niet bekend zijn. Daaruit zou hij hebben kunnen ontwaren, dat zijn enthousiasme lang niet gedeeld zou zijn geworden door den schrijver van het in 't eerstgenoemde nummer van gemeld Dagblad voorkomend leidingartikel. Het nieuwe werk van den Indischen Schoolinspecteur heet daar „eene mislukte proeve“, die men „met weerzin“ aankondigt. „Het is niet alleen een monument dier kleinsteedsche ijdelheid, welke alles wat in haar kersspel voorvalt belangrijk vindt, maar mist zelfs de verdienste van toonbaar volledig te zijn. De bezitters van den catalogus der bibliotheek van Prof. Millies, verleden jaar door Maissonneuve en Cie te Parijs uitgegeven en gratis of voor weinige stuivers overal te bekomen, vinden daarin behalve een schat van oostersche werken, een aantal bij uitzondering merkwaardige in N. I. gedrukte boeken en boekjes vermeld, van wier bestaan de schrijver der *Proeve* geene kennis heeft gedragen. Zes te Colombo gedrukte Hollandsche geschriften uit de tweede helft der vorige eeuw, waaronder de vermaarde Triumph der Waarheid van den bekeerden Cingalees Filippus de Melho, worden bij hem gemist, gelijk hij in het algemeen zwijgt over alles wat ter drukkerij van de Compagnie op Ceylon is uitgegeven. Op zijne lijst der oudere en nieuwere Indische drukkerijen staat de Colombosche zelfs niet voor memorie uitgetrokken. Twee in 1864 te Makassar gedrukte Boeghinesche geschriften van Dr. Matthes ontbreken in de *Proeve*; desgelijks een in 1842 te Batavia gedrukte Hollandsch-Engelsch-Javaansche woordenlijst van Bruckner, een in 1847 te Batavia gedrukt Javaansch gedicht van F. Winter, een Maleisch evangelie van Johannes in 1823 te Benkoelen verschenen, een in 1834 te Ambon gedrukt christelijk leerboekje van Gericke, een in 1839 te Batavia verschenen Maleisch en Chineesch boekje van godsdienstigen aard, dat aan Medhurst wordt toegeschreven, de fabelen en vertelsels van Lokman en Bidpai door Gonggrijp (Batavia, 1866), vijf preeken van Medhurst in het Maleisch met Arabische karakters (Batavia, 1841—42), eene Maleische vertaling der Psalmen in 1827 te Padang gedrukt, een aardrijkskundig handboekje voor de Inlandsche scholen op Sumatra (Benkoelen, 1826), het Nieuwe Testament in het Maleisch door H. C. Klinkert (Samarang, 1861—63).

„Doch“, zoo vervolgt onze Recensent, „het is eene betrekkelijk geringe zaak dat in de *Proeve* stukken ontbreken, die

men in den Franschen catalogus voor het grijpen heeft. Hetgeen de schrijver geeft is ruim zoo ergerlijk als hetgeen hij onthoudt. Vijfendertig malen hebben wij bij hem de werken van het Bataviaasch Genootschap vermeld gevonden (alleen de cijfers der deelen wel te verstaan, want de titels worden niet opgegeven); zeven en twintig malen de Javasche Courant, negentien malen den Java-Bode, dertien malen het Bataviaasch Handelsblad, andere bladen en tijdschriften en jaarboeken naar evenredigheid. Op de wederverschijningen van den regeeringsalmanak hebben wij geen oog kunnen houden, evenmin als op de vastenbrieven van Msgr. Vrancken, of de tekstboekjes van Fransche opéras, of de reglementen van societeiten op Java en de buitenbezittingen Catalogussen van boekenvendutiën ontbreken (ook dan wanneer eene enkele maal de naam van den verzamelaar eene uitzondering had moeten doen toelaten), doch voor het overige is er tusschen 1659 en 1870 in Nederlandsch Indië niets gedrukt en den schrijver der *Proeve* onder de oogen gekomen of van hooren zeggen bekend geworden, — het doet er niet toe, hoe ouderling en nietig, — of Mr. van der Chijs heeft er aantekening van gehouden. Gelijk van zelf spreekt, komen onder dat scheurpapier een aantal bibliographische zeldzaamheden voor; doch het zijn zeldzaamheden als die, waarvan Brunet in de voorrede van zijn *Manuel du Libraire* geestig zegt, „qu'elles sont d'une nullité si complète que personne ne se soucie de les acquérir; livres rares, mais sans intérêt, dont on peut dire avec raison que les lecteurs sont encore plus rares que les exemplaires.” Al dat uitschot, al die prullen, de aandacht dubbel onwaardig omdat zij in hun geheel niet de minste voorstelling geven van hetgeen werkelijk in den loop des tijds over Indië verschenen is, vindt men in de *Proeve* vermeld. En nog is de schrijver over zijn eigen arbeid niet voldaan. Hij had iets volledigers willen leveren, een „standardwork”; en aan het slot zijner voorrede klaagt hij, dat het met de belangstelling der N. Indische uitgevers in de N. Indische bibliographie nog treurig gesteld is.

„Het denkbeeld alleen dat Mr. van der Chijs aan de mogelijkheid van een standaardboek geloof, waar hoogstens spraak kan zijn van het bijeenlezen van eenige schrale koloniale aren, half bij toeval ver van het moederlandsche bouwveld terecht gekomen, had de direktie van het Bataviaasch Genootschap, die het boek uitgaf en daaraan minstens een paar duizend gulden

verspilde, eene waarschuwing moeten zijn. Hollandsche boeken te Colombo, Javaansche te Serampore, Maleische te Singapore, te Malakka of weleer te Benkoelen gedrukt, vallen niet, zelfs niet als aanhangsel, in het kader eener N. I. bibliographie naar de boekhouders-opvatting van den schrijver der *Proeve*. Nog veel minder schenkt hij aandacht aan hetgeen in vroeger en later tijd te Amsterdam, te Rotterdam, te Haarlem, te Leiden en over het algemeen in Nederland of in Europa gedrukt is. Alleen wat in het tegenwoordig Nederlandsch-Indië het licht aanschouwde heeft waarde voor hem, en daarin gelijkt hij den koster der Nederlandsche dorpskerk, die weinig dingen op aarde bezienswaardiger vond dan het door den schoolmeester der plaats met de pen geteekend psalmen en gezangenboek, bij de openbare godsdienstoefeningen in gebruik, woorden, balken en noten in kluis. Op zulke grondslagen en binnen zulke grenzen is geene voor de wetenschap vruchtbare bibliographie van N. I. bestaanaar. Een armoedige inhoud wordt door praal van wetenschappelijke termen niet vergoed. Vochtigheid en insekten, dat weet ieder, voeren in Indië strijd tegen de boeken, doch den schrijver der *Proeve* is die taal te eenvoudig. Hij zegt: „N. I. is een land, waar het bewaren van boeken *door klimatologische en entomologische invloeden zeer belemmerd wordt.*” Wij gelooven gaarne dat het voor de leden der direktie onderling moeielijk is, elkanders ter uitgave aangeboden werk te kritiseren. Een indiskreet medelid heeft daardoor tegenover de algemeene welwillendheid vrij spel. Doch mag ter wille van zulke beweegredenen de algemeene kas van het Genootschap blindelings worden aangesproken? De catalogussen van Mr. van der Chijs, als wier voortzetting men zijne Ned. Indische bibliographie te beschouwen heeft, zijn van dien aard dat zij even goed door een welonderwezen inlandsch kind hadden kunnen samengesteld worden „.

De Recensent liet 't niet bij deze reeds zoo scherpe kritiek. Men scheen hem daarover aangesproken te hebben; althans in n°. 138 van 't Alg. Dagblad, eene week later verschenen, deelt hij ons meê, dat, terwijl hij de onvolledigheid der bibliographische *Proeve* van Mr. van der Chijs „een betrekkelijk ondergeschikt punt” noemde, anderen evenwel van die bijzaak eene hoofdzaak hebben gemaakt en de volledigheid gehandhaafd. Van daar dat hij hun tot nadere aanbeveling van het door hem geschrevene in 't gemeld nummer 't lijstje aanbod der tekort-

komingen gelijk het hem daarbij gediend heeft ⁽¹⁾, na de medeeling waarvan hij nog dit bijvoegt: „Overigens stemt ons gevoelen over de soort van geleerdheid, die wij eene openbaring van kleinsteedsche ijdelheid noemden, geheel overeen met hetgeen Prof. Cobet daarvan op 8 Februari jl. schertsend zeide: „L'érudition est une chose terriblement dangereuse. Quand on

¹ «In onze aankondiging der bibliographische *Proeve* van Mr. van der Chijs noemden wij hare onvolledigheid een betrekkelijk ondergeschikt punt en stonden er niet langer bij stil dan noodig was. Nu evenwel anderen van die bijzaak eene hoofdzaak maken en de volledigheid handhaven, geven wij het lijstje der tekortkomingen gelijk het ons bij het schrijven gediend heeft:

De Algemeene Sendbrieven der H. Apostelen, Colombo 1776. — Malla-
baarse Catechismus, Colombo 1739. — Singhaleesch formulier-boek-
Colombo 1774. — J. Ph. Wetzelius, Singhaleesch Belijdenisboekje, Colombo
1742. — Kort ontwerp van de Leere der Waarheid, Colombo 1744. —
Ph. de Meffo, Triumph der Waarheid, Colombo 1753. — B. F. Matthes,
Boegineesch Heldendicht, Makassar 1864. — B. F. Matthes, Boegineesch
Chrestomathie, Makassar 1864. — Aug. Hardeland, Pira-Pira enz., Borneo
1845. — Aug. Hardeland, Due tempore enz., Borneo 1845. — Aug.
Hardeland, Surat hapan adjar membasa, Kaapstad 1846. — Pira-Pira enz.,
Batavia 1843. — Bruckner, Proeve eener Javaansche spraakkunst, Seram-
pore 1830. — Bruckner, Javaansch traktaatje, Serampore 1826. —
Bruckner, Godsdienstige verhandeling in het Javaansch, Serampore 1854.
— Bruckner (?), Een kort vertoog der christelijke godsdienst in het
Javaansch, Serampore, z. j. — Bruckner, hetzelfde vertoog in steendruk.
Banjermasin 1851. — Bruckner, Nieuw Testament in het Javaansch,
Serampore 1829. — F. Winter, Romo, naar de bewerking van Joso
Dhipoero, Batavia 1847. — W. Luyke (?), Kort begrip der christelijke
leer, in het Lettisch, Batavia 1836. — Evangelie van Mattheus, Maleisch
met Arabische karakters, Singapore, z. j. — Evangelie van Johannes,
Maleisch met Arabische karakters, Benkoelen 1823. — Bunyan's Reize
naar de eeuwigheid, Maleisch, Singapore 1854. — Gericke, christelijk
leesboekje in het Maleisch met Latijnsche karakters, Ambon 1834. —
Medhurst (?), Christelijk traktaatje in het Chineesch en Maleisch, Batavia
1839. — Verkorte geschiedenis van Mozes in het Maleisch met Arabische
karakters, Malakka 1841 (?). — Honderd zestien Maleische gezangen met
Arabische karakters, Singapore z. j. — Maleisch leesboek met Latijnsche
karakters, Singapore 1845. — J. R. P. F. Gonggrijp, Fabelen van Lokman
en Bidpai, Batavia 1866. — Medhurst, Vijf Leerredenen in het Maleisch,
met Arabische karakters, Batavia 1841. — Het Boek der Psalmen in het
Maleisch, Padang 1827. — Katechismus der Aardrijkskunde voor de
Inlandsche scholen op Sumatra, Benkoelen 1826. — Zes christelijke leer-
redenen in het Maleisch met Arabische karakters, Singapore z. j. —
Maleische verhaaltjes voor kinderen, zes afleveringen, Singapore 1848. —
H. C. Klinkert, Nieuw Testament in het Maleisch met Latijnsche karakters,
Samarang 1861—63. — Th. Thomsen, Engelsch-Maleische woordenlijst,
Malakka 1820. — Id. id., Malakka 1837, 2e druk. — Id. Id., Singapore
1854, 3e druk. — Id. id., Singapore 1861, 4e druk.

n'y prend pas garde, et bien garde, ce grand savoir, cette vaste érudition; étouffent tout doucement, tout doucement, le bon goût d'abord et le bon sens ensuite; il reste alors ce que le Français né malin appelle un savant en us, c'est à dire — je n'ose presque introduire le mot — un imbécile, qui sait immensément de choses, excepté ce qu'il faut absolument et avant tout savoir».

De lijst intusschen van de werken, die in de bibliographische *Proeve* van Mr. van der Chijs zouden ontbreken, scheen iet wat haastig te zijn opgemaakt. Tot revisie daarvan zag men zich dan ook weldra genoodzaakt; men gaf ze in n°. 146 van 't meergemelde Dagblad van Vrijdag, 25 Juni 1875, waarbij men, nevens eene beperking van de vroeger als ontbrekend opgegeven titels, tevens eene verbetering gaf van zijn oordeel over de *Proeve*, waarbij echter niets teruggenomen werd van hetgeen overigens ter veroordeeling daarvan in het eerste artikel was geschreven. Het is niet onbelangrijk kennis te nemen van de nadere beschouwing, welke wij hieronder in haar geheel opnemen (1).

¹ «In ons nummer van 16 dezer gaven wij de titels van een veertigtal in Indië gedrukte boeken en boekjes, door ons in den meermalen genoemden catalogus van Maisonneuve en Co. aangetroffen en in de bibliographische *Proeve* van Mr. van der Chijs vruchteloos gezocht. Thans maakt men ons opmerkzaam, dat 15 van die 38 geschriften werkelijk bij Mr. van der Chijs te vinden zijn, en wel 9 daarvan op bladz. 266 vgg. der *Verbeteringen*. Twee andere, die bij Maisonneuve het jaartal 1864 dragen, staan bij Mr. van der Chijs het eene op 1858, het andere op 1863. Van één, door M. vermeld als te Banjermasing gesteendrukt, wordt zonder opgaaf van redenen het bestaan twijfelachtig genoemd. Nog een is te vinden onder 1847: werken van het Bataviaasch Genootschap. Een ander (het N. Testament van H. C. Klinkert) staat bij Mr. C., zonder Klinkert's naam, op twee verschillende jaartallen (de eerste helft op 1861, de tweede op 1863). De fabelen van Lokman en Bidpai, door Mr. van der Chijs onder den naam van den bewerker Gonggrijp gebracht, vindt men bij M. onder die der oorspronkelijke samenstellers. Omtrent het boekje Pirā Pirā, eindelijk, dat in 1843 hier ter stede gedrukt werd, hebben wij ons vergist, aangezien dit door Mr. van der Chijs onder aan bladz. 74 zijner *Proeve* genoemd wordt.

Het vergelijken dezer opgaven met de vroegere heeft ons tot de overtuiging gebracht, dat de heer van der Chijs den catalogus der bibliotheek van Prof. Millies, dien Maisonneuve drukte, aanvankelijk niet gekend, maar zonder er naar te verwijzen, bij het opmaken zijner lijst van *Verbeteringen* gebruikt heeft. Hetzelfde deed hij ten aanzien van het *Bibliographisch overzicht* van Boele van Hensbroek, dat wij eergisteren aankondigden; en voor dit laatste is men hem dank schuldig, daar hij de

Men vergeve ons de uitvoerigheid, waarmee wij na de uitbundige lofrede de scherpe kritiek over 't werk des heeren van der Chijs hebben medegedeeld. Met geen van beide kunnen wij ons onvoorwaardelijk vereenigen, hoewel er in beide veel is, dat niet onjuist kan worden genoemd. Echter kunnen wij ons niet ontveinzen, dat de schrijver der lofrede ons voorkomt meer bevoegd te zijn om op bibliographisch terrein mede te spreken dan de steller van de scherpe veroordeeling. Terwijl

overgenomen titels zuiverde van drukfouten. De heer Boele van Hensbroek namelijk heeft ondernomen de beoefening der Oostersche talen in Nederland en zijne Overzeesche bezittingen te schetsen, zonder kennis van eene of meer dier talen te bezitten; en men begrijpt licht dat die omstandigheid, zoo niet juist een entomologischen of climatologischen, dan toch in het algemeen een storenden invloed op de nauwkeurigheid heeft uitgeoefend.

Één ding prijzen wij echter in het boek van dan heer Hensbroek boven dat van den heer van der Chijs, dat hij namelijk van tijdschriften enz. niet slechts de titels en het aantal bladzijden, maar ook den inhoud opgeeft. Op dit oogenblik, bij voorbeeld, zou menigeeen gaarne kennis willen maken met de *Annals of Achin*, zooals die uit het oorspronkelijk vertaald en in 1820-21 te Benkoelen, in de *Malayan Miscellanies* verschenen zijn. Bij Mr. van der Chijs (bladz. 50, 51) vindt men omtrent die verzameling alleen het volgende vermeld: «1820. *Malayan Miscellanies*. Benkoelen, 8o. VI. + 27 + 16 + 11 + 2 + 14 + 49 + 40 + 32 + 67 + 21 + 108 + 3 + 35 + 12 + 20 + 15 bladz. (XIII nummers). (Sumatran Mission Press). 1822. *Malayan Miscellanies*. Benkoelen, 8o. Vol. II. 22 + 98 + 12 + 9 + 12 + 23 + III + 96 + 18 + 6 + 2 + 7 + 16 + 16 + 1 + 5 (XV nummers) (Sumatran Mission Press).» Niemand zal beweren dat die cijfers en die plustekens den lezer veel wijzer maken. Bij Boele van Hensbroek ontmoet men: «W. R. van Hoëvell, de Maleische Bijbelvertaling, een monument van den godsdienstigen zin onzer vaderen», te vinden in *Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in N. I.*, Batavia 1846. Ook Mr. van der Chijs noemt dat tijdschrift (bladz. 80 en 82), maar hij zegt niet wat er in staat. In het *Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van N. I.* (I. 492) wordt beweerd, dat er maar één jaargang van is verschenen; wat zeker vóór noch tegen den Christelijken zin hier te lande zou pleiten, maar toch in zoover onnauwkeurig is, dat men in de *Proeve* een tweeden jaargang vermeld vindt. Wie dat echter niet slechts beweerd, maar ook bewezen wil zien, moet eerst de uitslaande tabel, volgende op bladz. 251, raadplegen; en wanneer hij de 48 kleine kolommen, waarin dat blad verdeeld is, met den vinger volgt en de jaartallen 1846 en 1847 scherp in het oog houdt, zal hij eindelijk stellig weten, niet wat er in van Hoëvell's *Bevordering van den Christelijken zin* al zoo wordt aangetroffen, maar dat het Tijdschrift sedert 1848 heeft opgehouden te bestaan. Van zulke negatieve informatie vloeit het boek van den heer van der Chijs onzes inziens te zeer over. Gij waant dat Winter's *Romo* er niet in voorkomt; maar het gedicht komt er wel degelijk in voor. Het wordt vermeld op bladz. 82 boven aan: «1847. *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Weten-*

eerstgenoemde ettelijke jaren, bedriegen wij ons niet, zelfs 't vierde eener eeuw, verbonden is geweest aan den dienst der drukpers en boekhandel in Ned. Indië, en in die betrekking in staat was de moeielijkheden, verbonden aan 't samenstellen van bibliographieën, vooral van eene van Indische drukwerken, van nabij te leeren kennen en te beoordeelen, geeft de laatste ons een staaltjen van zijne bibliographische kennis door, gelijk we zagen, meê te deelen, dat Maisonneuve en Cie te Parijs den catalogus der bibliotheek van Prof. Millies verleden jaar hebben gedrukt, uitgegeven, en gratis of voor weinige stuivers verkrijgbaar gesteld. De waarheid is, dat die Parijsche boekhandelaren ten vorigen jare een catalogus in 't licht hebben gezonden, waarin beduidend veel voorkwam van 'tgeen door hen bij de verkooping der boekerij van den Utrechtschen Hoogleeraar is aangekocht geworden ¹, maar een boekverkoopersleerling zou 't u hebben kunnen zeggen, dat de rijke bibliotheek van dien hoogleeraar gecatalogiseerd is geworden door den bekenden bibliograaf J. I. Beijers, boekhandelaar te Utrecht en door hem in zijne woning aldaar van 7—14 Mei 1870 verkocht.

Hetgeen de schrijver van 't Dagbladartikel zegt van de grondslagen en grenzen eener voor de wetenschap vruchtbare bibliographie van N. I., schijnt, onzes inziens, evenzeer aan bedenking onderhevig. Niets vuriger zouden wij wenschen dan dat er een bibliographisch overzicht gegeven werd van 'tgeen zoowel in ons vroeger als tegenwoordig Nederlandsch Indië gedrukt is benevens 't geen in vroeger en later tijd over die

---

schappen. Batavia 8°, 21° deel, 2de gedeelte. 28 + 569 bladz. (Drukkerij van het Bat. Gen.)» Aan u de zorg om van elders te weten te komen, wat er in dit en in de vorige twintig deelen der werken van het Genootschap, of in het eerste gedeelte van het 21° deel, of in het doet niet welk deel van welk ander vervolgwerk of tijdschrift of dagblad, te lezen staat. Daarentegen kunt gij hier uit de eerste hand vernemen waar en wanneer in Indië *le Caïd*, *Ernani*, *Faust*, *Martha ou le marché de Richmond*, *el Trovatore* of *la Traviata* gedrukt zijn, hoe veel reglementen der societeit te Banjermasin de wereld kent, dat aan het reglement voor het liefhebberij-tooneelgezelschap te Pasoeroean, onder de zinspreuk: « liefde tot harmonie », de naam van den uitgever ontbreekt, terwijl integendeel van het reglement voor de verpakking en verzending van vaste vetten — met al die v's er in — uitdrukkelijk gezegd wordt, dat het in 8° formaat is verschenen, 5 bladzijden telt en ter Landsdrukkerij te Batavia het licht heeft gezien.

¹ We hebben reeds vroeger den catalogus van Maisonneuve besproken in no. II onzer « Koloniale bibliographie. »

gewesten in Nederland of in Europa in 't licht is verscheuen. Maar of zulk een reuzenwerk met 't oog op 't betrekkelijk weinige dat er nog voor verricht is, en met inachtneining van de eischen, die de bibliographische wetenschap stellen mag, vooralsnog althans tot de mogelijkheden behoort, is eene vraag, tot de beantwoording waarvan men geene poging heeft gedaan, doch die toch alleszins overweging verdient. Na de ervaringen, die we ondervonden hebben met opzicht tot de moeielijkheid van de samenstelling eener eenigszins volledige koloniale bibliographie in haar geheelen omvang en de weinige belangstelling, die nog op dat gebied waargenomen wordt, mogen wij reeds dankbaar zijn, waar men zich beijvert gedeelten van 't omvangrijk en nog onontgonnen veld te bearbeiten. Ook de heer van der Chijs begreep terecht dat hij zich eenigermate beperken moest. Waar hij alleen de pers en boekhandel in Indië sedert onze vestiging aldaar tot heden tot onderwerp zijner studiën koos, moest noodwendig buiten zijn kader vallen al 't geen in ons vaderland of in Europa gedrukt is. Het gaat daarom niet aan om, gelijk de Recensent in het Algemeen Dagblad v. N. I. gedaan heeft, er hem een verwijt van te maken dat hij al die vaderlandsche of Europeesche drukwerken niet opgenomen heeft. Iets anders is 't echter, waar de heer van der Chijs meende te kunnen volstaan met alléén te letten op de vruchten der pers in Indië, zoo als wij 't kennen, en zich niet te moeten bezighouden met de drukkerijen gedurende den tijd der Oost Indische Compagnie te Colombo en elders opgericht. Hierover kan men hem, zonder onbillijk te zijn, ter verantwoording roepen en in herinnering brengen, hoe juist die drukkerijen eene eervolle uitzondering maakten op den toestand van letterkundige afhankelijkheid, waarin alle buiten-Europeesche koloniën verkeerden. Ook wij betreuren het, dat Mr. van der Chijs zich te enge grenzen gesteld heeft. Echter maken wij daarvan geen ernstige grief tegen zijn arbeid, in de wetenschap dat zelfs de vervulling der bescheiden taak, die hij op zich nam, reeds moeielijk genoeg zou zijn. Op geen voorganger kon hij wijzen; voorbereid was 't werk slechts luttel; en op wat tal van bezwaren zou hij daarbij niet stuiten! Niet geheel ten onrechte schrijft de heer Kolff in zijne reeds vermelde lofrede: „Het zegt toch wat: waar *niets* bestond, betrekkelijk *zooveel* tot stand te brengen. Hier stonden (uitgenomen misschien de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap) geene boekerijen of met zorg bijeengehouden collectiën

van particulieren hem ten dienste. Behalve de onophoudelijke mutatiën in het Europeesch personeel in Indië, spreekt de heer van der Chijs zeer geestig van „climatologische en entomologische invloeden“ (vrij vertaald: stof en vocht; witte mier en boekwurm!) die oude boeken daar spoorloos doen verdwijnen, terwijl de Chinesche vuurwerkmakers jaar aan jaar voor hunne *petasans* (voetzoekers) alle oud gedrukte en ongedrukte papieren in de lucht doen vliegen. Onder die omstandigheden mag het een mirakel heeten, dat de heer van der Chijs nog zooveel boektitels heeft kunnen bijeenzamelen; trouwens sommigen heeft hij werkelijk niet in handen gehad; ze bestaan wellicht niet meer, en hij putte ze uit andere werken.»

Dat zijn werk verre van volledig is, de schrijver zelf zal, gelooven we, wel de eerste zijn van dit te erkennen. Gaarne nemen we dan ook aan dat het die verdienste niet bezit. De in dit opzicht aangewezen voorbeelden laten we in al hun kracht gelden; we zouden ze zelfs nog met ettelijke tientallen van geschriften kunnen vermeerderen, vooral uit de 17^e eeuw en 18^e eeuw, welke we sedert geruimen tijd voor een gelijk doel hebben verzameld en die we 't voorrecht hadden te vinden in de verschillende boekerijen van ons land zoowel als in de verzameling van het Rijksarchief alhier, waar ze vaak tusschen de ongedrukte stukken verscholen en waarvan sommigen bijna onvindbaar zijn. De heer van der Chijs heeft intusschen gegeven wat hij had en wist, en verder moge hij zich troosten met de gedachte, welke we reeds hierboven uitspraken, dat op bibliographisch terrein volledigheid zeldzaam bereikbaar is.

Een andere vraag is het, of hij datgene wat hij geleverd heeft, zoodanig heeft ingericht, dat daartegen geen gegronde bedenkingen kunnen worden ingebracht. En in dit opzicht durven we niet als geheel ongegrond verwerpen wat in het Algemeen Dagblad van N. I., zoowel in 't eerste artikel als later, is aangevoerd. De vermelding van de Naamboeken der hooge regeering, bijna jaar op jaar, van de verschillende couranten, tijdschriften, van de werken van onderscheidene genootschappen, enz., telkens afzonderlijk in 't jaar, waarin zij 't licht hebben gezien en zooveel meer, mogen ook wij niet goedkeuren; wij zouden het raadzamer hebben gevonden, zoo de schrijver had kunnen besluiten bij den eerst voorkomenden titel van diergelijke geschriften het wetenswaardige in eene min of meer uitvoerige aanteekening te vermelden. Ook zouden we met 't oog

op de aangewezen voorbeelden niet durven outkennen, dat hij in zijne opgaven steeds die nauwkeurigheid heeft betracht, welke van en in eene bibliographie geëischt mag worden. Men zij intusschen billijk in zijn oordeel en prijze 't werk niet uitbundig of veroordeele het met voornaamheid. Men erkenne de gebreken; en dat er velen zijn, blijkt uit 't geen er aangevoerd is. Maar daartegenover staan ontegenzeggelijk vele verdiensten. Deze liggen voor een deel zeker daarin dat de heer van der Chijs, waar anderen de hand niet aan den arbeid sloegen, zelf als baanbreker is opgetreden op een weinig of bijna niet ontgonnen veld. Wat ons daarbij ook voornamelijk aantrok en om met den heer Kolff te spreken, daaraan vooral „ pikante waarde bijzet”, is „ dat men er niet slechts eene dorre opsomming van titels vindt, maar deze afgewisseld met zeer merkwaardige aantekeningen, die getuigen hoe conscientieus de auteur zijn onderwerp bestudeerd heeft en die den lezer tegelijk met een aantal historische bijzonderheden in kennis stellen ten aanzien van het wel en wee van de Indische drukpers in haar doorleefde phasen.” De heer Kolff heeft ons reeds merkwaardige proeven van den inhoud dier aantekeningen gegeven, waarnaar wij den belangstellenden lezer gaarne verwijzen. Jammer dat de heer van der Chijs zelf in een inleiding ze niet bijeengelezen heeft tot een overzicht van het begin, den vooruitgang, de uitbreiding en den bloei der Indische drukpers. Hoewel we gereedelijk erkennen dat zulk een overzicht met 't oog op 't gemis van vele bescheiden en meer dan één punt dat opheldering behoeft, vooralsnog niet volledig zou kunnen zijn, zou het echter als eene eerste proeve toch zijne waarde hebben, evenals de heer van der Chijs er niet voor teruggedeeind is met opzicht tot de bibliographie zelve te geven wat in zijn vermogen lag.

Eene *Proeve* betitelt hij zelf met bescheidenheid zijn geheele werk. Aanvaarden wij 't ook als zoodanig, en al moge men nu daarin menige bibliographische zonde of misvatting ontdekken, 't is daarom nog niet eene *mislukte* proeve, evenmin als het kan doorgaan voor een *waardig* monument, gewijd aan de Indische drukpers en boekhandel. Allerminst verdient het eene kritiek, waarvan de toon ons onwillekeurig de slechte manieren in de pers, eens zoo scherp afgekeurd, weder voor den geest roept.

Den Haag, 6 October '75.

Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

I N H O U D.

	Blz.
Naamlijst der leden van het Instituut	V
158ste Bestuursvergadering, 23 Mei 1874	XI
159ste Bestuursvergadering, 19 September 1874	XV
160ste Bestuursvergadering, 30 October 1874	XX
161ste Bestuursvergadering, 30 December 1874.	XXIII
162ste Bestuursvergadering, 26 Februari 1875	XXVII
163ste Bestuursvergadering, 17 Maart 1875	XXXV
Algemeene vergadering, 25 Maart 1875	XXXVIII
Verslag van den staat en de werkzaamheden over 1874	XL
De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoese eilanden in de 17 ^e en 18 ^e eeuw. Door P. A. LEUPE.	
Inleiding	1 ✓
Eerste gedeelte: De reizen langs de Zuid- west- en Zuidkust van Nieuw-Guinea	3
Tweede gedeelte: De reizen langs de Noord- kust van Nieuw-Guinea	175
Derde gedeelte: De reizen naar de Papoese eilanden	202
Met 3 kaarten: 1. Kaart van de reis van Joh. Carstensz., in 1623, door Arent Martensz. de Leeuw, opperstuurman op de Pera. — 2 Kaart van de reis van Johannes Keyts in 1678, waarop mede voorkomt de trak van de reis van Augustijn Dirksz. in 1679. — 3. Overzichtskaart van Nieuw-Guinea en de Pa- poese eilanden volgens Melvill van Carnbée en Gregory.	
Heilige voetsporen op Java. Door Dr. A. B. COHEN STUART	163
Çankara âcârya's commentaar op de Aphorismen van den Vedânta. Vertaald door dr. A. BRUINING	313
Leestafel	171, 373
A. C. Vreede, Handleiding tot de beoefening der Madureesche taal. — J. L. van Hasselt, Allereerste beginselen der Papoesch- Mefoorsche (Nosfoorsche) taal. — Spel- en leesboekje voor de scholen op Nieuw-Guinea. — N. Rinnooij, Eenige Psalmen en Gezangen in de Papoese taal (Nosfoorsch dialect). Door dr.	

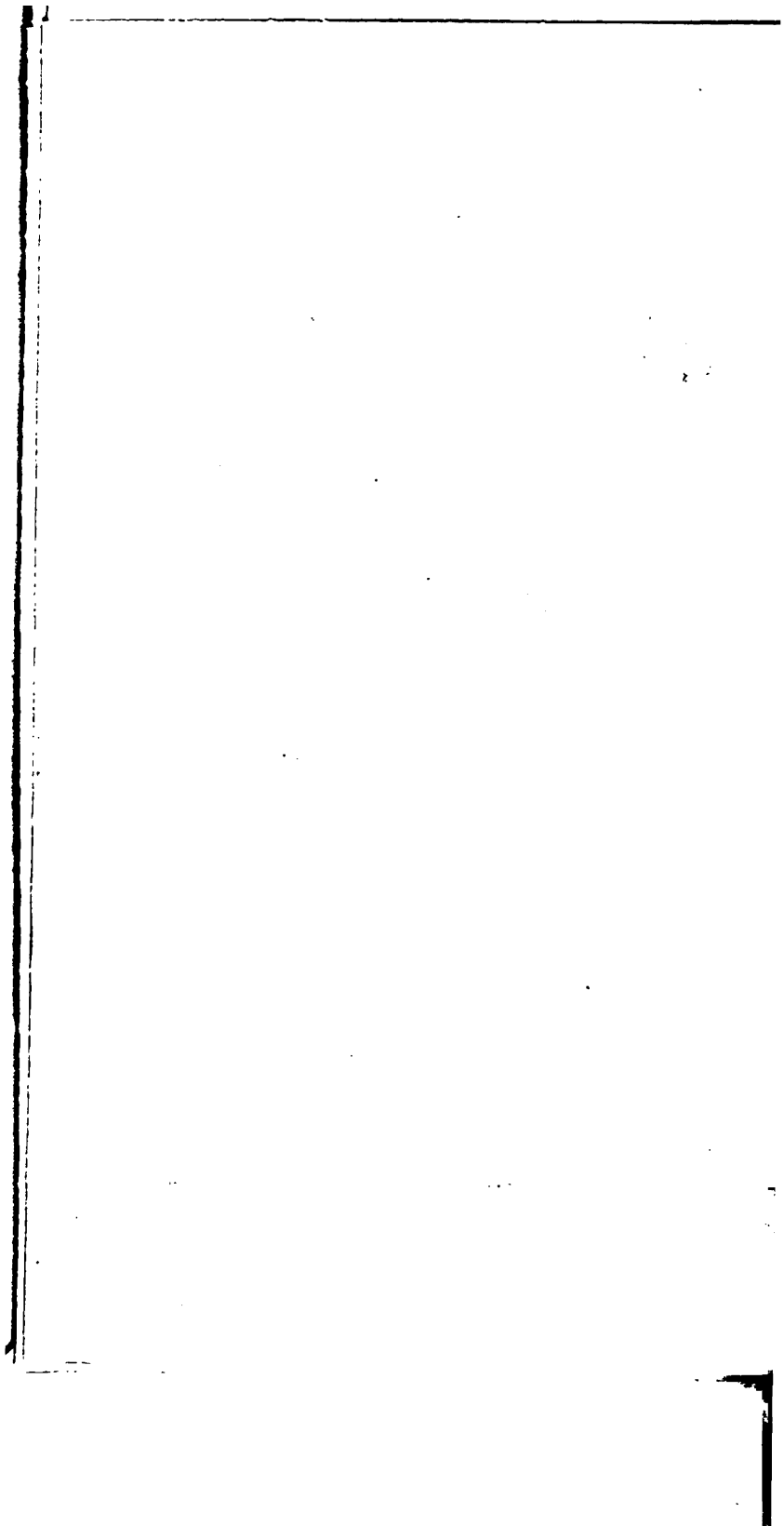
INHOUD.

H. KERN. Blz. 171—173. — De Maleische Atlas van den heer W. F. Versteeg. Door dr. J. PIJNAPPEL. — De Papoea's van Nieuw-Guinea. Door C. B. H. VON ROSENBERG. — Toelichting en aanmerking van dr. A. B. MEYER op een referaat, in de Bijdragen, X, 1e stuk, blz. 172—173, en Naschrift van dr. H. KERN. Blz. 373—392.

Koloniale Bibliographie. III. Door dr. TH. CH. L. WIJMALEN. Blz. 393.

Varia	174
Een Javaansche jongeling naar Holland gezonden ter opleiding in de theologie.	

Blz.

PERIODICAL

**RETURN CIRCULATION DEPARTMENT
TO → 202 Main Library**

LOAN PERIOD 1	2	3
HOME USE		
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS

RENEWALS AND RECHARGES MAY BE MADE 4 DAYS PRIOR TO DUE DATE.

LOAN PERIODS ARE 1-MONTH, 3-MONTHS, AND 1-YEAR.

RENEWALS. CALL (415) 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

DEC 08 1989		
NOV 16 1989		

PERIODICAL

480931

D. 5. 11
B5
v. 22

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY

8000575338

